

**Ö. Annadurdyýew, A.H. Çapau, B. Ataýew, G.K. Öwezowa,
J. Ilamanowa, M.H. Halmyradowa, J.M. Ahmedowa,
M.H. Akmyradowa, O.B. Nepesowa, G.G. Derýaýewa**

IÇ KESELLERI

(Fakultet terapiýasy)

Ýokary okuw mekdebi üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2016

Annadurdyýew Ö.A. we başg.

A 62 **Iç keselleri. (Fakultet terapiýasy).** Ýokary okuw mekdebi
üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2016.

Iç keselleri» okuw kitaby bu ders boýunça talyplar üçin taýýarlanan beýleki gollanmalardan tapawutlylykda keselleriň adaty, ýagny mahsus kliniki häsiýetnamasyny öz içine alýar. Okuw kitaby iç keselleriň toparlara bölünişine, bejerilişine, önüniň alnysyna bolan täze, häzirkizaman garaýyşlar bilen baýlaşdyryldy.

Okuw kitaby lukmançylyk ýokary okuw mekdebiniň bejeriş, pediatriýa, stomatologiýa, keselleriň önüni alyş fakultetleriniň 3-4-nji ýyl talyp-lary üçin niýetlenýär.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimuhamedow:

*– Men halkymyň eşretli durmuşynyň
gözbaşlaryny ylym-bilim ulgamynyň
kämilleşdirilmeginde görýärim.*

GIRIŞ

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň döwletleriň we halklaryň dostlугy, abadançylygy hem-de ösüşi babatda alyp barýan beýik işleriniň dünýäde giňden dabaralanýan we Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň abraýynyň dünýä ýaýylyan Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe jemgyýetçilik durmuşymyzyň ähli ugurlarynda – syýasatda, ykdysadyýetde, saglygy goraýyşda, ylymda we bilimde giň gerimli özgertmeler barha rowaçlanýar. Hormatly Prezidentimiziň rowaçlanýan beýik başlangyçlaryny ylym-bilimsiz göz önüne getirmek mümkin däl. Şol sebäpli bilim we ylym ulgamyny ösdürmekde dünýä derejesindäki sepgitlere ýetmek we ony halka hyzmat etmäge gönükdirmek üçin milletiň Lideri bu ulgamy ösdürmegiň hukuk binýadyny tutýan möhüm permanlaryň we kararlaryň birnäçesini kabul etdi.

Hormatly Prezidentimiziň ýurt baştutanlygyna saýlanan gününden ilkinji gol çeken resminamasynyň “Türkmenistanyň bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” Permany bolandygyny ýatlamak has guwançlydyr. 2007-nji ýylyň iýun aýynyň 12-sine Ministrler Kabinetiniň göçme mejlisinde Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasyny, doktoranturany, aspiranturany we kliniki ordinaturany açmak hakynda karar kabul edildi. Bu ýaş alymlaryň ylmyň täze sepgitlerine aralaşmagy üçin döwlet tarapyndan berilýän uly goldawdyr. Milli Liderimiz tarapyndan dünýäniň dürli künjeginde okamaga, bilim almaga, ylmyň ileri tutulýan wajyp ugurlaryny öwrenmäge, tejribe alyşmaga mümkinçilikleriň döredilmegi milli ylym we bilim ulgamymyzyň gadamynyň batlanmagyna getirdi.

Lukmançylyk ugry boýunça ylym we bilim ulgamyny dünýäniň ösen ýurtlarynyň derejesine ýetirmek maksady bilen 2010-njy ýylyň 1-nji sentýabrynda döwrebap enjamlar, laboratoriýalar bilen üpjün edilen Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersiteti açyldy we

ulanylmaga berildi. Uniwersitete “Ýewropa hili” atly abraýly halkara sylagynyň berilmegi bu ýokary okuw mekdebinde alnyp barylýan okuw-terbiýeçilik işleriniň halkara ülnülerine laýyk gelýändigine şaýatlyk edýär.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň kararlary esasynda saglygy goraýyş ulgamynda ägirt uly il bähbitli işler geçirildi. Keselleri olaryň irki döreýiş basgançagynda anyklamak, bejermek we önüni almak, sagaldyş gözegçiliginde saklamak işlerini halkara ülnülerine laýyklykda gurnamak maksady bilen Aşgabatda Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy adyndaky Halkara saglyk merkezleri müdirligi, Ýokanç keseller merkezleri müdirligi, Aşgabatda we welaýat merkezlerinde anyklaýyş merkezleri hem-de ”Ene mähri” merkezleri gurlup, ulanylmaga berildi.

Ilatyň saglygyny gorap saklamak maksady bilen ençeme permanlar we kararlary kabul edildi. Köpçülik ýerlerinde çilim çekmekligi we nas atmaklygy gadagan etmek hakynda karar kabul edildi. Türkmenistanyň Prezidentiniň başda durmagynda neşe serişdeleri, psiotrop maddalar, prekursorlar we olaryň bikanun dolandyryşyna garşy göreş giňden ýaýbaňlandyryldy. Türkmenistanda sporty we bedenterbiýäni ösdürmek we goldamak boýunça 2011 – 2020-nji ýyllar aralygyndaky döwür üçin milli Maksatnamanyň çäklerinde ýurdumyzda sport ulgamyny mundan beýläk hem kämilleşdirmek we sagdyn ýaşaýyş-durmuş ýörelgelerini durmuşa ornaşdyrmak, täze sport toplumlaryny, mekdep-internatlaryny we sport şypahanalaryny ýaýbaňlandyrmak, Türkmen Milli sport we syýahatçylyk institutynda we Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetinde sport we sport lukmançylygy boýunça täze hünär ugurlaryny açmak barada işlere badalga berildi.

Türkmenistanyň raýatlarynyň saglygyny berkitmek maksady bilen “Raýatlaryň saglygyny goramak hakynda”, ”Iýmit önümleriniň hili we howpsuzlygy hakynda“, “Adamyň immun ýetmezçilik wirusy sebäpli döreýän keseliň (AIW ýokuşmasynyň) önüni almak hakynda”, ”Adatdan daşary ýagdaýlaryň önüniň alynmagy we ýok edilmegi hakynda“, ”Duzy ýodlandyrmak we uny demir bilen rençlendirmek barada” Türkmenistanyň Prezidentiniň kararlary kabul edildi we bu işler üstünlikli durmuşa geçirilýär. Ýurt boýunça duzuň ýodlanmagy ýod ýetmezçiligi bilen baglanyşykly

keselçiligiň, çagalaryň fiziki we akyl taýdan ösüşiniň yza galmagynyň, galkan şekilli mäziň keselçiliginiň önüni almaga mümkinçilik döretdi.

Ýokanç keselleriň önüni alyş işleriniň geçirilmegi ysmaz, gyzdurma, drakunkulýoz keselleri bilen keselçiligi ýok etmäge mümkinçilik döretdi, gyzamyk keseli boýunça durnuklylyk gazanyldy, birnäçe çaga ýokanç keselleri bilen keselçilik azaldy. B wirusly gepatite garşy sanjym gurnalmagy bu kesel bilen keselçiligiň üzü-kesil azalmagyna getirdi.

Türkmenistanyň ilatynyň saglygyny gorap saklamaga, dikeltmäge durky täzelenen döwrebap anyklaýyş, bejeriş enjamlary bilen enjamlaşdyrylan “Arçman”, ”Mollagara”, ”Baýramaly”, ”Farap”, “Ýylysuw” şypahanalary hem ýardam edýärler. Bu maksat bilen Hazar deňziniň kenarynda “Awaza” milli syýahatçylyk zolagynda döwrebap dynç alyş merkezleri guruldy.

Türkmenistanyň ilatynyň saglygyny gorap saklamaklyga gönükdirilen ýokarda agzalyp geçilen işler Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Döwlet adam üçindir” diýen şygarynyň doly möçberde rowaç alýandygyna şaýatlyk edýär. Saglygy goraýyşda, ylymda, bilimde geçirilýän işleriň netijesi Türkmenistanda keselçiligi azaltmaga, raýatlaryň ömrüniň dowamlylygyny uzaltmaga mümkinçilik döretdi.

Soňky ýyllarda hormatly Prezidentimiziň baştutanlygynda “Saglyk” Milli döwlet maksatnamasyna laýyklykda ýurdumyzyň saglygy goraýyş ulgamynda amala aşyrylýan özgertmeler döwrebap lukmanlary taýýarlamaklyga bildirilýän talaplary has ýokarlandyrýar, lukmanlaryň hünär derejesiniň örän ýokary bolmagyny, jemgyýetiň islegleriniň doly kanagatlandyrylmagyny talap edýär. Iç keselleri derisi lukmanlary taýýarlamakda esasy dersleriň biri hasaplanylýar. Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetinde iç keselleri boýunça geljekki lukmanlary taýýarlamaga – propedewtiki, fakultet, gospital terapiýasy we maşgala lukmançylygy kafedralary gatnaşýar. Her kafedranýň özüniň önünde goýlan maksadyna, meselelerine görä ýörite okuw kitaby taýýarlanýar. Fakultet terapiýasy kafedrasynyň esasy maksady talyplara mahsus klinikaly geçýän keselleri anyklamagy, kliniki pikirlenmegi we keselleriň önüni alyş, bejeriş işlerini geçirmegi öwretmek bolup durýar.

Bu okuw kitaby iç keselleriniň esasy ugurlary – kardiologiýa (ýürek-damar keselleri), pulmonologiýa (bronh-öýken keselleri), gastroenterologiýa (aşgazan-içege keselleri), nefrologiýa (böwrek keselleri) boýunça bölümleri öz içine alyp, tejribeli mugallymlar tarapyndan ýazyldy. “Giriş”, “Fakultet terapiýasynyň wajyp meseleleri”, “Dem alyş ulgamynyň keselleri” bablary – prof. Ö. Annadurdyýew; “Gan aýlanyş ulgamynyň keselleri”, “Peşew bölüp çykaryş ulgamynyň keselleri” bablary – I.y.k. A.H.Çapau we prof. Ö. Annadurdyýew; “Ýmit siňdiriş ulgamynyň keselleri” babý – dos. G.Öwezowa we I.y.d. O.B.Nepesowa tarapyndan taýýarlanylady. Şol sanda kafedranýň dosenti B.Ataýew “Gipertoniýa keseli”, mug. M.H.Halmyradowa “Miokardyň infarkty”, mug. J.Ilananowa “Ýürek ritminiň we geçirijiliginiň bozulmalary”, mug. J.M.Ahmedowa “Rewmatizm”, I.y.k. M.H.Akmyradowa “Aşgazanyň we on iki barmak içegäniň baş keseli” atly temalary taýýarladylar.

Kitapda ýygy duşýan iç keselleriniň anyklanylyşyna, beýleki kesellerden tapawutlandyrylyşyna we olaryň häzirkizaman bejergisine uly üns berildi. Okuw kitaby Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy tarapyndan keselleriň toparlara bölünişi, anyklanylyşy, bejerilişi barada halkara guramalaryň we ylalaşyklaryň pikirlerini hem öz içine alýar.

Kitapda, belli bir derejede, keselleriň Türkmenistanyň şertlerinde ýaýraýşyny, kliniki geçiş, bejeriş, önüni alyş aýratynlyklaryny beýan etmäge hem çemeleşildi. Fakultet terapiýasynyň meýilnamasyna laýyk berilýän bilimi ýeňil özleşdirmek üçin talyplara edilýän talap olaryň esasy nazary dersleri: biokimiýany, patologiki fiziologiýany, patologiki anatomiýany, farmakologiýany we, elbetde, propedewtiki terapiýany düýpli özleşdiren bolmaklary zerur bolup durýar.

I BAP

FAKULTET TERAPIÝASYNYŇ WAJYP MESELELERI

Iç keselleri baradaky ylym – amaly saglygy goraýşyň wajyp bölümi bolup durýar. Iç keselleri içki agzalaryň keselleriniň döremeginiň sebäbini, keseliň ösüş yzygiderliligini, keseliň alamatlaryny, olaryň döremeginiň önüniň alnyşyny we bejeriliş usullaryny öz içine alýar. Iç keselleri barada düşüňjeleriň çuňlaşmagy, täze barlag usullarynyň girizilmegi, esasan ýöriteleşdirilen saglygy goraýş kömeginiň kämilleşdirilmegi, olaryň aýry-aýry ugurlara: ýürek-gan damar keselleri – kardiologiýa; öýkeniň mahsus däl keselleri – pulmonologiýa; aşgazan-içege keselleri – gastroenterologiýa; bagyr keselleri – gepatologiýa; böwrek keselleri – nefrologiýa we ş.m. bölünmegine getirdi.

Iç kesellerini öwrenmek, beýleki ylymlaryň öwrenilişi ýaly, bilim almaklygyň umumy kanunlaryna boýun bolýar. Şoňa görä her bir käri öwrenmeklik basgançakly geçirilýär. Iç kesellerini öwrenmegiň birinji basgançagynda – propedewtika kafedrasynda iç kesellerini anyklamagyň esaslary bolan barlag usullary bilen tanyş bolduňyz; ikinji basgançagy – fakultet terapiýasy kafedrasy – kliniki pikirlenmäni, keselleriň mahsus häsiýetli geçýän görnüşlerini anyklamagy, bejermegi öwredýär; üçünji basgançak – gospital terapiýa kafedrasy bolsa – durmuşda seýrek duş gelýän keselleri we keselleriň mahsus däl alamatlary bilen geçýän görnüşlerini anyklamagy, bejermegi öwredýär.

Şeýlelikde, fakultet terapiýasy kafedrasynyň esasy maksady talyplara kliniki pikirlenmegi, keselleriň mahsus, durmuşda köp duş gelýän geçiş görnüşlerini anyklamagy, bejermegi, olar döremez ýaly önüni alyş işlerini geçirmegi öwretmektir.

Kliniki pikirlenmegi we mahsus görnüşde geçýän keselleri anyklamagy amaly sapakda ilki okuw kitaplaryndan, beýandan alnan nazary bilimi gaýtalamak, mugallym tarapyndan üstüni ýetirmek,

soňra talyplaryň sapaga degişli näsaglary alyp barmagy we olara geçirilýän goşmaça barlaglar bilen tanyşdyrmak arkaly amala aşyrylýar.

Talyplar näsaglary alyp barýan döwründe kesel hakynda maglumatlary ýygnaýar, aňynda olary deňeşdirýär we soňra keseliň kesgidi hökmünde jemleýär.

Şeýle ýagdaýyň (keselleri nazary we amaly taýdan utgaşdyryp öwrenmegiň) okuw ýylynda yzygiderli gaýtalanmagy talyplara keselleriň mahsus görnüşlerini kliniki taýdan pikirlenip anyklamaga kömek berýär.

Keseliň kesgidini anyklamakda talyplar, lukmanlar öz ukybyna, barlaglaryň netijelerine görä anyklaýyşyň aýry-aýry usullaryny ulanýarlar. Kesel kesgidini goýmak üçin şu aşakdaky usullardan peýdalanylýar:

1. Nazologiki usul – keselleriň öňden belli bolan alamatlary näsaglar alnyp barlan döwründe olarda ýüze çykarylan alamatlar bilen deňeşdirilýär.

2. Alamatlar toplumy (sindromal) usuly – belli bir kesele häsiýetli alamatlar toplumy näsagda anyklanan, şoňa meňzeş bolan alamatlar toplumy bilen deňeşdirilýär.

3. Tapawutlandyryş kesgidi – meňzeş alamatly keseller bir-biri bilen deňeşdirilýär.

4. Amatly (optimal) usul – keseliň kesgidi kesel üçin ýokary derejede häsiýetli bolan esasy alamaty beýleki kesellerde bolup biljek şeýle alamatlar bilen deňeşdirmek esasynda goýulýar. Kesel kesgidini anyklamagyň şeýle kesel kesgidini tiz anyklamak zerur bolanda, mysal üçin, “Tiz kömek” lukmanlary tarapyndan ulanylýar.

5. Anyklaýyş algoritmi usuly boýunça kesel kesgidini goýmak bellenen tertip boýunça ýörite kompýuterleşdirilen usullary ulanmak esasynda amala aşyrylýar.

Anyklaýyş usullaryny ulanmak arkaly goýulýan kesel kesgitleminiň görnüşleri:

- a) näsag hassahana iberilendäki kesel kesgidi;
- b) hassahana girendäki kesel kesgidi;
- ç) öňünden goýulýan (deslapky) kesel kesgidi;
- d) keseliň kliniki kesgidi;
- e) çykaryşdaky kesel kesgidi.

Kesel kesgidiniň düzüminde: a) esasy; b) gaýraüzülme, ç) utgaşyp gelýän keseller bolup bilerler.

Esasy kesel – häzirki wagtda näsagyň janyna howp salýan ýa-da alamatlary agdyklyk edýän keseldir. Ony anyklamak üçin lukman diňe näsagda ýüze çykarylan aýratyn arzlara salgylanman, keseliň ähli alamatlaryny, instrumental we laborator maglumatlary aňynda deňeşdirip, häzirki wagtda keselleriň haýsy biriniň alamatlarynyň agdyklyk edýänligini we näsag üçin has howpludygyny anyklamalydyr.

Gaýraüzülme – esasy kesel bilen ýakyn sebäp-döreýiş baglanyşykda ýüze çykýan täze we howp salýan ýagdaý (meselem, ýüregiň miokardynyň infarktynda – ýiti çep garynjyk ýetmezçiligi, kardiogen şok we ş.m.).

Utgaşyp gelýän kesel – esasy kesel bilen sebäp-döreýiş baglanyşygynyň bolmazlygynda döreýär hem-de häzirki wagtda näsagyň janyna howp salmaýar.

Takyklanan kesel kesgidi hökmany ýagdaýda özüne bildirilýän talaplara laýyk bolmaly. Olar aşakdakylardan ybaratdyr:

1) keseliň döremegine getiren sebäbi (etiologiýa) görkezmeli (meselem, aortal kemisligi – rewmatizm, ateroskleroz ýa-da merezýel (sifilis) sebäpli);

2) kesel dörän agzada bolup geçýän hakyky morfologiki üýtgeşmeleri görkezmeli;

3) goýlan kesel kesgidinde onuň ýerleşen ýerini görkezmeli (meselem, ýüregiň miokardynyň ýiti infarkty – çep garynjygyň yzky, gapdal diwarlarynda);

4) keseliň kesgidinde onuň geçiş döwrüni görkezmeli (ýiti, ýiti asty, dowamly);

5) keseliň kesgidinde näsaglyga uçran agzanyň işjeňlik ukybyny görkezmeli (meselem, ýürek-gan damar kesellerinde – gan aýlanyşyň ýetmezçiliginiň derejesi; bronh-öýken kesellerinde – dem ýetmezliginiň we öýken-ýürek ýetmezçiliginiň derejeleri; böwrek keselinde – böwregiň; bagyr kesellerinde – bagryň işjeňliginiň peselmeginiň derejeleri görkezilmeli we ş.m.).

Fakultet terapiýasy kafedrasynyň önünde goýlan ikinji mesele – keselleriň döremeginiň ýa-da dörän keseliň ýitileşmeginiň, agyrlaşmagynyň önüni almagy (profilaktika) öwretmekdir.

Öňüni alyş işler ilkinji, ikilenji we üçülenji çärelere bölünýär. Öňüni alyş çäreleri, esasan, saglyk öýlerinde maşgala lukmanlary tarapyndan geçirilýär. Bu möhüm işleri geçirmek üçin ilki maşgala lukmanlary özüne degişli bolan ilaty kesel anyklaýjy soragnamalar bilen barlamaly. Soňra geçirilen soragnama bilen barlagyň, hususy lukmanyň seredişiniň we gerek bolsa goşmaça geçirilen barlaglaryň netijeleri esasynda maşgala lukmany barlananlarda keselleriň haýsy basgançakdalygyny anyklamaly.

Eger barlananlarda kesel ýa-da kesel dörediji içki we daşky sebäpler tapylmasa, onda olar sagat adamlar hasaplanyp, “0”-njy basgançaga degişli edilýär. Barlanan adamlarda kesel dörediji sebäpler tapylsa we keseliň döremek howpy ýüze çykarylsa, onda olar I basgançaga degişli bolýar; eger-de sagat adamlarda kesel dörediji sebäpleriň täsir etmeginde kesel derejesine ýetmedik patofiziologiki we morfologiki üýtgeşmeler tapylsa, bu keselöňi (premorbid) ýagdaý hasaplanyp, II basgançaga degişli bolýar; keseliň anyk klinikasy dörese, III (kesel) basgançak; eger-de keseliň gaýraüzülmeleri ýüze çykan bolsa – IV basgançak hasaplanylýar.

Ilkinji öňüni alyş – kesel döremeginiň garşysyna çäreler sagat adamlaryň (“0”, I, II basgançakda bolanlaryň) arasynda geçirilýär.

Bu maksat bilen bedeniň mahsus däl kesellere garşy göreşibilijiligini ýokarlandyrmaga (ýöremek, ylgamak, bejeriş maşklary we ş.m.), içki we daşky kesel dörediji howply sebäpleriň täsirini aýyrmaga gönükdirilen işleri gurnamaly. Aýratyn ýagdaýlarda (keseliň II basgançagynda) olara hususy öňüni alyş işleriň meýilnamalary düzülýär. Soňra hususy meýilnama laýyklykda, olarda keseliň döremeginiň öňüni almaga gönükdirilen çäreler geçirilýär. Meselem, essensial gipertoniýa keselinde – daşky ruhy täsirleri aradan aýyrmak bilen birlikde, olara köşeşdiriji, ukladyjy dermanlar, fiziobejergiler, şypahanalarda dynç almak bellenilýär.

Ikilenji öňüni alyş çäreleri näsaglaryň (III basgançak) arasynda geçirilýär. Onuň esasy maksady keseliň remissiýa döwrüni uzaltmaktır. Şu maksat bilen näsaglara hususlaşdyrylan ilkinji öňüni alyş çärelerini geçirmek bilen birlikde takykklan kesele görä maşgala lukmanlary tarapyndan kesel ýitileşmeginiň öňüni almaga gönükdirilen bejergiler geçirilýär.

Üçülenji önüni alyş – keseliň gaýraüzülmeleri bolan näsaglaryň (IV basgançak) arasynda geçirilýär. Onuň esasy maksady zeperlenen agzany dowamly kompensirlenen ýagdaýda saklamakdyr. Meselem, öýkeniň dowamly mahsus däl kesellerinde ilkinji we ikilenji önüni alyş çärelerini geçirmek bilen birlikde dem ýetmezliginiň, öýken arteriýasynyň ikilenji gipertenziýasynyň, öýken-ýürek ýetmezçiliginiň önüni almak üçin bejeriş işleri geçirilýär.

Fakultet terapiýasy kafedrasynyň önünde goýlan üçünji mesele, ol mahsus görnüşde geçýän keselleri bejermekdir.

Näsaglar bejerilende deontologiýany, ýagny lukmanyň, saglygy goraýyş işgärleriniň etiki kadalary berjaý etmegi, bejerginiň täsirini ýokarlandyrýar.

Lukmançylyk deontologiýasy borç baradaky ylym bolup, lukman we näsaglaryň aragatnaşygynyň düzgünlerini özünde jemleýär. Deontos – borçly, logos – ylym diýen sözden gelip çykýar.

Lukmançylyk käri özüni doly oňa bermekligi, arassa pikirliligi talap edýär. Lukman, gerek bolsa, näsaga hemme wagt kömege gelmeli. Eger-de bölümde agyr näsag bar bolsa, lukman iş gününden soň hem galmaly ýa-da agşamlaryna-da oňa kömek üçin hassahana gelmeli.

Ussat lukman lukmançylygyň ähli täze gazananlaryndan habardar bolmaly, elmydama täze çykýan žurnallary, kitaplary okamaly, ylmy jemgyýetleriň ýygnaclaryna, konferensiýalara, ylmy maslahatlara, kongreslere gatnaşmaly, garyşyk lukmançylyk kärlerinden habarly bolmaly.

Lukmançylyk işi ylmy-barlag bilen üznüksiz baglanyşyklydyr. Keseliň kesgidini goýmak, derman bermek we olaryň täsirine gözegçilik etmek, dermanlary täzelemek we has gowy täsirli dermanlary saýlamak hususy çemeleşmäni talap edýär. Şonuň üçin talyplar ýokary okuw jaýynda okaýan döwri özlerinde gözegçilik endigini ösdürmeli, talyplaryň ylmy-barlag işlerine gatnaşmaly.

Lukmanyň abraýy onuň näsag bilen gatnaşygyna, ýitiligine, esasan hem onuň näsaga duýgudaşlygyna bagly bolýar. Lukmanyň bi-parhlygy hassanyň oňa bolan ynamyny gaçyrýar we keseliň geçişine ýaramaz täsir edýär.

Eger näsag lukmanyň özüne ýürekden kömek edýändigini, ejirinden aýyrmaga çalyşýanlygyny görse, bejergi has täsirli bolýar.

Özüne duýgudaşlygy, kömek etmek islenilýändigini saglygy go-raýşyň ähli basgançaklarynda (hasaba alyş bölüminden (registratura-dan) başlap, onuň ykbalyny çözüji lukmanlara çenli) näsag hökman duýmalydyr.

Lukman näsaglara gözegçilik edýän döwründe näsaga bo-lan gowy gatnaşygyny görkezmeli, ol telefon jaňyna ýa-da başga gepe-gürrüňe ünsüni sowmaly däl. Lukman ünsüni özüne jemlän ýagdaýynda näsag lukmana ynanýar, oňa keseli, özi hakda doly maglumatlar berýär. Şeýle ýagdaýy talyplar näsaglary alyp baran wagtynda hökman saklamalydyr. Eger näsaglar talyplaryň sapaga taýýarlyksyz gelendigini, özleri bilen çynlakaý gürleşilmeýändigini duýsalar, onda olar özi hakda doly maglumat bermekden saklanýarlar, talyp bilen näsagyň arasyndaky baglanyşyk ýitýär. Bu bolsa sapagyň täsirini peseldýär we beýleki olardan soňky geljek toparlaryň hem talyplarynyň näsaglar bilen gatnaşygyny kynlaşdyrýar. Şonuň üçin talyplar sapaga gelende hökman propedewtiki terapiýany doly gaýta-lap gelmek bilen birlikde, häzirki geçilýän sapaklary çuňňur öwrenip gelmeli. Näsag ilki bilen lukmanyň, talybyň daş keşbine üns berýär. Olaryň eşiğindäki her bir ýakymsyz ýagdaý, gowy arassalanmadyk, ütüklenmedik halat, gowy ýuwulmadyk el hassada ýakymsyz duýgy döredýär. Bu bolsa lukmanyň abraýyny peseldýär.

Lukman näsagy gözden geçirýän wagtynda onuň keseliniň geçişinde gowy üýtgeşmeleri – gyzgynynyň peselmegini, auskulta-siýada – öýkende öňki tapylan hyžžyldylaryň aýrylmagyny, aýagyn-daky çişniň aýrylanlygyny bellemek bilen, onuň sagalýanlygyna ynamyny berkitmeli.

Lukmançylyk deontologiýasy lukmançylyk syryny hem öz içine alýar. Lukmanlar, talyplar näsagy gözden geçirende ondan kesel anyklamaga degişli hemme maglumatlary ýygnaýar. Näsagyň beren maglumatlaryny, syryny lukmanlar gizlin saklamaga borçludyr.

Bellenen düzgüni saklamak - iç keselleri bejerilende käwagtlar bejerginiň iň bir wajyp düzümi bölegi bolup durýar (ýüregiň miokar-dynyň infarktynda we ş.m). Her bir keseliň görnüşine, geçiş döwrine, gaýraüzülmeleriň barlygyna laýyklykda: erkin, ýarym düşek, düşek, berk düşek düzgünleri bellenilýär.

Berhiz – iýmiti kesele görä saýgaryp kabul etmekdir. Her bir keseliň özüne görä berhiz saklanylýar. Köp ýagdaýlarda berhiz saklanylmayanlygy sebäpli, dermanlar bilen geçirilýän bejergi netijeli täsir bermeyär. Amaly sapaklarda her bir keselde bellenişmeli berhizler, naharlaryň hili, kaloriýasy barada anyk maglumatlar öwrenilmelidir.

Dermanlar bilen iç kesellerini bejermek köplenç esasy bejeriş usuly bolup durýar. Näsaglar dermanlar bilen bejerilende lukmanlaryň esasy maksady näsaglaryň kesele garşy göreşibilijiligini saklamak we güýçlendirmekdir. Şonuň bilen birlikde, kesel sebäpli gowşan bedene bellenen dermanlaryň zyýan ýetirmezligi barada alada etmeli. Näsaglar bejerilende bejergini kesele garşy däl-de, näsaglary bejermäge ugrukdyrmaly. Şeýle bejergini bellemek lukmanlarda bu ugurdan kämilleşmegi, şol bir keselde aýry-aýry näsaglar üçin hususy bejergini düzmegi talap edýär.

Dermanlar bilen geçirilýän bejergi keseliň sebäplerine, döreýşine, alamatlaryna garşy täsir edýän we bedeniň kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyryjy derman serişdelerinden ybarat bolýar.

1. Sebäplere garşy bejergi diýlip, kesel dörediji sebäplere garşy dermanlaryň bellenişmegine aýdylýar. Meselem: pnemoniýada – wiruslara, bakteriýalara, kömelejiklere we ş.m. garşy dermanlaryň ulanylmagy.

2. Döreýşine garşy bejergi – keseliň döremegine getirýän patogenetiki baglanyşyga garşy gönükdirilen bejergidir. Meselem: rewmatizm keselinde autoantigenlere immun agzalarda – B limfositlerde autoantitelalar emele gelmegi, soňra olaryň ýüregiň, bogunlaryň kollagen dokumalaryna täsir edip, ilki alternatiw, soňra produktiw alawlamanyň döremegine getirmegi esasy patogenetiki zynjyr bolup durýar. Şeýle patogenetiki baglylygyny bozmak üçin rewmatizmli näsaglara immunodepressantlar bellenişär.

3. Alamatlaryna görä bejergide keseliň aýry-aýry alamatlaryna garşy bejergi bellenişär. Meselem: kelle agyra garşy analgetikler, üsgürmä garşy gakylyk gopduryjy serişdeler bellenişär.

4. Bedeniň kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyryjy bejeriş – bedeniň ýerli we umumy mahsus däl kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyrmak (sanogenetiki bejeriş) maksady bilen bellenişär.

Şeýle maksat bilen aşaky derman toparlary ulanylýar:

a) adaptogenler: hytaý limonnigi, ženşen, pantokrin, oleutero-kokk we ş.m.;

b) biostimulýatorlar: aloe, FIBS we ş.m.;

ç) bedeniň mahsus däl kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyryjylar: pentoksil, metilurasil, natriý nukleaty;

d) bedeniň immunologiki kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyryjylar: prodigiozan, lewomizol, timolin, taktiwin we ş.m.

Bejerginiň görkezilen görnüşleri (etiologiki, patogenetiki, simptomatiki, sanogenetiki) bilen bir hatarda, oňat netijeleri almak üçin bejerişde: bejeriş bedenterbiýesi, fizioterapewtiki usullar, psihoterapiýa, iňňerefleksoterapiýa, fitoterapiýa, şypahana bejergisi hem giňden ulanylýar.

Şeýlelik bilen, eger-de propedewtiki terapiýany, patologiki anatomiýany, patologiki fiziologiýany, biohimiýany, farmakologiýany doly özleşdiren bolsaňyz, onda özüňizi fakultet terapiýasynyň meýilnamalaryna laýyklykda iç kesellerini öwrenmäge taýýar hasaplap bilersiňiz.

II BAP

DEM ALYŞ ULGAMYNÝŇ KESELLERI

2. 1. PNEWMONIÝA

Pnewmoniýa diýlip, öýkeniň esasan işjeň dokumasynyň – alveolalaryň we ahyrky bronhlaryň mahsus däl alawlamasyna aýdylýar.

Pnewmoniýanyň ýaýraýşy. Kesel köplenç 45 ýaşdan geçen fiziki iş bilen meşgullanýan erkeklerde duş gelýär. Türkmenistanda ýiti pnewmoniýa boýunça ýüz tutma hemme keselleriň 33%-ine barabar. Ýüz tutmaklyk boýunça öýkeniň mahsus däl keselleriniň esasy görnüşleriniň gurluşynda öýkeniň alawlamasy 22,1%-i tutýar. Hassahanalar ýagdaýynda pnewmoniýadan ölümçilik 2 – 3%, bu san ýyl-ýyldan azalýar.

Pnewmoniýanyň toparlara bölünişi. Bütindünýä saglygy goşaýyş guramasy tarapyndan hödürlenen keselleriň halkara toparlara bölünişinde (10-njy täzeden serediş, Ženewa, 1992) keseliň kesgidinde hökmany ýagdaýda olaryň dördijileriniň (bakteriýalar, wiruslar, riketsiýalar we beýlekiler) görkezilmelidigi teklipl edilýär. Bu toparlara bölüniş esasynda Ýewropanyň dem alyş ýollary we Amerikanyň döş kapasasy boýunça guramalary (1993; 1997) pnewmoniýalaryň aşakdaky toparlara bölünişini teklipl edýär (*tablisa seret*).

Pnewmoniýanyň toparlara bölünişi

Kliniki görnüşleri	<ul style="list-style-type: none">• hassahanadan daşky pnewmoniýa;• hassahana ýagdaýyndaky pnewmoniýa;• aspirasion pnewmoniýa;• immunýetmezçilik ýagdaýdaky pnewmoniýa;
Sebäpleri boýunça	<ul style="list-style-type: none">• pneumokokkly;• streptokokkly;• stafilokokkly;• mikoplazmaly we başg;• wirusly;

Morfologiýasy boýunça	<ul style="list-style-type: none"> • bölekleyin pnewmoniýa; • segmentar pnewmoniýa; • bronhopnewmoniýa;
--------------------------	--

Hassahanadan daşky, ilkinji pnewmoniýa (HDP) – saglyk öýleri ýagdaýynda hassahana düşmezden 48 sagatdan öň, immun görkezijiligiň peselme alamatlarynyň bolmazlygynda kesel döredijileriň ýa-da olaryň zäheriniň täsirinde öýkeniň alweolalarynda we bronhiolalarynda mahsus däl alawlamanyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Ýewropa dem alyş jemgyýetçiliginiň keselleriň toparlara bölünişi boýunça HDP:

Ýeňil pnewmokokkly pnewmoniýa;

Ýeňil mahsus däl pnewmoniýa;

Agyr pnewmokokkly pnewmoniýa;

Aspirasion pnewmoniýa degişli;

Hassahana ýagdaýyndaky – ikilenji pnewmoniýa (HÝP) – hassahanalaryň görnüşlerine görä olarda köpelyän bakteriýalaryň täsir etmeginde näsag hassahana girenden 48 sagatdan soň döreýär.

Pnewmoniýa – geçişi boýunça: ýiti we uzaga çeken (3 – 4 hepdeden köp) bolýar. Agyrlygy boýunça: 1) ýeňil; 2) orta; 3) agyr agyrylykda geçýär. Şeýle hem keseliň kesgidinde onuň döredijilerini we ýerleşýän ýerini görkezmeli.

Pnewmoniýanyň döremeginiň sebäpleri.

Keseliň döremegine aşakdakylar sebäp bolup bilerler:

1. Bakterial: pnewmokokk, streptokokk, stafilokokk, klebsiýella pnewmoniýalary.
2. Wirusly: grippoz, paragrippoz, adenowirusly.
3. Mikoplazmalı (*mikoplasma pneumoniae*).
4. Rikketsiozly.
5. Kömelekli: kandidozly aspergillýozly, koksidozly.
6. Ýokanç keselleriň ýüze çykmany ýa-da gaýraüzülmesi hökmünde:
 - a) wiruslaryň (ornitozoýň, psiktaktozoýň, gyzamygyň, garamygyň);
 - b) bakteriýalaryň (brusellýozýň, tulýaremiýanyň, garahassalygyň, salmonellýozýň we ş.m.).

7. Allergik: Lýofleriň sindromy, gurçuk inwaziýasy (askaridoz, fulýarioz, dermana allergiýa we ş.m.).
8. Fiziki we himiki gyjyndyryjylar bilen esaslanan: aspirasion, zeperden soň, toksiki, şöhleler we ş.m.
9. Garyşyk.
10. Sebäbi belli bolmadyk.

HDP-niň döremeginde esasy orny pnevmokokk tutýar (50 – 96%). Soňky ýyllarda HDP-niň döremeginde mikoplazmanyň, hlamidiýalaryň, wiruslaryň orny ýokarlanýar.

HÝP-niň döremeginde bolsa esasy orny şertli kesel dörediji gramotrisatel mikroorganizmler: klebsiýellalar, proteýler we ş.m. tutýarlar. Reanimasiýa bölümleriniň şertinde stafilokokklaryň, esasan hem ýaşyl iriň taýajyklarynyň kesel dörediji ähmiýeti ýokarydyr.

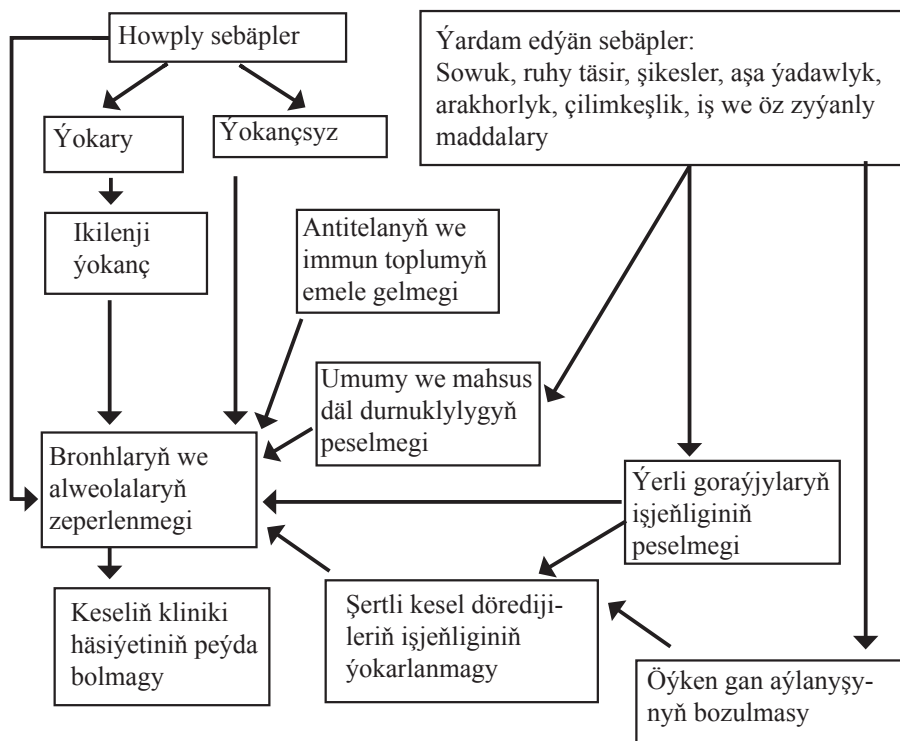
Pnewmoniýanyň döreýşi. Bakteriýalaryň öýkene düşmeginiň üç ýoly bar: bronh, gan we limfa damarlary boýunça. Köplenç mikrofloralar öýkene bronhlardan ingalýasion dem alynýan howa bilen we aspirasion burun we agyz-damak ýollary bilen düşýär.

Bronh boýunça bakteriýalaryň düşmek ýoly HDP-niň döremeginde esasy orny tutýar. Gan we limfa damarlary boýunça bakteriýalaryň we ş.m. ýaýramagy ikilenji HÝP-niň döremeginde esasy orun tutýar. Gan boýunça ýokançlaryň öýkene düşmegi sepsisde, umumy ýokanç kesellerde we tromboembolik pnewmoniýada bolup biler, limfa boýunça pnewmoniýa diňe döş kapasasynyň zeperlenmeginde bolýar.

HÝP-niň döremegine, şeýle hem dem alyş ýollaryndaky bar bolan ýokançlaryň işjeňliginiň ýokarlanmagynyň hem ähmiýeti uludyr.

Pnewmoniýanyň döremeginde kesel dörediji sebäpleriň zeperleýji ukybyndan başga-da, içki we daşky şertleriň hem täsiri uludyr (*görkezijä seret*). HDP-niň ýüze çykmagynda pnevmokokklaryň I – II serotipleri esasy orny eýeleýärler. Olaryň täsiri netijesinde immun jogap öýjüklerde antitelalaryň emele gelmegi bolup geçýär. Olar dem alyş ýollarynyň nemli bardasynyň öýjükleriniň üstünde berkleşýär, diýmek bedeniň antigene ýokary duýujylygy bolup geçýär. Soňra näsaga gaýtadan, şol bir antigeniň täsir etmeginde, ýardam edýän ýagdaýlaryň bolmagynda (sowuk we başga täsiriň) giperergik görnüşli immun jogaply pnewmoniýanyň döremegi bolup geçýär.

Pnewmoniýanyň döreýiş nukdaý nazarlary

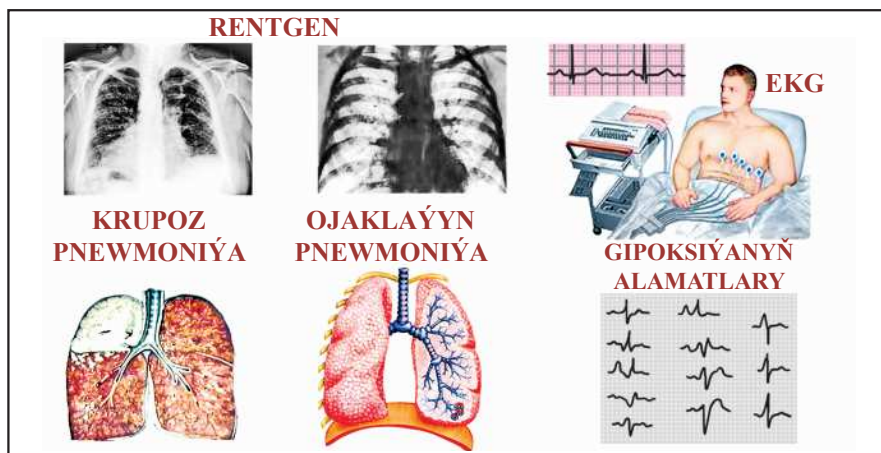

HÝP-niň ýüze çykmagynda kesel dörediji ýagdaýlaryň (ýürek kesellerinde, kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenzoz dolulygynda; ýokançly keselerde, virus ýokançlarynda, içki zäherlenmelerde we ş.m.) täsiri astynda ýerli we umumy goraýyş ulgamlaryň işjeňliginiň peselmegi uly orun tutýar. Goraýyş ulgamynyň işjeňliginiň peselmegi dem alyş ýollaryndaky şertli kesel dörediji bakteriýalaryň işjeňliginiň ýokarlanmagyna we pnewmoniýanyň döremegine getirýär.

Kä ýagdaýlarda bakteriýalaryň, wiruslaryň we beýlekileriň antigenleriniň täsir etmeginde öýkeniň dokumasynda autoantitelanyň, autoimmunýagdaýyň emele gelmegine getirýär. Autoallergiýa bolsa öz gezeginde keseliň uzaga çeken görnüşe geçmegine ýardam edýär.

Pnewmoniýanyň patologiki anatomiýasy.

Ojaklaýyn pnewmoniýada ýokanjyň görnüşine we makroorganizmiň ýagdaýyna baglylykda bir ýagdaýda kesilip seredilen ýerleriň üstünden çykyp duran uşak çal-mämişi ýerler, beýleki ýagdaýda bol-

1-nji surat. Ýiti pnevmoniýada gural barlaglarynyň üýtgemeleri.

sa – uly we birleşýän ojaklar görünýär. Basanynda olardan bulanyk suwuklyk bölünip çykýar. Pnevmoniýanyň patomorfologik aýratynlyklary döredijiniň görnüşine bagly. Pnevmonokk we gemofil taýajyk bilen ýüze çykýan öýken alawlamasy olaryň ekzotoksin bölüp çykarmany üçin, alteratiw komponentiniň çala ýüze çykmagy bilen geçýär. Stafilokokk, streptokokk ekzotoksin bölüp çykarýarlar, şonuň üçin olara öýken dokumasynda dargama ojaklarynyň bolmagy häsiýetlidir.

Fridlenderiň basillasynyň nemli bardasynyň bolmagy bronhlaryň sekretiniň şepbiklenişini ýokarlandyrýar, bronhlaryň arassalaýjy işjeňliginiň bozulmagyna getirýär. Şeýle hem bu näsaglarda ownuk gan damarda gan aýlanyşyň bozulmagy we trombozyň bolmagy häsiýetli.

Krupoz pnevmoniýada (KP) – öýkeniň segmentiniň, böleginiň fibrinoz alawlamasy, oňa plewral gatlaklarynyň goşulmagy bilen geçýär. Alawlama basgançak boýunça geçýär. Birinji basgançakda: arterial dolulygy, öýkene fibrinli ekssudatyň inmegi bolup geçýär. Ikinji basgançakda eritrositleriň çykmagy bolup geçýär. Bu basgançaga “gyzyl bagyrlanma” diýilýär. Üçünji basgançakda “çal bagyrlanmada” neýtrofil leýkositleriň ekssudasiýasy bolup geçýär.

Dördünji basgançakda keseliň gaýtmagy bolup geçýär, ýagny neýtrofil leýkositler, makrofaglar tarapyndan çykarylýan fermentleriň täsiri astynda fibriniň dargamagy we ekssudatyň gakylyk bilen çykmagy bolup geçýär.

Klinikada, näsaglara fizikal barlagy amatly geçirmek üçin, KP geçişi boýunça 3 basgançaga bölünýär: 1) başlangyç, 2) bagyrlaşma basgançaklary – keseliň klinikasynyň doly ýagdaýda ýüze çykan döwri we 3) keseliň yza gaýtma döwri.

ÝP-niň kliniki alamatlary:

Pnewmoniýanyň mahsus kliniki alamatlary (pnewmokokkly pnewmoniýa).

KP – örän ýiti, üşütme, gyzgynynyň $39 - 40^{\circ}\text{C}$ çenli ýokarlanmagy bilen başlaýar. Näsaglar, şeýle hem kelle agyra, döşüň kesel tarapynda dem alyşda güýçlenýän agyra arz edýärler. Üsgülewük ilki başda gury, soňra nemli, ganly-iriňli gakylyk bilen. Umumy beden zäherlenme alamatlarynyň ýüze çykmagy mümkin. Ol umumy ysgynsyzlyk, kelle we muskul agyrylary, ýürek urgusy, işdäniň peselmegi bilen häsiýetlenýär. Kesel duýdansyz, daşky täsirlerden soň başlaýar.

Seredişde, esasan hem, kesel tarapda ýañaklaryň gyzarmagy, dodaklarda gögermäniň, uçugyň bolmagy, dem alşa burnuň gatnaşmagy görünýär. Näsaglaryň dem alşy ýüzleý, 1 minutda 30 – 40 we ondan hem köp. Dem alyşda kesel tarapyň yza galmagy bellenýär. Palpasýada keseliň I – III basgançaklarynda ses titremesi ýokary, II basgançakda has ýokarlanan.

Perkussiyada I we III basgançaklarda – deprek goşundyly kütək ses, II-de bolsa kütək ses eşidilýär. Auskultasiýada I – III basgançaklarda peselen wezikulýar dem alşyň esasynda krepitasiýa, plewranýň sürtülme sesi, gury we nemli hyžžyldylar eşidilýär. II basgançakda bolsa öýken dokumasynyň dykyzlanmagy sebäpli – bronhial dem alyş eşidilýär.

Bronhopnewmoniýa köplenç ýokarky dem alyş ýollarynyň ýokanç wirusli kesellerinden soň ýüze çykýar. Kesel ýuwaş-ýuwaşdan başlanýar. Näsaglaryň gyzgyny köplenç subfebril derejä çenli ýokarlanýar. Kesel kadaly gyzgynlykda hem geçip biler. Olarda ýygy üşütme peýda bolýar. Şeýle hem näsaglar nemli, nemli-iriňli, ganly gakylykly üsgülewüğe arz edýärler. Üsgülewükde, dem alnanda döş kapasasynda agyry peýda bolmaýar, sebäbi bronhopnewmoniýada köplenç plewra zeper ýetmeýär. Seredişde keseliň geçişiniň agyrlygyna baglylykda ýañaklaryň gyzarmagy, barmaklaryň, dodaklaryň gögermegi, derlemek we başga umumy beden zäherlenme alamatlary ýüze çykýar. Dem alşyň ýygylgy 1 minutda 25 – 30-a çenli ýetmegi mümkin.

Fizikal maglumatlar ojagyň ululygyna we ýerleşýän ýerine bagly. Ownuk ojak has çuň, aýratyn-da merkezi ýerleşende fizikal üýtgeşmeleri anyklamak kynlaşýar. Ojagyň has ýüzleý ýerleşmeginde ýa-da uly bolmagynda perkussiýada deprek goşundyly kütäk ses eşidilýär. Diňleýişde – krepitasiýa laýyk gelýän ýerlerde çygly ownuk köpürjikli we gury hyžžyldylar eşidilýär, bronhofoniýa – biraz güýçlenen. Ojaklaýyn pnewmoniýada rentgen barlagynda ilki birleşýän kölegeler görünýär. Ojaklaýyn pnewmoniýa ýerleşşi boýunça bir ýa-da iki taraplaýyn bolup biler. Ol köplenç öýkeniň aşaky we ortaky, seýrek ýokarky böleklerinde ýerleşýär. Agyrlaşmadyk ojaklaýyn pnewmoniýada rentgende tapylýan kölegelere (infiltratiw we interstisial üýtgemeler) olaryň ululygyna baglylykda birinji 3 – 4 hepdäniň dowamynda sorulmaklyk häsiýetli.

Rentgen üýtgemeleriň häsiýeti öýken alawlamasyny ýüze çykarýan sebäplere baglydyr.

Stafilokokk pnewmoniýasyna rentgen barlaglarynda kesel başlandan 5 – 7-nji günlerde öýkende pnewmosele görnüşde birnäçe boşluklaryň emele gelmegi häsiýetli. Hakyky absselerden tapawutlylykda olaryň görnüşi we boşluklaryň sany basym üýtgeýär. Öýkeniň böleginiň alawlamasy pneumokokk sebäpli dörän krupoz pnewmoniýasyna has mahsus bolýar (*1-nji we 2-nji suratlara seret*), emma öýkeniň tutuş bir böleginiň ýa-da ýarysyndan gowragynyň zeperlenmegi *Fridlender* pnewmoniýasyna häsiýetli. Streptokokk, şeýle hem *H. influenzae* sebäpli dörän pnewmoniýada alawlama ojagyň öýkeniň aşaky böleginde ýerleşmegi bilen birlikde plewral boşlukda ekssudatyň ýygnanmagy hem ýüze çykarylýar. Pnewmoniýada gaýraüzülme hökmünde gipowentilýasiýa, atelektaz, öýken dokumasynyň dargamagy, plewra boşlugynda ekssudatyň üýşmegi rentgenologiki ýüze çykarylýar.

Tomografiýa – ýiti pnewmoniýanyň uzaga çeken ýagdaýynda ony beýleki kesellerden, esasan hem inçekeselden, infiltratiw howply täze döremelerden tapawutlandyrmak üçin geçirilýär.

Bronhografiýa – şeýle hem uzaga çeken agyr pnewmoniýada keseliň agyrlaşmagynyň sebäbini – bronhoektazyň, howply täze döremäniň we başgalaryň barlygyny anyklamak üçin geçirilýär.

Bronhoskopiýa – ojaklaýyn pnewmoniýanyň ýerleşişine görä bronhlarda alawlamanyň barlygyny anyklamaga kömek berýär.

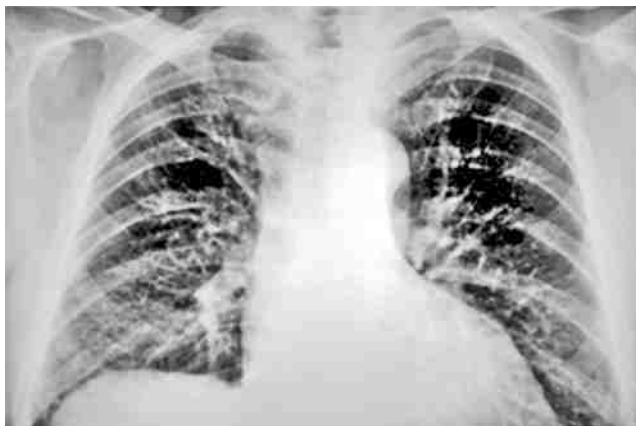
Radioizotop barlaglar – agyr pnewmoniýa uzaga çekende (absessirlenmäge ýygyn edende) keseliň kesgidiniň beýleki öýken kesellerinden tapawutlandyrylmagynyň zerur bolan wagty geçirilýär.

Daşky dem alyş işjeňliginiň barlagy – öýken alawlamasynda öýkeniň dem alyş işjeňligine we bronhlaryň geçirijiligine umumy baha bermek üçin geçirilýär.

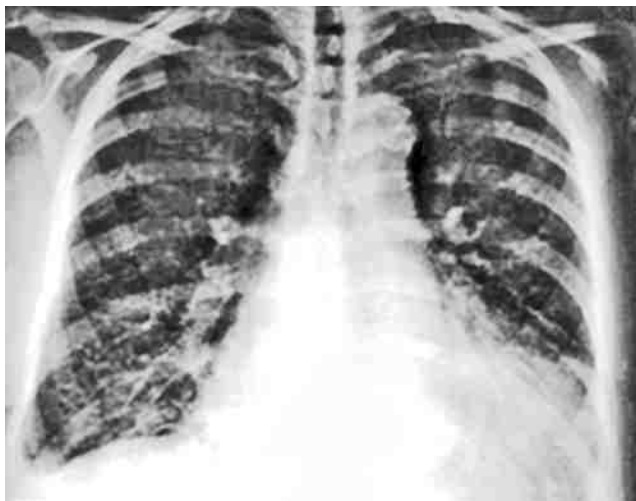
Daşky dem alyş işjeňliginiň barlagynda bronhial geçirijiligiň garyşyk we restruktiw görnüşde peselmegi ýüze çykarylýar. Bu görkezijiniň netijesi öýkeniň işjeň dokumasynyň – alweolalaryň we bronhlaryň zeperleniş derejesine baglydyr.

EKG-de anyklanylýan miokardyň gipoksiýasy, alyş-çalyş hadysalarynyň bozulmasynyň bolmagy toksiki täsir we arterial gipoksemiýa bilen bagly bolýar.

Pnewmoniýada çetki ganyň barlagynda neýtrofilli leýkositoz we eritrositleriň çöküş tizliginiň ýokarlanmagy ýüze çykarylýar. Leýkositar formulada çepe, hatda miyelositlere çenli süýşmek, neýtrofilleriň sitoplazmasynyň toksiki däneleşmegi, limfopeniýa, eozinopeniýa anyklanylýar.

2-nji surat. Sag öýkeniň orta bölekleyin pnewmoniýasy

3-nji surat. Sag öýkeniň köpçülikleýin pnewmoniýa ojaglary

Ganyň biohimiki barlagy: Pnewmoniýada ganyň düzüminde – α_2 we γ -globulinleriň mukdary ýokarlanýar. Şeýle hem alawlamanyň mahsus däl barlaglarynyň görkezijileriniň – “C” reaktiw belogyň, sial we neýramin turşularynyň ýokarlanmagy bellenýär. Pnewmoniýada laktatdehidrogenazanyň we onuň izomerleriniň köpelmeginiň arasynda baglanyşyk bellenýär. Keseliň geçiş agyrylygyna görä lipidleriň – holesteriniň, α -lipoproteidleriň umumy derejesiniň ýokarlanmagy mümkin. Köp näsaglarda ganyň bilirubini kadada bolup galýar, emma bagryň toksiki zeperlenmegi sebäpli olaryň mukdarynyň köpelmegi hem mümkin.

Biziň maglumatlarymyza görä, öýken alawlamasynda has-da uzaga çeken görnüşinde neýtrofilleriň fagositar işjeňliginiň, fagositar sanynyň, fagositozýň ahyrky görkezijileriniň peselmegi ýüze çykaryldy. Neýtrofilleriň fagositar işjeňliginiň peselmegi soňra dem alyş ulgamynda dowamly keselleriň emele gelmegine getirýär.

Öýken alawlamasynda öýjük we gumoral immunitet öwrenilende ganyň syworotkasynda IgA-nyň we IgM-iň peselmegi, IgG-niň mukdarynyň bolsa oňnositel ýokarlanandygy anyklanyldy. Öýken alawlamasynyň uzaga çeken görnüşinde bejerişiň dowamynda IgA-nyň we IgG-niň mukdarynyň kada gaýdyp gelmegi anyklanmady.

Peşewiň umumy barlagynda keseliň toksiki we gipoksemiki täsiri hökmünde proteinuriýanyň (1 promille çenli), az mukdarda eritrosituriýanyň bolmagy mümkin.

Gakylygyň bakteriologik barlagy antibiotikleri ulanmazdan öň keseliň sebäbini we olaryň antibiotiklere duýujylygyny ýüze çykar-mak maksady bilen geçirilýär. Emma anyklanan mikrob hemme wagt öýken alawlamasynyň döredijisi bolup duranok.

Anyklanan virus ýa-da bakterial antigenler bilen komplementi baglaýjy we gemaglýutinasıýany togtadyjy immunologiki reaksiýalary geçirmek olaryň keseliň döremegine sebäp bolanlygyny tassykla-maga kömek berýär. Pnewmoniýa wirusyň we bakteriýalaryň döredi-ji ähmiýetini anyklamakda wirusologiki we serologiki barlaglary geçirmegiň hem uly ähmiýeti bar.

Gakylygyň umumy barlagynda: gakylykda eozinofilleriň bol-magy – allergiki alawlamanyň; atipiki öýjükleriň bolmagy – howply täze döreme sebäpli öýken alawlamasynyň; inçekeseliň mikobak-teriýalarynyň bolmagy bolsa – inçekeseliň; elastik süýümleriň tapyl-magy öýken dokumasynyň dargamagynyň (howply täze döreme, in-çekesel, absse); kömelejikleriň tapylmagy mikoz pnewmoniýasynyň barlygy hakynda maglumat berýärler.

Pnewmoniýanyň kliniki aýratynlyklary alawlama ojagynyň ýer-leşýän ýerine, olaryň sebäpleriniň tebigatyna bagly. Pnewmoniki ojagyň öýkeniň ýokarky böleginde ýerleşmegi ýeňse muskullaryň dartgynlygynyň reflektor ýokarlanmagyna getirip, keseliň kliniki geçişi meningite meňzeş geçip biler. Alawlama ojagy merkezi ýer-leşende kesel az fizikal üýtgeşmeler bilen geçýär, olarda diňe in-toksikasion sindromlar we ýokary gyzyrmaklyk bolýar. Diljagaz segmentiniň plewasynyň alawlamasy döş süňküniň töwereginde we aňyrsynda agyrylaryň ýüze çykmagyna getirýär. Diafragmal plewa-nyň alawlamasy garmyň sag böleginde agyryny döredýär we ýerli muskullaryň dartgynlygyny ýokarlandyrýar, bu ýagdaý bolsa “ýalan ýiti garmyň” kliniki alamatlarynyň ýüze çykmagyna getirýär.

Pnewmoniýanyň sebäplerine görä kliniki aýratynlyklary.

Bakterial pnewmoniýalar:

Pnewmokokkly pnewmoniýa, köplenç ojaklaýyn (IV, käte III görnüşleri) we krupoz (I – II görnüşleri) pnewmoniýalaryň mahsus kliniki geçiş görnüşinde geçýärler.

Stafilokokkly pnevmoniýa, köplenç grippe ýa-da başga ýiti respirator kesellerine goşulýar. Kesel gaýtalanýan üşütmeler, döş kapasasynda agyry, kämahal ganly, iriňli gakylykly üsgülewük, agyr demgysma bilen duýdansyz başlanýar. Keseliň fizikal alamatlary pnevmokokk pnevmoniýanyň alamatlaryndan az tapawutlanýar. Näsaglaryň 60%-inden hem gowragynda ikitaraplaýyn alawlama ýüze çykarylýar. Takmynan näsaglaryň ýarysynda öýkeniň absessi döreyär. Kämahal plewral boşlukda iriňli ekssudatyň ýygnanmagynyň alamatlary ýüze çykarylýar. Gakylykda stafilokokklaryň köp mukdary tapylýar. Sag adamlaryň ýarysyndan hem köpüsiniň ýokarky dem alyş ýollarynda bolmagy sebäpli, stafilokokklaryň öýken alawlamasy bilen etiologiki baglanyşygy hakda, diňe olaryň sany has artanda gürrüň etseň bolar. Stafilokokkly pnevmoniýalaryň köpüsi 15 – 20 10⁹/l-e çenli ýokary leýkositoz bilen geçýär. Kesel örän agyr geçende leýkositleriň sany adaty ýa-da peselen hem bolup biler. Keseli anyklamak maksady bilen ganda, plewral suwuklykda we bejeriş ýa-da anyklaýyş bronhoskopiýasy wagtynda alnan ýuwundy suwuklyklarda stafilokokklar ýüze çykarylýar. Şeýle hem bu maksat üçin immunologik barlag usullary ulanylýar.

Streptokokkly pnevmoniýa perkussiýanyň we auskultasiýanyň az maglumat berýänligi (rentgenologiki – öýkeniň aşaky böleklerinde ýerleşýän köp sanly ownuk ojaklar), birinji günlerden ekssudatiw (serroz, serroz-ganly, soňra fibrinoz) plewrit bilen agyrlaşmagy, ýokary leýkositoz, leýkositar formulanyň çepe süýşmegi, trombositopeniýa, köplenç bakteriýemiýanyň anyklanmagy bilen häsiýetlenýär.

Anaerobly pnevmoniýa. Sagdyn adamlaryň ýokarky dem alyş ýollarynda, burun, damagyň sekretiniň bir millilitrinde 10⁷ aerob we 10⁸ anaerob bakteriýa saklanýar.

Uky wagtynda sag adamlaryň 50%-inde we näsaglaryň 70%-inde burun-damagyň sekretleri öýkenlere aralaşýar. Agyrlyk kanunyna görä, aspirirlenen bakteriýalar öýkeniň aşaky böleginiň yzky segmentlerine barýarlar. Anaerobly pnevmoniýa üşütme, döş kapasasyndaky agyrylar bilen başlanýar. Kesele nädogry görnüşde gyzdyрма, soňundan güýçli deriň gelmegi bilen gaýtalanýan üşütme, üsgürmede ysly gakylygyň gelmegi häsiýetli.

Anaeroblaryň bolmagy, köp ýa-da garyşyk infeksiýa agyr pnevmoniýanyň döremegine getirýär. Pnevmoniýa ojaklary

tiz mikroabssesleriň emele gelmegi bilen häsiýetlenýär. Soňra mikroabssesler birleşip, uly boşlukly absstesler emele gelýär. Ol bolsa köplenç erbet ysly gakylygyň köp mukdarynyň bölünmegi bilen bronhlara ýarylýar. Mikroabssesleriň plewral boşlugyna açylmagy öýkeniň empiýemasynyň emele gelmegine getirýär.

Kähalatlarda anaerob pnewmoniyasy dokumada ýerli nekrozlaryň bolmazlygy bilen geçýär we kliniki geçişi boýunça aerob bakteriýalar bilen ýüze çykarylýan öýken alawlamalaryndan tapawutlanmaýar.

Klebsiyella pnewmoniyasy – köplenç ýimit ýetmezçiligi sebäpli horlanan, spirtli içgileri uzak ulanýan ýaşuly adamlarda duş gelýär.

Kesel üşütme, döş kapasasynyň kesel tarapynda agyrynyň peýda bolmagy bilen ýiti başlanýar. Gyzgynyň ýokary bolmaklygy bu kesel üçin häsiýetli, emma ýaşulularda subfebril gyzgynyň bolmagy ýa-da onuň bolmazlygy hem mümkin. Olarda kynlyk bilen gopýan şepbik, ganly gakylyk bolýar. Bu näsaglaryň 20%-e golaýynda endamyň saralmagy anyklanylýar. Palpasiýada – ses titremesiniň ýokarlanmagy, perkussiyada – küték-deprek goşuntgyly ses eşidilýär. Auskultasiýada – aýdyň alawlama häsiýetli maglumatlaryň bolmazlygy mümkin. Onuň sebäbi bronhlaryň şepbik gakylyk bilen dykylmagy hasaplanylýar.

Laborator barlagda hassalaryň 2/3-inde leýkositleriň sähel ýokarlanmagy bellenilýär we 1/3-inde olaryň sany kadada bolýar. Gakylygyň mikrobiologiki barlagynda daşynda ýagty aýlawy bolan gramnegativ diplokokklar anyklanylýar.

Rentgen barlagynda ýokary bölegiň yzky taraplarynda ýa-da aşaky bölegiň ýokarky taraplarynda kölege anyklanylýar. Köplenç kölegeler sag tarapky öýkeniň ýokarky böleginde ýerleşýär.

Hassalarda keseliň köplenç abssesiň döränligi anyklanylýar. Keseliň ýiti döwri geçen hassalarda, köplenç kesel uzaga çekýän häsiýete eýe bolýar ýa-da olarda bronhoektazyň bolmagy bilen pnevmoskleroz döreýär. Şeýle hassalar dogry bejerilende hem ölümçilik 25 – 50%-e ýetýär.

E. koli pnewmoniyasy – kesel assyrynlyk bilen süýji keseliň, dowamly piýelonefritiň, howply täze döremäniň esasynda döreýär. Eger-de hassalaryň ýagdaýy örän agyr bolmasa, onda olarda üsgürme,

gakylygyň gelmegi peýda bolýar. Olaryň keseliniň taryhynda uzak wagtlap antibiotikleriň ulanylmagy, disbakterioz ýüze çykarylýar. Fiziki barlaglaryň netijeleri – ojaklaýyn pnewmoniýadakylardan tapawutly däl. Keseliň döremeginiň sebäbi gakylykda, ganda, plewra suwuklygynda ýa-da bronhlaryň ýuwuntgysynda köp sanly gramnegativ basilleri anyklamak bilen kesgitlenýär.

Legionella pnewmoniýasy – legionerleriň keseli. *Legionella pneumofilla* gramotrisatel taýajyklaryň täsirinde döreýär.

Bu keseliň pnewmoniýa görnüşi bedeniň ýokary gyzgynynyň, kelle agyrynyň, myşsallarda agyrynyň, üşütmäniň, soňra ýokary derejede der gelmäniň ýüze çykmagy bilen ýiti başlanýar. Bedeniň gyzgyny 39 – 40°C çenli ýokarlanýar we şol derejede 2 – 7 gün saklanýar. Keseliň dowamynda – gury ýa-da nemli-iriňli çygly gakylygyň bolmagy saklanýar. Käbir ýagdaýlarda hassalarda garyn boşlugynda agyrynyň we içgeçmäniň peýda bolmagy anyklanylýar.

Laborator barlaglarda gyzgyn ýokarlanmazdan ön leýkositleriň ýokarlanmagy, onuň formulasynyň çepe süýşmegi anyklanylýar. Fizikal görkezijiler alawlamanyň ululygy bilen bagly. Köplenç alawlama – bir taraplaýyn bolup, plewra boşlugynda ekssudatyň ýygnamagy bilen gaýra üzülýär. Keseliň yza gaýdyş döwri üçünji hepdeden başlanýar.

Keseliň ahyrky kesgidi goşa syworotkada antitelanyň dykzylygynyň dört we ondan ýokary bolmagyny anyklamak üsti goýulýar. Ölümçilik 20%-e çenli ýetýär.

Wirusly pnewmoniýa – köplenç adenowiruslaryň III, IV we VII görnüşleriniň täsiri esasynda döreýär. Ýokanç adenowirus – faringitiň, konýunktiwitiň, bronhiolitiň we pnewmoniýanyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Rentgenologiki barlagda – adenowirusly pnewmoniýada, esasan öýkeniň aşak böleginiň birleşdiriji dokumasynda we diňe olaryň 10%-e golaýynda ojakly alawlamanyň barlygy anyklanylýar.

Kesel ýuwaşlyk bilen kelle agyrynyň, gaýtalanýan üşütmäniň, umumy gowşaklygyň ýüze çykmagy bilen başlanýar. Olaryň bedeniň gyzgyny 2 – 5 günläp 38°C çenli saklanýar, örän seýrek 39°C-den köp bolmagy hem mümkin. Hassalar şeýle hem gury ýa-da az mukdarda nemli-iriňli gakylykly, tutgaý görnüşli üsgülewüge, döş

sünküniň aňyrsyndaky agyra arz edýärler. Olarda faringitiň alamatlary we umumy gowşaklyk başky 1 – 2 hepdäniň dowamynda saklanýar. Fizikal maglumatlar az, olar köplenç ýiti bronhite häsiýetli üýtgeşmelere meňzeş bolýar. Gandaky leýkositleriň sany kadada, olaryň sanynyň köpelmegi bakteriýalaryň goşulmagy bilen bagly bolýar.

Rentgen barlagynda ojaklaýyn pnewmoniýa anyklanylýar. Keseliň ahyrky kesgidi wiruslary anyklamagyň esasynda goýulýar.

Grippli pnewmoniýa – grippiň epidemiýasy döwründe duş gelyär. Grippiň täsirinde köplenç wirus-bakterial, ýagny garyşyk pnewmoniýa döreýär, örän seýrek, keseliň ýaňy başlan günleri arassa wirusly (grippli) pnewmoniýanyň döremegi hem mümkin. Onuň esasy kliniki alamatlary ýokary gowşaklyk, diffuz gögermeli demgysma we ganly gakylyk bolup, auskultasiýada öýkeniň iki tarapynda gury we çygly hyžžyldylar eşidilýär. Bu döwürde öýken alawlamasy üçin häsiýetli bolan-krepitasiýany anyklap bolanok, emma köplenç rentgen barlagynda öýkende dogry däl görnüşde tegelek kölegeleri anyklamak bolýar. Keseliň agyrlaşmasy bilen ýokary gyzdymanyň esasynda demgysma güýjeýär, kollaps ýagdaýy döreýär. Keseliň şeýle agyr geçmegi, onuň ilkinji hepdesinde ölüm bilen gutarýar.

Kesel ýeňil geçende demgysma, umumy gögerme ýokary derejede bolmaýar, arterial gan basyş hem kadaly ýagdaýda saklanýar.

Ikinji bakterial pnewmoniýa köplenç bedeniň gyzgyny peselenden soň goşulýar. Bu hassalarda gowulaşan ýaly ýagdaý, ýene-de keseliň ýitileşmesi bilen çalyşýar. Ýene-de bedeniň gyzgyny, nemli-iriňli, iriňli gakylygyň gelmekligi peýda bolýar. Fiziki we rentgenologiki barlaglaryň netijesi segmentar ýa-da bölekleyin pnewmoniýanyň barlygyny anyklaýar. Bakterial pnewmoniýa öňler diňe streptokokklaryň goşulmagy esasynda döreýän bolsa, häzirk döwürde – inflýuensa taýajyklary, mikoplazma, stafilokokklar tarapyndan hem döreýär. Stafilokokklaryň goşulmagy abssestirlenen pnewmoniýanyň, empiýemanyň döremegine getirýär. Grippli pnewmoniýada leýkositleriň sany kadada ýa-da peselen bolýar. Limfositleriň sany başky 4 günde peselýär, soňra kadalaşýar. Ikinji bakterial pnewmoniýada keseliň geçiş agyrlygyna laýyklykda leýkositleriň sany köpeliýär. Keseliň ahyrky kesgidi burun-bokurdagyň ýuwundysyndan immunoflüorescent usul bilen geçirilen barlag esasynda grippiň antigenini anyk-

lamak üsti bilen goýulýar. Grippli pnewmoniýa adenowirusly pnewmoniýadan ýokary zäherlenmäniň, kollapsyň bolmagy we faringitiň, faringokonýunktiwitiň alamatlarynyň ýoklugy ýa-da olaryň gowşak ýüze çykmagy bilen tapawutlanýar.

Mikoplazmaly pnewmoniýa. Häzirki döwürde mikoplazmanyň 20-den köp görnüşleri anyklanyldy. Onuň diňe iki görnüşi: *M. pneumoniae* we *M. hominis* kesel dörediji mikroorganizmlerdir. Soňky ýyllarda mikoplazma pnewmoniýaly hassalaryň sany ýokarlanýar (11 – 17%). Kesel hemme pasylda duş gelýär, ýöne giçki güýz we gyşyň başy köp anyklanylýar. Mekdebe çenli çagalarda kesel gizlin, ulularda ýeňil geçýär. Mikoplazma bedene düşenden 2 – 3 hepdeden soň hassalar kelle agyra, gowşaklyga, gaýtalaýan üşütmä, ýeňil gyzdyрма arz edýärler. Kāwagt olar bogazda agyrynyň bolmagyna, burnuň dykylmagyna, gulaklardaky agyra arz edýärler. Şeýle hem olarda gury ýa-da nemli-iriňli, seýrek ganly (10%) gakylygyň gelmegi bilen çygly üsgülewük peýda bolýar. Bu kesele döş süňküniň aňyrsyndaky, üsgürmede güýçlenýän agyrynyň peýda bolmaklygy, bradikardiýa häsiýetli. Şeýle hem keseliň başynda näsaglar mialgiýa (myşsaldaky agyra), artralgiýa (bogunlardaky agyra), ýürek bulaşma, gusmaklyga, iç geçmeklige arz edýärler. Örän seýrek boýnuň töweregindäki limfa düwünleriniň ulalmagy, konýunktiwit anyklanylýar. Gyzdyрма 3 – 7 gün dowam edýär, fizikal we rentgenologiki barlaglarda – ojaklaýyn pnewmoniýa anyklanýar. Kāwagt kesel başlandan 7 – 10 gün geçenden soň täzedan pnewmoniýanyň goşulmagy sebäpli gyzdyрма peýda bolýar. Takmynan, hassalaryň dörtde biriniň plewra boşlugynda seroz, seroz-gemorragiki ekssudatyň toplanmagy anyklanylýar. Köplenç mikoplazma alawlamasy öýkeniň bakterial zeperlenmegi bilen utgaşyp, mikoplazma – bakterial pnewmoniýa ýüze çykýar. Olarda fizikal barlagyň netijeliligi pes, emma rentgenologiki barlagda öýkeniň bir ýa-da iki tarapynda onuň böleginde kölege anyklanylýar. Leýkositleriň sany keseliň ýiti döwründe ýokarlanýar, seýrek leýkopeniýanyň bolmagy hem mümkin. Mikoplazma pnewmoniýasynda köplenç gaýraüzülme hökmünde autoimmun gemolitiki anemiýa duş gelýär. Olarda Kumbsuň barlagy položitel bolýar. Şeýle hem olaryň 25%-inde keseliň birinji we ikinji hepdesinde deri örgünleri, miokardit, perikardit peýda bolýar. Keseliň

ikinci hepdesinde kăwagt meningit, meningo-ensefalit, miýelit ýüze çykyp biler. Keseliň ahyrky kesgidi gakylykdan, ekssudatdan we ş.m. immuno-elektroforez komplementbaglaýjy barlaglary geçirmek bilen kesel döredijileri tapmak esasynda goýulýar.

Hlamidiýaly pnemoniýa – esasan, öý we meýdan guşlary bilen meşgul bolýanlarda duş gelýär. Kesel üşütme, gyzgynyň 38 – 39°C çenli ýokarlanmagy, döş süňküniň aňyrsynda ýakyp barýan duýgy bilen utgaşýan üsgürme, kelle agyry, gowşaklyk, bogunlarda we esasan myşsalarda agyrynyň bolmaklygy bilen başlaýar. Bedeniň gyzgynyň ýokarlanmagy 5 – 12 gün dowam edýär. Kesel agyr geçende, eliň iç tarapynda örgün peýda bolýar. Auskultasiýada güýçlenen wezikulýar sesiň esasynda çygly hyžžyldylar eşidilýär. Alawlama toplumynyň öýkeniň aşak böleklerinde barlygy diňe rentgen barlagynda anyklanylýar. Köplenç hlamidiýaly pnemoniýa ensefalit, meningit, epilepsiýa, miokardit, gemolitiki anemiýa, pankreatit, gepatit, splenomegaliýanyň gaýraüzülme hökmünde goşulmagy bilen geçýär. Keseliň ahyrky kesgidi gakylykda ýa-da ganda kesel döredijini tapmak, syworotkada antigeniň köpelmegini anyklamak esasynda goýulýar.

Şeýlelik bilen, ÝP-niň klinikasy bakteriýalaryň, wiruslaryň, mikoplazmalaryň, hlamidiozlaryň, rikketsiozlaryň, allergiki maddalaryň, himiki we fiziki täsirleriň häsiýetlerine görä hersiniň özüne mahsus alamatlar bilen geçýär.

Pnemoniýanyň tapawutlandyryş kesgidi. Pnemoniýany, esasan inçekeseliň infiltratiw pnemoniki görnüşinden tapawutlandyrmaly bolýar. Inçekeselli näsaglar az arz edýärler, keseliň başlan wagtyny aýdyp bilenoklar, köplenç olar özlerini sagdyn diýip hasap edýärler. Bar bolan aforizmlere görä öýkeniň inçekesesinde “az eşidilýär, köp görünýär”. Şonuň üçin bu näsaglarda kesel kesgidini ilki rentgenologlar goýýarlar. Keseli anyklamakda belli bir derejede bronhologiki barlaglaryň, gakylykda, bronhuň ýuwundysynda BK-nyň tapylmagynyň ähmiýeti uludyr. Inçekesel-infiltratiw pnemoniýa, esasan öýkeniň ýokary böleginde ýerleşýär we kesel ýiti başlanýar, ýokary gyzgyn we intoksikasiýa alamatlaryň bolmagy bilen geçýär. Bu näsaglary tapawutlandyrmaga döş kapasasynyň rentgen barlagyny geçirmek, gakylykda BK-ny tapmak we geçirilýän antibakterial bejerginiň netijesizligi kömek berýär.

Krupoz ýa-da birleşýän pnewmoniyany käwagtlar ekssudatiw plewrit bilen tapawutlandyrmak kyn bolýar. Pnewmoniýada üsgülewük köplenç gakylykly, ekssudatiw plewritde bolsa ol, esasan gury bolýar. Ekssudatiw plewritde zeperlenen ýeriň ýokarsynda ses titremesi geçirilmeýär, perkutor – kütü ses, auskultatiw – dem alyş eşidilmeýär. Kütü sesiň ýokarsy ekssudatiw plewritde Ellis-Domua-zonyň çyzygyny emele getirýär. Onuň iň beýik ýeri goltugasty çyzykda ýerleşýär. Şonuň bilen birlikde Garlýandanyň üçburçlugynda (oňurga, Domuazo çyzygynyň ýokaryk galýan bölegi we ol çyzygyň beýik nokadyny oňurga bilen birleşdirýän çyzyk) kütü timpaniki sesiň we Rauhfuss-Grokkonuň üçburçlugynda (döş kapasasynyň sagdyn tarapynda oňurganyň ugrunda), kütü sesiň, şeýle hem şol ýerlerde bronhial sesiň goşulmagy bilen gowşak wezikulýar sesiň eşidilmegi keseli anyklamagy ýeňilleşdirýär.

Rentgen barlagynda ekssudatiw plewritde gursagara agzalar şol sanda ýürek sagdyn tarapa süýşýär. Şeýle hem bu keselleri tapawutlandyrmakda ekssudatyň makro- we mikroskopiki, bakteriologiki barlaglaryny hem-de Pirke we Mantu reaksiýalaryny geçirmek kömek edýär. Öýkeniň howply täze döremesiniň, infarkt pnewmoniýasyna we ş.m. pnewmoniýa meňzeş geçýänligini hem unutmaly däl.

Keseliň kesgidiniň dogrulygyny tassyklamak üçin ÝP-niň uzak geçýän görnüşlerinde degişli meýilnamalar boýunça bronhoskopiýa, tomografiýa, skanirleme barlaglary geçirilýär.

Pnewmoniýanyň geçiş agyrlygyna baha berlişi we hassahana ibermäge görkezmeler.

Keseliň geçişiniň agyrlýk derejesini we onuň çaklamalaryny anyklamakda M.J.Fine we başgalaryň (1997) pnewmoniýanyň howply toparlara bölüniş usulyny amaly saglygy goraýşa girizmek amatly bolar.

Pnewmoniýanyň howp toparlara bölünişi we saglygy goraýşyň başgançaklaryna ibermäge görkezmeler

Görkezijiler	Howp toparlary				
	I	II	III	IV	V
Jemi ball, birlikde	-	<70	71-90	91-130	130>

Ölümçilik, %	0,1-0,4	0,6-0,7	0,9-2,8	8,2-9,3	27,0-31,1
Howplulyk derejesi	pes	pes	pes	orta	ýokary
Bejergi almalı ýeri	saglyk öýi	saglyk öýi	hassahana	hassahana; güýçlendirilen bejergi otagy	hassahana; güýçlendirilen bejergi otagy

Pnewmoniýanyň M.J.Fine we başgalar boýunça howplulyk derejesine baha berlişi

Demografiki görkezijiler we utgaşyp gelyän keseller		Barlagyň netijeleri	
1	2	3	4
1	2*	1	2*
50-den ýokary ýaş	Doly ýaş	Huşuň bozulmagy	20
Zenan jynsy	Doly ýaş -10	Puls > 125 min	10
		Dem alyş ýygylgy > 30 /min	20
Umumy ýaşaaýyş jayynda ýaşamak	10	Sistoliki AGB < 90 mm sim. süt.	20
		T - <350C ýa-da >400C	15
Durgunlykly ýürek ýetmezçiligi	10	Plewra boşlugynda ekssudat	10
		Moçewina >11 mmol/l **	20
Howply täze döreme	30	Ganda glýukoza >14 mmol/l	10
		Gematokrit <30%	10
Bagryň sirrozy	20	Plazmada natriý <130 mmol/l	10
Insult, geçýän kelle-beýni gan aýlanma bozulmasy	10	PO2 arteriýada <60 mm sim. süt.	10
		PH arterial PH arterial ganda <7,35	30
Böwrek ýetmezçiligi	10		
Işeňňir gepatit	20		

Bellikler: *jemlemek üçin koeffisiýent, 50-den kiçi ýaşlylar hasaba alynmaýar, ** moçewinanyň azody $\times 2,14$.

Görkezilenlerden belli bolşy ýaly, I – II howp toparlarda (HT) hassalarda ölümçilik pes. Şeýle hassalar saglyk öýüniň şertlerinde maşgala lukmanynyň gözegçiliginde bejergi alyp bilerler. Ýöne III – IV HT-de otnositel ýokary ölümçilik howpunyň barlygy sebäpli, olar hassahana ýagdaýynda bejergi alsalar amatly bolar. Hassalaryň IV – V HT-i esasan güýçlendirilen bejergi otaglarynda bejergi almaga mätäçdirler. M.J.Fine we başgalar tarapyndan keseliň howpuna baha beriş usulynyň düzüminde saglyk öýleriniň şertlerinde ýerine ýetirip bolmajak laborator barlaglaryň bolmagy onuň amaly işde ulanylmak mümkinçiliklerini çäklendirýär.

Ö. Annadurdyýew, S.A.Pleskanowskaýa (2006) olary granulositar indeksi (GI) anyklamak (polinuklearlary mononuklearlaryň jemine bölmek) bilen çalyşmagy tekliptdiler (GI sagdyn adamlarda – 1,7 – 0 ball; Pnewmoniýaly näsaglarda – 2,4 – 10 ball, 2,5 – 20 ball; 3,2 – 30 ball, 4,3 – 40 ball, 4,5 – 50 ball, leýkopeniýa $< 4,0 \times 10^9/l$ – 20 ball, gemoglobin 90g/l.-den pes – 20 ball).

Ganyň umumy barlagyny geçirmek mümkinçiliginiň ýoklugynda pnewmoniýaly näsaglary hassahana ibermäge görkezmeler:

1. Näsagyň ýaşynyň 60-dan ýokary bolmagy.
2. Utgaşyp gelyän keselleriň: öýkeniň dowamly obstruktiv keseliniň, bronhoehtaz keseliniň, täze döremeleriň, süýji keseliniň, dowamly böwrek, bagyr ýetmezçiliginiň, durgunly ýürek ýetmezçiliginiň, dowamly arak içýänler, agramy pesler, kelle-beýni keselleriniň, sepsisiň, poliorgan ýetmezçiliginiň bolmagy.
3. Öýde bellenen bejerginiň ýerine ýetirilip bilinmezligi.
4. Başky bejerginiň ýeterlik däldigi.
5. Maşgala agzalarynyň we näsagyň islegi.
6. Fizikal barlaglaryň netijeleriniň:
 - huşuň üýtgemegi;
 - dem alşyň minutda 30-dan köp bolmagy;
 - pulsuň minutda 125-den ýokary bolmagy;
 - bedeniň gyzgynynyň 350-den pes we 400-den ýokary bolmagy;
 - diastoliki AGB-niň 60 mm s.s.-den pes bolmagy;
 - sistoliki AGB-niň 90 mm s.s.-den pes bolmagy;

7. Rentgen barlagynda – alawlamanyň öýkeniň 1-den köp böleklerinde ýerleşmegi, dokuma dargamanyň, plewrada ekssudatyň bolmagy.

Pnewmoniýanyň köp duş gelýän gaýraüzülmeleri: öýkenlerde: pnewmoniýanyň uzaga çekmegi, atalektaz, öýkeniň dargamagy, (absses), öýken ganakmasy, ganyň lagtalanma sindromy; öýkenden daşky: irki kollaps, deluriý, ojaklaýyn nefrit.

Keseliň önüni alyş çäreleri. Pnewmoniýanyň önüni alyş çäreleri ilki bilen bedeniň ýerli we umumy mahsus däl kesele garşy göreşbilijiligini ýokarlandyrmakdan (bedeni taplamak, ýöremek, ylgamak, bedenterbiýe maşklary, suw maşklary, turizm we başgalar), umumy sanitar-gigiýeniki işleri geçirmekden (iş düzgünlerini saklamak, wentialýasiýa, öýde we işde tozanjyklara garşy göreş, witaminleşdirilen iýmitiň bolmagy we ş.m.), dowamly alawlama ojaklaryny (tonzillit, sinusit, kariýesli dişler we ş.m.) bejermekden, zyýanly maddalary (arak, çilim, nas we ş.m.) ulanmakdan daşda durmakdan, grippe, pnewmokokka garşy wagtynda waksinasiýa geçirmekden ybaratdyr.

Pnewmoniýanyň bejerilişi. Düzgün – pnewmoniýaly näsaglar gyzdyrýan we umumy zäherlenme döwri düşek düzgünini saklamaly, soňra olar ýarym düşek we umumy (erkin) düzgüne geçirilýär.

Berhiz – näsaglara ilki günler köp suwuklyk içmeklik (günde 1,5 – 2 l-e çenli): ýeňil turşulandyrylan ýa-da mineral suwlary, şireleri içmekligi maslahat bermeli. Bu günler olara gerekli derejede beloklar, uglewodlar, witaminler, esasan hem “C” we “B” toparlary, “A” vitamini bilen baýlaşdyrylan ýeňil siňjek iýmitleri, gök önümleri maslahat bermeli.

Pnewmoniýaly näsaglaryň naharynda duzy azaltmaly, çilim çekmegi, nas atmagy, arak içmegi we beýleki neşeleri ulanmagy gadagan etmeli.

Pnewmoniýany dermanlar bilen bejermekde esasy orny sebaşplere garşy bejergi tutýar. Bu maksat bilen näsaglara antibiotikler bellenilýär. Antibiotik bilen bejergide olary uly mukdarda, olaryň bir görnüşini bakteriýalaryň antibiotiklere duýujylygyna görä beýlekiler bilen çalşyp, 7 – 10 gün bellemeli. Antibiotikleri ulanmazdan önürti näsaglaryň olara duýujylygyny anyklamak üçin deri barlaglaryny geçirmeli. Olar bilen bejergi başlandan ilkinji üç günde kliniki gowulaşma bolmasa, ulanylýan antibiotigi beýlekiler bilen çalyşmaly.

Antibiotikleri näsagyň umumy ýagdaýy, ganyň, gakylygyň, rentgen barlaglarynyň görkezijileri kadaly ýagdaýa gelýänçä dowam etmeli.

Pnewmoniýanyň döwür bolan bejergisi boýunça keseliň başlan gününden hassalara antibiotiklerden penisillin bellenýärdi. G.K.Alekseyewa we beýlekileriň (1999) maglumatlaryna laýyklykda, 1980-nji ýyldan bäri bakteriýalaryň penisilline we beýleki beta-laktam antibiotiklere duýujylygy (pes täsir ediji mukdar – PTEM > 0,06 mg/1) peselýär. ABŞ-da we Ýewropa ýurtlarynda bu görkeziji 6 – 54%-e barabar. Saglyk öýleri ýagdaýynda maşgala lukmanlarynyň keseliň anyklanandan wagtyndan göwneläý bejergini başlamaklygyny gazanmak maksady bilen bakteriýalaryň ýaýraýyşy, olaryň antibiotiklere duýujylygy, kliniki ähmiýetliligi birnäçe döwletlerde öwrenildi. Bu barlaglaryň netijesinde, Amerikan torokal (1993), Ýewropa pulmonologlar birleşmeleri hem-de R.G.Finch we beýlekiler (1998), A.Reznikow (Germaniýa, 2000) we başgalar tarapyndan pnewmoniýanyň amaly amatly antibakterial bejeriş usullary hödürlendi.

Türkmenistanyň şertlerinde geçirilen kliniko-mikrobiologiki barlaglaryň netijesinde HDP-niň başdan bellemeli antibakterial bejergisi hödürlenildi (Ö. Annadurdyýew, Ş.H.Mämmedowa, S.A.Hojaýewa, 2005).

HDP-de başdan bellemeli antibakterial bejergi

Kesel taryhy	Keseliň geçiş agyrllygy		
	I-II howp topar (saglyk öýi)	II-III howp topar (hassahana)	IV-V howp topar (güýçlendirilen bejergi otagy)
60 ýaşdan pes, utgaşyp gelýän keselleriň bolmazlygynda	Amoksisillin 0,5- -1,0 x 3 gezek + Eritromisin 0,25- -0,5 x 4 gezek. ýa-da Azitromisin 0,5 x 1 gün soňra, 4 gün 0,25-den 1 gezek ýa-da Klaritromisin 0,25 x 2 gezek.	Amoksisillin 0,5-1,0 x 3 gezek ýa-da Penisillin 2 mln x 6 gezek m/ ýa-da Ampisillin 0,5g 4 gezek m/i; + Eritromisin 0,25-0,5 x 4 gezek	Ko-amoksiklaw 1,2g x 3 gezek w/i + eritromisin 0,5-1,0 x 4 gezek w/i ýa-da klaritromisin 0,5g x 2 gezek.

1	2	3	4
60 ýaşdan ýokary, utgaşyp gelyän keselleriň bolmagynda	Ko-amoksiklaw 0,625g 3gezek içmeli + Klaritromisin 0,25-0,5g x 2 gezek içmeli;	Ko-amoksiklaw 0,625g x 3 gezek içmeli ýa-da sefuroksim 0,75g 2 gezek w/i + klaritromisin 0,25-0,5g 2 gezek içmeli;	Sefotaksim 1,0g x 3 gezek w/i ýa-da Seftriakson 1-2g – 1 gezek w/i günde 1 gezek + eritromisin 0,5g x 4 gezek w/i.
Netijäniň pesliginde sefalosporinleriň we fluorhinolinleriň III-IV nesliniň (moksifloksasiniň, lewofloksasiniň, lomefloksasiniň) goşulmagy mümkin			

Pnewmoniýanyň bejergisinde ulanylýan antibakterial dermanlaryň häsiýetnamasynyň üstünde durlup geçilende döp bolan bejergi boýunça penisilline durnukly pneumokokklara garşy penisillini günde bedeniň kilogram agramyna 150000 – 200000 birlikde (10 – 15 mln birlik/günde) ulanylanda onuň netijeliligi sefalosporinler bilen geçirilen bejergiden pes däl. Amoksisillini penisilline durnukly pneumoniýany bejermekde ulanmaklyk – sefotaksimden ähmiýetli. Hassalarda iň pes basyp ýatyryjy doýgunlyk 2 mg/l-den köp bolan ýagdaýynda sefalosporin toparynyň dermanlaryny – seftriaksony ýa-da sefotaksimi ulanmak teklipe edilýär. Oňa garamazdan, bu toparyň antibiotiklerini HDP-niň başlangyç bejergisi hökmünde ulanmak maslahat berilmeýär.

HDP-niň başlangyç bejergisinde makrolidleriň ulanylmagyna uly orun berilýär. Onuň esasy sebäbi makrolidleriň (eritromisin, roksitromisin, azitromisin we başgalar) penisilline durnukly pneumokokklara hem-de öýjük içi ýerleşýän bakteriýalara (mikoplazmalara, hlamidiýalara) garşy ýokary netijeliligi bolup durýar. Makrolidler bronhlaryň we alweolalaryň neminde, bronhlaryň nemli bardasynda uzak wagtlap saklanýarlar.

Şeýle hem L.S.Straçunskiniň (1998), D.R.Baldwiniň we beýlekileriň (1992) maglumatlaryna görä, olara alweolýar makrofaglaryň, leykositleriň lizosomynda, alweolalaryň epiteliýa öňi neminiň düzüminde toplanmaklyk, immunomodulirleýji, alawlama garşy täsirler mahsusdyr.

Ftorhinolinleriň täze dermanlary: trawafloksasin, grepafloksasin we beýlekiler penisillin duýujy we durnukly bakteriýalary bejermekde siprofloksasinden, ofloksasinden 8 – 16 esse ähmiýetli hasaplanylýar. Şeýle hem olaryň ulanylmagy mikoplazmaly we hlamidiýaly pnemoniýany bejermekde hem ýokary netijeli bolýar. Şol sebäpli bu toparyň dermanlarynyň täze görnüşlerini HDP-ni bejermekde ulanmagynyň ähmiýetiniň ýokary bolmagy mümkin.

Karbapenemler – imepenem we meropenem – ýokary giň täsirli antibiotikler hasaplanylýar. Bu toparyň dermanlaryň diňe w/i goýberilýänligi we gymmatlygy sebäpli, olary diňe agyr görnüşde geçýän pnemoniýada, bakteriýalaryň beýleki antibiotiklere durnukly bolan ýagdaýynda ulanmak maslahat berilýär.

Linkosamidler – klindamisin, linkomisin diňe näsagda dermanlaryň penisillin toparyna allergiýa bolan ýagdaýynda hem-de hassahana ýagdaýyndaky aspirasion pnemoniýada onuň anaerob bakteriýalara garşy işjeňliginiň ýokarydygyny göz önüne tutmak bilen ulanmak maslahat berilýär.

Glikopeptidler (wankomisin we teýkoplanin) – ko-amoksiklawy, sefalosporinleriň üçünji we dördünji neslini ýa-da karbapenemi, makrolidler we aminoglikozidler bilen bilelikde ulanylanda hem netijeliligiň pes bolan ýagdaýynda ulanylýar. Şeýle antibiotiklere durnuklylygyň penisilline durnukly pnemokokklaryň ýa-da *S.aureus*nyň täsiri esasynda döremegi mümkin.

Aminoglikozidler (gentamisin, kanamisin we ş.m.) pnemokokklara we *H.Influenzae* garşy oňat täsirli däl, şol sebäpli HDP-niň bejergisinde ulanylmaýar. Bu toparyň dermanlary, esasan hassahana ýagdaýynda gök iriň taýajygynyň täsirinde pnemoniýanyň dörän ýagdaýynda, beýleki antibiotikler bilen utgaşdyryp ulanylýar.

Tetrasiklin topary we ko-trimosazol HDP-ni bejermekde *S. pnemoniýanyň* durnuklylygy we olaryň bedene ýokary zäherli täsirliligi sebäpli ulanylmaýar.

Eger-de pnemoniýanyň wirus, wirus-bakterial sebäpli dörändigi anyklanylsa, onda şeýle hassalara wirusa garşy bejergi hem geçirilmeli. Keseliň başlangyç güni hassalara wirusa garşy remontadin düzgün boýunça (1-nji gün 0,1-den 3 gezek, 2-nji we 3-nji gün 0,1-den 2 gezek we 4-nji gün 0,1-den 1 gezek) belleniýär. Derman nahardan

soň ulanylýar. Immun bejergi hökmünde grippe garşy gamma globulin 2 – 3 mukdardan 5 – 7 gün bellenýär. Şeýle hem burun-bokurdaga, bronhlara interferon, iodinal, lýugolyň suwuklygyny çalmak maslahat berilýär. Sarymsagyň, soganyň şiresini fiziologiki erginde (1:20; 1:10) ingalýasiýa görnüşinde ulanmak maslahat berilýär.

Şeýlelik bilen, häzirki döwürde esasan HDP-ni bejermekde penisilliniň ýokary mukdaryny, aminopenisillinleri ýa-da sefalosporinleriň III neslini, makrolidler, gerek bolan ýagdaýynda gök iriň taýajyklaryna garşy ulanylýan dermanlar bilen utgaşdyryp ulanmak dogry hasaplanýar. Eger-de antibiotiklere ýokary durnukly bakteriýalaryň peýda bolan ýagdaýynda ftorhinolinleri ulanmak ýerlikli hasap edilýär.

Pnewmoniýany bejermekde antibakterial dermanlaryň ulanylyş usulyny takykklamak hem esasy orny eýeleýär. Keseliň ýeňil geçişinde, ýaşlarda – orta agyrlykda-da olaryň howpsuzlyk we deň täsirlilik häsiýetlerini göz önüne tutmak bilen antibiotikleriň gerdejik görnüşi ulanylýar. Aşakdaky ýagdaýlarda antibiotikler sanjym görnüşinde ulanylýar: 1) dermanlaryň gerdejik görnüşinde ulanylanda bedene doly soruljagyna ynamyň bolmadyk ýagdaýynda; 2) hassanyň käbir sebäplere görä dermanlary içip bilmeýän ýagdaýynda; 3) diňe sanjym görnüşinde ulanyp bolýan antibiotikler ulanylanda; 4) keseliň agyr geçýän görnüşinde, 5) 60 ýaşdan ýokardakylarda we 6) utgaşyp gelýän keselleriň bolmagynda.

Häzirki döwürde agyr geçýän pnewmoniýanyň bejergisinde sanjym görnüşde antibiotikler bilen bejergi başlanýar. Bu bejergi bedeniň gyzgyny 38°C -den peselýänçä, dem alyş ýygylgy minutda 24-den pes bolýança we PaO_2 95%-den köpelyänçä (howadan dem alan ýagdaýynda) hem-de kliniko-rentgenologiki üýtgeşmeler gowulaşýança dowam edilýär. Köplenç bu 2 – 4 gün bejergä deň gelýär. Bu döwrüň dowamynda lukman mikrobiologiki laboratorýadan hassanyň gakylygynyň bakteriologiki barlagynyň netijesini alyar. Şol sebäpli giň täsir ediji dermanlardan anyk täsirli dermanlaryň ulanylmagyna geçilýär.

HDP-niň gaýraüzülmesiz görnüşleri bolan näsaglary orta hasap bilen 5 – 7 günde hassahanadan çykarmak bolýar. Eger-de hassalarda mahsus däl öýjügiçi bakteriýalar kesel dörediji hökmünde anyklanan

ýagdaýynda bu görkezme 10 – 21 güne deň bolýar. HDP-niň ýeňil görnüşinde, esasan hem ýaşlarda antibakterial bejerginiň gysga bejeriş usuly ulanylýar. Şeýle bejergi boýunça hassalara üç günläp bejergi – her günde azitromisin 500 mg bermek bilen geçirilýär.

Bejergiden soň dermanyň iň pes bakteriýalary (pnewmokokklary) basyp ýatyrys doýgunlygynyň 7 – 10 güne çenli syworotkada saklanýanlygy anyklandy.

Geçirilýän bejerginiň netijeliligini gözegçilikde saklamak we oňa görä bejergä düzedişler girizmek pnewmoniýanyň bejergisinde esasy orny eýeleýär. Bejerginiň netijeliligi 2 – 4 günden barlanylýar. Mahsus geçýän pnewmoniýa (pnewmokokkly) gaýraüzülmesiz geçen ýagdaýynda hassalaryň bedeniniň gyzgyny 2 – 4 günde peselýär, leýkositleriň sany 4 günde kadalaşýar, öýkendäki hyžžyldylar, kre-pitasiýa 8 – 14 günde ýitýärler. Barlet J.G. et al. (1995) görkezmegine görä, başky 1 – 2 gün geçirilýän bejergä seretmezden, öýkendäki morfologiki üýtgeşmeleriň agyrlaşmagy bolup geçýär. Mahsus pnewmoniýaly hassalaryň öýkenindäki alawlama toplumynyň 4-nji hepdäniň ahyryna diňe olaryň 60%-inde aýrylandygy anyklandy, legionelloz pnewmoniýada alawlama toplumu birnäçe aý saklanýar, 50 ýaşdan ýokarylarda, utgaşyp gelýän keselleri bolanlarda, spirtli içgileri uzak ulanýanlarda alawlama toplumu 12 hepdä we ondan-da uzaga çekýär. Alawlama toplumynyň hiç bolmanda 50%-inden köprägi 2 hepdäniň dowamynda we doly sorulmasy 4 hepdede aýrylman ýagdaýynda, bu ýagdaýa uzaga çeken pnewmoniýa hökmünde seredilýär.

Antibiotikler uzak ulanylanda içege disbakteriozynyň, kandidozyň döreýänligini ýatdan çykarmaly däl, bu gaýraüzülmeler bolmaz ýaly uzak antibiotik bellenenlere nistatin, leworin, flukonizol we beýleki kömelejiklere garşy dermanlar bellenilýär.

Uzak täsir ediji sulfanilamidler: sulfodimetoksin, sulfomonometoksin we başgalar keseliň ýeňil görnüşinde, gyzdyrma döwründen soň ýa-da antibiotiklere allergiýa bolanda özbaşyna aýratyn ulanylyp bilner. Käbir ýagdaýlarda olar antibiotikler bilen bile bellenýär.

Eger-de antibiotikleriň ýa-da sulfanilamidleriň bejeriş ähmiýeti pes bolsa ýa-da olara allergiýa bolsa, onda olary bejermekde hinoksaliniň ýa-da nitrofuranyň toparlary ulanylýar.

Etiotrop bejergä şeýle hem fiziki, himiki şertleriň, durmuşda

ulanylýan, zyýanly maddalaryň (çilimiň, aragyň we ş.m.) täsirini aýyrmak, pnemoniýanyň döremegine getirýän esasy keselleri: grip-pi we beýleki ýokanç keselleri, ýüregiň çep garynjygynyň dowamly ýetmezçiligini we ş.m. bejermek girýär.

Pnemoniýany bejermekde sanogenetiki bejeriş esasy orun tutýar. Sebäbi bu kesel esasan bedeniň ýerli we umumy kesel dörediji sebäplere garşy göreşibilijiliginiň peselýänligi sebäpli döreýär.

Şol sebäpli näsagyň gyzdyrýan döwürleri bedeniň kesele garşylygyny ýokarlandyrmak, intoksikasiýany aýyrmak maksady bilen wenadan gemodez, poliglýukin, plazma goýberilýär, olaryň netijeliligi pes bolanda ekstrakorporal usullar bilen detoksikasiýa, gemosorbsiýa geçirilýär. Wirus-bakterial pnemoniýasynda grippe garşy gamma-globulin 3 mln günaşa 3 – 5 gezek m/i goýberilýär. Kesel agyr geçende we uzaga çekende bedeniň mahsus däl kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyrmak üçin: metilurasil, pentoksil, natriý nukleaty ulanylýar. Immunkorregirleýji dermanlardan lewamizol, taktiwín, timalín ulanylýar.

Şeýle hem bedeniň kesele garşy göreşijiligini ýokarlandyrmak üçin C, A, E we B toparynyň witaminleri, rutin, undewit, dekamewit ulanylýar.

Patogenetiki bejeriş hökmünde näsaglara mahsus däl alawlama garşy dermanlar – aspirin, indometasin (metindol), kalsiniň serişdeleri ulanylýar. Eger-de näsaglarda allergiýanyň alamatlary bolsa, onda desensibilirleýji dermanlar, käwagt kortikosteroidler (15 – 20 mg prednizolondan başlap 2 hepdäniň dowamynda) ulanylýar. Pnemoniýada mikrosirkulýasiýany gowulaşdyrmak maksady bilen näsagyň gyzdyrýan döwründe, esasan hem uzaga çeken pnemoniýada göni antikoagulyant – geparin (5000 birlikden 2 gezek), soňra göni däl antikoagulyantlara geçmek bilen (koagulorgammany gözegçilikde saklamaly) ulanylýar.

Geçirilen immun barlaglaryň netijesinde (Ö. Annadurdyýew, S.A.Pleskanowskaýa, T.M.Hmelewskaýa we başgalar, 2006) keseliň umumy bejergisini kämilleşdirmekde Türkmenistanda ösýän dermanlyk ösümlikleriň ähmiýeti öwrenildi. Netijede, bedeniň autoimmun jogabyny peseltmekde buýanyň kökünüň, türkmen arçasynyň, ýandagyň, immun öýjükleriň, polinuklearlaryň işjeňligini ýokarlan-

dyrmakda Hazar deňziniň gündogar kenarynda ösýän ýaşyl we gyzyl suwotularyň, buýanyň kökünüň ýokary netijeliligi anyklandy.

Pnewmoniýany bejermekde bronhuň geçirijiligini kanagatlanarly ýagdaýda saklamak üçin geçirmeli işleriň ähmiýeti hem uludyr. Bu maksat bilen näsaglara bronholitikler (bronholitin, atrowentiň, salbutamolyň ingalýasiýalary we beýlekiler), mukolitikler (asetilsistein, bromgeksin, lazolwan), gakylyk gopduryjylar (termopsis, kaliý iodidi we başgalar) belleniýär.

Bronhlaryň geçirijiligini ýokarlandyrmak maksady bilen, şeýle hem aşgar suwlary içmek, aşgarlar we bronholitikler bilen ingalýasiýa gecirmek, bronhoskop bilen bronhlary arassalamak usullary ulanylýar.

Alamatlaýyn bejergi hökmünde ýürek-damar ýetmezçiligini aýyrmak üçin AÖFI-ler (enalopril, lizinopril), ýürek glikozidleri (strofantin, korglyukon we başgalar), sulfokamfokain, kordiamin ulanylýar. Eger-de näsaglarda ýokary derejede demgysma we gögerme bolsa, onda olara kislorod bermeli. Çydap bolmajak gury üsgülewük bolanda, olara libeksin, kodalak we ş.m. berilýär, eger-de plewral agyrysy bolsa agyry aýryjylar – analgin, butadion, ýokary gyzgynlykda aspirin, analgin we ş.m. ulanylýar.

Fizioterapewtiki bejergilerden keseliň ýeňil geçýän görnüşlerinde ilkinji günden başlap, agyr görnüşinde bolsa ýiti döwür geçenden soň lukmançylyk bankasyny, gyzdyryjylar (gorçişnikler) ulanylýar. Gyzgynyň ýokarlanan döwri geçenden soň, şeýle hem näsaglara inductotermiýa, diatermiýa, elektroforez, orta we ýokary ýygýlykly şöhleler, bejeriş, bedenterbiýe maşklary, döş kapasasynyň massaży we ş.m. geçirilýär.

2. 2. DOWAMLY PNEUMONIÝA

Dowamly pnewmoniýa (DP) öýkeniň parenhimasynda ýiti pnewmoniýadan soňky dowamly alawlamanyň saklanmagy we ojaklaýyn segmentar ýa-da bölekleýin pnewmosklerozyň bolmagy bilen häsiýetlenýär. Kesel ýitileşme we remissiýa döwürleriniň bolmagy bilen geçýär.

Dowamly pnewmoniýanyň barlygy hakynda anyk pikirler ýok.

Dowamly pnewmoniýa häzirki döwürde halkara keseliň toparlara bölünüşinden çykaryldy.

Dowamly pnewmoniýanyň toparlara bölünüş. Häzirki döwürde keseliň Russiýa Federasiýasynyň Pulmonologiýa boýunça ylmy-barlag institutynyň kabul eden toparlara bölünüş (N.I.Putow we başgalar (1984) ulanylýar.

Dowamly pnewmoniýanyň toparlara bölünüş.

I. Pnewmosklerozýň ýaýraýşyna görä:

1) ojaklaýyn, segmentar, bölekleýin, doly;

2) bir taraplaýyn, iki taraplaýyn.

II. Keseliň döwri boýunça:

1) ýitileşme (sebäbini görkezmeli);

2) remissiýa.

III. Funksional ýetmezçiliginiň derejesi (ilkinji ýa-da ikilenji dowamly bronhitiň bolmagyna bagly).

1) dem alyş ýetmezçiligi;

2) öýken-ýürek ýetmezçiligi.

IV. Gaýraüzülmeleri:

1) ganly gakylyk, öýken gan akması, absses, öýken gangrenasy.

2) öýkenden daşda – böwregiň distrofiki üýtgemeleri.

Ýörite bellikler: keseliň ýitileşmegi ojaklaýyn ýa-da bölekleýin pnewmoniýa görnüşinde geçýär.

Kesel kesgidiniň goýluşynyň mysallary.

1. Çep taraplaýyn (stafilokokkly) dowamly pnewmoniýa, 8 – 9 segmentlerde ýerleşmek bilen, ýitileşen döwri.

2. Iki taraplaýyn (pnewmokokkly) dowamly pnewmoniýa, esasan sag tarapda bazal piramidasynda ýerleşmek bilen, ýitileşen döwri.

Dowamly pnewmoniýa ýiti pnewmoniýadan soň döreýär. Ýiti pnewmoniýanyň uzaga çeken pnewmoniýa geçmeginiň esasy sebäpleri aşaklyk bolup bilerler.

1. Ýokançlaryň zäherliliginiň ýokarylygy;

2. Bronhuň geçirijiliginiň bozulmagy, bronhospazmyň bolmagy;

3. Immunodefisit ýagdaýynyň bolmagy;

4. Kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenoz dolulygynyň bolmagy.

Dowamly pnewmoniýanyň ýitileşmegine esasan wiruslaryň, mikoplazmalaryň, bakteriýalar – stafilokokk, streptokokk bilen

bilelikde (76%) we beýleki ýagdaýlarda arassa bakteriýalaryň (pnevmokokk + stafilokokk) täsir etmegi getirýär.

Keseliň anyklanylyşy. DP-li näsaglarda keseliň remissiýa döwründe arzlaryň bolmazlygy hem mümkin. Käbir näsaglarda gury ýa-da nemli gakylykly üsgürme bolup biler. Demgysmanyň bolmagy – eger-de öýkeniň uly bir böleginde pnevmosklerozy ýa-da utgaşyp gelýän öýkeniň dowamly obstruktiv keseli bolmasa häsiýetli däl. Obýektiv barlagda seredişde öýkende ojaklaýyn pnevmoskleroz häsiýetli döş kapasasynyň çökmegi, gapyrga aralygynyň ýakynlaşmagy; el bilen barlananda ses titremesiniň ýokarlanmagy, auskultasiýada bronhial ses, bronhofoniýa güýçlenen, rentgenologiki – öýkeniň göwrüminiň kiçelmegi, ojaklaýyn pnevmoskleroz, wisserral we pariýetal plewralaryň seplesmegi, diafragmanyň ýokarda ýerleşmegi, gursagara agzalaryň sagdyn tarapa süýşmegi ýaly üýtgeşmeler tapylýar.

Kesel ýitileşen döwründe näsaglarda pnevmosklerozyň üstüne şol ýerde ýerleşen öýkeniň infiltrativ görnüşli (ojaklaýyn ýa-da kruzopoz) alawlamasy goşulýar. Oňa häsiýetli kliniko-rentgenologiki, laborator üýtgeşmeler ýiti pnevmoniýa bölümünde doly görkezildi.

Dowamly pnevmoniýanyň tapawutlandyryş kesgidi.

DP-ni öýkeniň howply täze döremesinden tapawutlandyrmak belli bir derejede kynlyk döredýär, sebäbi olaryň klinikasynda köp umumylyklar bar. Keselleriň ikisinde-de gury ýa-da az-kem gakylygyň, käwagtlar ganyň gelmegi bilen üsgülewük, döş kapasasynda dem alanda güýçlenýän agyry, gyzgynyň ýokary galmaklygy bolup biler. Rentgen barlagynda keselleriň ikisinde hem öýkende birmeňzeş görnüşde özgermeleriň tapylmagy mümkin. Täze döremeler üçin segmentiň, bölegiň açyk serhetli atelektazynyň tapylmagy häsiýetli. Howply täze döremäni anyklamakda bronhoskopiýa, bronhografiýa, tomografiýa barlaglary wajyp maglumatlary (bronhlaryň gysylmagy, hereketiniň peselmegi) berýär. Bu keselleri tapawutlandyrmakda gakylygy, bronhlaryň ýuwundysyny atipiki öýjüklere barlamagyň hem ähmiýeti uly. Şeýle hem bu keselleri tapawutlandyrmakda trombotar formulada garry trombositleriň köpelmegini anyklamagyň hem kliniki ähmiýeti uludyr. Keselleri tapawutlandyrmagyň örän kyn bolan ýagdaýynda anyklaýyş torokotomiýasyny geçirmek bolar.

Belli bir derejede DP-niň we inçekeseliň kliniko-rentgenologiki görkezijileri meňzeş bolýarlar. Inçekeselli näsaglar köplenç öň bu kesel bilen keselländigini ýa-da inçekeselli näsaglar bilen aragatnaşykda bolandygy hakynda maglumat berýärler. Keseliň başlaýşy belli däl, antibiotikler we sulfanilamidler bilen bejergi peýda bermeýär. Şeýle hem inçekesellilerde aýdyň gemogramma üýtgeşmeleri we öýkende fizikal üýtgeşmeler tapylmaýar. Rentgen barlagynda inçekesel esasan öýkeniň depejiginde ýerleşýär. Dowamly pnewmoniýa bolsa öýkeniň orta we aşaky böleklerinde ýerleşýär. Inçekeselde gakylygyň, bronhlaryň ýuwundysynyň barlaglarynda inçekesel taýajyklary, DP-de bolsa bakterial floralary tapylýar. Şeýle hem inçekeselli näsaglarda Mantu, Pirke barlaglary položitel bolýar. DP-niň kliniki ähmiýetiniň pesligi sebäpli onuň öňüniň alnysynyň we bejerilişiniň üstünde durup geçmezligi makul bildik.

2.3. ÖÝKENIŇ IRIŇLI KESELLERI

Öýkeniň iriňli keselleri (ÖIK) – bronhoektaz keseli (BEK), öýkeniň absessi we gangrenasy (ÖA we G) öýkeniň mahsus däl keselleriniň esasan ojaklaýyn kesellerine degişlidirler. Olaryň Türkmenistanda ýaýraýşy 10.000 ilata 0,8 kesellä deňdir. Öýkeniň mahsus däl kesellerinden ölenleriň arasynda ÖIK 5,9%-e barabar, şol sanda ýiti absses – 2,59%, dowamly absses – 1,44%, BEK – 1,87%. Türkmenistanyň hassahanalarynda ÖIK-den ölýänleriň sany 1,9%-e barabar. Bu keselleriň we olardan ölýänleriň sany ýyl-ýyldan azalýar. ÖIK ýaşlara garanda 45 we ondan ýokary ýaşlylarda 1,7 gezek köp düş geldi we olaryň ýaýraýşy erkeklerde zenanlara garanda üç gezek köp.

2.3.1. BRONHOEKTAZ KESELI

Bronhoektaz keseli (BEK) öýkeniň dowamly mahsus däl keselleriniň ýerli alawlama görnüşine degişli bolmak bilen, durnukly giňelen bronhlaryň iriňli alawlamagy bilen häsiýetlenýär.

BEK-iň ýaýraýşy. Ilata bronhologiki barlag geçirmek bilen geçirilen epidemiologiki barlaglar ýok. Leningrada epidemiologiki barlag esasynda 14 ýaşa çenli çagalaryň arasynda BEK

10.000 çagadan 4-sinde tapylan (W.I.Tyşeskiý, 1975). W.N.Molotkow we başgalar (1981) uly ýaşly ilatyň arasynda barlag esasynda barlananlaryň 1,2%-inde BEK tapypdyrlar. Türkmenistanda bu görkeziji biziň geçiren barlagymyzyň netijelerine görä 0,2%-e barabar. BEK bilen, esasan, 45 ýaşdan ýokary ýaşly erkek adamlar keselleýär.

BEK-iň sebäpleri. Soňky ýyllarda BEK-iň köplenç ikilenji däl-de, ilkinji döreýändiginiň hakynda maglumatlar köpeldi. Ilkinji BEK-iň döremegi dem alyş ýollarynyň dogabitdi genetiki determinirlenen biologiki kemisliginiň bolmagy bilen düşündirilýär. Biologiki kemislikler ýylmanak muskullarda, elastiki dokumalarda, kekirdewükde, nerwde, alweolalaryň surfaktant, ýerli we umumy immun ulgamlarynda bolup bilerler.

Ikilenji BEK-iň döremeginde öýkeniň dowamly obstruktiv kesellerine (ÖDOK), pnemoniýa, pnemokonioza we başgalara uly orun berilýär. Ondan başga-da, BEK-iň döremeginde birnäçe kesellerde (inçekeselde) öýkeniň kökünüň limfatiki düwünleriniň giperplaziasyna, howply täze döremeleriň bolmagyna we olaryň bronhlary gysyp obstruksiýa getirmegine, dem alyş ýollaryna del jisimleriň düşmegine, bronhlaryň birleşdiriji dokumalar bilen stenozyňa hem ähmiýet berilýär. Çagalykda geçirilen ýokanç kesellere: gyzamyga, gökbogma, ýokary dem alyş ýollarynyň ýokanç kesellerine, tonsillite, sinusite, BEK-iň döremeginde belli bir derejede orun berilýär.

Ýokançlaryň – stafilokokkyň, pnemokokkyň, gemofil taýajyklarynyň we beýlekileriň, keseliň döremeginde däl-de, ýitileşmeginde uly ähmiýetleri bar.

BEK-iň döreýşi. Durnukly BEK-iň döremegi hakda birnäçe pikirler bar. Olaryň biri boýunça bronhlaryň giňelmegi:

- ÖDOK-da üsgülewükde bronhlaryň içindäki basyşyň ýokarlanmagy;

- ÖDOK-da bronhlarda gakylygyň üýşmegi we bronhlaryň sütünini giňeltmegi;

- ÖDOK-da öýkeniň atelektaz bolan böleginiň göwrüminiň kiçelmegi we plewranyň içindäki otrisatel basyşyň köpelmeginiň bronhlaryň sütünini giňeltmegi bilen düşündirilýär.

Bu ýagdaýda orta we uly bronhlarda obstruktiv alawlama bolup, olardan aşakda bronhoektaz döreýär.

Beýleki bir pikir boýunça bronhlaryň giňelmegi bronhiolalaryň obturasiýasy (dykylmagy) bilen düşündirilýär. Bronhiolalaryň obstruksiýasy sebäpli öýkeniň respirator bölegi bilen bronhlaryň aragatnaşygy bozulýar. Bu ýagdaý bronhlardan gakylygy üsgürüp çykarmak ukybyny peseldýär, sebäbi respirator bölümden bronhlara howanyň geçmegi kynlaşýar. Şol sebäpli bronhiolalaryň obstruksiýa geçen ýeriniň ýokarsyndaky bronhlarda sekretiniň üýşmegi, bronh sütüniniň giňelmegi we iriňlemegi ýüze çykýar. Bronhiolalaryň obstruksiýasy öýkeniň respirator bölümünde atelektazyň (bronhiolalaryň doly ýapylmagy) we emfizemanyň (klapan mehanizminiň bar bolmagy sebäpli) döremegine hem getirýär. Bronhiolalaryň obstruksiýasy belli bir döwürde bronhoektazdaky iriňli alawlamanyň öýkeniň respirator bölümüne geçmeginden saklaýar.

BEK-iň döremeginde bronhlarda, traheýada olaryň sütüniniň gowşaklygy sebäpli respirator stenozyň (kollaps, diskineziýa) bolmagyna hem belli bir derejede orun berilýär.

BEK-iň toparlara bölünişi. BEK-iň amaly taýdan amatly toparlara bölünişi N.W.Putow we başgalar (1984) tarapyndan berlen.

I. Giňelen bronhlaryň görnüşini boýunça:

- silindr görnüşli,
- halta görnüşli,
- ik görnüşli.

II. Keseliň ýaýraýşy boýunça:

- bir taraplaýyn (ýerleşen ýerini görkezmeli),
- iki taraplaýyn (ýerleşen ýerini görkezmeli).

III. Kliniki geçişi we agyrllygy boýunça (görnüşleri):

- ýeňil,
- klinikasynyň aýdyň peýda bolmagy,
- agyr,
- gaýraüzülmeler bilen.

IV. Keseliň döwri boýunça:

- ýitileşme,
- remissiýa.

V. Gaýraüzülmeler:

a) öýkende – bronhit; emfizema; atelektaz, pnemoskleroz, dem alyş ýetmezçiligi, gan akma, aspirasion absstes, plewranýň empiýemasy, bronhopnewmoniýa;

b) öýkenden daşky – ojaklaýyn nefrit, amiloidozdaky nefrotiki sindrom, ikilenji öýken gipertenziýasy, öýkenden daşky absstesin döremegi.

Keseliň kesgidiniň goýluşy: Keseliň ady, onuň görnüşi, bronhoektazyň görnüşi, olaryň ýerleşişi, keseliň döwri, gaýraüzülmeler.

BEK-iň kliniki alamatlary. BEK-iň ýeňil görnüşinde keseliň kliniki alamatlary näsaglaryň irki çagalýk döwründen ýüze çykyp başlaýar. Kesel sowuklama görnüşinde başlaýar, 3 – 7 günläp bedeniň gyzgyny ýokary galýar, soňra näsaglarda uzak wagtlap subfebril gyzgynlyk saklanýar. Keseliň bu görnüşiniň kliniki alamatlary näsaglaryň 5 – 25 ýaşlarynda aýdyň bildirip başlaýar. Kesel ýeňil görnüşde dowamly bronhitiň alamatlarynyň agdyklyk etmegi bilen geçýär. Näsaglarda 50 ml-e golaý, köplenç iriňli, käwagt ganly gakylyk, esasan irden, göwräniň durşunyň üýtgedilen ýagdaýynda bölünip çykýar. BEK-iň gury görnüşinde kesel diňe öýkenden gan akmalar bilen häsiýetlenýär. Keseliň ýitileşmegi ýylda 1 – 2 gezek, esasan güýz-ýaz pasyllary bolýar. Şeýle näsaglaryň keseliniň taryhynda çagalýk döwründe ýiti ýokançly keselleri – gyzamygy, gökbogmany, pnemoniýany geçirenligi, sowuklama we respirator ýokançlar bilen tiz keselländikleri anyklanýar. Bu döwürde fizikal barlaglar anyk maglumatlary berýärler. Auskultasiýada bronhoektazyň ýerleşen ýerleriniň üstünde gury we çygly hyžžyldylar eşidilýär. BEK keselini ir anyklamakda näsaglary bronhologiki usullar (bronhoskopiýa, bronhografiýa) bilen barlamagyň ähmiýeti örän uludyr.

Keseliň rahatlanan döwri näsaglar özüni sagdyn duýýarlar, olaryň işe ukyplylygy bozulmaýar. Olarda irden az möçberde nemli, nemli-iriňli gakylykly üsgülewügiň bolmagy mümkin, käbir näsaglarda üsgülewük düýbünden bolmaýar.

BEK-iň kliniki alamatlarynyň aýdyň peýda bolan görnüşinde, näsaglar, esasan irden köp mukdarda iriňli gakylykly (agzynyň dolmagy bilen) üsgülewüğe arz edýärler. Gakylyk, şeýle hem näsaglar göwresiniň durşuny üýtgedip, gakylyk geler ýaly amatly ýagdaý döredende, sag tarapyna ýatanda köp mukdarda gelýär. Dokumalaryň dargamagy sebäpli döreýän ys has ötüşen, agyr keselli näsaglarda duş gelýär.

Gaba ýygnalan gakylyk iki bölege: ýokarky nemli we aşaky – iriňli gatlaklara bölünýär. BEK-li näsaglarda ganly gakylyk, öýkenden gan akma ýygy duş gelýärler, olar käbir näsaglarda esasy arz bolup durýarlar. Obstruktiv bronhitiň, atelektazyň, ikenji emfizemanyň döreýänligi sebäpli näsaglar demgysma hem arz edýärler. Käbir näsaglarda alawlamanyň plewra hem geçýändigini sebäpli, olar döş kapasasynda dem alnanda güýjeýän agyrynyň barlygyna hem arz edýärler. Keseliň ýitileşen döwründe olaryň gyzgyny subfebril, käte febril gyzgynlyga çenli ýokarlanýar.

Goşmaça arzlar hökmünde näsaglarda umumy gowşaklyk, iş ukybynyň peselmegi, keýpiniň ýoklugy, ruhunyň pesligi anyklanýar (esasan agyzlaryndan porsy ys gelýänligi üçin).

Näsaglar gözden geçirilende ýüze çykarylýan üýtgeşmeler gaýraüzülmeleriň bolmagyna bagly. Emfizemada gapyrga aralar giňelen, atelektaz bolan ýerlerde bolsa döş kapasasy çökýär, gapyrgalar ýakynlaşýar. Şeýle döş kapasasynyň üýtgemegi, esasan, BEK-iň gaýraüzülmeler bilen geçýän görnüşine häsiýetli. Olarda merkezi sianoz (gögerme), barmaklarynyň uçlarynyň ýognamagy – “deprek taýajyklary”, dyrnaklarynyň sagadyň aýnasy ýalydygy anyklanýar.

Perkussiyada – kütüleşen timpaniki ses, auskultasiýada orta we uly köpürjikli hyžyldylar hem-de güýçlenen wezikulýar ses eşidilýär. Keseliň remissiýa döwründe fizikal üýtgeşmeler tapylmaýar.

BEK-i ir anyklamakda rentgen, bronhoskopiýa, esasan hem bronhografiýa, kompýuter tomografiýasy barlaglaryny geçirmegiň ähmiýeti örän uludyr.

BEK-de rentgen barlagynda köplenç aşaky segmentlerde güýçlenen öýken suratynyň esasynda öýjükleýin toplum, ojaklaýyn emfizema tapylýar. Tomografiýada ojaklarda öýjük boşluklaryny anyklamak bolýar. Keseli anyklamakda iň ýokary derejede maglumat berýän barlag bronhografiýa barlagydyr. Bronhografiýa barlagy näsag kanagatlanarly ýagdaýa getirilenden soň, bronhlary gowy arassalap, kontrast maddalar bilen geçirilýär. Bronhografiýada silindr, halta görnüşli giňelen bronhlar anyklanýar, olar deformirlenen, bronhoektazdan aşakda ýerleşen bronhlar kontrastlaşmaýarlar. Bronhoektazlar köplenç öýkeniň bazal segmentinde, çep tarapda, şeýle hem diljagaz segmentinde, öýkeniň orta böleginde ýerleşýärler.

Bronhoskopiýa – bronhlary arassalamaga we alawlamanyň derejesini, iriňli sekretiň çykýan ýerini anyklamaga mümkinçilik döredýär.

BEK-de öýkeniň dem alyş işjeňligi barlananda, onuň çäklendirilen we garyşyk bozulandygy anyklanylýar. Kesel obstruktiv bronhit bilen gaýraüzülende, obstruktiv bozulmalar agdyklyk edip başlaýar. Keseliň bu görnüşinde ýitileşme ýgy-ýgydan we uzak wagtly bolýar. Bu döwürde näsaglarda iriňli gakylygyň mukdary 200 ml-e ýetýär. Olarda orta derejede dem alyş ýetmezçiligi peýda bolýar, fiziki agrama we işe durnuklylyk peselýär.

- Keseliň agyr görnüşi ýgy gaýtalanýan we uzak dowam edýän ýitileşmeler bilen häsiýetlenýär. Näsaglaryň gyzgyny örän ýokary, iriňli we ysly gakylygyň mukdary 200 ml-den geçýär. Şeýle näsaglarda keseliň remissiýa döwri hem 100 ml-e çenli gakylygyň gelmegi, dem alyş ýetmezçiligi, işe ýarawsyzlyk saklanýar.

- BEK-iň gaýraüzülmeler bilen geçýän görnüşi keseliň agyr geçiş görnüşiniň kliniki alamatlarynyň we keseliň birnäçe gaýraüzülmeleriniň: pnewmoniyanyň, absessiň, ikilenji öýken gipertenziýasynyň, öýken-ýürek ýetmezçiliginiň, parenhimatoz agzalarda amiloidozyň we başgalaryň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

BEK-iň önüniň alnyşy: Keseliň ilkinji önüni alyş çäreleri ýokary dem alyş ýollarynyň ýiti ýokançlaryny, sowuklamany, çagalykda geçirilýän gyzamygy, gökbogmany, distal bronhiti, bronholiti, ýiti pnewmoniyany bejermegi, näsaglary bronhlaryň geçirijiliginiň doly gowulaşmagy gazanylança dispanser gözleginde saklamagy öz içine alýar. Ikilenji önüni alyş çäreleriniň maksady keseliň remissiýa döwrüni uzaltmakdan we ýitileşmäniň ýgylygyny azaltmakdan ybaratdyr. Bu maksady gazanmak üçin gakylyk ýeňil gopup, dem alyş ýollary arassalanar ýaly näsaglara esasan holinolitikleri (atrowent, oksiwent), mukolitikleri we gakylyk gopduryjlary bermeli, sanagenetiki bejeriş (taktiwín, buýanyň köküniň 5%-li ekstrakty) geçirmeli. Zerur bolanda olaryň traheýasyna aýda 3 – 4 gezek antiseptiki suwuklyk goýbermeli, günde 1 – 2 gezek göwrelerine amatly ýagdaý berip gakylyk çykarmaly. Gizlin alawlama ýa-da respirator goşulyp başlasa, wirusa garşy dermanlary bermeli. Kesel döremez we ýitileşmez ýaly hünär bilen bagly we durmuşda duş gelýän zyýanly maddalaryň (çilimiň, aragyň we ş.m.) täsirini aradan aýyrmaly.

BEK-iň bejerilişi. Eger-de BEK ojaklaýyn we gaýraüzülme-siz geýýän bolsa, onda bu ýagdaý olara hirurgiki bejergi geçirmäge görkezme bolup durýar.

Derman bilen bejerişde bronhlaryň geçirijiligini gazanmak esasy orny eýeleýär. Bu maksat bilen BEK-li näsaglara hemme wagt bronholitikleri, mukolitikleri, gakylyk gopduryjylary ulanmak bilen birlikde, olaryň bronhlarynyň içine burun katetri ýa-da bronhoskop bilen antiseptikler (1:1000 furasiliniň 10 ml suwuklygy ýa-da beýlekiler), antibiotikler, mukolitikler (mukosolwin 2 g) goýberilýär. Ondan başga-da gakylyk çykar ýaly olara dem alyş maşklary, postural drenažy (göwrä amatly ýagdaý bermek bilen), döş kapasasyny owkalama geçirilýär. Esasy bejeriş hökmünde olara, şeýle hem sanagenetiki bejeriş geçirilýär. Bu maksat bilen näsaglara beloklar we witaminler bilen baýlaşdyrylan iýmit berilýär, gipoproteinemiýa bolan ýagdaýda albumin intralipid we beýlekiler goýberilýär. Ýerli immuniteti ýokarlandyrmak üçin bronhlaryň töweregine lazer şöhlesini goýbermek bolýar. Dermanlardan metilurasil, pentoksil (mahsus däl kesele garşy göreşijiligi ýokarlandyrmak üçin), lewomizol, taktiwin, timolin we başgalar belleniýär.

Elbetde, keseliň ýitileşen döwri bakteriýalara garşy göreş belli bir derejede ilkinji orny eýeleýär. Bronhlary gakylykdan boşatmak we olara antibakterial dermanlary (dioksidin – 1%-li 10 ml suwuklyk) goýbermek has netijeli hasaplanylýar. Antibiotikleri ulanmazdan önürti tapylan bakteriýalaryň olara duýujylygyny barlamaly. Antiseptikleri bronhlaryň içine goýbermek bilen birlikde, olara antibiotikleri m/i we w/i goýbermek maslahat berilýär. Şeýle hem olara fizioterapiýa bejeriş, bejeriş bedenterbiýesi, owkalama, postural drenažy geçirilýär.

2.3.2. ÖÝKENIŇ ABSSESI WE GANGRENASY

Öýkeniň absseesi we gangrenasy (ÖA we G) – öýkeniň ýiti, agyr, ölüm howply iriňli keseli bolmak bilen, öýkende uly ojaklaýyn, iriňli nekrozlaryň döremekligi bilen häsiýetlenýär.

ÖA we G-niň sebäpleri. Bu keselleri dörediji mahsus mikroorganizm ýok. Keseliň döremegine dürli mikroflora (streptokokk, sta-

filokokk we başgalar) getirip bilerler. Köp ýagdaýlarda olaryň sebäbi bronh ýollaryndaky şertli patogen autoinfeksiýalar hem bolup biler. Soňky ýyllarda ÖA we G-niň döremeginde anaeroblara hem uly orun berilýär. Anaeroblar ÖA we G kesellerinde 90% näsaglarda tapylýar.

ÖA we G-niň döreýşi. Ýokançlaryň öýkene düşüş ýollary:

- bronh boýunça (esasy);
- goňşy iriňli alawlama ojaklaryndan geçmegi;
- örän seýrek limfogen ýaýrama.

ÖA we G bronhogen ýol bilen dörände infeksiýanyň ýerleşýän ýerleri :

- agyz boşlugyndaky we burun-bogazdaky mikrofloralar;
- dem alyş ýollaryndaky şertli patogen infeksiýalar;
- agyz boşlugyndaky iriňli keseller – parodontozlar, gingiwitler, diş keselleri.

ÖA we G-niň döremegine ýardam berýän şertler:

- bedeniň ýerli we umumy mahsus däl kesele garşy göreşibilijiliginiň peselmegi (çilim çekmek, spirtli içgileri dowamly ulanmak, respirator infeksiýalar we sowuklamalar, süýjüli diabet, gipowitaminoz, agyr şikesler, operasiýalar, gan keselleri);

- agyz we burun-damak boşluklaryndaky tüýkülügiň, nemiň, aşgazanyň şiresiniň (spirtli içgileri ulanyp serhoş bolanlarda, beýniniň şikesinde, narkoz serişdeleri berlende) dem alyş ýollaryna aspirasiýasy (infisirlenmek, bronhiolalaryň obturasiýasy we olaryň arassalanýş ukybynyň ýitirilmegi, öýkeniň atelektazy);

- öýkeniň dowamly obstruktiv keselleri: dowamly obstruktiv bronhit, bronhial astma, bronhoektaz keseli.

Öýkeniň gematogen infisirlenmegi we abssesiň, gangrenanyň döremegi: hirurgiki, ginekologiki, urologiki we beýleki iriňli infeksiýalarda, septiki ýadaýda bolup bilýär.

ÖA we G-niň patologiki anatomiýasy. Öýkeniň abssesiniň emele gelmegi basgançaklaýyn geçýär:

- birinji basgançakda öýkende alawlama infiltratynyň emele gelmegi bolup geçýär (2 – 3 günden birnäçe hepdä çenli);
- ikinji basgançakda çäklenen iriňli absses emele gelýär (abssesiň ortasynda iriňli öýkeniň dargamagy we şar görnüşli abssesiň emele gelmegi);

- üçünji basgançakda absstes ýarylýar we boşaýar (merkezi ýerleşende bronha ýarylýar, çetde ýerleşende plewra boşlugyna ýarylyp, plewranıň empiýemasy emele gelýär);

- dördünji basgançakda absstesiniň içinden granulýasion öýjükleriniň emele gelmegi, onuň obliterasiýasy we pnevmosklerozy bolup geçýär.

Gangrenada az wagty alawlama infiltrasiýasyndan soň mikroorganizmleriň zäherleriniň täsir etmeginde öýkeniň çäklenmedik nekrozy (käwagt tutuş öýkeniň nekrozy bilen) bolup geçýär. Soňra öýkeniň nekrozly ojağynyň ortasy dargaýar we gurluşyny ýitirýär. Olar porsy ysly, çalymtyl, goňrumtyl reňkli gakylyk bilen çykýarlar.

Öýkeniň absstesiniň we gangrenasynyň toparlara bölünishi.

I. Sebäpleri boýunça (sebäbini görkezmeli).

II. Döreyşi boýunça:

1. Ilkinji:

a) bronhogen;

b) gematogen;

ç) şikes sebäpli;

d) limfogen;

e) aspirasion.

2. İkilenji (pnewmoniýadan ýa-da öýkeniň beýlekikesellerinden soň).

III. Keseliň görnüşini boýunça:

a) iriňli absstes;

b) gangrenaly absstes;

ç) öýkeniň gangrenasy.

IV. Anatomiki ýerleşişine görä:

1. Merkezi.

2. Çetki.

V. Keseliň ýaýraýşyna görä:

1. Segmentiň zeperlenmegi bilen.

2. Bölgiň zeperlenmegi bilen.

3. Köp bölekleriň zeperlenmegi bilen.

VI. Geçiş agyrlıgy boýunça:

1. Ýeňil.

2. Orta agyrlıkda.

3. Agyr.

VII. Sany boýunça:

1. Ýeke.
2. Köp.
3. Bir taraplaýyn.
4. Iki taraplaýyn.

VIII. Gaýraüzülmeler boýunça:

1. Gaýraüzülmesiz.
2. Gaýraüzülmeli:
 - a) pnemotoraksly;
 - b) plewranyň empiýemasy bilen;
 - ç) öýkenden gan akma bilen;
 - d) sepsis bilen.

Öýkeniň abssesiniň we gangrenasynyň kliniki alamatlary.

Öýkeniň ýiti abssesiniň kliniki geçişinde iki döwri tapawutlandyryýarlar: birinji – abssesiň ýarylmagyna çenli döwür (öýkende bronh bilen aragatnaşykda bolmadyk iriňli çäklenen boşlugyň emele gelmegi); ikinji döwür abssesiň bronhlaryň içine ýarylmagy, abssesiň boşamagy. Näsaglar umumy ysgynsyzlyga, ynjalygynyň bozulmagyna, üşütmä, kelle agyra, döş kapasasyndaky agyra, demgysma, gury ýa-da nemli, nemli-iriňli gakylykly üsgülewüğe arz edýärler. Obýektiv barlagda ýokary gyzgynlyk bellenilýär (remitirleýji we interemitirleýji görnüşde). Dem alşyň çaltlaşýanlygy we öýkeniň zeper ýeten tarapyň dem alyşda yza galýandygy bellenýär. El bilen basylyp barlananda, döş kapasasynda abssesiň ýokarsynda agyry güýçlenýär (Krýukowanyň alamaty), ses titremesi güýçlenen, perkussiýadaky we auskultasiýadaky üýtgeşmeler zeper ýetmegiň ululygyna we ýerleşişine baglydyr. Adatça perkussiýada öýken sesiniň kütelmegi bellenýär, abssesiň daşynda alawlamanyň bolmagy netijesinde auskultasiýada başda çygly hyžžyldylar, krepitasiýa, kähälatlarda plewranyň sürtülme sesi, soňra – absses doly emele gelenden soň, bronhial ses eşidilýär.

Kähälatlarda absses çuň ýerleşende we kiçi bolanda obýektiv barlagda hiç hili patologik alamat tapyp bolmaýar. Irki döwürlerde rentgenologiki barlaglarda öýkende araçäksiz alawlama ojaklary tapylýar, soňra abssesiň emele gelmegi bilen infiltratyň merkezinde dykzylyk ulalýar.

Muňa garamazdan, bu döwürde absseiniň barlygyny ynamly tassyklamak kyn bolýar. Bu näsaglarda ganyň umumy barlagynda neýtrofilli leýkositoz we onuň çepesüýşmegi, EÇT-niň ýokarlanmagy, anemiýanyň barlagy anyklanýar. Keseliň ikinji döwründe absseiniň bronhlara ýarylmagy sebäpli näsaglarda gakylygyň mukdarynyň ýokarlanmagy belleniýär. Gakylyk iriňli, sary we gülgüne reňkde, kähalatlarda gan gatyşykly, porsy bolýar. Gakylyk üç gat: çökündide aşakda – goýy iriň, ortaky gatlakda bulanyk suwuklyk, ýokarky gatlakda – iriň gatyşykly köpürjikli nem bolýar. Mikroskopiki gakylykda köp mukdarda leýkositler, elastiki süýümler, antibiotiklere duýujylygy pes patogen bakteriýalar kesgitlenýär. Bu döwürde näsaglaryň umumy ýagdaýy gowulaşýar, gyzgyny kadalaşýar. Obýektiv barlaglaryň görkezijileri ýarylan absseiniň ululygyna we perifokal alawlamanyň barlygyna bagly. Palpasiýada ses titremesi sähel güýçlenen, perkussiýada deprek sesi we auskultasiýada amforiki dem alyş kesgitlenýär. Bu döwürde rentgenologiki barlag örän maglumatly. Başda ýarym suwuklykly boşluk we soňabaka gowy arassalanandan soň gury boşluk anyklanylýar. Kesel oňat geçen ýagdaýynda boşluk ýuwaş-ýuwaşdan ýapylýar, onuň ýerinde birnäçe aýdan pnevmoskleroz emele gelýär.

Öýkeniň gangrenasy kliniki geçişi boýunça absseiden birnäçe aýratynlyklar bilen tapawutlanýar. Onuň kliniki geçişi agyr bolýar. Näsaglar ejir beriji üsgülewüğe, goňrumtyl, porsy ysly gakylygyň çykmagyna arz edýärler. Obýektiv barlagda palpasiýada ses titremesi güýçlenen, perkussiýada kütelişen ses, auskultasiýada güýçlenen dem alyş, dürli çygly hyžžyldylar kesgitlenýär.

Öýkeniň gangrenasy köplenç dowamly spirtli içgileri ulanýanlarda hem-de bedeniň mahsus däl kesele garşy göreşijiligi peselen näsaglarda ýüze çykýar.

Näsaglaryň umumy ýagdaýy agyr, gyzgyny ýokary (septiki). Ganda çepesüýşen leýkositoz we toksiki dänejikli neýtrofiller anyklanylýar. Ondan başga-da aneozinofiliýa, eritrositleriň çöküş tizliginiň ýokarlanmagy kesgitlenilýär. Rentgenologiki barlagda öýkeniň bir tarapyna ýaýran kölege, ýekeleýin ýa-da köplükleýin boşluklar anyklanýar. Käbir ýagdaýda plewranýň empiýemasynyň alamatlarynyň hem anyklanmagy mümkin. Öýkeniň ýiti absseiniň hemişe

sagalma bilen gutarman, käbir ýagdaýlarda dowamly abssese geçýändigini bellemeli. 1,5 – 2 aýdan abssesiň daşynda granulyasion we fibroz gatlagy emele gelýär.

Öýkeniň ýiti abssesiniň dowamly abssese geçmegine aşakdakylar ýardam edip bilerler:

- 1) ýiti abssesiň dogry we doly bejerilmezligi;
- 2) bronhlaryň geçirijiliginiň bozulmagy netijesinde abssesiň ýeterlik boşamazlygy;
- 3) abssesiň boşlugynyň içinde diwarlarynyň ýakynlaşmagyna päsgel berýän ýerli nekroz sekwestriň bolmagy;
- 4) abssesiň boşlugynyň içinde basyşyň ýokarlanmagy;
- 5) plewral gatlagyň bitişmegi;
- 6) abssesiň boşlugynyň arassalanyjy bronh tarapyndan epitelirleşmegi;
- 7) dowamly alkogolizm, çilim çekmeklik, süýjüli diabet.

Öýkeniň dowamly abssesi bilen kesellän näsaglar ir bilen erbet ysly, gan gatyşykly gakylygyň bolmagyna arz edýärler. Boşlugyň içinde iriň bolmadyk ýagdaýynda olarda gakylyk gury bolýar. Şeýle hem olar çuň dem alan ýagdaýynda döş kapasasynda dürli güýçlülükde agyry ýüze çykýar.

Obýektiw barlagda ýüze çykarylýan üýtgeşmeler keseliň döwrüne (I – II) abssesiň ululygyna we ýerleşişine bagly. Olara çepesüýşen leýkositoz, ýokarlanan EÇT, gakylygyň barlagynda köp mukdarda leýkositiň, elastiki süýümleriň we polimorf mikrofloranyň ýüze çykmagy häsiýetli. Rentgen barlaglarynda ýapyk abssesde öýkeniň intensiw garalmagy we aýyk abssesde ýarysyna çenli suwuklyk bilen doldurylan boşluk hem-de onuň töwereginde perifokal infiltrasiýanyň bolmagy anyklanylýar.

ÖA we G-niň tapawutlandyryş kesgidi. Ýokançlar sebäpli öýkeniň gurluşynyň dargamagy bilen geçýän keselleri kawernoz inçekeselerden, iriňlän kistadan, bronhoektaz keselinden, howply täze döremeleriň boşlukly görnüşinden tapawutlandyrmaly bolýar.

Kawernoz inçekeselden tapawutlykda öýkeniň abssesinde inçekesele häsiýetli bolan üýtgeşmeler: gakylykda mikobakteriýa tapylmaýar, Mantu, Pirke immun testleriň položitel bolmagy bellenilmeýär. Inçekesele abssesden tapawutlykda bedeniň gyzgynynyň has ýokary galmagy, köp mukdarda porsy gakylygyň çykmagy häsiýetli däl.

Iriňlän kista kliniki näsaglaryň umumy ýagdaýynyň sähel üýtgemegi bilen geçýär. Olarda gakylyk köp däl we hiç wagt ysly bolmaýar. Rentgen barlagynda olarda açyk görüňän, inçejik, dogry görnüşli boşluk, daşy infiltratsyz sütün anyklanýlar.

Bronhoektaz keseli üçin keseliň çagalykdan başlamagy, zeperlenmäniň, esasan öýkeniň aşaky böleklerinde ýerleşmegi, uly boşlugyň, öýkeniň infiltrasiýasynyň bolmazlygy häsiýetli.

Boşlukly howply täze döremede öýkende iriňli infiltrasiýasy, intoksikasiýa alamatlary, gyzgynyň ýokarlanmagy köplenç bolmaýar. Gelyän gakylyk az mukdarda we yssyz. Rentgen barlagynda ýogyn sütünli, içi suwuklyksyz, göni bolmadyk boşluk anyklanýar. Onuň töwereginde alawlama infiltraty bolmaýar. Bu keseli anyklamakda gakylygy, biopaty atipiki öýjüklere barlamak esasy orny tutýar.

ÖA we G-niň öňüniň alnyşy we bejerilişi. Konserwatiw bejeriş aşaky maksatlary öz içine alýar:

1) bedeniň mahsus däl we immun jogabyny ýokarlandyrmak, bozulan gomeostazy sazlamak;

2) iriňli boşluk arassalanar ýaly ýagdaýlary döretmek;

3) patogen bakteriýalary ýok etmek.

1. Bedeniň kesele garşy göreşibilijiligini, gomeostazyny sazlamak üçin:

- ýokary kaloriýaly belok, witaminler bilen baýlaşdyrylan iýmit bermeli;

- albumini, gury plazmany, aminokrowini w/i goýbermeli;

- anemiýa ýagdaýynda hepdede 1 – 2 gezek täze taýýarlanan, bir toparly 250 – 500 ml gany guýmaly;

- dem ýetmezliginde – kislorodoterapiýa.

2. Iriňli boşluk arassalanar ýaly näsaglara:

- bronhodilýatatorlary, mukolitikleri, gakylyk gopduryjylary bermeli;

- endobronhial we hirurgiki usullar bilen iriňi aýyrmaly.

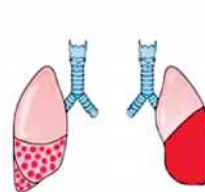
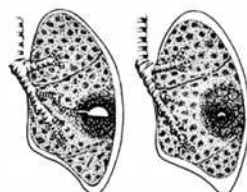
3. Patogen bakteriýalary ýok etmek maksady bilen:

- wena göni, ýa-da damjalap, ýa-da hemişelik ýokarky ýarym wena goýlan kateter boýunça penisillin 10-dan 100 mln birlige çenli, seporin – 1000 mg, 1 litre çenli fiziologiki erginde goýberilýär. Suwuklyga 5 – 10 mün birlik geparin, 1000 mg “C” wit., 25 – 50 mg gidrokortizon goşmak bolar;

RENTGEN BRONHOSKOPIÝA BRONHAGRAFIÝA KOMPÝUTER TOMOGRAFIÝASY SPIOGRAFIÝA

4-nji surat. Öýkeniň iriňli kesellerinde (bronhoektaz keseli, öýkeniň absessi we gangrenasy) anyklaýyş usullary.

5-nji surat. Öýkeniň iriňli kesellerinde (bronhoektaz keseli, öýkeniň absessi we gangrenasy) gural barlagy

- biologiki antibakterial dermanlardan näsaglara giperimmun antistafilokokk plazmasy, antistafilokokk syworotkasy, poliglobin, stafilokokk bakteriofagy ulanylýar.

Saklap bolmaýan öýken gan akması ýa-da konserwatiw bejerginiň geçirilenine garamazdan, keseliň agyrlaşýan ýagdaýynda

operativ bejergi geçirilýär. Bu keselde lobektomiýa, pnevmoektomiýa, plewropnevmoektomiýa operasiýalary geçirilýär.

Abssesden ölümçilik ýöriteleşdirilen hassahanada – 5 – 15%, gangrenada – 40% we ondan hem köp bolýar. Kesel ölmän galan näsaglaryň 25 – 35%-inde doly sagalmak bilen gutarýar we 15 – 20%-inde bolsa dowamly absseze geçýär.

2. 4. PLEWRITLER

Plewrit, bu – plewra gatlagynyň alawlamasy bolup, ol plewral gatlaklarynyň fibrinoz alawlamasy ýa-da plewral boşlugynda eksudatyň ýygnanmagy bilen häsiýetlenýär. Plewrit özbaşdak kesel däl. Onuň beýleki kesellere goşulmagy, esasy keselleriň geçişini agyrlaşdyrýar. Plewrit köplenç plewra birleşip duran agzalaryň (döş kapasasynda, gursagarda, diafragmada, diafragmanyň üstünde) keselleriniň ötüşen ýagdaýy hökmünde duş gelýär. Kāwagt plewrunyň alawlamasy umumy keseliň bir görnüşiniň hökmünde duş gelýär.

Keseliň ýaýraýşy. Terapiýa hassahanalarynda plewra boşlugyna suwuklygyň ýygnanmagy näsaglaryň 4,8 – 10%-inde duşýar. Plewritiň, esasanam beýleki keselleriň ötüşen görnüşiniň hökmünde duşýanlygy sebäpli bu keseliň ýaýraýşy we ondan ölýänler hakynda ynamly maglumatlar ýok.

Sebäpleri. Keseliň döremegine getirýän sebäpler örän köp. Plewritleri keseli döredýän sebäpleri boýunça uly 2 topara bölüp bolýar:

1. Ýokançly, plewra birnäçe ýokançlaryň täsir etmeginden döreýärler.

2. Ýokançly däl (aseptiki), plewrunyň patogen mikroorganizmleriň göni täsir etmezliginde döreýän alawlamasy.

Ýokançly plewriti emele getirýän sebäpler:

1) bakterialýokançlar (pnevmokokk, stafilokokk, gramotrisatel we grampoložitel taýajykklar we ş.m.);

2) wiruslar, rikketsiýalar, mikoplazma döredijiler;

3) kömelejikler (koksidoz, blastomikoz), protozoý (amýoba); parazitler (ehinokokkoz) döredijiler;

4) merezýel keseli, garyn we örgünli garahassalyk, tulýaremiýa (kāwagt plewra boşlugyna eksudatyň ýygnanmagy duş gelýär).

Ýokançly däl plewritiň döremegine getirýän sebäpler:

I. Howply täze döremeler:

a) ilkinji plewradaky howply täze döreme çiş howply we howply däl;

b) howply täze döremeleriň metastazy;

ç) limfogranulomatoz, limfosarkoma we başga limfomalar;

d) Meýgsiň plewrit sindromy we ýumurtgalygyň howply täze döremesindeki assit.

II. Birleşdiriji dokumanyň keselleri (ulgamly gyzyl gurt, reumatoid artrit, düwünjikli periarterit, sklerodermiýa, dermatomiozit, reumatizm).

III. Şikesler we operasiýa çäreleri.

IV. Öýken arteriýasynyň tromboemboliýasy we öýkeniň infarkty.

V. Başga sebäpler - pankreatit, ýiti leýkozlar, gemorragiki diatez, Dressleriň infarktdan soňky sindromy, periodiki kesel we başgalar.

Döreyşi. Kesel dörediji sebäpler, esasanam öýkeniň patologiki ojagyndan, gursagarynyň, diafragmanyň alawlama bolan ýerinden plewra limfogen ýoly bilen düşýär. Kāwagt olaryň gematogen ýoly bilen hem geçmegi mümkin. Plewraýnyň alawlamasy döş kapasasynyň şikeslerinde ýokançlaryň daşdan düşmegi sebäpli hem döräp biler. Öýkeniň iriňli kesellerinde operasiýa edilenden soň hem plewrit duş gelýär. Plewraýnyň alawlamasynyň döremegi aşakdaky şertler bilen bagly: 1) plewra düşen ýokanjyň zāherlilik, 2) nāsagyň ýerli we umumy kesele garşy göreşijiliginiň aýratynlygy, 3) plewra boşlugyna infeksiýa düşende döredýän ýerli ýagdaýlar. Dürli patofiziologiki hadysalar plewra gatlagynyň geçirijiligini üýtgedýär. Plewritiň birinji günlerinde plewraýnyň limfa kapillýarlarynyň giňelmegi, olaryň geçirijiliginiň ýokarlanmagy, dokumanyň çişmegi, plewra asty gatlakda, gan öýjükleriniň toplanmagy bolup geçýär. Soňra bolsa plewra gatlagynyň üstünde fibrin öýjükleri ýygnanyp, perde emele gelýär. Şeýlelik bilen, plewra gatlagynyň ýiti fibrinoz (gury) alawlamasy döreyär. Inçekesel sebäpli plewritiň döremeginde ilki inçekesel taýajygynyň zāheriniň (antigeniniň) adamyň bedenine düşüp, oňa ýokary duýujylygyň döremeginiň uly orny bar. Inçekesel taýajygynyň antigeniniň gaýtadan düşmegi, giperergiki reaksiýa boýunça plewraýnyň alawlamasyna hem-de plewra boşlugynda seroz ekssu-

datyň ýygnanmagyna getirýär. Şeýle plewrit ýokançly-allergiýa (infeksion-allergik) ekssudativ plewriti diýilýär. Iriňli plewritiň emele gelmeginde ýerli şertleriň orny uludyr. Köplenç ol plewra boşlugynda howanyň ýa-da ganyň bolmagy sebäpli döreýär. Ol şertler (gan, howa) plewra boşlugynda bakteriýalaryň köpelmegi üçin amatly ýagdaý döredýärler. Kollagen kesellerinde ekssudativ plewritiň emele gelmegi öýkeniň gan damarlarynda häsiýetli üýtgeşmeleriň bolmagy hem-de näsaglaryň bedeniniň duýujylygynyň peselmegi bilen bagly. Plewraň howply täze döremesinde plewra ekssudatyň ýygnanmagy, bu keselde limfa aýlanyşygynyň bozulmagy hem-de howply täze döremelerde emele gelýän patologiki önümleriň plewra göni täsiri bilen düşündirilýär.

Plewritleriň toparlara bölünişi. Keselleriň halkara toparlara bölünişi boýunça (X täzeden serediş, 1998 ý.) aşadaky görnüşli plewritler duş gelýär.

I. Spesifiki bolmadyk plewrit: gury (fibrinli); suwuklykly; nemli-fibrinli; gemorragiki; adgeziw (torbalanan).

II. Iriňli plewrit (plewraň empiýemasy); nemli-iriňli; iriňli-fibrinli; torbalanan (iriňli-adgeziw).

III. Inçekeselli plewrit:

- a) ýokançly-allergiki görnüşli;
- b) plewraň inçekeseli;
- ç) inçekesel empiýemasy.

IV. Alawlama däl görnüşli suwuklygyň plewra ýygnanmagy, gemotoraks, gemopnewmotoraks, gidrotoraks, gidropnewmotoraks, hilotoraks.

V. Pnewmotoraks: birden peýda bolýan, şikesli, emeli.

VI. Howply täze döreme sebäpli plewrit: howply we howpsuz mezotelioma; kanserler, sarkoma, limfoma.

VII. Plewraň parazitär zeperlenmegi.

VIII. Gidrotoraks.

IX. Dogabitdi ösüş we plewra suwuklykly boşluk.

Mahsus däl plewritler kliniki-morfologiki alamatlary boýunça 2 topara bölünýär:

1. Suwuklyksyz:

- a) ýiti, gury (fibrinli) plewrit;

- b) adgeziw (ýelmeşen) plewrit;
- ç) öýkeniň ýa-da plewranyň ýelmeşmegi;
- d) plewranyň heklenmegi;
- e) fibrotraks.

2. Suwuklykly (ekssudatiw) plewrit:

- a) seroz suwuklyk;
- b) seroz - fibrinoz;
- ç) iriňli plewranyň empiýemasy.

Plewritiň sebäpleri boýunça:

1. Ýokançly:

- a) pnemokokkly;
- b) stafilokokkly;
- ç) başga bakterial tebigatly;
- d) wirusly;
- e) kömelejikli.

2. Ýokançly däl (aseptiki):

- a) karsinomatoz;
- b) kollagen keselleri;
- ç) pankreatit;

- d) öýken arteriýasynyň emboliýasy;
- e) parazitar kesellerde;
- f) allergik.

Plewritiň geçişi boýunça:

- a) ýiti; ýiti asty, gaýtalanýan;
- b) durnukly.

Plewritiň ýerleşiş boýunça:

Çep ýa-da sag taraply, iki taraply, torbalanan:

- a) ýokarky (apikal);
- b) gapdal, diwarýany, gapyrgaýany;
- ç) gapyrga-diafragmal;
- d) bazal;
- e) bölek ara;
- f) gursagaraýany.

Kesel kesgidiniň mysaly.

Sag öýkeniň aşaky böleginiň ýiti pnemokokkly ojaklaýyn pnemoniýasy, sag taraply plewrit geçmegi.

Gury plewrit

Gury plewritde ekssudatdan fibriniň düşmegi we plewra gatlagynyň üýtgemegi bu keseliň klinikasyny häsiýetlendirýär.

Esasy keseliň häsiýetine baglylykda gury plewrit bölekleyin (öýkendäki ojaklaýyn alawlamanyň töwereginde), ýaýran we ikitaraplaýyn bolup biler.

Kliniki alamatlary. Gury plewritiň häsiýetli alamatlarynyň biri döş kapasasyndaky agyry bolup durýar, agyry näsag üsgürende, dem alanda, hereket edende, gapyrga ara gysylanda güýçlenýär. Şonuň bilen birlikde, näsaglarda umumy ysgynsyzlyk, gyzdyрма, gowşaklyk, demgysma gozegçilik edilýär. Gury plewritde agyry esasanam fibriniň ýerleşen ýerlerinde anyklanýar:

a) diafragmal plewritde agyry döş kapasasynyň öňki diwaryna, boýnuň töweregine ýaýraýar;

b) gapyrga ýakyn plewritde plewritiň ýerleşişine baglylykda agyry döş kapasasynyň belli bir ýerinde ýerleşýär. Gury plewritde, agyry näsag dem alanda güýçlenýär, agyryly tarapyna ýatanda azalýar. Agyry sebäpli olaryň dem alşy ýüzleý bolýar. Döş kapasasyna sere-dilende, onuň zeper ýeten tarapynda dem alşa gatnaşygy yza galýar. Perkussiýada agyryly tarapda öýkeniň gyrasynyň hereketlenişiniň peselýänligi ýüze çykarylýar. Keseliň kesgitli alamaty gury plewritde emele gelýän plewranyň sürtülme sesi bolup durýar. Ol ses mylaýym bolup, krepitasiýany ýada salyp hem biler. Köplenç ol gödek ses emele getirip, garyň üstünde ýörelende döreyän hütürdini ýatladýar. Plewranyň sürtülme sesi keseliň belli bir döwründe eşidilýär. Bu näsaglarda gan tarapyndan hiç hili üýtgeşmäniň bolmazlygy hem mümkin. Ýöne käwagt EÇT-niň ýokarlanmagy we leýkositozyň bolmagy mümkin.

Gury plewritiň rentgenologiki alamatlary diafragmanyň gümmeziniň ýokarda durmagyndan, çuň dem alnanda öýkeniň dem alşa gatnaşmagynyň yza galmagyndan, öýkeniň aşaky gyrasynyň hereketliliginiň pesliginden ybaratdyr. Kesel 2 – 3 hepde dowam edýär, soňra näsaglar alawlama ojagyň doly sorulmagy ýa-da plewranyň birleşmegi bilen sagalýarlar. Gury plewritiň ekssudatiw plewritde ýazmagy-da mümkin.

Gury plewriti miozitten, newralgiýadan we beýleki meňzeş agyry alamatly kesellerden tapawutlandyrmaly.

Bejerilişi. Fibrinoz (gury) plewritiň bejerilişi esasy keseliň bejerilmegine gönükdirilendir. Keseliň bejergisi, şeýle hem agyryny aýyrmaklyga, fibrinli ekssudatyň sorulmagyna, çekilmegine hem-de plewranýň arasynda ýelmeşmäniň emele gelmeginiň önüni almaklyga gönükdirilendir. Keseliň sebäbine görä bejergini geçirmek maksady bilen olara antibiotikler, inçekesele garşy serişdeler, himioserişdeler berilýär.

Desensibilizirleýji we alawlama garşy serişdeler – salisilatlar, pirazonon hataryň serişdeleri, analgetikler giňden ulanylýar. Gury plewritiň bejerilişinde fizioterapiýa, dem alyş maşklary hem giňden ulanylýar.

Ekssudatiw plewrit

Ekssudatiw plewrit – plewral boşlugyna alawlama ekssudatynyň ýygnanmagy bilen häsiýetlenýär. Ekssudatiw plewrit käbir ýagdaýlarda fibrinli gury plewritiň yz ýanyndan, beýleki ýagdaýlarda bolsa ilkinji ýüze çykýar.

Kliniki alamatlary. Ekssudatiw plewritli näsaglar esasanam gyzyrma, döş kapasasyndaky agyra we agyrylyga, demgysma (öýkeniň gysylmagy netijesinde dem alşyň ýetmezçiligi) arz edýärler. Üsgülewük adatça güýçli däl; onuň bolmazlygy hem mümkin. Näsaglaryň umumy ýagdaýy köplenç agyr, bedenleriniň gyzgyny ýokary, üşüdüýärler. Şeýle hem bedeniň umumy zäherlenme alamatlary hökmünde olarda ysgynsyzlyk, işe ýarawsyzlyk, gowşaklyk anyklanýar.

Umumy seredilişde näsaglaryň döş kapasasy deň däl ýagdaýynda, döş kapasasynyň kesel tarapy dem alyşda yza galýar.

Palpasiýada suwuklygyň ýyganan ýerinde ses titremesi geçirilmeýär.

Perkussiýada – ekssudatyň ýerleşen ýerinde küti ses anyklanylýar. Köplenç küti sesiň ýokarky araçağı aýlawly Damuazo çyzygyny emele getirýär. Bu çyzygyň ýokarky nokady yzky goltugasty çyzygynda ýerleşýär. Damuazo çyzygyndan başga-da ekssudatiw plewritde iki üçburçluk anyklanylýar. Garlýandyň üçburçlugy näsagyň keselli tarapynda ýerleşýär we küti – timpaniki ses bilen häsiýetlendirilýär. Ol ekssudatyň öýkeni berk gysyp duran ýerinde, oňurga sütüni bilen Damuazo çyzygynyň aralygynda ýerleşýär. Ikinji üçburçluk (Rauhfus–

Grokkonyň üçburçlugy) sagdyn tarapda ýerleşýär, bu üçburçlugyň araçäkleri Damuazo çyzygynyň dowamy, diafragma we döş oňurgalarynyň aşak bölegi bolup durýar. Bu üçburçlugyň emele gelmegi gursak ara agzalaryň sagat tarapa süýşmegi bilen düşündirilýär. Öýkeniň aşaky gyrasynyň hereketliligi, oňa zeper ýeteni sebäpli anyklananok.

Auskultasiýada ekssudatyň ýygňalan ýerinde dem alyş eşidilenok. Ekssudatyň ýokarsynda köplenç bronhial ses emele gelýär. Ol sesiň emele gelmegi öýkeniň gysylmagy we howanyň gysylp çykmagy bilen baglanyşyklydyr. Ekssudatyň üstünde ses titremesi we bronhofoniýa geçirilenok. Keseliň başynda tahikardiýa gözegçilik edilýär. 1000 ml ekssudatyň ýygňanmagy, tahikardiýanyň ösmegine we gursak arada ýerleşen agzalarynyň sag tarapa süýşmegine getirýär.

Plewriti anyklamakda zerur barlag rentgen barlagy bolup durýar. Bu barlag boýunça plewra boşlugynda ýygňanan ekssudatyň möçberi 300 ml-e golaý bolanda keseliň kesgidini kynçylyksyz anyklap bolýar. Göni we ekssudatyň ýerleşýän tarapyna baglylykda gapdallaýyn barlaglar geçirilýär. Anyklaýyşda kynçylygyň döremeginde kompýuter tomografiýa barlagy geçirilýär. Rentgen barlagy diafragma üsti plewriti hem-de torbaly ekssudatiw bölegara plewriti anyklamaga kömek edýär. Anyklaýyş kynlaşan ýagdaýynda ultra ses barlagy hem geçirilýär. Onuň kömegi bilen rentgende ekssudatyň ýygňanan ýerinde anyklanan kölegäniň infiltrat ýa-da suwuklyk bilen emele gelendigi ýeňil tapawutlandyrylýar. Ultra ses barlagy örän duýgur bolup, 100 ml-den-de az bolan ekssudaty anyklamaga mümkinçilik berýär. Ganyň umumy barlagy keseliň başlangyjynda leýkositozy (iriňli plewritde), käwagt eozinofiliýany, EÇT-niň ýokarlanmagyny görkezýär. Biohimiki barlagda ganda keseliň ýiti döwründe beloklar köpeliýär. Inçekesel plewritinde limfositoz, iriňsiz plewritde neýtrofilýoz duş gelýär.

Plewral punksiýa. Plewranýň keselini anyklamakda iň bir esasy anyklaýyş barlaglaryň biri plewral boşlugy punksiýa etmeklikdir. Dem alyş ýetmezçilikli näsaglara plewral punksiýa arkaly ekssudatyň çykarylmagy tiz kömek hökmünde näsagyň hassahana ýüz tutan wagty geçirilmelidir. Plewra boşlugyndaky suwuklygyň (ekssudatyň) häsiýetine görä bejeriş usuly saýlanýar. Alnan ekssudatyň reňki, öwüşgini, otnositel dykzlygy, onda belogyň mukdary,

öýjük düzümleri anyklanylýar. Bakteriologiki barlaglar mikroflorany, sitologiki barlaglar bolsa atipiki öýjükleri tapmaga kömek edýär. Torokoskopiýa – ýokary maglumat berýän barlaglaryň biri bolup, haçan-da plewra ekssudaty näbelli bolanda plewra kesellerini anyklamakda goşmaça barlag hökmünde geçirilýär. Torokoskopiýada wisseral we pariýetal plewrada spesifiki däl (giperemiýa, çişme, fibriniň ýygnanmagy) we spesifiki üýtgeşmeleri (goňurrak ýa-da saryrak reňkli inçekesel tümmejikleri) ýa-da howply täze döreme çişlerini görmek bolýar. Özgeren ojaklar tapylanda, onda sitologiki we gistologiki barlag üçin biopstat alynýar.

Plewral suwuklyklaryň tapawutlandyrylyşy. Ekssudatly plewrit kesgidi goýlandan soň, esasy keselleriň haýsy biriniň bu keseliň döremegine getirendigini anyklamaga girmeli. Bölekleyin pnewmoniýada köplenç az wagtyň içinde öýkeniň alawlamasy plewra geçýär. Şonuň üçin bu pnewmoniýa “plewropnewmoniýa” diýilýär.

Ojakly pnewmoniýa köplenç plewrit bilen gaýra üzülmeýär. Çagalarda we ýetginjeklerde ojakly pnewmoniýanyň plewrit geçmegi ýygy duş gelýär, ulularda bolsa ol örän seýrek duş gelýär. Plewritiň goşulmagy bilen näsagyň ýagdaýy agyrlaşýar, agyrynyň emele gelmegi, intoksikasiýanyň ýokarlanmagy, dem alyş ýetmezçiligi peýda bolýar. Şu ýagdaýlarda parapnewmoniýa plewritini anyklamak kynçylyk döredenok. Gakylykdan ýa-da plewral suwuklygyndan inçekeseliň mikobakteriýalary tapylanda, inçekesel sebäpli plewrit kesgidi goýulýar. Seroz plewritli näsaglara hökmany tuberkulin barlagyny geçirmeli. Köplenç kömelek sebäpli plewrit öýkeniň howply täze döremesi, inçekesel we ş.m. sebäpli hirurgiki bejergi geçiren näsaglarda duş gelýär. Bu kesgit gakylygy, plewra boşlugyndaky ekssudaty bakteriologiki barlag geçirmek esasynda goýulýar. Ekssudatiw plewrit mugthorlar – amebiaz, bagryň ehinokokkozy sebäpli hem döräp bilýär. Ol bu keselleriň plewra geçmegi ýa-da bagyrdaky absseşiň plewra boşlugyna ýarylmagy sebäpli döreýär. Bu ýagdaýda plewra-boşlugyndan alnan ekssudat ganyň we bagryň zeperlenen öýjükleriniň garylmagy sebäpli “şokoladyň şerabynyň” reňkini ýada salýar. Plewrit rewmatoid artritde we beýleki kollagenozlarda hem ýüze çykyp biler. Köplenç bu kesellerde plewrit esasy kesel döranden birnäçe ýyllardan soň peýda bolýar. Şonuň üçin esasy keseliň bu hiliniň gaýra

üzülmesi ýeňil anyklanylýar. Howply täze döremeler sebäpli döreýän plewritleriň 75%-i öýkeniň we göwüs mázleriniň howply täze döremeleri, limfomalar sebäpli döreýär. Seýrek plewrit ýumurtgalykda, ýatgyda, aşgazanda bolan howply täze döreme ýa-da sarkomanyň metastazy sebäpli döreýär. Sitologiki barlaglaryň esasynda howply täze doremäniň görnüşi anyklanylýar. Iriňli plewrit (plewranyň empiýemasy) köplenç öýken alawlamasynyň, abssesiň, daşky şikes ýetmäniň, hirurgiki bejerginiň gaýraüzülmesi sebäpli döreýär. Ekssudat plewra boşlugynda erkin ýa-da torbalaýyn ýerleşýär. Plewranyň punksiýasynda iriňli ekssudat çykarylýar. Iriňli ekssudatyň bakteriologiki barlagy geçirilende streptokokk, stafilokokk, pnemokokk, soňky ýyllarda anaerob bakteriýalary tapylýar. Şu ýagdaýda rentgen barlagyny geçirmek kesel kesgidini anyklamaga ýardam edýär.

Bejerilişi. Esasy kesellere (pnemoniýa, inçekesel we ş.m.) garşy bejergi esasy orny eýeleýär. Bu maksat bilen näsaglara antibiotikler, inçekesele garşy serişdeler, himioserişdeler belleniýär. Tuberkulin barlagynyň otrisatel bolmagyna garamazdan, seroz ekssudat tapylanda hemişe inçekesele garşy bejerginiň geçirilmegi hökmanydyr. Desensibilirleýji we alawlama garşy serişdeler, salisilatlar, pirozolidon hatarly serişdeler giňden ulanylýar. Bu dermanlary bellemek, keseli bejermek bilen bilelikde plewrada bolan agyryny hem aýyrýar. Güýçli agyrylarda agyryny aýryjy serişdeler berilýär. Ýüregiň işjeňligi kynlaşan ýagdaýlarda kardiotoniki serişdeler berilýär. Dermanlar bilen bejeriş köp bolmadyk mukdardaky plewranyň ekssudatynyň sorulmagyna getirýär. Rentgen barlagynda ekssudatyň anyklanylmagy plewra boşlugynda 300 ml we ondan-da köp suwuklygyň barlygyny görkezýär. Bu ýagdaý plewrany punksiýa edip ekssudaty plewra boşlugyndan doly aýyrmaklyga görkezme bolup durýar. Plewra boşlugynyň punksiýasy berk aseptiki şertlerde geçirilýär. Köp mukdardaky ekssudaty bir wagtyň özünde aýyrmaklyk maslahat berilmeyär. Plewra boşlugyndan serozly ekssudaty aýranyňyzdan soň, plewra boşlugyna 30 mg prednizolon goýbermeli, şonuň bilen bir wagtda 20 mg prednizolon gerdejigi belleniýär. Soňra onuň möçberi kada boýunça azaldylýar. Para we metapnewmoniki plewritde ekssudaty doly aýyrmaga çalyşmaly, sebäbi galan ekssudatyň iriňlemegi ýa-da durnukly ýagdaýa geçmegi mümkin. Iriňli plewritde ekssudaty

öz wagtynda plewra boşlugyndan doly aýyrmaly, ýogsa onuň gurşap alan öýjüklere we agzalara geçmegi mümkin. Iriňli ekssudaty aspi-rasiýadan soň plewra boşlugyny dezinfisirleýji erginler bilen ýuwmaly we boşluga antibiotikleri goýbermeli. Plewral ekssudatyň beýleki görnüşlerinde bejeriş aýratynlyklary onuň esasy keseline bagly. Keseliň ýiti döwründe duzly, uglewodly naharlary azaltmaly, suwy az içmeli. Ýymitiň kaloriýasyny 3000 – 3500 kkal çenli köpeltmeli. Keseliň yza gaýdyş döwründe ýelmeşmek emele gelmez ýaly dem alyş maşklaryny, bejeriş bedenterbiýesini, fizioterapewtiki usullary ulanmaklyk maslahat berilýär.

Seýle bejeriş çärelerini näsaglara hassahanadan çykandan soň hem dowam etmeklik maslahat berilýär.

2. 5. ÝITI BRONHIT

Ýiti bronhit (ÝB) bronhlaryň nemli bardasynyň ýiti alawlama keseli bolup, kliniki üsgülewük, gakylygyň gelmegi we bronhiolalaryň zeperlenmeginde demgysma alamatynyň bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Ýaýraýsy: ÝB keselleriň umumy gurluşynyň 1,5%-ni, öýkeniň mahsus däl keselleriniň bolsa 30,3%-ni tutýar.

ÝB-niň sebäpleri. Kesel dörediji sebäpler aşakdakylar bolup bilerler:

1. Ojaklaýyn dowamly sowuklamalar: dowamly tonzillit, gaýmorit, rinit, sinusit.
2. Ötüşen infeksiion keseller: ýokarky dem alyş ýollarynyň ýokançlary, gökbogma, gyzamyk.
3. Sowugyň täsiri esasynda bedeniň infeksiýalara (wiruslara, bakteriýalara mikoplazma we ş.m.) garşy göreşibilijiliginiň peselmegi.
4. Himiki täsirler (kislotalaryň, aşgarlaryň, kükürdiň oksidiniň we azodyň okisiniň bugy).
5. Fiziki täsirler (guraklyk, sowuk howa).
6. Allergiki täsirler: organiki tozan, ösümlikleriň tozanjyklary.

Keseliň sebäpleriniň arasynda esasy orun wirus ýokanjyna berilýär.

Keseliň döremegine ýardam berýän ýagdaýlar:

1. Howa şertleri we zähmet çekmek üçin amatsyz şertler (ýokary sowuklyk, çyglylyk);
2. Çilim çekmek;
3. Spirtli içgileri artykmaç ulanmak;
4. Ojaklaýyn burun-bokurdak ýokançlary;
5. Burundan dem almaklygyň bozulmagy;
- 6.Ýürek ýetmezçiligi netijesinde öýkendäki we bronhdaky we-noz dolulyk.

ÝB-niň döreýşi. Wirus dem alyş ýollaryna düşenden soň epitelial öýjüklere ornaşýar we olarda alyş-çalyş hadysalaryny bozýar hem-de distrofiýa, ýerli nekrozlara getirýär. Şonuň bilen birlikde gan damarlaryň sütüninde, nerw öýjüklerinde hem distrofiki üýtgeşmeler bolup geçýär.

Epitelial örtügiň zeperlenmegi sebäpli köplenç keseliň 2 – 3 gününden soň nemli bardanyň aşagyndaky dokumalara bakteriýalar (pneumokokklar, inflýuensa taýajyklary, seýrek stafilokokklar) düşýärler we bronhlaryň ýiti mahsus däl alawlamasynyň döremegine getirýärler. Şu bolup geçýän morfologiki üýtgeşmeleriň häsiýeti keseliň geçiş agyrlygyny kesgitleýär. ÝB-niň ýeňil görnüşinde az wagtyň içinde bronhlaryň gurluşy öňki kaddyna gelýär. Orta agyrlýkdaky we agyr görnüşinde ÝB uzaga çeken we dowamly bronhite geçýär, käte gaýraüzülme hökmünde ýiti pnewmoniýa goşulýar.

ÝB-niň toparlara bölünişi.

I. Sebäpleri boýunça:

1. Ýokanç gelip çykyşly:
 - a) wirusly,
 - b) bakterial,
 - ç) wirus-bakterial.
2. Fiziki we himiki täsirler bilen şertlenen.
3. Garyşyk (fiziki we himiki sebäpleriň ýokançlar bilen utgaşmagy).
4. Sebäbi takykklanmadyk.

II. Döreýiş yzygiderligi:

1. Ilkinji ýiti bronhit.
2. Ikilenji ýiti bronhit.

III. Zeperlenen ýerine görä:

1. Traheobronhit.

2. Esasan orta bronhlaryň zeperlenmegi.

3. Bronhiolit.

IV. Alawlamanyň häsiýeti boýunça (gakylyk boýunça):

1. Gury.

2. Nemli.

3. Iriňli (seýrek duş gelýär).

V. Öýkeniň işjeňlik aýratynlyklary boýunça:

1. Obstruktiv däl – uly bronhlaryň zeperlenmegi bilen (proksimal bronhit).

2. Obstruktiv bronhit – ownuk bronhlaryň alawlamasy – distal bronhit.

3. Astmatiki bronhit (bronhlaryň durnuksyz obstruksiýasy bilen geçýän) – astma öňi ýagdaý.

VI. Geçiş görnüşü boýunça:

1. Ýiti (2 hepde çenli).

2. Uzaga çeken (bir aý we ondan köp).

3. Gaýtalanýan (bir ýylyň dowamynda üç we ondan köp gaýtalanmagy bilen).

ÝB-niň kliniki alamatlary. Virus infeksiýasyndan soň ÝB gaýraüzülme hökmünde dörände, kesel ilki bokurdakda gijilewük, soňra üsgülewük, sesiň gyrylmagy, burnuň dykylmagy, ýuwdunylanda bokurdakda agyrynyň peýda bolmagy bilen başlaýar. Bedeniň gyzgyny keseliň ýeňil görnüşinde kadaly ýa-da subfebril bolýar, orta agyrlykda we agyr geçişde 38 – 39°C we ondan-da ýokary bolýar. Soňra näsaglarda umumy zäherlenme sebäpli kelle agyry, umumy gowşaklyk, ysgynsyzlyk anyklanýar.

Näsaglarda üsgülewük ilki gury bolýar, soňra kyn gopýan nemli gakylyk gelip başlaýar. Keseliň agyr geçişinde nemli-iriňli gakylygyň bolmagy mümkin. Gakylyk keseliň 2 – 3-nji gününden soň ýeňil gopup başlaýar. Ekspirator demgysma näsaglarda ownuk bronhlaryň we bronhiolalaryň zeperlenmeginde peýda bolýar. Şeýle näsaglarda dem alyş çaltlygy 1 minutda 30 – 40-a ýetýär.

Seredişde ÝB bilen kesellänleriň agyz boşlugynyň töwereginde uçuk, burnuň we konýunktiwanyň nemli bardasynyň gyzarmagy, dös kapasasynyň dem alşa gatnaşygynyň çaltlaşmagy anyklanýar.

El bilen barlanyp göründe, käbir näsaglarda gapyrga aralyklarynda agyry anyklanýar, ses titremesi üýtgededik.

Perkussiyada keseliň ýeňil we orta agyrylykdaky görnüşlerinde açyk öýken sesi, agyr görnüşde we bronhiolitde ýiti emfizemanyň goşulmagy sebäpli gury sesiň bolmagy mümkin.

Auskultasiýada güýçlenen dem alşyň esasynda gury hem-de çygly hyžyldylar eşidilýär.

Rentgen barlagynda ÝB-niň ýeňil görnüşinde hiç hili üýtgeşmeleriň tapylmazlygy mümkin, orta agyrylykdaky we agyr görnüşinde öýkeniň kökünüň giňelmegi, bronhlaryň töwereginde ýeňil alawlama toplumynyň bolmagy mümkin. Esasan bronhiolitlerde ýiti emfizemanyň goşulmagy sebäpli öýkeniň ýagtylanmasynyň ýokarlanmagy mümkin.

Öýkeniň daşky dem alyş işjeňligi spirografiýa, spirometriýa, pikfloumetriýa, pnemotahometriýa usullary bilen barlananda ÝB-niň obstruktiv hem-de astmatiki görnüşlerinde bronhlaryň geçirijiliginiň obstruktiv görnüşli peselýändigini anyklanýar.

ÝB-de ýürek-damar ulgamy tarapyndan obýektiv barlaglarda tahikardiýa, gipotoniýa ýüze çykarylýar. Ýürek töwregi el bilen barlanyp göründe, köplenç kardiopatiýa sebäpli ýüregiň depejiginiň urgusy gowşak we ýaýran. Perkussiyada keseliň ýeňil görnüşinde ýüregiň serhetleri üýtgededik. Orta agyrylykdaky we agyr görnüşinde, hemme tarapa, esasan çep tarapa sähel ulalan.

Auskultasiýada I ton gowşak.

EKG-de miokardda ýaýran distrofiki üýtgeşmeler tapylýar.

Keseli anyklamak üçin goşmaça barlag hökmünde umumy laborator barlaglar geçirilýär. Ganyň umumy barlagynda köplenç leýkositleriň sany ýokary (gripp sebäpli ÝB-de leýkopeniýa), EÇT ýokarlanan. Gakylygyň umumy barlagynda köp epiteliýalar, leýkositler anyklanylýar. Peşewiň barlagynda keseliň agyr görnüşinde 1%-e çenli proteinuriýanyň, eritrosituriýanyň bolmagy mümkin. Alawlamanyň mahsus däl görkezijileri ýokary. ÝB-niň gripp, gyzamyk, täjhoraz, toksiki tozanjyklar, uremiki wenez dolulyk, allergiýa we ş.m. sebäpli dörän görnüşlerinde keseliň sebäplerine görä olaryň klinikasynda aýratynlyklar bolýar.

ÝB-niň bejerilişi. Näsaglar bejerilende, esasan aşakdaky bejeriş işlerini geçirmeli:

1. Bronhlaryň geçirijiligini gowulandyryňan dermanlar: mukolitikler, bronholitikler, gakylyk gopduryjylar, aşgar ingalyásiýalary;

2. Antibakterial dermanlar: ýeňil görnüşde uzak täsir ediji sulfa-nilamidler – biseptol, triseptol, baktrim we başgalar; orta agyrykdaky we agyr görnüşlerde antibiotikler – penisillin, ampisillin, tetrasiklin we ş.m., 60 ýaşdan ýokarylar üçin tetrasiklin + eritromisin günde 2 gezek.

3. Wirus ýokanjynda remontadin adatça: 1-nji gün 0,1 g 3 gezek, 2-nji we 3-nji gün 0,1 g 2 gezek, 4-nji gün 0,1 g 1 gezek (nahardan soň) belleniýär.

4. Bronhlaryň allergiki obstruksiýasynda näsaglara antigistamin dermanlardan – suprastin, pipolfen we ş.m. hem-de allergiki alawlama garşy dermanlar: intal, ketotifen (zaditen) we olaryň kliniki netijeliliginiň pesliginde – kortikosteroidleriň ilki ingalyasion (berlikort, ingokort), soňra gerdejik we sanjym görnüşleri ulanylýar.

5. Kesele garşy göreşijiligi ýokarlandyrmak üçin biostimulýatorlar, adaptogenler, mahsus däl immuniteti ýokarlandyryjylar (pentoksil, metilurasil), gowşak immunizirleýjiler (gamma-globulin 2 – 3 mukdardan 5 – 7 gün dowamynda), döp bolan immunomodulirleýji bejergiler (buýanyň köküniň 5%-li ekstrakty, öýkeniň köküniň töweregine lazer şöhlesini tutmak) we döp bolan derman serişdeler (lewomizol, taktiwin, timolin) ulanylýar.

6. Bedeniň umumy mahsus däl göreşijiligini ýokarlandyrmak we intoksikasiýasyny peseltmek maksady bilen köp mukdarda ýyly suwuklyk: malinaly, limonly, bally çaýy hem-de aşgarly mineral suwlaryny içmeklik maslahat berilýär.

7. Ýerli täsir edijilerden ingaliptiň ingalyásiýasyny günde 3 – 4 gezek ulanmak, fitonsidleriň – soganyň, sarymsagyň (1:3, 1:4) fiziologiki erginde taýýarlanan suwuklyklary, lýugol suwuklygy bilen burun-bokurdak töwereginiň nemli bardasyna täsir etmek.

8. Fizioterapewtiki usullardan keseliň ýiti döwri geçenden soň lukmançylyk bankalary, gyzdyryjylar, ultrases, elektroforez we bejeriş bedenterbiýe maşklaryny geçirmek maslahat berilýär.

Keseliň öňüni alyş çäreleri.

1. Keseli dörediji sebäpleri aýyrmaly we wagtynda bejermeli (ýokarky dem alyş ýollarynyň ýokançlaryny we alawlamasyny).
2. Endamyň kesele garşy mahsus däl göreşibilijiligini ýokarlandyrmak (ýöreyiş, ylgamak, terrenkur, howa we gün wannalary).
3. Durmuşda (çilim, arak, nas, tirýek) we işde kâr sebäpli duş gelýän zyýanly maddalaryň – tozanjyklaryň, gyjyndyryjylaryň we başgalaryň täsirini aýyrmaly.

2.6. DOWAMLY ÝÖNEKEÝ (OBSTRUKTIW DÄL) BRONHIT

Dowamly ýönekeý bronhit (DÝB) diýlip, bronhlara birnäçe kesel dörediji zyýanly maddalaryň täsir etmegi sebäpli olaryň tutuşlaýyn mahsus däl alawlamasyna aýdylýar. DB nememele gelmegiň we bronhlaryň arassalanyşynyň bozulmagy hem-de kliniki – üsgürmegiň, gakylyk çykarmaklygyň, dem alyş ýetmezçiliginiň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň (1958 ý.) görkezmesine görä bronhuň neminiň köpelmegi, üsgürmek, gakylygyň gelmegi ýylda üç aýdan-da köp bolup, ol ýagdaý iki ýyl we onda-da köp dowamlylykda gaýtalanýan halatynda dowamly bronhit diýen kesel kesgidini goýmak bolýar.

Keseliň ýaýraýyşy. DÝB iç keselleriniň arasynda giň ýaýran kesel bolmak bilen, ilaty iň köp wagtlaýyn ýarawsyzlyga sezewar edýän kesellere degişlidir.

DÝB – dem alyş ýollarynyň dowamly mahsus däl alawlamalarynyň 45 – 55%-ni tutýar.

DÝB bilen keselleýänleriň sany orta hasap bilen uly ýaşly ilatyň 16%-ne ýetýär (W.I.Aleksandrowa, 1992).

Türkmenistanda geçirilen kliniko-epidemiologiki barlaglaryň netijesinde uly ýaşly ilatyň 19,22%-inde DB tapyldy (Ö.A.Annadurdyýew, 1991). DÝB, esasan 20 – 39 ýaşlylarda döreýär. Şol sebäpli işe ýarawly ilatyň arasynda näsaglaryň sany ýokary bolýar. Kesel, esasan erkekleriň arasynda giňden ýaýran (aýallardan 2 – 3 esse köp).

DÝB sebäpli wagtlaýyn işe ýaramaýanlaryň sany hemme ÖMDK-laryň 45%-ni tutýar.

Keseliň sebäbi. Dowamly ýönekeý bronhitiň döremeginde esasy howply sebäplere: makroekologiki (ýokary ýa-da pes temperatura, ýokary cyglylyk, daşky gurşawda howanyň hapalanmagy we başgalar), mikroekologiki (maldarçylykda, tekstil, ýüpek egriji we şuna meňzeş işlerde işlemek) ýagdaýlaryň erbetleşmegi, çilim çekmek, nas atmak, spirtli içgileri yzygiderli içmek, neşekeşlik, ýokançlaryň (wiruslaryň, bakteriýalaryň) dem alyş ýollaryna täsir etmegi degişlidir.

S.Býustuň (1995) görkezmesine görä, DÝB-niň döremeginde ösen ýurtlarda birinji orny çilim çekmeklik tutýar, emma ösýän ýurtlarda makro-mikroekologiki hadysalaryň täsiri astynda ikilenji immunýetmezçilik ýagdaýynyň ýüze çykmagy esasy sebäp bolup durýar.

Türkmenistanyň yssy we gury howa şertlerinde geçirilen kliniko-epidemiologiki ylmy-barlaglarynyň netijesinde (1985 – 1989 ý.) DÝB-niň döremeginiň esasy howply sebäbi ýylda tiz gaýtalanýan sowuklama, gripp diýlip tassyklandy.

Daşky kesel dörediji sebäpler goşulyp, täsir edenlerinde (makroekologiki howply sebäpler + çilim çekmek) DÝB-niň döremegi öňküsinden birnäçe esse artýar (5 – 10).

DÝB-niň döremeginde ýokançlaryň orny jedelli bolup durýar. A.N.Kokosow, W.A.Gerasin (1984) we başgalar DB-niň döremeginde esasy orny makro-mikroekologiki hadysalaryň, çilimiň tüssesiniň dem alyş ýollaryna täsir edip, ýokary dem alyş ýollarynyň goragyny peseltmegine berýärler. Ýokançlaryň we howa şertleriniň DÝB-niň ýitileşmeginde orny uludyr. Köplenç keseliň ýitileşmegi wiruslaryň (rinowirus, grippiň wirusy, paragripp, respirator – sinsitial wiruslar) we mikoplazmalaryň täsiri boýunça bolup geçýär. Olar ýokary dem alyş ýollarynyň kesele garşy göreşibilijiligini peseldip, soňra bakteriýalaryň täsir etmegine itergi berýärler. Bakteriýalar sebäpli keseliň ýitileşmeginde pnemokokklara (67 – 79%), gemofil taýajygyna (20 – 65%) esasy orun berilýär. Keseliň ýitileşeniniň 5 – 6-njy gününden soň şertli kesel dörediji bakteriýalaryň – stafilokokklaryň, streptokokklaryň, içege taýajyklaryň we başgalaryň täsiri güýjäp başlaýar.

DÝB, esasan içki kesel dörediji sebäpler bar bolan adamlarda döreýär. İçki kesel dörediji sebäp dogabitdi we durmuşda daşky kesel dörediji sebäpleriniň dowamly täsir etmegi bilen döräp biler. Olary bio-

logiki kemislikler diýip atlandyrmak bolar. Dogabitdi biologiki kemislik HLA ulgamynda bolup biler. Bu keseliň döremeginde alfa-antitripsiniň ýetmezliginiň hem orny az däl (T.E.Gembiskaýa, 1987). Biologiki kemislikler ýokary dem alyş ýollarynyň gorag ulgamynda, mukosiliar gatnaşyk ulgamynda ýüze çykyp, bronhlaryň merkezi bölümünde SIgA-nyň, çetki bölümünde SIgG-niň, properdin B-niň azalmagy, burun-bokurdak aralykda, bronhlarda, limfoid dokumalar-da alweolýar makrofaglaryň işjeňliginiň peselmegi bolup biler.

Umuman, içki DÝB dörediji howply sebäpler bedeniň ýerli we umumy kesele garşy göreşibilijiligini peseltmek bilen häsiýetlenýär.

Içki howply kesel dörediji sebäpleri üç topara bölmek bolar (R.R.Gorbenko we başgalar, 1987).

Birinji topara – ýylda 3 we ondan-da köp gaýtalanýan ýokarky dem alyş ýollaryň – bronhlaryň we öýkeniň ýiti alawlamalary degişli. Bu topara burnuň, burnuň töweregindäki boşluklaryň, dişleriň we äniň keselleri hem-de bronhlara wegetatiw nerwleriň täsiriniň bozulmagy hem degişli.

Ikinji topara – göwrelilik, çaga dogurmak, klimaks, aýbaşynyň oň ýany, ýokary ýaş, madda çalşygynyň bozulmalary, uýgunlaşma, allergiýa degişli.

Üçünji topara konstitusional nesil yzarlamaklyk degişlidir.

Keseliň döreýşi. Mälim bolşy ýaly, howply kesel dörediji sebäbiň bedene düşmegi bilen kesel döremeýär. Kesel dörediji howply sebäpler tutuş bedeniň we dem alyş ýollarynyň kesel dörediji sebäplere garşy göreşiji ulgamyny ýeňip geçenden soň DÝB döreýär.

Dem alyş ýollarynyň daşdan gelýän howany kadalaşdyryjy, sekretor, arassalaýjy, goraýjy işjeňligi bar. Howany kadalaşdyrmak burnuň töweregindäki we beýleki boşluklarda geçýär. Dem alyş ýollarynyň sekretor, arassalaýjy işjeňligi kirpikli epiteliýalaryň işjeňligine we bölünip çykýan sekretiň reologiýasyna – şepbikligiň we çeyeligiň gatnaşygynyň saklanmagyna baglydyr. Sagat adamda her 2 sagatdan örtüji sekret tüzelenýär.

DÝB-de ýokary dem alyş ýollaryna daşky kesel dörediji sebäpleriň täsir etmeginde emele gelýän nemiň hili üýtgeýär – diskreniýa ýüze çykýar. DÝB bilen keselleýänlerde emele gelýän sekresiýa güýçlenýär, mukosiliar çykaryş bozulýar – mukosiliar ýetmezçilik döreýär.

Eger-de sekretinň çykarylyş çaltlygy mikroorganizmleriň köpeliş çaltlygyndan peselse, onda ýokanç bronhlaryň nemli bardasyna ýelmeşýär we soňra alawlamanyň ýitileşmegine getirýär.

Ýokarda aýdyşymyz ýaly, mukosiliar çykaryş ulgamy musin emele getirmek bilen, bronhlary goraýyş işjeňligini ýerine ýetirýär. Musin öz düzüminde sial turşusyny, lizosimi, nukleidler, proteinleri, nuklein turşusyny, laktoferini, interferony, sekretor IgA-ny, IgG-ni saklaýar. Bronhlaryň aşak bölümünde bronhlara düşýän zyýanly maddalary we mikrobary fagositirleýji alweolýar makrofaglar ýerleşýär.

Şeýlelik bilen, DÝB-de kesel dörediji ekzogen howply sebäpleriň bronhlaryň içki sütünine täsir etmeginde ilki mukosiliar çykaryş ulgamynyň işjeňligi, musiniň bölünip çykarylyşy, alweolýar makrofaglaryň işjeňligi peselýär, ondan soň ýokançlaryň täsiri esasynda bronhit emele gelýär.

Aýdylanlary jemlemek bilen, keseliň döremegini 4 basgançaga bölmek bolar:

“O” basgançak – sagdyn adamlar;

I basgançak – sagdyn adamlarda kesel dörediji howply sebäpleriň bolmagy we keseliň döremek howpunyň ýüze çykmagy;

II basgançak – kesel öňi ýagdaý – sagat adamlarda kesel dörediji howply sebäpleriň täsiri astynda dem alyş ýollarynda patomorfologiki we patofiziologiki üýtgeşmeleriň bolmagy. G.B.Fedoseýewiň we W.A.Gerasiniň (1978) görkezmegine görä, “kesel öňi” ýagdaýa aşakdakylar degişli:

1) çilimkeşiň üsgülewügi;

2) dem alyş ýollaryna düşýän gyjyndyryjylaryň, gazyň, tüssäniň we başgalaryň täsirinden üsgülewügiň peýda bolmagy;

3) burun-bokurdagyň keselleri, burundan dem almaklygyň kynlaşmagy sebäpli üsgürme;

4) uzaga çeken we ýygy gaýtalanýan ýiti bronhit;

5) howadaky gyjyndyryjylaryň täsirinde, iş ýerinde ýylylygyň üýtgemegi sebäpli bronh gysylma alamatlar;

6) görkezilenleriň bilelikde utgaşyp gelmegi.

III basgançak – keseliň kliniki alamatlarynyň doly ýüze çykmagy;

IV basgançak – keseliň gaýraüzülmeleriniň ýüze çykmagy.

Keseliň toparlara bölünişi. Keselleriň klassifikasiýasynyň döwre laýyklykda üýtgäp durmaklygy DÝB-e hem degişli. Soňky ýyllarda A.N.Kokosowyň we beýlekileriň (1983) klassifikasiýasy saglygy saklaýyşda giňden ulanyldy. Häzirki wagt bu topara bölüniş üýtgedildi (A.N.Kokosow, 2000).

Dowamly ýönekeý bronhitiň toparlara bölünişi:

1. Sebäpleri boýunça:

- a) howada birnäçe zyýanly gyjyndyryjylaryň bolmagy;
- b) çilimiň tüssesi;
- ç) hünär sebäpli gyjyndyryjylaryň täsiri;
- d) ýokançlar (esasan keseliň ýitileşmeginde ähmiýeti uly);
- e) hemmesiniň bilelikde täsiri;
- f) anyklanmadyk sebäpler.

2. Ösüş yzygiderligi boýunça:

- a) ilkinji DÝB (zäherli maddalaryň we gyjyndyryjylaryň täsiri);
- b) ikilenji (uzaga çeken ýiti bronhitden soň ýa-da beýleki agzalarda keseliň bolmagy sebäpli).

3. Keseliň ýerleşişine görä:

- a) uly bronhlarda (proksimal bronhiti);
- b) kiçi bronhlarda (distal bronhit).

4. Keseliň ýaýraýşyna görä:

- a) giňden ýaýran;
- b) ojaklaýyn (bir taraplaýyn, iki taraplaýyn).

5. Alawlamanyň görnüşine görä:

- a) gury bronhit;
- b) nemli bronhit;
- ç) iriňli bronhit.

6. Funksional aýratynlyklary boýunça:

- a) obstruksiýasyz bronhit (demgysmasyz bronhit), funksional durnuksyz, funksional durnukly bronhit;

7. Keseliň döwri:

- a) ýitileşme,
- b) remissiýa.

Ýörite bellikler: funksional durnuksyz bronhitde – kesel ýitileşen wagty demgysma peýda bolýar;

funksional durnukly bronhitde – kesel ýitileşmedik döwründe-de, ýitileşen döwünde-de demgysma bolmaýar.

Kesel kesgidiniň mysallary:

1. Dowamly ýaýran obstruktiv däl (funksional durnukly) bronhit, ýitileşen döwri.

2. Dowamly ýaýran iriňli obstruktiv däl bronhit, ýitileşen döwri.

Dowamly ýönekeý (obstruktiv däl) bronhitiň kliniki alamatlary. DÝB bilen kessellänler DB bilen kesellänleriň 2/3 bölegini tutýar hem-de näsaglaryň işe ukyplylygyna we ýaşynyň dowamlylygyna täsir etmeýär.

DÝB-niň ýitileşen döwründe näsaglar üsgürmä, nemli, nemli-iriňli we örän seýrek iriňli gakylygyň gelmegine, gyzgynyň ýokary galmagyna arz edýärler. Käbir näsaglaryň dem alşyň kynlaşmagyna arz etmekleri hem mümkin. Näsaglarda alawlamanyň derejesine görä bedeniň umumy zäherlenme alamatlary hökmünde umumy gowşaklyk, tiz ýadamak, kelle agyry, işe ukyplylygyň peselmegi we beýleki alamatlar ýüze çykyp biler.

Kesel taryhy soralarda olaryň çalt-çaltdan gaýtalanýan sowuklama, gripp, tonzillit, rinit bilen keselländiklerini, çilim çekýändiklerini, nas atýandyklaryny, arak içýändiklerini, makro-mikroekologiki kesel dörediji howply sebäpleriň täsirinde bolýandygyny anyklamak bolýar.

Obýektiv barlaglarda näsaglaryň umumy ýagdaýy – kanagatlanarly. Seredişde käbir näsaglarda (35,9%) dem almagyň sähel çaltlaşandygyny görmek bolýar. Palpasiýada ses titremesi üýtgänok. Perkussiýada aýdyň öýken ses, auskultasiýada güýçlenen dem alyş, gury we käwagt çygly hyžžyldylar eşidilýär.

Goşmaça barlaglar geçirilende, ganyň umumy barlagynda leykositoz we EÇT-niň ýokarylygy ýüze çykarylýar. Mahsus däl alawlama barlaglary (sial turşusy, gaptoglobulin, neýramin turşusy, seromukoidler) geçirilende, olaryň kadadan köpelyňligi anyklanýar.

Rentgen barlagynda aýdyň üýtgeşmeleri tapmak kyn bolýar, käwagtlar uly we orta bronhlaryň giňelmegini anyklanmak mümkin.

Bronhoskopiýada köplenç nemli, käwagt iriňli bronhitiň barlygy anyklanýar.

Bronhografiýa bronhlarda alawlama sebäpli çişň, gakylygyň barlygy sebäpli rentgen kontrast maddalaryň bölek-bölek bolup ýerleşýänligi anyklanýar.

Öýkeniň daşky dem alyş işjeňligi barlananda näsaglaryň 30%-e golaýynda bronhlaryň geçirijiliginiň obstruktiv görnüşli peselmegi anyklanyldy. Hassahanada bejeriş wagtynyň ahyrynda obstruksiýa aýryldy. Bu näsaglara durnukly däl obstruksiýasyz bronhit kesgidi goýuldy.

Elektrokardiografiýada keseliň ýitileşen döwri miokardyň ýmitlenişiniň ýaýran peselmegi, käbirinde bolsa Gisiň dessejiginiň sag aýajygynyň doly däl gabawy, tahikardiýa anyklanýar.

Dowamly obstruktiv däl bronhitli näsaglar keseliň hiç hili gaýra üzülmeginiň bolmazlygynda bejerişiniň ikinji hepdesinde gowulaşýarlar.

2.7. ÖÝKENLERIŇ DOWAMLY OBSTRUKTIW KESELI

Öýkenleriň dowamly obstruktiv keseli (ÖDOK) – bronhlaryň yza gaýdymсыз ýa-da bejergiesasynda doly däl gaýdymly obstruksiýasynyň öýkenleriň merkezi asinar emfizemasyna, öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagyna, dowamly öýken-ýüregiň döremegine getirmegi esasynda ösýän obstruktiv görnüşli dem alyş we dowamly öýken-ýürek ýetmezçilikleriniň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

ÖDOK-yn esasy kliniki alamatlary – kiçi bronhlaryň obstruksiýasy sebäpli fiziki agramda peýda bolýan demgysma, işe ukyplylygyň peselmegi we uly bronhlaryň alawlamasy esasynda ýüze çykýan gakylykly üsgülewük bolup durýar.

Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň teklipleriine görä, durnukly ýa-da çalt gaýtalanýan bronhlaryň neminiň köpelmegi, üsgülewük, gakylygyň çykmagy we demgysma ýylda 3 aýdan-da köp dowam etse hem-de bu ýagdaý 2 ýyl we ondan-da köp gaýtalansa – öýkeniň dowamly obstruktiv keseli (ÖDOK) kesel kesgidini goýmaly bolýar (Keselleriň we ölümçiligiň sebäpleriniň halkara toparlaryna bölünişi, X gaýtadan serediş, 1992).

Häzirki döwürde bronhlaryň gaýdymly ýa-da bejergiesasynda doly däl gaýdymly obstruksiýasynyň bolmagy bilen geçýän kesellere:

-ÖDOK;

-obliterirleýji bronhiolit;

-mukowisidozyň öýken-bronh görnüşi;

- bronhospazm bilen geçýän hünär keselleri;
- bronhlaryň obstruksiýasy bilen geçýän bronhoektaz keseli;
- bronhial astmanyň allergik däl görnüşleri we başgalar degişli hasap edilýär;

ÖDOK-yň ýaýraýşy. ABŞ-da 1985 – 1995-nji ýyllarda ÖDOK bilen kesellänleriň sany 41,5% ýokarlandy. ÖDOK bilen 6%-e golaý erkek, 3%-e golaý zenan keselläpdir; 55 ýaşdan ýokarylarda keseliň ýaýraýşy 10%-e ýetýär. 1995-nji ýylda ABŞ-da ÖDOK bilen 14 mln adam keselläpdir. 1992-nji ýylda ABŞ-da bu kesellerden ölümçilik 100 müň ilata 18,6-a deň bolup, umumy ölümçiligiň gurluşynda 4-nji orny eýeläpdir. Bu ýurtda 1979-njy – 1991-nji ýyllar aralygynda ÖDOK-dan ölümçilik 32,9% ýokarlandy. ÖDOK-dan ölümçilik Gresiýada 100 müň ilata – 2,3-e, Wengriýada – 41,4-e deň boldy. Welikobritaniýada erkekleriň 6%-niň we zenanlaryň 4%-niň ölümüne sebäbi ÖDOK bolup durýar. Fransiýada 2,5 mln adam ÖDOK bilen kesellän we 12500 adam her ýyl bu kesel sebäpli ölümçilige sezewar bolýarlar. Bu san umumy ölümçiligiň 2,3%-ine barabar. Klinik-epidemiologiki barlagyň esasynda barlagdan geçirilenleriň 8,8%-inde (obalarda) we 12,5%-inde (Aşgabat ş.) ÖDOK anyklanyldy (Ö. Annadurdyýew, 1990). ÖDOK, esasan 45 ýaşdan ýokary işçileriň, mehanizatorlaryň arasynda ýokary. Erkekleriň arasynda bu keseliň ýaýraýşy zenanlar bilen deňeşdirilende 2 esse köp.

ÖDOK boýunça umumy ykdysady çykdajylyr öýkeniň mahsus däl keselleriniň 2/3 bölegine barabar. ÖDOK hassalary örän ir maýyplyga getirýär. ÖDOK-ly maýyplar maýyplyk kesgitlenenden soň, orta hasap bilen 8 ýyl ýaşaýarlar. ÖDOK ýaşaýşyň dowamlylygyny ortaça 8 ýyl peseldýär.

ÖDOK-yň howply sebäpleri. ÖDOK-y anyklamak we bejer-mek hakynda Ýewropa, Amerika we Russiýa ylalaşyklary boýunça (American society standards for the diagnosis and care of patients with chronic obstructive pulmonary disease, 1995; A.G.Çuçalin, 1994 we başg.) kesel dörediji sebäpler içki we daşky sebäplere bölünýärler. Olar öz arasynda kesel dörediş mümkinçilikleri boýunça “anyk”, “ýokary” we “mümkin” sebäplere bölünýärler.

ÖDOK-yn esasy howply sebäpleriniň kesel dörediş mümkinçilikleri boýunça toparlara bölünişi

Kesel dörediji sebäpler	“Anyk”	“Ähtimallygy ýokary”	“Mümkin”
Daşky	1. Çilim çekmek; 2. Kär sebäpli zyýanly maddalaryň täsiri – (mikroekologiki)	1. Daşky gurşawda howanyň hapalanmagy; (makroekologiki) 2. Ykdysady ýetmezçilik;	Wiruslaryň (adenowirusyň) täsir etmegi
Içki	1. Alfa ₁ antitripsiniň ýetmezçiligi;	1. Nesil yzarlamak; 2. Bronhlaryň ýokary duýujylygy; 3. IgE-niň köp bolmagy; 4. Kemis dogulmak;	1. Genetiki ýykgyňlyk (ganyň II(A) topary; IgA-nyň ýoklugy);

Biziň geçiren barlaglarymyzyň esasynda (1985 – 1989ý.) ÖDOK-yn esasy howply sebäpleri her ýyl 3 we ondan köp gaýtalanýan gripp, ýokary dem alyş ýollarynyň alawlamasy, ikilenji immunodefisit ýagdaý we çilim çekmeklik boldy. Häzir bu ýagdaý täzeden kliniko-epidemiologiki barlagyň geçirilmegi esasynda anyklanylmagyna mätäç.

Eger-de görkezilen içki we daşky kesel dörediji howply sebäpler aýrylykda, käbir ýagdaýlarda bilelikde ýokary mukdarda, uzak täsir etmek bilen bronhlaryň ýerli we bedeniň mahsus we immun göreşibilijiligini peseltmäge ukyply bolsalar, onda wiruslaryň, grippiň, bakteriýalaryň (pnevmokokkyň we beýlekileriň), mikoplazmanyň täsir etmeginde bronhlarda ymykly alawlama hadysasy döreýär.

ÖDOK-yn döreýiş aýratynlyklary. Keseliň döreýişiniň I – II basgançaklarynda bronhlaryň sütüninde keseliň döremegine ýardam berýän fiziologiki we morfologiki üýtgeşmeler bolup geçýär, ýöne olar keseliň döremek derejesine ýetmeýär. ÖDOK, esasan içki kesel dörediji sebäpleriň: biologiki kemislikleriň – alfa₁-antitripsiniň, antioksidant goragynyň, bronhlaryň sekretor ukybynyň we sektetiň esasy düzüminiň (prostoglandiniň, nukleidleriniň, SIgA-nyň, SigG-niň we başgalar) ýetmezçiliginde, gandüşer garyndaşlarynda ÖDOK ýykgyňlykly fenotipi bolan adamlarda döreýär.

Keseliň – ÖDOK-yn (III basgançak) döremegi daşky uçujy zyýanly maddalaryň, şol sanda çilimiň tüssesiniň: oksidantlaryň – işeňnirlenen kislorodyň, kislorod radikallarynyň – superoksid radikallaryň we başgalaryň hem-de wiruslaryň, bakteriýalaryň täsiri esasynda işeňnirlenen fagositleriň – leýkositleriň, makrofaglaryň oksidantlary sekretirlemegi, öýkende lipidleriň, şol sanda surfaktant ulgamyndaky lipidleriň perekis okislenmegi netijesinde bolup geçýär.

Oksidantlar bronhlaryň nemli bardasynyň nem çykaryş ukybyny ýokarlandyrýarlar, kirpikli epiteliýalaryň, betta-adrenoreseptorlarynyň işjeňligini peseldýär we holinergik täsiri, şeýle hem tromboksanyň we leýkotriýeniň emele gelmegini ýokarlandyrýar. Bu ýagdaý öýkende damarlaryň gysylmagyny we ganyň lagtalanýş ukybyny ýokarlandyrýan maddalaryň köpelmegine getirýär. Şeýle hem lipidleriň perekis okislemegi dolmuş öýjüklerden biologiki işeň maddalaryň boşamagyna, ýylmanak muskullaryň gysylmagyna, bronhlaryň geçirijiliginiň kynlaşmagyna getirýär. Bu ýagdaýda peýda bolýan gipoksiýa bronhlaryň sekretinde süýt turşusynyň peýda bolmagyna, özleşdirilmedik öýjük gormonlarynyň ýygnanmagyna getirýär. Oksidantlaryň täsir etmegi, şeýle hem proteazanyň işjeňliginiň ýokarlanmagyna we alfa₁-antitripsiniň işjeňliginiň peselmegine getirýär. Bu ýagdaý öýkende elastiki dokumalaryň dargamagyna alyp barýar.

Şeýlelikde, wiruslaryň we oksidantlaryň täsiri esasynda ilki nemli bardada tegmil emele gelyär. Bu tegmil şertli kesel dörediji bakteriýalaryň täsir etmegi üçin amatly ýer bolup hyzmat edýär. Şol sebäpli bronhlaryň nemli bardasynda ilki ojaklaýyn, soňra ýaýran alawlama döreýär.

Soňky ýyllarda ikilenji emfizemanyň emele gelmegi alawlama bolan bronhlaryň sütüninde polinuklear leýkositleriň, makrofaglaryň üýşmegi we proteazany gözegçilikde saklaýan alfa₁-antitripsinden köp elastazanyň bölünip çykmagy bilen düşündirilýär. Öýkende elastiki dokumanyň dargamagy makrofaglaryň, leýkositleriň in köp üýşen ýerlerinde: çetki dem alyş bronhlaryň sütüninde, onuň töweregindäki alweolalar aralygyndaky diwarda bolup geçýär. Ýokarda görkezilen nukdaýnazar esasynda ÖDOK döreýär. Bu keselde dem alyş ýollarynyň gurluşynyň gaýdymly we gaýdymсыz morfo-funksional

üýtgeşmeleri bolup geçýär. Bronhlaryň gurluşynyň gaýdymly üýtgeşmelerine – ýylmanak muskullaryň gysylmagy, nemiň köp bölünip çykmagy, bronhlaryň sütüninde alawlamanyň bolmagy degişli. Bronhlaryň sütüninde, öýkende bolup geçýän gaýdymly üýtgeşmeler elastiki dokumanyň dargamagy, bronhiolalaryň sklerotiki obliterasiýasy, öýkende fibrozyň bolmagy degişli.

ÖDOK-da bolup geçýän morfo-funksional üýtgeşmeler gaz çalşygy üçin meýdany azaldýar, öýkeniň elastiki ukybyny peseldýär, wentilýasion-respirator işler bozulýar, döş kapasasynda basyşyň ýokarlanmagy sag alynýürege ganyň gelmegini kynlaşdyrýar. Şol sebäpli ilki gipoksemiýa, soňra giperkapniýa, öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagy, öýken ýüregi we öýken-ýürek ýetmezçiligi peýda bolýar.

ÖDOK-yn halkara ylalaşyk boýunça toparlara bölünishi

Basgançaklary	Häsiýetnamasy
1	2
ÖDOK-yn ýokary de-rejede döremek howpy	<ul style="list-style-type: none"> • Spirometriýa kadaly; • Dowamly üsgürme, gakylygyň bolmagy.
1. Ýeňil geçmegi	<ul style="list-style-type: none"> • $GD\dot{C}G/\ddot{O}G\dot{Y}G < 70\%$; • $GD\dot{C}G_{1sek}$ bolmaly görkezijisiniň 80%-e deň ýa-da $>$; • Dowamly üsgürme, gakylygyň bolmagy (hemişe däl)
2. Orta agyrlykda geçmegi	<ul style="list-style-type: none"> • $GD\dot{C}G/\ddot{O}G\dot{Y}G < 70\%$ • $GD\dot{C}G_{1sek}$ bolmaly görkezijisinden 30%-den 50%-e çenli peselen • Dowamly üsgürme, gakylygyň bolmagy (hemişe däl).
3. Agyr geçmegi	<ul style="list-style-type: none"> • $GD\dot{C}G/\ddot{O}G\dot{Y}G$ 70%-den pes; • $GD\dot{C}G_{1sek}$ bolmaly görkezijisinden 50%-den 30%-e çenli peselen; • Dowamly üsgürme, gakylygyň bolmagy (hemişe däl).

1	2
4. Örän agyr geçmegi	<ul style="list-style-type: none"> • GDÇG/ÖGÝG 70%-den pes; • GDÇG1sek bolmaly görkezijisinden 30%-den pes; • Dowamly dem ýetmezçiligi we sag garynjyk ýetmezçiligi.

Bellik: GDÇG_{1sek} - 1 sekuntda güýçlendirilen dem çykaryşyň göwrümi;
ÖGÝG - öýkeniň güýçlendirilen ýaşaýyş göwrümi

Keseliň kliniki alamatlary. ÖDOK bilen kesellänler üsgülewüge, gakylygyň kynlyk bilen çykmagyna, demgysma arz edýärler. Demgysma ilki aşa fiziki agramda, soňra sähel hereketde we dynçlyk ýagdaýynda hem peýda bolýar. Gakylyk köplenç nemli, nemli-iriňli, käwagt iriňli bolup biler (7 – 10%). Näsaglaryň 4 – 5%-inde ganly gakylyk hem bolup biler. Olaryň endamynyň gyzgyny subfebril ýagdaýda bolýar.

Esasy däl arzlardan kelle agyry, umumy gowşaklyk, derlemek, gaharjaňlyk we şuna meňzeş alamatlaryň bolmagy mümkin. Keseliň gaýraüzülen görnüşinde ýokarda görkezilenlerden başga-da sag gapyrga ýaýynyň asagynda agyrylyk duýgusynyň we agyrynyň, ýürekde agyrynyň, endamynda çişň peýda bolmagyna arzlary bolýar.

Keseliň taryhy bilen tanyş bolnanda, näsaglaryň köp wagtlap çilim çekenligini, nas atanlygyny, neşe serişdelerini ulanandygyny we makro-mikroekologiki kesel dörediji howply sebäpleriň täsirinde işländigini anyklamak bolýar.

Obýektiv barlaglar: näsaglaryň umumy ýagdaýy bronhlardaky alawlamanyň görnüşine we obstruksiýanyň başgançagyna bagly.

Seredişde: başda ýeňil obstruksiýada döş kapasasy gözden geçirilende uly bir üýtgeşmeleriň bolmazlygy hem mümkin, soňra obstruksiýanyň güýçlenmegi bilen döş kapasasy çelek görnüşini alýar. Bu ýagdaýda gapyrga aralary giňelýär, kömekçi gapyrga ara myşsalar dem alşa gatnaşyp başlaýar, boýundaky wenalar çişýär, epigastral töwerekde ýürek itergisi, endamynda çiş peýda bolýar. Näsaglaryň dem alşy çaltlaýar.

Palpasýada ses titremesi peselýär (emfizema).

Topografiki perkussiyada öýkeniň aşaky we ýokary serhediniň ulalanlygy anyklanylýar. Öýkeniň aşagynyň hereketi dem çykarmakda çäklenen. Deňeşdiriji perkussiyada – gury ses eşidilýär.

Auskultasiyada ilki güýçlenen, soňra gowşak wezikulýar dem alşyň esasynda gury we çygly hyžžyldylar eşidilýär. Dem çykarylanda eşidilýän gury hyžžyldylar ownuk bronhlaryň alawlamasynda peýda bolýarlar. Güýçlendirilen dem alyşda, esasan hem näsag arkan ýatanda dem çykaryşda gury hyžžyldylaryň peýda bolmagy näsagda obstruksiýanyň barlygyna şaýatlyk edýär.

Ýürek tarapyndan bolup geçýän üýtgeşmeler, kitabyň “Öýken ýüregi” diýen bölüminde giňden görkeziler.

Keseli anyklamakda goşmaça barlaglaryň ähmiýeti uludyr. Ganyň umumy barlagynda leýkositoz, leýkositlar formulanyň çepe süýşmegi, EÇT-niň ýokarlanmagy anyklanylýar. Näsaglarda leýkositozyň bolmazlygy, bronhlarda alawlamanyň ýoklugyna subutnama bolup bilmez, sebäbi Türkmenistanyň howa şertlerinde, keselleriň ýitileşmesi käbir halatlarda gan tarapyndan üýtgeşmesiz ýa-da leýkopeniýa ýagdaýynda bolup geçýär. Keseliň ahyrky agyr basgançagy – eritrositozyň, öýjükleriň köpelmeginiň, poliglobuliýanyň bolmagy bilen häsiýetlenýär. Köplenç keseliň ýitileşendigini aňlamakda mahsus däl alawlama barlaglarynyň görkezijileriniň ýokary bolmagy kömek berýär. Leýkositleriň fagositar işjeňliginiň, ýerli we umumy immuniteti barlamakda keseli anyklamakda we bejeriş usuly saýlamakda uly ähmiýeti bar.

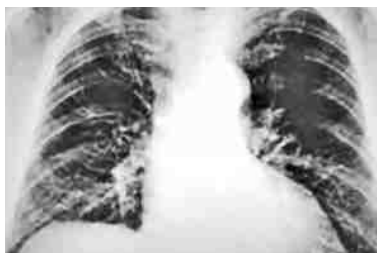
Gakylygy ýa-da bronhdan bronhoskopiýada alnan suwuklygy barlamagyň hem keseliň ýitileşenligini anyklamakda ähmiýeti uludyr. Gakylygy iýmit gurşawlarynda ekmek bilen haýsy mikrobyň keseliň ýitileşmegine getirenligi hem-de onuň antibiotiklere duýujylygyny kesgitlemek bilen keseli bejermekde haýsy antibiotigi ulanmalydygyny anyklamak bolýar.

ÖDOK-y anyklamakda rentgen barlagyny geçirmegiň uly ähmiýeti bar. Rentgen barlagynda öýkeniň kökleriniň giňelenligi, ýaýran pnevmoskleroz we emfizemanyň bolmagy sebäpli öýken meýdançalarynyň ýokary derejede ýagtylanmagy görkezilýär.

**ÖÝKENIŇ KÖKÜNIŇ
GIŇELMEGI, GURLUŞYNYŇ
ÜÝTGEMEGI**

**DIFFUZ
PNEWMOSKLEROZ WE
EMFIZEMA**

**EMFIZEMANYŇ
DEREJESINE
ANYKLAMAK**

6-njy surat. Öýkeniň dowamly obstruktiv keselinde rentgen barlagynyň netijeleri.

Bronhoskopiýa bronhlaryň nemli bardasyndaky morfologiki (atrofiýa, gipertrofiýa, nemli, iriňli alawlama) hem-de bronhlardaky funksional (diskineziýa traheýada, bronhlarda) üýtgeşmeleri anyklamaga kömek berýär.

Bronhografiýa – bronhlarda fragmentasiýanyň (böleklenme), deformasiýalaryň we bronhoektazlaryň barlygyny tapmaga kömek berýär.

Öýkeniň daşky dem alyş işjeňligi spirometriýany, pikfloumetri, pnevmotahograflary ulanmagyň üsti bilen barlanylýar.

Pikfloumetriýa hem-de spirometriýa usuly bilen 1 sekuntda güýçlendirilen dem çykarmanyň göwrümi barlananda görkeziji bolmalysyndan 85%-den pes bolsa, onda ol bronhlaryň geçirijiliginiň peselendigini aňladýar.

Ýörite pnevmotahometrleri ulanmak bilen obstruksiýanyň uly, orta, kiçi bronhlarda ýerleşýänligini (75%, 50%, 25% derejelerde öýkeniň güýçlendirilen ýaşaýyş göwrümi) anyklamak bolýar.

Obstruksiýanyň derejesini anyklamakda, şeýle hem bronhlaryň garşylygynyň ýokarylygyny we öýkeniň göwrüminiň görkezijilerini deňeşdirmek kömek edýär. Iri bronhlaryň derejesinde obstruksiýa bolanda öýkeniň galyndy göwrüminiň köpelenligi (ÖGG) anyklanylýar, emma öýkeniň umumy göwrümi (ÖUG) az üýtgeýär. Çetki obstruksiýa bolanda ÖUG we ÖGG görkezijileri has-da ýokarlanýar.

Obstruksiýanyň organiki häsiýetlidigini ýa-da bronhospazmlygyny anyklamak üçin farmakologiki synaglardan öň we soň daşky dem alyş işjeňliginiň barlagyny geçirmeli.

Daşky dem alşyň peselmeginiň derejesini anyklamak üçin ganyň gaz düzümini we turşulyk – aşgarlyk ýagdaýyny, PaO_2 we PaCO_2 gatnaşygyny hem-de wentilýasiýa görkezijilerini (dem alşyň ýokary göwrümini – DAÝG, öýkeniň ýaşaýyş sygymy – ÖÝS) barlamaly.

Bronhlaryň obstruksiýasy sebäpli deň derejede bolmadyk wentilýasiýasyny ir anyklamakda radioaktiw izotoplary ulanmak bilen radiopulmonografiýa barlagyny geçirmegiň ähmiýeti hem uludyr.

ÖDOK-da, EKG-de miokardda madda çalşygyň bozulmalary, Gisiň dessejiginiň sag aýajygynyň doly däl gabalmagy, sag garynjygyň gipertrofiýasy, sag alynýürege agramyň düşmegi hem-de miokardyň okislenişiniň peselmegi anyklanýar.

Keseliň anyklanylyşy: ÖDOK diffuz häsiýetli alawlama bolup durýar. Keseliň esasy subýektiw ýüze çykmalary üç alamatdan: üsgülewükden, gakylygyň çykmagyndan, demgysmadan ybarat bolup durýar.

Bu alamatlar näsagda 2 ýyl yzly-yzyna her ýylda 3 aýdan az bolmadyk dowamlylykda bolan ýagdaýynda ÖDOK kesel kesgidini goýmak maslahat berilýär.

ÖDOK-da näsaglaryň keseliniň taryhynda köplenç çilim çekmeklik ýüze çykarylýar. Merkezi Aziýanyň şertlerinde şunuň bilen bir hatarda näsaglaryň kesel taryhynda köp gaýtalanýan (ýylda 3 we ondan köp) gripp ýa-da sowuklama keselleriniň epizodlarynyň (ikilenji immunodefisit ýagdaýynyň) bolmagy anyklanýar.

Şeýle näsaglar alnyp barlanda keseliň esasy häsiýetli kliniki alamatlarynyň ýüze çykarylandygyna garamazdan, kesel kesgidiniň dogry goýlandygyna ynamly bolmak we beýleki keselleriň (inçekeseliň, täze döremeleriň) ýokdugyny takykklamak üçin olara hökmany ýagdaýda goşmaça barlaglary (ganyň, peşewiň, gakylygyň umumy barlagyny, ganyň mahsus däl alawlama barlaglary, rentgenografiýa, öýkeniň daşky dem alyş işjeňliginiň barlagy) we ýörite bronhoskopiýa, bronhografiýa, tomografiýa barlaglaryny geçirmeli.

Tapawutlandyryş kesgidi. ÖDOK bronhoektaz keselinden (BEK) tapawutlandyrylanda, ilki bilen keseliň subýektiw ýüze çykmalaryna üns bermeli. BEK-li näsaglar köp mukdarda, esasan irden iriňli, kämahal ganly gakylygyň gelmegine (200 ml we ondan köp), öýken gan akmalaryna, restrektiw häsiýetli demgysma arz edýärler.

Bu näsaglaryň keseliniň taryhynda – agyr geçirilen gyzamyk, gök-bogma we çagalykdaky geçirilen ýokançlar bolýar.

ÖDOK-yň obýektiw barlagynda öýkende häsiýetli üýtgeşmeler: çelek görnüşli döş kapasasy, gapyrga aralarynyň giňelmegi, gury ses, wezikulýar dem alşyň peselmegi, gury we çygly hyžžyldylaryň emele gelmegi ýüze çykarylýar, ýöne BEK-de gapyrga aralary käýerde giňelen (emfizema netijesinde), käbir ýerde bolsa döş kapasasy-nyň çökmegi (ýerli atelektaz, pnemoskleroz) anyklanylýar. BEK-de öýkende dürli morfologiki üýtgeşmeleriň (emfizema, ojaklaýyn pnemoskleroz we ş.m.) bolýanlygy sebäpli, şoňa görä-de fizikal obýektiw alamatlar anyklanylýar. BEK-i anyklamakda kompýuter tomografiýa, bronhologiki barlaglary geçirmek (bronhoskopiýa, bronhografiýa) uly orny eýeleýär.

ÖDOK-y bronhlaryň inçekeselinden tapawutlandyrmakda gury üsgülewügiň, kämahal ganly gakylykly üsgülewügiň, umumy intoksikasiýanyň alamatlarynyň barlygyny anyklamagyň uly ähmiýeti bar. Inçekesel sebäpli bronhitde näsaglaryň obýektiw barlaglarynda keseliň kliniki ýüze çykmalarynyň, aýratynam hyžžyldylaryň bolmazlygy hem-de gemogrammada ýeňil üýtgemeleriň barlygy häsiýetli.

Bronhlaryň inçekeselini anyklamakda bronhoskopiýany, Mantunyň synagyny, gakylygyň bronhogen ýuwundysynyň mikobakteriýa barlaglaryny geçirmeklik esasy orny eýeleýär.

Orta ýaşda we garry adamlarda öýkeniň bronhogen howply täze döremesiniň bolup bilmegini göz önüne tutmaly. Bronhogen täze döremäni, esasan gizlin geçýän döwründe anyklamak örän kyn bolýar. Ol döwür 6 aýdan 2 ýyla çenli dowam edýär. Öýkeniň merkezi, bronhogen howply täze döremesinde ir ýüze çykýan paraneoplastik alamatlar artropatiýalar, AKTG-niň ektopiki bölünip çykmagy: interstisial çişň, gowşaklygyň, deride gijilewügiň, horlanmagyň ýüze çykmagy bilen häsiýetlendirilýär.

Bu näsaglarda soňra köplenç ganly gakylygyň gelmegi bilen heläk ediji üsgülewük, döş kapasasynda agyrylar, anemiýa, EÇT-niň ýokarlanmagy, limfopeniýa peýda bolýar. Şeýle hem bu näsaglarda geçirilýän bejergileriň netijesizligi anyklanýar. Howply täze döremeleri anyklamakda gakylygy atipiki öýjüklere barlamagyň, rentgenografiýa, tomografiýa, bronhoskopiýa, bronhografiýa barlaglaryny geçirmegiň ähmiýeti ýokarydyr.

Öýkeniň dowamly obstruktiv keselleriniň gaýra-üzülmeleri.

ÖDOK, esasan dowamly dem alyş ýetmezçiligine, ikilenji öýken gipertenziýasyna, öýken ýüreginiň we öýken-ýürek ýetmezçiligiň döremegine getirýär. Ondan başga-da gaýraüzülme hökmünde näsaglarda ýiti pnewmoniýanyň, pnevmotoraksyň, böwrek amiloidozynyň ýüze çykmagy mümkin.

Öýkeniň dowamly obstruktiv keseliniň bejerilişi. ÖDOK-ly näsaglary hassahanalarda bejermek üçin aşakdakylar görkezme bolup bilerler:

- keseliň ýitileşmegi we maşgala lukmanlarynyň geçirýän bejergisine garamazdan, dem alyş we sag garynjyk ýetmezlikleriniň güýjemegi;

- ýiti pnewmoniýanyň gaýraüzülme hökmünde goşulmagy;

- kesel kesgidini anyklamak üçin çylşyrymly gural barlaglarynyň geçirilmegine zerurlyk ýüze çykan ýagdaýy.

ÖDOK hassahanalarda bejerilende bejergini keseliň döremegine we ýitileşmegine getirýän howply sebäplere, bronhlaryň obstruksiýasyna: bronhospazma, gipersekresiýa, alawlama; bozulan immun gomeostazyny kadaly ýagdaýa getirmäge, gaýraüzülmeleriň önüni almaga ýa-da olary aýyrmaga garşy ugrukdyrmaly.

ÖDOK-yn hassahanalarda bejeriş düzgünini şeýle kesgitlemek bolar:

1. Esasy bejergini bellemek:

- a) bronhlaryň geçirijiligini gowulandyrmak;

- b) sanogenetiki bejeriş.

2. Etiologiki bejergi.

3. Patogenetiki bejergi.

4. Gaýraüzülmeleriň: ikilenji öýken gipertenziýasynyň, öýken ýüreginiň, öýken-ýürek ýetmezçiliginiň önüni almak we bejermek.

Esasy bejerişde bronhlaryň geçirijiligini kadalaşdyrmak maksady bilen bronhodilatatorlar, mukolitikler, gakylyk gopduryjylar ulanylýar.

Bejerişde bronhodilatatorlar ulanylanda şeýle düzgüni saklamaly:

- bronhodilatatorlary bronhlaryň bir gije-gündizdäki biologiki ritmini (dem alyş ýollarynyň hronobiologiýasyny) öwrenmek esasynda bellemeli;

- bronhlaryň orta, esasan hem agyr derejeli obstruksiýasynda gi-je-gündiziň dowamynda doly bronhgiňediji täsiri almak üçin optimal aragatnaşykda bronhodilatatorlaryň hemme topary (holinolitikler, simpatomimetikler, metilksatin) ulanylýar.

ÖDOK-da bronhlaryň ýeňil derejeli obstruksiýasy (70 – 85%) bejerilende, esasan holinolitikler – atrowent, oksiwent, trowentol ýa-da simpatomimetikler – berotek, salbutamol ingalyásiya görnüşde ulanylýar; bronhlaryň orta derejeli obstruksiýasynda (50 – 69%) näsaglara utgaşdyrylan bronhodilatator - berodual (atrowent + berotek) bellemek maslahat berilýär. Eger-de berodualyň terapewtiki täsiri pes bolsa, onda esasan hem bronhlaryň agyr derejeli obstruksiýasynda (49%-den pes) bejerişe metilksatin toparyndan – eufillin, aminofillin, esasan hem olaryň uzak täsir ediji görnüşleri (puroksan, teopek, teobiolong, retafil, eufulong we başgalar) goşmaly. Eger-de şeýle bejergi oňat netije bermese, bronhlaryň položitel duýujylygynda, olara kortikosteroidleri bellemek (prednizalon 20 – 30 mg) maslahat berilýär.

Bronhlaryň geçirijiligini gowulandyrmakda mukolitikleri (bromgeksin, ambroksan, lazolwan); gakylyk gopduryjy serişdeleri (3% kaliý iodidi, çerbiýäniň köküniň ekstrakty 6,0 – 180,0; termopsisiniň otunyň gaýnatmasy 4 : 1000,0 we başgalar) ulanmagyň, göni antikoagulyantlary – geparini (5000 birlikde gi-je-gündizde 4 gezek) göni däl antikoagulyantlara geçmek bilen bellemegiň, göwrä amatly ýagdaý döredip, bronhlaryň arassalanmagyny gazanmagyň (pozision drenaž), döş kapasasyny owkalamagyň ähmiýeti hem uludyr.

ÖDOK-y bejermekde sanogenetiki bejerginiň esasy bejergi hökmünde girizilmegi, bu keseliň immunodefisit ýagdaýyň esasynda döreýändigine we ýitileşýändigine esaslanandyr. Bu bejergi bedeniň mahsus däl immun goragyny ýokarlandyrmak maksady bilen geçirilýär.

ÖDOK-y bejermekde immunomodulirleýji dermanlary ulanmaga aşakdakylar görkezme bolup biler:

- esasan gumoral (B-limfositleriň) immunitetiň durnukly peselmegi (T-limfositleriň peselmegi hem bolup biler);
- iki we ondan köp immunoglobulinleriň toparlarynyň peselmegi;
- alawlamanyň ýitileşmeginiň haýal we uzak geçmegi;
- keseliň ýygy-ýygdan ýitileşmegi;
- adaty geçirilýän bejerginiň gysga wagtlaýyn täsiriniň bolmagy.

ÖDOK-y bejermekde sanogenetiki bejeriş hökmünde mahsus däl immuniteti kadalaşdyrmakda: metilurasil (0,5-den günde 3 gezek), pentroksil (0,2-den günde 3 gezek), natriý nukleaty (1%-li suwuklyk 5 ml-den günde iki gezek); immunomodulirleýji derman hökmünde bolsa taktiwin (100 mkg-den 5 gün deri astyna, soňra şol mukdarda hepdede 1 gezek, bir aýa çenli), timolin (10 mg günde 1 gezek, 7 – 10 günün dowamynda), lewomizol (15 mg-den hepdede 3 gün yzly-yzyna, şeýle bejerişi 2 – 3 gezek gaýtalamak bolar) we başgalar ulanylýar. Buýan köküniň 5%-li suwuklygynyň hem immunokorregirleýji täsir edýanligi görkezildi. Öýkeniň ýerli ýokançlara göreşibilijiligini ýokarlandyrmakda ýarym geçiriji arsenid galliý lazerini (öýken köküniň töweregine), bronhokatary, bronhomunaly, ribomunili ulanmagyň ähmiýeti amaly taýdan görkezildi.

ÖDOK-yň agyr görnüşiniň ýitileşmegi gumoral immunitetiň peselmegi bilen geçende sanogenetiki bejerişi gowşak immunoterapiýadan: gemodezi, assesoly, reopoliglýukini, immunoglobulinleri, immun plazmasyny bellemekden başlamaly. Kesel örän agyr geçse we ýokarda görkezilen sanagenetiki bejerişler netijesiz bolsa, onda gana ultramelewşe şöhleleri bilen täsir etmeklik, gemosorbsiýa, plazmaferaz geçirmeklik maslahat berilýär.

ÖDOK-ly näsaglar hassahanada bejergi alýan döwründe etiotrop bejergini kesel dörediji howply sebäplere (çilim çekmeklige, nas atmaklyga, alkogolly içgileri içmeklige we başgalara) hem-de olaryň ýitileşmegine sebäp bolýan wiruslara, bakteriýalara (pnewmokokklara we beýlekilere) garşy gönükdirmeli.

Eger-de ýitileşme nemli alawlama bilen geçse, onda näsaglara antibiotikleri bellemekden saklanmaly. Bu ýagdaýda antiseptikleri: metronili, dioksidini, duzuň ýyly izotoniki suwuklygyny ulanmak bilen bronhlary arassalamak amatly hasaplanýar. Şeýle näsaglar bejerilende uzak täsir edýän sulfanilamidleri – sulfamonometoksin, sulfoperidozin, sulfalen, biseptol (septram, baktrim) we beýlekileri ulanmak maslahat berilýär. Şeýle hem fitonsidleri: ewkaliptiň suwuklygyny, sarymsagyň, soganyň şiresini (1:3 destillirlenen suw bilen gatnaşykda), efir ýaglaryny (pihta, ewkalipt we başgalary) ulanmagyň ähmiýeti uludyr.

Antibiotikler bronhlaryň nemli-iriňli, iriňli alawlamasy bolanda ulanylýar. Antibiotikler belleneninde, ilki mikroorganizmleriň

olara duýujylygyny barlamaly. Wagt gidirmez ýaly, keseliň köplenç pnemokokkyň, gemofil taýajyklarynyň täsirinde ýitileşýändigini göz öňüne tutmak bilen, ilkinji günler bejergini antibiotikleriň penissillin toparyndan başlamak bolar. Eger bu toparyň dermanlaryna allergiýa bolsa, onda bejergini sefalosporinler, makrolidler, florhinolin toparlarynyň antibiotikleri bilen başlasaň bolýar. Gowusy bir antibiotigi ortaça mukdarda bellemeli. Bu näsaglara sanasion we fitonsidler bilen bejergini hem geçirmek bolar.

Keseliň ösüş yzygiderliligine görä bejerişe aşakdakylar goşulýar:

- a) dem alyş ýetmezçiligine garşy göreş;
- b) metaboliki bozulmalaryň sazlanysygy;
- ç) dem alyş ýetmezçiligine garşy göreş.

ÖDOK-da dowamly *dem alyş ýetmezçiligine garşy göreş* hökmünde burun kateteriniň üsti bilen uzak wagtlaýyn oksigenoterapiýa ulanylýar.

Oksigenoterapiýa bronhgiňeldijiler bilen bilelikde ulanylýar. Näsaglarda dynçlyk döwründe agyr gipoksemiýanyň (PaO_2 50 – 55 mm sim. süt.) bolmaklygy, olara oksigenoterapiýa geçirmäge görkezme bolup durýar.

Däp bolşy ýaly, kislorod-howa garyndysy ulanylýar. Oksigenoterapiýanyň dowamlylygy bir gije-gündizde 12 – 15 sagatdan pes bolmaly däl. Has agyr dem alyş ýetmezçiligi bolsa, onda antigipoksantlar – almitrin, olifen, dimefosfon ulanylýar. Wentilýasion-perfuzion gatnaşygy, aerogemodinamiki gorag hökmünde kislorodyň doýgunlygyny gazanmak üçin, şeýle hem näsaglara teofillin, eufillin zerur mukdarlarda bellenilýär. Dowamly dem alyş ýetmezçiliginde, şeýle hem diafragmanyň dem alşa gatnaşygyny güýçlendirýärler, döş kapasasynyň owkalamasy geçirilýär, zerur bolan ýagdaýynda emeli dem alyş geçirilýär.

Metaboliki bozulmalary sazlamak: ÖDOK-da lipidleriň perekis okisleniş bozulýar. Ony sazlamak üçin näsaglara essensiale, tokoferol, dibazol, askorbin turşusy, natriý suksinaty, “A” witamini berilýär. Proteaz-ingibitorlaryň gatnaşygyny sazlamak üçin: kontrikal, prodektin, ϵ -aminokapron turşusy we surfaktantyň sintezini gowulaşdyrmak üçin bizolwan, lazolwan, kurosurf, ekzosurf, surwanta we başgalar bellenilýär.

Ikinci öýken gipertenziýasynyň, öýken-ýürek yetmezçiliginiň önüni almak we bejermek. Ikilenji öýken gipertenziýasynyň döremeginiň esasynda gipoksemiýanyň durýanlygyny göz önüne tutmak bilen, şeýle agyr gaýraüzülmäniň önüni almak üçin näsaglara doly möçberde bronhgiňeldijileri bermeli, oksigenoterapiýa geçirmeli. Ikilenji öýken gipertenziýasyny bejermek üçin olara damar giňeldijiler berilýär: nitratlardan – natriý nitrosorbidi; kalsiý antagonistleri – nifedipin; angiotenzin öwrüji fermentiň inhibitorlary ulanylýar.

Kiçi gan aýlanyşynyň doluganlygyny, sag garynjygyň işini kadalaşdyrmak üçin, şeýle hem angiotenzin öwrüji fermentleriň inhibitorlary, aldosteronyň garşydaşlary gerek bolanda az mukdarda ýürek glikozidleri, soluretikler, antikoagulyantlar, geparin, trental, aspirin ulanylýar, gan çykarylýar (300 – 400 ml aýda iki gezekden az bolmadyk ýyglykda).

Medikamentler bilen geçirilýän bejergi ýimit düzgünini saklamak fizioterapewtiki bejergi usullary, döş kapasasyny owkalama, dem alyş gimnastikasy bilen utgaşdyrylýar.

Öýkeniň dowamly obstruktiv keseliň önüni alyş çäreleri.

Keseliň önüni alyş işleriniň hili, esasan maşgala lukmanlarynyň işine bagly. Ilkinji önüni alyş – ÖDOK döremez ýaly sagdyn adamlaryň (0, I, II toparlarynyň) arasynda geçirmeli işleri öz içine alýar.

Keseliň döremeginiň önüni almak üçin geçirmeli işlere aşakylar girýärler:

1) Bedeni berkitmek, bedeniň mahsus däl kesellere garşy göreşibilijiligini ýokarlandyrmak (ýöremek, ylgamak, suw maşklary, dem alyş gimnastikasy we ş.m.);

2) Zyýanly endiklere (çilime, nasa, araga we ş. m.) garşy göreş;

3) Dowamly iriňli ojaklary wagtynda anyklamak we bejermek (konserwatiw, hirurgiki bejergiler bilen);

4) Öýde we iş ýerlerinde tozanyň bolmazlygy ugrunda göreş;

5) Wiruslara (ýylda bir gezek) we pnevmokokka (5 ýylda bir gezek) garşy waksinasiýa geçirmek;

6) Ýylda 3 we ondan-da köp wirus we sowuklama keselleri bilen keselleýänleri dispanser gözegçiliginde saklamak;

7) Saglyk öýleriniň saglygy dikeldiş bölümlerinde ýörite önüni alyş bejergini geçirmek:

- a) klimatoterapiýa (gün, howa wannalary, terrenkur);
- b) bejeriş maşklary, massaž, dem alyş gimnastikasy;
- ç) fizioterapewtiki bejergiler (elektroforez, UÝŞ, ultrases we başgalar);
- d) mahsus däl usullar bilen immunokorreksiýa (buýanyň kökünüň 5%-li ekstrakty; lazer şöhleleri);
- e) holinolitikler – ingalyásiýa görnüşinde (atrowent, oksiwent);
- f) desensibilizirleýjiler we dowamly täsir ediji sulfanilamidler, fitonsidler.

Şeýle bejergiler kesel öňi ýagdaýda bolanlaryň arasynda (II basgançak) ilkinji 6 aýda her aý, soňra her 3 aýdan bir gezek 10 – 14 günläp, olaryň işden boş wagtlary geçirmeli.

Geçirilen öňüni alyş işleri olaryň bejeriş-saglygy dikeldiş edaralarynda, şypahanalarda bolmaklygy bilen berkidilýär.

Ikilenji öňüni alyş esasy maksady keselleriň remissiýa döwrüni uzaltmak, ýitileşmegini seýrekleşdirmek. Ikilenji öňüni alyş ÖDOK-ly näsaglaryň arasynda (III basgançak) geçirilýär.

Ikilenji öňüni alyş çäreleri ÖDOK-yň ýitileşmeginiň öňüni almak üçin geçirilmeli işleri özünde jemleýär. Keselleriň ýitileşmegine garşy öňüni alyş işleri, esasan güýz-ýaz aýlary geçirilmeli.

Keselleriň ýitileşmegine garşy göreşde esasy orun bronholitikleri dogry saýlamaklyga berilýär (atrowent, oksiwent, berodual).

Gakylyk gopduryjylar we mukolitikler bronhlar arassalanar, olaryň dem geçirijiligi ýokarlanar ýaly olaryň bir görnüşini beýleki bilen çalşyp hemme wagt ulanylýar. Gakylyk gowy geler ýaly näsaglara amatly ýagdaýda bronhlary arassalamak (posdural drenažy), döş kapasasyny owkalamak maslahat berilýär.

Sanogenetiki bejergiden adaptogenler – limonnigiň suwuklygy, ženşen, pantokrin we başgalar; biostimulýatorlar – aloe, FIBS we ş.m.; mahsus däl kesele garşy göreşijiligi ýokarlandyryjylar – metilurasil, pentoksil, natriý nukleaty; ýerli immunoreaktiwligi ýokarlandyryjylar – ribomunil, bronhomunal; peribronhial töwerege lazer şöhlesini tutmak; immunokorregirleýji dermanlar (lewimizol, taktiwin, buýanyň kökünüň 5 göterimli ekstrakty we başgalar) ulanylýar.

Alawlamanyň derejesini peseltmekde, antibakterial serişdeleriň täsirini, ýerli gan aýlanyşygy, öýjükleriň regenerasiýa ukybyny, im-

mun durnuklylygy ýokarlandyrmakda fizioterapewtiki usullaryň, bejeriş bedenterbiýesiniň ähmiýeti örän uludyr. Näsaglara şeýle hem görkezmäniň barlygyna görä kislorodoterapiýa geçirilýär.

Keseliň gaýtalanmasyna garşy önüni alyş işleri geçirilende gizlin geçýän alawlamanyň (mahsus däl alawlama barlaglary ýokary bolanda) önüni almak üçin köplenç uzak täsir ediji sulfanilamidler, fitonsidler (ingalyásiýa görnüşinde) ulanylýar. Bu bejergiler bejeriş-saglygy dikeldiş edaralarynda, şypahanalar ýagdaýynda (Hazar deňziniň kenarynda) bolmak bilen berkidilýär.

Ikilenji önüni alyş çäreleriň dowamlylygy ýeňil görnüşde 2 hepde, orta agyrylykda 3 hepde, agyr görnüşde bolsa 4 hepde. Şeýle bejergisi ýylda 2 – 6 gezek gaýtalanýlar.

Üçülenji önüni alyş ÖDOK gaýraüzülmeler bilen geçende (IV basgançak) geçirilýär. Onuň esasy maksady öýkeniň we ýüregiň işjeňligini kompensirlenen ýagdaýda saklamakdyr. Munuň üçin ilkinji we ikilenji önüni alyş çäreleriň esaslary saklanylýar. Ondan başga-da näsaglara kislorodoterapiýa, nitratlar ýa-da kalsiý antagonistleri, angiotenzin öwrüji fermentiň inhibitorlary, antikoagulyantlar, antiagregantlar, gan çykarmak, antimetgemoglobulinler (askorbin turşusy, riboflawin we başgalar), antigipoksantlar, gerek bolan ýagdaýynda az mukdarda ýürek glikozidleri we soluretikler ulanylýar.

Bejeriş-sagaldyş işleri şeýle keselleriň arasynda hemme wagat geçirilýär.

2.8. ÖÝKENLERIŇ EMFIZEMASY

Öýkeniň emfizemasy (ÖE) diýlip, terminal bronhlardan aşakda ýerleşen alweollaryň destruktiv üýtgeşmeleriniň bolmagy sebäpli olaryň patologiki giňelmegine we howa boşlugynyň ulalmagyna hem-de dem alyş ýetmezçiliginiň peýda bolmagyna aýdylýar.

Ýaýraýşy. ÖE-niň ýaýraýşyny anyklamak üçin ynamly derejede geçirilen kliniko-epidemiologiki ylmy-barlag işler ýok. Onuň esasy sebäbi ÖE-niň köplenç beýleki keseller bilen bile utgaşyp gelyänligindedir. Soňky ýyllarda Amerika we Ýewropa respirator jemgyýetleri ÖE bilen ÖDOK-yň arasynda tapawut goýjak bolanoklar, şonuň üçin olar bu keselleri öýkeniň dowamly obstruktiv keselleri diýen umumy adalga bilen atlandyryýarlar. Şeýle garaýyşdan

ugur alsaň, Ýewropa ýurtlarynda ÖE keseliniň ýaýraýşy örän ýokary derejede saklanýar.

ÖE morfologiki barlag geçirenleriň 5%-ne golaýynda ýüze çykarylýar. Amerikanyň Birleşen ştatlarynda ÖE-den ölýänleriň sany 10 ýylyň içinde öňküden 72% artdy.

Sebäpleri, döreýşi. ÖE-ni sebäpleri we döreýşi boýunça ilkinjä (IÖE) we ikilenjä (IkÖE) bölmek bolar. IÖE özbaşdak nozologiki görnüş hökmünde duş gelýär.

Ilkinji ýaýran ÖE-niň döreýşi häzirk wagta çenli näbelli. Soňky ýyllar IÖE-niň emele gelmeginde endogen sebäplere, esasan antitripsiniň ýetmezçiligine orun berilýär.

Edebiýat salgylaryna görä, diňe örän az sandaky (0,85%) sagdyn adamlar geterozigot antitripsin ýetmezçilik genini, 0,7%-e golaýy bolsa gomozigot geni görterýärler. ÖMDK-lar bilen kesellän näsaglaryň patologiki gen görterijiligi ýokary. Alfa₁-antitripsin proteazany ingibirleýji çylşyrymly ulgamyň komponenti bolup durýar. Kadaly ýagdaýda proteazalaryň ingibitorlarynyň möçberi leýkositleriň, makrofaýlaryň emele getirip çykarýan proteazasy bilen deň gatnaşykda bolýar. ÖDOK-yň döremeginde hemme wagat proteazanyň ingibitorlarynyň gatnaşmaýanlygyny hem belläp geçmek gerek. Bu soragy öwrenen birnäçe alymlar ÖE-niň döremeginde işemiýanyň bolmagyna orun berýärler, ýöne öýkeniň gan aýlanyşynda bu kesele getirip biljek mahsus üýtgeşmeler tapylanok. ÖE-niň döremeginde öýkende mukopolisaharidleriň çalşygynyň bozulmagyna, elastiki süýümleriň dogabitdi kemisliginiň bolmagyna hem orun berilýär. Şeýle-de ÖE-niň emele gelmeginde öýkeniň ýylmanak muskul karkasynyň gowşaklygyna hem uly orun berilýär. Birnäçe alymlar ÖE-niň emele gelmeginde androgen jyns gormonlarynyň estrogenler bilen gatnaşygynyň üýtgemegini kesele getiriji esasy sebäp hasap edýärler. Umuman, ÖE-niň döreýşi hakynda birnäçe pikirleriň barlygyna garamazdan, bu sorag häzire çenli doly çözülmän galýar. ÖE-niň ekzogen sebäpleriniň esasy mikrow (iş ýeriniň howasynyň zaýalanmagy) we makroekologiki (zawod-fabrikler, senagat zyňyndylary we ş.m. sebäpli daşky howanyň zaýalanmagy) gursawyň hapalanmagy hem-de çilim çekmek bolup durýar. ÖE çilim çekýänlerde, çilim çekmeýän adamlar bilen deňeşdirilende, 15 esse ýygý duş gelýär.

ÖE-niň emele gelmeginde esasan hem çilimiň düzüminde bolan kadminiň, azotyň oksidiniň, kükürdiň bolmagyna uly orun berilýär. Kesel dörediji sebäpler alweolýar makrofaglaryň, leýkositleriň işjeňliginiň ýokarlanmagyna getirýärler. Şol sebäpli olar proteolitiki täsir ediji maddalary ingibitorlaryň gözegçilikde saklap biljek möçberden köp öndürüp çykarýarlar. Bu ýagdaý bolsa emfizemanyň döremegine getirýär.

Öýkeniň ikinji obstruktiv emfizemasynyň (ÖikOE) döremeginiň esasy sebäbi ÖDOK bolýar. ÖikOE-niň döremeginde alawlama-distrofiki ýagdaýyň ownuk bronhlardan dem alyş bronhiolalara geçmeginiň, şonuň bilen birlikde alawlamanyň we kesel dörediji sebäpleriň – çilimiň, makro, mikroekologiki hadysalaryň täsir etmeginde makrofaglaryň, leýkositleriň sanynyň we işjeňliginiň ýokarlanmagynyň orny uludyr. Ikinji destruktiv emfizemanyň ojaklaýyn görnüşleri:

- Slerozlanan öýken dokumasynyň töweregindäki emfizema – pnewmoniyadan, inçekeselden, sarkoidozdan, hünär sebäpli kesellerden soň döreyär.
 - Çagalykdaky bölekleyin emfizema. Bar pikirlere görä çagalykdaky bölekleyin emfizema bronhlaryň ketirdewügiň dogabitdi atreziýasy sebäpli olaryň klapany obstruksiýasynyň döremekligi bilen düşündirilýär. Başga pikirlere görä öýkeniň emfizemasynyň bu görnüşi öýkeniň beýleki böleklerinde atelektazyň bolanlygy sebäpli wika emfizema görnüşinde duş gelýär.
 - Makleodyň sindromy – bir taraplaýyn emfizema. Bu görnüşli emfizemanyň döremegi näsaglaryň çagalykda bronhiolit geçirmegi bilen düşündirilýär.
 - Paraseptal emfizema (PE) – öýkeniň ojaklaýyn emfizemasy. Şeýle emfizema sklerozlanan öýkeniň ýa-da plewranyň gapdalýnda ýerleşýär. PE-niň emele gelmegi näsagyň ojaklaýyn obstruktiv bronhioliti geçirenligi bilen düşündirilýär.
 - Bullýoz emfizemasy (BE) - öýkende diametri 1 sm-den uly bolan howaly boşlugyň bolmagy bilen häsiýetlenýär. BE emfizemanyň hemme görnüşlerinde, esasan hem sklerozyň töweregindäki we paraseptal emfizemalarda duş gelip biler.
- ÖIE-de dem alşyň peselmegi, ketirdewüksiz dem alyş ýollarynyň

kollapsy sebäpli dem çykanda bronhlaryň garşylygynyň artmagy bilen düşündirilýär.

ÖE-niň toparlara bölünişi.

I. Keseliň döreýşi boýunça:

- a) ilkinji;
- b) ikilenji (ÖDOK we başgalar sebäpli).

II. Ýaýraýşy boýunça:

- a) ýaýran emfizema;
- b) ojaklaýyn emfizema.

III. Morfologiki häsiýetleri boýunça:

- a) panasinar (panlobulýar);
- b) sentriasinar (sentrilobulýar);
- ç) periasinar (perilobulýar, paraseptol);
- d) irrigulýar (pnewmosklerozyň töwereginde);
- e) bullýoz.

Keseliň kesgidiniň mysallary:

1. Öýkeniň dowamly obstruktiv keseli, ýitileşen döwri. Öýkeniň ikilenji yaýran emfizemasy, dem alyş ýetmezçiliginiň II – III derejesi; I derejeli öýken gipertenziýasy.

2. Öýkeniň ilkinji ýaýran emfizemasy (sebäbini görkezmeli), dem alyş ýetmezçiliginiň II derejesi.

ÖE-niň kliniki alamatlary. ÖIE bilen köplenç orta ýaşly erkekler keselleýär. Bu keseliň esasy alamatlary demgysma, agrama çydamlylygyň peselmegi, horlanma bolup durýar. Näsaglaryň kesel taryhynda öň geçilen ÖDOK bolmaýar.

Seredilende näsaglar asteniki beden gurluşynda, döş kapasasy göwrümi boýunça ulalan – “çelek” görnüşinde, elmydama çuňňur dem alnan ýagdaýda duran ýaly bolýar. Gapyrga aralary giňelen, ýaý-ýyk süňküniň üsti tekizlenen. Sähel fiziki agram düşende, näsaglar dodaklary gysylan ýagdaýda, ýañaklaryny çişirip kynlyk bilen dem çykarýarlar. Şeýle etmek bilen, olar instinktiw ýagdaýda bronhlaryň içindäki basyşy ýokarlandyrmak bilen kekirdewüksiz bronhlaryň eks-pirator kollapsynyň önüni alýarlar.

ÖIE üçin gögermäniň bolmazlygy, gandaky gazlaryň düzüminiň uzak wagtlaýyn saklanmagy häsiýetli. El bilen barlananda ses tit-remesi peselen. Perkussiýada – guty ses, ýüregiň serheti kiçelýär,

öýkeniň serheti aşak we ýokary ulalýar, öýkenleriň ekskursiýasy peselýär. Auskultasiýada uzalan dem çykarmak bilen gowşan wezikulýar ses eşidilýär. Laborator barlaglardan diňe proteazalar – inhibitorlar ulgamy barlamak keseli tassyklamaga kömek berýär. Rentgen barlagynda öýkeniň meýdanlarynyň ulalmaklygyny we ýagtylanmagyny, damar suratynyň peselmegini görmek bolar. Diafragma aşak düşen we tekizlenen, ýürek ulalmadyk, damja görnüşini alýar. Tomo-respirator barlag geçirilende dem alnanda we çykarylanda öýkeniň ýagtylygy üýtgemelýär.

ÖlkE-de funksional barlag geçirilende öýkeniň galynydy göwrüminiň köpelmegi, GDGÇ1-iň peselenligi häsiýetli. Bu näsaglarda ganyň gaz düzüminiň bozulmalary, öýken gipertoniýasy we keseliň ahyrky döwründe öýken ýüregi ýüze çykýar.

Öýkeniň ilkinji ýaýran emfizemasynyň we öýkeniň ikilenji obstruktiv emfizemasynyň tapawutlandyryş kesgidi aşakda görkezilýär.

Ilkinji we ikilenji öýken emfizemalarynyň tapawutlandyryş kesgidi (N.W.Putow, G.P.Hlopotowa, 1984; L.N.Sarkowa, W.A.Iľcenko, 1996).

Alamatlary	Ilkinji emfizema	Ikilenji ýaýran emfizema
1	2	3
Klinikasy: Anamnezi	kesel demgysma bilen başlanýar	kesel üsgürmek bilen başlanýar
Ýaşy	30-40 ýaş	40 we ondan ýokary
Agramy	peselen ýa-da kadaly	kadaly ýa-da ýokary
Bronhitiň alamaty	ýok ýa-da ýeňil görnüşde	bar
Agrama çydamlylygy	aýdyň peselen	keseliň soňky basgançagynda peselen
Öýken gipertenziýasy	ýok ýa-da giç ýüze çykýar	ir ýüze çykýar

1	2	3
Rentgen barlagy: çetde gan damarlarynyň azalmagy	bar	ýok
alawlama alamatlary	ýok	bar
Funksional barlaglar: durnukly obstruksiýa	bar	bar
Dem alyşda garşylyk	kadaly	ýokarlanan
Öýkeniň umumy göwrüminiň ulalmagy	häsiýetli	häsiýetli däl
Öýken çeyeligi	ulalan	peselen
Öýkeniň diffuzion ukyby	aýdyň peselen	kanagatlanarly ýa-da sähel peselen
Gipoksemiýa, giperkapniýa	Häsiýetli däl, diňe agram düşende ýüze cýkýar	häsiýetli, agram düşende ýokarlanýar
Gematokrit	üýtgededik	ýokary
Öýkende bolýan morfologiki üýtgeşmeler	panasinar emfizemasy	sentriasinar emfizema, bronhit

ÖE-niň bejergisi we öňüniň alnyşy. Ikilenji emfizemanyň bejergisi we öňüniň alnyşy barada ÖDOK bölüminde düýpli durlup geçildi.

ALWEOLLARYŇ SÜTÜNINDE DESTRUKTIW ÜÝTGEMELER

7-nji surat. Öýkeniň emfizemasy.

DEMGYSMA

**APNOE – DEMALŞYŇ
ÝETMEZÇILIGI**

8-nji surat. Dem ýetmezçilikli näsaglarda daşky barlaglaryň görnüşleri

Ilkinji emfizemada, esasan keseliň alamtalary we döreýşi boýunça bejergi geçirilýär. Keseliň döreýiş nukdaýnazaryny göz önüne tutmak bilen, olara α_1 -antitripsin goýberilýär. Kesele bakteriýalaryň goşulmagynda antibakterial bejergi geçirilýär, şeýle hem olara bronhgiňeldijilerden – holinolitikler, metilksantin toparynyň uzak täsir ediji serişdeleri (eufullong, teobiolong, puroksan), oksigenoterapiýa, dem alyş maşklary geçirilýär. Ilkinji emfizemanyň önüni almakda α_1 -antitripsin ýetmezçilikli adamlary ir anyklap, olaryň arasynda sagdyn durmuş ýörelgelerini girizmegiň, bakteriýalara, hususan-da pnevmokokka, wiruslara garşy waksinasiýa geçirmegiň, antioksidantlary, immunomodulirleýji serişdeleri bellemegiň ähmiýeti uludyr.

2.9. BRONHIAL ASTMA

Bronhial astma (BA) diýip, daşky dürli kesel dörediji gyjyndyryjylaryň täsiri bilen bronhlarda dowamly persistirleýji, esasan allergiki alawlama bolmagyna aýdylýar. Kesel bronhlaryň giperreaktiwliginiň we gaýdymly (spontan ýa-da terapiýanyň täsirinde) obstruksiýa alamatlarynyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Alawlama dolmuş öýjükleriň we eozinofilleriň gatnaşmagynda geçýär.

Wajyplygy. Ýewropa ýurtlarynda BA – 1 – 10%-e çenli ýaýrandyr (G.Paul et al., 1989). Russiýa Federasiýasynda BA 1 – 2,4%-e çenli duşýar (Z.D.Sidorowa, 1988; M.A.Petrowa, 1992). BA-nyň ýygy duşmagy ýurduň howa-geografiýa ýagdaýlaryna we senagatyň ösüşine baglydyr. Klinik-epidemiologiki barlagyň netijelerine görä, Türkmenistanda BA бүтін барлагдан geçen илатыň 3,5%-inde anyklandy (Ö. Annadurdyýew, 1991).

BA-dan ölümçilik XX asyryň 2-nji ýarymynda ösüp başlady we Ýewropa ýurtlarynda 100 müň ilata 1,6-dan 13,4-e çenli bolup durýar. Soňky ýyllarda ilatyň arasynda BA bilen näsaglamagyň we ölümçiligiň ýokarlanmagy zawod-fabrikleriň köpelmegi, oba hojalygynda pestisidleriň giňden ulanylmagy sebäpli makroekologiki şertleriň ýaramazlaşmagy bilen düşündirilýär.

BA bilen syrkawlaýanlaryň 10 – 15%-inde maýyplyk ýüze çykýar. Bu kesel sebäpli wagtlaýyn işe ýarawsyzlyk ortaça ýylda 60 – 70 gündür (M.A.Petrowa, 1992). Erkekleriň arasynda näsaglaryň sanynyň artmagy ýaşulularyň we garrylaryň arasynda bolup geçýär. Aýallar ýaş, orta ýaşlarynda kesele erkeklerden 2,5 esse köp sezewar bolýarlar. Käri akyl zähmet bilen bagly adamlar fiziki zähmet bilen bagly adamlardan köp keselleýärler. Türkmenistanda barlanan ilatyň arasynda BA-nyň Aşgabat şäherinde – 3,04%, şäherçelerde ondan pesräk – 2,24% we obalarda iň pes – 1,71% ýaýrandygy anyklandy. Başga ýurtdan gelenler Aşgabadynyň ýerli ilaty bilen deňeşdirilende kesele 2 esseden hem artyk sezewar bolýarlar (3,66 – 1,48%).

Sebäpleri. BA dogabitdi kesel dörediji howply sebäpler bar bolan adamlarda has köp ýüze çykýar. Dogabitdi kesel dörediji howply sebäplere aşakylar degişlidir:

1) Allergenleriň täsir etmeginde IgE-niň nesle geçen görnüşiniň köp emele gelmegi.

2) Biologiki kemislikleriň immun (ganyň syworotkasynda T-supressorlaryň az saklanylmagy we IgE-niň köpelmegi), endokrin (glýukokortikoid ýetmezlik, giperestiogenemiýa, galkan şekilli mäziň gormonlarynyň deňagramlylygynyň bozulmagy) we wegetatiw nerw ulgamlarynda (parasimpatiki nerw ulgamynyň täsiriniň agdyklyk etmegi), mukosiliar ulgamda SIgA peselmegi; tiz duýujylyk ulgamynda (semiz öýjüklerinde) ýüze çykmagy, arahidon kislotasynyň, prostata-glandinleriň, öýjüklerde kalsiniň metabolizminiň bozulmagy.

3) Bedende, şol sanda öýken-bronh ulgamynda dowamly alawlama ojaklaryň barlygy.

BA-nyň döremeginde daşky howply kesel dörediji sebäpleriň täsir etmegine esasy orun berilýär. Olara aşakdakylar degişlidir:

1. Gülleriň tozanjyklary, öý we önümçilik tozanlary, dermanlar, sakyrtygalaryň madda çalşygynyň önümleri, haýwanlaryň ýüni we goňagy, kömelejik allergenleri we ş.m.;

2. Meteorologiki we fiziko-himiki sebäpler;

3. Mehaniki we himiki gyjyndyryjylar: metal, agaç, pagta tozany, aşgarlaryň we kislotalaryň buglary we ş.m.

4. Stress, nerw we ruhy täsirler.

BA-ny anyklamak we bejermek boýunça Halkara ylalaşykda hem-de keselleriň Halkara topara bölünişinde ýokançly allergenlere BA-nyň howply sebäpleri hökmünde orun berilmedi.

K.A. Allakowyň (1983) berýän maglumatlarynda Türkmenistanyň gury howa şertlerinde BA-nyň atopiki görnüşiniň ýüze çykmagynda tozanjyklaryň we epidermal antigenleriň; köne toparlara bölüniş boýunça ýokançly-allergik görnüşde: gemolitiki streptokokklaryň we stafilokokklaryň antigenleriniň täsir etmegine ýokary orun berilýär.

Türkmenistanyň howa şertlerinde gülleriň tozanlamagynyň gündeligi, olaryň kesel dörediji we mahsus immunoterapiýasy S.N.Kupriýanow, I.W.Galaktionowa, E.S.Kupriýanowa (1995) tarapyndan giňden öwrenildi.

Keseliň döreýşi. G.B.Fedoseýewiň (1984) görkezmesine görä BA-nyň ýüze çykmagyna, ýagny bronhlaryň duýujylygynyň üýtgemegine immunologiki we immunologiki däl mehanizmler gatnaşýar.

Bronhlaryň duýujylygynyň üýtgemegi üç basgançakda geçýär.

Birinji basgançakda kesel dörediji sebäpleriň täsir etmeginde immunokompotent öýjükleriň ulgamynda (immunologiki döwür) immunologiki duýujylyga taýýarlyk we immunologiki jogap ýüze çykýar; ikinji döwürde ýerli dokumanyň, şol sanda dolmuş öýjükleriniň alterasiýasy bolmak bilen, biologiki işjeň maddalaryň bölünip çykmagy bolup geçýär (patohimiki döwür); üçünji döwürde biologiki işjeň maddalaryň täsir etmeginde bronhlaryň nemli bardasynyň şekilli öýjükleriniň gipersekresiýasy, bronhlaryň diwarjyklarynda allergiki alawlamanyň peýda bolmagy bronhospazma (patofiziologiki basgançak), demgysma tutgaýynyň ýüze çykmagyna getirýär.

Immunologiki BA-nyň döremeginde allergiki reaksiýalaryň I, III, IV görnüşleri gatnaşýar.

Ýokary duýujylygyň I görnüşü (atopiki, reagin anafilaktiki) köplenç nesilinde biologiki kemisligiň: IgE-niň gereginden artyk sintezi; IgA-nyň ýetmezçiligi; limfositleriň T-supressor işjeňliginiň peselmegi bolanlarda ýüze çykýar. Bu görnüşde immunokompetent öýjükler daşky kesel dörediji howply sebäpleriň täsirine jogap berip IgE-ni, käwagt IgG-ni artyk öndürýärler. Olar bolsa dolmuş öýjüklere birleşip, olary sensibilizirleýärler. Täzedan antigenleriň täsir etmekligi ýerli öýjükleriň, şonuň bilen bilelikde semiz öýjükleriň alterasiýasyna we biologiki işjeň maddalaryň bölünip çykmagyna getirýär.

Immunologik duýujylygyň III görnüşü (Artýusyň immunokompleks fenomeni) – organiki däl ekzoallergenleriň dem alyş ýollarynyň nemli bardasyna täsiri netijesinde olarda belok we mukopolisaharid birleşigi bozulýar. Soňra ekzoallergenler bronhlaryň we alweollaryň denaturirlenen belogy bilen birleşip, autoallergenleriň emele gelmegine ýardam edýär. Immunokompleks duýujylygyň III görnüşinde IgG we IgM toparlaryna degişli autoantitelalar emele gelýärler.

Ýokary duýujylygyň IV – öýjük görnüşinde, howply sebäpleriň täsir etmeginde T-limfositleriň sensibilizasiýasy ýüze çykýar. Sensibilizasiýa geçen limfositleriň patogen täsiri netijesinde ýokary duýujylygyň haýal görnüşü (ÝDHG) ýüze çykýar. Şu ýagdaýda allergiki duýujylyk allergeniň täsirinden 24 – 48 sagatdan soň ýüze çykýar. Allergiki duýujylygyň IV görnüşinde alawlamanyň esasy mediatory

limfokinler (makrofaglara, epitelial öýjüklere täsir), lizosomal fermentler bolýarlar, kinin ulgamynyň hem hadysa goşulmagy mümkin. Käbir alymlar şu allergiki duýujylygyň BA-nyň döremegine gatnaşýandygyny inkär edýärler.

Immunologik däl mehanizmler: BA-nyň immunologik däl mehanizmler boýunça döremeginde dogabitdi we doglandan soň döreyän kemislikleriň sebäbinde belli bir derejede bronhlaryň duýujylygynyň üýtgemegine orun berilýär.

Immunologik däl nukdaýnazarlar boýunça BA-nyň ýüze çykmagyna fiziki-himiki gyjyndyryjylar, infeksiýalar ýa-da olaryň zäherleri sensibilizasiýasyz kesel dörediji täsir etmek bilen bronhlaryň diwarjyklarynda ýerleşen dolmuş öýjükleriň duýujylygynyň üýtgemegine ýardam edýärler.

Dolmuş öýjükleriň duýujylygynyň üýtgemegi olaryň biologiki işjeň maddalary (gistamini, serotoninini, leýkotriýeni) arkaly çykarmagy bilen utgaşýar. Olar bronhlaryň gysylmagynyň, nemli bardasynyň alawlamasynyň, bronhial mázleriniň ýokary derejede sekretirlenmeginiň netijesinde keseliň esasy kliniki alamatlarynyň peýda bolmagyna getirýärler.

Dolmuş öýjükleriň durnukly däl metabolizminiň we ýokary duýujylygynyň döremegine glýukokortikoid ýetmezçilik, dizowarial bozulmalar (giperestrogenemiýa we gipoprogesteronemiýa), galkan şekilli mäziň gormonlarynyň deň gatnaşyklylygynyň bozulmagy getirip biler. Şeýle hem bronhlaryň ýokary duýujylygy nerw-psihiki sebäpler (şertli we şertsiz refleksi), adrenergiki gatnaşygyň bozulmagy (guanilatsiklazanyň adenilatsiklaza ulgamyndan agdyklyk etmegi), holienergiki işjeňligiň ýokarlanmagy, bronhlaryň duýujylygynyň ilkinji üýtgemegi (öýjüklerde arahidon turşusynyň, prostoglandiniň, kalsiniň alyş-çalyş hadysalarynyň bozulmagy) sebäpli ýüze çykyp biler.

BA-da öýken-bronh ulgamyndaky patomorfologiki üýtgemeler.

BA immunologik we immunologik däl mehanizmler boýunça ýüze çykanda öýken-bronh ulgamynyň nemli bardasynda dowamly persistirleýän allergiki alawlama ýüze çykýar. Bu hadysa gipersekresiýa, bronhlaryň ýokary duýujylygyna we obstruksiýasyna (gysylmagyna) getirýär. BA morfologiki taýdan bronhlaryň nemli we nemasty bardalarynda alawlama çiş, arterial dolulygy, birleşdiriji dokumanyň distrofiki üýtgemeleri,

epitelialaryň nemlenmegi, ýylmanak myşsalaryň gipertrofirlenmegi, bazal membrananyň ýognamagy, sekretirleýji şekilli öýjükleriň köpelmegi bilen häsiýetlenýär. Şeýle hem allergik alawlama dolmuş öýjükleriň, eozinofilleriň, T-limfositleriň, fibroblastlaryň, epitelial we endotelial öýjükleriň gatnaşmagynda geçýär.

Toparlara bölünişi. BA-nyň toparlara bölünişi keseliň sebäplerine we (ýa-da) keseliň geçiş agyrlygyna esaslanýar.

1969-njy ýylda A.D. Ado we P.K. Bulatow tarapyndan kesel döredijileri göz önünde tutmak bilen, BA-nyň toparlara bölünişi düzülip, onda kesel atopiki (ýokançly däl – allergiki) we ýokançly – allergik görnüşlere bölündi. Eger kesel ýokançly we ýokançly däl allergenleriň täsiri esasynda döreýän bolsa, onda şeýle BA keseliň garyşyk görnüşi diýlip hasaplanylady. Şeýle hem keseliň ýitileşen we remissiýa döwürleri tapawutlandyryldy. BA-nyň geçişiniň agyrlыgy boýunça ýeňil (ýitileşme ýylda 2 – 3 gezek), orta (ýitileşme ýylda 3 – 4 gezek, astmatiki ýagdaýyň bolmagy mümkin), agyr (ýitileşme ýylda 5 gezek, astmatiki ýagdaý ýylda 1 gezekden köp) görnüşlere bölündi.

Soňra (1982 ý.) G.B. Fedoseýew A.D. Adonuň we P.K. Bulatowyň klassifikasiýasynyň esasynda BA-nyň täze toparlara bölünişini düzdi.

BA-nyň halkara toparlara bölünişi (Keselleriň halkara toparlara bölünişi (KHTB) – 10-njy täzeden serediş, 1992 ý. Ženewa) sebäpler boýunça düzüldi.

BA-nyň KHTB boýunça toparlara bölünişi:

Görnüşleri boýunça:

- 1) Allergiýanyň agdyklyk etmegi bilen (allergiki bronhit, astmaly allergiki rinit, atopiki astma, ekzogen allergiki astma, astmaly saman gyzdyrmasy).
- 2) Allergiki däl:
 - a) idiosinkraziýa sebäpli, ýagny tebigaty boýunça daşky allergiki däl;
 - b) anyklanmadyk içki sebäpleriň täsirinde.
- 3) Garyşyk (birinji we ikinji görnüşiň utgaşyp gelmegi).
- 4) Doly anyklanmadyk astma: astmatiki bronhit, soň ýüze çykan astma.
- 5) Astmatiki ýagdaý.

BA-nyň G.B.Fedoseýew (1982 ý.) boýunça toparlara bölünişi

1. BA-nyň döreýşiniň basgançaklary:
 - 1) astmanyň öňiýany ýagdaýy,
 - 2) BA keseliniň döremegi.
2. BA-nyň görnüşleri:
 - 1) immunologik,
 - 2) immunologik däl.
3. BA-nyň döreýiş mahanizmleri boýunça:
 - 1) atopiki,
 - 2) infeksiýa bagly,
 - 3) autoimmun,
 - 4) disgormonal,
 - 5) nerw-psihiki,
 - 6) adrenergetiki deňagramlygyň bozulmagy,
 - 7) bronhlaryň duýujylygynyň ilkinji üýtgemegi
4. BA -nyň geçişiniň agyrllygy boýunça:
 - 1) ýeňil geçişi,
 - 2) orta agyrllykdaky geçişi,
 - 3) agyr geçişi.
5. BA-nyň döwri boýunça:
 - 1) ýitileşen,
 - 2) peselýän ýitileşme,
 - 3) remissiýa.
6. Gaýraüzülmeler:
 - 1) öýken tarapyndan: öýkenleriň emfizemasy, dem alyş ýetmezçiligi; atelektaz, pnemotoraks, astmatiki status we başgalar,
 - 2) öýkenden daşky: öýken ýüregi (kompensirlenen we sag garynjyk ýetmezçilikli – dekompensirlenen), miokardyň distrofiýasy we ş.m.

Görüşünüz ýaly, toparlara bölüşde ýokançlara orun berilmändir. BA-ny anyklamagyň we bejermekligiň halkara ylalaşygynda respirator-wirus ýokançlara, pes agramlyga, gyjyndyryjylaryň patogen täsirine, çilimiň işjeň we passiw çekilmegine keseliň döremegini güýçlendirýän ýagdaýlar hökmünde seredilýär. Şeýle orny bakterial infeksiýalaryň hem tutmagy mümkin.

Maşgala lukmanlary tarapyndan BA bilen keselleýänleri wagtynda anyklamak we olara umumylaşdyrylan saglygy goraýyş kömegini bermek maksady bilen, BA-nyň anyklanyşy we bejerilişi boýunça halkara ylalaşygyň beýanynda bu keseliň agyrlýk derejesi boýunça toparlara bölünişi kabul edildi.

BA-nyň geçiş agyrlygyna baha berlende, aşakdakylary göz önüne tutmaly: indiki has agyr derejeli geçişe degişli bolan ýeke alamatyň bar bolmagynda hem ol indiki agyrlýk derejä degişlidir. Şu toparlara bölüniş boýunça kesel anyklananda onuň geçiş döwürleri görkezilmelidir: ýitileşen, durnukly däl remissiýa; remissiýa we durnukly remissiýa (2 ýyldan köp). BA-nyň şu toparlara bölüniş görnüşleriniň maşgala lukmanlarynyň her günki işine ornaşdyrylmagynyň amaly taýdan uly ähmiýetiniň barlygy bilen ylalaşmak gerek.

BA-nyň geçiş agyrlygyna görä topara bölünişi (BA-nyň bejergisi we önüniň alnyşy boýunça global strategiýa. 2006)

Agyrlýk derejesi	Kliniki alamatlary	Gijeki alamatlar	Dem alyş görkezijileri (bolmalysyndan%)
1	2	3	4
Ýeňil inter-mittirleýji	Gysga wagtlaýyn alamatlar, hepdede 1 gezek we az. Keseliň gysga wagtlaýyn yitileşmesi (birnäçe sagatdan birnäçe güne çenli). Ýitileşme aralygynda keseliň alamatlarynyň bolmazlygy we dem alyş işjeňliginiň kadada bolmagy.	Aýda 2 gezek ýa-da ondan hem az.	DÇÝT ýa-da GDÇG1 \geq 80%. Görkezijileriň gije-gündizdäki üýtgemegi < 20%.

1	2	3	4
Ýeňil persistirleýji	Alamatlary hepdede 1 gezek ýa-da günde 1 gezekden az. Gysga täsirli simpatomimetikler her gün ulanylýar. Ýitileşme ukyny we işjeňligi bozýar.	Hepdede 1 gezekden az.	DÇÝT ýa-da GDÇG1 $\geq 80\%$. Görkezijileriň gije-gündizdäki üýtgemegi 20 – 30%.
Orta agyrlykda geçişi.	Alamatlar her gün. Gysga täsirli simpatomimetiklere talap hepdede 1 gezekden az. Keseliň ýitileşmegi ukyny bozýar we işjeňligi peseldýär. Ýitişme hepdede 2 gezekden köp, keseliň agyrlygy sebäpli näsaglaryň işe ukyplylygy peselýär, ukusy bozulýar. Gijeki alamatlar bir aýda 2 gezekden köp.	Hepdede 1 gezekden köp.	DÇÝT ýa-da GDÇG1 60 – 80%. Görkezijileriň gije-gündizdäki üýtgemegi $>30\%$.
Agyr	Alamatlar hemişe. Ýitileşmeler ýygy. Fiziki işjeňlik peselen.	Gijeki alamatlar ýygy.	DÇÝT ýa-da GDÇG1 $<60\%$. Görkezijileriň üýtgemegi $>30\%$.
Bellik: 1. DÇÝT – dem çykarmanyň ýokary tizligi. 2. GDÇG1 – 1 sekuntda güýçlendirilen dem çykaryşyň göwrümi.			

Biziň pikirimize görä, BA-nyň kesgidinde dörediji sebäplerini görkezmän (KHIB – 10), diňe geçiş agyrlygyny görkezmek ýeterlik däl. Sebäbi her keseliň sebäbine we keseliniň döreýiş aýratynlygyna görä önüni alyş işlerini geçirmek we bejergileri bellemek zerur.

Keseliň kliniki alamatlary. BA-nyň döreýşi 4 basgançakda geçýär:

- 1) kesel dörediji howply sebäpleriň bolmagynda sagdyn adamlarda kesel döremek howpunyň ýüze çykmagy;
- 2) “Kesel öňi” ýagdaý;

- 3) keseliň döremegi;
- 4) keseliň gaýraüzülmeleriniň ýüze çykmagy.

Birinji basgançakda sagdyn adamlarda içki we daşky kesel dörediji howply sebäpler ýüze çykarylyp, keseliň döremek howpy abanýar.

Ikinji basgançak – BA-nyň kesel öňi ýagdaýynyň döremegi. Bu basgançakda allergiki duýujylygyň ýokarlanmaklygynyň alamatlary ýüze çykýar, emma olar BA-nyň klinikasynyň derejesine ýetip bilmeýärler. BA-nyň kesel öňi ýagdaýynyň esasy kliniki alamatlary bronhlaryň duýujylygynyň üýtgemegi bolup durýar.

Üçünji basgançakda BA-nyň klinikasy doly ýüze çykýar. BA-nyň esasy subýektiw kliniki alamatlary ekspirator demgysma tutgaýynyň ýüze çykmagydyr. Ekspirator demgysma dem çykarmagyň birden uzalmagy, kynlaşan dem almanyň ýüze çykmagy we daşdan eşidilýän hyžžyldylaryň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Demgysma tutgaýlary köplenç gije ýa-da irden peýda bolýar. Demgysma tutgaýynyň soňunda gakylygyň gelmegi BA üçin häsiýetlidir. Şeýle hem BA bilen näsaglaýanlar gury ýa-da tutgaýa meňzeş dowamly üsgürmeden soň kynlyk bilen aýrylýan nemli gakylygyň çykýanlygyna arz edýärler. Aýratyn-da utgaşyp gelýän ÖDOK bolan näsaglarda ýa-da BA emfizema, ýaýran pnevmoskleroz ýaly gaýraüzülmeler bilen utgaşanda näsaglarda demgysma tutgaýy bolmadyk döwründe hem näsaglar deminiň gysýandygyna arz edýärler. BA-nyň ýitileşmesinden öň ýitileşme öňi kliniki alamatlar bolup geçýär, olar demgysma tutgaýyndan birnäçe minut, sagat, käwagt gün ozal peýda bolýarlar we wazamotor rinitiň, asgyrmanyň, käwagt burun boşlugynda gurylygy duýmak, gakylygyň kyn çykmagy, tutgaýly üsgürmäniň, käwagt ýeňil dem almagyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Keseliň taryhy bilen tanyş bolnanda, şu aşakdakylara: demgysma tutgaýyny ýüze çykarýan şertlere (gije-gündizde, aýda, ýylda gaýtalanmasyna), pasla baglylygyna, demgysma tutgaýynyň daşky allergenleriň täsiri esasynda peýda bolmagyna, nesle geçijilik anamnezinde allergiýa keselleriniň bolmagyna, azyk önümlerine, dermanlara, aýratyn hem steroid däl alawlama garşy dermanlara, näsagyň sowuklama kesellerini ýygy geçirmegine, kär sebäpli zyýanly maddalaryň, temmäkiniň ýa-da beýleki gyjyndyryjylaryň täsiriniň astynda bolýanlygyna üns bermeli.

Obýektiw barlaglar: seredişde BA bilen näsaglaýanlarda öýken-den daşky allergik keselleriň: iteşeniň, Kwikanyň çişiniň, allergik dermatitiň, ekzemyň we ş.m. barlygy anyklanýar. Näsaglaryň käbir toparynda deriniň kömelejik keselleriniň, dowamly iriňli ojaklaryň: sinusitiň, gaýmoritiň, tonzillitiň barlygyny ýüze çykarmak bolýar. Wagtyň geçmegi bilen olaryň döş kapasasy çelek görnüşi alýar. Näsaglar demgysma tutgaýy wagtynda mejbury ýagdaý alýarlar. Olar elleri bilen stola, oturgyjyň arkasyna ýa-da krowatyň gyrasyna daýanýarlar. Şeýle ýagdaý näsaglara ýokary egin guşaklygyny berkitmäge kömek edip, goşmaça dem alyş myşsalarynyň dem alşa ýeňil gatnaşmagyna ýardam edýar. Seredişde burnuň dem alşa gatnaşýandygyny görmek bolýar. Näsaglaryň ýüzi çişýär, soluk-gögerme («ýaýran kül ýa-da çal gögerme») ýüze çykýar. Şeýle hem merkezi dem ýetmezçilige häsiýetli bolan diliň gögermesi ýüze çykýar. Döş kapasasyna seredişde boýun wenalaryň çişenligi, dem alşa ýokary egin guşaklygynyň goşmaça myşsalarynyň gatnaşýandygyny, dem alyş myşsalarynyň dartgynlygyny görmek bolýar. Döş kapasasy demgysma tutgaýy döwründe dem alşa gatnaşmaýar ýa-da gowşak gatnaşýar, onuň dem alyş hereketlerini duýup bolmaýar. Palpasiýada – ses titremesi peselýär (emfizemanyň hasabyna).

Perkussiýada öýkeniň üstünde başda açyk öýken sesi, soňra guty ses eşidilýär.

Auskultasiýada öýkende başda güýçlenen dem alyş, soňra gowşan wezikulýar dem alyş hem-de gury hyžžyldylar eşidilýär. Näsaglaryň tutgaýsyz wagtynda şeýle hyžžyldylar eşidilmän hem biler. Gizlin bronhospazmy ýüze çykarmak üçin guýçlendirilen dem çykaryşda diňleýiş geçirilip, gury hyžžyldylaryň barlygy ýa-da olaryň güýçlenmegi anyklanylýar. Bronhial geçiribilijiligiň bozulanlygy hakda ýeterlik maglumatlary almak üçin diňleýşi näsagy ýatyrp geçirmelidir (wagusyň täsiri ýokarlanýar).

Astmatiki statusda gury hyžžyldylaryň sany azalýar we agyrlaşan ýagdaýda düýbünden eşidilmeýär.

BA-ly näsaglarda puls ýygy, gowşak dolulykda we dartgynlykda bolýar, käwagt sistoliki gan basyşy 20 – 30 mm sim. süt. azalýar. Ýüregiň ýerleşen ýerlerine seredeniňde we el bilen barlananda sag garynjygyň gipertrofiýasy sebäpli epigastriýada ýürek itergisiniň

peýda bolmagyny anyklamak bolýar. Şeýle näsaglarda perkussiýada ýüregiň serhediniň saga ulalandygy anyklanylýar. Diňleýişde ýüregiň tonlary peselen, öýken arteriýasynyň üstünde II tonuň güýçlenmesi, IV nokatda sistoliki ses, III nokatda diastoliki ses eşidilýär. Sag garynjyk ýetmezçiligi goşulan wagtynda bagyr ulalýar, iç ýellenmek peýda bolýar.

Bronhlaryň geçirijiliginiň we bronhlaryň duýujylygynyň üýtgänligini barlamak üçin spirografiýa, pnemmotahometriýa, pnemmotahografiýa geçirilýär.

Spirografiýa bronhlaryň geçirijiliginiň obstruktiv görnüşli bozulmagyna häsiýetli bolan uýtgeşmeler: bir sekuntda güýçlendirilen dem çykaryşyň göwrüminiň (GDÇG1) peselenligi, Tiffno koeffisiýentiň azalmagy we öýkeniň güýçlendirilen ýaşaýyş sygymynyň (ÖGÝS) GDÇG1-e bolan göterim gatnaşygynyň kiçelmegi ýüze çykarylýar. Bronhlaryň geçirijiliginiň, bronhlaryň gysylmagy sebäpli kiçelýänligini takykklamak üçin spirografiýa barlagyny bronhodilatatorlary: berotek, salbutamol ýa-da başgalar ulanylandan soň ýene-de spirografiýa geçirip, görkezijileriň üýtgeýşini barlamak maslahat berilýär.

Pnemmotahometriýada BA-ly näsaglarda dem alşyň kuwwatynyň, dem çykarşyňkydan ýokarydygy ýüze çykarylýar (obstruktiv üýtgemeler).

Pnemmotahografiýa barlagy «Akym-göwrüm» egrisini gurmak bilen bronhlaryň geçirijiliginiň uly, orta ýa-da kiçi (75%, 50%, 25%) bronhlaryň deňinde kynlaşandygyny anyklamaga mümkinçilik döredýär.

Fiziki agyrlyk, sowuk howanyň dem alyş ýollaryna düşmegi, gyjyndyryjy gazlar, tozanjyklaryň täsiri, asetilholini ulanmak bilen spirografiýa, pnemmotahografiýa, pnemmotahometriýa geçirmek esasynda bronhlaryň duýujylygynyň üýtgänligini anyklamak bolýar.

BA bilen näsaglanlara rentgen barlagy geçirilende, öýken kökleriniň giňelendigini, ýaýran pnemosklerozyň alamatlaryny hem-de öýken dokumasynyň durulygynyň ýokarlanandygyny anyklamak bolýar. BA-ly näsaglarda elektrokardiografiki barlag geçirilende, sinus tahikardiýasyny, Gisiň dessejiginiň sag aýajygynyň doly däl gabalmasyny, miokardyň distrofiki üýtgemelerini, käbir näsaglarda miokardyň gipoksiýasyny, elektrik işjeňliginiň ýokarlanmagyny

we sag garynjygyň, alynýüregiň gipertrofiýasyny ýüze çykarýarlar. BA-ly näsaglarda EKG barlagynda anyklanan üýtgeşmeler – intoksikasiýanyň, gipoksiýanyň, öýken arteriýada basyşyň ýokarlanandygynyň netijesidir.

Keseliň kesgidini takykklamak üçin keseliň remissiýa döwründe allergenleriň toplumynyň kömegi bilen allergologiki barlaglar geçirýärler. Deri allergiki barlaglary – aplikasion, skarifikasion, deri içi usullar bilen geçirýärler. Ýüze çykarylan allergeniň kesel dörediji ähmiýetiniň barlygyny barlamak üçin allergenleri gözün konýunktıwasyna, burnuň nemli bardasyna damdyrýarlar. Şeýle barlag ingalyasion usul bilen geçirilende, örän hüşgär bolmalydyr, sebäbi BA-nyň agyr tutgaýynyň, hatda astmatiki ýagdaýyň ýüze çykmagy mümkin.

BA-nyň laborator anyklaýyş usullaryna: 1) Şelliniň göni we göni däl bazofilli barlagy; 2) dolmuş öýjükleriň dargamagynyň göni däl barlagy; 3) limfasitleriň blasttransformasiýasynyň barlagy; 4) Prauskits - Kýústneriň reaksiýasy; 5) allergeniň gatnaşmagynda adrenaliniň täsiri netijesinde limfositleriň glikogenolizi; 6) IgE-niň mukdaryny kesgitlemek; dürli görnüşli allergenlere IgE antitelolaryň emele gelşini barlaýan radio allergosorbent testi degişlidir. BA-ly näsaglarda ganyň syworotkasynda T-supressorlaryň sany azalýar we gan aýlawyndaky immun kompleksler köpeliýär.

Umumy laborator barlaglarynda BA üçin ganda eozinofilleriň köpelmegi, eritrositleriň çöküş tizliginiň (EÇT) ýokarlanmagy, bihimiki barlagda bolsa alawlamanyň mahsus däl görkezijileriniň (seromukoidleriň, sial we neýramin kislotalarynyň, «C» reaktiw belogyň) ýokarlanmagy häsiýetlidir. Gakylygyň umumy laborator barlagynda eozinofilleriň köplügi, Kurşmanyň spirallary, Şarko-Leydeniň kristallary tapylýar.

BA-nyň gaýraüzülmeleri:

1. Dem alyş ýetmezçiligi; öýken-ýürek ýetmezçiligi.
2. Astmatiki ýagdaý.

BA-nyň görnüşleriniň anyklanylyşy. BA keselleriň toparlara halkara bölünişiniň 10-njy gaýtadan seredilişine laýyklykda allergiki, allergiki däl we garyşyk görnüşlere bölünýär:

I. BA-nyň allergiki görnüşi:

- a) Atopiki bronhial astma (ABA)

ABA-nyň esasy alamaty köplenç gije demgysma tutgaýynyň ýüze çykmagy bolup, demgysma tutgaýy, esasan näsag allergen bilen galtaşan ýagdaýynda peýda bolýar, tutgaýdan soň nemli gakylyk gelýär. Keseliň esasy duş gelýän wagty güýz we bahar pasyllarydyr. Kesel, esasan, näsag ösümlik we öý tozanlary, himiki maddalar bilen galtaşan ýagdaýynda ýitileşýär. Mundan başga-da kesel iýmit allergenleriniň – sitruslaryň, klubnikanyň, şokoladlaryň we ş.m. täsir etmeginde hem ýüze çykýar. Şunuň ýaly näsaglaryň keselleriniň taryhyny soranynda, demgysma tutgaýyndan öň burnuň dykylmagynyň, deride gijilewügiň peýda bolmagy bilen, käbir näsaglarda dem alşynyň ýeňilleşmesiniň bolýandygyny habar berýärler. Olaryň ýaşaaýyş taryhynda neslinde allergiki keselleriň, dermanlara, iýmite we ş.m. allergiki duýujylygyň, Kwinkanyň çişiniň, iteşeniň, ekzemanyň we ş.m. bardygyny anyklamak bolýar.

ABA bilen köplenç akyl zähmeti bilen meşgullanýan zenanlar keselleýär. ABA-da näsaglaryň gakylygynyň umumy barlagynda eozinofiller, Şarko-Leydeniň kristallary, Kurşmanyň spirallary tapylýar. Ganyň umumy barlagynda eozinofiliýa, EÇT-niň ýokarlanmagy ýüze çykarylýar. Immunologik barlagda köplenç IgE, käwagt IgG we IgM köpeliýär, T-supressorlar azalýar, göni we göni däl Şelliniň bazinofill barlagy položitel, allergen barlagynda adrenaliniň täsir etmegine limfositlerde glikogenoliz geçýär. ABA-nyň kesel dörediji sebäpleri ýüze çykarmak üçin keseliň remissiýa döwründe allergenler bilen deri allergiki we keseli öjükdiriji synaglar geçirilýär.

II.BA-nyň allergiki däl görnüşleri:

a) Aspirin astmasy (AspBA)

BA-ly näsaglaryň 4 – 38%-inde köplenç durmuşynyň ilkinji 3 – 4 onýyllygynda aspirin we beýleki steroid däl alawlama garşy dermanlaryň ulanylmagy sebäpli ýitileşýär. Olar siklooksigenozany ingibirlemek we arahidon kislotasynyň metabolizmini bozmak bilen AspBA-nyň döremegine getirýär. Bu näsaglar kesel taryhynda aspirine allergiýanyň, wazomotor rinitiň, rinorreýanyň, burunlarynda polipleriň barlygy hem-de BA-nyň tutgaýlarynyň klinikasynyň bolmagy bilen häsiýetlendirilýär. Şeýle näsaglar steroid däl alawlama garşy dermanlara ýa-da salisilatlar düzüminde saklaýan iýmit önümlerine (pomidor, kartoşka we ş.m.) allergiki reaksiýany ýüze çykarýarlar.

AspBA-nyň kesel kesgidini diňe aspirin bilen barlag geçirilenden soň goýmak bolýar. Bu barlag keseliň remissiýa döwründe, haçanda näsagda GDÇG1 bolmalysyndan 70% we ondan hem köp bolanynda geçirilýär.

Aspirin bilen barlag tejribeli lukman-allergologyň gözegçiliginde gaýragoýulmasyz kömegi bermäge şert bolan ýagdaýlarda irden geçirilýär. Bu maksat bilen aspirin ilki az mukdara berilýär (10 – 20 mg), soňra içirilýän dermanyň mukdary az-azdan shema boýunça köpeldilýär. Eger-de GDÇG₁ 13% we ondan-da köp peselse ýa-da astmanyň kliniki alamatlary ýüze çyksa, barlag položitel hasaplanýar.

b) Fiziki agram sebäpli astma (FABA).

FABA näsag ylgan wagtynda ýa-da sowuk, gury howadan dem alanda demgysma tutgaýynyň peýda bolmagy we ondan 30 – 45 minut geçenden soň öz-özünden aýrylmagy bilen häsiýetlenýär. FABA-nyň ýüze çykmagy bronhlaryň öýjüklerinde prostoglandinleriň çalşygynyň bozulmagy sebäpli olarda fiziki agrama ýokary duýujylygyň döremegi bilen düşündirilýär. Keseli anyklamak üçin fiziki agramdan 6 – 8 minut geçenden soň GDÇG1-i barlamaly. Eger-de GDÇG1 başdaky görkezijiden 10% we ondan köp peselse, onda barlag položitel hasap edilýär.

ç) Kär (hünäri) sebäpli bronhial astma (KBA).

KBA – BA-nyň bir görnüşü bolup, näsagyň işleýän ýerindäki kesel dörediji sebäpleriň täsiri netijesinde ýüze çykýar. Bu maddalar käbir ýagdaýda immunologik täsir edip, allergiki reaksiýany ýüze çykarmagy mümkin. Beýleki ýagdaýlarda KBA immunologik däl döreýiş boýunça öýjüklerdäki prostoglandiniň çalşygynyň üýtgetmegi netijesine bronhlaryň duýujylygynyň ýokarlanmagy sebäpli döreýär. KBA-ny anyklamak üçin näsagyň hünäriniň aýratynlyklary, iş ýerindäki zyýanly maddalaryň keseliň döremeginde we ýitileşmegindäki orny bilen tanyş bolmaly. Ondan başga-da olar hassahana gelende keseliň taryhynda görkezilen maglumatlary tassyklanýan resminamalary: näsagyň zähmet çekýän ýerindäki sanitar-gigiýeniki ýagdaýyny häsiýetlendirýän, sanitar lukmany tarapyndan doldurylan kepilnamany we zähmet depderçesiniň kärhananyň işgärler bölümi tarapyndan tassyklanan nusgasyny özleri bilen alyp gelmeli. Kär sebäpli ýüze çykýan BA-ny anyklamakda esasy üns bermeli alamatlar:

1) işleýän ýerindäki zyýanly maddalaryň täsir etmeginden sähel wagt geçenden soň demgysmanyň ýüze çykmagy; 2) dynç alyş günleri we dynç alyş rugsadyna çykan wagtlary näsagyň ýagdaýynyň gowulaşmagy; 3) öýde we işde wagty dem çykarmanyň ýokary tizliginiň deňeşdirilip barlanmagydyr. Käbir ýagdaýlarda keseliň remissiýa döwründe hemme düzgünleri berjaý edip, önümçilikdäki zyýanly maddalar bilen öjükdiriji – deri we ingalyásiýa barlaglaryny geçirip, kesel kesgidini tassyklamak bolar.

BA-nyň geçişine birnäçe sebäpleriň täsiri. BA-nyň kliniki geçişine täsir edip biljek sebäplere şular degişli:

1. Nerw-psihiki sebäpler.
2. Endokrin mázleriň işjeňliginiň üýtgemegi.
3. Köp mukdarda adrenomimetik serişdeleri kabul etmeklik.
4. Näsagda ýüze çykan holinergiki jogap.

1. Keseliň agyr geçmegine nerw-psihiki sebäpleriň täsir eden-digini bilmek üçin keseliň taryhynyň ýygnaýan wagty psihiki stressleriň: maşgalada düşünişmezlik ýagdaýlarynyň, mekdepde, işde gapma-garşylyklar, kelle-beýni şikesleriniň, diensefal bozulmalarynyň, ýatrogen täsirleriň bolandygyna üns bermeli. Keseliň taryhyny ýygnamak esasynda käbir näsaglary bronhial astmanyň tutgaýynyň ýüze çykmagyna şertli reflektor täsirleriň getirýänligi anyklanylýar. Näsagyň psihiko-emosional bozulmalarynyň, keseliň geçişiniň agyrlaşmagyna, astmadan ölmek howpunyň ýokarlanmagyna getirýänligi anyklanan. Şonuň üçin hem bu näsaglar bejerilende, lukmanlar olar bilen ýakyn psihologiki gatnaşyklary gurnamaly we käbir ýagdaýlarda olary psihoterapewt lukman bilen bilelikde bejermeli.

2. BA-nyň kliniki geçişiniň agyrlaşmagy gipertireozda, aýbaşy gelyän wagty ýa-da ondan öň, menopauza döwründe gormonal we wegetativ disfunksiýa, göwrelilik döwri endokrin mázleriniň işjeňliginiň üýtgemegi bilen hem bagly. Şu ýagdaýdaky näsaglara keseliň geçişiniň agyrylygyna görä degişli bejergi geçirmeli (BA-nyň bejerilişi we anyklanyşy boýunça halkara ylalaşygy).

3. Näsaglar allergik alawlama garşy dermanlary (intal we başgalar) ulanmazdan, köp mukdarda adrenomimetiki dermanlary ulanlarynda näsaglaryň umumy ýagdaýy birden ýaramazlaşýar, demgysma tutgaýy we astmatiki ýagdaý ýüze çykýar.

4. Holinergiki täsir arkaly ýüze çykýan agyr görnüşli astma uly ýaşly näsaglarda bolýar. Bu keseliň kliniki alamatlary holinergiýanyň has aýdyň ýüze çykmagy – gakylygyň köp bölünip çykmagy, bradikardiýa; eliň aýasynyň derlemegi, durnukly gyzyňl dermografizm bilen baglanyşykly. Şeýle näsaglaryň keseliniň taryhynda köplenç ýara-baş keseli bolýar, olaryň ganynda holinesterazanyň mukdary az, asetilholiniň mukdary bolsa köp bolýar.

Tapawutlandyryş kesgidi.

1. *ÖDOK-da bronhlaryň gysylma sindromy.*

ÖDOK-da demgysma tutgaýynyň häsiýetlendirilişi:

1. Demgysmanyň ýüze çykmagy ekspirator häsiýetde bolup, ol irden tutgaý görnüşli üsgürme bilen bilelikde ýüze çykýar.

2. Plewra zeper ýetmegi, bronhlaryň nemli bardasynyň alawlamasynda reseptorlaryň gyjynmagy, demgysmada diafragmanyň, dem alyş myşsalarynyň dartgynlygynyň artmagy we olarda süýt turşusynyň ýygnaýmagy döş kapasasynda agyrynyň ýüze çykmagyna getirýär. ÖDOK-da tutgaýdan daşky döwürde we näsag üsgüren wagty nemli-iriňli we iriňli gakylyk gopýar, olarda fiziki agramdan soň demgysma peýda bolýar.

Şeýle näsaglaryň keseliniň taryhynda uzak wagtlaý çilim çekmeklik anyklanýar. Keseliň ýitileşen döwründe öýkende auskultasiýada tutgaýdan daşky döwürde pes sesli gury hyžžyldylar eşidilýär. Laborator barlagda gakylykda leýkositler, ganda leýkositoz, EÇT-niň ýokarlanmagy anyklanylýar. Bronhoskopiýada köplenç iriňli bronhit anyklanýar. Öýkeniň daşky dem alyş işjeňligi farmakologiki synaglardan soň barlananda olaryň pes görkezijileri saklanýar.

Ýürek demgysmasy. Ýürek demgysmasyna inspirator demgysma häsiýetli. Ýürek demgysmaly näsaglar dem almaklygyň kynlaşandygyny we howa ýetmezçiligini duýýarlar, üsgürýärler we şu ýagdaýda suwuk-gyzylymytl gan gatyşykly gakylyk bölünip çykýar. Näsaglaryň keseliniň taryhynda ýürek-damar ulgamynyň dowamly keselleri: ýüregiň işemiýa keseli, ýüregiň dogabitdi we ýolugan kemislikleri, miokardyň distrofiki we alawlama keselleri, gipertoniýa keseli, simptomatiki gipertenziýalar we ş. m. keseller bolýar. Ýürek demgysmasynyň döreýşinde kiçi gan aýlanyş aýlawynda ýiti doluganlylygyň bolmagy esasy ähmiýete eýedir. Onuň döreme-

gi ýüregiň çep garynjygynyň miokardynyň ýazylyş ýa-da ýygrylyş işjeňliginiň ýiti peselmegi we sag garynjygyň miokardynyň işjeňliginiň saklanmagy bilen bagly. Obýektiw barlaglarda: aýdyň ýüze çykan akrosianoz, näsagyň mejbury ýarym oturyş ýagdaýy, ýygy, aritmiki, dolulygy we dartgynlylygy gowşak puls anyklanylýar. Kiçi gan aýlawynda wenez dolulygynyň bolmagy damarlaryň sütüniniň geçirijiliginiň köpelmegine – öýkende çişň emele gelmegine, reflektor bronhospazmyň döremegine (Botkina-Kitaýewiň refleksi), ýürek demgysmasynyň peýda bolmagyna getirýär. Esasy kesele görä ýüregiň araçägi çepe we ýokary giňän, auskultasiýada monotonluk bellenilýär, käwagt «üçürdikleme ritmi», öýken arteriýasynda ikinji tonuň ikilenmesi we güýçlenmegi ýüze çykarylýar. Seredilende, döş kapasasy silindriki görnüşde, ýöne çelek şekilli däl. Perkussiýada öýkeniň aşak böleginiň üstünde kütelişen ses. Auskultasiýada şol ýerde gowşan wezikulýar dem alşyň esasynda çygly hyžžyldylar eşidilýär.

Ýürek demgysmasyny anyklamakda kiçi gan aýlanyş aýlawynda ýiti gan dolulygynyň subýektiw we obýektiw alamatlaryny ýüze çykarmagyň hem-de näsaglaryň kesel taryhynda ýürek-damar ulgamynda keseliň barlygyny anyklamagyň orny uludyr.

Bejerilişi. BA-nyň anyklanyşynyň we bejerilişiniň halkara ylalaşygyndaky görkezmeleri hasaba almak bilen, BA-ny bejermegiň esasy maksatlary şulardan ybarat:

1. Kesel dörediji sebäpleri aradan aýyrmak (eliminasiýa).
2. Esasy bejergi – allergik alawlama garşy dermanlary ulanmak.
3. Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini gowulaşdyrmak:
 - a) bronhodilatatorlar,
 - b) gakylyk gopduryjy we mukolitiki serişdeler,
 - ç) dermansyz bejeriş usullary.

1. BA bejermekde, önüni almakda kesel dörediji sebäpleri anyklamagyň we olary aradan aýyrmak ugrunda geçirmeli işleri gurnamagyň ähmiýeti örän uludyr.

2. BA-nyň allergik alawlama sebäpli ýüze çykanlygyna çuňňur düşünmek, ony bejermekde allergik alawlama garşy dermanlary ulanmak esasy (bазis) bejeriş çaresidir. Steroid däl allergiki alawlama garşy dermanlara pürküş görnüşli intal, taýled degişlidir. Bu derman-

lar BA-nyň allergiýa we allergiýa däl görnüşini, esasan hem ýeňil we orta agyrylykdaky geçirişini bejermekde giňden ulanylýar. Ýerli täsir ediji pürküçli kortikosteroidler – beklametazon dipropionat (bekotid, beklomet) hem BA-nyň orta we agyr geçýän döwründe alawlama we allergiýa garşy ulanylýar. Pürküçli kortikosteroidler az mukdarda ulanylanda-da, gerek bolan terapewtiki oňatlaşmany gazanyp bolýar, bu bolsa kortikosteroidlere mahsus bolan gaýraüzülmeleriň ýüze çykmagyny peseldýär. Pürküçli kortikosteroidler speýserleriň we nebulaýzerleriň üsti bilen ulanylanda, olaryň položitel täsirliligi has-da ýokarlanýar we ýerli gaýraüzülmeleriň (agyzy boşlugynyň mikozlary we ş.m.) ýüze çykmagyny peseldýär. Belläp geçmeli zatlaryň biri hem, kortikosteroidleriň pürküç bilen ulanylanda demgysma tutgaýyny aýyрмаýanlygydyr. Onuň allergik alawlama garşy täsiri, dermany ulanylyp başlanandan 1 – 2 hepdeden soň ýüze çykýar. BA-nyň orta agyrylykdaky we agyr görnüşleriniň tutgaýyny aýyrmakda we bejermekde kortikosteroidleri (prednizolon, gidrokortizon, deksametazon we ş.m.) inýeksiýa ýa-da gerdejik görnüşinde ulanmaklyk gaýraüzülmeleriň ýüze çykmak mümkinçiliginiň ýokarylygyna garamazdan, esasy orny tutýar.

BA-nyň agyr tutgaýyny bronholitikler bilen aýryp bolmasa hem-de tutgaýyň astmatiki ýagdaýa geçmek howpy bolan ýagdaýynda kortikosteroidler uly mukdarda ulanylýar. Adatça bu ýagdaýda kortikosteroidleriň ortaça mukdary (prednizolon gün içinde 30 – 50 mg hasabynda) ulanylýar we netije gazanylandan soň kem-kemden onuň mukdary her 5 – 7 günden 1 gerdejik (5 mg) azaldylýar, soňra näsaglaryň ýagdaýyna görä kortikosteroidler doly kesilýär ýa-da käbir ýagdaýda dermanyň saklaýjy mukdaryny ulanmaga geçilýär. Keseliň ýitileşme döwri uzaga çekse ýa-da onuň ýitileşmegi ýygy-ýygydan bolsa hem-de adaty geçirilýän bejerginiň netijesinde näsagyň ýagdaýy gowulaşmasa, kortikosteroidleriň 20 – 30 mg prednizalonyň hasabynyndaky gündelik mukdary bilen bejergini başlamak maslahat berilýär. Kortikosteroidleriň mukdaryny peseltmek we ony ulanmaklygyň dowamlylygyny uzaltmak keseliň geçiş aýratynlyklaryna baglylykda kesgitlenýär.

Kortikosteroidler uzak ulanylanda 1 gündäki ulanýan prednizalonyň mukdary 10 mg-dan ýokary bolmaly däldir. Şu mukdarda ulanylanda bu dermanlara mahsus bolan gaýraüzülmeler az bolýar. Pe-

roral kortikosteroidler pürküçli kortikosteroidler bilen utgaşdyrylyp ulanylanda, peroral kortikosteroidleriň mukdaryny goldaýjy mukdara çenli tiz peseltmäge kömek berýär. Gipertioniki keselde, agyr görnüşli gan aýlanyş ýetmezçiliginde, süýjüli diabetde, baş keselinde, Isengo-Kuşenganyň alamatynda kortikosteroidleri ulanmak bolmaýar.

3. Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini kadalaşdyrmagyň çäreleri:

a) *bronhodilatatorlar* bronhlaryň geçirijiligini kadalaşdyrmak, esasan demgysma tutgaýyny aýyrmak üçin ulanylýar. BA-ny bejer-mekde esasy saýlanyp alynýan derman pürküçli simpatomimetikler: berotek, salbutamol, astmopent we ş.m. bolýarlar. Bu dermanlar, esasan mukdarlaýyn goýberiji gurluşly pürküjilerde çykarylýar. Bu derman toparlary üçin β -reseptorlaryň täsirini güýçlendirmek, adenilatsiklazanyň işjeňligini ýokarlandyrmak, SAMF-iň mukdaryny köpeltmek, öýjük içindäki K^+ ionyny azaltmak we biologiki işjeň maddalaryň bölünip çykmagyny peseltmek häsiýetlidir.

Simpatomimetikleri gipertoniýa keselinde giňden ulanmak ot-nositel gadagan we tireotoksikozda, miokardyň kesellerinde ulanmak bolsa gadagan hasaplanylýar. Bu toparyň dermanlarynyň çakdanaşa köp mukdarda ulanylmagy astmatiki ýagdaýyň döremegine getirýär. Olar uly mukdarda ulanylanda kardiotsiki täsiri bar. Şonuň üçin gysga täsirli simpatomimetikleri gün içinde 3 – 4 gezekden, iň köp bolanda 6 gezekden köp ulanmak maslahat berilmeýär. Gaýraüzülme-leriň aýdyň ýüze çykanlygy sebäpli uzak täsir ediji simpatomime-tikleriň (salmoterol, formoterol we ş.m.) ulanylyşy çäklendirilýär. Biz öz geçiren barlaglarymyzda spiropenti (uzak täsir edýän adreno-mimetik) 1 gerdejikde (0,02 mg klenbuterol) günde 2 gezek BA-ly näsaglarda ulandyk we onuň gowy terapewtiki täsiriniň bardygyny anykladyk. Bu toparyň dermanlary demgysma tutgaýyny aýyrmak üçin ulanylmaýar. Bronhlary giňeltmek maksady bilen holinoli-tikler: atrowent, trowentol, oksiwent hem ulanylýar. Bu dermanlaryň M-holinoreseptorlaryň täsirini azaldyýy, bronhlary giňeldiji, şeýle hem bronhlaryň mázleriniň sekretor işjeňligini peseldiji häsiýetleri bardyr. Holinolitikleri göze gara suw inme keselinde (glaukoma), ýüregiň işemiki keselinde (ÝIK) gipertireozda ulanmak bolmaýar. Olar pürküç görnüşde çykarylýar. Holinolitikleriň terapewtiki täsiri haýal ýüze çykýar. Şonuň üçin hem olar simpatomimetikler bilen bile utgaşdyrylýar. Şeýle utgaşdyrylyp ýasalan derman berodual öz düzü-

minde berotegi we atrowenti saklaýar. Atrowent günde 2 mukdardan 3 – 4 gezek; oksiwent 1 mukdardan 2 gezek; berodual 2 mukdardan 2 – 3 gezek bellenýär. Şeýle hem bronholitikler toparyna metilksantiniň hatary: teofillin, eufillin, aminofillin we ş.m. degişlidir. Metilksantin toparyndaky dermanlar fosfodiesterazany basyp ýatyrmaga ukyplydyrlar we netijede SAMF-iň dargamagyny peseldýärler. Şeýle täsir bronhlaryň giňelmegine we bazofil-dolmuş öýjükleriň dargamagynyň azalmagyna getirýär.

Metilksantinler böwregüsti mázden kateholaminleriň bölünip çykmagyny güýçlendirýärler. Şeýle hem olar bronhlaryň ýylmanak myşsalarynyň öýjüginde kalsiniň ýerleşişine täsir edip bilýär. Traheobronhial siliar ulgamynyň işjeňligini güýçlendirýär, prostaglandinleriň bronhlara edýän täsirini togtadýar. Bu topara degişli dermanlaryň gowşak immunostimulýator hem-de gipotenziw häsiýetleri bardyr. Metilksantiniň toparyna degişli bolan dermanlaryň, esasan hem ýaşuly adamlarda aritmiýa, tahikardiýa ýaly gaýraüzülmeleriň ýüze çykýanlygy sebäpli ulanylyşy çäklendirilýär. Şonuň üçin hem gipotoniýada bu dermanlary ulanmak bolmaýar, ÝIK-de, aterosklerotiki kardiosklerozda bolsa olary ulanmak çäklendirilýär. Belläp geçmeli zatlaryň biri, soňky ýyllarda metilksantiniň hatarynyň uzak wagtlaýyn täsir ediji dermanlary (teodur, teopek, teobiolong, eufillong, konufillin, durofillin) çykdy. Bularyň kömegi bilen ganyň düzüminde teofilliniň gerek bolan täsiri berýän zähersiz mukdaryny saklap bolýar. Bu derman toparyny simptomimetik we holinolitikler bilen birlikde BA-nyň orta agyrylykda we agyr geçýän görnüşlerini bejermekde ulanmak bolýar;

b) *gakylyk gopduryjy we mukolitiki dermanlar*: asetilsistein, bromgeksin, lazolwan, mukaltin we ş.m., şeýle hem derman ösümlikler toplumy: anis, bagulnik, käkilik oty we başgalar gakylygyň gopmagyny ýeňilleşdirip, işlenilip çykarylýan suwuklygyň reologik häsiýetini üýtgedýär. Bu dermanlar ulanylanda käbir näsaglarda şahsy göteribilmezlik bolup biler;

ç) *BA-nyň dermansyz bejeriş usullary*. BA dermansyz bejeriş usullaryna fizioterapewtiki bejeriş, döş kapasasynyň mas-sažy, dem alyş gimnastika maşklary we ş.m. degişli bolup durýarlar. BA-da antibakterial dermanlary ulanmak keseliň döreýiş mehanizmleri tarapdan esaslandyrylmaýar. Antibiotikleriň penis-

illin hataryndan başgalary diňe utgaşyp gelyän iriňli ýokançly keseller bolanda, eozinofiliň mukdaryny hasaba almak bilen ulanylýar. Biziň pikirimizçe, BA-nyň basgançaklaýyn bejergisiniň (BA-ny anyklamagyň we bejermegiň halkara ylalaşygy boýunça) saglygy goraýyş işine girizilmegi amatly bolar. BA-nyň bejerilişine basgançaklaýyn usuly girizmek, näsaglarda ýüze çykýan alamatlara ýokary derejede gözegçilik etmäge we wagtynda olara täsirli mukdarda dermanlary bellemeklige mümkinçiligi döredýär.

BA basgançaklaýyn usul boýunça bejerilende, kesel agyrlaşdygça ýokary basgançaga geçmeli («basgançak ýokary»). Keseliň agyrllygy peselse, onda aşaky basgançaga geçmeli («basgançak aşak»). BA-nyň allergiýa bilen bagly däl görnüşini bejermekde umumy kabul edilen düzgün bilen geçirmeli bejergiden başga-da, her näsagyň keseliniň döreýşini hasaba almaly.

Kär sebäpleri BA-ly näsaglary bejermekde işdäki kesel döredip biljek sebäpleri aýyrmaklygyň, giposensibilizasiýa terapiýasyny geçirmekligiň (mahsus immunoterapiýa) uly ähmiýeti bar.

Aspirinden soň ýüze çykýan bronhial astmada näsag aspirini ýa-da steroid däl alawlama garşy dermanlary ulanmaly däl we näsaglara seresaplyk bilen desensibilizirleýji bejeriş geçirmeli. Aspirin bilen desensibilizasiýany onuň az mukdaryndan başlap (40 – 80 mg günde) ýokarlandyryp geçirmeli. Desensibilizasiýa geçirmegiň dowamlylygy ortaça 12 hepde bolýar, ondan soňra näsaga bu dermanyň goldaýjy mukdaryny 0,3 gr 3 – 5 günde 1 gezek bermeli.

BA-da basgançaklaýyn bejeriş geçirmegiň ugry

BA geçiş agyrllygy	Bejeriş
1	2
I. Ýeňil epizodiki	<p>I basgançak</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kesel dörediji sebäpleri aradan aýyrmaly. 2. Gysga täsirli β_2-agonistler, hepdede 3 gezekden az. 3. Göz önünde tutulýan fiziki işden ýa-da allergen bilen galtaşmadan öň gysga täsirli β_2-agonisti ýa-da intaly ulanmaly. 4. Keseliň ýitileşen döwründe alawlama garşy dermanlary (intal, taýled, lomudal) ulanmaly.

1	2
II. Ýeňil persistirlenýän	<p>II basgançak</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kesel dörediji sebäpleri aradan aýyrmaly. 2. Her gün alawlama garşy pürküçli dermanlary (intal ýa-da taýled) ulanmaly. 3. Gysga täsirli β_2-agonistleri gerek bolan ýagdaýynda ulanmaly (gün içinde 3-4 sapar).
III. Orta agyrlykda	<p>III basgançak</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kesel dörediji sebäpleri aradan aýyrmaly. 2. Alawlama garşy dermanlaryň gündelik mukdaryny köpeltmeli; pürküçli steroidleriň 200-800 mkg/ günde mukdaryny goşmaly. 3. Esasan hem gijeki alamatlary gözegçilikde saklamak üçin uzak wagtlaýyn täsir ediji bronhodilatatorlary ulanmaly Antiholinergiki dermanlary ulanmak hem mümkin. 4. Gysga täsirli β_2-agonistler, ýöne olary gün içinde 3-4 gezekden köp ulanmaly däl.
IV. Agyr	<p>IV basgançak</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Kesel dörediji sebäpleri aradan aýyrmaly. 2. Pürküçli steroidleriň mukdaryny günde 800-1 000 mkg. çenli köpltmeli, 1 000 mkg/günde we ondan-da köp mukdarda lukmanlaryň gözegçiligi astynda ulanmaly. 3. Uzak täsir ediji bronhodilatatorlar, esasan gijeki alamatlary gözegçilikde saklamak üçin ulanylýar. Antiholinergiki dermanlary ulanmak hem mümkin. 4. Kortikosteroidler günde ýa-da alternirlenen shema boýunça içmek görnüşinde ulanylýar. Steroidleriň mukdaryny azaltmak üçin olaryň alternatiw görnüşlerini hem ulanmak mümkin. 5. Gerek bolan ýagdaýynda gysga täsirli β_2-agonistleri ulanyp bolar, ýöne olaryň mukdary gün içinde 3-4 gezekden köp bolmaly däl.

Fiziki agram sebäpli döreyän BA-ny bejermekde näsaglara fiziki türgenleşik geçirmekligiň ähmiýeti bardyr. Fiziki agram sebäpli döreyän bronhial demgysmany bejermekde we keseliň önüni almakda β_2 -agonistleri we intaly ulanmagyň ähmiýeti uludyr.

Eger BA näsagyň psiho-emosional ýagdaýynyň bozulmagy sebäpli ýüze çykan bolsa, onda näsag bilen lukmanyň arasyndaky psihologiki gatnaşygyň, psihoterapewtiki gürrüňler geçirmegiň ähmiýeti uludyr. Olara köşeşdiriji dermanlar, neýroleptikler, antidepressantlar bilen bejergi geçirmeli. Şeýle näsaglary hökman psihiatra barlatmaly.

Eger BA glýukokortikoidleriň ýetmezçiligi, dizoworial bozulma, galkan şekilli mäziň gormonlarynyň deňagramlygynyň bozulmagy esasynda ýüze çykan bolsa, onda basgançaklaýyn bejermekde ulanylýan dermanlar bilen bir hatarda näsaglara aýda 1 gezek anaboliki steroidler (retobolil, nerobolil), galkan şekilli mäziň gormonlary (kalsitron, kalsitonin), kalsiý dermanlary bilen tapgyrlylaýyn bejergini geçirmeli. Ýüze çykyp biljek adrenergiki deňsazlygyň önüni almak üçin näsaga simpatomimetikleriň pürküş ýol bilen ulanmaklygyň çäklendirilmelidigini düşündirmeli. Şeýle ýagdaý ýüze çykanda keseliň geçiş agyrlygyna görä bejergini kadalaşdyrmaly. Eger-de BA-nyň döreyşinde holinergiki täsiriň güýçlüligi agdyklyk etse, onda toplumlaýyn bejergä holinolitikleri goşmaly.

BA-ny gözegçilik astynda saklamakda, näsaglary reňkli zolak usulynda bejermegiň ähmiýeti örän uludyr. Zolaklaryň reňkleri ýolyşygyň (swetoforyň) ýaşyl, sary, gyzyr reňklerine gabat gelýär.

Ýaşyl zolakda bronhial demgysmanyň ýitileşmeginiň kliniki alamatlary ýok. BA gözegçilik astynda saklanýar. Bu topardaky kesellileriň GDÇG1-iň ýa-da DÇÝT-niň görkezijileri 80 – 100%-e barabar, görkezijileriň gün içindeki üýtgemekligi 20%-den pes. Şeýle zolakdaky näsaglary gözegçilik astynda saklamak üçin bermeli dermanlaryň mukdary keseliň geçişiniň agyrlygyna bagly.

Sary zolak ýokary ünsi talap edýär. BA-nyň bu zolaga ýygy-ýygýdan geçmegi keseliň gerekli derejede gözegçilikde saklanylmagyny görkezýär we olary ýaşyl zolaga geçirmek üçin güýçlendirilen bejergi işini geçirmeklik talap edilýär. Bu zolakdaky näsaglary GDÇG₁-iň bolmalysyndan 50 – 80%-e çenli peselmegi häsiýetli, gün içindä-

ki üýtgemeklik 20 – 30%-e barabar. Olarda BA-nyň ýitileşmeginiň kliniki alamatlary ýüze çykýar.

Gyzyl zolak – howpuň abanýanlygyny habar berýär. Gaýragoýulmasyz ünsüň berilmegini, näsagyň haýal etmän, hassahana ýerleşdirilmegini talap edýär. Bu topardaky näsaglarda GDÇB₁ bolmaly-syndan 50%-den pes, görkezijileriň gün içindäki üýtgemegi 30%-den ýokary.

Näsaglara öz-özlerine wagtynda kömek bermekligi öwretmekde «Astma-merkez», «Astma-mekdep», «Astma-klub» we ş.m. bilim beriş-öwrediş ulgamyň guralmagy ýokary netijeli bolýar.

BA-nyň önüni alyş çäreleri. BA-nyň önüni alyş çärelerini guramaçylykly geçirmek üçin, öňi bilen anyklaýjy soragnamalary doldurmak bilen ilatyň skrining barlagyny geçirmeli. Skrining barlag soragnamasy kesel dörediji sebäpleri, keseliň başky kliniki alamatlaryny we spirometriýanyň ýa-da pikfloumatriýanyň netijelerini öz içine alýar. Keseliň başky basgançaklaryny anyklamak üçin seresaplyk bilen goşmaça barlaglar (asetilholin, fiziki agram, sowuk bilen) geçirilýär. Geçirilen skrining barlagyň netijesinde barlagdan geçenler BA-nyň döremeginiň basgançaklaryna bölünýärler.

Ilkinji önüni alyş çärelerini sagdyn adamlaryň arasynda «O», «I» we «II» basgançakda, ikilenji önüni alyş çärelerini keseliň III basgançagynda we üçülenji önüni alyş çärelerini bolsa IV basgançagynda bolanlaryň arasynda geçirmeli. Ilkinji önüni alyş çäreleri BA-nyň döremegini önüni almakda esasy orny eýeleýär. Bu çäreler masgala gurlanda keseliň nesil yzarlaýandygyny göz önünde tutmakdan, masgala agzalarynyň arasynda çilim-temmäkä garşy göreşi güýçlendirmekden, hünär allergiýasy adamlaryň işini üýtgetmekden, göwreli aýallary sowuklamadan goramakdan we başgalar-dan ybaratdyr.

BA-nyň önüni almak çäreleriniň toplumyna bedeni berkitmek, önümçilikde howanyň hapalanmagyna, çilim çekmeklige garşy göreş, wagtynda sowuklama kesellerine, ýiti respirator kesellere, dowamly alawlama ojaklaryna garşy göreş çärelerini gurnamak girýär.

BA-ly näsaglar jaýyň içini yzygider şemallatmaly we tozanlary süpürip aýyrmaly. Olara pişik, it ýaly haýwanlar bilen meşgullanmagy, balyklar üçin berilýän iýmiti ulanmagy gadagan etmeli. Şeýle hem

ilkinji öňüni alyş çärelerine, jaýyň içindäki ýünden edilen esbapla-ry aýyrmak, jaýyň içini arassa saklamak, kömelekleriň köpelmiz-ligi üçin jaýy gury saklamak girýär. Keseliň öň ýanyndaky adamlara (pollinoz we ş.m.) ösümlikleriň gülleýän döwründe şäherden daşky ýagdaýlarda bolmaklyk çäklendirilýär. Eger näsaglarda iýmite ýa-da dermanlara allergiýa bolsa, onda şol allergiki maddany ulanyşdan aýyrmaly.

BA-nyň ýüze çykmagynyň I – II basgançaklarynda bolanlary hökman dispanser hasabyna almaly we olara fizioterapewtik emler, bronholitikler, kăwagt intal, zaditen, desensibilizirleýji serişdeleri ulanmak arkaly dikeldiş işleri geçirmeli.

Dikeldiji bejerginiň kesel bejeriş-dikeldiş edaralarynda, şypaha-nalarda geçirilmegini maslahat bermek bolar.

Ikilenji öňüni alyş çäreleri ilkinji öňüni alyş işlerini doly öz içine alýar. BA bilen kesellänlere gipoallergik berhiz tutmaklygyň, şokola-dy, baly, kofäni, hozlary, ýumurtgany, sitruslary, balyklary we beýleki allergen iýmitleri ulanmazlyk maslahat berilýär. Ikilenji öňüni alyş çärelerini geçirmekde keseliň agyrlygyna görä ony gözegçilik astynda saklar ýaly bejergini saýlap almak esasy orny tutýar. Näsagyň şahsy aýratynlygyna, keseliň agyrlygyna görä keseli gözegçilikde saklamak üçin şeýle bejergiler geçirilýär:

1) diňe allergik alawlama garşy dermanlar (intal);

2) allergik alawlama garşy dermanlar (intal) we bronholitikler (β_2 agonistler);

3) pürküçli kortikosteroidler (ingakort) we utgaşan täsir ediji bronhodilatatorlar – berodual.

4) pürküçli kortikosteroidler (ingakort), prednizolon (gözegçilik-de saklaýjy mukdary – 10 mg çenli).

Uzak täsir ediji bronhodilatatorlar – formaterol, salmeterol ýa-da teopek, teobiolong we ş.m. – şahsy saýlap almak boýunça ulanylýar. Kăbir ýagdaýlarda BA-ly näsaglara seresaplyk bilen mahsus giposen-sibilizirleýji bejergini, agram peseldiji berhiz bejergisini, speliotera-piýany (düz şahtasynda bejergi), şypahanalar bejergisini (deňiz-dag – Gyrgyzystan), magnit terapiýasyny, iňňe-refleks bejergisini geçirmek bolýar. Türkmenistanyň şertlerinde bu maksat üçin kärhanalaryň bejergi otagy, esasan hem Hazar deňziniň kenarynda ýerleşen şypa-

hanalar ulanylsa amatly bolar. Spelioterapiýa bejergisini Türkmenistanyň howa şertlerinde gurnamak üçin Köýten dagynyň eteginde ýerleşen duz şahtalarynyň täsirini öwrenmek zerur.

BA-nyň üçülenji önüni alyş çärelerini geçirmekde ilkinji we ikilenji önüni alyş çäreleriniň esaslary saklanýar. Şeýle hem bu derejede önüni alyş – dem alyş, ýürek-damar ulgamynyň işjeňligini kompensirlenen ýagdaýda saklar ýaly geçirmeli bejergileri öz içine alýar. Bu maksat bilen BA-nyň gaýraüzülmeli görnüşleri bejerilende, näsaglara öňki basgançakdan bronholitikler we allergik alawlama garşy serişdeler bilen bejergini dowam etmeli. Kislorod bilen bejergini goşmaly. Kalsiý antagonistlerini, nitratlary ýa-da angiotenzin öwürüji fermentleriň ingibitorlaryny, kähalatlarda ýürek glikozidleriniň pes mukdaryny, antiagregantlary, antikoagulyantlary näsagyň şahsy aýratynlygyna görä bejergä goşmaly. Wagtynda geçirilen şeýle çäreler öýkeniň we ýüregiň işjeňligini uzak wagtlaý kompensirlenen ýagdaýda saklamaga mümkinçilik döredýär.

2.10. DEM ALYŞ ÝETMEZÇILIGI

Dem alyş ýetmezçiligi diýlip, haçanda daşky dem alyş ulgamy arterial ganyň düzümindäki gazy kadaly saklap bilmeýän ýagdaýyna ýa-da ol güýçli funksional dartgynlyk bilen saklanylýan ýagdaýyna aýdylýar.

Dem alyş ýetmezçiliginiň esasy görkezijisi gipoksemiýa ýa-da giperkapniýa bolup durýar. Ýöne birnäçe ýagdaýlarda gazyň düzümi birnäçe kompensator üýtgeşmeleriniň: demniň çalt alynmagy, dem alşyň ekskursiýasynyň köpelmegi bilen kadaly ýagdaýda saklanýar. Şol sebäpli bu näsaglarda giperkapniýa, gipoksemiýa bolmaýar, olarda diňe demniň kynlyk bilen alynmagyna subýektiw arz bolýar.

Dem alyş ýetmezçiliginiň haýal ýa-da çalt peýda bolýanlygyna baglylykda dem alyş ýetmezçiligi ýiti we dowamly görnüşlere bölünýärler. Ýiti dem alyş ýetmezçiligi (ÝDÝ) birnäçe minutyň ýa-da sagadyň içinde peýda bolýar. Dowamly dem alyş ýetmezçiligi (DDÝ) bolsa birnäçe aýyň, ýylyň dowamynda ýüze çykýar. Ýöne bir ýagdaýy ýatdan çykarmaly däl: ÝDÝ, eger-de wagtynda kömek edilmese, DDÝ-e geçip biler we DDÝ birnäçe howply kesel dörediji sebäpleriň täsiri astynda ÝDÝ-niň kliniki häsiýetini alyp biler.

Ýiti dem alyş ýetmezligi (ÝDÝ).

ÝDÝ – ýiti peýda bolýan dem alyş ýetmezçiliginiň alamatlar toplumydyr. ÝDÝ-de öýkeniň işjeňligi tiz dekompensirlenýär, ýagny ol gandaky kislorodyň (PaO_2) we kömürturşy gazynyň (PaCO_2) parsial basyşyny kadalaşdyryp bilmeýär. ÝDÝ az wagtyň içinde birden döremek bilen birlikde näsaga uly ölüm howpuny salýar.

Sebäpleri we döreýşi: ÝDÝ – öýkende kislorodyň we kömürturşy gazynyň (CO_2) aýlanyşynyň peselmegi sebäpli döreýär. Arterial gan kislorod bilen üpjün edilip bilinmedik ýagdaýynda gipoksemiki, ganda we dokumalarda kömürturşy gazynyň köpelmeginde – giperkapniki ÝDÝ ýüze çykýar.

Öýkende dem alyş peselip, öli boşluk köpelen we dokumalarda CO_2 -niň emele gelmegi güýçlenen ýagdaýynda giperkapniki ÝDÝ peýda bolýar. Bu ýagdaýda PaCO_2 -niň köpelmegi bilen birlikde, ganda PaO_2 -niň peselmegini anyklamak bolýar.

Apnoe – dem alyş ýetmezliginiň iň bir agyr görnüşi bolmak bilen, gipoksemiki ÝDÝ deňişli bolup durýar. Apnoede gipoksiýanyň az wagtyň içinde ösmegi ýaşaýyş üçin wajyp agzalaryň işleýşini peseldýär we şonuň üçin ýüregiň işleýşiniň saklanmagyna getirýär.

Giperkapniki dem alyş ýetmezçiliginiň sebäpleri:

1. Dem alyş merkeziniň işiniň bozulmagy: gan aýlanyşyň bozulmagy, gipoksiýa, beýniniň çişmegi, zäherli maddalar bilen zäherlenmek, kelle şikesi, meningo-ensefalit we ş.m.;

2. Nerw-myşsa işiniň bozulmagy sebäpli gipowentilýasiýa: dem alyş muskullarynyň şikesi; çetki we bil nerwleriniň keselleri we şikesi, miasteniýa, botulizm, bürme keseli, miorelaksantlaryň täsiri;

3. Dem alyş ýollarynyň geçirijiliginiň kynlaşanlygy sebäpli gipowentilýasiýa: öýkeniň dowamly alawlamasynyň ýitileşmegi, astmatiki ýagdaýlar.

Gipoksemiki ÝDÝ-niň klinikasy ganda PaO_2 peselmegi bilen bagly.

Arterial gipoksemiýasynyň peýda bolmagynyň esasy ösüş yzygiderligi alweolýar-kapilýar bardada gaz çalyşmak ukybynyň, olarda wentilýasion we perfuziýa aragatnaşygynyň, diffuzion ukybyň peselmegi bilen baglydyr.

Gipoksemiki dem alyş ýetmezliginiň esasy sebäpleri:

1. Apnoe, asfiksiya, dürli sebäplere göre peýda bolýan we güýjeýän gipowentilyasiya.

2. Respirator distress sindromy – öýkenleriň ýürek keselleri sebäp bolmadyk suwly çiş bilen geçýän diffuz şikesi. Bu ýagdaýda öýkeniň içindäki ganyň şuntirlenmesi we O_2 -niň çişen alweolýar-kapillýar membranadan diffuziýasy bozulýar.

3. Dem alyş meýdanynyň azalmagy we gelýän ganyň oňa görä köp bolan ýagdaýlary: öýkeniň ýiti obstruktiv atalektazy, anafilaksiya, Mendelsonyň sindromy, krupoz pnevmoniya we ş.m.

ÝDÝ-niň toparlara bölünişi. Aşakda ÝDÝ-niň W.D.Malyşew (1989) tarapyndan hödürlenlen, sanly kesgitlemeli toparlara bölünişi berilýär.

ÝDÝ-niň geçişi: näsaglary barlamagy öýkenleriň, gan aýlanyşygynyň ýagdaýyna, näsaglaryň huşuna, ýaşayyş işjeňligine baha bermekden başlamaly.

Huş işjeňliginiň ýitmegi gipoksemiýanyň we giperkapniýanyň basgançaklary bilen göni bagly bolup durýar. Eger-de näsaglarda ýeňil giperkapniya we gipoksemiya bolsa, onda olarda duýgurlyk peselýär, pikir edişleri we gepleýişleri haýallaşýar, biynjalyklyk, biparhlyk ýa-da agressiwlik we ş.m. peýda bolýar. Gipoksemiya we giperkapniya ýagdaýynyň güýçlenmegi bilen näsaglarda daş-töwerege bolan biparhlyk ösýär, soňra bolsa olar huşlaryny ýitirýärler. Ýokary derejedäki gipoksiýada ($PaO_2 < 50$ mm sim. süt.) we giperkapniýada ($PaCO_2 > 80$ mm sim. süt.) gögermäniň, titremäniň, şogun yzýany näsaglar arefleksiw koma düşýärler. Ganyň düzümindäki PaO_2 we $PaCO_2$ hemişe dem alşyň ýetmezçiliginiň basgançaklary bilen deň gelip duranok. Apnoe ýagdaýa geçýän tahipnoe we hemişelik däl polipnoe agyrlaşýan gipoksiýanyň görkezijileri bolup durýar. Giperkapniki ÝDÝ ilki kömekçi muskulaturalaryň gatnaşmagynda bolýan tahipnoe, soňra güýçli bildirýän sianozsyz we ekspirator demgysmasyz oligopnoe geçmek bilen häsiýetlenýär.

Tahipnoe – bir minutda 35 we ondan-da ýokary bolsa, onda bu ýagdaý dekompensirlenen dem alyş ýetmezçiligi hasaplanylýar. Stridor, ýajyk süňküniň aşagynyň çökmegi ýokary dem alyş ýollarynda obstruksiýanyň barlygyny häsiýetlendirýär. Çeýn-Stoksu dem alş, bradipnoe kelläniň şikesinde, kelläniň içindäki basyşyň köpelmeginde,

**W.D.Malyşew (1989) boyunca ÝDÝ-niň sanynyň
kesgitlemeli toparlara bölünişi**

ÝDÝ-niň başgançaklary	DAS	Pa O ₂	Pa CO ₂	ÖÝG	ÖGÝS	WL/WT	A-a (PO ₂)	Öýken şuntý
I	< 30 bir minutda	kadaly	40-50 mm sim.süt. (5,3 kPa)	30-65 mlkg ⁻¹	25-50 mlkg ⁻¹	kadaly	kadaly	kadaly
II	31-35 bir minutda	50 mm sim. süt.	50-60 mm sim.süt.	15-30 mlkg ⁻¹	10-25 mlkg ⁻¹	0,5 - 0,6	30 - 100 mm sim.süt.	Ýüregiň bir minutky göwrüminiň (ÝMG) 15% çenli
III	> 35 bir minutda	< 50 mm sim. süt.	> 60 mm sim.süt.	< 15 mlkg ⁻¹	25-50 mlkg ⁻¹	> 0,6	> 100 mm sim. süt.	ÝMG-niň 15- 30%-e çenli
IV	Gipoksemiki we giperkapniki koma; sirkulyator şok; metaboliki asidoz, umumy gipoksiýa							

Bellikler:

1. DAS – dem alyş sany ;
2. ÖÝS – öýkeniň ýaşayyş sygymy;
3. ÖGÝS – öýkeniň güýçlendirilen ýaşayyş sygymy;
4. WL/WT – öýkeniň öli boşlugynyň, öýkeniň göwrümi bilen gatnaşygy;
5. A – a (PO₂) – kislorod boyunca alweol-arterial tapawut

narkotikler ýa-da beýleki zäherli maddalar bilen zäherlenmelerde duş gelýär. Kusmaul häsiýetli dem alyş (uly sesli dem almak) metaboliki asidoz bolanda duş gelýär (uremiýa, diabetiki we bagyr komalarynda). Gipowentilýasiýa ýagdaýynyň bolmagy H^+ -yň we ketonlaryň dem alyş merkezine täsir etmegi bilen baglanyşdyrylýar. Agonal (ölümden öňki) dem alyş (gasping) dowamly dem alyş we gysga dem çykarma bilen häsiýetlendirilýär.

Gipoksiýa, giperkapniýa bolan adamlarda tahikardiýa peýda bolýar, emma agyr gelýän gipoksemiki we giperkapniki koma bradikardiýa getirip biler.

Gan damarynda basyşyň köpelmegi giperkapniki ÝDÝ-de duş gelýär. Ýüregiň ritminiň bozulmagy ÝDÝ-niň hemme görnüşinde duş gelip biler.

Gipoksemiki we giperkapniki koma hemme wagt gipotoniýa we dissirkulýator şoka getirip biler.

Gögermäniň peýda bolmagy kislorodyň aýlanyşygynda agyr bozulmalaryň bolanlygyny subut edýär. Gögerme gipoksemiki ÝDÝ-de ir, giperkapnikide bolsa örän giç peýda bolýar. Diňe dem ýetmezligi sebäpli döreýän merkezi gögerme, arterial gipoksemiýany häsiýetlendirýär.

ÝDÝ-niň iň agyr basgançaklarynda (III – IV) näsaglaryň derisi ýer reňkini alyp, sowuk ýelmeşik der bilen örtülýär. Bu ýagdaý mikrosirkulýasiýanyň agyr bozulanlygyna şaýatlyk edýär.

ÝDÝ-de diurez peselýär, käwagtlar içegede parez, aşgazan-içege ulgamynda ýiti ýarajyklar emele gelip biler.

Şeýlelik bilen, ÝDÝ-niň kliniki alamatlarynyň köpdürlüligine garamazdan, esasy bu ýagdaýyň kesgidini goýmakda gandaky gazyň düzümini anyklamak esasy görkeziji bolup durýar.

ÝDÝ-niň anyklaýyş görkezijileri:

1. Dem almaklygyň birden peselmegi – dispnoe;
2. Howadan dem alnanda $PaO_2 < 50$ mm sim.süt.
3. Howadan dem alnanda $PaCO_2 > 50$ mm sim.süt.
4. Arterial ganyň $PH-y > 7,30$, dem alyş we metaboliki asidozyň

bolmagy.

Näsaglarda sanalan 4 alamatyň hemme wagt bolmazlygy hem mümkin. Olaryň ikisiniň bolmagy bu kesgidi goýmaklyga mümkinçilik döredýär.

ÝDÝ-niň bejerilişi. ÝDÝ-ni bejermek örän wajyp meseleleriň biri bolup durýar. Bu ýagdaýda keseli ir anyklamagyň we näsagy ÝDÝ-den ir çykarmak üçin tiz kömegi gurnamagyň uly ähmiýeti bardyr.

ÝDÝ-de näsaglary alyp barmagyň esasy düzgünleri aşakdakylardan ybaratdyr.

1. Ilki tiz kömek, soňra kesel kesgidini anyklamak we meýilnama boýunça bejeriş.

2. Bejerişe umumy garaýyş.

3. Keseliň esasy ösüş nukdaý mehanizmlerini anyklamak we ony kadalaşdyrýar ýaly dermanlary bellemek.

4. ÝDÝ-e getiren esasy keseli anyklamak we ony bejermek.

5. Umumy terapewtiki seredişi üpjün etmek.

Görşümüz ýaly, ÝDÝ-e sezewar bolanlara ilki tiz kömek bermeli, ýokary dem alyş ýollaryndan howa geçer ýaly ýagdaý döretmeli, emeli dem alşy (EDA) gurnamaly, hemme wagt O_2 geler ýaly etmeli. Ýaşaýşa howp salýan ýagdaý aýrylandan soň, döreýşine görä, esasy kesele garşy dermanlar bellenilýär. Bu bejergide ÝDÝ-de ähli agzalara zeper ýetýändigini göz önüne tutmaly.

Esasy bejeriş şu aşakylardan ybaratdyr:

1. Dem alyş ýollarynyň geçirijiligini gazanmaly.

2. Gakylygyň kadaly gelmegini gazanmaly.

3. Näsagyň, ýeterlik derejede özbaşdak dem alyp bilmegini gazanmaklyk.

4. Dem alşy wagtlaýyn çalyşýan, emeli dem alşy ulanmaklyk.

5. Kislorod terapiýasy.

Şu görkezilen respirator terapiýany, käbir ýagdaýlarda diuretikleri bellemeklik bilen utgaşdyrmak bolar. Meselem, birleşdiriji dokumada çişniň bolmagy dem alşy kynlaşdyrýar, bu ýagdaýda diuretikleri ulanmak – diurezi köpeldýär, öýkendäki çiş azaldýar, dem alşy kadalaşdyrýar. Ganyň reologiýasyny gowulaşdyrmagyň hem dem alşy kadalaşdyrmakda ähmiýeti uludyr. Şol sebäpli näsaglara reopoli-glýukin, antikoagulyantlar, antiagregantlar bellenilýär. Kä ýagdaýlarda neýroleptikleri, kiçi trankwilizatorlary bellemekligiň hem ähmiýeti bar. Bejerişde hökmany ýagdaýda turşy we aşgar deňagramlygyny barlamaly we ony deňleşdirer ýaly bejeriş işlerini geçirmeli.

Dem alşy kadalaşdyrmakda emeli dem almaklygy – agyzdan-agza ýa-da agyzdan-burna, dem alyş turbajyklaryny ulanmak, traheýanyň intubasiýasy, konikotomiýa, traheostomiýa, dem alyş ýollaryna düşen maddalary çykarmak, dem alyş ýollaryny arassalamak, bronhlaryň gysylmagyny, alawlamasyny, çişini aýyrýan dermanlary we usullary ulanmaklygyň ähmiýeti hem uludyr.

Gakylygyň ýeňil çykmaklygyny gazanmak üçin mukolitikler, bronholitikler, alawlama garşy dermanlary ulanmaklygyň ähmiýeti uludyr. Gakylygyň gelmegini gazanmakda postural drenažyny, wibro, perkussion, wakumly massažlary geçirmekligiň, üsgürmegiň, bronhy bronhoskop bilen ýuwmaklygyň ähmiýeti hem uludyr.

Emeli dem alşa geçirmeklige görkezmeler:

1. Gipowentilýasiýa ýa-da apnoýe bilen bilelikde ýokary duýgurlyk, koma, sianoz, deriniň ýer reňkini almagy, tahi- ýa-da bradikardiýa, göreçleriň ululygynyň üýtgemegi.

2. Dem alyş çaltlygynyň 2 esse köpelmegi, öýkeniň durmuş göwrüminiň 2 esse peselmegi.

3. Ganda PaO_2 -niň 50 mm sim.süt-den pes; PaCO_2 -niň 60 mm sim. süt-den ýokary; pH-yň $< 7,30$ bolmagy.

Emeli dem alyş ýörite ýüz maskalarynyň, howa geçiriji turbajyklaryň, intubasion turbajyklaryň, el we awtomatiki respiratorlaryň üsti bilen geçirilýär. Spontan we emeli dem alşy geçirmekde onuň ýörite düzgünini saýlap almak örän möhümdir (reanimasiýa boýunça okuw kitabyna serediň).

Oksigenoterapiýa geçirmeklik üçin esasy görkeзме gipoksemiki ÝDÝ bolup durýar. Näsaglara kislorod ýörite burun ýa-da agyz-damak kateteriniň üsti bilen berilýär. Kislorod berlende, onuň ýylylygyna we çyglylygyna üns bermeli. Kislorodyň zäherli we zeper ýetiriji täsiri, onuň 50 we ondan-da ýokary göterimi ulanylanda peýda bolýar. 40% kislorody uzak wagtlap ulanmagyň zyýany ýok. ÝDÝ bejerilende onuň döreýşini (obstruktiv, restriktiv we ş.m.) anyklap, olaryň hersiniň özüne görä bejeriş bellemeli. Beýleki bir wajyp mesele, esasy keseli anyklap (krupoz pnewmoniýasy, bronhial astma, spontan pnevmotoraks we ş.m.), olara garşy zerur bejergileri geçirmekdir. Elbetde, bu geçirilýän işler gün tertibini, deontologiýa we gigiýena düzgünlerini saklamak bilen geçirilse, olaryň ähmiýeti uly bolar.

Dowamly dem alyş ýetmezçiligi (DDÝ).

DDÝ diýlip, haçanda dem alyş ulgamy birnäçe wagtyň dowamynda arterial ganyň gaz düzümini kanagatlanarly saklap bilmän ýagdaýyna aýdylýar. DDÝ ÝDÝ-den tapawutlylykda uzak wagtyň dowamynda döreýär we bu ýagdaý durnukly saklanýar.

Sebäpleri we döreýşi. DDÝ sebäpleri we döreýiş häsiýeti boýunça üç dürli: obstruktiv, restruktiv we garyşyk görnüşli dem alyş bozulmalary bolýar.

Obstruktiv görnüşli dem alyş bozulmalary bronhlardan howanyň geçmeginiň kynlaşmagy bilen häsiýetlenýär. Bu ýagdaýa ÖDOK (çiş, gakylygyň üýşmegi, bronhlaryň gysylmagy we ş.m.), bronhial astma (bronhlaryň gysylmagy), traheýanyň ýa-da bronhlaryň içinden ýa-da daşyndan gysylmagy (howply täze döreme bilen) getirip bilerler. Bu ýagdaýda öýkeniň ýaşaýyş sygymy (ÖÝS) güýçlenen we beýleki dem alyş işjeňlikler peselýär. Şol sebäpli dem alyş kompensirlemek üçin dem alyş muskulaturalary goşulýarlar, soňra olaryň goşulyşy hem peselýär. Häzirki döwürde obstruktiv görnüşli DDÝ-e esasan ÖDOK, öýkeniň emfizemasy, öýkenleriň obstruktiv keselleri, bronhial astma we ş.m. getirýär diýlip hasaplanýar.

Restriktiv görnüşli dem alyş bozulmalary – öýkenleriň dem alyş işjeňliginiň peselmeginde we olaryň göwrüminiň kiçelen wagtynda (pnewmosklerozda, gidrotoraksda, pnewmotoraksda, uly plewral seplesmelerinde, kifoskoliozda we ş.m.) ýüze çykýar. Bu hili dem alyş bozulmalary dem alyş ýollarynda hiç hili garşylyklaryň ýoklugy bilen häsiýetlendirilýär.

Garyşyk görnüşli dem alyş bozulmalary ýokarda görkezilen dem alyş bozulmalarynyň ikisiniň hem bolmagy bilen häsiýetlendirilýär. Şeýle görnüşli dem alyş bozulmalary dowamly öýken we ýürek kesellerinde duşýar.

Dem alyş bozulmalary öýkenlerde we dokumalarda gaz çalşygyň, kiçi gan aýlanyşyň bozulmagyna getirýär. Netijede, gipoksemiýa, giperkapniýa, asidoz ýa-da alkaloz ýagdaýlarynyň döremegine getirmek bilen, keseliň geçişini agyrlaşdyrýar.

DDÝ-niň görnüşleri we toparlara bölünişi. DDÝ-niň umumy kabul edilen toparlara bölünişi ýok. Köplenç A.G.Dembonyň L.L.Şik we N.N.Kanaýew tarapyndan üýtgedilen toparlara bölünişi ulanylýar.

Bu topara bölünüşin esasy edilip, näsaglaryň fiziki agram çydamlylygy alynýar:

I basgançak – gündelik ýerine ýetirýän işinden artyk işi ýerine ýetirip bilijilik ukybynyň peselmegi.

II basgançak – gündelik ýerine ýetirýän işini ýerine ýetirmek ukyby peselýär.

IIA basgançak – gündelik ýerine ýetirýän işini başaryş ukyby sähel peselen.

IIB basgançak – gündelik ýerine ýetirýän işiniň köpüsini ýerine ýetirmek kynlaşýar.

III basgançak – dem almaklygyň ýetmezligi dynçlykda hem duýulýar, näsag sähel agramly işleri-de ýerine ýetirip bilmeýär.

IIIA basgançak – näsag öz-özüne hyzmat edip bilýär.

IIIB basgançak – näsaga kesekiniň kömegi gerek bolýar.

DDÝ-niň kliniki alamatlary. DDÝ-niň esasy kliniki subýektiw alamaty näsaglaryň demgysma arzy bolup durýar. Demgysma näsaglarda ilki uly fiziki agramlyk berende, soňra sähel agramda peýda bolýar.

Näsaglar obýektiw barlag geçirilende, seredilende, dem alyş muskullarynyň (gapyrga ara, garyn öňi, omuz, boýun) dem almaga gatnaşýandygyny, umumy (merkezi) sianozy anyklamak bolýar.

Demgysmanyň agyrlygyna hem-de bu ýagdaýda dem alyş muskullarynyň gatnaşygyna, näsaglaryň derileriniň reňkine görä, DDÝ iki görnüşe bölünýär: “gyzyl haşlaýanlar” (A görnüş) we “gök dolmuçlar” (B görnüş).

A görnüşe ÖDOK-ly astenikler degişlidir. Bu näsaglarda demgysma bolan arzlar gowy ýüze çykýar, ýöne dem alyş muskulaturalaryň güýçli işjeňliginiň köpelmegi sebäpli, gandaky gazyň düzümi uzak wagtlap kanagatlanarly ýagdaýda saklanylýar. Şol sebäpli olaryň sagdynlara meňzeş bolan reňki uzak wagtlap üýtgemeýär. Olarda gipoksemiýa we giperkapniýa diňe fiziki agram wagtynda peýda bolýar.

B görnüşli näsaglarda demgysma az bildirýär we şol sebäpli dem alyş muskulaturalaryň işjeňligi beter ýokary däl. Köplenç olar emfizemaly näsaglardyr. Bu näsaglaryň döş kapasalary giňelen, dem alyş merkezleriniň duýujylygy peselen. Olarda gipoksemiýa we giperkapniýa örän ir peýda bolýar, şonuň üçin olaryň derileri ýaýran gök reňkli bolýar (sianoz).

Gipoksemiýanyň we giperkapniýanyň bildirip başlamagy bilen ganda gazyň düzüminiň we turşy-aşgar deňagramlylygynyň üýtgemekligi bolup geçýär.

Bu ýagdaý häsiýetli kliniki alamatlar bilen ýüze çykýar.

PaO_2 55 mm sim. süt.-den pes bolanynda näsaglarda ýygy kelle agyry, ýatkeşlikleriniň peselmegi, başaýlanma, ýüregiň çalt urmagy, ekstrasistoliýa, soňra bradikardiýa, ýürek ýetmezliginiň alamatlary, titremeklik, ýürekbulanma, jynsy gowşaklyk peýda bolýar. PaCO_2 -niň 50 mm sim. süt.-den köp bolmagy beýnä täsir edip, ilki duýgurlygy köpeldýär, soňra peseldýär, gan basyşyny ýokarlandyrýar we çişň peýda bolmagyna getirýär.

DDÝ ýitileşende, ÝDÝ-niň kliniki alamatlary peýda bolýar.

Bejerilişi. DDÝ-niň bejerilişi, esasan, bu ýagdaýa getiren keseli bejermeklige gönükdirilendir. Bejergi ilki bilen öýkeniň dem alşa gatnaşmagyny gazanmaklyga gönükdirilmelidir. Munuň üçin näsaglara bronhodilatatorlar, gakylyk gopduryjy dermanlar, mukolitikler bel-lenmelidir. Bu bejerişde näsaglara uzak wagtlar, esasan hem aňşamlaryna kislorodoterapiýa geçirmekligiň, käwagtlar goşmaça emeli dem aldyrmagyň, bronhoskopiýa geçirmekligiň ähmiýeti hem uludyr. DDÝ-ni bejermeklik indiki “dowamly öýken ýüregi” diýen bölümde giňden görkeziler.

Dikeldiş. DDÝ-de saglygy dikeldiş işleri, esasan, näsaglaryň durmuş işjeňligini gowulandyrmaga gönükdirilmelidir.

Dikeldiş işlerini geçirmekligiň esasy ugurlary:

1. Emeli dem alyş öli boşlugyny (EDOB) ulanmak bilen, öýkeniň mehaniki işjeňligini we wentilýasion-perfuziýa gatnaşygyny gowulandyrmak.

2. Öýkeniň arassalanyşyny gowulandyrmak: döş kapasasynyň vibrasion, perkussion we wakuum massažlaryny ulanmak.

3. Dem alyş muskullarynyň güýjüni we çydamlylygyny köpeltmek:

a) ýörite owkalamalary, dermanlary, antiagregantlary ulanmak bilen myşsalaryň kuwwatyny köpeltmek;

b) baýlaşdyrylan iýmit;

ç) turşy-aşgar gatnaşygy gowulandyrmak, oksigenoterapiýa;

d) dem alyş bedenterbiýe maşklaryny ulanmak.

4. Dem alyş kuwwatyny peseltmek we dem alyş merkeziniň işini kadalaşdyrmak:

- a) demiňi çykarmagy haýallatmak;
 - b) gysylyp duran dodakdan dem goýbermek;
 - ç) emeli daşky garşylyk beriji konstruksiýalary ulanmak.
5. Öýde uzak oksigenoterapiýa geçirmek.

6. Agramy kadalaşdyrmak, zyýanly maddalary: çilimi, nasy, spirtli içgileri, neşe serişdelerini ulanmaga garşy göreş.

Dem alyş dikeldiş işleri hassahanalarda, saglyk öýlerinde, şpahanaprofilaktoriýalarda, öýde geçirilýär.

Her bir keselli üçin dikeldiş meýilnamalary düzülende pulmonolog, bejeriş bedenterbiye lukmany, psihoterapewt gatnaşmalydyr.

2.11. ÖÝKEN ÝÜREGI

“Öýken ýüregi” – bu sag garynjygyň gipertrofiýasy we dilýatasiýasy bolup, ol öýkeniň we bronhlaryň keselleri, öýken damarlarynyň zeperlenmegi hem-de döş kapasasynyň görnüşiniň üýtgemegi netijesinde öýken arteriýasynda basyşyň ýüze çykmagy sebäpli döreýär.

“Öýken ýüregi” diýen at 1935-nji ýylda amerikan kardiologlary M.Ginn we Waý tarapyndan öýken emboliýasynyň klinikasy ýazylyp beýan edilende birinji gezek hödürülenipdir. Yokarda görkezilen kesgitlemä görä “öýken ýüregi” diýen at 1961-nji ýylda BSGG-niň ekspert komitetiniň jemleýji mejlisinde kabul edilendir.

Şeýle-de bellemeli zat, şu aýdylanlar ýüregiň çep bölümüniň zeperlenmegi bilen ýüze çykyan öýken arteriýasynyň ikilenji gipertenziýasyny we sag garynjygyň gipertrofiýasyny öz içine almaýar.

Ýaýraýşy: hasabat maglumatlaryna görä, öýken ýüregi, esasan hem 1947 – 48-nji ýyllardan antibiotikler ýygy we tertipsiz ulanylyp başlanandan soň ilatyň arasynda giňden ýaýrap başlady, şonuň bilen birlikde öýkeniň ýiti kesellerinden ölmeklik ýyl-ýyldan azaldy.

W.N.Winogradowyň, E.G.Leyzerowskiniň, Ö.A.Annadurdyýewiň we başgalaryň berýän maglumatlaryna görä, soňky ýyllarda öýken ýüregi öýkeniň mahsus däl keselleri bilen kesellänleriň esasy we iň bir köp duş gelýän gaýraüzülmesi bolup durýar.

Öýken ýüreginden ejir çekýän näsaglaryň sanynyň artmagy häzirkirki döwürde anyklanyşyň ösmegi; öýkeniň ýiti keselleriniň has-sahanalardan doly bejergi alman çykarylmagy, wirus ýokanjynyň dünýäde tiz ýaýramagy; antibiotikleriň we sulfanilamidleriň tertipsiz ulanylmagy; oba hojalygynyň himiýalaşdyrylmagy, zawodlaryň, fabrikleriň we beýlekileriň köpelmegi sebäpli makroekologiki ýagdaýyň ýaramazlaşmagy bilen düşündirilýär.

Öýken ýüreginiň sebäpleri we döreýşi. Öýken ýüreginiň sebäpleri we ösüş yzygiderligi onuň geçiş gornüşine bagly. Öýken ýüregi geçişi boýunça: ýiti, ýiti asty we dowamly görnüşlere bölünýär. Biz şu bolümde diňe dowamly öýken ýüreginiň üstünde durup geçmekçi.

Dowamly öýken ýüreginiň sebäpleri we ösüş yzygiderligi.

Dowamly öýken ýüregi gelip çykyşy boýunça aşakdakylara bölünýär:

1. Waskulýar öýken ýüregi – kiçi gan aýlanyşygynyň damarlarynyň ilkinji zeperlenmegi: ilkinji öýken gipertenziýasy, ulgamlayyn waskulit, gaýtalanýan tromboemboliýa: pulmonektomiýadan soňky öýken ýüregi we başgalar sebäpli döreýär.

2. Torako-diafragmal öýken ýüregi – oňurgalaryň zeperlenmegi we döş kapasasynyň görnüşiniň üýtgemegi: kifoz, kifoskolioz, şeýle hem semizlik sebäpli (Pikwigiň sindromy) döreýär.

3. Öýken-bronh öýken ýüreginiň doremegi dem alyş ulgamynyň keselleri: öýkeniň dowamly obstruktiv keselleri: ÖDOK, öýkeniň emfizemasy, bronhial demgysma, öýkeniň inçekeseli, öýkeniň dogabitdi keselleri, öýkeniň hünär sebäpli keselleri we başgalar bilen baglanyşyklydyr. Waskulýar we torako-diafragmal öýken ýüregi hemme dowamly öýken ýüregiň diňe 20%-ini tutýar. Emma öýken-bronh öýken ýüregi esasy orny tutup, 70 – 80%-e barabardyr.

Öýken ýüreginiň doremeginde dem alyş ýollarynyň mahsus däl keselleri 80 – 90%-i tutýar. Dowamly öýken ýüregi erkeklerde zenanlardan 2 esse köp duşýar.

Dowamly öýken – bronh öýken ýüreginiň döreýşi. Öýken ýüreginiň bu görnüşiniň doremegi bronhlarda obstruksiýasy ýa-da ýiti pnewmoniyadan soň öýkeniň işjeň öýjükleriniň birleşdiriji dokumalar bilen çalyşmagy sebäpli öýkeniň dem alyş göwrüminiň kiçelmegi we kiçi gan aýlanyşygyndaky damarlaryň azalmagy bilen

baglanyşyklydyr. Üýtgeşmeler alweolalarda kislorodyň parsial basyşynyň peselmegine getirýär. Ol hem öz gezeginde arterial ganyň gaz düzüminiň üýtgemegine we alweolýar gipoksiýa getirýär.

Alweolýar gipoksiýanyň ýüze çykmagy bilen birnäçe kompensator mehanizmler goşulýar. Olara dem alşyň ýygylgynyň çaltlaşmagy, dem alşyň çuňlaşmagy, oňa öň gatnaşmadyk alweolalaryň goşulmagy degişlidir. Eýler-Lilýestrendiň alweolýar-kapillýar releksi boýunça, alweolýar gipoksiýa zeperlenen ýerde öýken damarlarynyň tonusynyň ýokarlanmagyny (spazm) ýüze çykarýar, ol bolsa kompensator uýgunlaşma häsiýetli bolmak bilen, ýüregiň çep bölegine arteriýalaşmadyk ganyň düşmeginiň önüni alýar. Görkezilen kompensator uýgunlaşyk häsiýetli üýtgeşmeleriň dekompensirlenen ýagdaýynda arterial gipoksemiýasy we giperkapniýasy ýüze çykýar hem-de turşy-aşgar deňagramlylyk üýtgeýär.

Öýkeniň dem alşa gatnaşygy bozulyp, alweolýar gipoksiýanyň kompensirlenen, ýagny giperkapniýanyň we gipoksemiýanyň entek ýüze çykmadyk döwrüne dem alyş ýetmezçiligiň gizlin geçýän dowri ýa-da dem alyş ýetmezçiliginiň 1-nji basgançagy diýilýär.

Soňabaka kompensator mehanizmler peselip başlaýar, ganyň kislorod bilen doýgunlygy peselýär, arterial gipoksemiýa ýokarlanýar we giperkapniýa ýüze çykýar. Giperkapniýa bolsa öz gezeginde arteriýalaryň gysylmagyna getirip, öýken arteriýasynda gipertoniýanyň emele gelmegine getirýär. Şeýle hem öýken dokumasynyň alawlamasynda ýa-da öýjükleriň gipoksiýasynda dokumalardan biologiki işjeň maddalaryň, şonuň bilen bilelikde, serotonininiň bölünip çykmagy, emfizemada damarlaryň diwarynda sklerozyň ýüze çykyp, olaryň daralmagy öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagyna getirip biler. Öýken gipertoniýasy arterio-wenoz anastamozynyň açylmagyna getirýär. Ol bolsa belli wagta çenli öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagyny kompensirleýär we öýken ýüreginiň döremeginden gorap saklaýar. Bu döwürde miokard tarapyndan esasy keseliň, ýokançzäher sebäpleriň täsirinde gipoksiýa we distrofiýa anyklanylýar, ýöne miokardyň gipertrofiýasy ýok. Kliniki bu dowür öýken ýetmezçiliginiň ikinji basgançagy bilen gabatlaşýar, ýagny näsaglarda aýdyň öýken ýetmezçiligi peýda bolýar.

Ikinji öýken gipertenziýasyny A.L.Aleksandrow we başgalar (1983) üç basgançaga bölýärler:

- birinji basgançak – gizlin, bu döwürde öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagy (ÖABÝ) diňe ýokary fiziki agramdan soň ýüze çykýar;

- ikinji basgançak – durnuksyz ÖABÝ ÖMDK-leriň diňe ýitileşen dowründe bolýar;

- üçünji basgançak – durnukly ÖABÝ, keseliň remissiýa ýa-da ýitileşen dowrüne garamazdan, ÖABÝ mydama anyklanylýar. Ikinji ÖABÝ öýken ýüreginiň döremegine getiriji esasy sebäp bolup durýar. Öýken arteriýasynda uzak wagtlap basyşyň ýokary bolmagy sag garynjyga agramyň düşmegine getirýär.

Bular ýaly şertlerde ýüregiň sag bolüminde diňe bir giperfunksiýa ýüze çykman, eýsem gipertrofiýa hem ýüze çykýar. Ol bolsa ýürek ýetmezçiliginiň birinji basgançagyny emele getirýär. Ýürek ýetmezçiligi bilen bir wagtda, bu näsaglarda dem ýetmezligiň III derejesi: ýagny dynçlykda demgysma ýüze çykýar. Soňra bolsa ganyň akymyna bolan garşylyk ýokarlanyp başlaýar, ol bolsa bronhial garşylygyň, döş kapasasynda basyşyň ýokarlanmagyna, keseliň tiz-tizden ýitileşmegine, gazyň diffuziýasynyň bozulmagyna, giperkapniýa we ÖABÝ getirýär.

Fiziki agramlar, esasy keseliň tiz ýitileşmegi, öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagy öýken ýüreginiň dekompensasiýasynyň esasy sebäbi bolup durýar. Bularyň esasynda bolsa dürli ýaşly toparlarda 5-den 20 ýyla çenli ýüregiň tonogen dilatasiýasy miogen dilatasiýasy bilen çalyşýar, gan aýlanyş ulgamynyň kompensator giperfunksiýasy gipofunksiýa ýagdaýyna geçýär, ol bolsa öýken-ýürek ýetmezçiliginiň I, IIA, IIB we III basgançaklarynyň kliniki alamatlarynyň peýda bolmagyna getirýär.

- Öýken ýüreginiň döremeginde waskulýar we torako-diafragmal mehanizmleriň orny. Waskulýar gelip çykyşly öýken ýüreginiň döremegi öýken arteriýalarynyň şahalarynyň kesel sebäpli (gaýtalanýan tromboemboliýa, arterit) daralmagy bilen düşündirilýär.

- Toroko-diafragmal görnüşde – kifoza we kifoskolioza, Pikwikiň semizlik sindromy (garyn boşlugynda köp mukdarda ýagyň üýşmegi) döş kapasasynyň basyşynyň kiçelmegine getirýär. Bu ýagdaý soňra öýkeniň atalektazyna we emfizematoz çişmegine, öýkeniň dowamly alawlamalarynyň döremegine we öýken ýüreginiň emele gelmegine getirýär.

Ýokarda aýdylanlardan başga-da gipoksiýanyň çuň fiziko-himiki üýtgeşmeler sebäpli bedende şu aşakdaky ýagdaýlaryň:

1. Ulgamlaryň amiloidozynyň;
2. Bagyrda, böwrekde, böwregüsti mäszerde belok distrofiýasynyň döremegine getirmegi mümkin.

Bular bilen baglanyşyklyda böwregüsti mäsziň gormonlarynyň bölünip çykmagy ýokarlanýar. Ol bolsa duzlaryň çalşygynyň bozulmagyna, hem-de ýürek ýetmezçiligine degişli bolmadyk çişleriň döremegine getirýär. Bagryň işjeňliginiň üýtgemegi uglewodlaryň we protrombiniň çalşygynyň bozulmagyna getirýär. Aýlanýan ganyň gowrümü gipoksiýa proporsional ýokarlanýar, gan akymynyň tizligi bolsa haýallaşýar.

Dowamly öýken ýüreginiň patologiki anatomiýasy.

Ýesipowyň we başgalaryň bellemegine görä, sag garynjygyň agramynyň görkezijisi, öýkeniň emfizemasynyň derejesi bilen baglylykda ýokarlanýar, emma onuň ýokarlanmagy pnevmoskleroz bilen bagly däl. Kadaly ýagdaýda sag garynjygyň diwarynyň galyňlygy 0,2 – 0,3 sm-e deň. Miokardyň gistologiki we gistohimiki barlaglarynda kompensirlenen öýken ýürekli näsaglarda sag garynjygyň diwarynyň subendokardial we subperikardial gatlagynda köp gliogen üýşýär. Dekompensirlenen öýken ýüreginde miokardda belok, ýag, uglewod distrofiýalarynyň bolup bilýänligi anyklyan. Ondan başga-da miokardda mahsus däl produktiw-ekssudatiw alawlamanyň duş gelýänligi hem anyklandy.

Öýken ýüreginiň toparlara bölünişi.

Häzirki wagtda öýken ýüreginiň B.Ý. Wotçal tarapyndan hödürlenen toparlara bölünişi amaly taýdan in oňalyly hasap edilýär.

Dem alsa we öýken-ýürek ýetmezçiligine kesgit goýmakda B.P. Kuşelewskiň we D.M. Zisliniň teklipe eden sindromal toparlara bölünişini ulanmak hem mümkin.

Saglygy goraýyş işlerinde dowamly öýken ýüreginiň (DÖÝ) I, IIA, IIB basgançaklarynyň tapawutlandyrylmagynyň kynlygyny göz önüne tutmak bilen, sag garynjygyň kompensator gipertrofiirlenen ýagdaýynda DÖÝ-iň I derejesi, dekompensirlenen gipertrofiýasynda (boýun wenalarynyň çişmegi, bagryň ulalmagy, endamda çişň peýda bolmagy) – uly gan aýlanyş aýlawynda yza gaýdymly wenez

dolulygy peýda bolanda DÖÝ-iň II derejesi we gaýdymyz wenez dolulygynda (agzalarda distrofiki we sklerotiki üýtgeşikler geçende) DÖÝ-iň III derejesiniň kesgidi goýulýar.

Waskulýar gelip çykyşly dowamly öýken ýüregi – ilkinji öýken gipertenziýasy (IÖG).

IÖG (öýken arteriiti – Aýýersiň keseli) öýken arteriýasyn-da sistoliki we diastoliki gan basyşynyň durnukly ilkinji, essensial ýokarlanmagy bilen häsiýetlenýän keseldir. IÖG-niň duş geliş ýygylgy – 0,17-1%-e barabardyr. Bu kesel bilen köplenç ýaş aýallar keselleýärler. Näsaglaryň keseliniň taryhynda keseliň nesil yzarlaýanylgyny anyklamak bolýar.

Öýken ýüreginiň B.Ý.Wotçal boýunça toparlara bölünşi

Geçiş aýratynlygy boýunça	Kompensasiýanyň ýagdaýy	Esasy dörejýş nuk- daýnazary	Kliniki geçiş aýratynlygy
1	2	3	4
1. Ýiti öýken ýüregi: birnäçe sagadyň dowamynda ýüze çykýar	Kompensirlenen	Waskulýar	Öýken arteriýasynyň tromboemboliýasy
	Dekompensirlenen	Öýken-bronh	Gabsaly pnevmotoraks, pnevmomediastenum, bronhial astma - dowamly demgysma tutgaýy, pnewmoniya (krupoz, uly ojaklaýyn bronhopnewmoniya)
2. Ýiti asty: öýken ýüregi: birnäçe hepdäniň, aýyň dowamynda ýüze çykýar	Kompensirlenen	Waskulýar	Öýken arteriýa ulgamynda gaýtalanýan tromboembo- liýalar - tromb, parazitleriň ýumurtgalary, orak görnüşli anemiýada eritrositleriň bölekleri bilen

1	2	3	4
	Dekompensirlenen	Öýken-bronh	Bronhial astma gaýtalanýan dowamly demgysma tytgäýy, öýkeniň howply täze döreme sebäpli limfangiti
		Torako- diafragmal	Botulizm, poliomýelit, miasteniýa sebäpli dowamly gipowentilýasiýa
3. Dowamly öýken ýüregi: birnä- çe ýylyň dowamynda ýüze çykýar	Kompensirlenen sag garynjyk gornüşli	Waskulýar	Ilkinji öýken gipertenziýasy, arteriitler, gaýtalanýan emboliýa, öýkeniň rezeksiýasy
		Öýken-bronh	Bronhlaryň obstruksiýasy, restriktiv ýagdaýlar, fibrozlar, granulomatozlar, öýkeniň polikistozy we ş.m.
	Dekompensirlenen	Torako- diafragmal	Oňurganyň we döş kapa- sasynyň gornüşiniň üýtgemegi we zeperlenme- gi, plewral sepleşmeleri, semizlik - Pikwikiň sindromy

Bellikler:

1. Öýken ýüreginiň kesgidi, keseliň esasy kesgidinden soň goýulýar, keseliň kesgidinde diňe başky 2 bölüm ulanylýar, 3-nji we 4-nji grafalar keseliň patofiziologiki mazmunyna çuňňur düşünmäge we bejerişi dogry geçirmäge kömek edýärler.

2. Gan aýlanyşygynyň peselmeginiň derejesi umumy kabul edilen toparlara bölünişi boýunça bellenilýär.

IÖG-niň sebäpleri we döreyşi. Köp awtorlaryň berýän maglumatlaryna görä IÖG-niň ýüze çykmagy öýken arteriýalarynyň mus-

kul gatlagynyň sebäpsiz ýüze çykýan gipertrofiýasy bilen düşündirilýär. Şeýle damarlarda gipertrofiýanyň ýüze çykmagy daşky kesel dörediji sebäpleriň – gipoksiýanyň, dermanlaryň we ş.m. esasynda bolup geçýär.

Öýken-ýürek ýetmezliginiň sindromal toparlara bölünişi

Basgançaklar	Öýken	Ýürek	Gan
1	2	3	4
Gizlin dem alyş ýetmezligi (DÝ I)	Agram düşende demgysma	Işjeňliginiň kompensator ýokarlanmagy	Ganyň kislorod bilen doýgunlygy 95,8%.
Aýdyň ýüze çykan dem alyş ýetmezligi (DÝ II).	Demgysma dynçlyk wagtynda	Kompensator ýokary işjeňlik	Sähel peselen, ortaça 92,7%
Öýken-ýürek ýetmezligi (DÝ III) Görnüşleri:	Dynçlyk ýagdaýda güýçli dem alyş ýetmezligi	I-II A derejeli ýürek ýetmezçiligi	Peselen, ortaça 88%
1. Öýken	#	II B- III derejeli ýürek ýetmezçiligi	Aýdyň peselen, ortaça 70,3%
2. Ýürek	#	#	Has peselen, ortaça 60% -e çenli

IÖG-niň döremegine getirýän sebäpler we onuň ösüş yzygiderligi häzire çenli doly anyklanmadyk we jedelli bolup galýar. Morfologiki IÖG-niň öýken arteriýalaryny ýa-da wenulalaryny artykmaç zeperleýän görnüşleri bolup biler. Birinji ýagdaýda myşsa görnüşli öýken arteriýalarynyň ortaky gatlagynyň galňamagy, intimanyň “gabyk” we “soganjyk” görnüşdäki fibrozy we fibroelastozlary, arteriýalaryň ýerli giňelmeleri, käbir ýagdaýlarda öýken arteriýasynyň diwarynda ýerli nekrozly arteritiň bolmagy mümkin. Ikinji ýagdaý wenalaryň we wenulalaryň ýaýran obliterasiýasy, olaryň diwarlarynda gowşak bazofil öýjükli fibrozyň bolup geçmegi bilen döreýär. Ähli ýagdaýlarda diýen ýaly öýken wenalarynyň intimasynyň fibrozynyň

esasynda täze dörän ýa-da birleşdiriji dokumanyň ösmegi netijesinde gurnalan trombuň bolmagy ýatýar. Şeýle tromblar öýken arteriýasynda we arteriolalarynda hem duş gelýär. Köplenç arteriýalaryň zeperlenmegi olaryň ortaky gatlagynyň dürli derejede gipertrofiýasy bilen çäklenýär.

IÖG dogabitdi we durmuşda kesel dörediji sebäpleriň täsirinde döreyän görnüşlere bölünýär. Dogabitdi görnüşinde çagada öýken arteriýasynyň garşylygy enäniň göwresindäki ýalylygyna galýar. Kesel dörediji sebäpleriň täsirinde dörän görnüşinde näsaglaryň dürli ýaşlarynda basyş has uly sanlara çenli ýokarlanyp bilýär.

Keseliň geçişi. Ilkinji öýken gipertoniýasynyň irki basgançaklarynda näsaglar lukmana ýüz tutmaýarlar. Näsaglaryň lukmanlara ýüz tutmagyna sebäp bolýan arzlary: demgysma, çalt ýadamaklyk, döş şüňküniň aňyrsyndaky agyrylar, ýürek urgulary bolýar.

Obýektiv seredilende öýken arteriýasynyň ilkinji gipertenziýasy sebäpli şag garynjygyň gipertrofiýasynyň döremeginiň hasabyna – epigastral bölümde giňelen sag garynjygyň sistoliki urgusy; ýürek itgisi we dem almada boýun töwereginde wenalarynyň çişmesi görünýär.

Auskultasiýada: öýken arteriýasynyň üstünde II tonuň güýçlenmegi eşidilýär, käwagtlar şu nokatda öýken arteriýasynyň gabsalarynyň odnositel ýetmezçiligi netijesinde ýüze çykýan diastolik ses hem eşidilip biler.

EKG barlagyndaky sag garynjygyň gipertrofiýasynyň alamatlary keseliň anyklanyşyny ýeňilleşdirýär. Keseliň ahyrky kesgidi öýken arteriýalarynyň kateterizasiýasynyň, ýüregiň EhoKG-synyň we angiopulmonografiýanyň netijeleri bilen jemlenilýär.

Ilkinji öýken gipertenziýasynyň bejerilişi. Häzirki wagtda IÖG-niň ýöriteleşdirilen bejergisi ýok. IÖG-niň bejergisinde: Ca antagonistleri, nitratlar, angiotenzin öwürüji fermentleriň ingibitorlary, eufillin, antiaritmiki serişdeler, kortikosteroidler, kislorod bilen bejeriş giňden ulanylýar. Damaryň trombozynyň önüni almak üçin antikoagulyantlar ulanylýar.

Näsagda IÖG ýüze çykarylan wagtyndan başlap, olary maýyplyga geçirmeli we fiziki agyrylyklary çäklendirmeli. IÖG-niň soňy

ýaramaz netijeli, ýagny keseliň dowam edijiligi birnäçe aýdan 5 ýyla çenli, ortaça 2 – 3 ýyl. Näsaglaryň ölümine ýüregiň sag garynjygynyň ösýän ýetmezçiligi sebäp bolýar.

Öýkeniň dowamly mahsus däl keselleriniň gaýraüzülmesi hökmünde dörän dowamly öýken ýüregi. Dowamly ikilenji öýken ýüreginiň (DIÖÝ) kliniki alamatlary dowamly öýken keselleriniň alamatlaryndan, dowamly dem alyş we öýken-ýürek ýetmezçilikleriniň alamatlar toplumynyň birleşmesinden ybarat bolup durýar. Gakylygyň bölünip çykmagy, howa ýetmezçiligi, demgysma tutgaýlary DIÖÝ-niň esasy alamatlarydyr. Ondan başga-da näsaglarda, döş kapasasynda, ýürek töwereginde agyrynyň, sag gapyrga ýaýynyň astynda agyrynyň we agramyň bolmaklygy, ilki aýakda çisiň peýda bolmaklygy, soňra onuň бүтін endama ýaýramagy häsiýetli. Dem alyş ýetmezçiligiň görnüşi öýkendäki esasy keseliň häsiýeti we öýken ýüreginiň döreýiş aýratynlygy bilen bagly. Eger näsagda obstruktiv keseller agdyklyk edýän bolsa, onda ol ekspirator häsiýete eýedir (kynlaşan we uzak dem çykarmak). Dem almaklyk çuňňur. Sowuk howanyň dem alyş ýollaryna düşmegi dem çykarmaklygy kynlaşdyrýar, demgysma ýagdaýynyň peýda bolmagyna getirýär. Köplenç dem ýetmezçilik fiziki agramyň netijesinde döreýär.

Restriktiv ýagdaýlarda dem çykarmak hadysasy gysgalan bolýar, olara çalt we ýüzleý dem almaklyk häsiýetli.

Öýken ýüreginiň waskulýar gornüşinde dem alyş ýetmezçiligi ir ýüze çykýar, ýeňil fiziki agramda hem döräp bilýar. Ol öz häsiýeti boýunça inspirator bolýar (dem almagyň kynlaşmagy). Keseliň soňky basgançaklarynda dem alyş ýetmezçiligi otnositel rahatlyk ýagdaýynda hem ýüze çykyp biler.

Dem alyş we öýken-ýürek ýetmezçiliginiň alamatlary bar bolan öýkeniň dowamly mahsus däl kesellerinde ýürek töwereginde peýda bolýan agyry näsaglaryň 33,3 – 46,3%-e çenlisinde duş gelýär. Agyry köp halatda basýan we gysýan häsiýetde bolýar. Agyry alamaty köplenç bronhospazm bilen bilelikde duş gelýär. Agyry dem alyş ýetmezçiliginiň, gögermäniň artmagy bilen ýygylaşýar we güýçlenýär. Şeýle agyrylaryň nitrogliserin bilen däl-de, kislorod bermek bilen önüni almak bolýar. Ýürek töwereginde agyrylaryň peýda bolmagy:

1) gipoksiýa we ýokanç-zäher täsirleriniň netijesinde miokardda metaboliki bozulmalar;

2) gipertrofirlenen we ýokary işjeňlikli miokardda kollateral-laryň ýetmezçiligi;

3) arteriýalaryň, esasan sag koronar arteriýasynyň reflektor gysylmagy (öýken-koronar refleksi);

4) sag garynjygyň boşlugynda ahyrky diastoliki basyşyň ýokarlanmagy netijesinde – täç damarlaryň gan doldyryjylygynyň peselmegi bilen düşündirilýär.

Tahikardiýa – dem alyş we öýken-ýürek ýetmezçiliginiň esasy alamatlarynyň biridir. Ol bronh-öýken ýokanjynyň ýitileşmegi sebäpli zäherlenmäniň, arterial gipoksiýanyň ýokarlanmagy we öýken-ýürek ýetmezçiliginiň täsirleri netijesinde döreýär.

Gyzdyрма bronh-öýken ýokanjynyň beterleşýändigine şaýatlyk edýär. Ýöne öýken-ýürek ýetmezçiliginde (3-nji basgançagynda) ýokanjyň beterleşmeginde-de, bedeniň gyzgynlygy 37⁰-dan geçenok.

Gögerme – köp halatda dem alyş ýetmezçiliginde döreýär. Öýken ýetmezçiligine ýürek ýetmezçiligi goşulan ýagdaýynda gögermäniň güýjemegi ýüze çykýar. Gögerme öýken kesellilerde ýaýran häsiýetli bolýar. Öýken ýetmezçiligindäki gögerme “sowuk akrosianozdan” gyzgyn bolýar. Näsag bejergi alýan döwründe gögermäniň ýokarlanmagy keseliň has agyrlaşýanlygyny görkezýär. Öýken ýetmezçiligindäki gögerme öýkende ganyň arteriallaşmagynyň ýetmezçiligi we polisitemiýa netijesinde döreýär.

Seredilende döş kapasasy çelek görnüşde bolýar, gapyrga aralary giňelen, dem alyş kömekçi myşsalaryň kömegi bilen amala aşyrylýar. Kähalatda näsaglaryň döş kapasasy çöken, gapyrga aralary ýakynlaşan. Dem alnanda boýun wenalarynyň güňelmegi we epigastriýa töwerekde ýürek itgisiniň peýda bolanlygy anyklanylýar.

Öýken tarapyndan fizikal üýtgeşmeler öýken ýüregini emele getirýän esasy öýken keselleriniň kliniki häsiýeti bilen takykanylýar.

Köplenç öýkeniň üstünde perkussiýada guty sesi bolýar, dem alyş ýygylgynyň dynç wagty hem biraz tizleşen bolmagy mümkin, ýöne dem alnanda we goýberilende saklamaklyk bilen geçirilen bar-

lag kanagatlanarly ýagdaýdan gyşarmagy görkezýär. Ýüregiň çäkleri sag tarapa ulalan.

Öýkeniň dowamly mahsus däl kesellerinde ýürek ýetmezçiligiň 1-nji basgançagyňy anyklamak örän kyn. Öýken-ýürek ýetmezçiligiň 3-nji basgançagynda bolsa güýçli ýüze çykan emfizema sebäpli ýüregiň ölçegleriniň kiçelmegi – “damja ýüreginiň” ýüze çykmagy mümkin. Ýüregiň tony peselen, öýken arteriýasynda-da 2-nji tonuň aksenti bellenilýär we 4-nji nokatda 3 gapsaly klapanyň otnositel ýetmezligi sebäpli sistolik ses eşidilýär.

Puls ýygylaşan, gan basyşy gipotoniýa ýygynlyk edýär. Wenz basyş ýokarlanan, gan akymynyň tizligi biraz peselen.

Rentgenologiki öýken arteriýasynyň aşak gaýdýan şahasynyň diametriniň giňelmegi bellenilýär. Ol kanagatlanarly ýagdaýda 15 mm-e deň bolup, öýkeniň köki giňelen, ikinji gyşyk ýagdaýda gipertrofiýa alamatlary we sag garynjygyň dilýatasiýasy anyklanýar. Tomografiýa barlagynyň kömegi bilen arteriýanyň iri we ownuk şahalarynyň ölçeglerini takyklamak bolýar – onuň iri şahalary köplenç giňelýär, ownuklary bolsa daralýar.

Elektrokimografiýada sag garynjygyň puls tolkunynyň ulandygy we çetki damarlaryň tolkunynyň bolsa peselendigi anyklanýar.

Sag garynjyga agramyň düşýänligini aňlamakda wektorkardiografiýa usuly bilen barlag geçirmegiň uly ähmiýeti bar. Gizlin geçýän DÖÝ-ni anyklamak üçin, şeýle hem A.W.Waldman boýunça wenz basyşynyň ölçeginiň uly ähmiýeti bar. DÖÝ-niň kompensirlenen döwri üçin dynçlyk ýagdaýda wenz basyşynyň peselmegi we näsag dem alyp we dem çykaryp, dem almany saklanda köpelmegi (1 we 1,6 mm sim. süt.) häsiýetli.

Gizlin dekompensirlenen DÖÝ-de näsag dem alyp saklanda, wenz basyşy 4,0 mm sim. süt., dem çykaryp saklanda bolsa 4,5 mm sim. süt. çenli köpeliýär.

Elektrokardiogrammada öýken ýüreginde sag garynjygyň gipertrofiýasy üçin “P” dişjagazyň (P-pulmonale) II, III we AWF äkidijilerde beýik bolmagy, “S” dişjagazyň I, AWR we V_{5-6} äkidijilerde çuňňur we “R” dişjagazyň II, III we V_1 äkidijilerde beýik bolmagy häsiýetli. Goşmaça usullardan dowamly öýken ýüregini anyklamakda

fonokardiografiya usulyny ulanmagyň ähmiýeti uludyr. Fonografiýada öýken arteriýasynda güýçlenme (aksent), 4-nji nokatda sistoliki ses, käwagtlar 3-nji nokatda diastoliki ses we 2 tonuň bölünmegi eşidilýär.

Dowamly öýken ýüregini ir anyklamakda ganly we gansyz usullar bilen öýken arteriýasynda basyşy barlamagyň uly ähmiýeti bar. Ortaça öýken arteriýasynyň basyşy 15 – 20 mm sim. süt. deň. Öýken ýüreginde ol 30 – 35 mm sim. süt. we ondan-da köp bolýar. Öýken arteriýasynyň ortaça basyşyny ölçemekde we sag garynjygyň diastoliki, sistoliki işjeňligine baha bermekde doppler EhoKG barlagy esasy orny eýeleýär.

El bilen barlanyňda bagyr töwereginde agyrynyň bolmagy mümkin. Bu, esasan hem garmyň myşsasynyň üsgürilende zeperlenmegi sebäpli bolýar. Mundan başga-da aşak düşen diafragmanyň täsiri bilen bagyryň “ulalan” ýaly bolup görünmegi mümkin. Soň uly gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygynyň bolmagy sebäpli bagyryň hakyky ulalmagy mümkin. Boýun wenalaryň gübermesi, esasan üsgürilende olarda wenez basyşyň ýokarlanmagy sebäpli bolup geçýär. Dem alanda boýun wenalarynyň gübermesi öýken ýetmezçiligine ýürek ýetmezliginiň goşulandygyna şaýatlyk edýär. Öýken ýüregi bilen gaýra üzülen näsaglarda eritrositleriň çöküş tizligi (EÇT) pes (eritrositozyň, dem alyş asidozyň täsiri). Şonuň üçin eger-de EÇT kadaly ýagdaýda bolaýanda-da ony ýokary diýip hasap etmeli. Eritrositleriň sany 5.500.000 6.000.000, gemogloblin 200 – 210 g/l çenli ýokarlanylýar.

Näsaglarda dem alyş ýetmezçiliginiň uzak ýyllaryň dowamlynda saklanýandygyna garamazdan, ýürek ýetmezliginiň goşulmazlygy hem mümkin. Fiziki agram, ÖDMDK-niň tiz-tizden ýitileşmesi bronhlaryň geçirijiligini peseldýär, emfizemanyň, pnevmosklerozyň, soňra öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagyna getirýär. Şol sebäpli wagtyň geçmegi bilen öýken ýüreginiň ahyry çaklamasy (progenozy) onuň geçiş basgançagyna bagly. Bronholitikler (eufillin) ulanylyp keseller bejerilende elektrokardiogrammada položitel dinamikanyň bolmagy gowy netijäni görkezýär.

Dowamly öýken ýüreginiň öňüniň alnyşy. Dowamly öýken ýüreginiň döremeginiň öňüni almak üçin:

1. Dowamly öýkeniň mahsus däl kesellerini ir anyklamaly we gerekli öňüni alyş we bejeriş işlerini wagtynda geçirmeli.

2. Keseli döredýän we ýitileşdirýän şertleri aýyrmaly.

3. DÖÝ-ni agyrlaşdyrýan ýagdaýlary aýyrmaly – ýagny, kesel täzeden ýitileşmez ýaly öňüni alyş işlerini geçirmeli.

Dowamly öýken ýüreginiň bejerilişi.

1. Bronhlaryň geçirijiligini gowulaşdyrmaly.

1.1. Dermanlar bilen.

1.1.1. Bronhlary giňeldiji serişdeler; metilksantin topary – teofillin, eufillin, teobiolong, teopek we başg; simpatomimetikler – berotek, salbutamol we başg; holinolitikler – atrowent, okisewet, trowentrol, berodual (utgaşdyrylan).

1.1.2. Mukolitikler: bromgeksin, lazolwan we başgalar.

1.1.3. Dem alyş analeptikleri: kordiamin, etimizol, wekterin we başgalar.

1.2. Dermansyz serişdeler:

1.2.1. Dowamly oksigenoterapiýa – esasan agşamlaryna, gije-gündizde 12 – 24 sagadyň dowamynda (28 – 34%-li) bir minutda 1 – 4 litr, ýörite apparatlaryň kömegi bilen.

1.2.2. Öýkeniň 50%-li kislorod bilen emeli wentilýasiýasy.

1.2.3. Elektrostimulýatorlaryň kömegi bilen diafragmanyň deri üsti stimulýasiýasy.

1.2.4. Bejeriş bronhoskopiýasy.

2. Gan aýlanyş ulgamyny gowulaşdyrmakda derman bejergisi we başga çäreler.

2.1. Öýken gipertenziýasyny peseldijiler: uzak täsir ediji nitratlar; Ca antagonistleri, metilksantin topary, angiotenzin öwrüji fermentleriň gabaýjylary.

2.2. Mikrosirkulýar bozulmalary kadalaşdyryjylar: reopoliglýukin, geparin, trental, kurantil, prodektin.

3. Ganyň kislorod geçiriş häsiýetini gowulaşdyrýan derman serişdeleri we beýleki çäreler.

3.1. Ganyň geçirijili membranaly oksigenasiýasy we gemosorbsiýasy.

3.2. Antimetglobulin emele getirijiler – askorbin turşusy, riboflawin, unitiol, essensiale we beýleki fosfolipidleri saklaýan dermanlar.

4. Dokuma dem alşyny gowulaşdyrýan çäreler we derman serişdeleri.

4.1. Witaminoterapiýa – askorbin turşusy, riboflawin.

4.2. Antioksidantlar : L – tokoferol, dibunol; antigipoksantlar-natriniň okisibutiraty, olifen.

4.3. Oksigenoterapiýa.

Medikamentoz bejergi saýlamak DÖÝ-niň geçiş agyrlygyna, utgaşyp gelyän keseliň barlygyna, näsaglaryň hersiniň şahsy aýratynlyklaryna bagly.

III BAP

GAN AÝLANYŞ ULGAMYNÝŇ KESELLERI

3.1. GIPERTONIÝA KESELI

Gipertoniýa keseli (GK) diýlip, arterial gan basyşynyň (AGB) özbaşdak, beýleki agzalaryň zeperlenmegi bilen baglanyşyksyz, durnukly ýokarlanmagyna aýdylýar. Eger-de arterial gan basyşynyň ýokarlanmagy beýleki agzalaryň zeperlenmegi bilen bagly bolsa, onda bu ýagdaýa alamatlaýyn gipertoniýa diýilýär.

Ýaýraýşy. Häzirki wagtda arterial gipertoniýa ýürek-damar keselleriniň içinde iň bir köp ýaýranydyr. Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň berýän maglumatlaryna görä, arterial gan basyşynyň ýokarlanmagyndan ýer şarynyň ilatynyň 20%-i ejir çekýär. Köp adamlar bolsa özleriniň arterial gan basyşynyň ýokarylygyndan habarsyzdyr.

Epidemiologik barlaglaryň maglumatlaryna görä, Aşgabat şäherinde arterial gipertoniýa keseliniň ýaýraýşy 11,2%-e deňdir. Bu kesel 60 ýaş çenlileriň arasynda erkeklerde agdyklyk edýär. Bu ýaşdan ýokarylarda görkezijiler deňleşýär.

Sebäpleri we döreýşi. Gipertoniýa keseliniň ýüze çykmagynyň esasy sebäbi arterial gan basyşynyň sazlanýşygynyň bozulmagydyr.

Gipertoniýa keselinde arterial gan basyşynyň sazlanýşygynyň bozulmagy birnäçe sebäpler bilen baglydyr. Şonuň üçin bu keseliň ir dörän we agyr gipertoniýaly garyndaşlary bolan adamlarda ýüze çykmagy has ähtimaldyr.

Gipertoniýa keseliniň döremeginde 1922-nji ýylda G.F.Lang tarapyndan öňe sürülen nerw nukdaýnazary has uly ähmiýete eýedir. Ruhy dartgynlyklar arterial gan basyşynyň ýokarlanmagyna getirýän esasy sebäp hasaplanylýar.

Yzygiderli gözegçilik esasynda gipertoniýa keseliniň ösmegine täsir edýän başga sebäpler: nahar duzunyň çendenäşe köp kabul edilmegi, çilim çekmeklik, alkogolly içgiler, klimaks döwri we hünär zäherlenmeleri degişlidir.

Hünärlerden – telefonistleri, maşyn sürüjileri, akyl-ruhy dartgynlykly kärleri, spirtli içgileri taýýarlaýanlary, ýokary fiziki agram, goh, titreme bilen bagly bolanlary GK-niň döremegine ýardam edýän hünärler hökmünde görkezmek bolar.

Keseliň içki sebäplerinden häzirki döwürde – nesil yzarlamaklyga, insuline durnuklylyga, öýjüklerde Na, K, Mg alyş-çalşynyň ilkinji ýa-da ikilenji bozulmagyna, diensefal-gipotalamus ulgamynyň ýaş boýunça özgermesine, klimaksa, jyns ulgamynyň işjeňliginiň peselmegine uly orun berilýär.

GK-niň döremeginde birnäçe mehanizmleriň – gabak-agza, newrogen, böwrek, endokrin (gipofiz-wazopressin, AKTG, böwregüsti mäs – kateholaminler, aldosteron, jyns mäszi, tireogen gormonlar, aşgazanasty mäs – kallikrein, prostoglandin, fosfolipid, peptid) gatnaşýandygy barada maglumatlar bar.

Gipertoniýa keseliniň emele geliş ýollary şulardan ybarat:

- 1) simpato-adrenal ulgamynyň işjeňliginiň ýokarlanmagy;
- 2) renin-angiotenzin-aldosteron ulgamynyň işjeňliginiň ýokarlanmagy;

- 3) damar gysyjy maddalaryň bölünip çykyşynyň ýokarlanmagy.

Simpato-adrenal ulgamynyň işjeňliginiň ýokarlanmagy kateholaminleriň (adrenalin, noradrenalin) artykmaç bölünip çykmagyna getirýär - α -adrenergiki gyjyndyrylma çetki damarlaryň gysylmagyna getirýär, ol bolsa umumy çetki garşylygyň ösmegini üpjün edýär. β -adrenergiki gyjyndyrylma ýürek zyňmasyny ýokarlandyrýar.

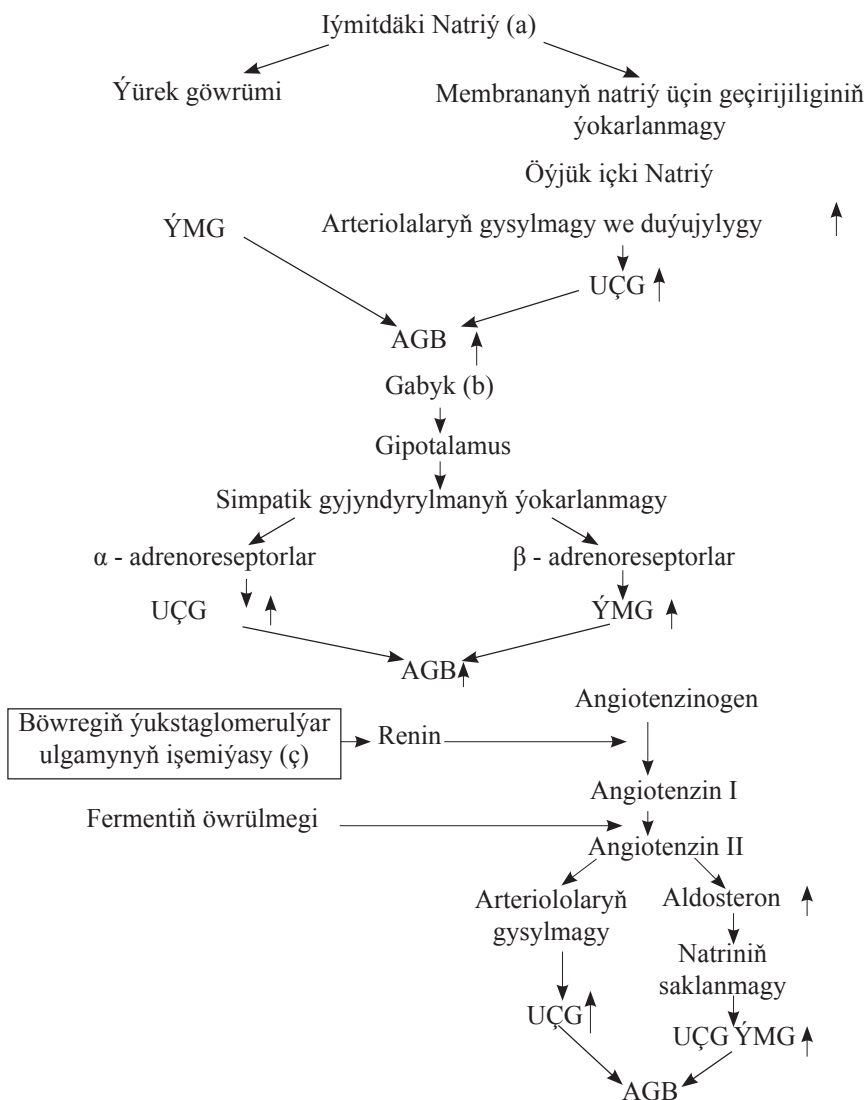
Böwrek arteriolalarynyň ýokary duýujylygy sebäpli newrogen gyjyndyrylmalar böwrege ganyň gelşini peseldip, damar daraldyjy işjeň gumoral maddalaryň (renin, angiotenzin II, aldosteron) artykmaç bölünip çykmagyna getirýär. Ganda gumoral maddalaryň köpelmegi arterial basyşyň beýgelmegini ýüze çykarýar.

Gipertoniýa keseliniň başky döwründe renal üýtgeşmeleriň ähmiýeti, esasan, ruhy täsirleri wagtynda ýüze çykýar. Gipertoniýa keseliniň durnuklaşma döwründe renal üýtgeşmeleriň ähmiýeti has wajyp bolýar.

Gipertoniýa keseliniň döremeginde, şeýle hem depressor täsirleriň peselmegi (E, D, A prostaglandinleriň we γ_2 prostasikliniň azalmagy, kinin ulgamynyň basylmagy) möhüm ähmiýete eýedir.

Aldosteronyň aşa bölünip çykmagy bedende natriniň we suwuň saklanmagyna we arteriolalaryň diwarlarynda kalsiniň çökmegine getirýär. Bu bolsa arterial basyşyň ýokarlanmagyna getirýär (görkezijä seret).

AGB-ni sazlamakda iýmitdäki natriniň (a), kelle-beýni gabygynyň (b) we renin-angiotenzin-aldosteron ulgamynyň (ç) ähmiýeti tablisada görkezilen.

Bellikler: ÝMG – ýüregiň minut göwrümi.

UÇG – umumy çetki garşylyk.

GK-nyň toparlara bölünişi:

Arterial gipertenziýanyň (AG) arterial gan basyşynyň (AGB) derejesi boýunça 1993-nji ýylda Ýewropada kabul edilen toparlara bölünişi.

AG-niň derejesi	AGB mm s. s.	
	sistolik	diastolik
Kada	<140	<90
Ýumşak gipertoniýa	140-180	90-105
Çäklenen gipertoniýa	140-160	90-95
Aram we agyr gipertoniýa	> 180	> 105
Izolirlenen sistoliki gipertoniýa	> 160	< 90
Çäklenen sistoliki gipertoniýa	140-160	< 90

Nyşan agzalaryň zeperlenmesi boýunça:

I basgançak – Nyşan agzalaryň zeperlenmeginiň obýektiv alamatlary ýok.

II basgançak – Nyşan agzalaryň aşakdaky zeperlenme alamatlary ýüze çykýar:

- çep garynjygyň gipertrofiýasy;
- böwrek arteriýasynyň düýpleýin ýa-da ýerli zeperlenmeleri;
- proteinuriýa we (ýa-da) ganyň düzüminde kreatininiň mukdarynyň köpelmegi (1,2 – 2,0 mg/dl);
- ultrases we rentgen barlaglarynda uky arteriýalarynda aortada ýanbaş we but arteriýalarynda aýdyň ateroskleroz ýag tegmilleri ýüze çykýar.

III basgançak – Nyşan agzalaryň zeperlenmeginiň aýdyň alamatlary:

- Ýürekde – stenokardiýa, miokardyň infarkty, ýürek ýetmezçiligi;
- Kelle beýnide – insult, beýni gan aýlanyşygynyň geçýän bozulmasy, gipertoniki ensefalopatiýa.
- Böwrekde – Plazmada kreatininiň derejesi 2 mg/l ýokary. Böwrek ýetmezçiligi.

- Gözüň düýbi – görüş nerwiniň emzijekleriniň çişli we çişsiz gemorragiýasy we ekssudasiýasy.
- Gan damarlarynda – damarlaryň gatlaklara bölünýän anewrizmasy, arteriýalaryň okklýuzion bozulmalary.

A.L. Mýasnikow boýunça GK-nyň toparlara bölünişi.

Geçişi boýunça GK 3 döwre bölünýär, olaryň her biri bolsa 2 tapgyrdan durýar.

I basgançak: I A döwür – gipertoniýadan öňki (gizlin); I B döwür – geçýän (tranzitor).

II basgançak: II A döwür – durnuksyz (labil); II B döwür – durnukly (stabil).

III basgançak: III A döwür – sklerotik kompensirlenme; III B döwür – sklerotik dekompensirlenme.

AGB-niň Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy we Halkara gipertoniýa jemgyýeti tarapyndan kabul edilen toparlara bölünişi (1999)

Kategoriýa	Sistoliki AGB	Diastoliki AGB
Optimal	< 120	< 80
Kadaly	< 130	< 85
Ýokary kadaly	130-139	85-89
AG I dereje	140-159	90-99
AG II dereje	160-179	100-109
AG III dereje	³ 180	³ 110
Çäklenen sistoliki gipertoniýa «Aralyk»	³ 140 140-149	< 90 < 90

Bellik. Eger-de sistoliki AGB we diastoliki AGB dürli kategoriýalarda ýerleşýän bolsalar, onda has ýokary kategoriýa berilýär.

Pes howplulyk topary. Bu topara AG-niň I derejesi bolan, 65 ýaşdan ýaş aýallar we 55 ýaşdan ýaş erkekler girýärler. Onda howply şertler, nyşana agzalarynyň zeperlenmesi we baglanyşykly ýürek gan-damar keselleri bolmaýar. Ýürek gan-damar gaýraüzülmeleriniň howpy ýakyn 10 ýyllykda 15%-den az bolýar.

Orta howplulyk topary. Bu topar AG-niň islendik derejesinde köp sanly howply şertleri bolan hassalary öz içine alýar. Ýürek gan-damar gaýraüzülmeleriniň howpy ýakyn 10 ýyllykda 15 – 20%-e deň bolýar.

Ýokary howplulyk topary. Bu topara AG-niň derejesine we howply şertlere bagly bolmazdan, nyşana agzalarynyň zeperlenmesi bar bolan hassalar girýärler. Ýürek gan-damar gaýraüzülmeleriň howpy ýakyn 10 ýyllykda 20 – 30% aralygynda bolýar.

AG-niň howplulyk şertleriniň anyklaýyş alamatlary

Howply şertler	Nyşana agzalarynyň zeperlenmegi	Assosirlenen kliniki ýagdaýlar
Erkekler > 55 ýaş Aýallar > 65 ýaş Çilim çekmeklik Holesterin > 6,5 mmol/l Maşgala agzalarynda ýürek gan-damar keselleriniň ir ýüze çykmagy (aýallarda < 65 ýaş, erkeklerde < 55 ýaş)	Çep garynjygyň gipertrofiýasy (EKG-de, EHOKG-de ýa-da rentgenografiýada tassyklan). Proteinuriýa we/ýa-da kreatinemiýa 1,2-2,0 mg/dl. Aterosklerotiki ýorkanyň ultrases ýa-da rentgen alamatlary. Torjagazyň arteriýalarynyň tutuşlaýyn ýa-da ojaklaýyn daralmagy	Serebrowaskulýar keseller: işemiki insult, gemorragiki insult, tranzitor işemiki hüjüm. Ýürek keselleri: miokardyň infarkty, stenokardiýa, koronar rewaskulizirleme, durgunly ýürek ýetmezçiligi Böwrek keselleri: diabetiki nefropatiýa, böwrek ýetmezçiligi (kreatinemiýa > 2 mg/dl) Damar keselleri: aortanyň gatlar bölünýän aneurizması, periferiki arteriýalaryň alamatlaýyn zeperlenmegi Gipertoniki retinopatiýa: gemorragiýalar ýa-da ekssudatlar, görüş nerwiniň emzijekiniň çiş Süýjüli diabet

AG-niň howplulyk derejesine baha bermek

Kategoriýa	Anyklaýyş kriterileri
1	2
Pes howp (1-nji howp) topary	AG-niň I derejesi. Howply şertler, nyşana agzalarynyň zeperlenmegi, ýürek gan-damar we assosirlenen keseller ýok

1	2
Ortaça howp (2-nji howp) topary	AG-niň II-III derejesi Howply şertler, nyşana agzalarynyň zeperlenmegi, ýürek gan-damar we assosirlenen keseller ýok AG-niň I-III derejesi. Bir we birden hem köp howp şerti bar. Nyşana agzalarynyň bozulmalary, ýürek gan-damar keselleri ýok
Ýokary howp (3-nji howp) topary	AG-niň I-III derejesi. Nyşana agzalarynyň zeperlenmesi ± howpuň beýleki şertleri bar. Assosirlenen keseller ýok
Örän ýokary howp (4-nji howp) topary	AG-niň I-III derejesi ± süýjüli diabet ± howpuň beýleki şertleri. Assosirlenen keseller bar

Has ýokary howplulyk topary. Bu topara AG-niň derejesine bagly bolmazdan, assosirlenen keselleri (stenokardiýa we/ýa-da başdan geçirilen miokardyň infarkty, rewaskulirizasiýa emeli, ýürek ýetmezçiligi, başdan geçiren beýni insulýty ýa-da tranzitor işemiki hüjümi, nefropatiýa, dowamly böwrek ýetmezçiligi, periferiki damarlaryň zeperlenmegi, III – IV der. retinopatiýa) bolan hassalar degişlidir. Bu topara süýjüli diabetli ýokary kadaly AGB bar bolan hassalar hem girýärler. Ýürek gan-damar gaýraüzülmeleriň howpy ýakyn 10 ýyllykda 30%-den aşýar.

Keseliň kliniki alamatlary. Gipertoniýa keseliniň kliniki ýüze çykmagynda hususy arterial basyşyň ýokarlanmagy az ähmiýetlidir.

Käbir näsaglarda gaýraüzülmesiz arterial gipertenziýa birnäçe ýyllaryň dowamynda hiç hili alamatsyz geçýär, ýagny näsagyň özüni duýşy üýtgemeyär, ýadamaklyk we işe ukypsyzlyk alamatlary bolmaýar. Birnäçe näsaglarda arterial gan basyşynyň ýokarlanmagynda ýeňse töwereginde dartgynlyk we agyry bolýar (esasanam irden, ukudan oýanylanda), ondan başga-da gözün garaňkylamagy, çalt ýadamaklyk, köp gaýtalanýan burundan gan akma, kelle agry, gulak şaňlama alamatlary bolýar. Ysgynsyzlyk we gaýtarma (gusma) bolup biler. Şu alamatlaryň dürli näsaglarda ýüze çykyşy deň bolmaýar, ýagny birnäçe näsaglarda ol arterial gan basyşynyň çendenaşa ýokarlanmagy bilen ýüze çykýar.

Agyr we (ýa-da) yzygiderli arterial gipertenziýada näsaglaryň arzlary agzalaryň ikilenji zeperlenmesi bilen bagly bolýar, olara – stenokardiýa, demgysma, görşüň bozulmagy degişlidir. Keseliň taryhynda ruhy agram düşme, duzly ýymiti kabul etmek ýüze çykarylýar. Agyr gipertoniýa keseli ýakyn garyndaşlaryň arasynda ýygy duş gelýär. Käbir 40 ýaşdan ýokary erkek we aýal näsaglarda artykmaç beden agramy, psihoemosional dartgynlyk anyklanýar.

Seredişde köplenç ýüzüň doluganlygy (gyzaranlygy), käbir ýagdaýlarda bolsa reňkiniň soluklygy (çetki arteriolalaryň gysylmagy netijesinde) anyklanýar. Gözegçiliklerde ýürek tarapyndan üýtgemeleri hem tapyp bolýar. Ýüregiň arterial gipertenziýada zeperlenmegi çep garynjygyň gipertrofiýa alamaty bilen ýüze çykýar. Ol sebäpli el bilen barlananda ýüregiň depejiginiň urgusynyň güýçlenmegi, onuň aşak we çepä süýşmegi anyklanýar.

Perkussiyada başlangyç gipertrofiýany ýüze çykarmak we onuň aýdyňlygyna baha bermeklik, esasanam semiz we ýüregi kese ýerleşen näsaglarda az ähmiýetli usul hasap edilýär.

Ýüregiň ýygrylma ýygrylygy näsaglaryň köp böleginde kadaly bolýar. Käbir näsaglarda bolsa bradikardiýa ýykgyňlyk bolýar. Näsaglaryň bir böleginde bolsa tersine tahikardiýa ýykgyňlyk bolýar, ol bolsa keseliň ahyrky tapgyrlarynda ýürek ýetmezçiliginiň alamatlarynyň peýda bolmagyna getirýär. Ýokary arterial basyşda puls dartgynly we doly ganly bolýar.

Auskultasiýada I ton güýçlenen, keseliň dekompensirlenen döwri I nokatda sistoliki ses, başda II nokatda II ton güýçlenen, çep garynjygyň dekompensirlenmeginde keseliň III basgançagynda kiçi gan aýlanyş aýlawynda doly ganlygyň artmagy bilen öýken arteriýasynyň üstünde ikinji ton hem güýçlenip biler.

Gipertoniýa keseliniň patofiziologiki we kliniki geçişi dürli-dürli adamlarda birmeňzeş bolmaýar. Keseliň kliniki alamatlary simpatik nerw ulgamynyň täsiriniň, plazmadaky reniniň derejesiniň, ýüregiň minut göwrüminiň, çetki umumy damar garşylygynyň ýokarlanmagy we başgalar bilen baglanyşyklykda ýüze çykýar. Keseliň ösüş çaltlygy dürli-dürli bolýar.

Näsaglaryň 70%-inde kesel alamatsyz geçýär: diastoliki arterial gan basyşy 115 mm simap sütüninden ýokary galmaýar, gijesine

arterial gan basyşy peselýär, ol kadaly ýagdaýa hem ýetip biler, göz almasynyň düýbünüň üýtgemesi ýüze çykarylmaýar (gemorragiýa, ekssudat we papilloderma bolmaýar). Kesel haýal ösýär. Näsagy hassahanalara ýerleşdirmek talap edilmeyär. Arterial gan basyşynyň ýokarlanmagyny gipotenziv serişdeler bilen peseldip bolýar, onuň derman serişdelerini kabul etmezden hem peselmegi mümkindir. Şol wagtda gipotenziv serişdeleri ulanmak azaldylsa, onda irki aterosklerozyň alamatlary ýüze çykyp başlaýar, ol bolsa köplenç ýagdaýda ýüregiň işemiki keseliň alamatlary bilen ýüze çykýar. Keseliň geljekki geçişi bosla aterosklerozyň çalt ýüze çykması bilen bagly bolýar.

Näsaglaryň käbirlerinde kesel agyr we çalt geçýär. Arterial gan basyşy ýokary we gije-gündiziň dowamynda durnukly bolup durýar, çep garynjygyň gipertrofiýasy, EKG-de mahsus üýtgemeler ýüze çykýar, gözüň düýbünde gemorragiýa we transsudat bolýar. Näsaglar mydama gipotenziv serişdeleri kabul etmeli bolýar. Ulanylýan serişdeler durnukly we uly mukdarda belleniýär. Bejergä garamazdan kesel ösýär, käwagt krize geçip bilýär, ateroskleroz we ÝIK çalt ösýär, soňra bolsa başga gaýraüzülmeler, ýagny böwrekleriň işjeňliginiň peselmekligi ýüze çykýar. Näsaglar tiz işe bolan ukyplylygyny ýitirýärler we olarda ýokary derejede çetki umumy damar garşylygy we agzalaryň aýdyň işemiýasy ýüze çykýar. Arterial gipertenziýa keseliň ahyrky başgançaklarynda hem keseliň geçişini agyrlaşdyrýar. Käbir ýagdaýlarda kesel başlan döwründe ýa-da birnäçe wagat geçen-den soň howply geçişe eýe bolýar.

Näsaglarda arterial gan basyşynyň mydama ýokary bolmagy irki işemiki gaýraüzülmeleriň: görüş nerwiniň emzijekiniň çişmeginiň, käwagt görüşiň peselmeginiň, agyr beýni gaýraüzülmeleriniň, ýürek we böwrek ýetmezçiliginiň, agram ýitirilmeginiň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Eger-de şol ýagdaýda bejergi geçirilmese, näsaglar 1 – 3 ýylda keseliň gaýraüzülmeleri sebäpli heläk bolýarlar.

Keseliň köp duş gelyän gaýraüzülmeleri: ýüregiň işemiýa keseli (ÝIK), görüşüň peselmegi, dowamly böwrek ýetmezçiligi, gipertoniki ensefalopatiýa, dowamly ýürek ýetmezçiligi, aortanyň gatlara bölünmegi, gipertoniki kriz, insult, ýiti ýürek ýetmezçiligi bolup durýarlar.

Gipertoniki kriz. Bu kliniki sindrom bolup, gipertoniýa keseliniň birden we güýçli ýitileşmegi bilen häsiýetlendirilýär. Şol ýagdaýda arterial gan basyşy özbaşdak ýokary derejä çenli ýokarlanýar, subýektiw we obýektiw beýni, ýürek-damar we umumy wegetatiw bozulmalar ýüze çykýar. Sebäpleri: daşky ruhy täsirler, howa şertleriniň üýtgemegi, duzuň köp ulanylmagy, fiziki agram, tiz täsirli Ca-antagonistleriniň ulanylmagy. Içki sebäplere: stenokardiýa, kelle beýni gan aýlanyşyň bozulmagy, peşewiň çykmagynyň kynlaşmagy, ýokançlar, garnyň çışmesi, dürli agzalarda agyrynyň bolmagy degişli.

N.A.Ratner boýunça gipertoniki krizler 2 görnüşe bölünýärler: I görnüş – adrenal, II görnüş – noradrenal. M. Kuşakowskiý boýunça gipertoniki krizler: neýro-wegetatiw, duz-suw, kakyn görnüşlere bölünýär.

Gipertoniki kriziň patogenetiki görnüşleri: giperkinetiki, gipokinetiki, eukinetiki (A. P. Golikow, 1976)

Giperadrenal-giperkinetiki (ýüregiň zyňym göwrümi ýokary) görnüşde ganda renin kadada bolýar.

Angiotenzin bagly krizde, esasan diastoliki basyş ýokarlanýar. Bu görnüş gipokinetiki kriziň (çetki damarlaryň gysylmagy sebäpli) bolmagy bilen häsiýetlenýär. Bu görnüşde ganda reniniň mukdary kadadan ýokary bolýar.

Natriniň saklanmagy bilen bagly gipertoniki krizde AGB duzy köp ulanmak, köp suw içmek sebäpli ýokarlanýar. Bu görnüşde ganda reniniň mukdary kadadan pes bolýar.

Gipertoniki krizde, klonidin (klofelin) 0,5 – 1,0 mg w/i, m/i; Hidrolizin 10 – 15 mg w/i, nitroprussid 0,2 – 0,4 mg min w/i damja görnüşde; Labitalol 20 mg minutda, soňra 2,0/ min w/i damja görnüşde goýberilýar. Adaty ýagdaýda dibazol 0,5 – 1% 5 – 8,0 m/i, 25% magneziýa sulfaty 5,0 – 10,0 ml m/i we başgalar ulanylýar.

Gipertoniki ensefalopatiýa. Bu ýagdaý gowşaklyk, ukulyk (bu alamatlar bejergi bilen hem bagly bolup biler), başaýlanma, ýatkeşligiň we ünsüligiň peselmekligi, kelle agyrynyň ýokarlanmagy, intellektiň peselmekligi we psihoemosional depressiýa bilen häsiýetlendirilýär. Ensefalopatiýa has hem köp ýaşan garry adamlarda aýdyň bildirýär. Onuň agyr ýüze çykmalary bolsa – gemorragiki ýa-da işemiki görnüşli ýiti beýni gan aýlanyşynyň bozulmagy bolup biler, ondan başga-da ýüzüň asimetriýasy, ahyrlaryň işjeň hereke-

tiniň bozulmagy, gepleşiň bozulmagy ýüze çykyp biler, käwagt bu ýagdaý birden ölüm bilen tamamlanyp biler.

Näsagyň işe ukyplylygy keseliň kliniki aýratynlygyna we näsagyň kärene baglylykda anyklanylýar. Näsagyň işe ukyplylygyny kesgitlemekde keseliň haýsy basgançagyndadygyna üns berilýär.

Gipertoniýa keseliniň I basgançagynda köplenç näsaglar öz işe ukyplylygyny saklaýarlar. Bu keselli näsaglar psihoemosional streslerden, işleýän ýerlerinde goh-galmagaldan we sarsgynlardan, gijeki nobatçylykdan, ýürek-damar zäherlerinden (meselem, kükürt uglerod) daşda bolmalydyr. İşe ukyplylyk soraglaryny lukmanlaryň barlag toparlary çözüär. Wagtlaýyn işe ukyplylygy ýitirmek, köplenç howply geçirilen gipertoniýa krizler bilen baglydyr we dowamly bolmaýar (3 – 7 gün).

Gipertoniýa keseliniň ikinji basgançagynda kesel çalt ösýär we işe ukyplylygyň dowamly ýitirilmegi bellenilýär. Käwagt näsaglar amatly işe ýerleşdirilýär ýa-da III topar maýyplyk derejesine geçirilýär.

Ýokarda bellenen ýakymсыз zähmet şertlerinden başga-da fiziki we psihoemosional dartgynlykda, gyzgyn şertlerde, hereketlenýän mehanizmlerde işlemeklik bolmaýar.

Gipertoniýa keseliň III basgançagynda näsaglar işe ukypsyz bolýarlar. Käwagt şol ýagdaýly näsaglaryň ýerine ýetirýän isiniň göwrümi çäklendirilýär we öz hojalygynda ýa-da oňaly şertlerde zähmet çekmek maslahat berilýär.

Agyr gaýraüzülmelere: aýdyň ensefalopatiýa, beýni gan aýlanyşygynyň bozulmagy, ýürek ýetmezçiligi degişli bolup, ol näsaglary II toparyň, käwagt I toparyň maýyplarynyň hataryna goşmaly bolýar.

Anyklanyşy. Gipertoniýa keseliniň anyklanyşynda subýektiv we obýektiv maglumatlardan başga-da goşmaça barlaglara uly orun berilýär, olara laborator we gurallaýyn barlaglar degişlidir.

Laborator barlaglarda peşewiň düzümi, otnositel dykzlygy (peşewiň Zimniskiy boýunça barlagy), böwrekleriň süzüş, yza sorup alyş işjeňligi (Reberg - Tareýewiň barlagy) barlanylýar.

Bu barlaglaryň netijesi gipertoniýa keseliniň I – II basgançagyn-da üýtgemeyär, diňe olar gipertoniýa keseliniň III basgançagynda we käwagt keseliň howply görnüşinde peselip biler. Şonuň bilen birlikde albuminuriýanyň bolmagy mümkindir.

Keseliň III basgançagynda dowamly böwrek ýetmezçiliginiň ösen ýagdaýynda anemiýanyň bolmagy mümkin.

Gipertoniýa keseliniň irki basgançaklarynda ganyň biohimiki derňewinde özgermeler bolmaýar. Ateroskleroz bilen baglanyşanda holesteriniň, trigliseridleriň, β -lipoproteidleriň derejesiniň ýokarlanmagy mümkindir.

Instrumental barlaglara EKG, ehokardiografiýa, ýüregiň rentgen barlaglary, böwregiň ultrases barlagy, ekskretor urografiýa, göz düýbünüň, beýniniň barlaglary degişlidir.

EKG-de gipertoniýa keseliniň I basgançagynda hiç hili özgerme bolmaýar. II – III basgançaklarynda bolsa çep garynjygyň gipertrofiýasynyň alamatlary ýüze çykýar: ýüregiň otnositel elektrik oky çep gysarýar. V_5 - V_6 äkidijilerde QRS toplumyň amplitudasy ýokarlanýar, ST segmentde häsiýetli depressiýa ýüze çykýar we T-dişiň görnüşiniň üýtgemegi anyklanýar.

Gipertoniýa keseliniň II, III tapgyrlarynda EhoKG-niň görkezijileri hem üýtgeýär. Çep garynjygyň diwarynyň galňamagy, aortanyň aterosklerozynyň alamatlary bellenilýär.

Gipertoniýa keseliniň I basgançagynda rentgenologiki barlag geçirilende, ýüregiň we iri damarlaryň hiç hili üýtgemeleri ýüze çykarylmaýar, II basgançagyndan başlap çep garynjygyň gipertrofiýasy bellenilýär, II – III basgançaklarda bolsa aortanyň aterosklerozynyň alamatlaryny ýüze çykaryp bolýar.

Gipertoniýa keseliniň I basgançagynda köp barlaglarda göz düýbünüň damarlarynyň üýtgemegi ýüze çykarylmaýar, ýöne şonda torjagaz arteriýalarynyň gysylmagyny bellemek bolar.

Gipertoniýa keseliniň II – III basgançagynda göz düýbünüň damarlarynyň üýtgemegini aýdyň ýüze çykarmak bolýar: arteriolalaryň yşy gysylan, onuň diwarlary galňan, dykyzlanan arteriolalar wenalary gysýar (kesişme fenomeni – Salýus-Gunnanyň simptomy); arteriolalarda sklerozyň ösmegi we olaryň deň dälligi bellenýär, käwagt bu üýtgeşmeler ownuk we iri ganöýmeler bilen utgaşýar. Köplenç gözün torly gatlagynyň çişy bellenilýär, käwagt onuň gopmagy we görşün doly ýitirilmegi mümkin. Göz düýbünüň suraty AGB-niň islendik derejesinde GK-nyň döwrüni kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Ekskretor urografiýa we böwrekleriň ultrases barlagy GK-nyň ähli döwürlerinde patologik üýtgemeler ýüze çykarmaýar. Üýtgeme-

leriň tapylmagy GK-nyň kesel kesgidine şübhe döredýär (alamatlaýyn gipertoniýa).

Reoensefalografiýa: kelle-beýniniň damarlarynyň ýagdaýy barada maglumat berýär. Keseliň I basgançagynda kelle beýniniň damarlarynda üýtgemeler bellenilmeýär. Gipertoniki keseliň II – III basgançaklarynda näsaglaryň damarlarynyň geçijiligi daralýar.

Keseliň tapawutlandyryş kesgidi. Gipertoniýa keselinde bolan alamatlar, esasanam alamatlaýyn arterial gipertoniýada anyklanýar. Alamatlaýyn gipertoniýa getirýän kesellere: glomerulonefrit, piýelonefrit, renowaskulýar arterial gipertenziýa, Konnuň sindromy, Işenko-Kuşinganyň sindromy, feohromositoma we başgalar degişlidir.

Gipertoniýa keseliniň kesgidi goýlanda hökman ony alamatlaýyn gipertoniýa bilen geçýän keseller bilen tapawutlandyrmaly.

Bejergisi. Gipertoniýa keseliniň bejerilişiniň esasy ugurlary.

1. Bejergä başlamazdan öň lukmanyň irden, işiň dowamynda we ahyrynda näsagyň AGB-sini barlamagy hökmanydyr.

2. Gipertoniýa keseliniň I basgançagynda näsagyň dermansyz usullar bilen bejerilmegi zerurdyr:

Düzgüniň dogrulygy, berhizi dogry berjaý etmek, doly we ýeterlik uky almak, ýeňil maşklaryň ýerine ýetirilmegi bejerginiň netijeliligini ýokarlandyrýar. Nahar duzunyň gije-gündizde kabul edilişi 4 – 6 grama deň bolmaly. Arterial gipertenziýanyň agyr geçýän döwründe 2 – 3 günläp nahar duzunyň kabul edilişini azaltmaly. Näsaga berilmeýän önümlere alkagol, işdäni ýokarlandyryjy iýmit önümleri degişlidir. Derman serişdesiz bejeriş ýene-de autogen türgenleşigi, akupunkturany, elektroukyny, fiziologiki bioakustiki täsirleri (saz deňleme) öz içine alýar.

Eger-de bejergi netije bermese, dermanly bejergi bellenilýär.

3. Dermanly bejergi başlananda ilkinji serişde hökmünde peşew çykaryjylar ýa-da β -adrenoblokatorlar (eger-de bu dermanlaryň ulanylmagyna garşy görkezmeler bolmasa) näsaga hökman bellenilmelidir.

4. Dermanly gipotenziv bejergi basgançak boýunça bellenilýär. Bejergi bir dermandan başlanyp, soňra bejerginiň täsiri bolmasa beýleki dermanlar bejergä goşulýar. Bejergi uzak, yzygiderli dowam edýär: ilki serişdeleriň bejeriş mukdary soňra bolsa goldaýjy mukdary bellenilýär.

5. AGB-niň peselmegine gözegçilik etmeli. AGB-niň çalt peselmegi kelle beýni gan aýlanyşyna we böwrek gan aýlanyşyna zerper ýetirýär. Eger-de gipertoniýa keselini β -adrenoblokatorlar bilen bejermäge garşy görkezmeler bolmasa, β -adrenoblokatorlar: selektiw (atenolol 25 – 100 mg/günde; metoprolol 50 – 200 mg/günde; bisoprolol (konkor) 5 – 20 mg/günde; selektiw däller: korgard 40 – 160 mg/günde, anaprilin 60 – 160 mg/günde belleniýär. Angitenzin öwrüji fermentiň ingibitorlary orta we gartaşan ýaşly näsaglary bejermek üçin we gipertoniki kesel ÝIK, ýürek ýetmezçiligi bilen utgaşyp gelende belleniýär. Olara kaptopril (kapoten) 50 – 150 mg/günde; enalapril (enap, ednit) 5 – 40 mg/günde; lizinopril (diroton) 5 – 20 mg/günde; prestarium 4 – 16 mg/günde; inhebeýs 5 – 20 mg/günde degişlidir.

Gipotenziv derman serişdeleri hökmünde kalsiniň antagonistleri: werapamil (flamon) 120 – 480 mg/günde, amlodipin (norwask) 5 – 20 mg/günde; lomir 5 – 20 mg/günde; kardil 180 – 360 mg/günde mukdarda ulanylýar.

Eger-de gipotenziv täsir ýüze çykmasa ýa-da ol ýeterlik bolmasa, serişdäniň mukdarlaryny köpeltmek ýa-da serişdäni aýryp, başga serişde bilen çalyşmak mümkindir. Esasanam peşew çykaryjylary goşmak (gipotiazid 12,5 – 50 mg/günde; arifon 2,5 – 5 mg/günde; furosemid (laziks) 20 – 200 mg/günde; uregit 25 – 100 mg/günde; weroşpiron 50 – 200 mg/günde).

Kömek beriji bejergi hökmünde gijesine sedatiw derman serişdeleri diazepam, fazepam we başgalar belleniýär.

3.2. ATEROSKLEROZ

Ateroskleroz – dowamly lipid çalşygynyň bozulmagy esasynda olaryň orta we uly arterial damarlarynyň diwaryna çökmegi we sklerozirlenmegi bilen häsiýetlenýär.

Keseliň ýaýraýşy. Ateroskleroz ilata iň ýokary ölüm howpuny salýandygy sebäpli şu asyryň iň bir wajyp meselesi bolup durýar.

Keseliň ýaýraýşy Ýewropa, Demirgazyk Amerika we başga ösen ýurtlarda ýokary, emma Aziýa ýurtlarynda, Afrikada we beýleki yza galak ýurtlarda bolsa pes. Aterosklerozyň tutuş bedende ýerleşişini hasaba almak örän kyn. Bütindünýä saglygy goraýyş guramasynyň

(BSGG) berýän maglumatlaryna görä, ABŞ-da uly ýaşly ilatyň 20%-inde umumy holesteriniň köpelendigi anyklyan. Türkmenistanda bu keseliň ýaýraýşy öýken, iýmit siňdiriş ulgamlarynyň ýaýraýşyndan pes, emma ateroskleroz sebäpli ölümçilik beýleki her bir aýry alnan keseler boýunça ölümçilikden ýokary. Ýüregiň işemiýa (koronar damarlaryň aterosklerozy sebäpli) keselinden ölümçilik (BSGG – 1984 ý.) Şotlandiýada, Finlýandiýada, Irlandiýada ýokary (397 – 436 100 müň ilata), Ýaponiýada, Fransiýada, Ýugoslaviýada, Gresiýada, Italiýada bolsa pes (179 – 64 100 müň ilata). Türkmenistanda ýürek-damar kesellerinden heläk bolýanlar 100 müň ilatdan 255-e barabar (1995 ý.).

Kesel şäherde ýaşanlarda, obadakylerden ýokary ýyglykda duş gelýär. 49 ýaşa çenli erkeklerde kesel zenanlardan 2 – 3 esse ýygly duş gelýär. 50 – 65 ýaşlarda bu keseliň erkeklerde we aýallarda duş gelşi deňleşýär. Ateroskleroz, esasan ýaşulularyň (65 – 74) we garrylaryň (74 – 99 ý.) arasynda ýygly duş gelýär. Soňky ýyllarda ateroskleroz ýaşlaryň arasynda hem giňden ýaýrap başlady. Amerikan alymlarynyň berýän habaryna görä, ABŞ-da ateroskleroz sebäpli täç arteriýalarynyň ýetmezçiliginden her ýyl 12 müň adamdan köpräk ilat heläk bolýarlar.

Şeýlelikde, bu kesel köp halatlarda adamlaryň işe ýarawly döwründe hem işe wagtlaýyn ýarawsyzlyga, maýyplyga, hatda ölüme sezewar edýär. Bu ýagdaý döwlete uly ykdysady ýitgi berýär.

Keseliň sebäpleri. Ateroskleroz ýokarda görkezişimiz ýaly, esasan lipid çalşygynyň bozulmagy sebäpli döreýär. Sagdyn adamlardan nahar iýenlerinden soňky alnan ganyň plazmasyny ultrasentrifugirlmek esasynda lipoproteidler 6 topara bölmek bolar:

1-nji topar – hilomikronlar (bularyň düzümine köp mukdarda trigliseridler goşulýar. Olaryň göwrüminiň ululygy we damaryň içki sütüninden geçiribilijiliginiň pesligi sebäpli, aterogen (kesel dörediji) ukyby pes;

2-nji topar – örän pes dykzlykly lipoproteidler (ÖPDLP);

3-nji topar – orta dykzlykly lipoproteidler (ODLP);

4-nji topar – pes dykzlykly lipoproteidler (PDLP);

5-nji topar – ýokary dykzlykly 2 lipoproteidler (ÝD2LP);

6-njy topar – ýokary dykzlykly 3 lipoproteidler (ÝD3LP).

PDLP-ler öz düzüminde holesterini köp we fosfolipidleri az saklaýar. Olaryň düzüminde 1 molekul a polipoproteid B bolýar.

Bu lipoproteidlere atrogen (ateroskleroz dörediji) maddalar diýilýär. ÖPDLP-ler düzüminde köp trigliseridleri saklaýarlar. Olar öýjüklere trigliseridleri bermek bilen ODLP -leri emele getirýärler. Ondan beýläk lipoproteidleriň düzümindäki trigliseridleriň peselmegi we holesteriniň otrositel köpelmegi PDLP-leriň emele gelmegine getirýär. Ganyň syworotkasyndaky holesteriniň 60 – 70%-i PDLP-leriň düzüminde bolýar. PDLP-leriň syworotkada köpelmegi olaryň artykmaç sintezi ýa-da ulanylyşynyň bozulmagy bilen düşündirilýär.

ÝDLP-ler öz düzüminde umumy holesteriniň 20 – 30%-ini saklaýar. Şeýle hem olar öz düzüminde örän pes möçberde trigliseridleri we köp fosfolipidleri saklaýar. ÝDLP-lere antiaterogen (aterosklerozyň emele gelmegine garşy) maddalar diýlip aýdylýar.

Diýmek, PDLP-leriň ganyň syworotkasynda köpelmegi we ÝDLP-leriň bolsa peselmegi aterosklerozyň döremegine amatly şertleri döredýärler.

Ganyň syworotkasyndaky lipoproteidleriň düzümine bedende bolup geýýän fiziologiki ýagdaýlar hem täsir edip biler.

- 55 ýaşa çenli umumy holesterin erkeklerde ýokary, 55 – 65 ýaşlarda ol zenanlarda hem köpelip başlaýar, 65 ýaşdan ýokarylarda olaryň möçberi iki jynsda-da deňleşýär.

- Negroidlerde ÝDLP-leriň syworotkadaky möçberi, ak reňklileriňkiden has ýokary bolýar.

- Ýokary agramlylyk bilen PDLP-leriň we trigliseridleriň syworotkada möçberiniň köpelmeginiň arasynda doly korrelýasion baglanyşyk bar.

- Açyk arassa howada geçirilýän fiziki işjeňlik syworotkadaky endogen trigliseridleriň, umumy holesteriniň, PDLP-leriň möçberiniň peselmegine we ÝDLP-leriň bolsa köpelmegine getirýär.

- Zenanlarda lýtutein döwürde ÝDLP-ler köpeliýär we follikulýar döwürde bolsa peseliýär.

- Tomus paslynda syworotkada trigliseridleriň we holesteriniň möçberi azalýar, ÝDLP-ler köpeliýär.

Keseliň döremeginde daşky we içki kesel dörediji sebäpleriň uzak wagtlap täsir etmeginiň ähmiýeti ýokary.

Daşky kesel dörediji sebäplerden newrogen-stress ýagdaýynyň täsiriniň ähmiýeti ýokary bolýar (akyl işleri bilen baglanyşykly hünärler, telefonistler, sürüjiler we ş.m.).

Gündelik iýmitiň düzüminiň hem lipoproteidleriň syworotkadaky düzümine täsiri barada aýratyn durup geçmek gerek. Iýmitiň düzüminde ýagly etiň bolmagy PDLP-leriň we ösümlükleriň belogynyň (noýba, nohut we başg.) bolmagy bolsa ÝDLP-leriň köpelmegine getirýär. Şeýle hem iýmitiň düzüminde mal ýagynyň (doýgun ýaglar) bolmagy PDLP-leriň we ösümlük ýaglarynyň (doýgun däl ýaglar) bolmagy bolsa BDLP-leriň köpelmegine getirýär. Birmeňzeş yzygiderleýin uglewodly iýmitiň (şokoladyň, tortuň we ş.m.) ulanylmagy agramyň köpelmegine hem-de ganyň syworotkasynda PDLP-leriň ýokarlanmagyna getirýär. Holesteriniň (ýumurtganyň sarysynyň) ulanylmagy PDLP-leriň köpelmegine mal ýagyny ulanandan pes täsir edýär. Çaý, kofe ganyň syworotkasyndaky trigliseridleriň we holesteriniň möçberine täsir etmeýärler. Ýöne giperholesterinemiýalara aýy demlenen çaý we kofe içmek maslahat berilmeýär.

Durmuşda ilatyň ulanýan zyýanly maddalary (spirtli içgiler, çilim, neşe serişdeleri) hem aterosklerozyň döremegine getirip bilerler. Spirtli içgileri ulanmak – az möçberde lipoprotein lipazanyň işjeňligini ýokarlandyrýar, emma köp möçberde ulanylmagy bagryň obstruktiv kesellerini döretmeginiň esasynda giperholesterinemiýa getirýär.

Çilim çekmeklik ganyň syworotkasyndaky ÝDLP möçberiniň peselmegine getirýär. O.B.Nepesowanyň we beýlekileriň görkezmegine görä, neşekeşlik, esasan hem neşe serişdeleriniň parenteral ulanylmagy bagryň dowamly, şol sanda obstruktiv keselleriniň emele gelmegine – giperholesterinemiýa getirýär.

Aterosklerozyň döremegine – ÝDLP-leriň syworotkadaky möçberiniň peselmegine şeýle hem virus keselleri – ýiti respirator ýokançlar täsir edýärler.

Endogen lipidleriň çalşygynyň bozulmagynyň sebäpleri aşakylar bolup bilerler:

I. A. Ilkinji gipertrigliseridemiýa:

- lipoproteinlipazanyň (gipertrigliseridemiýa we çagalykdan hilomikronlaryň düzüminde trigliseridleriň bolmagy) nesle geçýän ýetmezçiligi;
- lipoproteinlipazany gabaýjylaryň nesle geçýän ýetmezçiligi;
- Apo C-11-iň nesle geçýän ýetmezçiligi;

- Bagyr lipazasynyň nesle geçýän ýetmezçiligi;
- Maşgalalaýyn gipertrigliseridemiýa.

B. Ilkinji giperholesterinemiýa:

- Maşgalalaýyn giperholesterinemiýa:
 - gomozigot görnüşi;
 - geterozigot görnüşi;
- apo B100-iň nesle geçýän ýetmezçiligi;
- poligen giperholesterinemiýa;
- maşgalalaýyn giper β -lipoproteinemiýa;
- holesteriniň efirleriniň ýygnaýma keseli;

Ç. Ilkinji garyşyk giperlipidemiýalar:

- giperlipoproteinemiýanyň III görnüşi;
- maşgalalaýyn garyşyk giperlipidemiýa;
- giperapo- β -lipoproteinemiýa;
- lesitin-holesterol-asiltransferazanyň nesle geçýän ýetmezçiligi;
- balyk gözi keseli.

II Ilkinji giperlipidemiýa.

A. Gormonlaryň täsiri:

- göwrelilik;
- daşdan ulanylýan jyns gormony (göwrelilige garşy içilýän gormon dermanlary ulanmak);
- gipotireoz.

B. Metaboliki bozulmalar:

- süýjüli diabet;
- podagra (peşew turşusy);
- semizlik;
- ösýän lipodistrofiýa;
- ýygnaýmak keseli.

Ç. Bówregiň distrofiýasy:

- nefrotiki sindrom;
- bówregiň işjeňliginiň transplantasiýadan we dializden soňky ýetmezçiligi.

D. Bagryň obstruktiv keselleri:

- zäherler;
- spirtli içgiler;
- dioksin we özünde uglewod saklaýan hlor.

E. Ýatrogen bozulmalar:

- gipotenziv dermanlar;
- immunodepressantlar;
- başga dermanlar.

Ýokarda görkezilen ekzo- we endogen kesel dörediji sebäpleriň bolmagy, olaryň wagtynda anyklanmazlygy we ilkinji önüni alyş işleriň geçirilmezligi aterosklerozyň döremegine getirýär.

Aterosklerozyň döreýşi. Aterosklerozyň döremeginde iki möhüm ýagdaýa üns berilýär. Birinji ýagdaý: sebäpleriň täsirinde endogen holesteriniň we fosfolipidleriň gatnaşygynyň bozulmagy – birinjiniň köpelmegi we ikinjiniň azalmagy holesteriniň suwuklyk ýagdaýynda ganyň syworotkasynda saklanmagyna täsir edýär. Şeýle hem bu ýagdaýda lipoproteidlerdäki belok fraksiýalarynyň gatnaşygynyň bozulmagyna – olaryň düzüminde β -lipoproteidleriň köpelmegine hem uly orun berilýär. Ikinji ýagdaý elastiki we elastik-muskully görnüşli gan damarlaryň içki bardasynyň geçirijiliginiň ýokarlanmagy – endoteliýanyň zeperlenmegidir. Bu hakda birnäçe pikirler bar. Soňky ýyllarda birnäçe awtorlaryň (G.Reiss, P.Eisenberg, 1995) nerw dartgynlygyna az orun berýänligine garamazdan, bu kesel dörediji sebäbiň endoteliýanyň zeperlenmeginde, lagtalanmaga getirýän we oňa garşy ulgamyň gatnaşygynyň bozulmagynda uly ähmiýeti bar. Nerw dartgynlykda kateholaminleriň ganda köpelmegi, çetki garşylygyň ýokarlanmagy, ýüregiň uruş güýjüniň ýokarlanmagy uly we orta ölçegli damarlara basyşyň ýokarlanmagy bilen dartgynlyk berýär. Bu bolsa gan damarlarynyň intimasynyň zeperlenmegine – mukoid çişmeklige, olaryň diwarynyň geçirijiliginiň ýokarlanmagyna getirýär.

Gan damarlarynyň diwarynyň geçirijiliginiň ýokarlanmagynda, şeýle hem β -lipoproteidleriň damarlaryň diwaryna täsir etmegine, ýerli maddalar bilen birleşmek bilen autoantigeniň, immun kompleksiniň emele gelmegine hem orun berilýär. Şeýle hem bu ýagdaýa gana zäherleriň, çilim çekilende kömürturşy gazynyň, ýokarky dem alyş ýollarynyň ýokanjyň – wiruslaryň düşmegi getirip biler. Soňky ýyllarda (Ý.I.Çazow, 2001) endoteliýanyň zeperlenmeginde alawlama hadysasyna, ýagny sitomegaliýa wirusynyň, hlamidiýalaryň täsir etmegine hem uly orun berilýär.

Rokatinskiý (1844), soňra J.Duguid (1955, 1957), Ý.I.Çazow, (2001) lipidler damarlaryň diwarynda çökmezden öň lagtalanma we lagtalanma garşy ulgamlar zeperlenýär, damarlaryň diwarynda fibrin we trombositler çökýär hem-de damarlaryň diwarynyň geçirijiligi ýokarlanan ýagdaýlarda tromb emele gelýär.

Şeýlelik bilen, ganyň syworotkasynda lipidleriň, lipoproteidleriň alyş-çalşygynyň bozulmagy esasynda, holesteriniň, β -lipoproteidleriň köpelmegi, gan damarlaryň geçirijiliginiň ýokarlanmagy aterosklerozyň döremegine getirýär.

Patanatomiýa. Aterosklerozda gan damarlaryň diwarynda bolup geçýän morfologiki üýtgeşmeleri Ross we Harker (1976) Wirhowyň “zeperlenmä duýujylyk” diýen gipotezasy bilen düşündirdiler. Bilşiniň ýaly, gan damarlarynyň diwary zeperlenenden we tromb emele gelenden soň endoteliýa holesterinler çökýärler. Şolbada olar del madda hökmünde makrofaglar tarapyndan fagositirlenýärler we köpürjikli öýjükler öwrülýärler hem-de endoteliýanyň aşagyna ýelmeşýärler.

Soňra zeperlenen endoteliýa, trombositler we köpürjikli öýjükler ýylmanak myşsalary we fibroblastlary ösdürýän maddalary çykarýarlar.

Şeýlelik bilen, patomorfologiki ateroskleroz iki döwürde geçýär. Birinji döwür lipidler damaryň diwarynda çökmezden öňki endoteliýanyň geçirijiliginiň ýokarlanmagy we damaryň diwarynda trombuň emele gelmegi bilen häsiýetlenýär.

Ikinji döwür basgançaklaýyn geçýär. Birinji basgançakda zeperlenen endoteliýa holesteriniň aralaşmagy – lipoidoz bolýar. Soňra ikinjisinde onuň daşynda ýylmanak myşsalaryň we fibroblastlaryň köpelmegi esasynda – liposkleroz bolup geçýär. Bu basgançakda damarlaryň intimasýnda aterosklerotiki ýorkanyň emele gelmegi bolup geçýär, olar kiçi gan damarlaryň geçirijiligini peseldýär. Üçünji basgançaga ateromatoz diýlip aýdylýar. Bu basgançakda aterosklerotiki ýorkanyň içindäki madda dargaýar. Bu ýagdaý endoteliýa gan öýmäniň, tromboemboliýa ýaly agyr gaýraüzülmäniň ýüze çykmagyna getirip biler (IV basgançak). V basgançak – aterokalsinoz (kalsiniň çökmekligi).

Şeýle üýtgeşmeleriň gan damarlarynda bolup geçmegi, esasan, ganyň kiçi damarlardan agzalara geçişini peseldýär – diffuz kardiosk-

lerozyň we ş.m., käbir ýagdaýlarda olaryň doly ýapylmaklygy we damarlaryň reflektor gysylmagy sebäpli ýürekde, böwrekde infarktyň we beýnide çal ýumşamaklygyň emele gelmegine getirýär. Uly damarlarda aterosklerozyň bolmagy olaryň içini giňeldýär, çeyeligini peseldýär.

Aterosklerozyň toparlara bölünişi. Amaly saglygy go-raýyşda şu wagta çenli aterosklerozyň A.L.Mýasnikow (1960) tara-pyndan hödürlenen toparlara bölünişi öz ähmiýetini ýitirenok. Bu to-parlara bölüniş babatda kesel kliniki- morfologiki häsiýeti boýunça II döwre bölünýär.

•I döwür – keseliň aýdyň kliniki alamatlarynyň döreýşine çenli (gizlin geçýän döwri),

•II döwür – keseliň doly klinikasynyň peýda bolan döwri:

- 1-nji basgançak – işemiki,
- 2-nji basgançak – tromb-nekrotiki (infarkt we ş.m.),
- 3-nji basgançak – sklerotiki.

Ateroskleroz agdyk ýerleşşi boýunça :

- täç arteriýalarynda;
- beýni arteriýalarynda;
- böwrek arteriýalarynda;
- garyn boşlugynyň arteriýalarynda;
- aýak arteriýalarynda ýerleşýärler.

Ateroskleroz kliniki geçişi boýunça:

- haýal geçýän;
- basym geçýän görnüşlere bölünýär.

Keseliň kliniki alamatlary. Keseliň ilkinji gizlin geçýän döwrüni anyklamak üçin anyklaýjy soragnamalary doldurmak bilen ilaty barlagdan geçirmeli. Keseliň bu döwründe näsaglaryň arzlarynyň ýoklugy üçin ilki kesel dörediji sebäpleriň (3 we ondan köp) hem-de aşakdaky alamatlaryň barlygy anyklanýar:

1. Ýakyn garyndaşlarynda giperlipidemiýanyň bolmagy.
2. Ksantolezmanyň ýa-da ksantomanyň bolmagy.
3. 60 ýaşyna ýetmediklerde göz perdesinde lipoid aýlagynyň bol-magy;
4. Gepatosplenomegaliýa.
5. Gipertenziýa.

6. Diabet.
7. 60 ýaşyna ýetmedik garyndaşlarynda ýüregiň işemiki keseliň bolmagy.
8. Böwregiň dowamly keselleri.
9. Ýürek-damar keselleriniň bolmagy.

Şeýle hem kesel bardyr diýlip pikir edilenlerde keseliň gizlin döwriň barlygyny anyklamak üçin ganda holesteriniň we B-lipo-proteidleriň biokimiki barlaglary geçirilýär.

Gizlin geçýän aterosklerozy anyklamakda Fredriksonyň toparlara bölünişi boýunça giperlipidemiýa anyklamagyň ähmiýeti hem amaly taýdan amatlydyr (*görkezijä seret*).

Aterosklerozyň klinikasynyň doly anyklanylýan döwri.

Aterosklerozyň kliniki alamatlary onuň dürli ulgamlarda ýerleşşine garamazdan, kliniki döwürlerinde – işemiki, tromb we ýerli nekroz, skleroz döwürlerine baglylykda geçýär.

Lipidleriň barlaglarynyň görkezijileri

Ganyň syworotkasyndaky lipidler (m.mol/l)	Kadaly görkezijiler	Aram üýtgame	Kesel
Umuny holesterin (UH)	5,2 <	5,2 - 6,5	6,5 >
Holesterin – PDLP	4,0 <	4,0 - 5,4	5,0 >
Holesterin ÝDLP	1,0 >	0,9 - 1,0	0,9 <
Trigliseridler	2,0 <	2,0 - 2,5	2,5 >
ÝDL gatnaşygy	0,25 >	0,2 - 0,25	0,2 >

• Aterosklerozyň iň bir agdyk ýerleşýän ýeri ýüregiň täç damarlarydyr. Bu damarda keseliň ýerleşmegi, ýüregiň işemiki keseliň (stenokardiýanyň, miokardyň infarktynyň, kardiosklerozyň, duýdansyz koronar ölümiň) döremeginiň esasy sebäbi bolup durýar. Olaryň toparlara bölünişi, geçiş, öňüni alyş we bejeriş aýratynlyklarynyň üstünde aýratyn durlup geçiler.

• Aortanyň aterosklerozy: Bu näsaglaryň käbirinde dōş süňküniň aňrsynda belli bir ýerde ýerleşmedik, oňurga sütüni boýunça aşak berýän agyrynyň bolmagy mümkin. Beýlekilerde bolsa dōş süňküniň aňrsynda ýerleşen, gije-gündiz dowam edýän güýçli agyrynyň bolmagy mümkin. Agyrynyň başlanmagy fiziki agram

Giperlipidemiýanyň görnüşleri (Fredrikson boýunça)

Görnüş- leri	Plazma- nyň hili	Çenli kesgitleme				Agdyklyk edýän elektroforetiki fraksiýa	Aterosklerozyň döremeginiň sebäbi	Ahyrky aterosklerozyň döremegi hakynda netije
		holesterin g/l		Trigliseridler (g/l)	PDLP			
		umumy						
I	dury	>	3 < ýa-da N	10 >	hilomikron	Lipoproteinlipaza- nyň ýetmezçilligi	döränok	
II a	- // -	>	> ýa-da N > 3	N	PDLP β-lipoproteidler	bagyrd holesteriniň güýçli emele gelmegi	döremek howply ýokary	
II b	çala bulanyk	>	> 3	1,5 - 4	PDLP we ÖPDLP köp; β-lipoproteidler	- // -	- // -	
III	bulanyk	>	< 3 ýa-da N	10 <	anomal lipoproteidler, hilomikron we ODLP	- // -	mümkín, keseliň döremek howpy pes.	
IV	- // -	>	> ýa-da N N	10 <	ÖPDLP Pre - β-lipo- proteidler	trigliseridleriň endogen alyş - çalşy bozulan	döremek howpy ýokary	
V	- // -	>	N	10 >	hilomikron we ÖPDLP pre - b-lipoproteid	trigliseridleriň, assimiliýasiýasy haýal	aterosklerozyň döremegi jedelli	

Bellik: - aterosklerozyň döremek howpy II – IV görnüşli giperlipidemiýada ýokary;
- hilomikron düzüminde trigliseridleri saklawarlar, olaryň endoteliýadan geçiş ukyby kynlaşan.

bilen bagly däl we nitrogliserini ulanmaklyk netije bermeyär. EKG barlagynda miokardyň işemiýa häsiýetli üýtgeşmeleri tapylmaýar.

Döş süňküniň aňyrsynda ýerleşen agyry keseliň aortanyň diwarynda ýerleşen nerwleri gyjyndyrmagy bilen düşündirilýär.

Ateroskleroz uky arteriýasynyň başynda ýerleşende beýnide gan aýlanyşygynyň bozulmagy sebäpli näsaglaryň başlarynyň aýlanmagy, özlerinden gitmegi mümkin.

Obýektiv barlagda näsaglarda aterosklerozyň we simptomatiki gipertoniýanyň barlygy sebäpli puls çalt we beýik. Sistoliki arterial gan basyşy ýokary, diastoliki bolsa kadaly ýagdaýda saklanýar.

Seredişde tapylýan üýtgeşmeler aorta gabsajygyna stenozyň ýa-da ýetmezçiligiň barlygyna görä (ýüregiň kemislikleri bölüme seret). Perkussiýada damar dessesiniň ölçegi ölçenende, onuň 8 – 10 sm-e, çenli giňelmegi bellenýär (kadaly ýagdaýda – 5 – 6 sm). Auskultasiýada gan basyşynyň ýokarylygy sebäpli aortanyň üstünde II tonuň güýçlenmegi, eger-de aortanyň çykýan ýerinde stenoz bolsa, II we V nokatlarda sistoliki ses, gabsalarda ýetmezçilik bolsa diastoliki ses eşidilýär.

Gaýraüzülmeleri – anewrizma, aortanyň diwarynyň gatlara bölünmegi, ýarylmagy, ganyň akmagy.

Aortanyň garyn böleginiň aterosklerozy. Näsaglarda garyn boşlugynyň töwereklerinde tutgaý görnüşli agyrynyň – (angina abdominalis) peýda bolmagy mümkin. Agyry nitrogliserin ulanylandan soň aýrylýar. Käbir näsaglarda aşgazanasty mäziň atrofiýasy sebäpli süýjüli diabetiň (keseliň haýal ösen görnüşinde) ýa-da aşgazanasty mäziň gemorragiki nekrozynyň (tiz ösen görnüşinde) ýüze çykmagy mümkin. Şeýle hem bu keseliň mezenterial arteriýada bolmagy dispepsiýanyň, içegeleriň gangrenasynyň, inwaginasiýanyň peýda bolmagyna getirip biler.

Böwrek arteriýasynyň aterosklerozy. Aterosklerozyň böwrek arteriýasynda ýerleşmegi böwregiň işemiýasynyň, soňra simptomatiki böwrek gipertenziýasynyň döremegine getirýär. Aterosklerotiki ýag ýorkalarynyň böwrek arteriýasynyň birnäçe ýerinde ýerleşmekligi böwregiň töwereginde auskultasiýa geçirende aýk sistoliki ses berýär.

Peşewiň laborator barlagynda käwagtlar proteinuriýanyň bolmagy mümkin, ýöne böwregiň işjeňligi uzak wagtlap üýtgemeyär.

Keseliň kesgidi aortografiýa, ganda reniniň köpelenligini anyklamak esasynda goýulýar.

Beýni arteriýalarynyň aterosklerozy. Beýni arteriýalarynyň aterosklerozy – işemiýa we beýniniň işjeňliginiň peselmegine, dissirkulýator ensefalopatiýa getirýär. Şeýle adamlaryň başda ýakyn günlerde bolan zatlary ýatdan çykarmagy, emosional durnuksyzlyk, intellektiň peselmegi häsiýetli. Käbir näsaglar kellelerinde gohuň, urgynyň barlygyna arz edýärler. Bu ýagdaý ýiti beýniniň gan aýlanmasynyň ýerli peselmelerine hem getirip biler. Şeýle näsaglar köplenç newropatologlarda bejergi almalydyr.

But, injik, aýak arteriýalarynyň aterosklerozy. Bu kesel – aýakda ilki uzak, soňra sähelçe ýörelenden soňra agyrynyň, sowuklygyň, pes duýujylygyň peýda bolmagy bilen hasiýetlenýär. Käwagtlar aýakda gangrenanyň bolmagy mümkin. Kesel termografiýa, reo-, pletizmo-, ossilloografiýa, angiografiýa geçirmek arkaly anyklanýar.

Aterosklerozyň öňüniň alnyşy. Keseliň döremeginiň ilkinji öňüni alyş işleri sagdyn adamlaryň we keseliň gizlin geçýän görnüşlerinde – kesel öňi ýagdaýlarda bolan adamlaryň arasynda geçirilýär. Ol kadaly hereketden, bedenterbiýe maşklaryny etmekden, kesel dörediji daşky (nerw dartgynlygyndan, çilim çekmekden gaça durmakdan, iýmit berhizini saklamaklykdan we başg.) we içki sebäplerden (gipertoniýa, süýjüli diabet, gipotireoz we ş.m.) goranmakdan we olary bejermekden ybaratdyr. Keseliň ikilenji we üçülenji öňüni alyş işleri aterosklerozyň ýerleşen ýerine görä, degişli bölümlerde seredilip geçiler.

Berhiz saklamaklyk. Berhiziň esasy maksady doýgun ýaglaryň we holesteriniň ulanylmagyny azaltmakdan ybaratdyr. Bu maksada ýetmek üçin, mal ýaglaryny, syry, süýdi ulanmagy azaltmaly. Eti balyk bilen çalyşmaly. Ýumurtganyň sarysyny, bagry, beýnini, örän az möçberde ulanmaly. Iýmiti ösümlik ýaglarynda (kokos, palma ýaglaryndan beýlekilerde) taýýarlamaly. Sygyr, goýun etleriniň diňe ýagsyz görnüşlerini ulanmaly. Şeýle hem olary towuk, hindi towugynyň eti bilen çalyşmaly (hamyny ulanmaly däl). Ýagy

áýrylan ýa-da 1%-e çenli peseldilen süýdi, gatygy ulanmak bolar. Ilkinji berhiz saklanýan hepdede 3 ýumurtganyň sarysyny, ikinji berhiz hepdede – bir ýumurtga ulanyp bolar. Miweleri we gök önümleri isledigiňçe ulanmak bolar. Süýjini, tortlary we beýlekileri öran az möçberde ulanmak bolar, sebäbi olarda ýeňil siňdirilýän uglewod we ýag bar. Gowrulyň bişirilýän naharlardan saklanmaly ýa-da olary az möçberde ulanmaly. Çorba bişirilenden soň ony sowatmaga goýmaly we ýokarsyna üýşen ýagy aýyrmaly. Naharyň duzuny az atmaly, sebäbi ol aterosklerozly näsaglaryň arterial basyşyny ýokarlandyrýar.

Aterosklerozyň dermanlar bilen bejerilişi. Eger-de bejerişde bedenterbiýe maşklarynyň, keseliň döremeginiň endogen sebäplerini (süýjüli diabeti, gipertireozy, bagryň obstruktiv kesellerini we ş.m.) bejermegiň, berhiz saklamagyň netijeliligi pes bolsa, onda aterosklerozyň derman bejergisi geçilýär.

Trigliceridleri peseldýän dermanlar: 1-nji topara fibratlar degişli. Olar lipoproteinlipazanyň işjeňligini ýokarlandyrmak bilen, holesteriniň öt bilen çykmagyny güýçlendirýärler. Olardan klofibrat bir gije-gündizde 900 – 1200 mg-dan nahardan 30 min öň ulanylýar. Bazafibrat 450 – 600 mg günde 2 gezek; gemfibrat 600 mg günde 2 gezek ulanylýar.

2-nji topara nikotin turşusy degişli. Nikotin turşusynyň ýokary derejede gipolipidemiki täsiri bar. Gije-gündizde 750 – 1200 mg-den belleniýär. Goşmaça täsirini azaltmak maksady bilen, olar ilki 0,25 ýa-da 0,1-den günde dört gezek belleniýär (3 – 7 gün). Soňra ýuwaş-ýuwaşdan dermanyň möçberi 1,0-dan 4 gezege çenli köpeldilýär. Dermana bolan duýujylygy peseltmek üçin ol nahardan soň ulanylýar.

3-nji topara balyk ýagynyň dermanlary degişli. Omega-3 5 – 10 g-dan günde iki gezek ulanylýar (holesteriniň möçberini yzygiderli barlamaly). Bu toparyň dermanlaryny antioksidantlar bilen ulanmak maslahat berilýär.

Ganda holesterini azaldýan dermanlar:

1. Öt turşusyny bölüp çykarýanlar:
 - olestiroadamin 4,0 günde 3 – 4 gezek belleniýär,
 - olestipol 5,0 günde 2 gezek belleniýär.
2. Neomisin 0,5-1,0 günde 2 gezek belleniýär.
3. Probukol 500 mg 2 gezek belleniýär.

4. Holesterolini emele getiriji fermentleri gabaýjylar:

- lowastatin günde 20 – 80 mg;
- simvastatin günde 20 – 40 mg agşamky nahardan soň;
- prawastatin 20 mg günde 2 gezek bellenilýär.

Garyşyk gipolipidemiki täsirli dermanlar:

Bu toparyň dermanlary birbada syworotkada kolesteroliniň we trigliseridleriň möçberini peseldip bilýärler. Meselem, şeýle dermanlar fibrat bilenolestiramini utgaşdyrmak ýa-da nikotin turşusyny holestiramine goşmak bilen taýýarlanylýar.

Fridrikson boýunça giperholesterinemianyň görnüşlerinde berhiz saklamak we dermanlar bilen bejeriş

Görnüşleri	Berhiz	Derman bilen bejeriş
I	Mal ýaglarynyň ulanylyşyny azaltmaly; fiziki işjeňligi ýokarlandyrmaly	Derman bilen bejergini goşmak hökman däl.
II a	- // -	Öt turşusyny bölüp çykaryjylar: kolesteroliniň emele gelmeginiň gabaýjylary (b-gidrolisin koenzim A-nyň inhibitory)
II b	- // -	Ýokarda görkezilenler + nikotin turşusy
III	- // -	Fibratlar ýa-da kolesteroliniň emele gelmegini gabaýjylar
IV	- // -	Fibratlar ýa-da nikotin turşusy

Keseliň önüni almakda we bejermekde gipolipidemiki dermanlardan başga-da antikoagulantlar we antiagregantlar (asetilsalisil turşusy, pro-dektin, persantin, sulfipirazon, komplamin, trental, trok-sewazin, reo-pro) ulanylýar.

Şeýle hem bejergide gipotenziv dermanlar, birleşdiriji dokuma täsir edijiler – β-lipoproteid bilen immunlaşdyrmak, antiretikulýar sitotoksiki syworotka 1:10 deri astyna 4 gezek sanjym edilýär.

Şeýlelik bilen, aterosklerozy bejermekde we onuň önüni almakda, esasan gipolipidemiki dermanlar, antikoagulyantlar we antiagregatlar, kateholaminleriň we beýleki pressor (gysyjy) maddalaryň tä-

sirini aýyrýan dermanlary bermek bilen birlikde fiziki işjeňlik (sport we bedenterbiýe bilen meşgullanmaklyk), berhiz saklamaklyk belle-nilýär. Öz wagtynda bellenen şeýle çäreler köplenç oňat netije berýär.

3.3. ÝÜREGIŇ IŞEMIÝA KESELI

Ýüregiň işemiýa keseli (ÝIK) – ýürek myşsalarynyň ýiti ýa-da dowamly işemiýasy bolup, täç arteriýalarynyň zeperlenmegi esasynda miokarda ganyň az barmagy ýa-da onuň doly kesilmegi bilen häsiýetlenýär.

Ýaýraýşy Ýewropa ýurtlarynda, Demirgazyk Amerikada we beýleki ösen ýurtlarda ýokary, Aziýa ýurtlarynda, Afrikada, umuman, yzagalak ýurtlarda bolsa pes.

ÝIK boýunça ölümçilik (Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy – 1984ý.) Şotlandiýada, Finlýandiýada, Irlandiýada ýokary; Ýaponiýada, Fransiýada pes. Türkmenistanda ÝIK-dan ölümçiligiň koeffisiýenti (1995 ý.) dünýä boýunça ortaça görkezijilerden pesdir.

ÝIK – akyl zähmetini ýerine ýetirýänlerde, sürüjilerde, telefonistlerde, gullukçylarda fiziki iş ýerine ýetirýänlerden örän ýygý duş gelýär. Kesel şäherde ýaşaýanlara görä obada ýaşaýanlarda seýrek duş gelýär. Jyns boýunça – umuman, kesel erkeklerde zenanlara görä köp duş gelýär. Emma umumy hasabat boýunça keseliň ýaýraýşy 50 ýaş çenli erkekleriň arasynda, 50 – 65 ýaşlarda bolsa zenanlarda ýokary bolup, 65 we ondan ýokary ýaşda deňleşýär.

Ýaş boýunça keseliň duşuşy: esasan ýaşulularyň (60 – 74 ýaş) we garrylaryň (75 – 99 ýaş) arasynda ýokary ýaýran. Emma bu keseliň juda ýaşlarda hem duş gelýänligini unutmaly däl.

Umuman, bu kesel ýaýraýşy boýunça dem alyş we iýmit siňdiriş ulgamynyň kesellerinden soň üçünji ýerde durýan bolsa-da, bütin dünýäde, şonuň bilen birlikde Türkmenistanda iň ýokary ölümçilige getirýän kesel bolup durýar. ÝIK – döwrüň iň wajyp meselesi bolup durýar.

Sebäpleri. ÝIK-yň döremegine getirýän esasy sebäp (90 – 95%) täç arteriýalarynyň aterosklerozy bolup durýar. Täç arteriýalarynyň birleşdiriji dokumanyň kesellerinde zeperlenmegi esasy kesellere degişli bolýar we ÝIK diýlip hasaplanmaýar. Şeýle hem ÝIK-yň sebäpleri ýürege artykmaç agramyň düşmegi (fiziki agram); nerw we

ruhy dartgynlyk esasynda kateholaminleriň gistotoksiki täsiri; nerw we ruhy täsirleriň esasynda ganyň lagtalanýş we lagtalanma garşy ulgamlarynyň üýtgemegi; miokardyň kollateral ganaýlanyşyň (Wýes-sana-Tebeziýa) ýetmezçiligi bolup bilerler.

Aterosklerozyň döremegine getirýän esasy daşky sebäpleriň: nerw we ruhy dartdynlygyň, artykmaç agramyň, az hereket etmekligiň, ýokary kaloriýaly iýmitleri iýmegiň, iýmitde mal ýagyny, uglewody artykmaç ulanmagyň, çilim çekmegiň, dem alyş ýollarynyň wirus ýokanjynyň we beýlekileriň ähmiýeti hakynda öňki bölümde düýpli durup geçipdik. ÝIK-yň döremek howpy içki kesel dörediji sebäpleriň neslinde ýokarlanýar; süýjüli diabetiň, galkan şekilli maziň keselleriniň, arterial gipertoniýanyň, bagryň obstruktiv keselleriniň bolmagy keseliň döremek howpuny 3 – 5 esse ýokarlandyrýar.

Keseliň döreýşi. ÝIK – täç arteriýalary boýunça miokardyň ýiti ýa-da dowamly gan aýlanyşyň peselmegi sebäpli täç arteriýalarynyň miokardyň kisloroda bolan talabyny ödäp bilman ýadaýlarynda döreýär (*görkezijä seret*).

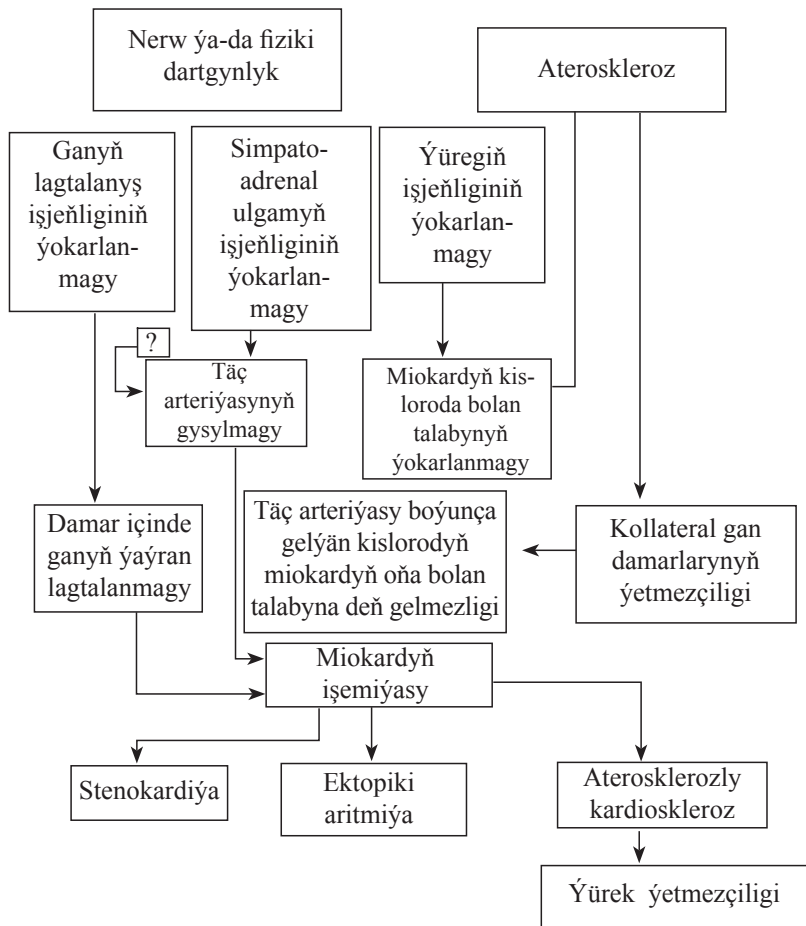
Görkezijiden belli bolşy ýaly, nerw we ruhy ýa-da fiziki agramyň täsir etmeginde ganyň lagtalanýşynyň we simpato-adrenal ulgamyň işjeňliginiň ýokarlanmagy bolup geçýär. Bu ýagdaý ganyň damarlaryň içinde ýaýran lagtalanmagyna we miokardyň kisloroda bolan talabynyň ýokarlanmagyna, miokardyň işemiýasynyň döremegine getirýär.

Ateroskleroz keselinde, birinjiden, lipidleriň arterial gan damarlarynyň diwarlarynda çökmegi we ateroskleroz ýag ýorkalarynyň emele gelmegi esasynda täç arteriýasy boýunça miokarda gelyän ganyň we kislorodyň mukdary azalýar. Bu ýagdaý nerw we ruhy ýa-da fiziki agram bilen utgaşanda miokardyň kisloroda bolan talabyny ýokarlandyrýar.

Şeýlelikde, aterosklerozyň tiz ýa-da haýal emele gelyänligine, nerw we ruhy täsiriň, fiziki agramyň barlygyna, miokardyň kollateral arteriýalarynyň ýagdaýyna laýyklykda – stenokardiýa ýa-da miokardyň kardiosklerozy döreýär.

Köplenç aterosklerotiki ýag ýorkalary ýarylandan soň (ateromatoz), şol sebäpli tromboemoliýanyň we koronarospazmyň howpy ýokarlanýar. Bu ýagdaý näsaglarda miokardyň infarktynyň döremek howpuny ýokarlandyrýar.

ÝIK-yn döreýşi

ÝIK-yn toparlara bölünişi

(Keselleriň halkara toparlara bölünişi, Ženewa, 1992 ý.)

1.20. Stenokardiýa.

1.20.0. Durnuksyz stenokardiýa:

- ösýän;
- dartgynly ilkinji ýüze çykan;
- dartgynly tiz agyrlaşýan;

Ortalyk koronar sindromy.

1.20.1. Anyklanan stenokardiýa:

- angiospastiki;
- Prinsmetalyň stenokardiýasy;
- damarlaryň gysylmagy görnüşli.
- 1.20.8. Stenokardiýanyň beýleki görnüşleri:
Durnukly stenokardiýa.
- 1.20.9. Anyklanylmadyk stenokardiýa.
- 1.21. Miokardyň ýiti infarkty.
- 1.21.0. Miokardyň öňki diwarynyň ýiti transmural infarkty;
- 1.21.1. Miokardyň yzky diwarynyň ýiti transmural infarkty;
- 1.21.2. Miokardyň başga ýerlerinde ýerleşen ýiti transmural infarkty;
- 1.21.3. Miokardyň anyklanylmadyk ýerde ýerleşen ýiti transmural infarkty;
- 1.21.4. Miokardyň ýiti subendokardial infarkty;
- 1.21.9. Miokardyň anyklanylmadyk ýiti infarkty;
- 1.22. Miokardyň gaýtalanýan ýiti infarkty (ýerleşişini görkezme-
li);
- 1.23. Miokardyň ýiti infarktynyň irki gaýraüzülmeleri:
- 1.23.0. Gemoperikard.
- 23.1. Alyn ýürekleriň arasyndaky germewiň ýyrtylmagy;
- 23.2. Garynjyklaryň arasyndaky germewiň ýyrtylmagy;
- 23.3. Miokardyň diwarynyň gemoperikarditsiz ýarylmagy.
- I.23.4. Ýüregiň gabsasynyň süýümleriniň ýyrtylmagy.
- I.23.5. Miokardyň emzik myşsasynyň ýarylmagy.
- I.24. Ýüregiň işemiki keseliniň beýleki ýiti görnüşleri.
- I.24.0. Täç arteriýasynyň miokardyň infarktyna getirmedik trombozy.
- I.24.1. Dressleriň infarktdan soňky sindromy.
- I.24.8. Täç arteriýasynyň ýetmezçiligi.
- I.24.9. Ýüregiň anyklanylmadyk ýiti keselleri.
- I.25. Ýüregiň dowamly işemiýa keseli.
- I.25.0. Ateroskleroz sebäpli ýürek-damar keselleri;
- I.25.1. Ýüregiň ateroskleroz keseli;
- Täç arteriýasynyň:
- ateromasy;
- aterosklerozy;
- işemiýa keseli;

- kardioskleroz.

I.25.2. Ozal geçirilen miokardyň infarkty;

I.25.3. Ýüregiň anewrizmasy:

- damarlaryň sütüninde;

- garynjyklarda.

I.25.4. Täç arteriýasynyň anewrizmasy;

I.25.5. Işemiki kardiomiopatiýa.

I.25.6. Miokardyň alamatsyz işemiýasy.

I.25.8. Ýüregiň dowamly işemiki keseliniň beýleki görnüşleri;

I.25.9. Ýüregiň anyklanylmadyk dowamly işemiki keseli.

Türkmenistanda ÝIK-yň Bütinsoýuz kardiologiýa ylmy merkezi (Moskwa) 1983-nji ýylda kabul edilen toparlara bölünişi amaly saglygy goraýyşda giňden ulanylýar (*görkezijä seret*).

Ýüregiň işemiýa keseliniň toparlara bölünişi (*Bütinsoýuz kardiologiýa ylmy merkezi, 1983*)

1. Stenokardiýa.

1.1. Dartgynly stenokardiýa.

1.1.1. Ilkinji ýüze çykan stenokardiýa.

1.1.2. Durnukly stenokardiýa (I – IV funksional klaslar).

1.1.3. Ösýän stenokardiýa.

1.1.4. Tiz ösýän stenokardiýa.

1.2. Sebäpsiz gan damar gysylmaly stenokardiýa.

2. Miokardyň ýerli ojaklaýyn distrofiýasy.

3. Miokardyň infarkty:

3.1. Ilkinji transmural.

Ikilenji transmural.

Gaýtalanýan transmural.

3.2. Ilkinji uly ojaklaýyn.

Ikilenji uly ojaklaýyn.

Gaýtalanýan uly ojaklaýyn.

3.3. Ilkinji ownuk ojaklaýyn.

Ikilenji ownuk ojaklaýyn.

Gaýtalanýan ownuk ojaklaýyn.

4. Kardioskleroz.

4.1. Infarktdan soňky.

4.2. Diffuz ownuk ojaklaýyn.

5. Ýürek ritminiň bozulmagy.
6. Ýürek ýetmezçiligi.
7. ÝIK-nyň agyrsyz görnüşi.
8. Täç arteriýasynyň ýetmezçiligi sebäpli duýdansyz ölüm.

3.3.1. STENOKARDIÝA

Stenokardiýanyň esasy subýektiw häsiýeti ýürek töwereginde basýan we gysýan görnüşli agyry tutgaýynyň peýda bolmagy we onuň esasan çep pilçä, el töweregine ýaýramaklygydyr.

9-njy surat. Ýürek işemiýa keselli stenokardiýa bilen kesellän näsaglarda käbir kliniki alamatlar

**ÝÜREK AGYRY DÖŞ KAPASYNYDA ÝERLEŞÝÄR
we ÇEP ELINE, PILÇÄ, BOÝNA ÝAÝRAYAR
ÝÜREK AGYRY HÄSIÝETI ÝITI GÖRNÜŞDE
BIRNÄÇE MINUT DOWAMLYLYGYNDA
AGYRY STRESSDEN, FIZIKI
AGRAMLYKDAN SOŇ YÜZE ÇYKÝAR
AGYRY RAHATLYKDA ÝA-DA
NITROGLISERINDEN SOŇ
AÝRYLYAR
GAN BASYŞYŇ PESELMEGI
ÝÜREK RITMINIŇ BOZULMAGY
(TAHIKARDIÝA)
UMUMY GOWŞAKLYK**

WELOERGONETRIÝA USULY

EHOKARDIOGRAFIÝA ÜÇIN ENJAMY

10-njy surat. Ýürek işemiýa keselinde ulanylýan barlag guraly

Ýürek töwereginde agyrynyň peýda bolmagy täç arteriýalarynyň gysylmagy esasynda miokardyň alyş-çalşynyň (şol sanda kislorodyň alyş-çalşynyň) bozulmagy sebäpli döreýär. Miokard agyry duýujy nerw bilen üpjün edilmedik. Şonuň üçin miokardyň alyş-çalşynyň bozulan ýagdaýynda miositlerden biologiki işjeň maddalar bölünip çykýarlar. Olar miokardyň, gan damarlarynyň diwaryndaky içki (intramural) duýujylaryň gyjynmagyna hem-de impulsalaryň 7-nji boýun we 4-nji döş oňurga aralykdaky gangliýalar bilen kelle-beýnä barmaklygy we soňra nerw ýollaryna wisserosensor refleks boýunça Zaharin-Gediň meýdanlaryna bermekligi bilen agyry peýda bolýar.

Stenokardiýa peýda bolşy, geçişi we beýleki aýratynlyklary boýunça esasan ilkinji ýüze çykan dartgynly stenokardiýa, durnukly dartgynly stenokardiýa we durnuksyz stenokardiýa (öşýän stenokardiýa, sebäpsiz birden peýda bolýan stenokardiýa we beýlekiler) görnüşlerinde geçýär.

Dartgynly durnukly stenokardiýanyň tutgaýlary fiziki agramyň, arterial gan basyşynyň ýokarlanmagy, sowuk howada ýele garşy ýöremek, nerw-psihiki dartgynlygyň täsir etmegi netijesinde peýda bolýar.

Şeýle näsaglarda ýüregiň töwereginde peýda bolan agyrynyň dowamlylygy 15 – 20 minutdan az, agyry dynçlyk ýagdaýda ýa-da diliň aşagyna nitrogliserin goýlanda aýrylýar.

Ýüregiň töwereginde basýan agyrynyň peýda bolan gününden bir aýa çenli wagt geçmedik bolsa *ilkinji ýüze çykan dartgynly stenokardiýa* kesgidi goýulýar. Ilkinji ýüze çykan dartgynly stenokardiýa a) sagdyn ýagdaýa; b) durnukly stenokardiýa; c) durnuksyz stenokardiýa geçip biler.

Ýüregiň töweregindäki basýan ýaly tutgaýly agyry birinji peýda bolanyndan bir aý geçenden soň ýüze çykan ýagdaýynda *dartgynly durnukly stenokardiýa* kesgidi goýulýar.

Dartgynly durnukly stenokardiýa nähili fiziki agramda koronar ýetmezçiliginiň kliniki alamatlarynyň peýda bolýanlygyna görä 4 funksional toparlara (klaslara) bölünýär.

I funksional topar – ýüregiň töweregindäki agyry tutgaýy has ýokary, adatdan daşary agram düşende peýda bolýar.

II funksional toparda fiziki agram öňküsinden çäklendirilýär.

Ýüregiň töwereginde agyry tutgaýy näsag tekiz ýolda 500 metrden köp ýörände ýa-da jaýyň 1 gatyna we ondan ýokary basgançak bilen galanda peýda bolýar.

III funksional toparda fiziki agram aýdyň çäklendirilýär. Ýüregiň töwereginde agyry tutgaýy tekiz ýol boýunça 100 – 500 metr geçende ýa-da jaýyň birinji gatyna basgançak boýunça galanda peýda bolýar.

IV funksional toparda ýüregiň töwereginde agyry tutgaýy näsag sähel fiziki iş edende ýa-da göni ýol bilen 100 metrden hem az uzaklyga ýörände peýda bolýar.

Durnukly stenokardiýada EKG-de, esasan üýtgeşmeler tapylanok, ýöne agyry tutgaýy döwründe, agramly EKG barlaglarda ST segmentinde (aşak süýşmegi) ýa-da T dişinde (köplenç negatiw) häsiýetli üýtgeşmeleriň bolmagy mümkin.

Durnuksyz stenokardiýa, esasan ýürek töwereginde basýan görnüşli agyry tutgaýynyň aýdyň fiziki agram düşmesiz peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Şeýle hem bu görnüşli stenokardiýada agyry öňküden güýçli, dowamlylygy 20 minutdan köp, agyry nitrogliserini diliň aşagynda goýanyň bilen aýrylanok (analgetikleri we spazmolitikleri ulanmaly), EKG-de ST segmentiniň ýokary ýa-da aşak süýşmegi bilen geçýär.

Tiz agyrlaşýan (progressirleýän) stenokardiýa – fiziki agramy göteribilijiligiň gitdigiçe çäklenmegi, ýüregiň töwereginde peýda bolýan agyry tutgaýynyň ýygylaşmagy we örän agyr, uzak geçmegi bilen häsiýetlenýär.

Prinsmetalyň stenokardiýasy – uly täç arteriýalarynyň gysylmagy esasynda ýüregiň töwereginde uzak we örän güýçli, nitrogliserin berlende aýrylmaýan agyrynyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Durnuksyz stenokardiýada miokardyň infarktyndan tapawutlykda EKG-de üýtgeşme diňe ST segmentiniň (subepikardial ýa-da subendokardial işemiýa görnüşde), T dişiniň üýtgemegi, garynjyk toplumynyň we fermentleriň mukdarynyň üýtgeşmeleriniň bolmazlygy bilen häsiýetlenýär. Şeýle hem durnukly stenokardiýada alawlama (“C” reaktiw belok, fibrinogen) we miokardyň zeperlenme (troponinler, fermentler) görkezijileri (markýorlary) položitel bolmaýar.

Bejergi – aterosklerozly kardioskleroz bölüme seret.

3.3.2. MIOKARDYŇ INFARKTY

Miokardyň infarkty (MI) – bu ýiti kesel bolup, ýürek myşsasyn-da ojaklaýyn ýa-da ýaýran işemiki ýerli nekroz ojagynyň emele gelmegidir. Köp ýagdaýlarda MI güýçli agyry, ýüregiň ýygrylyjylyk we beýleki işjeňliginiň bozulmagy, ýiti ýürek-damar ýetmeçiliginiň kliniki sindromlarynyň ýüze çykmagy, näsagyň janyna howp salýan dürli gaýraüzülmeler bilen hasiýetlenýär.

Keseliň toparlara bölünişi düýpli derňelende miokardyň infarktyny aterosklerozyň gaýraüzülmesi görnüşinde seretmelidir, sebäbi ýürek täç arteriýalarynda birden gan akymynyň azalmagy ýa-da doly kesilmegi köplenç aterosklerozyň netijesinde bolýar. Emma keseliň giň ýaýranlygy üçin we miokardyň infarktynyň aýratyn kliniki ähmiýeti bolanlygyna esaslanyp, MI özbaşdak topara bölünýär. Miokardyň infarktyny miokardyň täç arteriýasy bilen bagly bolmadyk nekrozlaryndan (şikeden, çişlerden, kardiomiopatiýalardan, gumoral bozulmalardan) tapawutlandyrmaly. Miokardyň infarkty aýratyn ýagdaýlary ilkinji gezek XIX asyrdaky ýüze çykarylýp ýazylýar, ýagny jeset kesilip göründe ýüze çykarylýar. Soňra 1909-njy ýylda Obrazsow we Stražesko dünýäde ilkinji bolup miokardyň infarktynyň dürli kliniki görnüşlerini, olaryň ýüregiň täç arteriýalarynda tromboz bolmagy bilen ýüze çykyşynyň giňden hasiýetnamasyny ýazypdyrlar.

Kliniki we morfologiki alamatlary boýunça iri we ownuk ojakly miokardyň infarkty tapawutlandyrylýar. Ýüregiň diwarynyň zeperlenmeginiň çuňlugyna baglylykda MI: transmural – miokardyň infarkty haçanda hemme gatlagy – miokardy, endokardy, epikardy öz içine alanda; intramural – haçanda ýerli ölüm ojagy miokartda ýerleşse; subendokardial endokardyň aşagyndaky miokardda ýerleşende we subepikardial – ölümlilik ojagy diňe perikard we miokardyň aralygyndaky gatda ýerleşende, görnüşlere bölünýär.

Maglumatlara esaslanyp, miokardyň infarkty dürli ýurtlarda ýaşaýanlygyna baglylykda şäherde ýaşaýan 40-dan ýokary ýaşlylaryň 1000-den 2 – 6-synda duş gelyär. Aýallarda MI erkekler bilen deňeşdirende 1,5 – 2 esse az duşýar.

Miokardyň infarktynyň sebäpleri we döreýşi. Miokardyň infarktynyň döremegi ýürek myşsasynyň ýüregiň täç arteriýasynyň ýiti

dykylmagy ýa-da daralmagy esasynda ýüze çykan agyr we dowamly ojaklaýyn işemiýasyna bagly. 90%-den gowrak hadysada miokardyň infarkty köplenç ýüregiň täç arteriýalarynyň aterosklerozynda ýüze çykýar. Dykylmanyň sebäbi köplenç tromb, käwagt aterosklerotiki ýag ýorkalaryna ganöýme ýa-da emboliýa bolýar.

Miokardyň infarktyna getirýän üýtgeşmeleriň, esasan ateroskleroz bilen baglanyşykly bolany üçin miokardyň infarktyny ýüze çykarýan sebäpler aterosklerozy döredýän sebäpler bilen köp gabat gelýär.

“Uly” sebäplere giper- we dislipoproteinemiýanyň birnäçe görnüşleri, arterial gipertenziýasy, çilim çekmeklik, fiziki işjeňliginiň peselmegi, uglewod çalşygynyň bozulmagy (esasan hem süýjüli diabet), semizlik, 50-den ýokary ýaş degişli.

Giper- we dislipoproteinemiýa sagdyn adamlara garanyňda miokardyň infarkty bilen kesellän näsaglarda köp duş gelýär.

Arterial gipertenziýanyň miokardyň infarktyndaky orny, bir tarapdan, ateroskleroza, beýleki tarapdan arteriýanyň çäklenen ýeriniň gysylmagyna getirýänligi bilen baglanyşykly.

Çilimkeşlerde miokardyň infarktynyň ýygylgy ýokary, temmäki ýananda käbir zyýanly maddalar, şol sanda damarlaryň diwaryna zeper ýetiriji maddalar emele gelýär, çilimkeşleriň ganynda karboksigemoglobiniň ýokary bolmagy oksigemoglobiniň gandaky mukdaryny azaldýar we kislorodyň kadadaky geçirilişini peseldýär. Mundan başga-da nikotin simpato-adrenal ulgamyny işjeňleşdirýär, bu bolsa arteriýalaryň daralmagyna getirýär.

Miokardyň infarktyna sezewar bolýan adamlarda fiziki işjeňligiň peselmegi, semizlik hem köp duş gelýär. Iki ýa-da aýratyn hem birnäçe uly sebäpleriň goşulmagynda miokardyň infarktynyň ýygylgy ýokarlanýar. Kiçi sebäpleriň – podagranyň, ýumşak içilýän suwy ulanmagyň, psoriazyň keseliň döremeginde ähmiýeti doly öwrenilmedik.

Patologoanatomiki miokardyň infarkty bilen zeperlenen ojak üç bölege bölünýär: merkezi nekrotiki ojak hapa reňkde, onuň daşynda ky zeper ýeten ýeriň töweregi – sarymtyl reňkde, çetki işemiýa zolagy bolsa – solgun reňkde bolýar.

Miokardyn infarktynyň toparlara bölünişi – ýokarda berildi.

MI kliniki geçişi boýunça:

a) mahsus (agrylyly görnüşe);

b) mahsus däl: astmatiki, abdominal (gastralgiki), aritmiki (şol sanda Morgani-Edems-Stoksuň sindromy), serebral ýa-da apopleksi-ki, alamatsyz (diňe EKG alamatlary boýunça) görnüşlere bölünýär.

MI-niň gaýraüzülmeleri:

a) irki (ýiti ýa-da ýiti asty döwründe): ýiti ýürek-damar ýetmezçiligi, kardiogen şok, ýiti ýürek ýetmezçiligi (çep garynjyk ýetmezçiligi, ýürek astmasy, öýken çişmesi, sag garynjyk we garyşyk ýürek ýetmezçiligi), ýürek aritmiýalary, Morganiý-Edems-Stoksuň sindromy, çäklenen gury perikardit, ýaýran fibrozly ýa-da suwuklykly perikardit, aseptiki endokardit, trombo-emboliýalar, infarkt-pnewmoniýa, ýüregiň ýiti aneýrizmasy ýüregiň garynjyklarynyň miokardynyň ýarylmany, garynjygara germewiň ýarylmany, ýüregiň tamponadasy, garynjygyň ýiti giňelmegi, içegäniň parezi, aşgazan-ıçege gan akmany, ýiti diabetiki alamatlar (giperosmotiki ýa-da asidotiki koma), ýiti böwrek ýetmezçiligi, ojaklaýyn pnewmoniýa.

b) giçki (dikeldiş ýa-da ondan soňky döwürde): ýüregiň dowamly aneýrizmasy, ýürek aritmiýalary, tromboemoliýa (şol sanda kiçi gan aýlanyş aýlawynda), tromboendokardit (aseptiki ýa-da septiki), infarkt-pnewmoniýa, gan aýlanyş ýetmezçiliginiň ösmegi, infarktdan soňky uly we kiçi ojakly kardioskleroz, Dressleriň autoallergiki sindromy, distrofiki egin-pilçe alamatlary, artrozlar we başgalar.

Kliniki alamatlary. Uly ojakly miokardyn infarkty ösüşinde özüniň kliniki alamaty, olaryň aýratynlygy boýunça aýratyn 5 döwre: infarktdan öňki, örän ýiti, ýiti, ýiti asty we infarktdan soňky döwürlere bölünýär:

1. *Infarktyň öň ýanyndaky döwür* näsaglaryň ýarysyndan köpüsinde duş gelýär. Kliniki häsiýeti boýunça stenokardiýanyň tutgaýynyň (durnuksyz stenokardiýa) derejesiniň güýçlenmegi we has ýygylaşmagynyň ýüze çykmany bilen häsiýetlenýär, şeýle hem näsagyň umumy ýagdaýynyň üýtgemegi bolýar (ysgynsyzlyk, çalt ýadamaklyk, göwnüçökgünlik, biynjalyklyk, ukynyň bozulmagy). Näsaglara antianginal serişdeleri berlende, olaryň täsiri az bolýar.

2. *Has ýiti döwür* – miokardyn işemiýasynyň başlamagyndan onuň ojaklaýyn nekrozynyň ýüze çykmagyna çenli wagt bolup, adaty 30 mundan 2 sagada çenli dowam edýär. Bu döwre doş süňküniň aňyrsynda güýçli, uzaga çekýän agyry tutgaýynyň bolmagy (status anginos), käwagtlar agyrynyň döş kapasasynyň beýleki bölümlerine ýaýramagy häsiýetli.

Agyry ele, egne, ýaýjyga (köplenç çep tarapa, käwagt saga), boýna, aşaky äňe, pilçelere we olaryň aralygyndaky boşluga (pilçäniň aşagyna hiç wagt ýaýramaýar), seýrek ýagdaýda ýanbaş töweregine ýa-da çep buda berýär. Näsaglaryň köpüsi agyrynyň häsiýetini dogry aýdyp bilmeýärler, käbirleri agyryny ot basylýan ýaly häsiýetlendirýär, beýlekiler döwýän ýaly, üçünjisi basylýan ýaly duýýarlar. Güýçli agyry birnäçe minutdan birnäçe sagada çenli dowam edýär, käwagt agyry tolkun ýaly güýçlenýär we gowşayar.

Miokardyn infarktynyň bu döwründe näsaglar ysgynsyzlyk, howa ýetmeýän ýaly duýgy, ölüm gorkusy, derlemek, dynclykda demgysma, şeýle hem ýürek bulanma, gaýtarma alamatlaryny duýýarlar.

Barlag wagtynda näsaglarda derisiniň solgunlygy, güýçli agyrynyň alamatlary, ýagny ýüzüniň ejir çekýän ýaly görnüşi, sowuk deriň basmaklygy ýüze çykarylýar. Ilkinji minutlarda AGB ýokary galýar, soňra ýuwaş-ýuwaşdan, ýagny ýiti ýürek we reflektor damar ýetmezçiliginiň emele gelmegi bilen aşak düşýär. Ýürek ýetmezçiliginiň ösmegi, esasanam çep garynjyk ýetmezçiliginiň alamatlary – demgysma, ýygy puls, AGB-niň peselmekligi, agyr ýagdaýlarda – ýürek astmasy ýa-da öýken çişmesi bilen häsiýetlenýär.

Näsagyň eliniň we aýagynyň gyzgynlylygy peselýär. Palpasiýada ýüregiň urgusynyň depejikde peselmegi anyklanylýar. Perkussiýada ýüregiň araçägininiň çepe tarap giňän bolmagy mümkin. Auskultasiýada tahikardiýa, ýüregiň ritminiň bozulma alamatlary, ýüregiň tonlarynyň, esasan I tonuň peselmegi, çep garynjyk ýetmezçiliginiň güýçlenmegi bilen “üçürdikleme” ritmi ýüze çykýar.

3. *Ýiti döwür* – göni has ýiti döwrüň gutarmagy bilen başlaýar we nekroz ojagynyň doly çäklenmegine çenli dowam edip, 2 gije-gündize çekýär. MI-niň gaýtalanyp geçişinde ýiti döwrüň dowamlylygy 10 we ondanam köp güne çenli çekýär. Ýiti döwrüň ilkinji sagatlarynda anginoz agyry dowam edýär. Ýürek ýetmezçiligi we arteri-

al gipotenziýa saklanýar, bu ýagdaýyň güýjemegem mümkin. Ýürek ritminiň we geçirijiliginiň bozulmalary köp näsaglarda anyklanylýar, monitor barlagda hemme näsaglarda rezorbsion sindromyň ösmegi bilen bedeniň temperaturasy $38,5^{\circ}\text{C}$ -ä çenli ýokary galýar, neýtrofil leýkositoz ýüze çykýar. Ganyň belok fraksiýasynyň bozulmagy: albuminleriň azalmagy, globulinleriň we fibrinogeniň ýokarlanmagy; ganda C reaktiw belogyň, troponiniň köpelmegi bilen häsiýetlenýär.

4. *Ýiti asty döwür* – nekroz ojagyňyň doly çäklenmeginden onuň birleşdiriji dokuma bilen çalşyrylmagyna çenli wagt aralygy bolup, takmynan 1 aýa çekýär. Ýürek ýetmezçiliginiň we aritmiýalaryň alamatlary azalýar. Näsaglaryň umumy özüni duýuşlary gowulanýar. Demgysmanyň, öýkenleriň doly ganlylygynyň fizikal we rentgenologik alamatlarynyň azalmagy, mitral klapanyň ýetmezçiliginiň azalmagy ýa-da ýitip gitmegi bellenilýär.

Ýüregiň tonlary oňositel güýçlenýär. Sistoliki AGB ýuwaş-ýuwaşdan beýgelyär, ýöne öňki kaddyna çenli barmaýar. Eger MI arterial gipertenziýa bilen bilelikde ýüze çykan bolsa, onda sistoliki AGB MI-den öňki ýagdaýa garanyňda pese düşýär. Birinji hepdäniň dowamynda bedeniň temperaturasy we gandaky leýkositler kada gelyär, ýöne EÇT ýokarlanýar (“gaýçy alamaty”); aminotransferaza, kreatininfosfokinaza, laktatdehidrogenaza başda ýokarlanýar, soňra ýuwaş-ýuwaşdan öňki derejesine gelyär.

5. *Infarktdan soňky döwür* – ýiti asty döwürüň yzyndan gelip, miokardyň infarktynyň geçişini tamamlýar we netijede, infarkt ojagynda gutarnykly dykyz bertikmäniň (sklerozyň) emele gelmegi bolup geçýär. Uly ojakly miokardyň infarktynyň adaty geçişinde, infarktdan soňky döwür nekroz ojagy emele gelmeginden 6-njy hepdä çenli dowam edýär. Bu döwürde ýuwaş-ýuwaşdan galan miokardyň kompensator gipertrofiýasy emeli gelyär. Näsaglaryň fiziki herekete bolan ukyplylygy ýokarlanýar. Ýüregiň ýygrylyş ýygrylygy kada goýlaýlar. Ýüregiň aritmiýalary we geçirijiliginiň bozulmalary azalýar, ýöne saklanýar. Ganyň barlagyndaky görkezijiler kada gelyärler, ýöne EÇT biraz ýokary derejede saklanýar.

Miokardyň infarktynyň kliniki geçiş görnüşleri:

1. Agyrlyly “anginoz” görnüşi – ýüregiň töwereginde ýakýan, kesýän häsiýetli güýçli agyry bilen häsiýetlenýär;

2. Gastralgiki görnüşi – epigastral töwereginde güýçli agyrylar, ýürek bulanma, gaýtarma alamatlary bilen ýüze çykýar;

3. Serebral görnüşi beýni gan aýlanyşygynyň ýiti bozulma alamatlarynyň ýüze çykmagy, ýüregiň töwereginde agyrylaryň biynjalyk etmeýänligi bilen häsiýetlenýär;

4. Astmatiki (demgysma) görnüşi – ýürek astmasy, öýken çiş bilen ýüze çykýar;

5. Atipiki görnüşi – agyrylar ýürek töwereginde bolman, eýsem başga ýerlerde bolýar, meselem: aşaky äniň agyrylary, aşaky aýaklardaky agyrylar;

6. Aritmiki görnüş, esasan dürli aritmiýalaryň ýüze çykmagy bilen häsiýetlenýär;

7. Agyrysyz görnüşde keseliň alamatlary doly ýüze çykmaýar. Näsaglar köplenç miokardyň infarktyny geçirendigini tötänden EKG barlaglarynda bilip galýarlar.

Miokardyň infarktynyň gaýtalanmagy, takmynan 2/3 ýagdaýda öňki MI-den soň 3 ýylyň dowamynda ýüze çykýar. Klinik häsiýeti boýunça birinjiden az tapawutlanýar, ýöne köplenç agyrysyz başlaýar we geçiş köplenç gaýraüzülmelere getirýär, köplenç ýiti ýürek we ýürek-damar ýetmezçiligi, ýüregiň ritminiň we geçirijiliginiň bozulmaları bilen gaýra üzülýär. Gaýtalan MI-de laborator görkezijileriň üýtgemegi edil ilkinji MI ýaly häsiýete eýedir. Miokardyň kiçi ojakly nekrozynyň gaýtalan bölegi, käbir näsaglarda ilkinji kiçi ojakly zeperlenmäniň ýerinde bolup bilýär.

Miokardyň infarktynyň anyklanyşy. Ýerli nekrozyň sorulma sindromy – ganyň umumy we biohimiki barlaglarynyň netijesinde çepe süýşen leýkositoz, EÇT-niň ýokarlanmagy; ganda fermentleriň ýokarlanmagy ýüze çykarylýar. Soňky ýyllarda MI-ni ir anyklamak üçin alawlama alamaty hökmünde «C» reaktiw belogy we fibrinogeni, miokardyň zeperlenme alamaty hökmünde troponini anyklamak maslahat berilýär. Keseliň ilkinji sagatlarynda ganda kreatinin-fosfokinazanyň işjeňligi ýokarlanýar (MW-fraksiýa), birnäçe wagtdan laktatdegidrogenaza, günün ahyrynda aspargin we alanin aminotransferazalar 300 – 500 birlige ýetýär, fibrinogen ýokarlanýar, albumin peselýär, globulin ýokarlanýar, «C» reaktiw belok (+ +) çenli ýokarlanýar.

EKG usuly boýunça miokardyň infarktynyň ýerleşýän ýeri, çuňlugy, zeperlenmäniň giňligi, geçiş döwrüne baglylykda häsiýetli üýtgeşmeler, ýürek ritminiň we geçirijiliginiň bozulmasy ýüze çykarylýar.

Iri odakly miokardyň infarktynyň ilkinji minutlarynda EKG-de ST segmentiň aşak süýşmesi (depressiýasy) kesgitlenýär. Soň ST segment ýokary galýar, T dişi bilen goşulyp, monofaza egrisini emele getirýär.

Miokardyň transmural infarktynyň ýiti döwründe R dişi ýitýär, patologiki Q dişleri olýar. QRS komplekse derek QS görnüşli kompleks emele gelýär. Miokardyň intramural infarktynda QR görnüşli toplum emele gelýär, R diş saklanýar, ýöne R dişiň woltažy peselýär.

Ownuk odakly miokardyň infarktynda ST segmentiň uly bolmadyk üýtgeşmesi, ýokarlanmasy we T dişiň inwersiýasy bolýar.

Miokardyň infarktynda ýüze çykarylýan EKG üýtgeşmeler

Çep garynjygyň öňki gapdal garynjykara we depejik diwarynda miokardyň transmural infarktynyň elektrokardiografiýasy:	Yzky diafragmal (aşaky diwarynda) miokardyň transmural infarktynyň elektrokardiografiýasy:
1	2
a) Adaty infarktdan öňki EKG	a) Adaty infarktdan öňki EKG
b) I, AVL, V_5 - V_6 we S, V_2 - V_4 äkitmelerde patologik Q diş, I, AVL, V_2 - V_6 äkitmelerde ST-niň ýokary galmagy, ST segmentiniň III äkitmede we AVF-de diskordant peselmegi.	b) II, III AVF äkitmelerde patologik Q diş we ST segmentiniň ýokary galmagy, I, AVL we V_1 - V_3 äkitmelerde ST segmentiň diskordant peselmegi.
ç) I, AVL V_2 - V_6 äkitmelerde T otrisatel dişiň emele gelmegi, ST segmentiň öňki ýokary ýagdaýda galmagy. d) I, AVL V_1 - V_6 äkitmelerde otrisatel T dişiň gutarnykly emele gelmesi, V_2 - V_4 äkitmelerde QS toplumyň saklanmagy.	ç) II, III. AVF äkitmelerde ST segmentiň ýokary galmagy we patologik Q diş, V_3 - V_5 äkitmelerde R dişiň ulalmagy. d) II, III, AVF äkitmelerde otrisatel T dişiň gutarnykly emele gelmesi.

Radionuklid barlaglar birnäçe radiofarmasewtiki serişdeleriň infarkt ojagynda toplanmak ukyplygyna ýa-da miokardyň per-

fuziýasynyň esasynda ýürekde izotopyň ýaýraýşy boýunça miokardyň gan aýlanyş ýagdaýynyň baha berlişine esaslanandyr. Birnäçe usullar ulanylýar. Iň ýaýran usul, bu nekroz ojagynda $^{99\text{Tc}}$ – pirofosfatynyň toplanmagy bilen bagly miokardyň ssintigrafiýa we $^{201\text{Tl}}$ -hloridi bilen miokardyň perfuzion ssintigrafiýasy hasaplanylýar.

Rentgenologik barlaglar miokardyň infarktynyň diňe ýiti asty döwründe maglumat bermegi mümkin. R-skopiýa käwagt ýüreginiň çep garynjygyň kölegesi boýunça akineziýa ýa-da giperkineziýa meýdanlaryny ýa-da parodoksal pulsasiýany – sistola döwründe zeperlenen böleginiň çykyp durmagyny görkezýär (öňki, gapdal we depejik meýdanlarynda gowy ýüze çykýar).

Ultrases barlaglary miokardyň infarktynyň dürli döwürlerinde çaklendirilmän ulanyp bolýar. Ehokardiografik barlag miokardyň infarktynyň giňligi we ýerleşşi barada gymmat bahaly maglumatlary berýär, onuň gaýraüzülmelerini ýüze çykarýar. Ýüregiň ýygryjylyk ukyplygyny we boşluklarynyň ölçeglerini anyklamakda esasy ugur bolup durýar. Perikardyň boşlugynda suwuklygy, boşluklaryň içindäki erkin we damar tromblaryny anyklamaga mümkinçilik berýär.

Miokardyň infarktynyň bejerilişi. Bejerilişin hassahana çenli döwründe esasy we ilkinji kömegiň iň gaýragoýulmasyz bölegi agyryny aýyrmakdyr – esasan, narkotikler: 1% - 1ml morfin, omnopon 1-2% -1 ml ýa-da promedol 1-2%-1-2ml + 0,5 ml 0,1% atropiniň ergini (arassa görnüşde gadagan - ýürek bulanma, gaýtarma bolýar) ulanylýar.

Analgetikler – nasogin 5,0, analgin 50% – 2-4 ml, fentanil – 2 ml (60 ýaşdan ýokara 1 ml), (eger-de dem alyş merkeziň bozulma alamatlary ýüze çykyp başlasa, 2-3 ml – 25%-li kardiomin ergini w/i sanjym edilýär ýa-da neýroleptoanalgeziýa geçirilýär – 0,05-0,1 mg (0,005% – 1-2 ml) fentanil bilen 2,5 – 5 mg (0,25% – 1-2ml) droperidol w/i goýberilýär.

Agyryny aýyrmakda peridural agyrsyzlandyrmak ýa-da azotyň zakisi kislород bilen berlende ýeterlik netije berýär. Nalorfin 1 ml, fentanil 1 ml, fortal 30 mg gipotenziýa bolanda (gipertenziýalarda gadagan) ulanylýar.

Bejerginiň gospital basgançagynda tromblary eretmek maksady bilen fibrinolitik terapiýa geçirilýär: streptokinaza ýa-da

streptodekaza – 100-250 müň birlik 130 minudyň dowamynda, eger-de duýujylyk ýokary bolmasa, onda w/i sanjym dowam etmeli. Strep-todekaza – 250 müň birlik – 10 ml fiziologik erginde w/i goýberilýär. Täsiri 3-5 günün dowamynda saklanýar. Fibrinolizin – 80000 – 100000 birlikde w/i damja usuly bilen, soňra 2000 birlikde – her iki sagatdan, 1 günde 24 – 25 müň birlikde – 7 gün goýberilýär.

Glýukoza 5% – 250-300 ml + insulin 5 birlik, kaliý hloridiniň ergini 4% – 20 ml (elektrolit balansy gowulaşdyrmak üçin) MI-niň ilkinji günleri damja görnüşde w/i goýberilýär.

Koronarolitikler nitrogliserin ilki 1% – 2ml 200 ml fiziologik erginde w/i damja görnüşde; soňra nitrong, sustak-forte, nitrosorbid 1 gerdejikden 3 gezek bellenilýär.

Ýüregiň ritminiň bozulmagynyň önüni almak üçin β -adrenoblokatorlar, lidokain 80 – 100 mg w/i bellenilýär.

3.3.3. ATEROSKLEROTIKI WE INFARKTDAN SOŇKY KARDIOSKLEROZ

Aterosklerotiki we infarktdan soňky kardioskleroz morfologiki häsiýeti boýunça üç görnüşde bolýar:

- 1) aterosklerotiki kardioskleroz;
- 2) infarktdan soňky kardioskleroz;
- 3) garyşyk infarktdan soňky we aterosklerotiki kardioskleroz.

Aterosklerotiki we infarktdan soňky kardiosklerozyň mahsus klinikasy üç alamatlar toplumyň bolmagy bilen geçýär:

- 1) stenokardiýa agyry tutgaýy;
- 2) ýüregiň ritminiň we geçirijiligiň bozulmagy;
- 3) durnukly ýürek (diastoliki we sistoliki) ýetmezçiligi.

Käbir näsaglarda kesel mahsus däl görnüşde – stenokardiýa agyry tutgaýynyň bolmazlygy bilen häsiýetlenýär. Şeýle näsaglarda, esasan aterosklerotiki kardiosklerozyň barlygy örän giç, dowamly ýürek ýetmezligiň emele gelmeginde, ýüregiň ritminiň we geçirijiligiň agyr bozulan ýagdaýlarynda anyklanylýar.

Gan aýlanyş ýetmezçiligi. Infarktdan soňky ýa-da aterosklerotiki kardiosklerozda, kardiomiositleriň birnäçesiniň ölmegi, olaryň

birleşdiriji dokumalar bilen çalyşmagy çep garynjygyň ikilenji mio-gen ýetmezçiliginiň döremegine getirýär. Şol sebäpli çep garynjygyň sistolasy döwründe gan aorta doly çykarylyp bilinmeýär. Bu ýagdaý çep garynjykda ganyň göwürüminiň köpelmegine getirýär. Starlingiň kanuny boýunça başda çep garynjygyň kompensator gipertrofirlen-mesi we soňra onuň tonogen, miogen dekompensasiýasy bolup geçýär. Şol sebäpli mitral gabsasynyň otnositel ýetmezçiligi döreýär. Indi çep garynjygyň sistolasynnda gan aorta kadadan az mukdarda geçýär we sebäbi ol yzyna çep alynýürege gidýär. Bu ýagdaý “zeperlenen ýerden ýokarda” (kiçi we uly gan aýlanyş aýlawynda) wenez dolu-lygynyň bolmagyna getirýär. Şeýle hem bu keselde çep garynjygyň zyňş mukdarynyň peselýänligi sebäpli agzalarda we ulgamlarda gan aýlanyş peselýär. Bu ýagdaýda bedende neýrogumoral işjeňligiň ýokarlanmagy – dowamly ýürek ýetmezçiligiň kliniki alamatlarynyň peýda bolmagyna we keseliň agyrlaşmagyna getirýär.

Kliniki alamatlary. Näsaglar ýüregiň töwereginde gysýan, basýan tutgaý görnüşli agyra, ýüregiň käwagt durýan ýaly bolýanly-gyna, demgysma, gury üsgürmä, ýürekleriniň çalt urmagyna, endam-da çişň peýda bolýanlygyna, sag gapyrga astynda agramyň, agyrynyň bardygyna arz edýärler.

Näsaglaryň keseliniň taryhynda; nerw-ruhy dartgynlyk, pes he-reketlilik, mal (goýun) etini, uglewodly iýmitleri köp iýmeklik, geçi-rilen infarkt, neslinde ÝIK, aýallarda aýbaşynyň bozulmalary we ş.m. anyklanylýar.

Obýektiw barlagda näsaglaryň pulslary barlananda bradikardiýa ýa-da tahikardiýa, aritmiýa, ýagny ýüregiň ritminiň we geçirijiligiň bozulma alamatlary anyklanylýar. Arterial gan basyşy sistoliki az-kem ýokarlanan, diastoliki kadaly ýagdaýda (sistoliki AG).

Ýürek töweregine seredilende we el bilen barlap görlende, ýürek urgusy (anewrizma bar ýagdaýynda) III – IV gapyrga arada paraster-nal ýa-da orta ýaýjyk çyzygynyň töwereklerinde anyklanylýar.

Palpasıyada ýüregiň depejiginiň itgisi peselen, giňelen.

Perkussıyada ýüregiň serhedi çepe we ýokary ulalan.

Auskultasiýada I ton gowşak, öýken arteriýasynda ikinji ton güýjän, 1-nji nokatda mitral gabsasynyň otnositel ýetmezçiliginiň bolýanlygy sebäpli sistoliki ses eşidilýär. Ondan başga-da köplenç

aterosklerotiki kardioskleroz aortal gabsasynyň ýetmezçiliginiň bolmagy bilen geçýär. Şol sebäpli aortada (II – V nokatlarda diastoliki sesiň) hem eşidilmegi mümkin.

Şeýle näsaglarda EKG barlagda ritmiň we geçirijiligiň dürli görnüşde bozulmalary, infarktdan soňky kardioskleroz (Q dişjagazyň çuňlугy we T-dişiň otrisatel bolmagy), çep garynjygyň we alyn ýüregiň gipertrofiýasynyň alamatlary anyklanylýar. Agramly EKG barlaglarda ST-niň depressiýasy häsiýetli.

Rentgen barlagynda aortanyň giňelmegi, çep garynjygyň gipertrofiýasy anyklanýar. EhoKG-de infarktdan soňky kardiosklerozda infarktyň bolan ýerlerinde ojaklaýyn gipokinez, akineziýa (hereketiň peselmegi we bolmazlygy) anyklanýar.

Biohimiki barlagda umumy holesteriniň 6,5 mmol/litrden köp bolmagy, protrombin indeksiň, fibrinogeniň görkezmeleriniň ýokarlanmagy anyklanýar. Käbir ýagdaýlarda ganyň fermentlerini barlamak keseli beýleki ýagdaýlardan tapawutlandyrmaga ýardam edýär.

Bejeriş.

1. *Iýmit düzgüni:* iýmitde mal ýaglaryny, ýeňil özleşýän uglewodlary ulanmagy azaltmaly. AG-li we dowamly ýürek ýetmezçilikli (DÝÝ) näsaglar iýmitde duzuň az bolmagyny gazanmaly. Iýmit mikroelementler, witaminler bilen baýlaşdyrylan bolmaly.

2. *Iş düzgüni:* fiziki agram DÝÝ-niň funksional toparlaryna laýyklykda çäklendirilen bolmaly. Näsaglaryň nerw we psihiki täsirlerden çetde duruzylmagyny gazanmaly.

3. *Medikamentoz bejergi.* Dowamly koronar ýetmezçiliginiň (DKÝ) döremegine getirýän esasy sebäbiň aterosklerozdygyny göz önüne tutmak bilen näsaglara etiotrop bejergi hökmünde lipid çalşygyny kadalaşdyryjy dermanlary (fibratlary, statinleri, sekwestrantlary, nikotin turşusyny we başgalary) bermeli (ateroskleroz hakda bölüme seret).

DKÝ-ni bejermekde antianginal dermanlary – koronarolitikleri ulanmak esasy orna mynasyp.

Nitratlar: Bu toparyň dermanlary koronar arteriýalary giňeldýärler, şeýle hem wenulalary (ýürege düşýän öňki agram) we arteriýalary (soňky agram) giňeltmek bilen miokardyň kisloroda bolan talabyny peseldýärler. Olardan gysga täsir edijiler – nitrogliserin (0,3 – 0,5

mg diliň aşagyna), erinit – 0,02 diliň aşagyna 5 – 6 gezek günde) we uzak täsir edijilerden – sustak-mite (2,6 mg), forte (6,4 mg) we ni-strong mite we forte, nitrosorbid (5 – 10 mg) izosorbit-5 – mononitrat (olikard-40) ulanylýar.

β-adrenoblokatorlar – anaprilin (10 – 20 mg günde 3 – 4 gezek), atenolol (50 – 100 mg x 2 gezek günde), bisoprolol (10 mg günde 1 gezek) we başgalar hem DKÝ-ni bejermekde antianginal derman hökmünde ulanylýar. Bu toparyň dermanlaryny näsaglarda öýken keselleri, süýjüli diabet, ýürekde geçirijiligiň bozulmagy bolan ýagdaýynda bellemek rugsat berilmeýär. Bu toparyň dermanlaryny DKÝ AG, tahikardiýa bilen bile geçen ýagdaýynda näsaglara bellemek amatly. Kordanumyň (100 mg günde) ulanylmagy koronar gan aýlanyşyny, garynyjk üsti ekstrasistolany aýyrýar, ganda ýokary dykzlykly (antiatrogen) lipidleriň köpelmegine getirýär.

DKÝ-ni bejermekde *kalsiý antagonistleri* hem ulanylýar. Olardan werapamil, izoptin ýa-da fenoptin (40 – 80mg, 1 gerdejik 3 gezek günde), nifedipin ýa-da korinfar (10 mg, 1 gerdejik 3 gezek) ulanylýar. Soňky ýyllarda bu toparyň dermanlaryny dowamly ulanmak näsaglaryň ýaşaaýş dowamlylygyny peseldýär diýen düşünje bar. Şol sebäpli soňky ýyllarda kalsiý antagonistleriniň uzak täsir ediji toparlary (amlodipin, norwask, nifedipin-retard, felodipin, diltiazem we başgalar) ulanylmaga berildi. Bu toparyň dermanlary (norwask 5 – 10 mg günde) antianginal täsir bilen birlikde ganda lipidleriň (holsteriniň) mukdarynyň peselmegine, näsaglaryň ýaşaaýş hiliniň gowulaşmagyna, ýaşaaýş dowamlylygynyň ýokarlanmagyna getirýär.

Soňky ýyllarda neýrogumoral täsirli dermanlary angiotenzin öwrüji fermentiň ingibitorlarynyň – kaptopriliň, enalapriliň, prindopriliň, lizinopriliň we beýlekileriň hem göni däl antianginal täsiriniň barlygy anyklanan.

DKÝ-ni bejermekde ganyň lagtalanýşyna täsir ediji dermanlary ulanmak uly orun tutýar. Şol sebäpli näsaglar bejerilende ganyň lagtalanýş görkezijilerine gözegçilik etmek bilen ulanmaga garşy görkemleriň ýoklugynda esasan göni däl antikoagulyantlar (dikumarin, neodikumarin we başg.), antiagregantlar (kurantil, ibustrin, tiklopidin, aspirin) ulanylýar. DKÝ-li näsaglarda, esasan antiagregant hökmünde aspirin (1/4 gerdejik günde) ulanylýar. Göni antikoagulyantlar, soňra

göni däl antikoagulyantlara geçmek bilen durnuksyz stenokardiýaly näsaglarda ulanylýar.

DKÝ-li näsaglar bejerilende zerur bolan halatynda ýüregiň ritmini we geçirijiligini, dowamly ýürek ýetmezçiligini kadalaşdyryjy dermanlary hem ulanylýar. Olaryň bejergisi hakda degişli bölümlerde durlup geçiler.

DÝÝ-ni bejermekde ýüregiň metabolizmini kadalaşdyryjy dermanlar hem bellenilýär. Olardan kaliý serişdeleri – panangin, aspar-kam, 4%-li kaliý hlوريدiniň ergini we başgalar, kokarboksilaza, ATF, riboksin, neoton (kreatinfosfat) giňden ulanylýar.

Durnukly stenokardiýada näsaglaryň agyry tutgaýyny aýyrmak maksady bilen näsagyň diliniň aşagyna nitrogliserin berilýär. Eger-de şeýle agyry tutgaýy hepdede 3 – 4 gezek gaýtalanýan bolsa, onda näsaglara uzak täsir ediji nitratlary bellemeli. Nitratlara duýujylygyň peselýänligini göz önüne tutmak bilen, olary wagtal-wagtal 10 – 12 sagatlap ulanmaly däl. Bu näsaglara şeýle hem 160 mg günde ýa-da 325 mg gūnaşa aspirin bellemeli.

Durnuksyz stenokardiýada näsaglara nitratlary (1% nitrogliserin) w/i damja görnüşinde haýallyk bilen goýbermeli, aspirin 160 – 325 mg günde bellenýär. Soňra aspirini her gün ulanmak üçin onuň ulanylýan mukdary günde 80 – 160 mg çenli azaldylýar. Başda näsagyň wena damaryna akym bilen 5000 – 10000 birlik geparin goýberilýär, soňra damja bilen 10 – 15 birlik kg/sagatda möçberde dowam etdirilýär. Durnukly stenokardiýada fibrinolitikler bellenilmeýär. Olaryň bellenmegi gan akmaklygyň, miokardyň infarktynyň bolmaklygyny ýokarlandyryar.

3.4. ÝÜREK RITMINIŇ WE GEÇIRIJILIGINIŇ BOZULMALARY

Ýüregiň ritminiň we ýüregiň geçirijiliginiň bozulmalary kardiologiki kesellilerde ýüregiň miokardynda we klapanalarynda dürli funksional we organiki zeperlenmeler netijesinde döreýär hem-de olaryň geçişini agyrlaşdyrmakda we gaýraüzülmeleriň döremeginde uly orun tutýar. Aritmiýalar ýüregiň ritmiki işjeňliginiň üýtgemeginde ýüze çykýan ähli bozulmalary öz içine alýar. Aritmiýalaryň we geçirijiligiň bozulmalarynyň käbir görnüşleri ýaşayş üçin howply däl,

emma kăbir görnüşleri gönüden-göni ölüme sezewar edýär.

Sebäpleri. Aritmiýalar we geçirijiligiň bozulmalary şu aşakda görkezilen dürli patologiki ýagdaýlarda duşýar:

1. Ýürek-gan damar ulgamynyň keselleri (ýürek kemislikleri, miokarditler, ÝIK, essensial gipertoniýa keseli, kardiomiopatiýalar we başgalar).

2. Kardial däl keseller. Şeýle ýagdaýlarda ýüregiň ritminiň we geçirijiligiň bozulmagy nerw-reflektor täsirler ýa-da gumoral, elektrolit, turşy - aşgar, endokrin sazlaşyklaryň bozulmagy sebäpli ýüze çykýar.

3. Fiziki we himiki täsirler: spirtli içgiler, şikesler, gipoksiýa, gipo we gipertermiýa, derman serişdeleri (aýratyn hem digitalis serişdeleri, peşew ýöredijiler, simpatomimetikler).

4. Ritmiň ektopiki bozulmalary (ýürekde hiç bir aýdyň patologiýanyň ýüze çykmaýandygyna garamazdan, ownuk üýtgeşmeleriň bolmagy mümkin).

Döreýşi. Aritmiýalaryň döremeginde esasy iki sany elektro-fiziologiki üýtgemeler sebäp bolýar:

1. Ektopiki awtomatizm.

2. Aýlawly oýanyjylyk tolkunlary (re-entry, terjimede “gaýdymly girelge”).

Miokardyň ektopiki işjeňliginiň döremegi, öýjük içki mümkinçiligiň çägi wagtyndan öň ýetmeli derejesine ýetende ýüze çykýar.

Miokard boýunça aýlawly tolkunlaryň geçmegi şeýle döreýär: geçiriji ulgamyň kesgitli böleginde kesel sebäpli üýtgemeleriň täsirinde böwetlenme döreýär. Geçiriji ulgam boýunça ýaýraýan impuls böwetlenen çäge retrograd ugur bilen baryp ýetýär. Oňa çenli böwetlenmedik şahanyň töwregindäki miokard refrakter ýagdaýdan çykýar we impulsyň bu ýere ýaramagy nobatdan daşary ýygrylma sebäp bolýar.

Agzalyp geçilen iki ýagdaýda hem miokardyň aýry bölekleriniň sinus-alynýürek düwnüniň täsirinden çykmagyna getirýär. Oýanyjylygyň kăbir ýekeleýin ýa-da aýlawly (sirkulýasiýa) bozulmalary bolanda ekstrasistoliýa getirýär. Paroksizmal tahikardiýada, alynýüregiň titremesi we ritmiň bozulmagynyň beýleki ýagdaýlarynda ektopiki ojagyň awtomatizminiň dowamly täsiri bolýar. Kăbir ýag-

daýlarda olar sebäpsiz togtap bilýär we näsaglar terapewtiki kömege mätäç bolmaýarlar. Sinus düwnüniň we onuň daş-töweregindäki dokumalaryň patologik üýtgeşmeleri ektopiki aritmiýalaryň döremegine sebäp bolýar.

Toparlara bölünişi:

I. Impuls emele gelşiniň bozulmagy.

Sinus düwnüniň awtomatizminiň bozulmagy (nomotop aritmiýalar)

1. Sinus tahikardiýasy.
2. Sinus bradikardiýasy.
3. Sinus aritmiýasy.
4. Sinus düwnüniň gowşaklyk sindromy.

II. Geterotop ektopiki ritmler – sinus düwnünden daşky ektopiki ojaklaryň awtomatizminiň artyk bolmagy.

1. Haýal geçýän toplumlar we ritmler:

- a) alynýürek,
- b) atriowentrikulýar birleşmeler,
- ç) garynjyklar.

2. Ritmiň suprawentrikulýar dolandyryjysynyň migrasiýasy.

3. Çaltlaşan ektopiki ritmler (paroksizmal däl tahikardiýa):

- a) alynýürek,
- b) atriowentrikulýar birleşmeler,
- ç) garynjyklar.

Ç. Ektopiki (geterotop) ritmler. Awtomatizmiň bozulmagy bilen bagly däl ýagdaýlar.

1. Ekstrasistoliýa:

- a) alynýürek,
- b) atriowentrikulýar birleşmeler,
- ç) garynjyklar.

2. Paroksizmal tahikardiýa:

- a) alynýürek,
- b) atriowentrikulýar birleşmeler,
- ç) garynjyk.

3. Alynýürek titremesi.

4. Alynýürek fibrilýasiýasy.

5. Garynjyklaryň fibrilýasiýasy we titremesi.

III. Geçirijiligiň bozulmagy.

1. Sinoatrial blokada.
 2. Alynýürek içki gabalma.
 3. Atriowentrikulýar gabalma.
 - a) I dereje;
 - b) II dereje;
 - ç) III dereje (doly).
 4. Garynjk içki gabalma (Gissin dessesiniň şahalarynyň gabalmasy):
 - a) bir şahada (bir desseli ýa-da monofassikulýar),
 - b) iki şahada (iki desseli ýa-da bifassikulýar),
 - ç) üç şahada (üç desseli ýa-da trifassikulýar),
 5. Garynjkalaryň asistoliýasy.
 6. Garynjkalaryň wagtyndan ön oýanmak sindromy.
 - a) Wolf-Parkinson-Uaýt (WPU) sindromy
 - b) P-Q gysgalma interwal alamaty (CLC).
- ### IV. Ritmiň kombinirlenen bozulmalary.
1. Parasistoliýa.
 2. Çykalga gabalmasy sebäpli döreýän ektopiki ritmler.
 3. Atriowentrikulýar utgaşmalar.

Sinus düwnüniň awtomatizminiň bozulmagy

Sinus tahikardiýasy diýlip, dogry sinus ritminiň saklanmagy bilen ýürek ýygrylyjylygynyň minutda 90 – 140 gezege çenli ýokarlanmagyna aýdylýar. Bu ýagdaý sagdyn adamlarda fiziki agramda ýa-da emosional dartgynly ýagdaýda ýüze çykýar. Mundan başga-da ol sinus düwnünde dürli işemiki we distrofiki üýtgeşmelerde, şeýle hem sinus düwnüne dürli ýokanç toksiki täsirlerde we ýürek ýetmezçilikli näsaglarda, bedeniň ýylylygynyň ýokarlanan wagty ýüze çykyp biler.

EKG alamatlary: Sinus gelip çykyşly P dişleriň bolmagy, R-R we T-P aralygyň gysgalmagy, şeýle hem gysyk ýokary galýan S-T segmentiň izoelektrik çyzygyndan aşakda ýerleşmegi ýüze çykarylýar.

Sinus bradikardiýasy diýlip, ýüregiň ýygrylyş ýygrylygynyň sinus ritmiň saklanmagy bilen minutda 59 – 40 gezege çenli azalmagyna aýdylýar. Sinus bradikardiýasy sinus düwnüniň awtomatizminiň

peselmegi bilen şertlendirilýär. Seýrek bolmadyk ýagdaýlarda sinus bradikardiýasy nerwus wagusyň tonusy ýokarlananda döreýär. Sagdyn adamlaryň arasynda sport bilen meşgullanýan adamlarda bolýar. Kesel ýagdaýda dürli ýokançlarda (gripp, garyn garahassasy), miokardyň infarktynda (işemiýa sebäpli sinus düwnüniň awtomatizminiň peselmegi), kelle içki basyşyň ýokarlanmagynda (nerwus wagusyň gyjynmagy) ýüze çykýar. *EKG alamatlary* Remitirleýji P-diş, R-R we T-P interwal uzalýar. Dogry sinus ritmi saklanýar.

Sinus aritmiýasy diýlip, dogry däl sinus ritmine aýdylýar we ýüregiň ýygrylyş ýygrylygynyň üýtgäp durmagy bilen häsiýetlenýär.

Köplenç dem alyş sinus aritmiýasy duşýar. Munda ýürek ýygrylmasyň ýygrylygy dem alanda çaltlaşýar we goýberilende haýallanýar. Dem alyş sinus aritmiýasy impulsalaryň sinus düwnünde deň ölçegli we yzygider emele gelmeýändigini bilen şertlendirilýär. Şeýle hem bu ýagdaý köplenç ýokanç keselden soň sagalmak döwründe we neýrosirkulýator distoniýaly ýaş näsaglarda duş gelýär. Dem alyş sinus aritmiýasynda elektrik impulsalaryň geçiriji ýol boýunça geçişi bozulmadyk ýagdaýda bolýar. Şonuň üçin EKG barlagynda P dişiň dowamlylygynyň we QRST kompleksiň üýtgeşmesi bolmaýar.

EKG alamatlary P, QRS we T üýtgedemik, R-R aralygy deň däl we 0,15 sekunddan köp bolýar we dem alyş fazasy bilen bagly.

Awtomatizmiň bozulmagy bilen bagly bolmadyk ektopiki (geterotop) sikller we ritmler

Ekstrasistoliýa – bu ýüregiň wagtyndan öň nobatsyz oýanyjylygy bolup, alynýüreklerde, şeýle hem atriowentrikulýar düwünde we geçiriji ulgamyň beýleki bölümlerinde öýjük membranasynyň osilýasiýa işjeňliginiň ýokarlanmagy bilen häsiýetlendirilýär.

Ekstrasistoliýanyň esasy döreýiş nukdaýnazary re-entry oýanyjy tolkunynyň täzeden gaýtalanyp çykmagy hasaplanylýar. Ýagny, ýürek myşsasyň dürli ýerlerinde işemiýa, distrofiýa, nekroz, kardioskleroz ýa-da metaboliki bozulmalar netijesinde ýüregiň miokardy we geçiriji ulgamy düýpli üýtgeşmelere sezewar bolýar. Netijede, ýürek myşsasyň elektrik gomogensizligi döreýär we bu bolsa impulsalaryň deň tizlikli ýaýramagyna päsgel berýär. Sagdyn adamlarda ekstrasistoliýa funksional häsiýetde bolup, dürli wegetatiw reaksiýalaryň täsiri: ruhy dartgynlyk, çilim çekmek, aýy çay içmek, kofe, spirtli

içgiler we ş.m. netijesinde döräp biler. Şeýle ekstrasistoliýalarda aritmiýa garşy derman serişdelerini ulanmaklyga zerurlyk döremeýär we öz-özünden aýrylyp gidýär.

Organiki gelip çykyşly ekstrasistoliýalaryň ýaşaýyş üçin örän howply bolmagy mümkin. Olaryň peýda bolmagy ýürek myşsasynda çuňňur üýtgeşmeleriň ýüze çykyandygy bilen baglydyr. Ekstrasistoliýa köplenç miokardyň infarktynda (80 – 100% ýagdaýda), ýüregiň dowamly işemiýa keselinde, arterial gipertenziýada, ýüregiň rewmatiki kemisliklerinde, miokarditlerde, gan aýlanyş ýetmezçiliginde döreýän durgunlykda ýüze çykýar. Ekstrasistoliýa döreýän ýerine laýyklykda şu aşakdakylara bolünýär:

- a) alynýürek (suprawentrikulýar),
- b) atriowentrikulýar,
- ç) garynjyk.

Kliniki alamatlary. Ekstrasistoliýaly näsaglaryň başlangyç ýagdaýda hiç bir arz-şikaýat etmezligi mümkin. Ýöne näsaglaryň köpüsi aşakdaky şertlendirilen görkezmelere laýyklykda arz edip bilerler:

- a) ekstrasistoliýanyň köp bolmagy – howsalaly duýga arz edýär,
- b) ekstrasistoliýalar köplenç ýürek keselleriniň alamaty hökmünde ýüze çykýar,
- ç) beýleki agzalaryň we ulgamlaryň keselleri reflektor häsiýetli ekstrasistoliýanyň döremegine şert bolýar.

Käbir ýagdaýlarda ekstrasistoliýanyň bolmagynda hem ony anyklamagyň kynlaşmagy mümkin. Onuň üçin anyklaýjy barlaglary geçirmeli bolýar (bedeniň ýagdaýyny üýtgetmek, çuňňur dem almak, fiziki agram).

Instrumental barlaglarda ekstrasistoliýanyň 3 ýagdaýda bolmagy mümkin: 1) ekstrasistoliýa adaty EKG-de bildirýär; 2) ekstrasistoliýany bilmek üçin goşmaça anyklaýjy barlaglary geçirmek; 3) eger-de olar hem netije bermese, awtomatik registrasiýaly kardiomonitor gözegçiligine almaly.

Ekstrasistoliýanyň toparlary. Geçişiniň agyrlygy boýunça B.Lown (1977) garynjyk ekstrasistoliýasynyň 5 derejesini tapawutlandyrýar: O derejede ekstrasistoliýa ýok; I – seýrek ekstrasistoliýalar (1 sagatda 30 – 60); II – ýygý ekstrasistoliýalar (1 sagatda 60-dan köp

) III – politop ekstrasistolalar; IV – ikilenen ekstrasistoliýalar. V – “irki” R/T görnüşli ekstrasistoliýalar. Käbir ýagdaýda ekstrasistoliýa ýüregiň belli bir ýygrylmasynda saz gelýär. Oňa alloritmiýa diýilýär.

Bejerilişi. Ekstrasistoliýa bejerilende, şu aşakdakylar göz önüne tutulmalydyr.

1. ÝIK-de ekstrasistoliýa ýüze çyksa, onda şeýle näsaglar işjeň we yzygider bejerilmelidir.

2. Seýrek bolýan ekstrasistoliýalar bejergä mätäç däldir. Ony kadaly zähmet düzgüni, dynç almak, gowy ýymitlenmek bilen kadalaşdyrmak bolýar. Bejeriş üçin derman serişdäni ýörite derman barlaglary geçirilenden soň saýlap alýarlar. Ekstrasistoliýanyň nirededöreýändigine bagly bolmazdan, kordaron (0,6 g günde, soň mukdary azaltmaly) gowy netije berýär. Şeýle hem etasizin (günde 0,2 g çenli), aýmalin (0,3 g çenli) we ritmilen (0,6 g günde) belleniýär. Garynjk ekstrasistoliýasy nowokainamid (0,2 g günde 3 – 5 gezek), etmozin (0,6 – 0,8 g günde, aýratyn hem ekstrasistoliýa ÝIK bilen gelende) bilen bejerilende gowy netije berýär. Giperdigitalizasiýa bilen bagly ekstrasistoliýalarda difenin (0,1 g günde 3 – 4 gezek) ulanylýar. Mundan başga ol ýürek içki geçirijilik bozulanda döreýän bradikardiýada gowy netije berýär.

Alynýürek ekstrasistoliýasynda hinidin (0,2 g günde 3 – 5 gezek), anaprillin (inderal, obzidan 0,01 – 0,04 g günde 3 – 4 gezek), weropamil (izoptin, linoptin 40 – 80 mg günde 4 – 6 gezek). Ýiti ýüze çykýan ekstrasistoliýa fibrilýasiýanyň bolmagyna howp döredýär. Onuň üçin (lidokain – bir gezek 80 – 10 mg damardan we soňra 100 mg fiziologik erginde 1 günün dowamynda ýa-da nowokainamid 10% – 5 ml günde 3 – 4 gezek myşsa içine goýberilýär.

Ekstrasistoliýanyň EKG alamaty.

1. Ekstrasistoliýadan öňki adaty komplekse çenli aralygyň gysgalmagy (R-R kadadan kiçi).

2. Ekstrasistoliýadan soňky aralygyň uzalmagy.

Garynjk ekstrasistoliýasynda giň QRS kompleks (0,14 – 0,16' çenli), QRS-den öň P-niň bolmazlygy, T dişjagazy QRS-e garşylykly ugrukdyrylan, doly kompensator arakesme bolýar. Garynjygüsti ekstrasistoliýalarda QRS toplumu giňemeýär, görnüşi boýunça adaty QRS toplumyny ýada salýar.

Paroksizmal tahikardiýa.

Paroksizmal tahikardiýa (PT), bu – ýüregiň ýygrylyşynyň duýdansyz başlap birden tamamlanýan tutgaý görnüşli ýygylaşmagy bilen häsiýetlenýär. Munda ýürek urgusy minutda 140 – 250 gezege çenli bolup, dogry ritm saklanýar. Paroksizmal tahikardiýa hem edil ekstrasistoliýa ýaly suprawentrikulýar (alynýürek we atriowentrikulýar) we garynjyk gelip çykyşly bolup biler.

Suprawentrikulýar paroksizmal tahikardiýa (SWPT) köplenç re-entry gelip çykyşly döreýär. Garynjyk tahikardiýasy hem re-entry boýunça ýüze çykýar, emma käbir ýagdaýlarda (meselem, digitalis bilen zäherlenmede, ektopiki ojagyň täsiri netijesinde bolup biler. SWPT 2/3 – 3/4 ýagdaýda ýüreginde hiç hili keselleri bolmadyk adamlarda ýüze çykýar. SWPT-niň döremegi garynjyklaryň wagtyndan oň ýygrylmak alamatlary bilen hem bagly bolup, dogabitdi kemislikleriň köplügi (Kent, Džeýms, Maheýma dessesi) bilen häsiýetlenýär.

Garynjyk paroksizmal tahikardiýasy seýrek, sagdyn adamlarda duşýar. Köplenç ol ÝIK-de we digitalis derman serişdeleri bilen zäherlenmede duşýar. PT-da gemodinamikanyň bozulmagynyň esasy sebäbi diastolanyň gysgalmagydyr. Şeýle-de alynýürekleriň we garynjyklaryň işjeňliginiň sazlaşyklylygy hem ýitýär. Netijede, ýüregiň minut göwrümi azalýar, arterial gan basyş we ýaşaýşa zerur bolan merkezlerde perfuziýa peselýär we netijede, arterial gan aýlanyşygynyň uly we kiçi ulgamynda wenez dolulyk alamatlary bolup geçýär. SWPT-de gan aýlanyş bozulmalar atriowentrikulýar gelip çykyşly bolanda has aýdyň bildirýär.

Kliniki alamatlary. Anyklaýşyň I tapgyrynda ýeterlik maglumat alsa bolýar. Ýagny paroksizmal tahikardiýada (PT) ýürek urgy tutgaýy birden başlanýar we birden hem tamamlanýar ýa-da birden başlap haýaldan aýrylýar, ýürek ýygrylyjylygynyň ýygylgy 150 gezekden köp bolsa, onda PT çak edilýär. PT tutgaýy döwründe kiçi gan aýlanyşykda gan aýlanyş bozulmagy sebäpli demgysma bolup biler. Garynjyk PT-sinde we SWPT-de ýüregiň organiki zeperlenmegi görnüşinde ýiti çep garynjyk ýetmezçiligi we aritmiogen şok, arterial basyşyň birden peselmegi bolup biler. Ýüregiň töweregindäki agyrylar köplenç arteriýalarynda gan aýlanyşyň bozulmagy bilen baglydyr. Täç arteriýalarynda organiki üýtgeşmeler bolanda bolsa miokardyň

ýiti infarkty döreyär (köplenç garynjyk PT-de). Baş aýlanma, huşuň ýitmegi beýni gan aýlanyşygynyň bozulmagy netijesinde bolýar. PT tutgaýy döwründe köplenç aýdyň wegetatiw simptomlar (titremek, derlemek, ýürek bulanma, buşukma) bolýar, bu ýagdaý köplenç SWPT-de bolýar.

Anyklaýşyň II tapgyrynda tutgaý wagtynda şu aşakdakylary göz önünde tutmaly.

1. Paroksizmi togtatmak maksady bilen birnäçe reflektor synaglary geçirip görmeli. (Tutgaýyň aýrylmagy SWPT-ni subut edýär).

2. Fizikal barlaglary geçirmeli we PT-niň gelip çykyşyny aýdyňlaşdyrmak we SWPT bilen garynjyk PT-sini tapawutlandyrmak üçin: üýtgäp durýan ýürek tonlary we puls dolgunlygy garynjyk PT-si üçin häsiýetli; wegetatiw alamatlar (titremek, derlemek) SWPT üçin häsiýetli, Garynjyk PT-sinde çigin arteriýasyndaky pulsuň ýygylgy boýun damarlaryndaky pulsuň ýygylgyndan ýokary bolýar, SWPT-de olaryň ýygylgy birmeňzeş.

3. Güman edilen gan aýlanyş ýetmezçiligini ýüze çykarmak.

III tapgyr anyklaýyşda EKG we miokardyň zeperlenme derejesini ýüze çykarmak üçin laborator barlaglar (ganyň transaminazalary, LDG, KFK, leýkositleriň sany, EÇT) geçirilýär.

EKG alamatlary: alynýürek PT-si.

1) tutgaýy ýüregiň ýygrylyşynyň birden başlap çalt gutarýan 1 minutda 140 – 250 gezege çenli ýygylaşma tutgaýy we dogry ritmiň saklanmagy.

2) her QRS kompleksden öň peselen, kiçelen, deformirlenen, iki-fazaly (-) P dişjagazynyň bolmagy.

Bejergisi:

1. Rahatlandyryjylar we psihoterapewtik täsirler.

2. SWPT-de dermandan öň reflektor usullar (azaşan nerwi gyjyndyrmak, çuň dem almak, uky sinusyny massaž etmek, göz almasy-na basmak, ýüzüni sowuk suwa ýuwmak, gusmak, gaty zady ýuwutmak) bilen täsir etmeli. Pes arterial basyşynda mezaton 1% – 0,2-0,3 ml w/i goýbermeli.

SWPT-de ATF 2 ml, strofantin 0,05%, – 0,5 ml, nowokainamid 10% – 10 ml, izoptin 10 mg 20 ml 40% glýukoza erginine goşup w/i goýberilýär. Netije pes bolanda elektroimpuls terapiýa geçirilýär.

Garynjyk PT-sinde 100 mg lidokain ýa-da glýukozadaky 10% – 10 ml nowokainamid ergini w/i goýberilýär, elektroimpuls terapiýa ýa-da elektrokardiostimulýasiýa geçirilýär.

Öňüni almak: ilki kordaron 0,6 gr, soň mukdaryny azaltmaly.

Hinidin 0,2 gr 3 – 4 gezek günde (SWPT), şeýle hem aýwalin, etmozin, etasirin, ritmilen ulanylyp bilner.

Mersatel aritmiýasy (MA).

Mersatel aritmiýa – hemişelik we tutgaý görnüşinde bolup, ýüregiň käbir keselleriniň gaýraüzülmelerine getirýär. Seýrek ýagdaýda ýürek hem-de beýleki agzalarda görnüp duran özgermeler bolmasa-da döreýär (idiopatik MA). MA-nyň döreýşi re-entry nukdaý-nazary we geterotop işjeň ojaklaryň köplügi bilen düşündirilýär. Ýeke tolkunynyň aýlanyşygy bolanda ýa-da bir merkezli awtomatiýa bolanda alynýürek titremesi diýilýär. Munda alynýürek ritmi 1 minutda 200 – 350 gezek bolýar.

Oýanyjylygyň köp tolkunly aýlaw hereketinde (ýa-da birnäçe geterotop işjeň ojaklaryň işlemegi) alynýüreklerde we garynjyklarda fibrilýasiýa döreýär. Munda alynýürek ritmi 1 minutda 500 – 1000 gezege ýetýär. Tolkunlaryň köp bölegi garynjyklara ýaýrap bilmeýär.

Fibrilýasiýada (mersaniýe) howply ýagdaýlar:

1. Alynýürekleriň işjeň ýygrylyjylyk ukybynyň peselmegi we olara ýerleşýän ganyň göwrüminiň azalmagy.

2. Ýüregiň zyňylma göwrüminiň peselmegi we gan aýlanyşyň bozulmagy.

3. Alynýüreklerinde tromb emele gelmegi we uly gan aýlawda tromboemboliýa bolmagy.

4. Tahikardiýa ýykgyňly bolmak (gemodinamikanyň bozulmagy).

5. Puls defisiti (ýetmezçiligi).

Kliniki alamatlary. MA üçin şu aşakdakylar häsiýetli.

1. Ýüregiň bitertip işlemegi sebäpli ýüze çykýan ýakymsyz duýgular.

2. Gan aýlanyşyň bozulmagy we koronar gan aýlanyşyk ýetmezçiligi sebäpli döreýän alamatlar.

3. Esasy keseliň alamatlary.

4. MA-nyň öz aýratynlyklary: hemişelik ýa-da tutgaýly bolmagy.

Tutgaýly görnüşi: paroksizmal (wegetatiw disfunksiýa simptomlarynyň bolmagy) we öwrülýän (wegetatiw işjeňligiň bozulmagy). Anyklaýşyň 1-nji tapgyrynda MA-nyň hemişelik görnüşinde näsagda aşakdaky arzlar bolýar.

1. Gan aýlanyşyň ýetmezçiligi.
2. Esasy kesel (ýüregiň dogabitdi we soň dörän kemislikleri, ÝIK, diffuz toksiki zob, miokarditler we ş.m.).

Tutgaýly görnüşinde näsaglar tertipsiz ýürek urgularyna arz edýärler, emma käbir näsaglaryň dogry ritminiň bolmagy mümkin. Tutgaý wagtynda birnäçe arzlaryň bolmagy mümkin: demgysma, sag gapyrga ýaýynyň astynda agyrylyk duýmak (gan aýlanyşyk ýetmezçiliginiň alamatlary), döşde gysyjy häsiýetdäki agyrylar (stenokardiýa tutgaýy), kelle agyry we baş aýlanma (beýni gan aýlanyşygyň bozulmagy sebäpli), titreme, poliuriýa, derlemek (wegetatiw işjeňligiň bozulma alamatlary).

Anyklaýşyň II tapgyrynda şular ýüze çykarylmaladyr:

1. MA-ny döreden esasy keseliň alamatlary.
2. MA-nyň öz alamatlary (ýüregiň bitertip işlemegi, üýtgeýän sesli ýürek tonlary, pulsuň deň ölçegli bolmazlygy, ýetmezçiligi we başgalar).

Anyklaýşyň III tapgyrynda beýleki ýygnaýan maglumatlardan başga MA-ny, kardiosklerozy we ş.m. ýüze çykarmak üçin EKG geçirilýär.

EKG alamatlary. P dişi anyklanmaýar, QRS - deň ölçegli däl, Ftolkunlar II – III, AVF we V_1 - V_2 döş äkitmelerinde gowy bildirýär.

Atriowentrikulýar gabalmalar (AWG).

AWG – bu sinus düwnünde emele gelýän impulslaryň atriowentrikulýar düwün boýunça saklanyp böwetlenmegi, şeýle hem geçiriji ulgamyň beýleki bölümlerinde böwetlenmesi bilen häsiýetlenýär.

Sebäpleri. AWG – miokardyň alawlama kesellerinde, miokardyň infarktynda ýa-da kardiosklerozly näsaglarda döreýär. Aýratyn hem azaşan nerwiň tonusy ýokarlananda (reflektor we medikamentoz) ýüze çykýar.

Döreýşi. Atriowentrikulýar geçirijiliginiň agyrlaşmagy atriowentrikulýar düwünde we atriowentrikulýar sütüniň desselerinde (Gisiň dessesinde) we ondan aşakda (intranodal gabaw) geçirijiligiň bozulmagy bilen bagly.

Intranodal AWG – geçirijiligiň ýönekeý haýallanmasydyr (doly däl I derejeli AWG), käbir dowamly ýagdaýlarda impulslar garynjyklara çenli doly ýetip bilmeýär (doly däl AWG, II dereje). Soňky, görkezilen gabalmalar iki hili bolýar:

a) AW ulgamda geçirijilik barha haýallaşýar, bu PQ aralygyň gitdigiçe uzalmagy we ahyrynda bir QRS toplumynyň doly ýitmegi bilen häsiýetlendirilýär. PQ aralyk kadalaşýar, soňra sikl gaýtalanýar (Samoýlow-Wenkebah döwri).

b) AWG düwünden bir impuls geçenden soň beýleki 2-nji impuls togtama ýagdaýyna geçýär. Şeýlelikde, gelyän 2 ýa-da 3 impuls gabaw ýagdaýyna geçýär we geçirijilik koeffisiýenti 2:1 ýa-da 3:1 bolýar.

Mundan başga-da doly, III dereje AWG bolup biler. Intranodal gabalma durnuksyz bolýar. Intranodal gabalmada sinus impulsy alynýürek boýunça geçýär we Gissiň dessesiniň aýajyk ulgamynda gabalýar. Doly AWG-de ýüregiň durmagy anyklanýar (preawtomatik pauza) we bu ýagdaý 3-nji tertipli geçiriji ulgam ýa-da gabalmadan aşakda ýerleşýän bölümler dolandyryjy ritmiň işjeňligini öz üstüne alýança dowam edýär. Eger-de preawtomatiki pauza dowam etse, onda näsagyň ölmegi mümkin. Geterotop dolandyryjy ritm näçe aşakda ýerleşdigiçe, gan aýlanyşyň bozulmagyna we ýaşaýyş üçin zerur bolan agzalarda perfuziýanyň peselmegine getirýär. Doly gabalma bolanda bir däl-de, birnäçe merkezler oýanyp bir wagtyň özünde işjeňleşse, onda bu fibrilýasiýa getirýär we näsag ölýär. Şeýle hem ýekeleýin ritmiň durmagy mümkin we bu ýagdaýda asistoliýa bolýar. Agzalan 2 ýagdaýda hem Morgani-Adams-Stoksuň sindromy döreýär.

Kliniki alamatlary. I – II derejeli AWG-de (Samoýlow – Wenkebah döwri) hiç hili kliniki ýüze çykmalar bolmaýar. Anyklaýşyň I tapgyrynda doly AWG-de (ýa-da 2-nji derejeli doly däl böwetlenmede geçirijilik koeffisiýenti 2:1 we 3:1 bolsa) näsaglar köplenç ýürek urma, baş aýlanma, ysgynsyzlyga, kelle agyra, käwagt stenokardiýa tutgaýyna arz edýär. Bu arzlary beýnide we ýürekde gan aýlanyşygyň bozulmagy bilen baglanyşyklydyr. Näsaglar huşuny ýitirip biler (Morgani-Adams-Stoksuň sindromy). Keseliň taryhynda esasy keseliň alamatlaryny we AWG bilen bagly bolan ýagdaýlary ýüze çykarmaly.

Anyklaýşyň II tapgyrynda esasy kesel bilen bagly bolan alamatlary we AWG-niň alamatlaryny ýüze çykarmaly.

1. Auskultasiýada dogry ýa-da dogry däl ritm, bradikardiýa, “top” sesli ýürek tonlary eşidilýär.

2. Seýrek arterial basyşyň ýokarlanmagy (200 – 300 mm sim. süt.). Bu ýagdaý aortanyň aterosklerozy, uly diastoliki pauza we kompensirlenmeýän gemodinamiki urgy, aortanyň elastik häsiýetiniň ýitirilmegi we ş.m sebäpli ýüze çykýar.

AWG-niň esasy alamaty hökmünde gan aýlanyş ýetmezçiliginiň alamatlary peýda bolup biler. Köplenç gan aýlanyş ýetmezçiligi ýüregiň ýygrylyşy minutda 30 gezekden az bolanda ýüze çykýar.

AWG-niň gutarnykly kesgidi EKG barlag geçirilenden soň goýulýar.

EKG alamatlary: I derejede AWG-de (R) PQ-e aralygy 0,20 sekuntadan köp bolýar. II derejede QRS toplumyň bölekleyin ýitmegi belleniýär.

III derejede P-niň we garynjyk QRS toplumyň arasynda yzygiderlik ýitýär, alynýürekler we garynjyklar öz aýratyn ritmleri boýunça ýygrylýarlar. Ýüregiň ýygrylyş ýygrylygy 1 minutda 60-dan 30-a çenli azalýar.

Bejergisi. AWG-niň I derejesi ýiti ýüze çykan ýagdaýynda hem ýörite bejergi talap etmeýär.

II derejede birinji görnüşde (Samoylow-Wenkebach döwri) ýiti ýüze çykanda etiotrop bejergini talap edýär. Öňüni alyş üçin holinolitikler we simpatomimetikler (atrozin 0,5% ergin 4 – 6 gezek 8 – 10 damja, izadrin 2,5 mg 4 – 6 gezek günde), prednizalon (20 – 30 mg günde), gipotiazid (100 – 200 mg günde) ulanylýar. II derejeli AWG-niň 2-nji görnüşinde näsaglar hökmany gospitalizasiýa mätäçdir. Eger-de şeýle edilmese, bu ýagdaý gan aýlanyşyň bozulmagyna getirip biler.

Doly AWG-de β_1 -adrenostimulýatorlar (alupent, izadrin, efedrin), prednizalon 20 – 30 mg peros ulanylýar.

Morgani – Adams – Stoksuň sindromynyň ýüze çykmagy näsaga reanimasion çäreleriň geçirilmegi üçin hökmany görkezmedir. Olara ýüregiň göni däl owkalamasyny, gyssagly defibrilýasiýa, ýüregiň stimulyasiýasyny geçirmeli, soňundan w/i 4% gidrokarbonat Na erginini, izadrini we başgalary goýbermeli.

3.5. DOWAMLY ÝÜREK ÝETMEZÇILIGI

Gan aýlanyşynyň ýetmezçiligi diýlip, ýürek-damar ulgamynyň dokumalary we agzalary gan bilen üpjün edip bilmeýän ýagdaýyna aýdylýar.

Sagdyn adamlarda gan aýlanyş, ýüregiň we gan damarlarynyň myşsa bardasynyň ýygrylyş ukyby bilen amala aşyrylýar.

Ýüregiň muskullarynyň ýygrylyş ukybynyň peselmegi gan aýlanyş ýetmezçiline (ýüregiň we gan damarlarynyň işleýşiniň peselmegine) getirip bilýär. Şonuň üçin gan aýlanyşynyň peselmegi şeýle toparlara bölünýär.

Gan aýlanyşynyň ýetmezçiliginiň toparlara bölünişi:

I. Damar ýetmezçiligi.

A. Ýiti gan damar aýlanyşynyň ýetmezçiligi:

- a) çaşmak,
- b) kollaps,
- ç) şok.

B. Dowamly damar gan aýlanyşynyň peselmegi (umumy gowşaklyk, yzygiderli zäherlenmede, durnukly ýüregiň işlemeginiň peselmeginde).

II. Ýürek ýetmezçiligi.

A. Ýiti ýürek ýetmezçiligi:

- a) ýiti çep garynjyk ýetmezçiligi;
- b) ýiti çep alynýürek ýetmezçiligi;
- ç) ýiti sag garynjyk ýetmezçiligi.

B. Dowamly ýürek ýetmezçiligi:

- a) çep garynjyk ýetmezçiligi;
- b) sag garynjyk ýetmezçiligi;
- ç) total ýürek ýetmezçiliginiň peselmegi;
- d) perikarditde ýürek işiniň peselmegi.

Dowamly ýürek ýetmezçiligi (DÝÝ). Dowamly ýürek ýetmezçiligi diýip, haçanda ýüregiň ýygrylyp-ýazylyş işjeňliginiň peselenligi sebäpli dokumalaryň we agzalaryň gan bilen üpjün edilişiniň peselen ýagdaýyna aýdylýar.

Ýürek-damar ýetmezçiliginiň wajyplygy. Ýürek-damar kesellerinde ölüm howpunyň döremegi, olaryň ýürek-damar ulgamynyň

işjeňliginiň peselmegine getirýänligi bilen bagly. Türkmenistanda we beýleki döwletlerde 20 – 30 ýyl mundan öň gan aýlanyşyň durnukly peselmekligine reumatizm sebäpli ýürek zeperlenmeleri getirýärdi. Türkmenistanyň saglygy goraýyş edaralarynyň, lukmanlaryň, saglyk öýlerindäki reumatologlaryň geçiren işiniň netijesinde soňky ýyllarda reumatizm sebäpli DÝÝ-e sezewar bolýanlaryň sany azaldy. Häzirki döwürde bütün dünýäde bolşy ýaly, biziň ýurdumyzda hem DÝÝ-niň esasy sebäpleri ýüregiň işemiki keseli we gipertoniýa keseli bolup durýarlar.

ABŞ-da geçirilen epidemiologiki barlaglar bilen öň miokardda infarkt geçirenleriň 14%-inde başky 5 ýylyň içinde gan aýlanyşyň durnukly peselmegi ýüze cykyp, olaryň 50%-i ölüm bilen tamamlanypdyr. Miokardyň infarktyndan soň gan aýlanyşyň durnukly peselmeginiň peýda bolmagy näsaglaryň ýaşyna (60 ýaşdan ýokary) we gan damarlarynyň basyşynyň ýokarylygyny baglydyr. Köplenç ýagdaýda gan aýlanyşynyň ýetmezçiligi agyry sindromsyz geçýän ateroskleroz sebäpli ýa-da infarktdan soňky kardiosklerozda peýda bolýar. Türkmenistanda hem beýleki ýurtlarda bolşy ýaly, ýürek-damar kesellerinden ölümçilik birinji ýeri eýeleýär. ABŞ-da, Russiýada we beýleki ýurtlarda dowamly ýürek ýetmezçiliginiň önüni alyş işlerini geçirmek, bu agyr gaýraüzülmeden ölýänleriň sanyny azaltdy. Häzir biziň ýurdumyzda “Saglyk” döwlet maksatnamasy boýunça maşgala lukmanlary kardiologlar bilen bilelikde keselleriň önüni almak, olary ir anyklamak we bejermek ugrunda uly amaly işler geçirýärler. Geçirilen işler öz položitel netijelerini berýär.

Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň sebäpleri. Ýüregiň ýygrylyp-ýazylyş ukybyny peseldýän esasy sebäpler ýüregiň işemiýa keseli we arterial gipertoniýa hasaplanýar. Aşakda ýüregiň işiniň peselmegine getirýän keseller görkezilen.

Ýüregiň işjeňligini peseldýän esasy sebäpler. (D.Kelli, E.Fraý, 1995).

1. Ýüregiň işemiýa keseli.
2. Arterial gipertoniýasy:
 - a) çep garynjygyň diastoliki işjeňliginiň peselmegi;
 - b) çep garynjygyň sistoliki işjeňliginiň peselmegi.

3. Dilýatasion kardiomiopatiýa:
 - a) idiopatiki;
 - b) zäherler (arak, doksorubusin);
 - ç) ýokançlar (wirus, parazit we ş.m.);
 - d) kollagenozlar.
4. Ýüregiň klapanlarynyň şikesleri.
5. Gipertrofiki kardiomiopatiýa.
6. Restriktiw kardiomiopatiýasy:
 - a) amiloidoz;
 - b) sarkoidoz;
 - ç) gemohromatoz.
7. Konstriktyw perikarditler.
8. Ýürek urgusynyň ýygylaşmagy sebäpli:
 - a) durnukly anemiýa;
 - b) arteriowenoz şuntlar;
 - ç) tireotoksikoz.

Ýüregiň ýygrylyş ukybynyň peselmeginiň esasy sebäpleri we patogenetiki görnüşleri. (N.M.Muharlýamow, 1978).

1. Ýüregiň myşsasynyň keselleri - miokardial ýetmezçilik:
 - a) ilkinji – miokarditler, kardiomiopatiýa;
 - b) ikilenji – ateroskleroz we infarktdan soňky kardioskleroz, gipo ýa-da gipertireoz, kollagenozlarda ýüregiň zeperlenmeleri; toksiko-allergiki miokarditler, kardiopatiýalar we ş.m.

2. Miokarda agramyň artyk düşmegi:

- a) basyşyň köpelmegi: atriowentrikulýar, aortal, öýken arteriýasynyň deşikleriniň daralmagy; öýken arteriýasynda basyşyň köpelmegi, essensial we alamatlaýyn gipertoniýalar;
- b) göwrümiň köpelmegi: klapanlaryň ýetmezçilikleri, ýüregiň içinde şuntlaryň bolmagy;
- ç) basyşy we göwrümi köpeldýän keselleriň utgaşyp gelmegi.

3. Diastolada garynjygyň doluşynyň peselmegi sebäpli – ýelmeşen perikardit, restriktiw kardiomiopatiýa, ÝIK, gipertoniýada we başgalar.

DÝÝ-niň toparlara bölünişi:

I. *Lang, Wasilenko, Stražesko boýunça DÝÝ-niň toparlara bölünişi.*

I basgançak – kliniki alamatlar diňe uly agram düşende peýda bolýar.

II basgançak – A döwri – sähel agram düşende uly ýa-da kiçi gan aýlanyşyň ýeňil görnüşde bozulanlygynyň kliniki alamatlary peýda bolýar; B döwri – dynçlyk ýagdaýlarynda hem kiçi we uly gan aýlanyşygyň bozulanlygynyň agyr kliniki alamatlary bolýar.

III basgançak – soňky, distrofiki döwür diýlip hasaplanýar. Bu döwürde durnukly gan aýlanyş bozulmalary durgunlylyk uly we kiçi gan aýlanyş aýlawynda anyklanýar.

II. N.M.Muharlýamow (1978) boýunça DÝÝ-niň toparlara bölünişi

Gelip çykyşy boýunça	Ýürek sikli boýunça	Kliniki görnüşleri	Basgançaklar
Basyşyň köpelmegi bilen	Sistolanyň ýetmezçiligi	Çep garynjygyň işleşiniň peselmegi sebäpli	I. A döwür B döwür
Göwrümiň köpelmegi bilen	Diastolanyň ýetmezçiligi	Sag garynjygyň işleşiniň peselmegi sebäpli	II. A döwür B döwür
Ilkinji- miokardial (metabolik) ýetmezçilik	Garyşyk ýetmezçilik	Total Giperkinetiki, kollaptoid, sinus ritminiň ýygylaşmagy; Bradikardiýa	III. A döwür B döwür

Bellikler:

1. Systolanyň ýetmezçiliginde miokardyň öýjükleriniň kalsiý bilen pes ýüklenenligi sebäpli aktin bilen mioziniň birleşmegi pes ýagdaýda bolup geçýär.

2. Diastolanyň ýetmezçiliginde miokardyň öýjükleriniň kalsiý

bilen köp ýüklenenligi sebäpli aktiniň miozinden aýrylmagy kynlaşýar. Bu ýagdaý doly diastolanyň bolmaklygyna päsgel berýär.

3. I A döwür – näsaglarda agyr işde-de gan aýlanyşyň peselmeginiň kliniki alamatlary peýda bolmaýar; ýöne ehokardiografiýa geçirilende, olarda ganyň gysyp çykarylyşynyň peselendigi we soňky diastoliki basyşyň (SDB) we soňky diastoliki göwrümiň (SDG) ýokarlananlygy tapylýar.

4. III A döwür gan aýlanyşyň peselmeginiň klinikasy dynçlyk ýagdaýda peýda bolýar. Bu basgançakdaky näsaglar bejerilende olary durnukly ýagdaýa getirip bolýar. 3 B – gan aýlanyşyň peselmegi bejerilýänligine garamazdan, öňküden-de agyrlaşýar.

III. Nýu-Ýork Ýürek assosiasiýasy boýunça DÝÝ-niň toparlara bölünişi

Funksional toparlar	Kesgit	Ýüregiň işjeňligi
1.	Näsaglaryň işe ukyplylygy peselmedik	Kliniki alamatsyz çep garynjygyň işjeňliginiň bozulmagy
2.	Näsaglaryň işe ukyplylygy sähel peselen	Ýüregiň işleýşiniň ýeňil peselmegi
3.	Näsaglaryň işe ukyplylygy aýdyň peselen	Ýüregiň işleýşiniň peselmegi
4.	Sähel agram näsaglaryň ýagdaýlaryny ýaramazlaşdyrýar	Ýüregiň işleýşiniň agyr peselmegi

Anatomo-fiziologiki aýratynlyklar we miokardda biohimiki hadysalar.

Miokardyň geçirijiligi:

Impuls sinus düwnüniň merkezinde ýerleşen R-öýjükden sinoaurikulýar düwnüne geçýär. Soňra bolsa impuls Gissiň dessejigine we onuň aýajyklaryna, Purkinýeniň süýümlerine hem-de miokardyň öýjüklere geçýär.

Miokardyň öýjüklerniň energiýanyň emele gelşi.

Kreatinfosfokinazanyň (KFK) Mg^{++} we Ca^{++} ionlarynyň bolmagynda ATF-e täsir etmeginde mitohondriýalarda okislitel fosforilirlenmäniň geçmegi sebäpli miokardyň öýjüklerinde kuwwat emele gelýär. Soňra kuwwat kreatinfosfatyň miofibrilýar izofermentiniň kömegi bilen mitohondriýadan miofibrillere geçirilýär.

Miokardda sistolanyň we diastolanyň bolup geçmeginde K, Na nasoslary hem gatnaşýar. Sistolada impulsyň sinus düwünjiginden miokarda ýaýramagy sebäpli:

- miokardyň öýjükleriniň Na üçin geçirijiligi köpeliýär;
- Na ionlary öýjüğe girýär, K ionlary bolsa öýjügiň daşyna çykýar;
- miokardyň daşky bardasynyň geçirijiligi Ca^{++} üçin köpeliýär;
- miobrilleriň endoplazmasynda Ca^{++} ionlarynyň konsentrasiýasy köpeliýär;
- tropanin Ca^{++} bilen birleşýär we aktiniň miozin bilen birleşmegine päsgelçiligi ýitirýär;
- aktomiozin köprüsi emele gelýär;
- sistola bolýar.

Diastolada: - Ca^{++} sarkoplazmatiki retikuluma geçýär;

- aktomiozin köprüsi dargaýar;
- Na ekstraselýulýar boşluga geçýär, K bolsa öýjüğe girýär;
- soňra repolýarizasiýa bolup geçýär (täzeden kuwwat emele geller ýaly, biokimiki elementler sistoladan öňki ýagdaýyna geller ýaly dynçlyk döwri).

Gan aýlanyş durnukly bozulanda, Ca^{++} ionlarynyň öýjüklerden öýjük daşky boşluga geçmegi kynlaşýar, öýjükler Ca^{++} bilen gereginden artyk ýüklenýärler. Bu ýagdaý lipoproteidleriň täsiri esasynda sarkoplazmanyň distrofiki üýtgemeginde bolup geçýär. Öýjüklerde Ca^{++} ionlarynyň gereginden artyk ýygnaľmagy miofibrilleriň gowşaşmagyny kynlaşdyrýar. Bu sebäpli garynjyklarda diastolik basyş köpeliýär, miokardda ojaklaýyn kontrakturalara, soňra bolsa dokumanyň ölmegine getirýär. Şeýle ýagdaýda mitohondriýada okislenme we fosforilirlenme bozulýar, kislorodyň peýdalanylyşy peselýär, miokardda ATF-iň uly kemçiligi döreýär.

ULY ALAMATLAR

Gijesine demgysma tutgaýy
Ortopnoe, boýun
damarlarynyň giňelmegi

Öýkende çygly hyžýldy
Kardiomegaliýa
Galopyň ritmi
Gan basyşynyň
ýokarlanmagy
Gepato-ýugulýar refleks

Öýkeniň ýiti suwly çäsi
Magneziý wagtynyň uzalmagy

KIÇI ALAMATLAR

Aýaklaryň çişmesi
Aýaklaryň çişmesi

Gijeki üsgülewük
Demgysma agramlykda
Bagryň ulalmagy
Plewrit
Tahikardiýa

Bejergi esasynda bedniň
agramynyň peselmegi

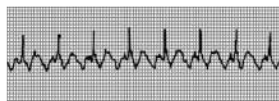
11-nji surat. Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary

Miokardda ATF-iň azalmagy, Na-niň köpelmegi miokardyň ýygrylyş ukybyny öňküden-de beter peseldýär, gan aýlanyşyň bozulmasynyň güýçlenmegine getirýär.

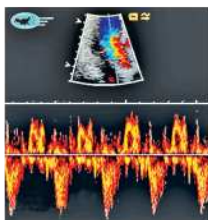
EHOKG

EKG

RENTGEN

12-nji surat. Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň gural anyklanylyşy

Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň döreýşi. Dowamly ýürek ýetmezçiligini (DÝÝ) düşündirýän birnäçe pikirler bar.

Bir düşünje boýunça (I.Hope, 1832) DÝÝ “kesel dörän ýerden ýokarda wenez dolulygy” hasaplanylýar. Bu pikir ganyň gelyän ugrunyň tersine wenez dolulygy (retrograd) sebäpli keseliň ýerleşişine baglylykda uly ýa-da kiçi gan aýlanyş aýlawynda ganyň wenez dolulygyna we onuň ugrundaky agzalaryň üýtgemegine (öýkeniň goňur gatalmagy, muskat bagry, bagryň sirrozy) hem-de çişň, hatda anasarkanyň (umumy çiş) peýda bolmagyna getirýär. Şonuň bilen birlikde assite – garyn boşlugyna, gidrotoraksa – döş boşlugyna transsudatyň ýygnanmaklygyna getirýär.

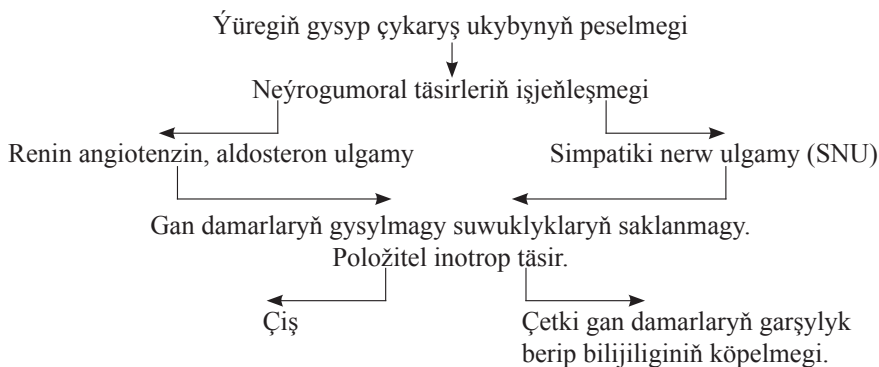
Mälim bolşy ýaly, diňe kesel dörediji sebäpleriň barlygy bilen hiç haçan kesel döremeyär, ol bedeniň olara garşy göreşip bilijiligi, kompensator – uýgunlaşma ukyby peselenden soň döreýär. Şeýle hem ýürekde infarktdan soňky ýa-da ateroskleroz sebäpli kardiosklerozyň bolmagy ýa-da klapanalaryň stenozyň, kemçiliginiň we şuna meňzeşleriň bolmaklygy miokardyň işjeňligini birbada peseldip bilmeýärler. Onuň sebäbi ýürekde we neýrogumoral ulgamda birnäçe kompensator üýtgeşmeleriň bolup geçmegi bilen bagly.

Aortanyň stenozynda çep garynjykda basyşyň, klapanalaryň kemçiliginde bolsa göwrümiň ulalmagy ilki bilen garynjykda soňky diastoliki basyşyň (SDB) we soňky diastoliki göwrümiň (SDG) köpelmegine getirýär. Bu ýagdaýlar Frank-Starlingiň kanunyna görä, miokardyň gysyp çykaryş ukybyny güýçlendirýär we miokardda kompensator gipertrofiýanyň (ýürek boşlugy ekssentriki giňelýär, esasan sistoliki işjeňlik peselýär; ýürek boşlugy konsentrik daralýar, esasan diastoliki işjeňlik peselýär) bolmagyna getirýär. Şol sebäpli ýüregiň durnukly işjeňliginiň peselmegi sistolik hem-de diastolik görnüşlere bölünýärler. Durnukly sistoliki ýürek ýetmezçiligine (ýüregiň çykaryş işjeňligi < 40%) ýüregiň işemiki keseli, gipertoniýa keseli getirýär. Durnukly diastoliki ýürek ýetmezçiligi (ýüregiň zynyp çykaryş işjeňligi kanagatlanarly) hemme ýüregiň işjeňliginiň peselmeginiň 20%-ni tutýar. Bu ýagdaý restriktiw, köplenç perikardit ýüze çykýar we klapanalarda şikes bolmazdan kiçi we uly gan aýlanyş aýlawynda ganyň doluganlylygyna getirýär. Birnäçe wagtyň geçme-

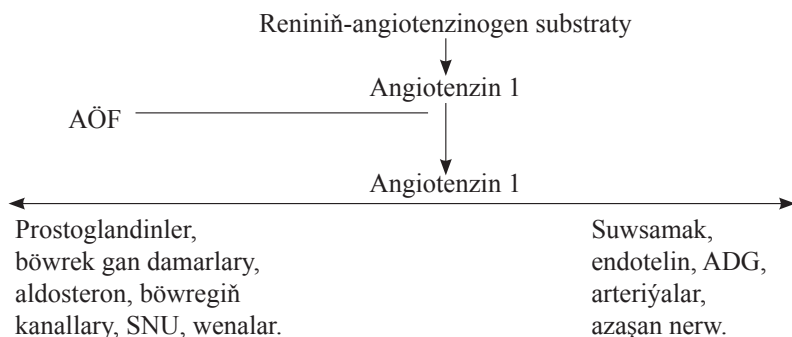
gi bilen keseliň tiz-tiz ýitileşmegi, ýürege yzygiderli fiziki agramyň düşmegi hem-de gipertrofiýa geçen miokardyň gan bilen üpjün edilişiniň oňnositel peselmegi, neýrogumoral faktorlaryň täsir etmegi sebäpli miokardda distrofiýa, ýerli ojaklaýyn nekroz we olaryň kol-lagen süýümleri bilen çalyşmagy bolup geçýär. Bu ýagdaý ýüregiň gany gysyp çykaryş işjeňligini peseldýär. Soňra ýürek boşlugynyň tonogen we miogen giňelmegi sebäpli mitral klapanyň oňnositel ýetmezçiligine, kiçi we uly gan aýlanyşynyň peselmegine hem-de şol sebäpli kliniki alamatlaryň ýüze çykmaklygyna getirýär.

Ikinji pikire görä “kesel dörän ýerden aşakda” üýtgeşme-leriň bolýanlygy sebäpli gan aýlanyş bozulýar. Bu ýagdaýyň bolup geçmeginiň esasy sebäbi ýürekden bir minutda gysyp çykarylýan ganyň möçberiniň peselmegi hem-de dokumalaryň we agzalaryň gan bilen üpjün edilişiniň peselmegidir.

Dowlamly ýürek ýetmezçiliginiň peýda bolmagynda we bu ýag-daýyň güýçlenmeginde bedendäki birnäçe ulgamlaryň orny bardyr.

Bu ýagdaýda böwrege ganyň az barmaklygy ýuksto-glome-rulýar apparatyň işemiýasyna, soňra bolsa onuň gipertrofiýasyna we gipersekresiýasyna getirýär. Böwrek tarapyndan reniniň sekretirlen-megi güýçlenýär. Renin-angiotenzin-aldosteron ulgamynyň täsiri aşakda görkezilýär.

Soň renin bagyrdaky renin-angiotenzinogen, angiotenzin 1 (A₁) öwürülýär. A₁ angiotenzini öwürüji fermentiň (AÖF) täsir etmeginde, esasan öýkende angiotenzin 2 (A₂) geçýär. AÖF bradikininiň bölünmegine hem gatnaşýar. A₂ – kardiomiositlere täsir edýär, dowamly gan aýlanyşyň bozulan ýagdaýynda ýüregiň görnüşiniň üýtgemegine gatnaşýar. A₁-iň aldosterona täsir etmegi sebäpli aldosteronyň işjeňligi güýçlenýär. Aldosteron bedende natrini we suwy saklaýar, kaliniň ekskresiyasyny köpeldýär we osmotiki çişniň peýda bolmagyna getirýär.

A₂ simpatiki nerw ulgamynyň (SNU) işjeňligini köpeltmek bilen, ganda noradrenaliniň köpelmegine, gan damarlaryň gysylmagyna, ýüregiň çalt işlemekligine getirýär. Simpatiki işjeňligiň ýokarlanmagy kardiomiositleriň ojaklaýyn nekrozyna hem getirip biler.

Alynýürek natridiuretiki peptidi (ANP) sagdyn adamlarda ýürek tarapyndan gana sekretirlenýär. ANP gan damarlaryny giňeltmäge kömek edýär. Durnukly ýürek ýetmezçiliginde çep garynjygyň we garynjygyň diwarlarynyň dartgynlygynyň artmagy sebäpli ANP-niň peýdaly täsiri peselýär. Antidiuretiki gormon (ADG) bedende suwuklygyň saklanmagyna getirýär. A-2-niň täsir etmeginde onuň täsiri güýçlenýär. Endoteliýa tarapyndan endotelin sekretirlenýär, ol hem damarlaryň gysylmagyna, gan basyşyň köpelmegine getirýär. A-2 täsirinde onuň sekretirlenişi köpeliýär.

Şeýlelik bilen, häzirki wagtdaky düşüňjelere görä ýürek ýetmezçiliginiň döremeginde neýrogormonlaryň işjeňliginiň dowamly köpelmegine uly orun berilýär.

Dowamly ýürek ýetmezçiliginde bedende bolup geýýän kompensator-uýgunlaýyş ýagdaýlaryň basgançaklary:

I. Kompensirlenen basgançak.

1. Miokardyň gany gysyp çykaryş ukybynyň güýçlenmegi.
2. Tahikardiýa.
3. Çetki gan damarlarynyň giňelmegi sebäpli diastoliki basyşyň peselmegi.

II. Dekompensasiýa basgançagy (minutda ýüregiň gysyp çykarýan ganynyň, ýüregiň urgý göwrüminiň we aýlanýan ganyň göwrüminiň peselmegi).

1. Uly gan aýlanyş aýlawynda gan basyşyň kadaly ýagdaýda saklar ýaly simpatiki nerw ulgamynyň işjeňliginiň artmagy sebäpli çetki gan damarlary gysylýarlar, umumy çetki garşylyk köpeliýär.
2. Renin-angiotenzin aldosteron ulgamynyň işjeňligi artýar.
3. Antidiuretik gormonyň sekretirlenmegi güýçlenýär.
4. Aýlanýan ganyň göwrümi, wenez basyş, kapilýarlar basyşy köpeliýär, agzalarda suwuklygyň transsudasiýasy güýçlenýär.
5. Eritrositleriň sany köpeliýär.
6. Ganyň akyşynyň haýallamagy sebäpli öýjükleriň kislorody kabul edip bilijiligi 60 – 70%-e çenli güýçlenýär (kanagatlanarly ýagdaýda – 30%-e çenli).
7. Uglewodlaryň çalşygy üýtgeýär, süýt turşusynyň resintezi peseliýär. Bu ýagdaý ilki kompensirlenen, soňra bolsa de-kompensirlenen asidoza getirýär.
8. Esasy çalşyk köpeliýär.

Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary. Durnukly ýürek ýetmezçiligine sezewar bolanlarda, esasan şeýle subýektiv duýgular: basym ýadamaklyk, fiziki agrama durnuklylygyň peselmegi, ýüregiň çalt urmagy (tahikardiýa), demgysma, ýürek astmasy, ilki gury üsgülewük, soňra bolsa seroz ýa-da goňrumtyk gakylykly üsgülewük (ýürek klapanynda şikesiň bolmagynda) bölünip çyk-magy bilen peýda bolýar.

Tahikardiýanyň peýda bolmagyny biz öň durnukly ýürek ýetmezçiligi sebäpli ganyň kesel dörän ýerinden ýokarda alynýýürekleriň

doluganlylygynda sinus düwnüniň gyjyndyrylmagy sebäpli bolýar diýip düşündirýärdik. Bu ýagdaýa Beýnbrijiň refleksi diýip at berlipdi. Häzirki wagtda ýüregiň işjeňliginiň peselmeginde ganda neýrogormonlaryň – esasan, noradrenaliniň köpelip, SNU-nyň işjeňliginiň artýanlygy sebäpli tahikardiýanyň bolýanlygy anyklandy. Tahikardiýa ýüregiň işjeňliginiň peselenligini kompensirlemäge gönükdirilýär, emma ol tersine, ýüregiň işjeňligini öňküden-de beter peseldýär. Ine, edil şonuň üçin lukmanlar her gün näsaglaryň pulsuny barlap, eger-de tahikardiýa bolsa ony kadalaşdyrýar ýaly dermanlary belleýärler. Bu ýagdaýa düşen näsaglarda demgysmanyň peýda bolmagy, esasan kiçi gan aýlanyş aýlawynda doluganlyk hem-de ýürek fraksiýasynyň peselmegi sebäpli öýjüklerde okislenme-dikelme işleriň bozulmagy bilen düşündirilýär. Demgysma ilki uly fiziki agramyň düşmegi sebäpli, soňra bolsa ol dynçlyk ýagdaýynda-da peýda bolýar. Ýürek ýetmezçiliginiň 2 A basgançagynda näsaglarda köplenç agşamlaryna ýürek astmasy peýda bolýar. Onuň peýda bolmagynyň esasy sebäbi çep garynjygyň ýygrylyş ukybynyň peselen wagty sag garynjykda bu işjeňligiň saklanmagydyr. Şol sebäpli gan öýken arteriýalaryndan öýkene kadaly gelýär, emma çep garynjyk boýunça uly gan aýlanyş aýlawyna az çykarylýar. Bu ýagdaý kiçi gan aýlanyş aýlawyndaky wenez dolulygyny ýokarlandyrýar we soňra öýkende transsudatyň ýygnanmagyna getirýär. Şonuň bilen birlikde, bu ýagdaýda bronhlar hem gysylýarlar (Botkin-Kitaýewiň refleksi). Şeýlelikde, ýürek astmasynyň kliniki alamatlary peýda bolýar. Bu ýagdaýda näsaglarda inspirator (demini alanda) demgysma peýda bolýar. Perkussiýada öýkeniň üstünde kütäk ses, auskultasiýada bolsa ownuk köpürjikli çygly hyžžyldylar peýda bolýar. Näsaglarda üsgürmäniň peýda bolmagy kiçi gan aýlanyş aýlawynyň doluganlylygy bilen baglydyr.

Dowamly ýürek ýetmezçilikli näsaglar gözden geçirilende, çetde ýerleşen gögermegiň (akrosianoz), çişň we mejbury ortopnoe ýagdaýyň peýda bolýanlygyny görmek bolýar.

Gögerme ilki näsag agyr işleri ýerine ýetirende, soňra bolsa dynçlykda hem peýda bolýar. Gögermäniň peýda bolmagynyň esasy sebäbi ýüregiň agzalary gan bilen üpjün edip bilmekliginiň peselmegidir. Ýürek kesellerinde çetki, sowuk gögerme; öýken kesellerinde bolsa merkezi – ýyly gögerme bolýar.

Çiş ilki, köp ýörelenden soň, aýaklarda peýda bolýar, böwrek kesellerinde bolsa, esasan irden gözün töwereginde peýda bolýanlygyny görmek bolýar. Çiş soňra köpelip, döş boşlugyna (gidrotoraks), garyn boşlugyna (assit) transsudatyň inmegine getirýär. Bedende umumy çişň bolmagyna anasarka diýilýär. Çişň peýda bolmagy, esasan renin-angiotenzin-aldosteron ulgamynyň işjeňliginiň köpelmegi bilen baglydyr.

Aldosteron bedende natriniň we suwuň saklanmasyna we osmotiki çişň peýda bolmagyna getirýär. Ondan başga-da çişň peýda bolmagyna gipofiz tarapyndan antidiuretiki gormonyň köp bölüp çykarylmagy; wenz doluganlygy sebäpli bagryň aldosterony we antidiuretiki gormonlary neýtralizirleýji işjeňliginiň peselmegini we wenz gan damarlarynda gidrostatiki basyşyň köpelmegini (damarlaryň diwarynyň geçirijiligi güýçlenýär) getirip bilerler.

Çiş seretmek, basyp görmek, agram ölçemek, bedeniň (bilegiň, injigiň) aýlawyny santimetr lentasy bilen ölçemek, diurezi (içilýän we bedenden çykýan suwuklygyň möçberini) ölçemek, Maklýura - Oldriça barlagyny (deriniň içine fiziologiki suwuklygy goýberip, onuň tiz sorulýandygyny synamak) geçirmek bilen anyklanýar.

DÝÝ-niň başky basgançaklarynda bedende 5 litre çenli suwuklyk ýyganananda, çiş kliniki anyklamak kyn bolýar. Bedende gizlin çişň ýygnanandygyny anyklamak üçin soluretik buşukdyryjylar bilen farmakologiki barlag geçirilýär. Eger-de näsaga 50 – 100 mg gipotiazid berlenden soň (mukdary agramyna görä hasaplamaly), bir gije-gündizdäki diurez 500 ml köpelse we näsagyň agramy 0,5 kg we ondan-da köp azalsa, gizlin çiş bar diýlip hasaplanýar.

Aýdyň DÝÝ-li mejbury ortopnoe – ýarym oturan ýagdaýy alýarlar, olar tekiz ýatyp bilmeýärler. Onuň sebäbi näsaglar ýatan wagtynda uly gan aýlanyş aýlawyndan kiçi gan aýlanyşa ganyň gelmegi köpeliýär. Bu ýagdaý bolsa kiçi gan aýlanyş aýlawynda ganyň möçberini öňküden-de köpeldýär, bu bolsa demgysmanyň artmagyna getirýär.

Obýektiv barlag geçirilende DÝÝ-li näsaglaryň pulsuna aýratyn üns bermeli. Bu näsaglaryň pulsy çaltlaşýar, dolulygy peseliýär, ritmi bozulýar. Köplenç halatlarda ýüregiň urşunyň çaltlygy çigin arteriýalaryndakydan köp bolýar. Olaryň arasyndaky tapawut pul-

suň defisiti (ýetmezçiligi) diýlip atlandyrylýar. Ýüregiň ýerleşen ýeri gözden geçirilende, esasy kesele häsiýetli üýtgeşmeleri görmek bolar. Boýun wenalarynyň giňelmegini, olarda ýürek urgusynyň peýda bolýanlygyny anyklamak bolýar. Palpasiýada depejigiň itgersiniň kadaky ýagdaýdan çepe süýşenligi we onuň giňänligi, güýjüniň peselenligi anyklanýar. Perkussiýada ýüregiň serhetiniň çepe, ýokary, käbir halatda saga ulalanlygy anyklanylýar.

Auskultasiýa esasy keseliň alamatlaryny eşiitmäge kömek berýär. Köplenç ýagdaýlarda kiçi gan aýlanyş aýlawynda basyşyň köpelmegi sebäpli öýken arteriýasynda II tonuň güýçlenmegi eşidilýär.

DÝÝ kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygyna, öýkene transsudat inip we onuň soňra ojaklaýyn nekroza sezewar bolup, kollagen süýümleri bilen çalyşmagyna – öýkeniň goňur gatamasyna getirýär. Ýüregiň çep otnositel serhediniň ýokary galmagy, auskultasiýada öýken arteriýasynda II tonuň güýçlenmesiniň eşidilmegi bilen birlikde palpasiýada ses titremesiniň güýçlenmesi, perkussiýada, esasan hem öýkeniň aşak serhetiniň üstünde küti ses we şol ýerlerde auskultasiýada çygly hyžžyldylaryň barlygy kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygynyň barlygyny anyklamaga kömek berýär.

Wenez dolulygynyň uly gan aýlanyşa geçenligini takyklaýjy obýektiv üýtgeşmelere: ýüregiň sag serhetiniň ulalmagy, ýürek itergisiniň epigastral töwerekde peýda bolmagy, boýun wenalarynyň giňelmegi, ýüregiň auskultasiýasynda dördünji nokatda sistoliki sesiň eşidilmegi hem-de garnyň palpasiýasynda bagryň ulalanlygyny anyklamak degişlidir. Bagyr ilki öňki konsistenssiýasyny saklaýar, soňra DÝÝ-niň III basgançagynda gatylaşýar we onuň gyalary ýitileşýär (bagryň ýürek sirrozy), garyn boşlugyna transsudat inýär (assit). Esasan DÝÝ-niň II we III basgançaklarynda böwrekde gan aýlanyşygyň peselmegi sebäpli böwregiň işjeňligi peselýär. Diurez azalýar, peşewiň otnositel dykzlygy peselýär, onda belok we eritrositler peýda bolýar. DÝÝ-niň başky basgançagynda bu näsaglarda nikturiýa (gijeki peşewiň möçberiniň köpelmegi) peýda bolýar. Nikturiýa näsag gije ýatanda böwrekde gan aýlanyşygyň gowulaşýanlygy bilen düşündirilýär.

Ýürek ýetmezçiliginiň başlangyç basgançagyny ýüze çykar-mak üçin goşmaça barlaglar geçirilýär. Haçanda dynç alyş döwründe

ýüregiň işlemesiniň peselmegi aňlanmasa, onda ony ýüze çykarmak üçin agramlar bilen goşmaça barlaglar: Masteriň barlagy, weloergometriýa, tredmil barlaglary geçirilýär.

Agram bermek bilen barlag geçirilende ýüregiň bir minutda uruş sany, arterial gan basyşy barlanylýar, EKG we EhoKG geçirilýär. Ýürek ýetmezçiliginiň başlangyç basgançagynda agram berlende, ýürek bedeni gerek bolan gan bilen üpjün edip bilmeýär. Şonuň üçin ýüregiň bir minutdaky uruş kompensator çaltlaşýar. Bu ýagdaýdaky ýüregiň çalt urmagy kadadan ýokary bolmasa, onda bu kompensirlenen ýürek ýetmezçiligi diýlip hasaplanylýar. Eger-de ol kadaly ýagdaýdan ýokary bolup, ýüregiň bir minutda gysyp çykarýan göwrümi peselse, soňky diastoliki göwrüm we basyş köpelse, onda aýdyň ýürek ýetmezçiligi aňlanylýar. Ýürek ýetmezçiliginiň irki döwürlerini anyklamakda rentgen barlagynyň, EKG boýunça alynýürek toplumynyň sanly hasabyny çykarmagyň (Makruzeniň indeksi, çep garynjygyň üýtgemegi) we ş. m. ähmiýeti hem az däl.

Izomerlenen agram bilen ýüregiň işleýşiniň peselendigini anyklamak. Bu usul bilen barlag geçirilende, ilki bilen barlagyň öňünden sistoliki we diastoliki arterial gan basyşy barlanylýar. Soňra 1, 2, 3 minutyň dowamynda weloergometrde ýokary güýçden 100, 50, 30, 25% pes bolan agram berilýär. Izometriki barlagyň geçirýän wagtynda hem-de ondan 5 minut geçenden soň kardiogemodinamika barlanylýar. Kanagatlanarly ýagdaýda izometriki agramda ýüregiň urşunyň çaltlygy bir minutda 18 – 20; sistoliki basyş 26 – 46 mm simap sütüni, diastoliki 3 – 30 mm simap sütüni köpeliýär, umumy çetki garşylyk 10 – 15% artýar. Ýüregiň ýygrylyşynyň peselmeginiň kliniki anyklap bilinmeýän basgançagynda weloergometriki agram bermek bilen EhoKG barlagy geçirilende kardiogemodinamikada üç görnüşli üýtgemeleriň bolup geçýänligi anyklanan:

I görnüş – sagat adamlarda tapylýan ýagdaýlara meňzeş. Miokardyň gysyp çykaryş ukyby köpelen, çep garynjygyň göwrümi azalan we onuň gysyp çykaryşy azalan, öýken arteriýasyndaky basyş öňki ýagdaýdan 40%-e çenli köpelen.

II görnüş – subkompensasiýa basgançagy, fiziki agrama kompensator jogap öňküsi ýaly saklanýar, ýöne gysyp çykarylýan ganyň möçberi peseliýär, öýken arteriýasyndaky basyş başdakydan 50%-e çenli köpeliýär, öňki kaddyna geliş wagty uzalýar.

III görnüş – ýüregiň işlemesiniň peselmesiniň başlangyç basgançagy: çep garynjygyň gysyp çykaryş ukyby peselýär, soňky diastoliki göwrüm we basyş köpelýär, çep garynjygyň göwrümi ulalýar, öýken arteriýasynda basyş 50%-den hem köpelýär, öňki kaddyna geliş wagty uzalýar.

Tetrapolýar reografiýa, polikardiografiýa geçirmek bilen ýüregiň gysyp çykaryş göwrümi, gan damarlaryň basyşyny we pulsunyň çaltlygyny barlamak arkaly hem ýüregiň işiniň peselmegini anyklamak bolýar. Sagdyn adamlarda uly bolmadyk agramda çep garynjygyň gysyp çykaryş göwrümi 90%-e çenli, gan damaryň basyşy başky ýagdaýdan 40%-e çenli artýar.

Şeýlelik bilen, DÝÝ-niň her basgançagyny anyklamakda geçirilýän barlaglaryň öz orunlary uly. Olary ýokary derejede ýerine ýetirmegi başarmak DÝÝ-ni üstünlikli anyklamagy üpjün edýär.

Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň bejerilişi. Bejeriş gün tertibini we iýmit berhizini saklamakdan, öňüni alyş çäreleri geçirmekden we dermanlar bilen bejerişden ybaratdyr.

Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň önüniň alnyşy:

1) ilkinji we ikilenji önüni alyş çärelerini geçirmeli hem-de esasy keselleriň bejerilişini gowulandyrmaly;

2) fiziki işlere akyllý-paýhasly çemeleşmeli.

Gadagan edilýär: a) agyr fiziki iş; b) ýadadýan işler: stolýar, tokar we başgalar. Ýürekde kompensasiýa bolan wagtlarynda şu hili işleri geçirmeli:

a) ölçegli terrenkurlar;

b) bejeriş gimnastikasyny “ýadaýançalar” ýerine ýetirmek.

3) nerw dartgynlygyndan we otrisatel ruhy täsirlerden saklaýan düzgün:

a) öýde we işde bar nerw dartgynlygyny aýyrmaly.

b) wagtynda ýatmaly, dynç almaly, dynç günleri we rugsat wagt-lary gowy dynç almaklygy gurnamaly.

Dowamly ýürek ýetmezçilikli näsaglaryň iýmit düzgüni:

1. DÝÝ-li näsaglar her gün az-azdan, ýöne ýygy-ýygdydan nahar iýmeli (5 – 6 gezek). Soňky iýilýän nahar ýatmazdan 4 – 5 sagat ön bolmaly.

2. Iýmitde ulanylýan duzuň, suwuň, belogyň möçberini azaltmaly.

3. Iýilýän iýmit witaminler (esasan hem B we C), K, Mg duzlary bilen baýlaşdyrylmalydyr. Şu görkezilenlerden ugur almak bilen, DÝÝ-li näsaglara 10-njy, 10-njy a, Karrel, kaliýli, duzsuz iýmit düzgünleri bellenilýär.

10-njy iýmit düzgüni: özünde 5 – 6 g duz, 0,8 – 1 litr suw, 90 g çenli belok (50 g çenlisi malyňky), 65 – 70 g ýag (20 g ösümlik ýagy), 300 – 400 g çenli uglewod saklaýar. Onuň kaloriýalylygy 2500 kkaloriýa, iýmitiň agramy 2 kg.

10-njy b iýmit düzgüni, 10-njy düzgünden tapawutlylykda özünde belogy 50 – 60 g (40 g malyňky), ýagy – 50 g (15 g ösümliگی), uglewody 300 g saklaýar. Kaloriýasy pes – 1900 kkaloriýa.

Karrel iýmit düzgüni özünde 0,8 litr ýagy aýrylan süýdi, 150 g duzsuz çöregi, 100 g gök önümleriň şiresini we 100 ml 20% glýukozanyň suwuklygyny saklaýar. Bu düzüme 200 g tüwi şülesini ýada 200 g kartofel pýuresini, 5 – 10 g ýag, 1 – 2 ýumurtga we 50 – 100 g gant goşmak bolar. Umumy kaloriýalylygy 800 – 1500 kkaloriýa. Onuň düzümindäki duzuň möçberi 1,5 – 2 g çenli peseldilýär.

Kaliýli iýmit düzgüni: özünde 20 – 70 g belogy, 20 – 70 g ýagy, 180 – 420 g uglewody saklaýar. Kaloriýalylygy 1000 – 2600 kkaloriýa, duz – 1,5 g. Kaliý bilen natriniň gatnaşygy 8:1.

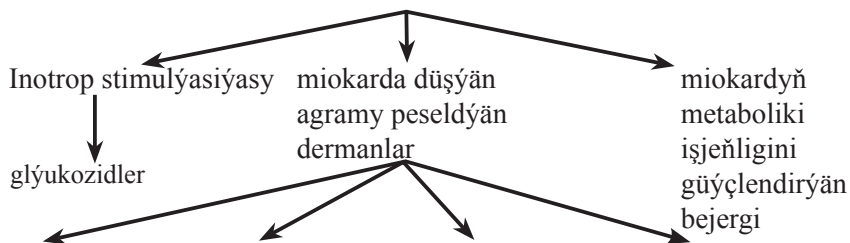
Taýýarlanýan naharyň düzümine kaliý (kartoşka, kelem, üzüm, kişde, kişmiş, şipownik, arpa, tüwi, süle) we magniý (hoz, krupalar) kalsiý (süýt, ýagy aýrylan syr, tvorog, nohut, gara garaly) bilen baý bolan önümler girýär.

Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň dermanlar bilen bejerilişi.

DÝÝ-li näsaglar bejerilende berilýän dermanlar, esasan ýüregiň gysyp çykaryş ukybyny güýçlendirýän, suw-elektrolit çalşygyny sazlaýan hem-de ýürege önünden we soňundan düşýän agramy peseldýän dermanlary bellemeli.

Häzirki döwürde DÝÝ-niň mahsus bolan alamatlaryň peýda bolmaklygynda neýrogumoral bozulmalaryň esasy orny tutýandygyny göz önüne tutmak bilen, onuň bejerilişi täzeden seredildi.

DÝÝ-niň bejerilişine täze syn

göwrüme täsir etmek	gan aýlanyşyga täsir etmek	neýrogumoral dermanlar	miokarda täsir edýän dermanlar
↓	↓	↓	↓
diuretikler	gan damarlaryny giňeldýän dermanlar (nitratlar, haýal Ca-kanallaryny gabaýjy dermanlar)	angiotenzini öwrüji fermentiň gabaýjylary, b-adrenoblokatorlar, angiotenziniň reseptorlary-nyň gabaýjylary, aldakton	β - blokatorlar.

Bellikler:

1. DÝÝ-niň miokardyň metaboliki işjeňligini ýokarlandyrmak bilen bejeriş usuly häzire çenli işlenip tapylanok.

2. Miokarda täsir edýän dermanlar miokardyň içindeki neýrogormonlaryň işjeňligini güýçlendirmek bilen ýüregiň işleýşini kadalaşdyrýar. Şeýle täsiri, esasan hem β-adrenoblokatorlary ulanmak bilen almak bolýar.

DÝÝ-ni bejermekde ulanylýan dermanlar keseliň alamatlarynyň aýrylmagyna we näsaglaryň ýaşynyň dowamlylygyny uzaltmakda deň täsir etmeýärler.

Ulanýlan dermanlaryň keseliň alamatlaryny aýryp bilşi we olaryň orta ýaş dowamlylygyna täsiri

Bejergiler	Kliniki alamatlara täsiri	Näsagyň ýaşynyň dowamlylygyna täsiri
Diuretikler, Angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary	++++ +++	++

1	2	3
Digoksin Gidrolizin/nitratlar β - blokatorlar (DÝÝ-niň ýeňil görnüşlerinde)	+ +++ ?	+ + ?
Nifedipin Amlodipin/felodipin Antiaritmik dermanlar (b- blokatorlardan we amiodorondan beýlekileri)	- +	+ ?
Amiodaron Fosfodiesterazalaryň gabaýjylary	+	+ ?
Dobutamin	+	-
Diamorfin	+	-
Ýüregi çalyşmak (transplantasiýa)	++++	++++

Görşüňiz ýaly, iň gowy netije ýüregi çalyşmak geçirilende alnan, ýöne donorlary tapmaklygyň kynlygy üçin bu usul giňden ýaýramaýar. Derman bilen bejerilende iň gowy netije angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary, diuretikler, gidrolazin/nitratlar ulanylanda alyndy.

Geçirilen ylmy-amaly işleriň netijesinde Bütindünýä saglygy goraýyş ylalaşygyna laýyklykda DÝÝ-ni bejermek üç basgançaga bölünýär:

I. Hökmany ýagdaýda diuretikleriň we AÖF gabaýjylarynyň belenilmegi.

II. Diuretikleriň we AÖF gabaýjylaryň ulanmagyna garamazdan, keseliň alamatlary saklansa, bejergä digoksini goşmaly.

III. Eger-de alamatlar ýene-de saklansa, onda β -adrenoblokatorlary ýa-da barfarini, amiodorony, täze kalsiý antagonistlerini ulanmak hakynda pikir etmeli.

Diýmek, DÝÝ-ni bejermekde aşaky derman toparlary esasy orny tutýar:

1. Angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary, soluretikler;
2. Glikozidler (az möçberde);
3. β -blokatorlar.

DÝÝ-ni bejermekde halka diuretikleri (*görkezijä seret*) ilkinji orny eýeleýär. Peşew çykaryjylar bilen bejerilende, olaryň suwuklygy endamdan artykmaç çykaryp, degidratasiýa ýagdaýyna getirmezlikleri üçin diurezi, çetki çişleriň, öýkendäki wena dolulygynyň alamatlarynyň peselýändigini gözegçilikde saklamaly.

DÝÝ-ni bejermekde peşew çykaryjylaryň tapawutlandyrylyp bellenilişi

Peşew çykaryjylar we olaryň bilelikde ulanylyşy	DÝÝ-niň basgançaklary		
	IIA	IIB	III
1	2	3	4
Triamteren (pterofon)	+	-	-
Tiazidler	+	-	-
Triampur	+	-	-
Tiazidler we weroşpiron	-	+	-
Furosemid ýa-da uregit	-	+	+
Furosemid (ýa-da uregit) we triamteren	-	+	+
Furotriam	-	+	+
Furosemid (ýa-da uregit) we weroşpiron	-	+	+
Furosemid (uregit) we triampur	-	+	+
Furosemid, uregit we weroşpiron (ýa-da triamteren)	-	+	+
Furosemid (uregit), osmotiki diuretikler	-	+	+
Furosemid (uregit), osmotiki diuretikler we weroşpiron ýa-da triamteren	-	-	+
Pterofon-triamtereniň analogyny brinaldiks bilen çalşyp bolar			

DÝÝ-de neýrogormonlaryň işjeňliginiň durnukly köpelmekliginiň täsiriniň ululygyny göz önünde tutmak bilen, bu ýagdaýa düşenleri angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary (AÖFI) bilen bejermek esasy orny tutýar. AÖFI-leri ulanmagyň esasy ähmiýeti onuň rennin-angiotenzin-aldosteron ulgamyna täsir edýän angiotenzin II-niň emele gelmegini peseldip bilmegidir.

DÝÝ-de AÖFI-ler köplenç diuretikler bilen bilelikde ulanylýar. AÖFI-ler DÝÝ-niň alamatlaryny ir peseldýär we näsaglaryň ömrüniň dowamlylygyny uzaldýar.

AÖFI-leri ulananlaryň 5 – 6%-inde birinji mukdary ulanylandan soň gipotoniýa, böwregiň işlemeginiň peselmegi (kreatininiň ganyň düzümindäki möçberini yzarlamaly), 30%-inde bolsa üsgürme peýda bolýar. Şeýle näsaglara gidralazin we nitratlary ulanmak maslahat berilýär. AÖFI-leri we diuretikleri (80 mg furosemid we ondan köp) ilkinji gezek ulanyýanlarda güýçli gipotoniýa hem-de ganda natriý 134 m mol/l-den az ýa-da kreatinin 90 mmol/l-den köp bolsa, onda şeýle näsaglary bu dermanlar bilen diňe stasionarda bejermäge başlamaly. Beýle ýagdaýa düşmedikleri saglyk öýlerinde bejermek bolar. AÖFI-ler ulanylanda umumy çetki damar garşylygy peselýär, ýüregiň zyňş güýji köpeliýär, gan basyşy we ýüregiň urşunyň çaltlygy sähel üýtgeýär. Gipotoniýa we böwregiň filtrasiýa ukybynyň peselmegi köplenç öňden gan basyşy pes adamlarda duş gelýär. Bu ýagdaýa düşen adamlaryň ulanyýan dermanlarynyň möçberini azaltmaly hem-de olara wenadan suwuklyk goýbermeli.

Kaptopril – AÖFI-leriň ilkinji neslinden bolup, özünde sulfidril topar saklaýar. Bejerişi her 6 – 8 sagatdan 6,25 – 12,5 mg möçberde başlamaly. Soňra her näsagyň özüne görä bu mukdar köpeldilýär. Kaptopriliň ulanylyşyny her 6 – 8 sagatdan 50 mg-e çenli köpeltmek bolar. Kaptopril beýleki dermanlara görä köp agranulositoza getirýär.

Enalapril (ednit, enap) – işjeň däl madda bolup, ol bagyrda gidroliz geçenden soň enalaprilata öwrülýär. Enalapril kaptoprilden giç täsir edip başlaýar. Ol 12 – 24 sagat täsir edýär. Başky mukdar 2,5 – 5,0 mg 1 günde 1 gezek. Eger-de agyr DÝÝ bolsa (natriý < 130 m ek/l, kreatinin > 1,6 mg%) onda bejergini 2,5 mg-den başlamaly. Bir günki mukdary 20 mg-den 2 gezege çenli köpeltmek bolar (habardar bolmaly).

Enalaprilat – enalapriliň deesterifisirlenen işjeň metaboliti bolup, w/i goýberilýär. Başky mukdary 1,25 mg 5 minutda goýbermeli; her 6 sagatdan bu mukdary gaýtalamak bolar. Bir gezekde iň köp goýberilýän mukdary 5 mg. Eger-de peşew çykaryjylar ulanylýan bolsa ýa-da böwregiň işleýşi peselen bolsa, onda başky mukdar w/i her bir 6 sagatdan 0,625 mg çenli peseldilýär.

Lizinopril (diriton) – uzak täsir edýän AÖFI bolup, köplenç gipertoniiýa keselinde ulanylýar. Başky mukdary 10 mg günde bir gezek, kreatininiň klirensi > 30 ml/min bolanda içmeli, eger-de kreatininiň klirensi $10 - 30$ ml/min bolsa, onda bejergini bir günde 5 mg-den başlamaly. Eger böwregiň işleýşi agyr peselen bolsa (kreatininiň klirensi < 10 ml/min), onda başky mukdary bir günde 2,5 mg-den başlamaly.

Häzirki döwürde AÖFI-leriň neýrogumoral täsiri “üýtgeýär” diýlip hasaplanylýar. Şonuň üçin olaryň täsirini güýçlendirmek üçin täze dermanlaryň üstünde işlenilýär. Meselem, omopatrilat (AÖFI + aldakton) 40 mg günde bir gezek berilýär (14 sagatlap täsir edýär).

Diuretikleriň we AÖFI-leriň ulanylýanlygyna garamazdan, DÝÝ-niň alamatlary saklansa, onda näsaglara ýürek glikozidleri (digoksin) belleniýär.

Ýürek glikozidlerini ulanmaga görkezmeler: mersatel aritmiiýasy, düwün atriowentrikulýar tahikardiýasy, DÝÝ tahiaritmiiýa bilen bilelikde bolanynda.

Ýürek glikozidlerini ulanmaga garşy görkezmeler: bradikardiýa (bir minutda 55 gezekden pes), atriowentrikulýar gabalma, durnuksyz stenokardiýa, miokardyň ýiti infarkty, güýçli wenez dolulyksyz aortal we mitral stenozlary, Adams-Stoks-Morgani we Wolf-Parkinson-Uaýt sindromlary, gipokaliemiýa, böwregiň işleýşiniň durnukly peselmegi, miksedema.

Ýürek glikozidlerini çalt (24 – 36 s), orta (3 – 4 günde) ýa-da haýal (5 – 10 günde) digitalizasiýadan soň terapewtiki mukdara geçirmek bolýar.

Bellenen glikozidleriň peýdasynyň barlygyny barlamak üçin strofantin barlagyny geçirmeli. Ýiti strofantin barlagy geçirilende w/i 0,5 ml 0,05% strofantiniň ýa-da 1 ml 0,025% digoksinini ergini goýberilenden soň, 30 – 60 – 90 minutdan soň ýüregiň işjeňliginiň parametrleri barlanylýar.

Uzaldylan glikozid barlagynda, digoksiniň ýa-da izolanidiň 0,25 mg gerdejigini günde bir gezek 7 – 14 günün dowamynda içeninde, onuň öňünden (birinji gün) we soňundan 7 ýa-da 14 gün ýüregiň işjeňligi barlanylýar. Eger-de puls kadalansa, ýüregiň işjeňligi go-wulaşsa we kliniki alamatlar peselse, onda bu barlag položitel hasap-lanylýar.

**Ýürek glikozidleriniň içmek üçin teklipl edilýän mukdarlary
(W.I.Metelisa, 1987)**

Ýürek glikozidleri	Çalt digitalizasiýa	Haýal digitalizasiýa	Goldaýjy terapiýa
Digoksin	0,75-1,5 mg 10-15 sagatda 3-4 bölege bölüp kabul etmeli. Bów-regiň işleýşi peselende, 1/2 muk-dary ulanmaly. Ondan soň her 6 sagatdan 0,25-0,5 mg belleniýär.	0,125-0,5 mg her gün 7 günün dowamynda	günde 0,125-0,5 mg (1-2 gezek)
Digitoksin	1,2-1,6 mg dört gezekde kabul etmeli (birinji gezekkisi bir günki mukdarynyň 1/2 -1/3 bölegini tutmaly). Agyr ýürek ýetmezçiliginde, eger öň 2 hep-däniň içinde digitalis almadyk bolsa, onda birinji mukdary 0,6 mg-den baş-lamaly, soň 4 sagatdan 0,4 mg, soň her 4-6 sagatdan 0,2 mg. berilýär.	0,15 mg her gün 7 günün dowamynda	günde 0,125-0,5 mg (1-2 gezek)
Sealanid (isolanid)	1,8-2 mg/bir günde	3 0,25-0,5 mg ýa-da 10-20 damja 0,05% ergin bir gün de 3-4 gezek, 3-5 günün do-wamynda	0,25-0,5 mg ýa-da 10-20 damja, 0,05% ergin
Asetildigi-toksin	1,4-1,6 mg/bir günde	0,5-0,8 mg bi-rinji 3-5 gün-de	0,1-0,3 mg/günde

DÝÝ-e sezewar bolanlar, esasan hem tahikardiýaly we aritmíaly näsaglar bejerilende, glikozidler ýa-da AÖFI-ler bilen birlikde antiaritmiki serişdeleri hem ulanmaly bolýar.

I topar – Na – kanallaryny gabaýjy antiaritmiki dermanlar kardiomiositleriň membranasyň durnuklaşdyrýar, depolýarizasiýanyň geçişine täsir etmek bilen, impulsaryň geçişini peseldýär. Flekainid we enkainid DÝÝ-e sezewar bolanlaryň ölmekligini peseldýär, emma meksiletin çep garynjygyň işjeňligine hiç hili täsir edenok, ýöne az-kem aritmíany aýyrmaga kömek edip biler.

II topar – β -adrenoblokatorlar DÝÝ-li näsaglaryň ýaşyny uzaldýar, birden ölmek howpuny peseldýär. Bu toparyň dermanlarynyň miokardy goraýyş ukyby örän ýokary hasaplanylýar.

Antiaritmiki serişdeleriň toparlara bölünişi

Toparlar	Häsiýetlendirmesi
I	Natriý kanallaryny gabaýjylar:
A	Dizopizamid (ritmilen), prakaýnamid (nowokainamid), hinidin
B	Lidokain (ksilokain), meksiletin (meksitil), fenitoin (difenin), tokainid.
Ç	Enkainid, flekainid, propafenon (ritmonorm)
II	β - adrenoblokatorlar: propranolol, asebutilol, metoprolol, pentubolol
III	Kaliý kanallaryny gabaýjylar: amiodoron (kordoron), Bretiliý (ornid), sotalol
IV	Kalsiý antagonistleri: werapamil (izoptin), diltiazon (kardil)

III topar – kaliý kanallaryny gabaýjy dermanlar repolýarizasiýany uzaldýarlar, garynjyk ekstrasistolasyň aýyrýarlar. Olar anti fibrilýator hökmünde hem täsir edýärler. Bu toparyň dermanlaryndan esasy sotalol we amiodoron hasaplanylýar.

IV topar – kalsiý antagonistlerini, esasan hem miokardyň infarktynda hem-de DÝÝ-niň IIB-III basgançaklarynda ulanmak maslahat berilmeýär. Nifedipin – DÝÝ-ni öňkünden-de beter agyrlaşdyrýar, emma täze çykan uzak täsirli amlodipin, felodipin bu ýagdaýa düşen näsaglaryň ýagdaýyny gowulaşdyrýar.

DÝÝ-de antikoagulyantlary; aspirini, warfarany ulanmaklygyň hem ähmiýeti bar.

Glikozid däl inotrop täsir ediji dermanlar hem DÝÝ-niň alamatlaryny peseltmäge kömek edip bilýärler.

Bu topar dermanlara β_1 -adrenergik reseptorlara täsirli oksifedrin (miofedrin) we nonahlazin degişli.

Oksifedrin gerdejik görnüşinde 8 mg çykarylýar, bir gezekki ulanmaly mukdary 8 – 16 mg, bir günki – 36 – 64 mg; nonahlazin üçin bir gezekki mukdar 30 – 60 mg-e we bir günki 80 – 240 mg-e deňdir.

Bu toparyň dermanlary DÝÝ-de bradikardiýa, gipotoniýa, ýüregiň geçirijiliginiň peselmegi, täç arteriýada gan aýlanyşynyň peselmegi bolanlarda ulanylýar. Bu toparyň dermanlaryny subaortal stenozda, atriwentrikulýar deşiginiň daralmasynda (II – III derejesinde), bagryň, böwregiň işjeňligi peselende, stenokardiýada, miokardyň infarktynda ulanmak maslahat berilmeýär.

Glikozid däl inotrop täsir edip bilýän glikozidlere amrinon (mil-drinon, inokor) degişli. Amrinon we beýleki çetki damarlary giňeldýän dermanlar ýürek glikozidlerine refrakterlik (täsirini ýitmegi) ýagdaýy dörende aýratynlykda ýa-da olar bilen bilelikde ulanylýar.

Çetki gan damarlaryny giňeldýän dermanlar (*görkezijä seret*) ýürege öňünden we soňundan düşýän agramlary peseldip, miokardyň işjeňliginiň gowulaşmagyna täsir edip bilýärler.

Çetki gan damarlaryny giňeldýän dermanlar

Dermanlaryň ady	Bir gezekki mukdar, mg	Bir günde ulanylyş sany
1. Esasan arteriýalary giňeldýänler:		
Apressin	50-75	3-6

1	2	3
Tropafen	200 (damjada-5-7 mkg/ min)	1
Fentolamin	25	4-6
Korinfar	10-20	3-4
Endralazin	2,5-5	3-4
2. Esasan wenalary giňeldýänler:		
Erinit	10-20	4-8
Nitrosorbid	5-10	4-8
Sustak	2,6-6,4	2-6
Nitrong	2,6-6,4	2-6
Nitro-Mak-retard	2,5-5	3-8
Trinitrolong	1-2	2-4
Korwaton (Sidnofarm)	2-8	2-4
3. Wenalary we arteriýalary giňeldýän dermanlar:		
Natriý nitroprussidi (Niprid, Wanipruss, Wipruton)	50 (5%-500ml glýukozanyň suwuklygynda damjalap wena goýbermeli- 1 mkg/minutda	1
Prozozin (Adwersuten, Pratsiol)	1-5	1-3
Kaptopril	12,5-25	1-3
Kapoten	50-100	1-3

Köplenç çetki gan damarlary giňeldýän dermanlar DÝÝ-niň IIB-III basgançaklarynda beýleki esasy dermanlar bilen belleniýär.

Bu dermanlardan başga-da DÝÝ-li näsaglara miokardyň metabolismini gowulaşdyrýan dermanlar belleniýär. Şu maksat bilen riboksin (inozief, inozin) berilýär. Riboksin purinlere degişli bolup, fermentleriň işjeňligini köpeldýär, Krebsiň sikline gatnaşýar. Derman gerdejik, suwuklyk görnüşinde goýberilýär. Gerdejikde bir gezekde 0,2 – 0,4 g (nahardan öň), günde mukdar 0,6 – 2,4 g, 2 – 3 aýyň dowamynda içmeli. Bejergini ýene 6 – 12 aýdan gaýtalamak bolar. Derman ulanylanda bolup biljek islenmedik ýagdaýlar: tahikardiýa, kelle agyry, baş aýlanmak. Eger-de näsagda ýüz gyzarma peýda bolsa, onda bejergini bes etmeli.

Fosfaden – adenzino-5 monofosfat oksiditlen-dikeldiş ýagdaýy gijiriji kofermentiň düzümine girýär. Bu derman gan damarlaryny hem gijeldip bilýär. Şonuň üçin ol köplenç ýüregiň işemiki keseli DÝÝ bilen gaýra üzülen ulanylýar. Goýberilýän görnüş gerdejikde 0,05 g we ampulada 2% ergin görnüşinde (myşsa urmak üçin).

Belleniş: ilki 0,04 g 20 – 30 gün myşsa goýberilýär, soňra 0,05 g gerdejikde; bir günde 0,15 – 0,2 g ýene-de 30 – 60 gün bejergini dowam etmek bolýar. Derman ulanylanda mümkin bolan goşmaça täsirler: ýürek bulaşma, kelle agyry, baş aýlanma, tahikardiýa, allergiki reaksiýalar.

B₆ witamini aminoturşularyň aminirlenmegine we dekarboksilirlenmegine gatnaşýar – 5%-li ergin 1 ml, m/i – 10 – 12 gezek belleniýär. Her 1 – 3 aýdan gaýtalamak bolar.

DÝÝ-li näsaglara anaboliki gormonlary ulanmaklygyň hem beloklaryň sintezini gowulandyrmakda ähmiýeti uludyr. Olar bedende azodyň, moçewinanyň azaltmagyna, diureziň, myşsanyň agramynyň köpelmegine kömek berýärler.

Metandrostenolon 5 mg bir günde 1 – 2 gezek nahardan öň içmeli. Bejeriş – 4 – 8 hepde, her 3 – 4 aýdan şeýle bejergini gaýtalamak bolar.

Retabolil – ýagly ergin görnüşinde 25 – 50 mg, m/i goýbermek üçin çykarylýar. Ulanylyşy 2 – 3 hepdede bir gezek. (Nerabolil 25 – 50 mg 7 – 10 günden bir gezek). Dowamlylygy – 1 – 2 aý. Anabolik gormonlary jyns we göwüs mázleriniň howply täze döremelerinde, göwrelilerde, bagryň we böwregiň işleýşiniň peselmeginde ulanmak bolanok.

Şeýlelik bilen, hassahana we maşgala lukmanlaryň DÝÝ-li näsaglaryň keseliniň geçiş häsiýetine görä bejeriş bellemegi olaryň ortaça ýaşayyş dowamlylygyny uzaltmaga kömek edýär.

3.6. REWMATIZM

Rewmatizm – esasan, ýürek-damar, bogun, beýniniň gabak asty birleşdiriji dokumasynyň ulgamlaýyn ýokanç-allergik, autoimmun, distrofiki-alawlama zeperlenmegi bilen häsiýetlenýän keseldir. Kesel dowamly gaýtalanyp geçýär, islendik ýaşda dörap bilýär. Köplenç halatda rewmatizmiň ilkinji “hüjümi” çagalykda bolýar.

Sebäpleri we döreýşi. β -gemolitiki streptokokkyň A toparynyň 12 we 49 şammlarynyň rewmatizmiň döremeginde esasy orun tutýandygy anyklanyldy. Bu açyş rus alymy akad. N.D.Stražesko tarapyndan edildi. Keseliň döremeginde we ösmeginde ikinji möhüm şert näsagyň bedeniniň kesele garşy göreşibilijilik ukyby bolup durýar.

Köplenç streptokokk ýokanjy burun-damagyň dowamly alawlama ojaklarynda (tonzillit, faringit we ş.m.) ýerleşýärler. Başlangyç streptokokk ýokanjy birnäçe günün dowamynda özbaşdak, bejergisiz hem geçip bilýär, ondan takmynan, ortaça 2 – 3 hepde, soňra bedende ýokançly-immun, autoimmun özgermeler bolup geçýär.

Käbir näsaglarda bedeniň gorag ukybynyň dogabitdi ýa-da daşky we içki sebäpler esasynda döreýän gowşaklygy sebäpli A topary β -gemolitiki streptokokkyň zäheriniň – antigeniň gana düşmegi bedeniň ýokary duýujylygyna, esasan-da ýüregiň we damarlaryň birleşdiriji dokumasynyň autoimmun we distrofiki-alawlama özgermeleriniň ýüze çykmagyna getirýär.

Streptokokkyň zeperleýji täsiri onuň öýjük diwarynyň M-proteinine we kapsulanyň gialuron turşusyna bagly bolup durýar. Streptokokk A bedene özüniň dürli ýaşayyş işjeň önümleri – fermentler: streptolizin O we streptolizin S, streptokinaza we gialuronidaza; dezoksiribonukleaza bilen kesel dörediji täsir edýär. Bu fermentler antigen häsiýete eýe bolmak bilen, degişli antitelalaryň: ASLO, ASK, ASG, anti DNK-aza B emele gelmegine getirýärler.

O we S streptolizinler lizosom membranalaryny zeperläp, turşy gidrolazalaryň boşamagyna ýardam bermek bilen, alawlama jogaby

döredýärler. Streptolizin O kardiotoksiki häsiýete eýedir, streptolizin S bolsa tejribede artriti döredýär (W.A.Nasonowa).

Soňky ýyllarda rewmatizimli näsaglaryň köpüsinde streptokokkyň L görnüşlerine antitelalar tapyldy, bu bolsa keseliň döremeginde olaryň gatnaşýanlygyny çak etmäge mümkinçilik berýär.

Streptokokkyň ýaşaýyş işjeňliginiň önümleri bedene täsir edip, rewmatizme häsiýetli alawlama hadysasynyň ösmegine we dürli antitelalaryň artykmaç emele gelmegi we dowamly aýlanmagy streptokokka garşy gumoral immunitetiň bozulmagyna ýardam berýär. Streptokokka garşy immunitetiň bozulmagy leýkositleriň fagositar işjeňliginiň ýokarlanmagy we olaryň fagositozynyň tamamlanmak görkezijisiniň peselmegi bilen ýüze çykýar, ol turşy proteinleriň, mukopolisaharidleriň işjeňliginiň peselmegi bilen şertlenen, bu bolsa ahyrynda streptokokkyň leýkositleriň içinde persistirlemegine ýardam edip biler.

Streptokokk sensibilizasiýasy döwri ýüze çykan ýokary allergiki duýujylyk näsagda persistirleýji (autoinfeksiýa) ýa-da gaýtalanýan streptokokk ýokanjy bilen götergilenýär, bu bolsa beýleki içki we daşky öýjükdiriji şertleriň bolmagynda rewmatiki hadysanyň ösmegine we güýçlenmegine ýardam berýär.

Rewmatizme haýal görnüşli allergiýa has mahsusdyr. Allergiýanyň bu görnüşi ýürekde zeperlenme agdyklyk edýän näsaglarda, uzaga çeken ýa-da üznüksiz gaýtalanýan keselde has aýdyň, eksudatiw ýüze çykmalary agdyklyk edýän keselde bolsa gowşagrak bildirýär.

Şeýlelikde, zeperlendiriji sebäp alawlamanyň ýiti döwründe kininleriň we damar işjeň aminleriň (gistamin, serotonin) bölünip çykmagyna, koagulýasiýa ulgamynyň yzygiderli işeňňirlenmegine şert döredýär, bu bolsa alawlama ojagynda mikrosirkulýasiýanyň bozulmagyna getirýär, ahyrda öýjük ekssudasiýasy we fagositar hadysasy bolup geçýär. Bu döwürde birleşdiriji dokumada reparatiw hadysalar: öýjük proliferasiýasy, mukopolisaharidleriň (gialuron turşusy, sulfatirlenen glikozaminoglikanlar) emele gelmegi we ahyrda kollageniň peýda bolmagy we fibrozyň döremegi goşulyşýarlar. Alawlama hadysalaryna immun mehanizmleriň goşulmagy komplement ulgamynyň işjeňligi, dokumalaryň immun limfositleri arkaly zeperlenme-

gi, lizosomal fermentleriň işjeňligi bilen utgaşýar. Bu esasy agramy immun ulgamyna ýüklemek bilen alawlamanyň dowamly görnüşe geçmegine şertler döredýär.

Patologoanatomiki keşbi. Birinji basgançakda çişme, birleşdiriji dokumanyň esasy maddasynyň ýüzleý dargamagy, birleşdiriji dokumada gialuron turşusy we hondroitinsulfat ýaly mukopolisaharidleriň üýşmegi bolup geçýär. Ikinji basgançakda birleşdiriji dokumanyň has häsiýetli fibrinoid çişmesi bolup geçýär. Birleşdiriji dokumanyň üýtgemeleriniň üçünji basgançagynda rewmatiki (Aşoff-Talalaýew) granulomalarynyň emele gelmegi bolup geçýär.

Dördünji basgançakda skleroz hadysalary ýüze çykýar. Üçünji hem dördünji basgançaklarda ýürekde we beýleki degişli ulgamlarda rewmatiki zeperlenme sebäpli durnukly üýtgeşiklikler bolup geçýär.

Keseliň geçişinde we onuň kliniki alamatlarynyň emele gelmeginde keseliň döreýiş nukdaýnazarlaryna görä 3 döwri tapawutlandyrmak maksada laýykdyr.

Birinji döwür (gizlin) streptokokk ýokanjy tamamlanandan rewmatiki hüjümiň ýüze çykmalary başlanýança 2 – 4 hepde dowam edýär. Ol bedeniň ýokary duýujylygy bilen şertlenip, streptokokk antigenine jogap hökmünde birleşdiriji dokumanyň toksiki zeperlenmegi we immun üýtgemeleri bilen geçýär. Kliniki taýdan bu döwür ýa alamatsyz, ýa-da uzaga çeken ýarawsyzlyk, derlemeklik, artralgiýa, subfebrilitet bilen geçýär. Ganda streptokokk antigeni, antitelalaryň titriniň ýokarlanmagy, EÇT-niň aram ýokarlanmagy we ş.m. kesgitle-nýär.

Ikinji döwür (rewmatiki hüjüm) – aýdyň we häsiýetli kliniki alamatlar bilen geçýän giperergiki jogap bolýar, bu rewmatiki poliartit, kardit, horeýa ýa-da olaryň utgaşmagy bilen häsiýetlenýär.

Üçünji döwür gorag güýçleriniň we kompensator jogaplaryň hil taýdan üýtgemegine ýykgyňlyk hem-de immunologiki bozulmalaryň ösmegi we distrofiki hadysalaryň güýçlenmegi bilen häsiýetlenýär.

Kliniki taýdan kesel uzaga çekýän we üznüksiz-gaýtalanýan görnüşde geçýär.

Keseliň geçiş görnüşlerine, kliniki alamatlarynyň aýratynlyklaryna baglylykda rewmatiki hadysanyň 5 görnüşini tapawutlandyryrlar.

Rewmatizmiň işjeň toparlara bölünişi

Keseliň döwürleri	Zeperlenmäniň kliniko-anatomiki häsiýetnamasy			Gan aýlanyşygynyň ýagdaýy
	ýürekde	beýleki ulgamlarda we agzalarda	geçiş häsiýeti	
1	2	3	4	5
Işjeň	1. Ýürek klapalarynyň şikesleri bolmazdan rewmokardit	Poliartrit, serozitler (plewrit, peritonit, abdominal sindromy)	Ýiti, Ýiti asty, Dowamly	H ₀ -gan aýlanyşygyň ýetmezçiligi ýok
(I, II, III derejeli)	2. Klapanyň şikesleri (haýsy) bilen gaýdymly rewmokardit 3. Ýürek üýtgeşmeleri bolmadyk rewmatizm	Horeýa, ensefalit, meningensefalit, serebral waskulit, nerw-psihiki bozulmalar Waskulitler, nefrit, gepatit, pnewmoniýa, deriniň zeperlenmegi, irit, iridosiklit, tireoidit	Haýal, Üznüksiz-gaýtalan-ýan, Gizlin	H _I – I derejeli ýetmezçilik H _{II} - II derejeli ýetmezçilik
Işjeň däl	1. Rewmatiki miokardioskleroz 2. Ýürek şikesleri (haýsy)	Geçirilen ekstrakardial zeperlenmeleriň netijeleri we galyndylary		HI _{III} - III derejeli ýetmezçilik

1. Ýiti görnüşli keseliň alamatlarynyň artmagy we tizden yzyna gaýtmagy bilen häsiýetlenýär. Hujumiň kliniki ýüze çykmalarynyň ösüş dowamlylygy düzgün boýunça 2 – 3 aýdan köp bolmaýar. Adatça agzalaryň güýçli alawlama zeperlenmesi ýokary gyzgynlyk

bilen geçýär. Dürli agzalarydaky alawlama üýtgemeleri köp alamatlylyk, uly bogunlarda agyrynyň bir ýerden beýleki ýere geçmegi bilen häsiýetlenýär.

2. Ýitiasty görnüşde keseliň kliniki geçişi diňe keseliň ýüze çykmalarynyň pes aýdyňlygy bilen däl-de, eýsem köp alamatlylygy, kliniki alamatlaryň dowamly bolmagy bilen häsiýetlenýär, hujümiň dowamlylygy 3-den 6 aýa çenli. Köplenç hadysa ýitileşmelere ýykgnlyk edýär, reumatizme garşy geçirilýän bejergi netijeli bolýar. Rewmatizmiň klinikasynda kardit agdyklyk edýär, ol käbir ýagdaýlarda ýiti görnüşde agyr geçýär.

3. Köp döwürli görnüş üçin keseliň öňki döwrän alamatlar toplumynyň ýüze çykmagy bilen keseliň ýitileşmesi häsiýetli.

4. Üznüksiz gaýtalanýan görnüş – kliniki ýitileşmäniň aýdyňlygy, zeperlenen dokumalarda alawlamanyň ekssudativ düzümi böleginiň agdyklyk etmegi bilen häsiýetlenýär. Köp alamatlylyga ýykgnlyk bellenýär, diffuz miokardit, agyr ýagdaýlarda – dürli ýerde ýerleşen serozitler, öýken waskuliti, pankardit ýüze çykýar. Bu bolsa öz gezeginde ýürek ýetmezçiliginiň we tromboemboliki gaýraüzülmeleriň sebäbi bolup bilýär.

5. Uzaga çekýän (dowamly) görnüşi – köplenç duş gelýär. Aglaba emele gelen reumatiki ýürek şikesleriniň esasynda ýatyp, gaýdymly rewmarkarditli näsaglarda duşýar.

Gizlin (subkliniki) görnüşi. Keseliň başy we geçişi gizlin. Uzaga çekýän görnüşden esasy tapawudy reumatizmiň subýektiv we obýektiv alamatlarynyň ýoklugy. Munda keseliň işjeňliginiň kliniki, instrumental we laborator alamatlary bolmaýar. Ilkinji gizlin geçiş diýlip, haçanda näsagda reumatiki işjeňligiň ýoklugynda ýüregiň reumatiki kemisligi kesgitlenen ýagdaýynda aýdylýar.

Keseliň kliniki häsiýetnamasynyň möhüm bölegi keseliň işjeňligi bolup durýar. Rewmatizme III dereje işjeňlik häsiýetli.

III derejeli işjeňlikde keseliň klinikasynda ýiti poliartritiň, diffuz miokarditiň, käwagt pankarditiň, serozitleriň alamatlary bolýar. Aram işjeňlikde (II dereje) ýiti asty karditiň alamatlary kesgitlenýär. Bogunlaryň zeperlenmegi köplenç poliartralgiýalar bilen ýüze çykýar, eger-de poliartrit bar bolsa, ol ýiti asty häsiýete eýe bolýar. Horeýa, reumatizmiň beýni alamatlarynyň ýüze çykmalary bolup bilýär. I

dereje işjeňlik alawlama hadysasynyň kynlyk bilen ýüze çykarylýan alamatlary bilen häsiýetlenýär. İşjeňligiň şeýle derejesi rewmatizmiň uzaga çekýän gizlin geçişi üçin häsiýetli.

Rewmatizmde esasy ýüze çykmalaryň biri ýürek-damar ulgamyň zeperlenmegidir. Mundan başga-da, hut ýüregiň zeperlenmegi şu keseliň çaklamasyny kesgitleýär. Şunuň bilen baglylykda, rewmatizmiň ähli ýüze çykmalaryny ýürekdäki we ýürekden daşarky alamatlara bölýärler.

Rewmatiki kardit (rewmokardit) işjeň rewmatiki hadysanyň has durnukly ýüze çykmasy bolup durýar. Rewmokarditde köplenç miokard zeperlenýär (80 – 100%), käwagt hadysa şol bir wagtda endokarda we miokarda hem ýaýraýar, 5 – 12% halatda bolsa pankardit bolýar. Miokarditiň kliniki ýüze çykmalarynyň derejesi ekssudatiw alawlamanyň ýürek myşsasyna ýaýraýşyna baglydyr. Şoňa baglylykda aýdyň, agyr we ýeňil görnüşli karditler tapawutlandyrylýar (A.I.Nesterow). Aýdyň görnüşli rewmatiki karditiň esasy miokardyň diffuz, köplenç ekssudatiw zeperlenmesi düzýär. Ýürek myşsasynyň gowşak ekssudatiw düzümi bölekli alawlamasynda we proliferatiw granulematoz hadysalarynyň oňnositel garyplaşmagynda aram görnüş häsiýetli. Aýdyň görnüşli rewmokardit häzir seýrek düşýar we ilkinji rewmokarditli ýaş adamlara mahsus. Bu ýagdaýlarda karditiň kliniki alamatlary pes arterial we ýokary wenez basyşynyň bolmagy bilen häsiýetlenýär. Olarda gan aýlanyş ýetmezçiligi ýüze çykýar. Ýagdaýyň agyrlýgy ekssudatiw perikarditiň, plewritiň we ş.m. goşulyşmagy bilen baglanyşykly bolýar. Häzirki wagtda köplenç aram ýa-da ýeňil görnüşli kardit düş gelýär. Bular üçin gan aýlanyş ýetmezçiligi häsiýetli däl.

Rewmatizmde miokardyň zeperlenmegi ýürek çäkleriniň giňelmegi, ýürek urgusynyň gowşamagy we tutuksylygy, patologik III we IV tonuň peýda bolmagy, sistolitiki sesiniň döremegi (ýumşak tembrli, käwagt üfleýän häsiýetli) bilen ýüze çykýar. Seýrek halatlarda III tonuň edil zyndan mezodiastolitiki ses kesgitlenýär. EKG-de, tahi – ýa-da bradikardiýa, sinus aritmiasy, sino-aurikulýar gabalma ritm ýöredijiniň migrasiýasy görnüşde ritmiň bozulmalary anyklynyp bilinýär. Ekstrasistoliýa oňnositel seýrek düşýär. Alynýürekleriň tirpildemegi we titremesi diňe gaýdymly rewmokarditde bolup biler.

AW geçirijiligiň bozulmagy (adatça I derejeli) diňe rewmokarditli näsaglaryň 10 – 12%-inde ýüze çykarylýar. Kāwagt EKG-de garynjyklaryň miokardynyň repolýarizasiýasynyň bozulmagy bellenyär.

Rewmatiki endokardit ýüregiň ähli gabsalarynyň kemislikleriniň 80% töwereginiň sebäbidir. 1/3 halatda ýüregiň gabsalarynyň zeperlenmeleri eýýäm birinji hüjümden soň emele gelýär. Patologiki hadysa köplenç mitral, 2 esse seýrek – aortal, has seýrek – trikuspidal we öýken arteriýasynyň gabsasyny zeperlendirýär. Ýiti rewmokarditiň köplenç miokardit bilen utgaşýanlygy sebäpli keseliň birinji aýynda keseliň kliniki geçişiniň agyrlýgy miokardnyň ýagdaýy bilen kesgitlenýär. Soňra, 3 – 4 hepdede ýüregiň gabsa zeperlenmesiniň alamatlary peýda bolýar. Köplenç ýüregiň gabsa şikesleri has gıçki möhletlerde ýüze çykarylýar. Bu endokarditiň öz wagtynda anyklanmagyna kynçylyk döredýär. Endokarditiň irki alamatlarynyň biri ýürek gürsüldileriniň artmagyna garamazdan, “myşsa” goşundynyň peselmegidir.

Rewmatizmiň ýürekden daşky ýüze çykmalarynyň biri **bogunlaryň zeperlenmegidir**. Bu ýiti rewmatizmiň bogunlaryň sinowial dokumasynyň alawlamasy bilen häsiýetlenýän we aňsat kesgitlenýän görnüşidir. Poliartrit ilkinji rewmatizmlileriň takmynan 50%-inde bolýar, galan 30%-inde ýiti artralgiýanyň bolýanlygy bellenyär. Rewmatizmde poliartrit uly we orta bogunlaryň (dyz, injik-daban, tirsek, egin, goşar) zeperlenmegi bilen häsiýetlenýär. Munda alawlama hadysalarynyň agyr bolmadyk we gaýraüzülmesiz geçmekligi häsiýetli. Köplenç alawlama hadysasy bogunlaryň iki taraplaýyn alawlamagy, işjeňliginiň durnukly bozulmazlygy bilen geçýär. Bogun sindromy takmynan 3 hepde töweregi dowam edýär. Rewmatiki artrit üçin alawlama hadysasynyň ýokary işjeňligi we agyry sindromynyň aýdyňlygy häsiýetli, käbir ýagdaýlarda bogunlarda mahsus däl üýtgeşmeleriň bolmagy mümkin.

Artrit alamatlary bolmadyklarda güýçli artralgiýalar bellenyär. Bogun zeperlenmesi gowşak ýa-da бүтінлеý bolman biler. Kāwagt keseliň бүтін dowamynda diňe ownuk bogunlaryň zeperlenmegi bellenyär. Artrit diňe simmetrik bolman, käbir halatlarda monoartritniň hem bolmagy mümkin.

Rewmatiki serozit perikardyň, plewranyň, garyn perdesiniň zeperlenmegi bilen häsiýetlenip bilýär. Köplenç, adatça pankarditde reumatiki perikardit bolýar. Ol ekssudatiw we gury bolýar.

Näsaglar gursakdaky agyry we agyrylyga arz edýärler, olar dem alyşda we hereketde güýçlenýärler, çep ele we egne ýaýramagy ahmal. Ekssudatiw perikarditde ýürek çäkleri giňelen, absolýut kütelik ulalan we dem alyşda üýtgemeyär. Ýürek tonlary tutuksy, perikardyň, sürtülme sesi eşidilýär, ol tizden ýitýär. Boýun wenalarynyň çişmegi bolup bilýär. Wenez basyşy adatça ýokarlanan. Dowamly ýürek ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary bellenyär.

Rewmatiki perikardit – gaýraüzülmesiz geçýär, bu ony bakterial we inçakesel görnüşlerinden tapawutlandyrýar. Ekssudat tiz sorulýar. Fibrinoz üýtgeşmeler, perikard gatlaklarynyň bitişmegi, esasan, perikarditiň residirleýji geçişinde bolýar. EKG üýtgemeleri keseliň geçiş häsiýetine we dowamlylygyna bagly hem-de ähli dişjagazlaryň woltažy peselýär, ST segment ýokary galýar, T dişjagaz üýtgeýär. Rentgenoskopiýada we ehokardiografiýada perikarditiň mahsus alamatlary ýüze çykarylýar.

Rewmatiki plewrit. Köplenç ýüregiň reumatiki zeperlenmegi bilen utgaşýar. Aglaba halatlarda ekssudatiw hadysa ýüze çykýar. Seroz-fibrinoz ekssudat aseptik bolup, esasan limfositleri, fibrini saklaýar. Plewrit gaýraüzülmesiz geçýär.

Peritonit reumatizmiň agyr wisseral görnüşinde beýleki seroz bardalaryň zeperlenmegi bilen utgaşan näsaglarda bolýar. Näsagyň agyr ýagdaýy reumatiki peritonit ýiti garmyň kliniki alamatlary bilen geçende bolýar. Bu sindrom köplenç ýaşlarda döreýär. Onuň aýratynlygy alamatlaryň durnuksyzlygydyr.

Käbir ýagdaýlarda garyn perdesiniň zeperlenmegi kliniki alamatlary bermän, diňe jeset açylanda diafragma, bagyr we dalak arasyndaky ýelmeşme görnüşde tapylyp bilner.

Böwrekleriň zeperlenmegi – reumatizmli näsaglaryň 1 – 3%-inde duş gelýär. Köplenç ol kiçi peşew alamatlary (güýçli bolmadyk proteinuriýa, mikrogematuriýa) bilen ýüze çykýar, ol işjeň reumatiki hadysanyň ýiti döwründe belleniýär. Bu ýüze çykmalar böwrek ýumajyklarynyň filtrasiýa ukybynyň wagtlaýyn ýokarlanmagy bilen

bagly, zeperlenmäniň dowamly görnüşe geçmegi seýrek duş gelýär. Has seýrek näsaglarda rewmatiki nefritler ýüze çykýar, olar peşew çökündisinde durnukly üýtgemelere getirýär.

Rewmatiki öýken waskuliti – agyr görnüşli rewmatizmli näsaglaryň 5–10%-inde duşýar. Hadysa köplenç ojaklaýyn häsiýete eýe bolýar. Kesel ýiti başlanýar we öýken ýetmezçiliginiň alamatlary peýda bolýar. Köplenç ojaklaýyn ýa-da bölekleyin pnewmoniýa häsiýetli fizikal alamatlar anyklanylýar.

Beýni-gabyk asty düwünjikleriň rewmatiki zeperlenmegi kiçi horeýa bilen ýüze çykyp bilýär, onuň esasynda kelle beýnisiniň striar ulgamynyň zeperlenmegi ýatýar. Horeýanyň çylşyrylaşmadyk görnüşde ysytma, leýkositoz, ýokary EÇT bolmaýar, diňe bogunlaryň zeperlenmeginiň alamatlaryna gözegçilik edilýär. Horeýa köplenç aýal jynsynyň wekillerinde, köplenç 6 – 14 ýaşda duşýar.

Kliniki taýdan kesel elleriň erksiz, tertipsiz, koordinirlenmedik hereketleri bilen ýüze çykýar, olar tolgunmada ýa-da fiziki işjeňlikde güýçlenip, hassa uka giden wagty aýrylýarlar.

Beýni-nerw ulgamynyň zeperlenmegi meningoensefalitiň, sirroz meningitiň, serebral waskulitiň kliniki alamatlaryna meňzeş ýüze çykyp biler. Olar kelle agyry, baş aýlanma, agyr ýagdaýlarda – ysytma, deri duýujlygynyň bozulmagy we ş.m. bilen häsiýetlenýär.

Deriniň rewmatiki zeperlenmelerine düwünli we halka şekilli eritema, rewmatiki düwünjikler degişli bolup, olar bogunlaryň töwereginde, siňňirleriň ugrunda, käte kelläniň saçly böleginde ýerleşýärler. Deriniň has häsiýetli we ýygy duş gelýän zeperlenmesine halka şekilli eritema degişlidir. Ol köplenç ýüzde, döşde, garynda, arkada, bogunda, ahyrlarda duşýar. Mikroskopiki barlagda düwünjikler Aşoff-Tallalaýew granulýomalaryna meňzeş.

Rewmatiki zeperlenmäniň klinikasy rewmatizmiň ilkinji ýa-da gaýdymlydygyna bagly.

Ilkinji rewmatizm üçin aşakdaky kliniki aýratynlyklar häsiýetli:

- 1) ol köplenç çagalarda we 20% ýagdaýda uly ýaşly toparlarda duşýar;
- 2) aglaba ýiti we ýiti asty, seýrek halatlarda ilkinji – dowamly geçmegi;
- 3) takmynan näsaglaryň ýarysynda poliartritiň, ýiti artralgiýalaryň döremegi; bogun alamatlaryň bolmazlygy häsiýetli däl;
- 4) köplenç ýaýran ekssudatiw alawlama alamatlarynyň döremegi.

Gaýdymly rewmatisminiň kliniki aýratynlyklary:

1. Dowamly we üznüksiz gaýtalanýan görnüşleriniň udel agramynyň esli artmagy.

2. Keseliň ýitileşen döwründe karditiň kliniki alamatlarynyň ýüze çykmagy.

3. Täze hüjümleriň döremegi bilen ýürek zeperlenmäniň agyrlýgy çuňlaşýar we bogun alamatlary gowşaýar.

Rewmatizminiň häzirkizaman geçiş aýratynlyklary:

1) keseliň giperergiki görnüşiniň has seýrekleşmegi;

2) keseliň kliniki ýüze çykmalarynyň agyrlýgynyň peselmegi;

3) dowamly we üznüksiz gaýtalanýan keseliň görnüşleriniň esli artmagy, ilkinji rewmatisimde – pankardit, diffuz miokardit we mahsus rewmatiki poliartrit, rewmatiki horeýa seýrek halatlarda duşýar. Ekssudatiw perikarditiň agyr görnüşi, ilkinji ekssudatiw plewrit, peritonit, ýiti meningoensefalit, rewmatiki düwünjikler we halka görnüşli eritema, ilkinji rewmatiki pnewmoniýa bolmaýar diýen ýaly. Häzirki zaman üçin köplenç kardial ýüze çykmaly rewmatisizm häsiýetli. Şol bir wagtyň özünde gizlin we dowamly görnüşdäki ilkinji rewmatisminiň agdyklyk edýänligi barada aýtmaga esas ýok.

Keseliň anyklanylyşy: Kesel kesgidi rewmatisminiň alamatlaryň ýüze çykarylmagy boýunça anyklanylýar. Rewmatiki anamnez diýip, keseliň öňräk geçirilen burun-damak ýokançlary, gaýtalanýan anginalar, ýokarky dem alyş ýollarynyň ýokançly keselleriniň maşgalada, rewmatisimli näsaglaryň neslinde bolmaklygy bilen hronologiki baglanyşygyna aýdýarlar. Rewmatizmi ir anyklamakda kliniko-immunologik alamatlaryň ýüze çykarylmagy uly ähmiýete eýe bolýar:

a) geçirilen burun-damak streptokokk ýokanjyndan soň işe ukyplylygyň haýal dikelmegi; anginaly näsaglar bilen ýakyn gatnaşyklar, adaty işde ýadawlyk, derlemeklik, subfebrilitet, rahatlyk ýagdaýynda ýürek urmasy, artralgiýa, ýürek tarapyndan ýakymсыз duýgular, işdäniň peselmegi;

b) laborator görkezijiler: ganda streptokokk antigenleriniň tapylmagy, streptokokk antitelalarynyň titriniň ýokarlanmagy, EÇT-niň ýokarlanmagy, disproteinemiýa, seromukoidiň artmagy, C reaktiv belogýň peýda bolmagy.

Rewmatizmiň kesgidini tassyklamakda karditiň barlygyny tassyklaýan kardiowaskulýar alamatlaryň anyklanmagy möhüm maglumat bolup durýar.

Rewmatizmiň kesgidini goýmak üçin oňa häsiýetli däl alamatlar hem uly ähmiýete eýedir:

- 1) bedeniň gyzgynynyň, EÇT-niň ýokary galmagy;
- 2) ýürek gabsasynda kemisligiň emele gelmezinden öň üç we ondan-da köp rewmatiki hüjümleriň, karditiň ýa-da artritiň bolmagy;
- 3) 1 – 2 aýdan soň öňki zeperlenen bogundaky hadysa gowşamazdan, täze bogunlaryň zeperlenmegi;
- 4) irki ynjalyksyzlyk;
- 5) ownuk bogunlaryň, oňurgalygyň, bogunlaryň, aşaky äňiň, döş kapasasynyň bogunlarynyň we guýmaş-oturýer sepleşmesiniň zeperlenmegi;
- 6) ýokary işjeňlik alamatlarynyň barlygynda, ýöne ysytmanyň ýoklugynda alawlama üýtgemeleriniň iri bogunlarda saklanmaklygyna bolan ymtlyş;
- 7) newrotizasiýa we arzlaryny giňişleýin we doly beýän etmäge ýygynlyk.

Keseliň tapawutlandyryş kesgidi. Rewmatizmiň häzirki zaman geçişinde karditiň köp duşýandygy bu keseliň ýokançly-allergiki miokarditden we kardiomiopatiýadan tapawudy bolup durýar. Ýokançly miokardit rewmatizmden tapawutlylykda ýokanjyň möwç alýan döwri ýüze çykýar.

Düwünli periartritdäki täç arteriýalarynyň zeperlenmesi rew-mokarditdäki perikarditi ýatladýan alamatlary ýüze çykaryp biler. Emma näsaglaryň keseliniň taryhyndaky arterite degişli maglumatlar, klinikasynyň aýratynlyklary, ýürek gabsalarynyň şikesleriniň barlagy köplenç rewmatizmi anyklamaga mümkinçilik berýär. Ýürek newrozy bolan näsaglar üçin, rewmatizmden ejir çekýänlerden tapawutlylykda, köpdürli emosional arzlaryň, ýürek töweregindäki agyrylaryň bolmaklygy we obýektiw ýürek keseliniň ýoklugy häsiýetli. Rewmatizmli näsaglar üçin newrozda duş gelyän ýürek töweregindäki ýygy agyrylar mahsus däl.

Ikilenji bakterial endokardit 75 – 80% halatlarda ýüregiň rewmatiki şikesleriniň esasynda döreýär.

Ilkinji inçekesel alamatlary EÇT ýokarlananda we ýüregiň töwereginde funksional sistoliki ses, gowşaklyk, tiz ýadamaklyk, işdäsizlik, horlanmaklyk, demgysma, derlemeklik, ysytma, bogunlarda agyrylar bolan näsaglarda bolanda göz önünde tutmaly. Ilkinji rewmokardit ilkinji inçekesel alamatlaryndan näsagyň inçekeselli adamlar bilen gatnaşygyna keseliniň taryhynda görkezmeleriň ýoklugy, ýörite anyklaýyş synaglaryň (Mantu, Pirke) otrisatel netijeleri, gakylykda inçekesel mikobakteriýalarynyň ýoklugy, ilkinji toplumyň rentgenologiki alamatlarynyň ýoklugy we şol bir wagtda ASG, ASK, ASL-O antitelalarynyň titrleriniň artmagy, antirewmatiki bejerginiň položitel netijeleri bilen tapawutlanýar.

Ulgamlaýyn gyzyly gurt keseli başlangyç basgançakda rewmatizme meňzeş köpsanly alamatlar bilen ýüze çykýar. Ulgamlaýyn gyzyly gurt keselinden tapawutlandyrmak üçin birnäçe içki agzalaryň zeperlenme aýratynlyklary göz önünde tutulmaly (bogunlar, ýürek, perikard, öýkenler, plewra, böwrekler, limfa düwünleri, dalak), olar rewmatizmdäkidən üýtgeşikdirler, deriniň zeperlenmeleri (“kebelejik” alamaty), leýkopeniýa, anemiýa, has ýokary EÇT, položitel formol synagy, LE-öýjükleriň we antinuklear faktoryň tapylmagy, massiw kortikosteroid bejerginiň täsirliligi bu kesel üçin häsiýetlidir. Ulgamlaýyn gyzyly gurt keseline rewmatizm üçin häsiýetli kliniki alamatlar bolan rewmatiki poliartrit, endomiokardit we rewmatiki horeýa mahsus däl.

Köplenç sklerodermiýada anyklaýyş kynçylyklary ýüze çykýar, çünki bu keselde artritniň we karditniň alamatlarynyň utgaşmagy rewmatizmiň keşbini ýatladýar. Sklerodermiýa rewmatizme görä örän haýal geçýär (ýyllar). Endokarditsiz we ýürek gabsasynyň zeperlenmeleri bolmazdan kardit döreýär. Keseliň keşbinde skleroz hadysalary alawlamadan agdyklyk edýär. Reýno sindromynyň bolmaklygy, ezofagitiň we falang osteoliziniň, häsiýetli sklerodermiki dermatitiň ýokançly-allergiki hadysanyň aýdyň alamatlary bolmazdan ýüze çykmagy sklerodermiýany rewmatizmden tapawutlandyrmaga mümkinçilik berýär.

Rewmatoid artritinde ýürek zeperlenmeginiň ol ýa-da beýleki alamatlary esasy keseliň kliniki keşbiniň esasynda ýüze çykarylýar. Ýokanç-allergiki poliartritiň başy we ýitileşmesi streptokokk ýokanjy

bilen bagly. Rewmatoid poliartrit üçin alawlama hadysalarynyň bir ýa-da birnäçe bogunda 2 – 3 hepdeden durnuklaşmagy häsiýetli. Ýiti rewmatizmde bolmaýan irdenki gowuşgynsyzlyk hem häsiýetli. Rewmatoid zeperlenmäniň wajyp tapawutly alamaty artrit we alawlama hadysalarynyň laborator alamatlary aýrylmazdan ysytmanyň ýitmegi bolup durýar. Rewmatizmden tapawutlylykda reumatoid poliartritde penjeleriň, dabanlaryň, aşaky äňiň ownuk bogunlarynyň, döş-ýaýjyk sepleşmesiniň zeperlenmegi ir ýüze çykýar.

Rewmatizmden tapawutlylykda reumatoid artrit üçin ownuk bogunlaryň zeperlenmegi, streptokokk antitelalarynyň pes derejesi, alawlama hadysalarynyň işjeňliginiň laborator alamatlarynyň ýoklugy, iteşeniň, angionewrotiki çişniň barlygy häsiýetli. Keseliň kesgidini goýmaklyga allergizirleýji täsirden soň keseliň başlanmagy häsiýetli.

Sarkoidozda artriti tapawutlandyrmaga diňe keseliň häsiýetli alamatlary: kökýany öýken adenopatiýasy we düwünli eritema kömek berýär. Mundan başga-da rentgenologiki köpçülikleýin ýa-da ýekeleýin kista şekilli defektler ahyrlaryň barmaklarynyň töwereginde ýüze çykarylýar. Kesel kesgidini goýmaga Kweýmiň položitel reaksiýasy kömek berýär. Adatça artrit birden ýüze çykýar we tizden ýitýär. Aýdyň gyzgynlyk reaksiýasy, EÇT-niň ýokary galmagy bolmaýar, bu bolsa rewmatizmdäki bogun sindromyna mahsus däl. Ganda köplenç limfositoz ýüze çykarylýar. Agyr bolmadyk artritiň rewmatiki hüjümi ýylda 10 we ondan-da köp ýüze çykyp biler.

Bogun sindromynyň tapawutlandyryş kesgidinde ýürek gabsalary zeperlenen näsagda aýafalang we başga bogunlarynyň durnukly deformasiýalarynyň ýüze çykyp biljekdigini göz önünde tutmaly.

Bejergi. Rewmatizmi öwrenmekdäki kliniki-immunologik ugur üç tapgyrly bejerişi esaslandyrmaga mümkinçilik berdi (B.A.Nasowna, I.A.Bronzow):

1. Keseliň işjeň döwri kardiorewmatologiki hassahanada bejermek.

2. Hassahanadan çykandan soň näsagyň bejergisini saglyk öýleriniň kardiorewmatologiki otaglarynda dowam etdirmek.

3. Soňra köp ýyllaryň dowamynda saglyk öýleri ýagdaýynda önüni alyş we sagaldyş gözegçiliginde saklamak boýunça işler.

Bejerginiň umumy maksatnamasy. Mikroba we alawlama garşy bejergi; immunologiki gemeostazy dikeltmäge gönükdirilen çäreler, metabolizmi sazlaşdyryjy we desensibilizirleýji bejergi, deňagramlaşdyrylan iýmit, bejeriş bedenterbiýesi, tonzillektomiýa baradaky soragyň we ýürek kemislik keselli bolan näsaglaryň hirurgiki bejerilişi baradaky soragyň öz wagtynda çözülmegi.

1-nji toparyň derman serişdeleri – antibiotikler adatça ýokanç ojagy doly aýrylýança ulanylýar. Olary saýlamak we mukdaryny anyklamak mikrofloranyň duýgurlygyna, alawlama hadysasynyň agyrlygyna, näsagyň ýagdaýyna bagly bolýar. Ýokanç belli bolmadyk halatlary 10 – 14 günün dowamynda kokk-ýokançlara gönükdirilen antibiotikleri ulanmak maslahat berilýär. Köplenç penisillin topary, giň spektrli antibiotikler ulanylýar.

2-nji topara steroid däl alawlama garşy serişdeler, salisilatlar, propion turşusynyň önümleri, prezalón serişdeleri we indolyň önümleri (aspirin, amidopirin, woltaren, brufen, butadion, indometasin we başgalar) degişli. Olar alawlama garşy, antipiretiki, analgezirleýji täsirlere eýedirler. Agzalan derman serişdelerini näsaglaryň ýagdaýyna baglylykda ýiti alawlama hadysalarynda 1 – 3 aýyň dowamynda belleýärler.

Derman serişdeleriniň 3-nji toparyna aşakdaky derman serişdeler degişli: autoimmun işjeňligi peseldýän we alawlama garşy täsire eýe bolan glikokortikoidler (kortizon, prednizolon, triamsinolon, deksametazon, urbazon we ş.m.); agyr ýagdaýda bu maksat bilen imuran, azotioprin, şeýle hem ýeňil immunodepressiw we alawlama garşy täsirli serişdeler – hingamin, rezohin, delagil ulanylýar. Bu toparyň dermanlaryny reumatiki hadysanyň agyrlыgy güýçli autoimmun jogap bilen şertlenen näsaglara belleýärler.

Köplenç 2-nji we 3-nji toparyň derman serişdelerini utgaşdyryp ulanýarlar.

4-nji topar derman serişdelerine antigistamin dermanlary: dimedrol, diazolin, tawegil we ş.m. degişli. Olary allergiki jogaply näsaglara, köplenç 1-nji we 2-nji toparyň serişdeleri bilen utgaşdyryp belleýärler.

Damar syzyjylygyny peseltmek, çalşyk hadysalaryny gowulandyrmak, bedeniň kesellere garşy ukybyny ýokarlandyrmak üçin 5-nji

topar serişdeleri: witaminler, witamin serişdeleri, metabolizmi gowulaşdyryjy serişdeler (anaboliki steroid gormonlar, purin we pirimidin nukleotidleriniň öňýany maddalary we ş.m.) ulanylýar.

Keseliň bejergisinde wajyp usul fizioterapewtiki bejergini, bejeriş bedenterbiýesini, sanator-kurort bejergisini ulanmak bolup durýar.

Ýürek ýetmezçiligi dörän halaty ýüregiň zeperlenmesiniň häsiýetine we gan aýlanyşyň ýetmezçiliginiň basgançagyna baglylykda toplumlaýyn bejergi geçirilýär.

Çaklama. Ýürek gabsalarynyň zeperlenmeleriniň derejesi bilen bagly.

3.7. ÝÜREK GABSALARYNYŇ ÝOLUGAN KEMISLIKLERI

Dogabitdi ýa-da durmuşda ýolugan keseller sebäpli ýüregiň klapanalarynda, alynýürekleriň we garynjyklaryň, garynjyklaryň we olardan çykyan uly gan damarlarynyň arasynda ýetmezçiligiň ýa-da daralmanyň bolmagyna ýürek gabsasynyň kemislikleri (ÝGK) diýlip aýdylýar.

ÝGK-lar gelip çykyşy boýunça dogabitdi we ýolugan kemisliklere bölünýär. Ýolugan ÝGK-lar ýetmezçilige we stenoza bölünýärler. Ýürek gabsasynyň ýetmezçiligi diýlip, haçanda gabsalaryň ýa-da horda sapajyklaryň, ýylmanak muskullaryň ýognamagy, gatamagy, mürüşmegi sebäpli alynýürekleriň we garynjyklaryň hem-de ýürekden çykyan uly damarlaryň arasyndaky klapanalaryň doly ýapylyp bilmeýän ýagdaýyna aýdylýar. Stenoz bolsa alynýürek bilen garynjygyň, garynjyk bilen uly damarlaryň arasyndaky fibroz halkasynyň daralmagydyr.

Birnäçe näsaglarda şol bir klapanda ýetmezlik we stenoz (daralmak) bile gelýär – bu ýagdaýda utgaşan (kombinirlenen) ÝGK diýlip aýdylýar. Eger-de şol bir näsagda iki-üç klapanalaryň şikesleri düşgelse, onda – bile gelýän ÝGK diýlip aýdylýar.

Keseliň ýaýraýşy: XX asyryň ortalarynda rewmatizm sebäpli döreyän ÝGK-lary giňden ýaýran we köp ölümçilige getirýän sebäp hasaplanýardy. XX asyryň ikinji ýarymynda saglyk öýleriniň düzümine rewmatolog otagyňyň girizilmegi we keseliň ir anyklanyşy,

bejerilişi, önüni alyş işleriniň talabalaýyk geçirilmegi näsaglaryň we ölümçiligiň sanyny düýpli azaltdy. Rewmatizm keseliniň Türkmenistanyň howa, ykdysady şertlerinde kliniki geçiş, bejeriş we önüni alyş aýratynlyklary akademik G.A.Kazimow we onuň şagirtleri tarapyndan öwrenildi.

Soňky ýyllarky kliniko-epidemiologiki barlaglaryň esasynda ösen ýurtlarda ýolugan ÝGK-lar 1000 adamdan 5 – 10 näsaga barabar. Ýza galan ýurtlarda bu san 6 – 22 näsaga barabardyr.

Ýolugan ÝGK-laryň sebäpleri. Ýolugan ÝGK-laryň 90%-ine golaýy ýüregiň rewtmatiki zeperlenmesiniň paýyna düşýär. Beýleki sebäpleriň arasynda esasy agram ateroskleroz sebäpli gabsalaryň zeperlenmeginiň paýyna düşýär. Şeýle hem gabsalaryň zeperlenmeginiň sebäbi bakterial edokardit, birleşdiriji dokumanyň diffuz kesselleri – rewtmatoid artrit, sklerodermiýa we başgalar, merezyýel (gummoz basgançagynda) we şikesler bolup bilerler.

Ýolugan ÝGK-laryň (mitral we aortal) toparlara bölünişi:

I. Mitral klapanyň kemislikleri.

I.1. Mitral gabsanyň ýetmezçiligi;

1.2. Çep atriowentrikulýar deşiğiň daralmasy (stenozy);

1.3. Mitral gabsanyň ýetmezçiligiň agdyklyk etmegi bilen geçýän utgaşan kemisligi.

1.4. Mitral gabsanyň daralmagyň agdyklygy bilen kliniki geçýän utgaşan kemisligi;

1.5. Mitral gabsanyň ýetmezçiligiň we daralmanyň anyk agdyklyk etmezligi bilen geçýän utgaşan kemisligi.

2. Aortal gabsanyň kemislikleri.

2.1. Aortal gabsanyň ýetmezçiligi;

2.2. Aorta halkasynyň daralmasy;

2.3. Aortal gabsanyň ýetmezçiligiň agdyklyk etmegi bilen geçýän utgaşan kemisligi;

2.4. Aortal gabsanyň daralmagyň agdyklygy bilen geçýän utgaşan kemisligi.

2.5. Aortal gabsanyň ýetmezçiligiň we daralmanyň anyk agdyklyk etmezligi bilen geçýän utgaşan kemisligi.

Kesel kesgidine edilyän talaplar:

1) ÝGK-niň sebäbi (meselem, rewtmatizm);

- 2) esasy keseliň işjeňligi;
- 3) zeperlenmäniň görnüşi;
- 4) ÝGK-niň häsiýeti;
- 5) esasy keseliň kliniki geçiş aýratynlygy;
- 6) ýürek ýetmezçiliginiň (sistoliki, diastoliki) derejesi.

Gabsalaryň zeperlenmä sezewar bolşy:

- 1) mitral gabsanyň kemislikleri;
- 2) aortal gabsanyň kemislikleri;
- 3) mitral we aortal gabsalaryň kemislikleri;
- 4) üç gabsaly klapanyň kemislikleri;
- 5) öýken arteriýasynyň gabsasynyň kemislikleri.

3.7.1. ÝÜREGIŇ MITRAL KLAPANYNYŇ ÝETMEZÇILIGI

Mitral klapanyň ýetmezçiligi (MKÝ) diýip, iki gabsaly klapanyň mitral deşigini doly ýapyp bilmezligine aýdylýar. MKÝ ilatýň 2 – 5%-inde anyklanylýar.

Sebäpleri:

- 1) MKÝ-niň döremeginiň 75%-e çenlisiniň sebäbi rewmatizm bolup durýar, seýrek - ateroskleroz, septiki endokardit, birleşdiji dokumanyň diffuz keselleri, şikesler sebäp bolup biler;
- 2) dogabitdi: klapanalaryň bölünmesi, klapanalaryň prolapsy we başgalar;
- 3) dargydyjy keseller: miksomatoz, Morfan-Elers-Danlonyň sindromy, mitral halkanyň kalsinozy;
- 4) odnositel mitral klapanyň ýetmezçiliginiň sebäpleri:
 - a) mitral halkanyň çep garynjygyň dekomensator gipertrofiýasy esasynda giňelmegi;
 - b) emzik görnüşli myşsanyň işemiýa, kardioskleroz sebäpli dis-funksiýasy we ş.m.

Ganyň hereketiniň üýtgemegi. MKÝ-de çep garynjygyň sistolasy döwründe mitral klapanyň doly ýapylmaýanlygy sebäpli ganyň belli bir mukdary yzyna, çep alynýürege gaýdýar. Şol sebäpli çep alynýürekde ganyň göwrümi köpeliýär. Frank-Starlingiň kanuny boýunça, alynýüregiň kompensator gipertrofiýasy bolup geçýär. Diastola döwründe çep garynjyga ganyň köp barmagy onuň kompen-

sator gipertrofiýasyna getirýär. Ýetmezçilik uzak wagtlap çep garynjygyň gipertrofirlenmegi bilen kompensirlenýär. Soňra çep garynjygyň dekompensirlenmegi – tonogen, miogen dilatasiýasy esasynda çep alynýürekde ganyň göwrüminiň köpelmegi esasynda onuň kompensator gipertrofiýasy we soňra dekompensasiýasy bolup geçýär, kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygy döreýär. Öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagy wagtyň geçmegi bilen sag garynjygyň gipertrofirlenmegine we dekompensirlenmegine getirýär. Bu ýagdaýda üç gabsaly klapanda oňnositel ýetmezçilik döreýär we şol sebäpli sag alynýürekde, soňra uly gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygy döreýär.

Kliniki alamatlary. Näsaglaryň çep garynjygyň kompensator gipertrofirlenen döwürleri arzlarynyň bolmazlygy mümkin. Wagtyň geçmegi bilen näsaglar başda uly agram düşende, soňra sähel agramda demgysma, ýüregiň çalt urmagyna, gijelerine demgysma tutgaýynyň bolmagyna, gury ýa-da seroz, ganly gakylykly üsgülewügiň bolmagyna arz edýärler. Çiş ilki uzak gün ýöränden soň näsaglaryň aýaklarynda peýda bolýar. Soňra wagtyň geçmegi bilen sag gapyrga astynda bagryň ulalmagy sebäpli agramyň we agyrynyň peýda bolýanlygyna, soňra бүтін endamynda çişin (anasarka) peýda bolýanlygyna hem arz edýärler. Birnäçe näsaglaryň ýüregiň töwereginde fiziki agram bilen baglanyşyksyz dürtülýän, gysylýan agyrynyň peýda bolýanlygyna arz etmegi mümkin.

Obýektiv barlagda – seredişde we palpasiýada çetki gögerme (akrasia-noz), mitral ýetmezçiligine häsiýetli gyzyly ýüz, döş kapasasynda ýüregiň çep garynjygyň gipertrofirlenmegi sebäpli ýürek küýküsi anyklanylýar. Ýüregiň depejiginiň urgusy güýçli, soňra dekompensasiýa döwri gowşak ýaýran, biraz çepe süýşen bolýar. Perkussiyada ýüregiň serhedi çepe we ýokary ulalan, wagtyň geçmegi bilen saga tarap ulalmagy hem mümkin. Auskultasiýada gabsalaryň ýapylma döwriň bolmaýanlygy sebäpli I ton gowşak. Öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanýanlygy sebäpli onuň üstünde II ton güýçlenen. Çep alynýürekden garynjyga gelýän ganyň köplügi we onuň garynjygyň diwaryny titredýänligi sebäpli III ton peýda bolýar. Keseli anyklamakda esasy häsiýetli alamat 1-nji nokatda sistoliki sesiň bardygyny anyklamakdyr.

Rentgen barlagda – çep garynjygyň we alynýüregiň gipertrofirlenmegi anyklanýar (13-nji a surat).

EKG-de çep garynjygyň gipertrofiýasy: 1) V5-6 äkitmelerde R beýik, V1-2 äkitmelerde S çuňňur; 2) V5-6; I, aVL äkitmelerde ST segmentiň we T-niň peselmegi anyklanylýar. Şeýle hem çep alynýüregiň we sag garynjygyň gipertrofirlenmegi hem mümkin (13-nji b surat).

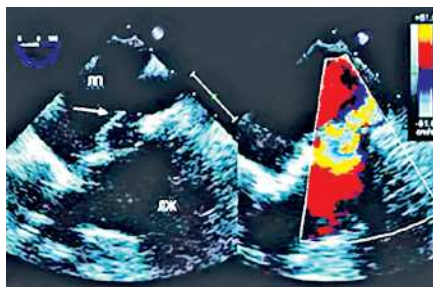
EhoKG MKÝ-e häsiýetli sesleri we morfo-funksional özgermeleri anyklamaga kömek berýär (13-nji ç surat). EhoKG-de – çep alynýüregiň we garynjygyň boşluklarynyň giňelmegii, mitral regurgitasiýanyň derejesini hem-de ýüregiň ýygrylyp-ýazylyş ukybynyň görkezijilerini görkezýär.

a) Rentgen suraty

b) EKG

ç) EhoKG

13-nji surat. Mitral gabsanyň ýetmezçiliginde goşmaça barlaglar

Bejergi:

1. Esasy keseli bejermek.

2. Dowamly ýürek ýetmezçiligini bejermek – umumy görkezmä laýyklykda II – III FK-da peşew çykaryjylar we angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary, soňra (IV FK) – ýürek glikozidleri belleniýär. Aritmiýanyň bar ýagdaýynda, esasan II – III FK-da antiaritmiki dermanlar ulanylýar.

Tromboemboliki gaýraüzülmäniň bolmaklygynyň önüni almak üçin antikoagulyantlar we antiagregantlar umumy düzgüne laýyklykda ulanylýar.

3.7.2. ÇEP ATRIOWENTRIKULÝAR DEŞIGIŇ DARALMAGY

Ýaýraýşy. Çep atriowentrikulýar deşiğiň daralmagy (ÇAWDD) – mitral stenoz umumy mitral gabsasynyň kemislikleriniň 44 – 68%-ne barabar. ÇAWDD kliniki-epidemiologiki barlagda 100 müň ilatdan 400 – 600 adamda tapylan. Kesel, esasan ýaş zenanlaryň arasynda erkeklere görä köp duş gelýär.

Sebäbi we döreýşi. ÇAWDD 100% diýen ýaly reumatizm keseli sebäpli döreýär. Näsaglaryň 30 – 40%-inde keseliniň taryhynda reumatizmiň klinikasynyň bolmazlygy mümkin. Şoňa garamazdan, bu kemislikleriň hemmesini reumatizme degişli diýip hasap etmeli.

Ýöne ÇAWDD-yň örän seýrek ýagdaýda dogabitdi döräp bilýänligini hem unutmaly däl. Bu ýagdaýda hökmany ýüregiň beýleki ýerlerinde hem üýtgeşmeler bolýar. Meselem, mitral daralmasy we alynýürekler arasynda deşiğiň bolmagy bilen utgaşyp biler (Lýutambaşyň sindromy).

Ganyň hereketiniň üýtgemegi. Sagdyn adamlarda atrio-wentrikulýar deşiğiň meýdany 4 – 6 sm². Bu meýdanyň 2 we ondan hem köp esse azalmagy ýüregiň gan aýlaýyş ukybyny üýtgedýär. Ýüregiň deşiginiň meýdanynyň 1 – 1,5 sm² çenli kiçelmegi gan aýlanyşygynyň aýdyň bozulmagyna getirýär. Çep garynjykda kadaly ýagdaýda basyş 5 mm sim. sütünine deň. Näsaglarda bu görkeziji 25 mm simap sütüni we ondan ýokary bolýar.

ÇAWDD-da sistola döwürde çep alynýürekde basyş ýokarlanýar. Basyşyň ýokarlanmagy Frank-Starlingiň kanuny boýunça çep alynýüregiň işjeňligini ýokarlandyrýar, ony kompensator gipertrofirlendirýär. Soňra alynýüregiň dekompensasiýasy, onuň tonogen we miogen dilatasiýasy bolup geçýär. Bu ýagdaýda çep alynýüregiň gysyp çykaryş ukyby peselýär, öýken wenalarynda we öýkeniň gan damarlarynda wenez dolulygy peýda bolýar. Wenez dolulygyň ýokarylanmagyny saklamak maksady bilen Botkin-Kitaýewiň refleksi boýunça kiçi gan aýlanyşyň damarlary gysylýarlar (1-nji garşylyk). Bu garşylyk ýeňip geçilenden soň öýken arteriýasynda basyş ýokarlanyp başlaýar we sag garynjyk kompensator gipertrofirlenýär (2-nji garşylyk). Soňra sag garynjyk dekompensirlenýär – ol tonogen we miogen giňelýär. Şonuň bilen baglylykda, üç gabsaly klapanyň otnositel ýetmezçiligi döreýär. Şeýlelikde, sistola döwründe gan diňe öýken arteriýasyna gitmän, sag alynýürege hem geçýär. Sag alynýürekde ganyň göwrümi köpeliýär we onuň täsiri esasynda sag alynýüregiň ilki kompensator gipertrofiýasy, soňra bolsa dekompensasiýasy bolýar. Bu sebäpli wenez dolulygy aşaky we ýokarky boş wenalara geçýär. Näsaglarda bagyr ulalýar, endamda çiş, assit, anasarka peýda bolýar. Şeýle hem çep alynýürekden garynjyga ganyň az gelmegi we soňra iki gabsaly klapanyň otnositel ýetmezçiliginiň goşulmagy çep garynjygyň hem gipertrofirlenmegine getirip biler. Çep garynjykdan bedene ganyň az barmagy we neýrogumoral (renin-angiotenzin, aldosteron, simpatiki nerw) ulgamlaryň işjeňliginiň ýokarlanmagy ýürek ýetmezçiliginiň alamatlarynyň peýda bolmagyna we agyrlaşmagyna getirýär.

Kliniki alamatlary. Eger mitral stenozy kân bildirmese we çep alynýüregiň güýçlenen işi bilen kompensirlense, onda näsaglaryň arz etmeklikleri hem mümkin. Olar ýokary fiziki işleri ýerine ýetirip bilerler we daşdan göräýmäge, sag adamlar ýalydyrlar. Kiçi gan aýlanyş aýlawynda basyşyň ýokarlanmagy näsaglarda fiziki işden soň demgysmanyň döremegine getirýär. Fiziki işden soň ýürege gelýän gan köpeliýär, şol sebäpli kapillýarlar gandan dolýar (mitral stenozy kiçi aýlawdan ganyň gitmegine böwet döredýär) we gan aýlanyşygy kynlaşdyrýar. Kapillýarlarda basyşyň duýdansyz çalt ýokary galan wagty ýürek astmasynyň tutgaýyna getirýär. Şol ýagdaýda näsag üs-

gülewüge hem arz edýär, onuň gury ýa-da az mukdarda seroz gakylykly, käbir ýagdaýlarda bolsa, gan gatyşykly bolmagy hem mümkin.

Ýokary öýken gipertenziýasynda näsaglar köplenç ysgynsyzlyga we tiz ýadaýandyklaryna arz edýärler.

Kiçi gan aýlanyş aýlawynda durgunlyk hadysalary döränligi sebäpli, fiziki iş edilende näsaglar ýüregiň çalt urmagyna arz edýärler. Ýürek agyrysy seýrek duş gelýär, köplenç agyry dürtülýän görnüşde bolýar. Agyrynyň peýda bolmagy fiziki iş bilen baglanyşdyrylanok. Ýüregiň töwereginde agyrynyň peýda bolmagynyň esasy sebäpleri:

1) çep alynýüregiň giňelmegi we çep koronar arteriýany gysmagy;

2) öýken arteriýasynyň giňelmegi.

3) çep alynýüregiň we sag garynjygyň gipertrofiýasy esasynda täç gan aýlanyşygynyň odnositel ýetmezçiligi bolup durýar.

Käbir näsaglaryň gipertrofirlenen alynýüregiň yza gaýdýan nerwi gysmagy sebäpli sesiniň gyrylmagyna ýa-da onuň ýoklugyna – “afoniýa” arz etmekleri mümkin (Ortneriň alamaty).

Obýektiv barlaglar. Güýçli bolmadyk mitral daralmagynda we gan aýlanyşygynyň aýdyň bozulmalarynyň bolmadyk wagtynda näsagyň daşky görnüşi adaty bolýar. Daralmagyň derejesiniň artan ýagdaýynda öýken gipertenziýasynyň alamatlary köpelip başlaýar, seredişde “fasius mitralis” – mitral ýetmezçiligine häsiýetli yüz – näsaglarda mitral ýaňak gyzarmasy, dodagynyň we burnunyň ujunda gögerme emele gelýär. Keseliň agyr kliniki geçiş ýagdaýlarynda ganyň minut göwrüminiň juda peselmegi sebäpli “kül reňkli gögerme” peýda bolýar.

Ýüregiň töweregine seretmek we palpasiýa: Döş kapasasyna seredilende we el bilen barlananda “ýürek küýküsini” görmek bolýar. Ol döş süňküniň aşak bölegini öz içine alýar. Onuň emele gelmegi sag garynjygyň gipertrofiýasy we dilatasiýasy bilen baglydyr.

El bilen barlananda ýüregiň depejiginiň itgisi anyklanylmaýar.

Fiziki agramdan soň näsaglary çep gapdalyna ýatyryp, demini saklamagy haýyş edilip barlag geçirilende, ganyň daralan mitral deşiginden geçýänligi sebäpli diastoliki ýürek titremesi “pişik myrlamasy” anyklanýar. Şeýle hem barlagda “iki çekijik” alamaty položitel bolýar. Bu alamaty barlamak üçin elniň aýasyny ýüregiň depejiginiň

üstüne we barmaklaryňy çep parasternal çyzyk boýunça ikinji gapyrga ara goýmaly. Şonda çapak çalnan ýaly I ton – “birinji çekiçjik urgusy” aýaň üstünde we II tonuň güýçlenmesi – “ikinci çekiçjik urgusy” barmaklaryň ujunda anyklanylýar. ÇAWDD-da näsaglarda seredişde we el bilen barlananda epigastral töweregiň ýokarky böleginde sag garynjygyň gipertrofiýasy sebäpli “ýürek itgisi” anyklanylýar.

Perkussiyada ýüregiň otnositel we absolýut serhetleri çepe we saga ulalan. Gijiräk mitral gabsalarynyň otnositel ýetmezliginiň goşulmagy sebäpli çep garynjygyň gipertirofirlenmegi sebäpli serhetiň çepe ulalmagy hem mümkin.

Auskultasiýada ýüregiň depejiginde I ton güýçlenen (çapak çalyjy); diastolanyň başynda mitral gabsalaryň güýçli hereketi esasynda “mitral klapanyň açylma tonuny” anyklamak bolýar. Şeýle hem auskultasiýada III nokatda – öýken arteriýasynyň üstünde II tonuň güýçlenmesi we II tonuň ikilenmesi (öýken we aorta klapanyň deň ýapylmazlygy) anyklanýar.

I tonuň “çapak çalyjy” güýçlenmegi, II tonuň ýokarlanmagy we mitral gabsanyň açylma tony üç bölekden ybarat bolan “bedene ritminiň” peýda bolmagyna getirýär.

ÇAWDD sebäpli I nokatda diastoliki ses diastolanyň aýry-aýry döwürleri peýda bolýar. Diastolanyň başynda – protodiastoliki, ortasynda – mezodiastoliki we soňunda – presistoliki sesler alynýüregiň işeňňir ýapylmagy sebäpli peýda bolýar. Diastoliki sesi ýeňil anyklamak üçin az-kem fiziki agram berlenden soň, näsagy çep gapdalyna ýatyrmary we şol ýagdaýda V gapyrga arada öňki ýa-da orta goltuk asty çyzykda ýüregi diňlemeli ÇAWDD-da öýken arteriýasynda basyşyň ýokarlanmagy onuň gabsalarynyň otnositel ýetmezçiligine getirýär, şol sebäpli III nokatda hem Grehem-Stilliň diastoliki sesiniň eşidilmegi mümkin.

Näsaglaryň pulsý pes dolulykda we dartgynlylykda bolýar.

Käbir näsaglarda mersatel aritmýanyň bolmagy anyklanylýar. Gipertrofirlenen alynýüregiň ýaýjyk arteriýasyny gysmagy sebäpli sag tarap bilen deňeşdireniňde çepde puls örän gowşak. Sistoliki we diastoliki gan basyş peselen. Rentgen barlagda mitral konfigurasiýasy (14-nji a surat):

1) çep alynýüregiň gipertrofiýasy we öýken arteriýasynyň aýlawynyň giňelmegi sebäpli ýüregiň biliniň tekizlenmegi;

2) sag garynjygyň gan çykaryş böleginiň artykmaç gipertrofiýasynyň bolmagy sebäpli onuň serhediniň ýokary garşy ulalmagy;

3) mitral gabsanyň ýetmezliginiň utgaşyp gelmegi sebäpli çep garynjygyň serhetiniň çepe ulalmagy.

Öýkende – öýkeniň köki giňelen, damarlaryň suraty ulalan, parenhima fibrozirlenen.

EKG-de çep alynýüregiň gipertrofirlenmegi (*14-nji b surat*):

1) P diş I, aVL, V_{4-6} äkitmelerde ulalan we ikidepeli;

2) sag garynjygyň gipertrofiýasy $R_{III} > R_{II}, R_I$;

3) aVF, V_{1-3} ; äkitmelerde R beýik; I, aVR, V_{4-6} äkitmelerde S çuňňur; II-II, aVF, V_{1-3} äkitmelerde ST – aşak.

FKG-de – kesele mahsuslyk tonlaryň üýtgemegi we sesler eşidilýär.

EhoKG-de – garynjyklaryň, alynýürekleriň, klapanlaryň morfologi we funksional ýagdaýlary anyklanylýar (*14-nji ç surat*).

Gakylygyň umumy barlagynda özünde gemosiderin saklaýan makrofaglar “ýürek kemisligiň öýjükleri” anyklanylýar.

Ganyň umumy barlagynyň görkezmeleri esasy keseliň işjeňligine we miokardyň kompensator ýagdaýyna bagly.

Esasy gaýraüzülmeler:

1. Dowamly ýürek ýetmezçiligi;

2. Öýken arteriýasynyň anewrizmasy;

3. Öýken arteriýasynyň otnositel ýetmezçiligi;

4. Ýürek ritminiň we geçirijiliginiň bozulmalary;

5. Tromboemboliki gaýraüzülmeler (trombuň çep alynýürekde emele gelip beýnä, dalaga, böwrege we beýleki ulgamlara düşmegi).

Bejerilişi.

1. Rewmatizme we ýokançly endokardite garşy önüni alyş bejergileri.

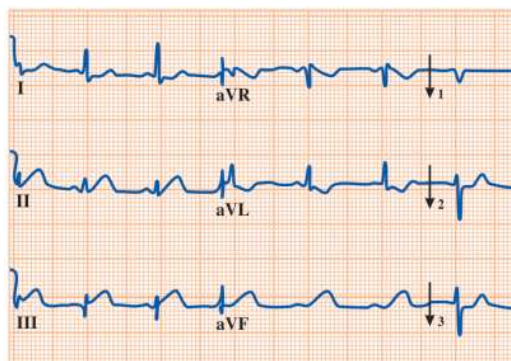
2. Peşew çykaryjylar – uly we kiçi gan aýlanyş aýlawlarynda doluganlyk bolanda belleniýär. Bu dermanlaryň artykmaç bellenmeginiň ýüregiň gysyp çykaryş ukybynyň peselmegi esasynda prerenal azotemiýanyň döremegine getirmegi mümkin.

3. β -adrenoblokatorlar – näsaglaryň ýagdaýyny otnositel kadalaşdyrmaga getirýärler. Wazodilatatorlary bellemek maslahat berilmeyär, sebäbi olar çetki garşylygy peseldip, reflektor tahikardiýanyň, kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenz dolulygynyň ýokarlanmagyna getirýärler.

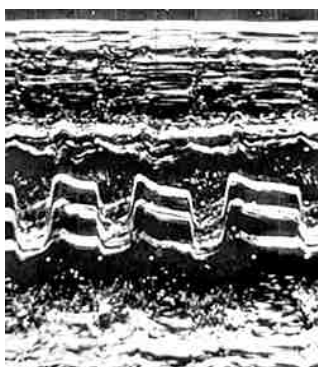
a) Rentgen suraty

b) Rentgen suraty

ç) EKG

14-nji surat. Mitral deşigiň daralmagynda goşmaça barlaglar

4. Antikoagulyantlar – tromboemboliki gaýraüzülmeleriň önüni almak ýa-da bejermek üçin näsaglara warfariniň, günde 80 – 160 mg aspirini ýa-da geparini bellemek mümkin. DÝÝ-niň goşulmagynda oňa garşy bejergini gurnamaly.

Hirurgiki bejergä görkezmeler. Keseliň alamatlarynyň agyrlaşmagy we ÇAWDD-nyň 1,2 sm²-den pes bolmagy, öýken gipertenziýaly agyr mitral daralmasynyň bolmagy hirurgiki bejergä görkezmelerdir.

3.7.3. AORTAL FIBROZ HALKANYŇ DARALMAGY

Meseläniň wajyplygy. Aortal klapanyň kemislikleri (AKK) aortanyň başlanýan ýeriniň daralmagyny (stenozy) we aortal klapanyň ýetmezçiligini öz içine alýar. AKK-lar duş gelşine görä mitral kemisliklerden soň ikinji ýerde durýar. Aortal klapanyň ýetmezçiligi erkeklerde aýallara garanda 10 esse köp duş gelýär. Aortanyň daralmasy köplenç aortal klapanyň ýetmezçiligi bilen utgaşyp gelýär. Diňe aortal daralma erkeklerde köp duş gelýär (aýallardan 2,5 esse köp). Mitral we aortal kemislikleriň utgaşyp gelmegi hem köplenç erkekleriň arasynda duş gelýär. AKK rewmatizm sebäpli döreyän şikesleriň hemmesiniň 10 – 45%-ine barabar. Aortanyň daralmasy patanatomyýa barlagynyň görkezmeleri boýunça hemme kemislikleriň 23%-ni tutýar. Aortal klapanyň ýetmezçiligi özbaşdak 14% ýagdaýda duş gelýär, olaryň 10%-i rewmatizm sebäpli dörän.

AKK-nyň sebäpleri. AKK-nyň esasy sebäbi rewmatizm we aterosklerozdyr. Bu kesel dörediji sebäpleriň orny erkeklerde we aýallarda her ýaş toparlarynda biri-birinden tapawutlanýar: 60 ýaş çenli 4:1 we 61 we ondan ýokary ýaşda tersine 1:6. Şeýle hem AKK-nyň sebäpleri: ýokançly endokardit, sifilisiň III döwri (gummoz), gipertrofiki kardiomiopatiýa bolup biler. Gipertrofiki kardiomiopatiýada anyklanylmadyk sebäplere görä, esasan garynjyklaryň arasyndaky germewiň gipertrofirlenmegi sebäpli subaortal stenoz döreyär.

Klapanlaryň zeperlenme çaltlygy olary dörediji sebäpleriň aýratynlyklary bilen bagly. Rewmatizm keselinde zeperlenme mitral klapanda 45,9% we aortal klapanda 13,6% duş gelýär. Ýokançly

endokarditde, esasan aortal klapanynyň, soňra aortal we mitral klapanlaryň, aterosklerozda we sifiliste, esasan aortal klapanynyň zeperlenmegi bolup geçýär.

Örän seýrek aortal gabsanyň ýetmezçiligi, şeýle hem şikes, birleşdiriji dokumanyň diffuz keselleri (Behterewiň keseli, rewmatoid poliartriti we başgalar) sebäpli bolup bilerler.

Aortal fibroz halkanyň daralmagynda gan aýlanyşyň üýtgemegi. Aortal deşigiň giňligi 50% daralanda, ol ganyň çep garynjykdan aorta geçmegine ep-esli päsgel berýär, 75% daralanda, ýüregiň minutda zyňyp çykarýan gany azalýar. Aortal deşigiň 10 – 20%-i galanda hem ýüregiň zyňyş mukdarynyň juda peselýänligine garamazdan, näsaglaryň ýaşawyş ukyby saklanýar (G.M.Solowýow).

Aortal stenozda ganyň aortadan fibroz halkasynyň daralanlygy üçin ganyň doly geçip bilmeýänligi sebäpli, çep garynjykda basyş köpeliýär. Ol bolsa Frank-Starlingiň kanuny boýunça çep garynjygyň işjeňligini köpeldýär. Şol sebäpli çep garynjygyň kompensator gipertrofirlenmegi, onuň işjeňliginiň ýokarlanmagy bolup geçýär. Soňra wagtyň geçmegi bilen çep garynjygyň dekompensasiýasy – tonogen, miogen dilatasiýasy bolup geçýär. Netijede, çep garynjygyň ýürekden bir minutda gany gysyp çykaryş ukyby peseliýär, soňky diastoliki we sistoliki göwrüm köpeliýär.

Bu ýagdaý soňra mitral gabsanyň otnositel ýetmezliginiň döremegine, çep alynýürekde, kiçi we uly gan aýlanyş aýlawlarynda wenez dolulygyna getirýär.

Aortal fibroz halkanyň daralmagyň kliniki alamatlary. Aortal daralmaly (AD) näsaglaryň klinikasy esasy keseliň (rewmatizmiň, aterosklerozyň we ş.m.) agyrllygy we aortal deşigiň daralyş derejesi bilen baglylykda peýda bolýan alamatlardan ybaratdyr.

AD-niň derejesine laýyklykda, näsagyň arzlary üç bölekden ybarat.

1. Näsaglar beýni gan aýlanyşynyň peselmegi sebäpli fiziki iş edilende baş aýlanmanyň, özünden gitmäniň ýüze çykýandygyna arz edýärler.

2. Koronar gan aýlanyşyň peselmegi sebäpli näsaglar ýüregiň töwereginde gysylma görnüşde agyrynyň peýda bolýandygyna arz edýärler. Bu agyrylar stenokardiýadan tapawutlylykda hiç ýere ýaýramayar we fiziki agram bilen baglanyşykly bolmayar.

3. Çep garynjygyň kompensator gipertrofirlenen döwürleri ýokary fiziki agramda hem arzlary bolmaýar. Çep garynjygyň de-kompensirlenmegi bilen olarda ilki fiziki agramda, soňra wagtyň geçmegi we keseliň agyrlaşmagy bilen sähel fiziki agramda we dynç-lyk ýagdaýda-da demgysma, ýüregiň çalt urmagy, tiz ýadamaklyk peýda bolýar. Kiçi gan aýlanyş aýlawynda gan aýlanyşyň bozulýan-lygy sebäpli näsaglarda üsgülewük, serozly gakylygyň gelmegi peý-da bolýar. Uly gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygyň bolýanlygy sebäpli näsaglar sag gapyrga ýaýynyň astynda agyrynyň we agramyň peýda bolýanlygyna we soňra aýakda, bedende çişň peýda bolýan-lygyna arz edýärler.

Obýektiw barlaglar. Seredilende, nasagyň derisiniň reňki öçügçi bolýar, çetki gögerme (akrasianoz), endamda çiş anyklanýar. Ýürek depejiginiň urgusy güýçlenen we çepe süýşen. Palpasiýada aorta deşiginiň gan geçiriji ýollarynda – Botkin nokadynyň üstünde we ikinji gapyrga aralykda sag tarapda – sandyrama – “pişik myrla-masy” alamaty duýulýar. Beýle ýagdaý ganyň çep garynjykdan aorta dar ýerden uly basyş bilen geçmekliginden döreýär.

Perkussiýada: AD-de ýüregiň serhedi çepe we aşak, soňra ýokary we saga ulalýar.

Auskultasiýada I ton adatdakydan peselen. Bu ýagdaý çep garynjygyň gysylma wagtynyň uzalmagy bilen düşündirilýär. Kâbir näsaglarda I ton bölünip goşalanýar. Bu ýagdaý sklerozirlenen aortal klapanalaryň kynçylykly açylyşy bilen düşündirilýär. II ton gowşaýar ýa-da asla eşidilmeyär (aortal klapanyň üýtgemegi, aortada basyşyň pes bolmagy sebäpli). Soňra kiçi gan aýlanyş aýlawynda, has dog-rusy öýken arteriýasynda basyşyň köpelmegi sebäpli ol ýerde II ton güýçlenýär.

Keseli aňlamakda auskultasiýa esasy orny eýeleýär. AD-de II we V nokatlaryň üstünde sistoliki ses eşidilýär. Ol sag tarapda çep tarapdan güýçli eşidilýär. Kâbir näsaglarda orta agyrylykly daralmada bu nokatlarda sistola döwründe artykmaç tonuň, “sistoliki güýçlen-mäniň” eşidilmegi mümkin.

Puls: goşarlardaky damarlaryň urmasy peselýär, haýallaşýar (bradikardiýa). Bu ýagdaý sistolanyň dowamlylygynyň kompensator uzalmagy bilen düşündirilýär. Sistoliki arterial basyş peselen.

Rentgen barlagy: başda ýüregiň işiniň kompensirlenen döwründe hiç hili üýtgemeleriň bolmazlygy mümkin. Soňra çep garynjygyň çep we alynýüregiň ýokara ulalmagy anyklanylýar. Dar aorta deşiginden ganyň güýçli geçýänligi sebäpli aorta giňelýär (15-nji a surat).

EKG. Aorta deşiginiň darlygy sebäpli, çep garynjygyň gipertrofiýasy bolup geçýär. Ol: 1) R-dişiň I - II s, aVR, we V5-6 äkitmelerde beýgelmegi; 2) S-dişiň II - III, AVF, V1-2-de äkitmelerde çuňlaşmagy; 3) ST segmentiň I - II, aVR we V5-6 äkitmelerde aşaklanmagy, görkezilen ýerlerde T-dişjagazyň peselmegi, P-niň beýik bolmagy; 4) ýüregiň elektrik okunyň çep tarap gýşarmagy; 5) ýüregiň Gisiň dessesiniň çep böleginde gabalmanyň bolmagy bilen häsiýetlenýär (15-nji b surat).

Deşiň daralyş derejesine laýyklykda EKG üýtgemeler:

1-nji derejede – EKG-de üýtgemeler ýok;

2-3-nji derejede – gipertrofiýa ýüze çykyp başlaýar;

4-nji derejede – gipertrofiýa doly görnüşde;

5-nji derejede – ýüregiň çep we sag garynjygyň gipertrofiýasy anyklanýar.

FKG auskultasiýada eşidilýän sesleri anyklaşdyrýar.

EhoKG barlagy keseliň keşgidini goýmakda esasy bolup durýar. Barlag esasynda klapanlaryň, garynjyklaryň, alynýüregiň morfofunksional ýagdaýy doly häsiýetlendirilýär (15-nji ç surat).

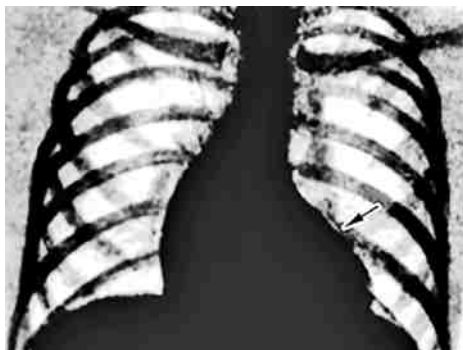
Aortal deşiň daralmagyny 5 derejä bölmek bolar (Sokolow, 1987):

0-njy dereje – keseliň bu derejesinde näsaglar arz edenoklar. Olar dürli görnüşdäki agramly işleri ýerine ýetirýärler;

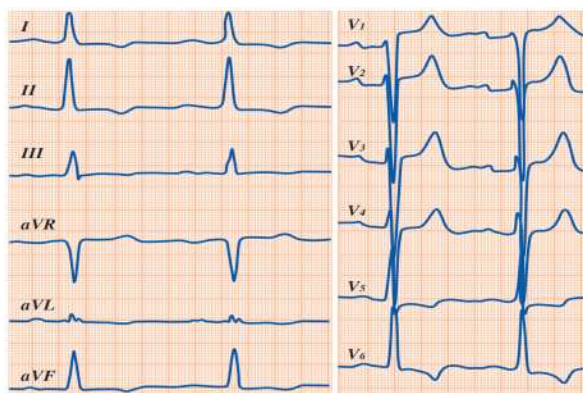
1-nji dereje – agyr iş edilende, käwagtlar dynç wagtynda hem baş aýlanma, kelle agyry, ýürekde we onuň töwereklerinde gysylma häsiýetli agyrynyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Şeýle hem agyr iş edilende bu näsaglarda demgysma, ýüregiň çalt urmagy, tiz ýadamak alamatlary ýüze çykýar.

2-nji dereje – bu keseliň hemme alamatlarynyň ýüze çykmagy, esasan hem kiçi gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygy bilen baglylykly kliniki üýtgeşikleriň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

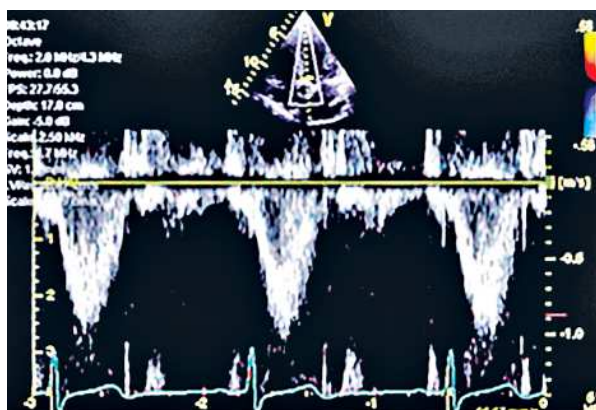
a) Rentgen suraty

b)EKG

ç) Eho KG

15-nji surat. Aortal deşigiň daralmasynda goşmaça barlaglar

3-nji dereje – ýüregiň işi doly bozulýar. Gan aýlanyşyň kiçi aýlawynyň bozulmasyna sag garynjygyň işiniň peselmesiniň alamatlary goşulýar. Şonuň bilen bir hatarda, bu näsaglarda ýürekde we beýnide gan aýlanyşy hem peselýär.

4-nji dereje – keseliň gaýraüzülmeleriniň: 1) ýüregiň fibrilýasiýasynyň geçmegi sebäpli duýdansyz ölümiň; 2) gipertrofirlenen ýürekde infarktyň emele gelmegi sebäpli gan aýlanyşyň birden peselmeginiň; 3) çep garynjygyň dekompensirlenmegi sebäpli durnukly ýürek ýetmezçiliginiň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Bejeriş: 1. Esasy keseli bejermek.

2. Ýürek ýetmezligini bejermekde angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary, ýürek glikozidleri, diuretikler ulanylýar. Alynýürek titremesinde we geçirijiligiň peselmeginde degişli serişdeleri ulanmaly. β -adrenoblokatorlary, werapamili, nitratlary ulanmak bolanok. Peşew çykaryjylary hem örän seresaplylyk bilen ulanmaly.

3.7.4. AORTAL KLAPANYŇ ÝETMEZÇILIGI

Aortal klapanyň ýetmezçiligi (AKÝ) diýlip, haçanda aortanyň klapanlary çep garynjygyň diastolasy döwründe aortal deşigini onuň gysgalmagy, бүрüşmegi, ýyrtylmagy, fibroz halkanyň giňelmegi we ş.m. sebäpli doly ýapyp bilmeýänligi üçin ganyň yzyna aortadan çep garynjyga (aortal regurgitasiýa) gaýtmagyna aýdylýar.

AKÝ-de gan aýlanyşyň üýtgemegi. AKÝ-de sistola döwründe aorta geçen gan, garynjygyň diastolasy döwründe aorta klapanynyň doly ýapylyp bilmeýänligi sebäpli ýene yzyna, çep garynjyga düşýär. Bu ýagdaý çep garynjykda ganyň göwrüminiň köpelmegine, onuň işjeňliginiň ýokarlanmagyna – kompensator gipertrofirlenmegine getirýär. Wagtyň geçmegi bilen, çep garynjygyň miokardynyň dekompensirlenmegi, mitral klapanyň oňositel ýetmezçiligi we soňra kiçi hem-de uly gan aýlanyş aýlawlarynda wenez dolulygyň ýüze çykmagyna getirýär.

Aortal klapanyň ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary. Näsaglar ýüregiň işiniň kompensirlenen döwri hiç hili subýektiw alamatlara arz etmeýärler. Ýöne olarda esasy kesel bilen baglylykly arzlaryň bolmagy mümkin.

AKÝ sebäpli peýda bolýan arzlaryň bir topary aortadan bedene barýan ganyň az bolmagy sebäpi kelle we ýürek gan aýlanyşynyň peselme alamatlary bolup durýar. Olar ýüregiň üstünde, töwereklerinde fiziki agram bilen bagly bolmadyk agyrynyň peýda bolmagy, kellagyry, kelläniň güwlemesi, baş aýlanmak, özünden gitmek (çaşmak) ýaly arzlary öz içine alýar.

Arzlaryň beýleki bir topary çep garynjygyň dekompensirlenmegi sebäpli kiçi we uly gan aýlanyş aýlawlarynda wenez dolulygyň peýda bolmagy bilen bagly. Näsaglar ilki ýokary, soňra ýeňil fiziki agramdan soň demgysma, ýüregiň çalt urmagyna, gijelerine demgysma tutgaýynyň peýda bolmagyna, gury, seroz gakylykly üsgülewüğe, sag gapyrga ýaýynyň astynda agrama we agyra, endamynda çişň döremegine arz edýärler.

Kesellileriň taryhynda AKÝ-e getiren sebäpleri anyklamak bolýar.

Obýektiw barlaglar. Seredilende (gözden geçirişde):

- 1) deri örtügininiň reňki solak, agaran;
- 2) beýnä barýan ganyň urgusy bilen baglylykly kelläniň yrgyldamasy (“Mýussäniň simptomy”);
- 3) gözüň görejiniň urgusy;
- 4) boýun damarlarynyň urgusy “karotid tansy”;
- 5) barmaklardaky dyrnagy basanyňda – damarlaryň urgusynyň görünmegi – “kapilýar puls”;
- 6) ýüregiň depesiniň itgisi kadadakydan çepde we aşakda anyklanylýar.

Palpasiýada – ýaýjyk üsti arteriýanyň, aortanyň (sag tarapda II gapyrga arada) urgusy, ýüregiň depesiniň itgisi (çepe we aşaga süýşen) anyklanylýar.

Perkussiýada – ýüregiň otnositel we absolýut serhetleri çepe we aşaga, soňra ýokary we saga süýşen.

Auskultasiýada: 1) I ton – peselen (aortal klapanynyň doly ýapylyp bilmeýänligi üçin);

2) II ton – beter peselen ýa-da eşidilmeýär. Aorta klapanynyň näçe doly ýapylyp bilmeýänligine laýyklykda, II ton şonça pes bolýar.

3) Botkin we Erbe nokadynda, sag tarapda II gapyrga arada diastoliki ses eşidilýär. Başda diastoliki ses dyz-tirsek ýagdaýda gowy eşidilýär.

Näsaglarda sistoliki arterial gan basyş ýokary we diastoliki bolsa pes, goşardaky damarlaryň urgusy “beýik we çalt” bolýar (ganyň uly basyş bilen aorta tarap akmagy, soňra diastolada şonuň ýaly tiz yzyna akmagy sebäpli.

Şeýle hem AKÝ-de ýürekden daşky damarlary – but arteriýasynyň üstünde fonendoskop bilen diňlände, goşa ton “Traubeniň tony” we “goşalaşan Dýurazýeniň sesi” eşidilýär.

Rentgen barlagda çep garynjygyň, alynýüregiň we aortanyň giňelmegi anyklanylýar (*16-njy a surat*).

EKG-de çep garynjygyň we alynýüregiň gipertrofirlenme alamatlary anyklanylýar (*16-njy b surat*).

EhoKG – ýürekde AKÝ-de bolup geçýän morfo-funksional üýtgemeleri anyklamaga mümkinçilik döredýär (*16-njy ç surat*).

Keseliň gaýraüzülmeleri:

1) çep garynjyk görnüşli dowamly ýürek ýetmezçiligiň döremegi;

2) koronar we beýni gan aýlanyşygynyň peselmegi.

Bejergi: 1. Esasy keselleri bejermek;

2. AKÝ-de döreýän dowamly ýürek ýetmezçiligini bejermek. Angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary, damar giňeldijiler, ýürek glikozidleri, diuretikler, tahiaritmiýa ýagdaýynda β -adrenoblokatorlar bellenilýär.

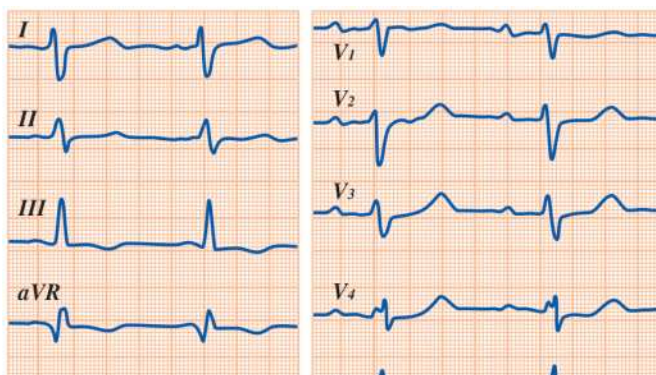
3. Ýüregiň töwereginde agyry bolanda uzak täsirli nitratlar, β -adrenoblokatorlar, kalsiniň antagonistleri bellenilýär.

4. Dowamly ýürek ýetmezligine laýyklykda berhiz, içýän suwy diureze laýyklykda azaltmak, iýmitde duzuň mukdaryny azaltmak bellenilýär.

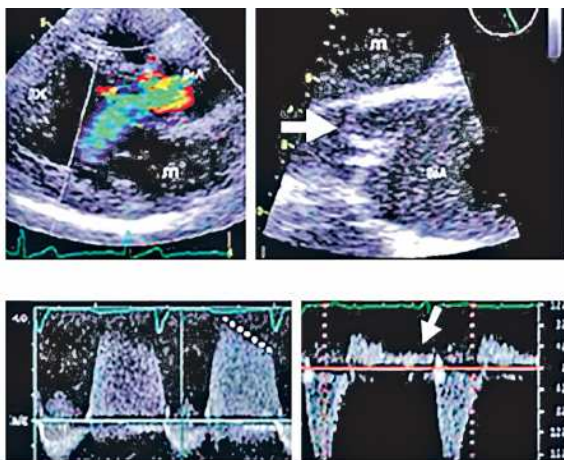
a) Rentgen suraty

b) EKG

ç) Eho KG

16-njy surat. Aortal gabsanyň ýetmezçiliginde goşmaca barlaglar

3.8. ÝOKANÇLY ENDOKARDIT

Keseliň kesgidi. Ýokançly endokardit (ÝE) diýlip, döredijileriň göni ýüregiň klapanlarynda, seýrek ýagdaýlarda diwar endokardynynda ýa-da dogabitdi keseller sebäpli zeperlenen endoteliýasynda ýerleşmegine we olaryň alawlamasyna, ýiti we ýiti asty septiki ýagdaýyň bolmagynda ganda döredijileriň aýlanmagyna, immun zeperlenme, tromboemboliýalar we beýleki gaýraüzülmeler bilen geçmege aýdylýar.

Keseliň ýaýraýşy. Soňky ýyllarda ösen ýurtlarda ýiti we ýiti asty ÝE-niň ýaýraýşy her 1000 hassahana ýerleşen näsagdan 0,16-dan 5,4 ýygylykda düş gelýär. Angliýada her ýyl ÝE boýunça 1000 keselli bejergi alypdyr, Italiýada, Germaniýa Federatiw Respublikasynda her million ýaşajya 16 ÝE-li näsag anyklanypdyr (Rossi L. et al., 1986). Patologoanatomiki seksiyada ÝE 0,57-den 3,2%-e çenli anyklanýar (Chomette G. et al., 1981). Köp ýurtlarda soňky ýyllarda IE-niň köpelyňligi bellenýär. Onuň köpelmegi döş kapasasynda geçirilýän operasiýalaryň, ýürek damar ulgamynda endowaskulýar barlag usullarynyň giňden ulanylmagy, klapanlaryň prolapsynyň köpelmegi, inýeksiýadan soňky absseiniň köpelmegi, damar içi narkotikleriň giňden ulanylmagy bilen bagly bolup durýar.

Kesel, esasan 20 – 50 ýaşlylaryň arasynda ýaýran. Erkekler zenanlardan IE bilen iki esse ýygy keselleýärler. Klapanlaryň ýygy zeperlenmegi keseliň aýry-aýry döredijileriniň bolmagy bilen bagly. Stafilokokkly ÝE-de mitral we aortal klapanlar deň zeperlenýärler, gök taýajyklyda – üç gabsaly klapan, salmonellezde – mitral gabsasy, brusellýozda – aortal klapan ýygy zeperlenýär. Umuman aortal gabsanyň zeperlenmegi olaryň hemmesiniň 60%-e golaýyny tutýar, bu san birinji ÝE-de 70% we ondan ýokary görkezijilere ýetýär (Ý.Ý.Gogin, B.P.Týurin, 1997).

ÝE-niň sebäpleri. Ýokançly endokardit köp sebäpli kesel bolup durýar. Eger endokardit barada taglymatyň esaslandyryjylarynyň biri Schottmuller (1910) esasy döredijisi diýip, ýaşyl çäýylan streptokokky hasaplan bolsa, şol ýyllarda Libman näsaglarda dürli mikroorganizmleri ýüze çykaryp, keseliň sebäbini dürli hasaplapdyr. 1960 – 80-nji ýyllarda ýokançly endokarditiň köp sebäplidigi barada düşünje

gutarnykly ornaşdy. Näsaaglaryň ganyndan dürli döredijiler: gram položitel we otrisatel bakteriýalar, kömelejikler, riketsiýalar, wiruslar ýüze çykarylady (keseliň toparlara bölünişine seret).

Döredijileriň ýerleşýän ýeri.

1. Ýiti dem alyş ýollarynyň keselleri.
2. Agyz boşlugynda hirurgiki bejergi.
3. Peşew ýollarynyň hirurgiki bejergisi we gurallar bilen barlaglary.
4. “Kiçi” deri alawlama keselleri.
5. Wena damarynda kateteriň uzak saklanmagy.

ÝE-niň döremegine ýygynlyga getirýän howply sebäpler.

1. Ýürekde dogabitdi we keseller sebäpli özgermeleriň öňden bolmagy.

2. Ýürekde we damarlarda hirurgiki bejergi.

ÝE-niň döremegine ýardam edýän sebäpler.

1. Bedeniň duýujy jogabynyň peselmegi.
2. Ýerli immunitetiň bozulmagy.

Keseliň döreýşi. Keseliň döreýiş yzygiderligi dört basgançakdan ybarat.

Birinji – ýokançly-zäherli basgançakda içki we daşky kesel dörediji sebäpleriň bolmagynda bedeniň olara garşy ýerli we umumy immun jogap berip bilijiligi peselýär we gana kesel döredijileriň düşmegi bolup geçýär. Soňra döredijileriň klapanlaryň üstüne çökmeği we “ikilenji” ýokançly ojagyň döremegi bolup geçýär. Şeýlelikde, ikinji septiki ojak emele gelýär. Ojagyň emele gelmegi ilkinji ÝE-de, esasan, aortal klapanda bolup geçýär. Onuň sebäbi gan aortadan geçende onuň klapan tarapyndan ýokary derejede sürtülmegi bolup durýar. Ikilenji ÝE-de bolsa döredijileriň ýerleşmegi klapanlaryň öňden dogabitdi ýa-da keseller sebäpli zeperlenen ýerinde bolup geçýär. Şeýle ojaklar uly damarlaryň diwarynda hem ýerleşip biler. Öň zeperlenmedik aortal klapanda döredijileriň we olaryň zäheriniň täsirinde interstisial walwulit bolup geçýär. Bu täsirleriň esasynda klapanda distrofiki alawlama üýtgemeleriň bolup geçmegi, onuň fibrinoid nekrozyna, başyň emele gelmekligine getirýär. Soňra zeperlenen klapanda täze trombuň emele gelmegi we onuň käbir ýagdaýlarda gopmagy gan bilen agzalaryň (böwregiň, dalagyň, ýüregiň, gözüň,

beýniniň we ş.m.) damarlaryna düşüp, tromboemboliki gaýraüzülmeleriň döremegine getirýär.

Keseliň ikinji – immun alawlama basgançagynda döredijileriň we olaryň zäheriniň täsirinde bedende immun toplumyň (autoantigeniň we autoantitelanyň) emele gelmekligi bolup geçýär. Şol sebäpli agzalarda immun, autoimmun alawlamalar: waskulit, nefrit, artrit, gepatit we ş.m. döreýär. Birnäçe ýagdaýlarda immun bozulmalaryň başdan bolmagy hem mümkin.

Keseliň üçünji – distrofiki basgançagynda agzalaryň işjeňliginiň bozulmasynyň (ýürek, böwrek ýetmezçiligi) kliniki alamatlary ýüze çykýar.

ÝE-niň dördünji – sklerotik basgançagynda agzalarda durnukly keselleriň – aortal klapanyň kemislikleriniň, dowamly glomerulonefritiň we başgalaryň döremegi bolup geçýär.

Ýokançly endokarditiň toparlara bölünişi. Häzire çenli ÝE-niň A.A.Dýomin we Al.A.Dýomin (1978) tarapyndan hödürlenlen toparlara bölünişi öz amaly ähmiýetini ýitirenok.

Ýokançly endokarditiň A.A.Dýomin we Al.A.Dýomin boýunça toparlara bölünişi

Sebäpleri	Döreyiş basgan- çaklary	Işjeňlik derejesi	Geçiş görnüşleri	Kliniko- morfologiki görnüşler	Agzalaryň zeperlenmeleri
1	2	3	4	5	6
Bakteriýalar: • grampolozitel: ýaşyl çäýylan streptokokklar; anaeroblar; enterokokk. • gramotrisatel: içege taýajyklilary, gök iriňi taýajyk, klebsiyella, proteý. • Bakterial koalisiýa - a-görnüşli	• Ýokançly - zäherli; • immun - alawlama; • distrofiki; • sklerotiki	ýokary (III) aram (II) pes (I)	Ýiti • ýiti asty • kadalaşma ýykgyňlykly • dowamly, gaýtalanýan	- Ilkinji - zeperlen-medik klapanda - ikilenji - öň zeperlenen klapanda	• Ýürek - infarkt, ýüregiň kemislikleri, miokardit, ritmiň bozulmagy, ýürek ýetmezçiligi; • Damarlar - gan inneler, waskulit, tromboemboliýa; • Böwrekler - glomerulonefrit, piýelonefrit, ýiti nefrotiki sindrom, infarkt, böwrek ýetmezçiligi;

1	2	3	4	5	6
• Kömelejikler: kandida, gis-toplazma aspergill.					<ul style="list-style-type: none"> • Bagyr: gepatit, sirroz; • Dalak - splenomegaliýa, infarkt, absces • Öýken - pnemoniýa, absces, infarkt; • Nerw ulgamy – meningoensefalit gemiplegiýa, beýniniň absessi.

Ýokançly endokarditiň kliniki alamatlary. Ilkinji nobatda, terapewtiň we kardiologyň işinde keseliň iň köp duş gelyän kliniki görnüşi hökmünde ýiti asty ÝE duş gelyär. Kesel bakteriýemiýa getirýän dürli sebäpleriň netijesinde başlap bilýär: angina, respirator keseller, furunkulýoz, okuma, kiçi hirurgiki we diagnostiki operasiýalar – dişiň ekstraksiýasy, tonzillektomiýa, sistoskopiýa, ginekologiki täsirler, alawlamalar. Ýöne soňky onýyllykda keseliň ilkinji sebäbini köplenç anyklap bolmaýar, göýä endokardit doly saglykda döreýän ýaly bolýar.

Umumy alamatlardan, ilkinji nobatda, hiç hili daşky täsirsiz döreýän we gün-günden dowam edýän göni däl görnüşli ysytmany (ýokary gyrgyzlyk) bellemelidir. Köplenç ysytmalar bilen bilelikde üşütme duş gelyär. Bu hem ýiti asty endokarditiň (ÝAÝE) ýygy alamatydyr. ÝAÝE bilen kesellän käbir näsaglaryň gyrgyzynyň subfebril, hatda kadaly bolup bilýändigini bellemeli. Bu näsaglar, ilkinji nobatda, aýdyň ýürek ýetmezçiligi bilen gaýraüzülen ýürek kemilikli, dowamly glomerulonefritli näsaglardyr, köplenç ýaşuly we gartaşan näsaglardyr. ÝAÝE-niň alamatlarynyň başga bir topary “çetki” görnüşe degişli. Muňa deriniň üýtgemeleri degişli – öň duş gelyän “süýti kofe” reňkli deri gözegçilik edilmeýär, köplenç näsaglaryň reňki ýer öwüşginli, solukdyr. Şeýle hem köplenç uzak wagtlap bejerilmedik näsaglarda “deprek barmaklary” we “sagat aýnalary” alamatlary gözegçilik edilýär. Deride goltugasty bölekde, gasyk ýygirtlary

larynda, butlarda we garynda ganöýmeler tapylýar. Konýuktiwanyň geçiji ýygrydynda biziň döwrümüzde seýrek gabat gelýän, ýöne sepsisde we ýokançly endokarditde duş gelýän nokatlaýyn gan inneleriniň (Lukin-Libmanyň alamaty) bolmagy mümkin. Deriasty ýagly gatlakda Janeweyiň, gözün düýbünde Rotuň gyzyly gemorragiki menekleriniň tapylmagy mümkin. Elleriň iç ýüzünde, dabanlarda el bilen barlap göründe Osleriň agyryly, dykyz, gyzyly düwünjikleri tapylýar. Morfologiýa taýdan olar damarlaryň endoteliýasynyň trombozydyr, mikotik aneurizmalýa waskulitdir.

Dürli ululykda we dürli ýerlerde ýerleşýän mikotiki aneurizmalaryň emele gelmegi bu kesele mahsusdyr. Aneurizmanyň ýyrtylmalarynyň käbir ýerleşýän ýerleri (garyn aortasy, beýniniň damarlarynyň aneurizması) ölüm howply bolup durýar.

Bogunlaryň zeperlenmesi köplenç ýokançly endokarditiň immunologik görnüşine mahsusdyr. Köplenç bu elniň aýalarynyň we dabanyň ownuk bogunlarynyň ýiti asimmetriki artritidir. Seýrek ýagdaýda has uly bogunlar zeperlenýär.

Keseliň çetki alamatlaryna, şeýle hem çalt ýüze çykýan horlanma degişli (bize iki hepdeňiň dowamynda 18 kg horlanan näsag duş geldi).

Agzalan çetki alamatlar soňky ýyllarda seýrek duş gelýärler, bu bolsa işjeň antibakterial bejerginiň ir başlanylmagy we döredijiniň aýratynlyklary bilen baglydyr. Ýöne bu alamatlary işjeň gözlemeli, sebäbi olaryň käbiri tapawutlandyryş anyklama üçin wajypdyr. Mundan başga-da endokarditiň “çetki” alamatlarynyň barlygy köplenç keseliň agyr geçişini we çaklamanyň gowy dældigini görkezýär.

Ýokançly endokarditde endokardyň zeperlenmesi keseliň klinikasynda esasy alamatdyr. Onuň ilkinji alamatlary rewmatizmdäkiden has ir ýüze çykýarlar, ýöne keseliň başlamagyndan ýürek zeperlenmesiniň emele gelmeginiň ilkinji alamatlarynyň ýüze çykmagyna çenli 2,5 – 3 hepde we ondan hem köp wagt geçýär. Ikilenji ýokançly endokarditde bu hadysa has agyrlaşýar, sebäbi hadysa üýtgän klapanlarda ösýär. Şunlukda, lukman öň durnukly geçýän ýürek kemisliginiň çalt progressirlenýändigini barada pikir etmeli bolýar.

Soňky onýyllykda ilkinji ýokançly endokarditde (IÝE) aortal

klapanlaryň ýetmezçiligi köp duş gelýär (60%-den 90%-e çenli). Şu ýagdaýda klapanlaryň endokarditiniň, mikrob wegetasiýalarynyň emele gelmeginiň we gabsa şikesleriniň döremeginiň esasy kliniki alamaty bolup Botkiniň nokadynda (III we IV gapyrgalaryň döş süňküne birleşýän ýeri) gün-günden güýjeýän we gödekleşýän protodiastoliki sesiň peýda bolmagy hyzmat edýär. Näsag öňe eglen ýagdaýynda bu ses güýçlenýär. Esasan hem, iri mikrob wegetasiýalarynda tiz wagtda aortal sistoliki ses peýda bolýar. Klapanlaryň perforasiýasynda çalt ýüze çykýan ýokary ýygýlykly seslere gözegçilik edilýär. Birden ýüze çykan gödek aortal ses aortal klapanyň gabsasynyň gopandygyny subut edýär (bu gutarnykly ýagdaýda EhoKG barlagda tassyklanylýar). “Aortal” arterial basyşyň peýda bolmagy çep garynjyk ýetmezçiliginiň alamatlary (demgysma, öýkeniň suwlanmasy) we aortal ýetmezçiliginiň beýleki alamatlarynyň (“karditleriň tansy”, Traubeniň tony, Winogradow-Dýurozýeniň sesi, Flintiň sesi we beýlekiler) peýda bolmagy bilen gabat gelýär. Bu alamatlar ýokançly endokarditinde rewmatizmdäkidən has ir emele gelýärler (aslynda, aortal ýetmezçiliginiň ilkinji emele gelmegi rewmatizme kän mahsus däldir). Olar aortanyň gabsalarynyň dargandygyny subut edýär. Mitral klapanda ilkinji ýokançly endokarditi dörende birinji nokatda gödek sistolik ses emele gelýär. Köp ýyllap gabsalaryň ýetmezligi gowy kompensirlenýär. Rewmatiki mitral ýetmezçiliginden tapawutlykda endokarditdäki mitral ýetmezçiligi klapanlaryň gödek dargamagyna getirip, köplenç ir çep ýürek ýetmezçiligini döredýär.

Ilkinji ýokançly endokarditiň ýygy alamaty, agyr we ölüm howply gaýraüzülmelere getirýän dürli organlaryň (böwrek, dalak, beýni, ahylaryň damarlary, çöž damarlary) tromboemboliýalary bolup durýar. Miokardyň infarktyna getirýän täç arteriýalaryň tromboemboliýalary seýrek duş gelýär. Bu ýagdaý olaryň gan aýlanyş aýratynlyklary bilen düşündirilýär. Diwarýany infeksiion endokarditi anyklamak kyn düşýär. Ol köplenç ýaşuly we gartaşan adamlarda, şeýle hem marantiki endokarditli näsaglarda, beýleki keseller (metastazly we umumy distrofiýaly howply täze döremeler, beýni gan aýlanyşynyň bozulmagy, dowamly böwrek ýetmezçiligi) hem bolanda gözegçilik edilýär. Köplenç diwarýany endokardit düýbünden anyklanylmaýar

ýa-da hadysanyň umumylaşmagynyň we sepsisiň döremeginiň gıçki tapgyrynda anyklanylýar. Gyzylödegiň üstünden geçirilýän EhoKG kliniki amala girizilenden soň, diwarýany endokarditiň, şeýle hem klapalaryň absseleriniň we ýüregiň içindäki fistulalaryň anyklanylyşy biraz gowulaşdy. Ikilenji ýokançly endokardit ýüregiň utgaşan reumatiki kemisligi bilen bile gelse, onda ol köplenç mitral klapany dargadyp, çalt ýüze çykýan ýetmezçilige getirýär. Ýöne seýrek ýagdaýlarda mitral deşiginiň gýralarynda mikrob wegetasiýalarynyň emele gelmegi netijesinde onuň mitral daralmasynyň alamatlarynyň güýçlenmegine getirmegi mümkin. Öýken arteriýasynyň klapalarynyň zeperlenmesi neşekeşlerde seýrek duş gelýär we onuň tiz ýüze çykýan ýetmezçiligine getirýär.

Miokardyň zeperlenmesi belli bir derejede ýiti asty ýokançly endokarditli näsaglarda morfologiki taýdan gözegçilik edilýär we tassyklanylýar, emma miokarditiň giňişleýin kliniki suraty seýrek duş gelýär. ÝE-de ýürek ýetmezçiliginiň emele geliş nukdaýnazarlary baradaky uzak wagtlaýyn jedeller (miokardit ýa-da ýüregiň klapalarynyň zeperlenmeleri) ýürek gabsalarynda kemislikleriniň çalt döremeginiň bähbidine çözüldi.

Perikardyň zeperlenmesi ÝE-de seýrek duş gelýär. Ýöne näme bolsa-da, streptokokk ýa-da gramnegativ endokarditinde, esasan hem, klapalaryň absseleri we miokardyň iriňli fistulalary bolanda döş süňküniň üstünde perikardyň sürtülme sesini diňläp bolýar. Iriňli perikarditiň döremegi hem mümkin.

Damarlaryň zeperlenmesi köplenç netijede, mikotiki anewrizmalary emele getirýän waskulytleriň döremegi gözegçilik edilýär. Damarlardaky waskulytlerden başga-da içki agzalaryň waskulytleri hem duş gelýär. Olaryň içinde iň howplusy kelle beýniniň damarlarynyň waskulytleridir. Olar bolsa beýni gan aýlanyşynyň geçiji we durnukly bozulmalaryna, damarlaryň mikotik anewrizmalarynyň ýyrtylmagyna getirýär. Netijede, çuň ysmazlardan we ölüme getirýän beýni komadan başlap, geçiji parezlere we gürleýşiň gysga wagtlyk ýitmegine çenli bolan beýni işjeňliginiň bozulmalary ýüze çykýar.

Öýkenleriň zeperlenmesi seýrek, esasan hem, ýüregiň sag böleginde ýerleşýän endokarditlerde duş gelýär. Agyr “septiki”

pnewmoniýalar, öýken arteriýasynyň şahalarynyň klapanlardaky infisirlenen tromblar bilen tromboemboliýalar, öýkeniň absstesleri gözegçilik edilýär.

Bagryň zeperlenmesi ÝE-de keseliň özüne we geçirilýän bejerilişe bagly bolup bilýär. Bagryň ýiti agyryly we sarylama getirýän infarktlary gözegçilik edilýär. Mundan başga-da toksiki, immun we garyşyk gelip çykyşly gepatit duş gelýär. Bagyr palpasiýada ulalan; USB-de dykyz we agyryly. Transaminazalar, bilirubiniň, göni we göni däl bölekleri, aşgar fosfataza ýokarlanýar, protrombin peselýär. Keseliň uzak wagtlaýyn geçişinde bagryň sirrozy emele gelip biler.

Böwrekleriň zeperlenmesi ÝE-de mydama duş gelýär diýlip hasap edilýärdi, ýöne soňky ýyllarda seýrek duş gelýär. Bu hadysa keseliň ösüşinde streptokokkyň ähmiýetiniň peselmegi we şowly bejeriş sebäpli bolmagy mümkin.

Köplenç halatlarda böwrekleriň infarktyna (agyry, gematuriýa) getirýän böwrek arteriýasynyň emboliýalary duş gelýär. Ýiti hem dowamly ýaýraň glomerulonefrit agyr geçmek bilen dowamly böwrek ýetmezçiligine getirip bilýär, ýöne soňky onýyllykda seýrek gabat gelýär.

Ýiti asty ÝE-niň laborator anyklanylyşy.

Ganyň umumy barlagynda leýkositleriň mukdary kadaly bolup bilýär ýa-da seýrek ýagdaýda leýkositoz we leýkopeniýa gabat gelýär. Leýkositler formulada käwagt miýelositlere çenli çepe süýşme bolýar. Bu bolsa keseliň agyr geçýändigini subut edýär we stafilokokklar hem-de gramnegativ mikroflor tarapyndan döredilen endokarditlerde duş gelýär. Gemoglobiniň we eritrositleriň mukdarynyň peselmegi keseliň irki häsiýetli alamaty bolup durýar. Kesel bejerilýän wagtynda anemiýanyň çaklama üçin ähmiýetli hasiýeti hem bar, ýagny sagalma we durnukly remissiýa döwründe bu görkeziji çalt kadalaşýar. EÇT-niň 50 – 70 m/s-a çenli tizlenmegi häsiýetli. Ýöne ýürek ýetmezçilikli, “gök” görnüşli dogabitdi kemislikli, ýaýran glomerulonefritli näsaglarda EÇT-niň pes bolmagy hem mümkin. Dalagyň aşu ulalmagynda trombositopeniýa ýüze çykýar. Köplenç gistiositleriň mukdary köp. Ganyň belok toparlarynyň barlagynda gamma-

globulinleriň ýokarlanmagy (30% we ýokary) belleniýär, şeýle hem alfa-2 globulinler köpeliýär. Infeksion hadysanyň işjeňligini görkezýän C reaktiw belok kesgitleniýär. Ýokary giperproteinemiýada käwagt Wassermanyň položitel hadysasy bolýar, bu bolsa anyklaýyşda käbir kynçylyklary döredip bilýär.

Ganda IgM-iň we IgG-niň ýokary mukdary kesgitleniýär, C₃ we C₄ komplementleriň fraksiýalary peselen. Köplenç AIK-yň derejesi beýgelen, bejerilişiň oňat netijelerinde onuň peselmegi gözegçilik ediliýär. Endokarditiň sebäbini kesgitlemek maksady bilen streptokokklara we stafilokokklara toparlaýyn antitelalary kesgitlemek synanyşygy şowly bolmady, ýöne käwagt stafilokokklara antitelalaryň beýgelen titrleri gözegçilik ediliýär.

Peşewiň barlagynda keseliň başynda ysytma albuminuriýasy, böwrekleriň infarktynda gematuriýa tapylýar. Ýaýraň glomerulonefrit ýüze çykan halatynda durnukly albuminuriýa, silindrlar, kadaly we üýtgän eritrositli hemişelik gematuriýa bolýar. Ýumajyk filtrasiýasynyň peselmegi esasynda, ganda moçewinanyň we kreatininiň derejeleriniň ýokarlanmagy mümkin.

ÝE-niň ehokardiografiki anyklanylyşy. Ýüregiň klapanlarynyň endokarditini ýüze çykarmakda ehokardiografiki barlagyň ähmiýeti sulardan ybaratdyr:

- 1) wegetasiýalaryň ýüze çykarylyşy;
- 2) klapan disfunksiýasynyň häsiýetnamasy;
- 3) ýokanjyň proteziň töweregine ýaýraýşynyň identifikasiýasy;
- 4) hirurgiki bejerginiň zerurlygyna we wagtyňa täsir edýän çaklama maglumatlarynyň kesgitlenilişi.

ÝE-niň tapawutlandyрма anyklanylyşynyň soraglary. ÝE anyklanylanda, ony laborator maglumatlary we kliniki alamatlary meňzeş bolan beýleki kesellerden tapawutlandyrmak zerur bolany üçin kynçylyklar ýüze çykýar. Kliniki amalynda ýalňyşlyklaryň köpüsi reumatizm, ulgamlayyn gyzyl gurt, limfogradulematoz ýaly kesellerde duş gelýär.

Kliniki anyklaýjy alamatlar.

Uly alamatlar: 2 sany aýratyn alnan ekimlerde položitel gemokultura, ÝE-e mahsus bolan mikroblaryň ösüşi, EhoKG-de en-

dokardyň zeperlenmesiniň alamatlary – klapan gurluşlaryndaky ossillirlenýän ösmeler, klapan regurgitasiýasynyň bolmagy, klapanlaryň absessi.

Kiçi alamatlar: ýüregiň başdaky keselleri ýa-da narkotikleriň wena içine goýberilmegi, 38°C-den ýokary gyzgynly ysytma, waskulytler, immunologiki hadysalar, sag ýürek endokarditinde öýken arteriýasynyň emboliýalary, položitel gemokultura.

ÝE-niň bejerilişi. Kardiohirurgiýada we antibiotikleriň, immunorun tutujy we stimulierleýji dermanlaryň öndürilişinde soňky ýyllarda uly üstünlikleriň bolanlygyna garamazdan, ÝE-niň bejerilişi biziň günlerimizde hem kyn mesele bolup durýar.

Bakteriologiki barlaglarda alnan gemokultura bolan duýujylyga görä antibiotikleri saýlap almak örän wajypdyr. ÝE-de ulanylýan antibakterial serişdeleri, mümkin boldugyça, w/i damjalaýyn goýbermeli. Haçanda gemokultura belli bolmasa, ýöne dörediji streptokokk hasaplanylsa, onda bejerilişi penisillinden we onuň önümlerinden başlaýarlar. Beýleki antibiotiklerden tapawutlykda aýratyn hem kokklar tarapyndan döredilen keselleri bejermekde penisillin biziň günlerimize çenli öz bejeriş ähmiýetini ýitirmän geldi. Köplenç penisilliniň natriý duzunyň ýokary mukdary ulanylýar 20 – 30 mln birlik (günde damjalaýyn, w/i). Keseliň 3 – 6-njy gününde bedeniň gyzgynynyň birden pese düşmegi we umumy ýagdaýyň gowulaşmagy bejerginiň netijeliligini görkezýär.

Has giň täsire ampisillin we onuň sulbaktam bilen utgaşan görnüşi – unazin eýedir. Olar 6 – 10 g/günde mukdarda w/i goýbermek bilen ulanylýarlar. Böwrekleriň filtrasiýanyň pese düşmegine we böwrek ýetmezçiliginiň alamatlarynyň döremegine getirýän zeperlenmesinde dermanyň mukdary azaldylýar. Bu düzgün ähli antibiotiklere degişli.

Stafilokokk endokarditlerinde 8 – 12 g/günde mukdarda oksasilin ulanylýar.

Gök iriň taýajygy tarapyndan infeksiýa endokarditini bejermekde penisilliniň toparyndan esasan piopen (karbenisillin) 1 gije-gündizde 15 – 20 g mukdarda ulanylýar.

Aminoglikozidlerden köplenç gentamisin (240 – 360 mg/günde), şeýle hem netilmeisin (240 – 360 mg/günde), tobramisin we amikasin

ulanylýar. Şu toparyň ählisi eşidiş nerwi üçin zäherlidigini we böwre-gi zeperläp, onuň yetmezçiliginiň ýüze çykmagyny çaltlandyryandy-gyny ýatda saklamalydyr. Şonuň üçin uly ýaşly, gartaşan endokarditli näsaglarda aminoglikozidleriň mukdaryny azaltmaly.

Sefalosporinler streptokokk we stafilokokk ýokançlarynda örän peýdalydyr. ÝE-ni bejermekde islendik sefalosporinler w/i goýberilýän görnüşde ulanylýar. Köplenç sefazolin, klaforan, sefa-mandol, sefuroksin, fortum, seftriakson ulanylýar. Olaryň mukdary 1 gije-gündizden 6,0-dan 10,0 grama çenli bolýar. Geçirijiligi gowy bolsa, bejerilişiň soňunda sefalosporinler içilýän görnüşinde hem ulanylýar (sefaklor 2 – 4 g/günde, sefiksim – 800 mg/günde). Sefalosporinler köplenç ýagdaýda beýleki antibiotikler bilen utgaşdyrylýar, ýokary wirulentlikde olary gentamisin we ampisillin bilen utgaşdyr-mak mümkin. Şu agzalan toparlardaky dermanlar keseliň remissiýa döwrüniň ýüze çykmagyna getirmeyän bolsalar, onda “ätiýaçlyk to-parlarynyň” antibiotikleri ulanylýar. Olardan esasysy wankomisindir. Ol her 12 sagatdan 1,0 g mukdarda w/i damjalaýyn goýberilýär. Bu derman stafilokokklara, streptokokklara we gramnegativ mikroor-ganizmlere garşy peýdalydyr. Gynansak-da, ol zäherlidir, ýagny çalt goýberilende gistaminiň bölünip çykyşyny üpjün edip, “gyzyl adam” sindromyny we arterial basyşynyň peselmegini ýüze çykarýar. Şeýle hem eşidişiň ýitmegi, agyr neýtropeniýalaryň döremegi mümkin.

Rifampisin – ilkibaşda ftiziatrlar tarapyndan ulanylýardy, ýöne soňra onuň grampozitiv we gramnegativ mikroorganizmlere bakterisid täsiri anyklanyldy. Rifampisin ÝE-ni bejermekde 900 – 1200 mg mukdarda w/i we içilýän görnüşde şowly ulanylýar. Zyýanly täsirlerden ol ähli biologiki suwuklyklary (peşew, nem, der) we kon-takt linzalary gyzyl-melewşe reňke geçirýär. Gepatitiň ýüze çykmagy hem mümkin. Ýöne şeýle-de bolsa, rifampisin stafilokokk endokar-ditli näsaglarda bejerişe durnuklylygy ýeňip geçýän derman serişdesi bolup durýar.

Kömelejikler tarapyndan döredilen endokarditleri bejermekde diflýukan we amfoterisin B₁ gije-gündizde 0,5 – 1 mg/kg mukdarda ýuwaşlyk bilen 3 sagadyň dowamynda damjalaýyn w/i goýberilýär. Keseliň aýratyn agyr geçişinde 1 gije-gündizde 1,5 mg/kg mukdary

goýberilip bilner. Derman örän zäherli, tromboflebitleri, böwrekleriň zeperlenmesini, anemiýany, polinewriti ýüze çykarýar. Şonuň üçin ol lukmanyň gözegçiligi astynda ulanylmalydyr.

ÝE-niň öňüni alyş çäreleri. ÝE-niň öňüni alyş çäreleri rewmatiki, dogabitdi we protezirlenen ýürek kemislikli näsaglarda, şeýle hem bu keselden bejerilen adamlarda geçirilýär. Bu topara şeýle hem mitral klapanyň prolýapsy, gipertrofiki kardiomiopatiýa bilen kesellän näsaglar, mundan başga-da gemodializ geçirilýän näsaglar degişli edilýär. Rewmatizmdäkiden tapawutlykda, bu öňüni alyş çäreleri döwürleýin bolman, dürli hili hirurgiki we urologiki täsirlerde (dişleriň aýrylmagy, tonsillektomiýa, sistoskopiýa, ginekologiki we içegedäki hirurgiki bejergiler) geçirilýär. Köplenç stomatologiki täsirlerde ampisillin günde 4 g we augmentin günde 2 g mukdarda, täsirden 2 gün öň we 2 gün soň ulanylýarlar. Aşgazan-içege ýolundaky hirurgiki bejergide, ginekologiki we urologiki operasiýalarda günde 4 g mukdarda ampisillin 240 mg gentamisin we günde 2 – 3 g mukdarda augmentin ýa-da unazin, netilmisin bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Öňüni alyş bejerginiň tertibi öňki ýalydyr, ýagny operasiýadan 2 gün öň we 2 gün soň ulanylmaly. Emma käbir awtorlar täsir etmeden öň we soň bakterisid mukdarda antibiotigi ýeke gezek goýberýärler.

IV BAP

IÝMIT SIŇDIRIŞ ULGAMYNÝŇ KESELLERI

4.1. DOWAMLY GASTRIT

Dowamly gastrit (DG) bu aşgazanyň nemli bardasynyň dowamly distrofiki alawlama keselidir. Ol aşgazanyň hereket ediji, geçirijilik işjeňligini peseltmek esasynda keseliň dürli kliniki alamatlarynyň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

DG-niň ýaýraýşy. DG giňden ýaýran keselleriň biri bolmak bilen, dünýädäki uly ýaşly ilatyň 40 – 50%-den hem köpräginde duşýar. DG iýmit siňdirmegiň ulgamyň keselleriň hemmesiniň 35% töwereginde, aşgazan keselleriniň bolsa 60 – 85%-ini tutýar. Ýaş ýokary galdygyça, DG keseli bilen keselleýänleriň sany her ýylda 1,4% ýokarlanýar.

Aşgazanyň anatomo-fiziologiki aýratynlyklary. Aşgazan gurluşy boýunça kardial, düýp (fundal), beden, antral, piloriki bölümlere bölünýär. Morfologiki nemli, nemli bardanyň aşagyndaky, muskul, sirroz gatlaklara bölünýär.

Nemli barda silindriki epiteliýa bilen örtülen. Bu bardada, şeýle hem esasy we goşmaça mäs epiteliýalary ýerleşýär.

Aşgazanyň esasy fiziologiki ähmiýetleri:

1. Iýmiti fiziki-himiki taýdan işläp taýýarlamak:

- proteolitik fermentleri: pepsin (işjeňligi 1,5 – 2,0 pH-de); gastriksin (işjeňligi 3,2 – 3,5 pH-de) fermentleri bölüp çykarmak bilen beloklary özleşdirmek;

- duz kislotasyny (basal aşgazan şiresiniň göwrümi 50 – 100 ml; umumy turşulyk – 40-60 mmol/l; erkin HCl – 20-40 mmol/l; baglanyşykly HCl – 10-15 mmol/l; umumy kislota emele gelmeklik debit sagat – 1,5-5,5 mmol; erkin HCl-yň debit sagady 1-4 mmol) bölüp çykarmak;

- lipaza (işjeňligi 5 pH-de), ferment bölüp çykarmak bilen ýaglary özleşdirmek.

2. Hereketlendiriş işjeňligi.
3. Iýmit geçiriş.
4. Bölüp çykaryş – moçewinany bölüp çykarýar.
5. Gemopoeza gatnaşmak (B_{12} witamininiň we Fe-niň sorulmagyna gatnaşýar).
6. Suw – duz çalşygyna, ganyň PH-ni bir derejede saklamaklyga gatnaşmak.

Dowamly gastritiň sebäpleri. Kesel içki we daşky kesel dörediji sebäpleriň täsir etmeginden döräp biler.

Daşky kesel dörediji howply sebäplere: iýmitiň hiliniň we onuň ulanylyşynyň tertibiniň uzak wagtlap bozulmagy; iýmitiň tiz iýilmegi ýa-da agyz boşlugynda zeperleriň barlygy sebäpli iýmitiň doly özleşdirilmezligi; dermanlaryň birnäçesiniň yzygiderli ulanylmagy; zyýanly maddalaryň – spirtli içgileriň, çilimiň, nasyň ulanylmagy; kär sebäpli zyýanly maddalaryň täsirleri degişli. Şeýle hem daşky sebäplere infeksiýanyň – Helikobakter pyloriniň (HP) täsiri esasynda DG-niň döremegi degişli. Şu topara döreýiş aýratynlyklaryny göz önüne tutmak bilen F.I.Komarow we beýlekiler (1996) duodenogastral reflýuks sebäpli gastritleri hem goşýar.

Dowamly gastritiň endogen sebäplerine aşgazanda dogabitdi ýa-da soň ýüze çykan biologiki kemligiň bolmagy; dowamly infeksiýalar; endokrin keseller; beýleki ulgamlaryň kesellerinde reflektor täsir; madda (demir, peşew turşusy) çalşygynyň bozulmalary, dowamly ýürek-damar ýetmezçiligi, autointoksikasiýa (uremiýa), allergiýa degişli.

Dowamly gastrit ýiti gastritden soň örän seýrek döreýär.

DG-niň ösüş yzygiderliligi. Daşky kesel dörediji howply sebäpleriň täsir etmeginde ilki bilen aşgazanyň piloriki bölümüniň nemli bardasynyň goraýjy fermenti sulfatazanyň (aşgazan şiresiniň düzümini kadaly ýagdaýda saklaýan ferment) işlenip çykarylyşy bozulýar we örtük epiteliýalaryň apikal bardasy zeperlenýär. Keseliň bu basgançagynda aşgazanda ilki funksional, soňra alawlama üýtgeşmeler döreýär. Alawlama-distrofiki üýtgeşmeler, ilki aşgazanyň ýüzleý, çuňňur ýerleşen bardalarynda bolup geçýär. Şeýle morfologiki üýtgeşmeler esasan dowamly bakterial gastritde (DBG) duş gelyär. Wagtyň geçmegi bilen alawlama-distrofiki üýtgeşmeler aşgazanyň ýokarky böleklerine hem geçýär we bu ýagdaýda atrofiýa, limfoplazmositar infiltrasiýa goşulýar.

Aşgazanda ýaýran atrofiýanyň DBG-den soň (orta ýaşly, gary adamlarda) döremegi bolup geçýär. Bu alawlama-atrofiýa syworotkada aşgazanyň, esasan, fundal böleginde ýerleşen pariýetal glandulositlere we Helikobakter piloriniň zäherine (antigene) mahsus antitelalaryň – IgG, IgA-nyň we gastriniň mukdarynyň ýokarlanmagy bilen subut edilýär. Şeýle dörän autoimmun gastrit köplenç malignizasiýa berýär – howply täze döreme keseline ýazýar.

Duodenogastral reflýuks sebäpli döreyän reflýuks gastritler – kislotlalaryň we lizolesitiniň aşgazanyň fundal bölegine sitotoksiki täsir etmekliginden döreyär. Bu gastrit aşgazanyň fundal böleginde ýerleşýär.

Endogen kesel dörediji howply sebäpleriň täsiriniň esasynda aşgazanyň fundal böleginiň mäs epiteliýalarynyň ösmegi peselýär. Bu ýagdaý nemli bardanyň atrofiýasyna, pilorizasiýasyna, enterizasiýasyna hem getirýär. Şunuň ýaly distrofiýaly, metaplaziýaly aşgazanyň fundal böleginde geçýän sowuklama ikilenji endogen gastrit diýilýär.

Käbir ýagdaýlarda ýaşlarda, neslinde DG bolanlarda, esasan aşgazanyň fundal böleginiň pariýetal glandulositlerine (goşmaça öýjüklere) mahsus autoantitelanyň emele gelmegi bilen ilkinji dowamly autoimmun gastrit (DAG) döreyär. Şeýle näsaglarda autoantitelanyň täsir etmeginden ilki nemli bardanyň bazal (esas) öýjükleriniň köpelmegi, soňra bolsa wagtyndan oň olaryň ölmekligi bolup geçýär. Bu ýagdaý bolsa nemli bardanyň tiz atrofirlenmegine getirýär. DAG bilen kesellänlerde malignizasiýa örän seýrek bolýar.

Görkezilen kesel dörediji sebäpleriň täsirinde bolup geçýän morfofunksional üýtgeşmeler aşgazanyň iýmit siňdiriş, sekretor, hereket ediş, iýmit geçiriş we beýleki işjeňliklerini bozýarlar we keseliň esasy kliniki alamatlarynyň (aşgazan, içege dispepsiýasynyň, agyrynyň, sekretor üýtgeşmeleriniň we başgalaryň) peýda bolmagyna getirýärler.

Dowamly gastritiň toparlara bölünişi. DG-niň doly toparlary 1966-njy ýylda. S.M.Ryss tarapyndan hödürlendi, emma ol kesele bolan täze goraýşy öz içine alanok.

Soňky ýyllarda (1973ý.) R.G.Striskland we I.R.Maskaý tarapyndan täze toparlara bölünişi hödürlendi. Ol boýunça DG-leri iki görnüşe: DAG we DBG bölýärler, refluks gastrite bolsa özbaşdak görnüş hökmünde seredýärler.

T.A.Kolsow, A.I.Şatihin (1984), L.J.Aruin (1988), I.I.Gonçar-ik (1994) we başgalar bu toparlara: himiki we fiziki maddalaryň täsiri esasynda dörän DG-ni; garyşyk AB gastriti; DG-niň aýratyn görnüşlerini; idiopatiki (anyklanylmadyk sebäpler we ösüş yzygiderligi boýunça döreýän) DG-ni goşmagy teklipl etdiler.

F.I.Komarow we A.W.Kalinin (1996) aşgazanyň fundal böleginde bolup geçýän autoimmun zeperlenmesiz endogen atrofiki zeperlenmäni hem toparlara bölünişe goşmaklygy hödürleýärler.

Dowamly gastritiň toparlarynyň görnüşleri.

I. DG-niň – esasy görnüşleri:

1. Antral gastrit (B görnüşli gastrit);
2. Fundal gastrit: a) ilkinji (endogen) gastrit; b) ilkinji autoimmun gastrit (A görnüşli gastrit);
3. Reflýuks gastrit.

II. Goşmaça häsiýetnama:

1. Gastroskopiýanyň netijesi boýunça: a) ýüzleý; b) gipertrofiki; ç) atrofiki;
2. Gistologiki barlag boýunça: a) ýüzleý; b) atrofiki (orta, güýçli, piloriki, gurluşynyň içege görnüşli üýtgemegi); ç) atrofiki – giperplastiki.
3. Aşgazanyň sekretor funksiýasyna laýyklykda: a) ýokarlanan sekretor işjeňlikli; b) kadaly sekretor işjeňlikli; ç) peselen sekretor işjeňlikli (gipoasid, anasidli).

III. Kliniki döwri:

1. Ýitileşen;
2. Remissiýa.

Dowamly gastritiň kliniki alamatlary. Dowamly gastrit (DG) üçin umumy arzlara: bedende gowşaklygy duýmaklyk, agyrynyň gylç görnüşli ösüntginiň aşak töwereginde bolmagy, esasan nahar iýlen wagty ýa-da ondan soň basym güýçlenmegi, ýürek bulanma, gusmak degişli. Endogen gastritde agyrynyň bolmazlygy hem mümkin. DBG-li näsaglar işdäniň saklananlygy ýa-da ýokarylygy, sary gaýnama), turşuly gägirme, iç gatama hakynda maglumat berýärler.

DAG-da näsaglar işdäleriniň pesdigine, gägirmäniň porsan ýumurtganyň ysy ýaly ys bilen bolýanlygyna, köplenç içleriniň geçýänligine arz edýärler. Reflýuks gastritliler bolsa aýly gägirmä, öt bilen

gusma arz edýärler. Umuman, DG-niň alamatlary 4 sany esasy sindromdan – aşgazan dispepsiýasyndan, iç ýellenmeden, içege dispepsiýasyndan we astenonewrosteniki sindromyň alamatlaryndan ybarat. Näsaglaryň keseliniň taryhynda daşky we içki kesel döredijileriň täsiriniň barlygy (etiologiýa seret) anyklanýar. Obýektiw barlagda – seredişde näsaglaryň umumy ýagdaýy kanagatlanarly. DAG-ly näsaglaryň birnäçesinde seredişde awitaminoza we anemiýa, giperkortisizme (derileriniň garalmasy) häsiýetli bolan üýtgeşmeleriň, horlanmanyň tapylmagy mümkin. Palpasiýada keseliň ýitileşen döwründe gylyç görnüşli ösüntginiň aşak töwereginde agyry, muskulalaryň dartgynlygy anyklanylýar. Şeýle hem DBG-li näsaglarda parasimpatiki nerwiň täsiriniň agdyklygy sebäpli gyzył dermatografizm, eliniň we aýagyň çyglylygy, çetki gögerme, gipotoniýa anyklanýar.

DG-ni anyklamakda goşmaça barlaglaryň geçirilmegi esasy orny eýeleýär.

Keseliň funksional barlaglar esasynda anyklanyşy:

1. Aşgazanyň sekresiýasyny fraksion, asidotest usullar bilen barlamak. DBG we Reflüks gastritde aşgazanyň işjeňligi saklanan ýada köpelen, DAG-da bolsa peselen. Esasan bazal HCl-iň debit sagadyň 1 mmol-dan pes bolmagy näsagyň DAG bilen kesellänliginiň ýokary derejede subutnamasy bolýar.

2. Aşgazanyň hereket ediş işjeňligi ballono-kimografiki, elektrogastrografiýa, endoradiozondirleýji usullar bilen, köplenç rentgen barlaglarynyň esasynda anyklanylýar. DBG üçin giperkinetiki we DAG üçin gipokinetiki bozulmalar häsiýetli.

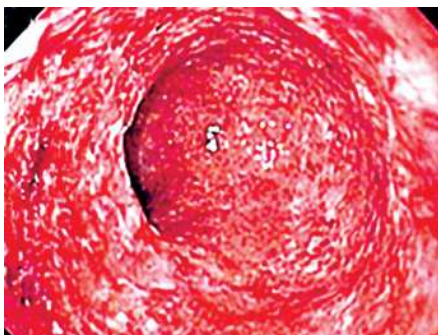
3. Rentgen barlagynyň aşgazanyň morfofunksional ýagdaýyny, nemli bardanyň atrofiýasyny (DAG), gipertrofirlenen ýagdaýlaryny (DBG), geçiriji ukybyny, hereket ediş işjeňligini anyklamakda uly amaly ähmiýeti bar.

4. Fibrogastroskopiýa usuly soňky ýyllarda aşgazan kesellerini anyklamakda esasy barlag hasaplanylýar. Endoskopiki barlag esasynda gastritiň 3 görnüşü: ýüzleý, gipertrofiki we atrofiiki üýtgeşmeli görnüşleri anyklanylýar. Gastroskopiýa usuly keseliň ýerleşişini, häsiýetini we ýaýraýşyny anyklamaga mümkinçilik berýär (17-nji a, b, ç suratlar).

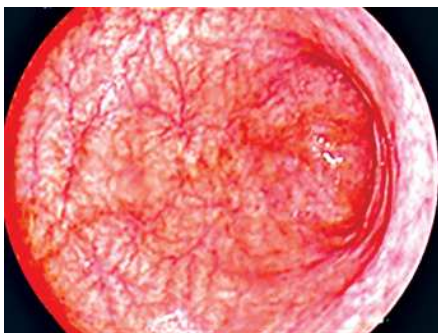
a) Kadada

b) Gipertrofiki gastrit

ç) Atrogiki gastrit

17-nji surat. Aşgazanyň nemli bardasynyň gastroskopiki gornüşü

5. Biopsiýa. Endoskopiki kesel kesgidi hemme wagt gistologiki netije bilen deň gelip duranok. Şonuň üçin fibrogastroskopiýa geçirilýän wagty üýtgeşiklik bardyr diýlip pikir edilen ýerlerden (6 – 8 ýerden) keseli gistologiki anyklamak maksady bilen biopsiýa materialyny almaly. Biopsiýa etmek bilen – beýleki keselleriň, esasan howply täze döremäniň barlygyny anyklamak bolýar. Gistologiki barlag esasynda DG-niň ýüzleý, gipertrofirlenen, máz epiteliýalary atrofiýasyz we atrofiýaly gastritler anyklanylýar.

6. Laborator barlaglar. Aşgazanyň piloriki epitelial mázleriniň töwereginden material alyp, mikrobiologiki barlag geçirmek, Helikobakter pilorini – DBG-niň ýüze çykyşynyň sebäbini tapmaklyga mümkinçilik döredýär.

7. Immunologiki barlag esasynda DAG-da goşmaça öýjükler autoantitelanyň emele gelenligi, biohimiki barlagda bolsa näsaglaryň syworotkasynda gastriniň köpelendigi anyklanylýar. DBG-de syworotkada gastriniň möçberi az bolýar.

P.Ý.Grigorýewiň we E.P.Ýakowenkonyň (1990) görkezmesine görä, DBG ilki aşgazanyň nemli bardasynyň giperplaziýasy, syworotkada IgG we IgA-nyň köpelmegi bilen geçýär. Soňra wagtyň geçmegi bilen nemli bardada ikilenji atrofiýa geçýär, epiteliýalaryň arasyna limfositler, plazmatiki öýjükler üýşýärler, ýagny alawlama autoimmun häsiýeti alyp başlaýar. Bu döwürde syworotkada Helikobakter pilora garşy emele gelen antitelanyň konsentrasiýasy köpeliýär, immunoglobulinleriň möçberi bolsa azalýar. DAG-ly näsaglarda gaýraüzülme hökmünde laborator barlaglarda Fe we B₁₂ witamin ýetmezçiligi sebäpli anemiýa häsiýetli üýtgeşmeleriň – gemoglobiniň, eritropoeziň görkezijileriniň, umumy eritrositleriň sanynyň azalmagy we ş.m. tapylmagy mümkin.

Anyklanylşy. Keseliň kesgidini goýmakda:

1. Kliniki alamatlary: näsagyň arzlaryny, keseliň taryhyny (keseliň uzak geçýänligi, daşky täsir), obýektiv barlagyň netijesini;
2. Aşgazanyň şire çykaryş ukybyny;
3. Aşgazanyň nemli bardasynyň hereketiniň, geçiriji ukybynyň (rentgen, fibrogastroskopiýa, gastrobiopsiýa) häsiýetnamalaryny.
4. Laborator barlaglaryň (mikrobiologiki – Helikobakter pilori, immunologiki – pariýetal öýjükler antitela, Helikobakter pilo-

ra antitela, biohimiki – gastritiň möçberi) netijelerini göz önüne tutmaly.

Keseliň kliniki kesgidi:

1) aşgazanyň morfologiki we gastroskopiki häsiýetnamasyny: gastritiň ýüzleý, mázleriň atrofiýasyz zeperlenmegi, atrofiği, gipertrofiği, eroziw we beýleki görnüşleri;

2) aşgazanyň sekretor ukybyny (ýokarlanan, saklanan, peselen: sähel, orta, aýdýň);

3) geçiş döwrüni: ýitileşen, ýitileşmäniň peselmegi, remissiýa;

4) hereket ediş işjeňliginiň (öt haltanyň, içegäniň we başgalar) ýokarlanmagy;

5) gaýraüzülmeler (gan akma, anemiýa we başgalar).

Bellikler: 1) DG-niň morfologiki häsiýetnamasy biopsiýa geçir-meklik bilen anyklanýar; 2) endogen gastritler anyklananda, olaryň döremegine getiren keseliň kesgidini hem ýazmaly.

Öňüni alyş. Ilkinji öňüni alyş daşky täsirleri – spirtli içgileri yzygiderli içmegi, çilim çekmegi, kâr sebäpli zyýanly maddalary we ş.m. aradan aýyrmakdan, kadaly ýymitlenmekden ybaratdyr. Endo-gen gastritleriň döremeginiň öňüni almak maksady bilen wagtynda bu keseli döredip biljek keselleri: gurçuklary, içege kesellerini, dowamly bagyr, öt, aşgazanasty máz kesellerini bejermäge üns bermeli.

Reflýuks-gastritiň döremeginiň öňüni almak maksady bilen günde 4 – 5 gezek kadaly möçberde nahar iýmek, garyn boşlugynda basyşyň ýokarlanmagyna getirýän sebapleriň – täretiň uzak wagtlap bolmazlygynyň, içiň ýellenmeginiň (metiorizmiň), biliň gaty çekilip guşalmagynyň, fiziki agramyň bolmazlygynyň ugrunda göreşmeli.

DG-niň ikinji öňüni alyş çäreleriniň arasynda degişli berhizi saklamak bilen birlikde, şypahana bejergilerini geçirmek esasy orny eýeleýär. Bu bejeriş mineral suwlary içmegi, bejeriş ýymitini, howa we fizioterapiýa, bejeriş bedenterbiýe maşklaryny öz içine alýar.

DBG-li näsaglar, esasan Boržomi, Železnowodsk, DAG-lylar bolsa Essentuki, Staro Russu, Truskawes, Morşin şypahanalaryna iberilýär. Türkmenistanda DG-li näsaglar Arçman şypahanasynda üstünlikli bejergi alýarlar. DAG-lylara mineral suwlaryny 20 – 30 minut nahardan öň, DBG-lilere bolsa 1,5 – 2 sagat nahardan soň içmek maslahat berilýär. DG-li näsaglar hemişe maşgala lukmanynyň gözegçiliginde bolup, dowamly öňüni alyş işlerini geçmeli.

Olar ýylda 2 gezek lukmanyň gözleginden geçmeli DAG-lylar, baş, howply täze döreme keseliniň döremeginiň howpy barlylar ýylda 1 – 2 gezek biopsiýa materialyny almak bilen fibrogastroskopiýa barlagyndan geçmeli (onuň bir gezegini rentgen barlagy bilen hem çalyssaň bolýar).

Bejeriş. Näsaglar, esasan, maşgala lukmanlarynyň gözleginde bejergi almaly. Keseliň has agyr geçýän görnüşleri hem-de keseliň kesgidini goýmagyň çylşyrymly ýagdaýlarynda DG-li näsaglar has-sahana bejergisini alyp bilerler.

Bejeriş iýmiti. DBG-de näsaglara 1-nji berhiz (mehaniki, termiki we himiki aýalýan), DAG-da – 2-nji berhiz (mehaniki aýaýan we himiki aşgazanyň sekresiýasyny ýokarlandyryýan) belleniýär. Näsaglaryň iýmitine et, balyk, gök önümlü çorba, berk bulýonlar goşulýar. Şeýle berhiz, esasan, keseliň ýitileşen döwri belleniýär. Soňra olar umumy iýmit tertibine geçirilýär. Bu döwürde DBG-lilere gury, ýiti, aşgazanyň şiresini ýokarlandyryýan şor, burç, sarymsak goşulyp taýýarlanan önümleri ulanmak bolmaýar. DAG-ly näsaglara süýt içmek, hamyrdan taýýarlanan täze naharlary, üzümi, mal ýaglaryny, mesgäni, gaýmagy ulanmak bolmaýar. Olara nahary wagtynda agyz boşlugynda gowy çeynäp ýuwutmagy hem öwretmeli.

Dermanlar bilen bejergi. DBG-de sebäbine görä bejergi: De-nol (wismutyň kolloidi) günde 1 – 2 gerdejik 3 gezek nahardan 30 min. öň ulanylýar (2 – 3 hepde). Antibakterial dermanlar: amoksisillin 0,5 günde 4 gezek, metranidazol 0,25 günde 4 gezek, klaritromisin 0,25 günde 2 gezek, furazolidon 0,1 günde 3 – 4 gezek ulanylýar (1 – 2 hepde).

Bu näsaglara, şeýle hem turşulyga garşy aşgarlaýjy gerdejik görnüşli dermanlar: wikalín, wikair, roter, gel görnüşli: almagel, fos-falýugel, gastrogel ulanylýar. Olar günde 3 – 4 gezek nahardan 1 – 2 sagat soň we gije ulanylýar. Agyryny aýyrmak we aşgazan şiresini azaltmak maksady bilen M_1 – holinoreseptorlaryň selektiw blokatorlary – gastrosepin (25 – 50 mg günde 2 gezek) ulanylýar. Aşgazanyň hereketiniň köpelmegi bilen döreyän dispeptiki üýtgeşmeleri aýyrmak maksady bilen metoklopramidiň topary – serukal, reglan 0,01 g günde 3 gezek ulanylýar.

DAG-y bejermekde döreyiş nukdaýnazarlara görä antigistamin, immunodepresant (plakwinil) dermanlary ulanmak bolar. Aşgazanyň alawlamasyny aýyrmak maksady bilen derman otlardan atgulak, çopantelpek, narpyz we beýlekiler ulanylýar. Olaryň gaýnatmalary ýarym bulgurdan günde 2 – 4 gezek nahardan öň (3 – 4 hepde) bellenilýär. Şu maksat bilen şeýle hem plantoglusid bellenilýär.

Aşgazanyň şire çykarmak işjeňligini ýokarlandyrmak maksady bilen öýjüklereň alyş-çalşyna täsir edijiler: riboksin 0,2 günde 3 gezek 40 min nahardan öň, nikotin turşusy (nikotinamid, nikoşpan, komplamin) 1 gerdejik günde 3 gezek, sitohrom S. 10 mg (4 ml 0,25% suwuklyk) m/i günde 1 gezek 2 – 3 hepdäniň dowamynda bellenilýär. Aşgazanyň bitiş ukybyny ýokarlandyrmak maksady bilen, solkoseril (2 ml günde 1 – 2 gezek m/i), metilurasil, pentoksil, anaboliki gormonlar bellenilýär. Sekresiýa juda peselende, onuň ýerini doldurýan dermanlar – aşgazan şiresi, asidin-pepsin, betasid bellenilýär. Dermanlar nahar iýlen wagtynda 1 – 2 çemçeden ýa-da 1 gerdejik (asidin-pepsin, betasid) ulanmadan öň 50 – 100 ml suwuklykda eredip ulanylýar. Şeýle hem näsaglara ferment dermanlary: abomin, festal, panzinorm, mezim forte 1 – 2 nogulça nahar iýen wagty berilýär.

B.S.Halmedow (1994) tarapyndan DG-i bejermekde 5%-li buýanyň köküniň jöwheriniň antibakterial (Helikobaktery pilori) alawlama garşy we immunomodulirleýji ähmiýeti açylyp görkezildi (1 çemçeden günde 3 – 4 gezek 1 – 2 aýyň dowamynda).

Reflýuks gastriti bejermek maksady bilen näsaglara serukal ýa-da reglan bellenilýär (0,01 g günde 3 – 4 gezek). Öt turşusynyň täsirini peseltmek maksady bilenolestiramin günde 6 – 10 g antiasidler bilen bilelikde bellenilýär.

Fizioterapewtiki bejeriş (nowokain, dikain, platiflin bilen elektroforez, gyzdyryjylar, parafin, ozokerit applikasiýalary, diadinamiki, sinusoidal modulirlenen toklar) keseliň kliniki alamatlaryny peseldýär, aşgazanyň sekresiýasyny, hereketini, gan aýlanyşyny gowulandyrýar, alawlamany aýyrýar, bedeniň kesele garşy göreşibilijiligini ýokarlandyrýar.

4.2. AŞGAZANYŇ WE ON IKI BARMAK İÇEGÄNİŇ BAŞ KESELI

Baş keseli (BK) – bu aşgazanyň we 12 barmak içegäniň nemli bardasynda ýaralaryň we başlaryň döremegi bilen häsiýetlendirilýän dowamly keseldir.

Sebäpleri. Ýara baş keseli doly öwrenilmedik keselleriň biri bolup durýar. Keseliň döremegine we beterleşmegine birnäçe sebäpler ýardam edip biler:

1. Köp wagta çeken ýa-da çalt-çalt gaýtalanýan nerw dartgynlyk, gaýgy-hasrat, gahar-gazap we beýleki ýakymsyz duýgular (stress).
2. Genetiki ýygynlyk, konstitusional gurluşy boýunça, aşgazan şiresiniň turşulygynyň ýokarylygy.
3. Dowamly gastritiň, duodenitiň bolmagy, aşgazanyň we 12 barmak içegäniň gipersteniki görnüşdäki funksional bozulmalary.
4. Iýmitlenişin düzgüniniň bozulmagy.
5. Çilim çekmek.
6. Alkogolly içgileri we käbir derman serişdelerini içmek.
7. *Helikobacter pylori* mikroorganizmleriniň bolmagy.

Keseliň ösüş yzygiderligi. Aşgazanyň we 12 barmak içegäniň nemli bardasy kadada aşgazanyň we 12 barmak içegäniň işläp çykarýan zeperleýji maddalaryna durnukly bolýar. Zeperleýji sebäplere: HCl, pepsin, öt turşusy, izoleýsinler girýär. Goraýjy şertlere bolsa nemli bardanyň kadaly gan aýlanyşy, nemiň sekresiýasy, pankreatin şiresi, örtüji epiteliýa, prostaglandinleriň sintezi we başgalar degişlidir. Nemli bardanyň bozulmagy, zeperleýjileriň täsiriniň goraýjylaryň täsirinden ýokarlanmagyna, ýaralaryň, eroziýalaryň we alawlamanyň döremegine getirýär. Ýaralaryň ýerleşen ýerine baglylykda aşgazanyň bedeniniň ýarasy (mediogastral), aşgazanyň piloriki bölüminiň ýarasy we 12 barmak içegäniň ýarasy aýratyn seredilýär. Aşgazanyň bedeninde ýaranyň döremeginiň ýerli mehanizmlerine nemli goraýyş barýeriniň peselmeginden başga-da musiniň emele gelşiniň, regenerasiýanyň bozulmagy, epiteliýanyň gan aýlanyşygynyň we prostaglandinleriň ýerli sinteziniň bozulmaklary girýär.

BK-nyň sebäbini we ösüş yzygiderligini öwrenmeklikde soňky onýyllyklar içinde täze maglumatlar *Helikobacter pyloriniň* (HP) aşgazanyň nemli bardasyna zeper ýetiriji täsirleri barada barlaglaryň netijeleri bilen baglanyşyklydyr. Helikobakteriýalar – S görnüşli gramotrisatel bakteriýalardyr. Olar nemli bardada iýmitlenýärler, ureaza, proteaza, misinaza fermentlerini, nemleriň şepbeşiklerini peseldiji sitopatik zäherleri öndürýärler. Olaryň köpelmegi nemli barýerleriň ýukalmagyna we bozulmagyna getirýär. Helikobakteriýalar aşgazan görnüşli metaplaziýalara sezewar bolýan aşgazanyň ýüzleý epiteliýasynyň öýjüklerine we 12 barmak içegäniň soganjygynyň (bulbus) epitelial öýjüklerine ýelmeşýärler, oňa destruktirleýji täsir edýärler we epitelial gatlagynyň bitewiligini bozýarlar (L.I.Aruin, 1983; B.G.Žukowskiý, 1983).

HP-niň we zeperleýji sebäpleriň arasynda özara baglanyşyk esaslandyrylýar. BK-ly, HP-ler bilen zäherlenen näsaglarda, diňe bakteriýalar öldürilen ýagdaýynda ýitýän durnukly gipergastrinemiýa anyklanylýar. Gipergastrinemiýa HP-ler gyrlyp gutarylandan soňra togtadylýar (Haruma K. et. al. 1992). BK-ly näsaglarda aşgazanyň nemli bardasynyň arassalanmaklygy keseliň geljekki kliniki geçişine düýpli täsirini ýetirýär: ýaranyň çalt bitmekligine, gaýtalanmaklygyň we gan akmalaryň togtamagyna, duodenal başlarda gaýtalanma agyrlyklarynyň we ýygylyklarynyň örän peselmekligine getirýär. Duodenal ýaralaryň döreýşi we ösmekliginiň howatyrlygy, gastritiň ýerleşişine we aýdyňlygyna bagly. Ýagny şeýle atrofiýaly ötüşen antral gastritde 12 barmak içegäniň baş keseliň döremekliginiň ähtimallygy ýokarlanýar, şol wagtda hem aşgazanyň bedeniniň atrofiýaly ötüşen gastritinde şeýle ähtimallygyň peselýändigini belleniýär (Aruin L.I. 1983).

Bu maglumatlar BK-nyň döremeginde goraýjy we zeperleýji sebäpleriň ornuna täzeçe baha bermekligi talap edýär.

Helikobakteriýanyň ýokary derejede ýaýramaklygy (her ikinji we üçünji adamda) we HP “göterijilerde” peptiki başlary ýüze çykar-maklygyň ýygylygy, BK-nyň arassa ýokanç däl-de, multikauzal kesel-digine şaýatlyk edýär. Şonuň üçin hem BK-nyň pariýetal öýjükleriniň ýokary ösmekliginiň, nesle geçmäge ýygynlygyň, sazlaýjy gormo-nal täsirlere (gastrine) duýujylygyň ýokarlanmaklygynyň, pepsiniň

köp öndürilmeginiň, bikarbonatlaryň sekresiýasynyň we immunitetiň derejesiniň peselmeginiň esasynda döreyändigini inkär etmeli däl.

HP-niň şammlarynyň birurugly dældigi kesgitlenýär, olaryň arasynda ulserogen we ulserogen däl – ýönekeý şammlary tapawutlanýarlar. Ulserogen şammlary sitotoksinleri bölüp çykarýarlar, epiteliositleriň wakuolizasiýasy, çişmäniň mediatorlarynyň boşamaklygy we epiteliýalarynyň destruksiýasy bu täsir bilen düşündirilýär.

Sekretor öýjükleriň işjeňligine nerw ulgamynyň fiziologiki ýagdaýy, ýymitleriň häsiýeti, gistaminiň, gastriniň, asetilholiniň, kateholaminleriň, serotonininiň, somatostatiniň, enkefalinleriň we beýleki gormonlaryň üsti bilen täsir edýärler. Gistamin ýeke-täk möhüm aşgazan sekresiýasyny sazlaýjy madda bolýar. Ol adenilatsiklazanyň işjeňliginiň ýokarlanmaklygyny döredýär. Gistaminiň boşamaklygy asetilholin, gastrin bilen sazlanýlar we hemişe aşgazanyň nemli bardasynyň çişme ýagdaýlarynda, onuň destruksiýasynda boşamaklygy bolup geçýär.

Aşgazan şiresiniň zeperleýjiligi, diňe bir onuň turşulygynyň we pepsiniň işjeňliginiň derejesine däl-de, eýsem onuň aşgazanyň nemli bardasy bilen galtaşmaklygynyň dowamlylygyna hem baglydyr. Bu hlrowodorod turşulygynyň öndürilişiniňki ýaly, merkezi mehanizmler, aşgazan-nerw, holesistokinin, serotonin, motolin we beýleki intestinal gormonlar, şeýle hem holinergiki sazlanýşygyň duýujylyga täsir ediji umumy neýrogumoral üýtgemeler bilen sazlanýlan gastroduodenal bölüminiň motor-ewakuator işiniň bozulmaklygy (diskineziýa, pilorospazm, duodenostaz) bilen hem şertlendirilip bilner.

Endogen prostaglandinler aşgazan-içege ýollarynda köp mukdarda saklanýarlar we olaryň sekretor we ewakuator işjeňligini sazlamaklyga gatnaşýarlar. Prostaglandinleriň E topary sitoprotektiv täsirli bolup, mikrosirkulýasiýa hadysasyny gowulandyrýarlar, bikarbonatlaryň we aşgazanyň nemli bardasynyň ýüzleý epitelial öýjükleriniň nemleriniň sekresiýasyny sazlaýarlar (Konturek S., 1985).

Zeperleýji we gorag sebäpleriň arasyndaky özara korrelýasion baglanyşyk, biologiki işjeň maddalary we peptid gormonlaryny üpjün edýän, neýrogumoral sazlanýşygynyň üsti bilen amala aşyrylýar. Aşgazan-içege ýollarynda fiziologiki funksiýalaryň gormonal sazlanýşygy ýerli we merkezi sazlanýşyk bilen utgaşýar (A.M.Ugolew,

1993, 1995). Olaryň sazlaýjylyk ukybynyň ýetmezçiliginde nerw ulgamynyň we aşgazanyň işiniň arasyndaky çylşyrymly özara deňagramlylyk bozulýar. Bu bolsa zeperleýji täsirleriň güýçlenmegine we aşgazanyň goraýyş ukybynyň gowşamagyna, netijede BK-nyň döremegine getirýär.

Baş keseliň toparlara bölünişi.

I. Keseliň umumy häsiýetnamasy (BSGG-niň nomenklaturasy).

1. Aşgazanyň baş keseli.
2. On iki barmak içegäniň baş keseli.
3. Ýerleşen ýeri durnukly bolmadyk baş keseli.
4. Aşgazanyň rezeksiýasyndan soňky peptiki gastroýeýunal baş.

II. Kliniki görnüşleri.

1. Ýiti ýa-da ilkinji ýüze çykan.
2. Dowamly.

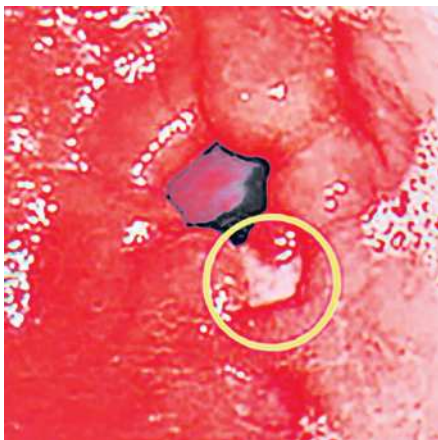
III. Geçiş:

1. Gizlin.
2. Ýeňil ýa-da seýrek gaýtalanýan.
3. Orta agyrylykda ýa-da gaýtalanýan (ýylyň içinde 1 – 2 gaýtalanýan).
4. Agyr (ýylyň içinde 3 ýa-da köp gaýtalanýan), tiz-tizden gaýtalanyp gaýraüzülmä getirýän.

a) Aşgazanyň polipi

b) Aşgazanyň başy

ç) Aşgazanyň howply täze döremesi

18-nji surat. Aşgazanyň nemli bardasynyň gastroskopiki suraty

IV. Döwri.

1. Ýitileşme (gaýtalanýan).
2. Ýitileşmäniň peselmegi (doly däl remissiýa).
3. Remissiýa.

V. Keseliň morfologiki häsiýetnamasy.

1. Başyň görnüşleri:
 - a) ýiti baş,
 - b) dowamly baş.
2. Başyň ölçegi:
 - a) uly bolmadyk (0,5 sm-den az),

- b) orta (0,5 – 1 sm),
- ç) iri (1,1-3 sm),
- d) gigant (3 sm köp).

3. Başyň ösüş döwürleri:

- a) işjeň,
- b) bitişýän ýara ýerli,
- ç) “gyzyl” bitişme döwri,
- d) “ak” bitişme döwri.

4. Başyň ýerleşşi:

- a) aşgazan: 1) kardial, 2) subkardial bölüm, 3) aşgazanyň bedeni, 4) merkezi bölüm, 5) piloriki kanal.
- b) 1) öňki diwary, 2) yzky diwary, 3) kiçi egremi, 4) uly egremi,
- ç) on iki barmak içege:
 - a – 1) bulbar, 2) postbulbar bölek;
 - b – 1) öňki diwary, 2) yzky diwary.

VI. Gastroduodenal ulgamynyň işjeňliginiň häsiýetnamasy (diňe aýdyň sekretor, motor, ewakuator işjeňlikleriň bozulandygyny görkezýär).

VII. Gaýraüzülmeler:

- 1. Gan akma: a) ýeňil, b) orta agyrlykly, ç) agyr, d) örän agyr.
- 2. Perforasiýa.
- 3. Pinetrasiýa.
- 4. Daralma (stenoz): a) kompensirlenen, b) subkompensirlenen, ç) dekompensirlenen.
- 5. Malignizasiýa.

Kliniki alamatlary. Baş keseliniň esasy subýektiw alamatlarynyň biri, keseliň ýitileşen döwründe agyrynyň peýda bolmagy bolup durýar. Onuň döreýän wagty ýaranyň ýerleşýän ýerini görkezip bilýär. Nahardan soň döreýän irki agyry aşgazanyň; giçki, gijeki we aç agyrylar 12 barmak içegäniň ýarasyna görkezýär. Agyrynyň güýji, ýaranyň çuňlugyna, ýaýraýan ýerine, alawlama hadysasynyň güýjüne bagly. Kiçi egremde ýerleşýän ýarada agyry, köp halatda, sepirjikde duýulýar, aşgazanyň kardial bölümünde dörän ýarada agyry gylyç şekilli ösüntginiň töwereginde, pilorobulbar ýaralarda öňki orta çyzykdan sagrakda we göbeğiň üstünden

5 – 7 sm ýokarda ýerleşýär. Aşgazanyň ýokarky bölümlerinde ýara dörände, agyry döş süňküniň aňyrsyna ýaýraýar. Ýara aşgazanyň çykyş böleginde we 12 barmak içegäniň soganjygynda dörän wagty sag gapyrga ýaýynyň aşagyna berýär. Garny basanyňda ýerli myşsa agyrysy döreýär. Perkussiýada we çuň palpasiýada zeperleşmäniň ýerleşişine görä ýerli agyry döreýär. Bu keselde sarygaýnama we turşy gägirme hem ýüze çykýar. Ýürek bulaşma we porsy gägirme, gaýtarma ýarabaş keseliniň gaýraüzülmeleri ýok wagtynda az duş gelýär. Bu alamatlar aşgazanyň çykaryş ukybynyň bozulmagyny aňladýar. Ol aşgazanyň çykyş derwezesiniň uzaga çeken aýdýň alawlamasyny we daralmagyny aňladýar. Bu alamat remissiýada saklanyp galsa – onda ol aşgazanyň çykyş böleginiň bertikmeli stenozyny aňladýar. Ýara-baş keselinde gusmak agyrynyň güýçlenen wagty ýüze çykýar. Ol holesistitdäki we pankreatitdäki gusmadan tapawutlylykda, näsaga ýenilleşme getirýär. Köp näsaglarda keseliň ýitileşen wagty iç gataýar, ol köp halatda ýogyn içegäniň spastiki diskineziýasy sebäpli döreýär. Käbir näsaglarda uly täretiň saklanmagy ýara keseliniň ýitileşmegini aňladýar. Baş keseliniň gaýraüzülmeleri döremedik wagtynda näsagyň işdäsi adaty ýagdaýda peselenok, käbir ýagdaýda köpeliýär, esasanam duodenal ýaralar-da açlygyň agyryly duýgusy peýda bolýar. Kesel ýitileşen wagty näsagyň umumy ýagdaýy beterleşýär, ýadawlyk, ysgynsyzlyk, derlemek işe ukyplylygyny peseldýär, näsaglar horlanýar, ýöne bejerişniň dowamynda olaryň agramy çalt kadalaşýar.

Anyklanyşy. Laborator barlaglar uly täretde gizlin gan ýüze çykarylanda we çetki ganda retikulositoz bolan ýagdaýda ganap duran ýaranyň bardygyny tassyklaýar. Rentgen barlagda – “nişa” alamaty esasy rentgenologiki alamat bolup durýar. Onuň daşynda uly ýa-da kiçi möçberde ýagtylyk bolup, ol ýaranyň daşyndaky alawlama aýlawy aňladýar. Onuň daşynda hem nemli bardanyň eplenmeleriniň konwergensiýasy emele gelýär. Göni rentgenologik alamatlaryň ýok wagtynda goşmaça alamatlar göz önünde tutulýar: aşgazanda bariniň 6 sagatdan köp saklanmagy, uly egremde we kiçi egremde regionar spazm – Konwereniň halka alamaty; spastiki ýygrylmak, peristaltikanyň güýçlenmegi, inçe içegäniň sekresiýasynyň güýçlenmegi, aşgazanyň çykyş derwezesiniň diş-diş görnüşli açylyp durmagy, aşgazanyň giposekresiýasy.

Fibrogastroskopiýada keseliň ýitileşmegi köplenç ýara defekti we nemli bardanyň alawlamasy bilen häsiýetlendirilýär. Ýara köplenç tegelek, gyralary beýik, dogry, anyk çyzylan bolýar. Ýaranyň töwereginiň nemli bardasy çişen we doluganly, ýokary galyp duran aýlaw görnüşinde, köplenç agymtyl ýa-da sary-melemtil örtük bilen örtülen (18-nji a, b, ç suratlar).

Fibroskopiýa barlagy bilen nemli bardadan gistologik we sitologik barlaglara material hem alynýar.

Aşgazan sekresiýasynyň barlagy – aşgazanyň işjeňliginiň bozulmalaryny ýüze çykarýar. Aşgazan sekresiýasynyň esasy görkezijileri: aşgazan şiresiniň göwrümini, turşulygyny we pepsini barlamakdan durýar. Aşgazanyň sekresiýasy ýaranyň nirede ýerleşýänine baglylykda üýtgeýär: bulbar we pilorik ýaralarda turşulyk köpeliýär.

Helicobacter pyloriniň toplumyny ýüze çykarmagyň usullary:

I. Endoskopiki usul:

1. Biopsiýa materialy ulanmak.

2. Bakteriologik ekim – kulturany ösdürmek we mikrobiologiki barlaglar: bakteriýalary anyklamakda materialy Gimze we gematoksilineozin usullary bilen reňklemek ulanylýar.

II. Biohimiki usul: “ureaza testini” geçirmeklige esaslanan. *Helicobacter pylori* (HP) – köp mukdarda ureaza fermentini bölüp çykarýar, ýagny suwuklygyň (suwuň) moçewinanyň bolmaklygynda olar ammiaga we CO₂ öwrülýär.

a) sary reňkli ýarym suwuklykly gurşaw taýýarlanýar, ol öz düzüminde moçewinany we pH indikator maddasyny saklaýar, moçewinanyň ureaza bilen birleşmegi – gyzyr reňk berýär, ol bolsa indikator kagyzyny reňkleýär.

b) näsagyň dem goýberendäki howasynyň düzümi anyklanylýar. CO₂-niň sag adamlara garanda köp saklanmagy, ureazanyň we HP-niň barlygyny anyklaýar.

III. Serologiki usul.

IV. Immunologiki anyklaýyş.

Gaýraüzülmeleri. *Gan akma* – kofe reňkde gaýtarma we täretin garalmagy bilen ýüze çykýar. Gan ýitirme birden we köp bolan wagtynda baş aýlanma, gözünň önüniň garaňkylamagy, ýürek bulaşma, el-aýagyň sowamagy, pulsuň çaltlaşmagy, arterial basyşyň peselmegi

we huşuň ýitmegi ýa-da agyr kollapsyň döremegi bilen häsiýetlenýär.

Penetrasiýa – ýara aşgazanyň we 12 barmak içegäniň diwaryndan geçip, goňşy agzalara ýaýraýar. Ol hemişe agyry bilen ýüze çykýar. Agyry güýçli bolýar we spazmolitikleriň kömegi az bolýar. Rentgen barlagda çuňňur “nişa” ýüze çykýar.

Perforasiýa (deşilmek) ýaranyň garyn boşlugyna ýarylmagyňy aňladýar. “Pyçak sünjülen” ýaly güýçli agyry döreýär. Garnyň öňki diwarynyň myşsalarynyň tagta görnüşli gatamagy ýüze çykýar. Perkussiýada garyn boşlugyna howanyň çykyanlygy sebäpli bagryň kütelligi ýitýär, rentgen barlagynda garyn boşlugynda erkin howa anyklanylýar.

Aşgazanyň çykyş böleginiň daralmagy –köplenç piloriki ýa-da duodenal ýaranyň bitmegi esasynda döreýär. Daralmanyň 3 derejesi bar:

1. Kompensirlenen – aşgazanda agyrylyk, dolulyk duýgusy döreýär. Gägirmek we gaýtarmak ýüze çykýar. Gaýtarmak näsaga ýeňillik getirýär. Näsagyň umumy ýagdaýy känbir agyrlaşmaýar.
2. Subkompensirlenen – ýokarda aýdylan kliniki alamatlar güýçlenýär, näsag horlanýar.
3. Dekompensirlenen – aşgazan iýmitden boşap bilenok. Näsaglaryň umumy ýagdaýy agyrlaşýar, aç wagtynda aşgazanda “suw şyrpyldysynyň” sesi eşidilýär.

Malignizasiýa – köplenç kallýoz ýaralardan soň döreýär. Aşgazanyň sekretor işjeňligini peselýär, anemiýa ösýär. EÇT çaltlaşýar.

Baş keseliň bejerilişi: Baş keseliň bejerilişi keseliň döremeginiň sebäplerini, döreýiş nukdaýnazarlaryny, baýyň ýerleşişini we gaýraüzülmelerini göz önünde tutmak bilen geçirilýär. Baş keseline garşy bejergi şulary öz içine alýar:

1. Keseliň ýitileşmegine ýardam edýän sebäpleri ýok etmek;
2. Bejeriş iýmit düzgünini saklamak;
3. Dermanlar bilen bejergi;
4. Fiziki usullar arkaly bejergi (oksigenasiýa - GBO, iňne, lazer bejergi).

1. *Keseliň ýitileşmegine ýardam edýän sebäplere garşy göreş* şu zatlary: wagtynda iýmitlenmegi gurnamagy, ýaşayyş we zähmet şertleriniň gowulaşdyrylmagynyň gurnalmagyny, spirtli içgileri we çilim çekmegi gadagan etmekligi, keseliň başky hepdelesinde ilkibaşda

düşek, soň ýarym düşek düzgüniniň berjaý edilmegini öz içine alýar.

2. *Bejeriş iýmitlenme* – belogyň, ýaglaryň, uglewodlaryň we witaminleriň fiziologiki talabyny saklaýan berhizi bellemekden ybaratdyr (saçak 1a, 1). Mehaniki, termiki we himiki taýýarlamak kadalaryny göz önünde tutmaly.

3. Dermanlar bilen bejergi ýörite meýilnamadan durýar:

a) HP-ni ýok etmekden;

b) duz turşusynyň we pepsiniň artykmaç öndürilişini togtatmakdan ýa-da olaryň täsirini sazlamakdan;

ç) aşgazanyň we 12 barmak içegäniň hereketleniş işjeňligini dikeltmekden;

d) aşgazanyň we 12 barmak içegäniň nemli bardasyny goramakdan;

e) nemli bardanyň öýjükleriniň bitiş ukybyny sazlamakdan we nemli bardasynyň, alawlama-distrofiki üýtgeşmeleri aýyrmakdan we goramakdan.

HP-ni ýok etmek bejerginiň esasy düzüm bölegi bolup durýar. Bu maksat bilen bejergide amoksisillin, oksisillin, klartrotromisin, azitromisin, şeýle hem metronidazol we beýleki antibakterial serişdeler ulanylýar.

Duz turşusyny sazlamak üçin M-holinoblokatorlar ulanylýar (atropin, metasin, platifillin). Gastrosepin muskarin reseptorlaryna täsir edip, duz turşusynyň öndürilmegini böwetleýär.

Sekresiyany peseltmek üçin H_2 -duýujylaryň gabaýjylary (simetidin, ranitidin, famotidin, kwamatel) we proton pompalaryň togtadyjylary (omeprazol, reweprazol, pantoprozol) ulanylýar.

Famotidin 20mg / 2 gezek (ertir, agşam) ýa-da 40mg / 1 gezek (agşam) berilýär.

Hemişeki bejergi toplumy bolup ereýän (wikalin, wikair, natriý bikarbonaty) we eremeýän antasidler (almagel, fosfolýugel, megalok) ulanylýar. Ereýän antasidler iýmitden 30 – 40 minut soň kabul edilýär, eremeýän antasidler iýmitden 1,5 – 2 sagat soň we gije kabul edilýär.

Aşgazan we 12 barmak içegäniň hereketleriniň işjeňligini dikeltmek üçin M-holinolitikleri (gangleron, kwateron) belleniýär. Gaýtarmaklygyň önüni almak üçin baş keselinde: serukal, reglan, metoklopramid 10 mg günde 3 gezek belleniýär.

Aşgazanyň nemli bardasyny goramak üçin sukrolfat (wenter, antersin, ulseramin, alsukral) 2 gerdejikden 500 mg 1 gezek iýmitden 40 minut öň we agşamyna ýatmazdan öň 4 – 6 hepdäniň dowamynda belleniýär.

Wismutyň duzlary: wismut nitraty we alýuminaty 1g günde 4 gezek belleniýär. Häzirki wagtda wismutyň kolloid substraty – de-nol 1 – 2 gerdejikden iýmitden 30 minut öň günde 3 – 4 gezek ulanylyr.

Aşgazanyň nemli bardasyny goraýjy häsiýetleri prostoglandinler berýärler. Bu topara E₂ prostoglandiniň sintetiki analoglary – enprostil, mezoprostol, arboprostil girýär. Bu serişdeleri 6 hepdäniň dowamynda 30 g günde 3 gezek belleýärler.

Aşgazanyň nemli bardasynyň alyş-çalşyny we bitiş ukybyny gowulandyryjylardan: solkoseril, aktowegin, propolis, pentoksil, metilurasil, aloýe, androgenler, anaboliki steroidler, 5% buýan köküniň ekstrakty, witaminler ulanylyr.

Baş keselini bejermekde basgançaklaýyn usul ulanylyr. Umumy bejergi maksatnamasyny saklamak bilen keseliň bejergisiniň I basgançagynda: proton pompalarynyň garşydaşlary ulanylyr. Bu döwürde şeýle hem HP garşy bejergi geçirilýär. Mysal üçin: 1) proton nasosyň garşydaşlary omeprazol 20 mg günde 2 gezek + metranidazol 250 mg günde 4 gezek ýa-da tinidozol 500 mg günde 2 gezek + klartromisin 250 mg günde 2 gezek belleniýär.

Keseliň orta agyrlygynda proton pompanyň garşydaşlary H² gis-tamin gabaýjylar bilen çalşyrylýar.

Ýeňil agyrlykda diňe antosid serişdeleri ulanmak maslahat berilýär.

Ýaz-güýz aýlary keseliň ýitileşmeginiň önüni almak üçin H₂ gis-tamin gabaýjylaryny 2 – 4 hepde ulanmak maslahat berilýär.

4. *Bejerginiň fiziki usullary* diňe keseliň gaýraüzülmedik geçişinde we gizlin gan akma alamatlary bolmadyk ýagdaýynda geçirilýär. Ýerli ýylylyk beriji fiziobejergilerden parofin aplikasiýalary, ozokerit giňden ulanylyr.

Uzaga çeken we bitmeýän başlarda, esasan hem gartaşan we garry ýaşly näsaglarda zeperlenen agzanyň nemli bardasynyň gipoksiýasynyň azalmagyny döredýän GBO bejergini ulanmak bolar.

Baş keseliniň şypahana bejergisi Arçmanda sulfatly mineral suwuny ulanmak bilen geçirilýär.

Baş keseliň sebäplerini, döreýiş nukdaýnazarlaryny, ýitileşmäge ýardam edýän sebäplerini we başgalary göz önünde tutmak bilen düzülen bejergisi keseliň ýitileşen döwrüniň alamatlaryny tiz azaltmaga mümkinçilik döredýär.

4.3. DOWAMLY ENTERIT

Dowamly enterit – inçe içegäniň dowamly alawlama keselidir.

Sebäpleri. Dowamly enteritiň dörediji sebäpleri dürlüdür:

1. Kadasyz iýmitlenmek, alkoholizm, alimentar bozulmalar.
2. Iýmit allergiýasy.
3. Dürli mugthorlaryň täsiri – lýambliýa, gelmintler.
4. Toksiki – himiki maddalar (gurşunyň, myşýagyň, simabyň, fosforyň birleşmeleri) bilen dowamly zäherlenmeler.
5. Radiasiýanyň täsiri.
6. Inçe içegäniň enzimodefisit zeperlenmesi, netijede içegede iýmit siňdiriş hadysasy bozulýar.
7. Sekretor ýetmezçilikli dowamly atrofiki gastritiň agyr görnüşleri.

Keseliň ösüş yzygiderliligi. Keseliň döreýşi dürli nukdaýnazarlar bilen düşündirilýär. Olardan aşakdakylar has gowy öwrenilendir:

1. Inçe içegäniň diwaryna göni dowamly zeperleýji täsir (toksiki gyjyndyryjy).

2. Immunologik nukdaýnazar – iýmitiň gidrolizi netijesinde emele gelen önümlere ýa-da bakterial öýjükleriň dargamagynda emele gelen önümlere çendenaşa duýgurlyk. Netijede, toksiki täsir sebäpli üýtgän proteinleriň özi antigen bolup durýar (autoallergiýa).

3. İçegäniň nemli bardasynyň gorag işiniň bozulmagy.

4. Disbakterioz.

Patologoanatomiki suraty. Inçe içegäniň nemli bardasynda atrofiýa geçýän alawlama we distrofiki üýtgeşmeler bolýar. Eýýäm alawlamanyň irki döwürlerinde içegäniň üpürjikleriniň ölçegi kiçelýär. Epiteliýanyň ýüzleý öýjükleri we olaryň gaýmalary ýaýbaňlanýar, bazal membrana gowy aýdyň bolmaýar, gasynlaryň arasy giňelýär, enterositleriň sany azalýar. Soňra inçe içegäniň hususy nemli bardasynda öýjük infiltrasiýasy bolýar, nemli bardanyň we nemasty gat-

lagyň çişmesi ýüze çykýar. Enteritiň agyr derejesinde içege öňküden-de beter deformirlenýär, soňra üpürjikler ýityär, içege diwarynyň limfatiki damarlarynda sklerotiki üýtgeşmeler bolup geçýär, limfatiki follikulalaryň giperlaziýasy ýüze çykýar. Keseliň aýdyň görnüşinde gistologik barlaglarda nerw süýümleriň distrofiýasy we dargamagy, şeýle hem nemasty bardanyň ganglionez öýjükleriniň dargamagy ýüze çykarylýar. Netijede, içegäniň sorujy üsti kiçelýär (kadada 1300 m² töweregi), içege fermentleriniň bölünip çykyşy peselýär, diwarýany ýimit siňdiriş bozulýar.

Dowamly enteritiň toparlara bölünişi. Keseli agyrllygy boýunça 3 derejä bölýärler:

1-nji dereje içege alamatlary sähel bildirýär.

2-nji dereje içege bozulmalaryndan başga-da madda çalşygy bozulýar.

3-nji dereje içegede ýimitiň siňdirilişiniň we sorulmasynyň bozulmagy netijesinde dürli agyr metaboliki ýagdaýlaryň ýüze çykmagy bilen häsiýetlenýär.

Işjeňlik derejesi boýunça:

1. Ytipleşme

2. Remissiýa.

Kliniki alamatlary. Keseliň klinikasynda dürli hili alamatlar bolýar. Agyry köplenç göbeğiň töwereginde, kütäk ýa-da gysylma häsiýetli bolýar. Garnyň palpasiýasynda göbekden ýokarda birneme çepde (Porgesiň simptomy), inçe içegäniň çözüniň ugrunda agyry (Ştrenbergiň simptomy) kesgitlenýär. Agyrynyň beden silterlenende, ýörelende güýçlenmegi mümkin. Kämahal özleşmedik ýimitiň we gazyň inçe içegeden köriçegä çalt geçmekligi (köriçegäniň palpasiýasy) netijesinde güýçli jugurdama ýüze çykýar.

Esasy alamatlary:

1. Enteral dispepsiýa sindromy.

2. Enteral koprologik sindrom.

3. Sorulmanyň bozulma (malabsorbsiýa) sindromy, onuň bilen utgaşýan poligipowitamins we anemiýa.

Enteral dispepsiýa sindromy basyş duýgusy, garnyň ýellenmegi we jugurdamagy görnüşinde ýüze çykýar. Bular içegede ýimit maddalaryň özleşmeginiň we sorulmagynyň bozulmagy netijesinde peý-

da bolýar. Enteritiň agyr görnüşinde nahar iýlenden soňra demping sindromyny ýatladýan hadysa ýüze çykýar.

Enteral koprologik sindrom çaltlaşan (günde 15 – 20 gezek) özleşdirilmedik iýmit bölekli, ýakymsyz ysly, köpürjikli, gazly, nemsiz täret bilen häsiýetlenýär. Şeýle hem polifekaliýa bellenýär: günde täretiň mukdary 1,5 – 2 kg ýetýär. Kāwagtlar nasagyň iýmitden soň birden defekasiýa edesi gelýär, uly täret edenden soňra sowuk derli ysgynsyzlyk, elleriň titremesi (“ýeýunal diareýa”) peýda bolýar. Kolit bolmadyk we ýeňil görnüşlerinde iç geçmäniň bolmazlygy hem mümkin. Ýagy we uglewody köp saklaýan iýmitler iýlende, aýy iýmitler köp iýlende kesel möwç alýar. Täretiň özboluşly sarymtyl reňki ünsi çekýär. Çünki tärete çüýrüntgi görnüşi berýän köp mukdarda ýag we göni däl bilirubin bolýar. Mikroskopiki barlagda täretde şu aşakdakylar tapylýar:

- 1) özleşmedik iýmit galyndylary (linteriýa);
- 2) neýtral ýag damjalary;
- 3) ýag kislotalarynyň we eremeýän sabynyň kristallary;
- 4) myşsa süýümleri (kriatreýa);
- 5) erkin öýjük daşky krahmal (amiloreýa);
- 6) köp mukdarda nem.

Sorulmagyň ýetmezçilik sindromy näsagyň bedeniniň agramynyň peselmegi (agyr ýagdaýlarda kaheksiýa çenli), umumy ysgynsyzlyk, işe ukyplylygynyň peselmegi bilen ýüze çykýar. Laborator barlaglarda gipoproteinemiýa kesgitlenýär. Bu diňe beloklaryň gidroliziniň bozulmagy netijesinde ýüze çykman, eýsem içege diwaryndan aminokislotalaryň sorulyşynyň bozulmagy, içege boşlugyna beloklaryň (esasan hem albuminleriň) ekssudasiýasy netijesinde ýüze çykýar. Ganda holesteriniň mukdary azalýar. Kābir ýörite barlaglaryň kömegi bilen sorulyşyň bozulýş derejesini mukdar taýdan kesgitläp bolýar. Häzirki döwürde içege iýmit özleşişini we sorulyşyny kesgitleýän birnäçe usullar bar. Inçe içegeden ýörite zonuň kömegi bilen alnan materialda içege fermentiniň, esasan enterokinazanyň (kadada 90 – 120 birlik/ml), aşgar fosfotazanyň (kadada 135 – 300 birlik/ml) işjeňligi kesgitlenýär. Ganyň barlagynda köplenç dowamly enteritli näsaglarda demirýetmezçilikli (demriň sorulyşynyň bozulmagy netijesinde) ýa-da B₁₂ ýetmezçilikli ganazlyk kesgitlenýär. Kāwagtlar kadaly reňk

görkezijili garyşyk häsiýetli ganazlyk duş gelýär. Şeýle hem gipowitaminozyň alamatlary: deriniň guraklygy, angulýar stomatit, saç düşmeklik, döwürlek dyrnak, polinewritler we ş.m. ýüze çykarylýar. Ýörite barlaglar esasynda ol ýa-da beýleki witamin ýetmezçiligi kesgitlenýär. Sorulyşyň bozulmagy netijesinde ganda ionlaryň konsentrasiýasynyň, esasan hem kalsiniň peselmegi bolýar. Kalsiniň ýetmezçiligi galkan ýany mäziň ýetmezçilik alamatlary bilen ýüze çykýar. Netijede, süňkleriň patologiki döwürlekligi (ýumşamagy) we gipoparatireodizmiň beýleki alamatlary: Hwostegiň we Trussonyň simptomlary, agyr ýagdaýlarda titremeler peýda bolýar. Gipofizar ýetmezçilik süýjüli däl diabetiň aýdyň alamatlary (polidipsiýa, poliuriýa, gipoizostenuriýa), böwregüsti mäziň ýetmezçiligi – addisonizm (deriniň, esasan elniň aýasynyň deri gasynlarynyň, agzyň nemi bardasynyň giperpigmentasiýasy, arterial we muskul gipotoniýasy) görnüşinde ýüze çykýar. Jyns mázleriň işiniň bozulmagy erkeklerde – impotensiýa, aýallarda – amenoreýa görnüşinde ýüze çykýar.

Enteritiň agyr görnüşlerinde ýürek, bagyr, böwrek mysalarynda distrofiki üýtgeşmeler ýüze çykýar.

Keseliň kesgidi we tapawutlandyryş kesgidi. Dowamly enteritde kesel kesgidi keseliň klinikasy, palpasiýanyň maglumatlary, koprologik we rentgen barlaglaryň netijesinde goýulýar. Dowamly enteriti bakterial we amýoba dizenteriýasyndan, lýambliozdan tapawutlandyrmaly. Bu ýagdaýda diňe bir keseliň kliniki alamatlaryny göz önünde tutman, eýsem epidemiologik taryha, rektoromonoskopiýada göni içegäniň diwaryndan alnan nemiň, şeýle hem täretiň bakteriologik barlagyna üns bermeli. Dowamly enterite ýakyn alamatlar, doly iýmitlenmezlikde ýüze çykýan alimentar dispepsiýalarda (turşadyjy, çüýrediji we ýag dispepsiýalary), içege diskineziýasynda, dowamly pankreatitde, aşgazan rezekziýasyndan soň ýüze çykýan agastral enteropatiýalarda, gastroektomiýada, sekretor ýetmezçilikli dowamly atrofiki gastritde ýüze çykýar. Enteritiň özboluşly görnüşi ýerli enterit (Kronuň keseli) hasaplanylýar. Ol ýanbaş içegäniň güýçlenýän zeperlenmesi, ysytma (lihoradka) ýagdaýy, giper α - we γ -globulinemiýa bilen häsiýetlenýär. Dogabitdi ferment ýetmezçilikli enteropatiýalary – glýuten, disaharidaza ýetmezçiliklerini göz önünde tutmaly. Bu kesellerde kesgit berhiz saklamaklygy bellemek

bilen goýulýar, iýmitiň düzüminden maltozany, saharozany, laktozany, tregolozany, glýuten-belogy aýyrmaly.

19-nji surat. Dowamly enterit.

20-nji surat. Dowamly kolit ýogyn içegäniň dowamly gaýnaglamasy

Dürli disaharidleri we gliadini (glýuteniň doly däl dargamasynyň önümi) saklaýan dürli önümleri artykmaç bermek bilen keseliň simptomlarynyň birden möwç alýandygyny anyklaýarlar we kesel kesgidi-ni tassyklaýarlar. Diareýa, garyndaky agyry, bedeniň agramynyň juda

peselmegi, ekssudatiw enteropatiýa bilen geçýär (içege diwarynyň limfatik damarlarynyň giňelmegi, inçe içegäniň boşlugyna plazma belogynyň ýokary ekssudasiýasy bilen häsiýetlendirilýän näbelli tebigatly kesel), şeýle hem intestinal lipodistrofiýa (Uippliň keseli), mahsus däl başly kolit bilen tapawutlandyрма geçirmeli.

Bejergi. Berhiz – saçak №4 – 4a,b. Iýmitiň düzümi ýeterlik mukdarda protein, ýag saklamaly. Protein 130 – 150 g mukdarda esasy haýwan gelip çykyşly, ýeňil siňýän ýag – 110 g çenli. Ösümlik gelip çykyşly ýag iýmitden aýrylmaly. Keseliň möwjän döwründe ýagyň mukdaryny wagtlaýyn 60 – 70 g çenli azaltmaly. Gündizki rasionda uglewodlaryň mukdary 400 – 450 g töweregi. Awitaminoz ýagdaýlarynda witaminleri, ilki bilen B₁, B₂, B₁₂, A witaminlerini, foliý turşusyny, gemorragik ýagdaýlarda –K witaminini (wikasol) bellemeli. Kompleks witaminler: pangeksawit, dekamewit, undewit giňden ulanylýar.

Disbakteriozy güýçlendirmek howpy sebäpli giň spektrli antibiotikler ulanylmaýar. Disbakteriozy aýyrmak üçin kolibakterin, bifidum-bakterin, bifikol, laktobakterin – liofilizirlenen mikroorganizmleri saklaýan serişdeler ulanylýar. Olar kadada içegede bolýar. Enteritiň möwjemesinde 8-oksihinoliniň önümleri, antibakterial serişdeler (olar içegäniň patogen florasyny basýar) – enteroseptol, intestopan, meksaform, meksaza (1 – 2 gerdejikden günde 3 gezek 7 – 10 günün dowamynda) ulanylýar. Iýmit siňdiriji fermentler: obomin, solizim, panzinorm, festal – 1 – 2 gerdejik (nogulça) günde 3 – 4 gezek iýmit bilen belleniýär. Möwjeme döwründe içgeçme bolanda peroral gamaşdyryjy we örtüji serişdeler –wismut nitraty 1,0 günde 4 – 5 gezek, olhanyň demlemesi (10 – 15 g 200 ml suwa, 1 nahar çemçesi 5 – 6 gezek günde) ulanylýar. Enteritiň birden möwjemesinde, adaty terapiýa bilen bejermek kyn bolanda az mukdarda prednizolon berilýär. Sorulma ýetmezçilikli agyr enteritlerde eritrotransfuziýa (ganazlyk bolanda), gidrolizin – α103; aminokrowin belleniýär (günde 1 l-e çenli). Anabolik steroid gormanlary bellemek maslahat berilýär (metandrastenolon 0,005 – 0,01 g 1 – 2 gezek per os ýa-da retabolil 0,025 – 0,05 g hepdede 1 gezek m/i).

Fizioterapiýa usullaryndan: ýylylyk parafin ýapmalary, ozokerit, diatermiýa, induktotermiýa, ýarym spirt kompresleri ulanylýar.

Subkompensirlenen enteritli näsaglar sazlaşyksyz iýmitlenip bolmaýan işlerden boşadylmalydyrlar.

Öňüni alyş çäreleri:

1. Kadaly iýmitlenmek.
2. Iýmit siňdiriş ulgamynyň keselleriniň wagtynda öňüni almak.
3. Ikilenç enteritleriň öňüni almak.

4.4. DOWAMLY KOLIT

Ýogyn içegäniň dowamly alawlamasy – dowamly kolit (DK) iýmit siňdiriş ulgamynyň köp duş gelýän keselidir.

Gelip çykyşy – ýogyn içegäniň alawlamasynyň döremeginiň sebäpleri dürli-dürlüdür.

Gelip çykyşynyň häsiýetleri boýunça kolitleriň aşakdaky görnüşlerini tapawutlandyryrlar:

1) ýokanç gelip çykyşly DK – içege ýokanç kesellerini döredijiler: ilkinji nobatda şigellalar, salmonellalar neslinden bolan bakteriýalar, seýrek ýagdaýda inçekeseliň mikobakteriýalary, gonokokklar, solak treponemalar we beýlekiler arkaly döreýär; adaty bolmadyk ýa-da ýokanç keselden soňraky alawlamalar şertli-patogen we saprofitleriň kesel dörediji täsiriniň ýokarlanmagy esasynda döreýär;

2) kesel dörediji kömelekler arkaly döreýän alawlamalar (seýrek duş gelýär);

3) protozoý alawlamalar: bu amebiaz (*Entamoeba histolytika*), seýrek ýagdaýda – balantidiaz (*Balantidium coli*), lamblioz (*Lambliya intestinalis*) we beýlekiler arkaly döreýär. Asly gelip çykyşy ýokanç we protozoý alawlamalar ýokanç keseller dersinde jikme-jik seredilip geçilýär;

4) mugthor (gelmintoz) gelip çykyşly alawlama. Gurçuklar görnüşine görä örän seýrek ötüşen alawlamanyň özbaşdak sebäpkäri bolup gelýär, ýöne olar, eger alawlama başga sebäp bilen dörän hem bolsa alawlama ýagdaýy goldap bilýärler;

5) “alimentar” alawlama – iýmitleniş tertibiniň uzak wagtlap we gödek bozulmasy, şeýle hem rejeli berhiziň saklanmazlygy we beýlekiler netijesinde döreýän bu alawlama köp duş gelýär;

6) utgaşyk alawlamalar; olar A gastritler, aşgazan asty mäziň daşky sekretor ýetmezçiligi bolan pankreatitler ýa-da dowamly enteritler bilen utgaşyklydyr;

7) zäherlenme alawlamasy “kolotrop” maddalar arkaly uzak wagtlap daşky zäherlenme netijesinde döreýär; bu köplenç ýogyn içegäniň diwarlaryna zeper ýetirýär;

8) allergiýa häsiýetli alawlama iýmit allergiýasy netijesinde döreýär;

9) ýogyn içegäniň diwarynyň uzak wagtlap mehaniki taýdan gyjyndyrylmagy netijesinde ýüze çykyan alawlama; bu dowamly koprostazda (täret massasynyň içege boýunça hereket etmegi üçin mehaniki päsgelçiligiň ýüze çykmagy ýa-da içegäniň çiş sebäpli dalmagy, ters ösüş sebäpli içegeleriň bitişmegi, atonik iç gabamalar we ş.m. sebäpli); içi sürüji klizmalardan we şeýle-de şemlerden çendenaşa köp peýdalanylanlygy sebäpli ýüze çykyar;

10) derman bilen zeperlenmeler, bu giň täsirli antibiotikleriň ýerliksiz we gözegçiliksiz peýdalanylanlygy sebäpli ýüze çykyar.

DK-nyň ýüze çykmagyna birnäçe sebäp ýardam edip biler, olar özara täsirlerini artdyryp, ýogyn içegäniň dowamly alawlamasyny emele getirýärler. Birnäçe ýagdaýlarda keseliň gelip çykyşyny kesgitläp bolmaýar.

Keseliň ösüş yzygiderligi. DK-nyň ýitileşmeginiň esasynda köp halatda uzak wagtlap gönüden-göni gyjyndyryjy we zeper ýetiriji täsiri bolan mehaniki we zäherleýji sebäpleriň ýogyn içegäniň diwaryna ýetirýän täsirleri durýar. Ýokanç, protozoýly we kömelekli alawlamalar immunogeneze peselende, dowamly häsiýete eýe bolýar. Bu ýagdaý gös-göni zäherleriň ýa-da birnäçe ýagdaýlarda bu keseli döredijileriň we iýmitleriň hem-de olaryň dargan önümleriniň zäherli allergiki täsiriniň içegäniň diwaryna täsir etmeginde hem döräp biler. İçegäniň disbakteriozy uzak wagtlap dowam edende emele gelen dowamly alawlamanyň döreýşi hem umuman şular ýalydyr.

Görnüşine görä, ýogyn içegäniň dowamly alawlama bilen zeperlenmegi autoantitelalaryň emele gelmeginiň hasabyna saklanyp galýar. İçege diwarynyň epiteliýasynyň kesel dörediji sebäpleriň täsiri bilen dörän alawlamasy autoantitelalar hasabyna saklanyp galýar.

Alawlamanyň ösüşi belli derejede zeper ýeten ojagynyň ýer-

leşýän ýeri bilen bagly. Tiflit köplenç ötüşen enterit we appendisit bilen utgaşyp gelýär; köriçegede alawlamanyň bolmagy sag taraplaýyn adneksitiň alawlama bitişmesi netijesinde döräp bilýär. Kese aýlawly içegä, ylaýta-da onuň distal bölegine zeper ýetmegi köplenç onuň içindäkileriň ýiti çepki epiminden we aşak gaýdýan aýlawly içegäniň içinden geçmesi kynlaşan ýagdaýynda ýüze çykýar (bu ýagdaý dalak burçunyň tutgaýy diýlip atlandyrylýar).

Dowamly proktitiň we proktosigmoiditiň gelip çykmagyn-da bakterial dizenteriyadan soň, häli-şindi içiň gatamagynyň, göni içegäniň nemli bardasynyň yzygiderli gyjyndyrylmagynyň orny uludyr (iç sürüji serişdelerden we bejeriş klizmalaryndan, şemlerden aşa köp peýdalanmak hem olara sebäp bolýar).

Keseliň kliniki alamatlary. Keseliň esasy alamatlary täretiň bozulmagy – gije-gündizde 2 – 3-den 10 – 15 gezege çenli içiň geçmegi ýa-da gatamagydyr. İçgeçme bilen iç gatamanyň gezekleşip gelmegi seýrek däl. İçegäniň doly boşamazlygy, bulamak şekilli köp bolmadyk täretiň çykmagy ýa-da içegäniň doly boşamadyk ýaly duýguly suwuk täretiň nem gatyşykly çykmagy bu kesele mahsusdyr. Keseliň beterleşen wagty ýalan täret islegi, ýeliň çykmasy bilen utgaşykly täretiň aýry-aýry bölejik bolup çykmasy ýüze çykýar. Aýry-aýry bölejik nem bilen örtülen ýa-da gaty gumalak şekilli ýa-da gan gatyşykly bolýar. Gysylmaly alawlama ýogyn içegäniň aşak bölümüne ýaýranda, täret bölek-bölek görnüşe eýe bolýar (“goýun gumalagy”).

DK-nyň başga bir esasy alamaty içdäki kütek, adatça garnyň gapdal we aşaky böleginde ýerleşen agyrydyr. Ol agyry iýmit kabul edilende hem-de täret edilende güýçlenýär. Käte agyrylar gysylma häsiýete eýe bolýar (gysylma alawlamasynda), agyrylaryň tutgaýy ýel çykma ýa-da täret edesiň gelmegi bilen utgaşýar, seýrek halatda sülekeýli sanjy diýlip atlandyrylýan sanjy peýda bolýar; agyry sanjysy içde peýda bolup, soňra täret bilen köp mukdarda nem çykýar. Proktit beterleşende, agyryly tenezmalar döreýär, agyrylar täretten soňam birnäçe wagt saklanyp biler, arassalaýyş klizmasy geçirilende güýjöp we ýylylyk ulanylandan soň (grelkany, kompressi) köşeşip biler, holinolitikler we spazmolitikler kabul edilenden soň agyry gowşaýar.

Alawlama ýogyn içegäniň seroz gatlagyna ýaýran halatynda agyrylar hemişelik häsiýete eýe bolup, ýörelende çäýkanýanlygy

sebäpli agyry artýar we ýatylanda ýeňilleşýär. Perikolit bolanda we mezoadentit döwründe ýylylyk bejergilerinden soň agyrylar güýçlenip biler. Tutuş garynda sanjap agyrýan ýa-da köplenç pilçäniň aşagynda toplanýan, ýmit iýleni, täret edileni bilen bagly bolmadyk, bejergä kynlyk bilen başardýan agyry utgaşyp gelýän ganglionite häsiýetli.

Alawlamada iç ýellenme seýrek duş gelmeýär, onuň sebäbi inçe içegede ýmitiň siňdirilişiniň bozulmagy we disbakteriozydyr.

Näsaglar köplenç dispepsiki ýagdaýlara: anoreksiýa, ögemege, gägirmege, agzyňda ajynyň duýulmagyna, içiň jugurdamagyna we ş.m. arz edýärler. Köplenç halatda bu hadysalar ýmit siňdirmiş ulgamyň ýokary bölümlerindäki ugurdaş keseller (gastrit, holesistit, pankreatit) bilen baglydyr. Näsaglaryň umumy ýagdaýy köplenç az üýtgeýär, olar adatça horlanmaýarlar (eger alawlama enterit bilen utgaşmasa), sebäbi ýmit önümleriniň siňdirilmegi we emele gelen maddalaryň sorulmagy, esasan inçe içegede bolup geçýär, ýöne umumy gowşaklyk, ysgynsyzlyk bolup biler, zähmete ukyplylyk peselip biler, wagtal-wagtal astenonewrotiki tutgaýyň bolmagy mümkin. Uzaga çeken agyr alawlamada anoreksiýanyň täsiri netijesinde horlanma bolup biler, kämahal agyry, täret isleginiň we täret etmegiň gorkusy bilen ýmiti kabul etmegi kemeltmek hem-de ýerliksiz berhiz sebäpli hem näsag horlanyp biler.

Dowamly kolitiň geçişi bir ýagdaýda az alamatly bolup, uzağa çekýär, beýleki bir ýagdaýda keseliň alamatlary ýuwaş-ýuwaşdan artýar hem-de ýitileşme we remissiýa döwürleri gezekleşip gelýär, içegäniň diwarynda atrofiki özgermeler ýuwaş-ýuwaşdan köpeliýärler.

Agyr başly DK-da ýara-başlaryň perforasiýasynyň (örän seýrek), içege gan akmasynyň, içegäniň daralmagynyň (ýara bitip ugranda) we bitişmek ýagdaýda – periwisseritiň (içegäniň berç baglan örtüginde alawlama ýaýranda) gaýraüzülme hökmünde duşmagy mümkin.

Anyklanylyşy we tapawutlandyryş kesgidi. Alawlamany anyklamak üçin esasy ähmiýeti näsagyň täretiniň bozulanlygy baradaky arzlara bermeli. Näsagyň içindäki agyrylar, palpasiýada ýogyn içegäniň tutuşlygyna we onuň aýry-aýry ýerleriniň agyrylylygy, şeýle hem jugurdama, rektoromano ýa-da kolonoskopiýa edilende ýogyn içegäniň nemli bardasynyň alawlamasynyň alamatlarynyň, nemiň bolmagy, agyr ýagdaýlarda täretde gan görünmegi esasy üns bermeli alamatlardyr.

Ýiti proktosigmoiditden soň ötüşen alawlamanyň döremegi, tenezmalaryň üsti bilen äşgär bolýar, täret bilen nemiň we ganyň çykmagy, gyzdyryp-üşüdüp durma ýagdaýy, ýokanç alawlamanyň köp duş gelýän dizenteriya görnüşidir diýip çak etmäge mümkinçilik berýär. Täretiň bakteriologik barlagyny geçirmek, içege nemi ýa-da rekteromanoskopiya edilende göni içegäniň diwarlaryndan syrylyp alnan sülekeye meňzeş nem kesel kesgidini tassyk edýär. Dowamly alawlamanyň mugthorlaryň täsiri netijesinde döränini anyklamakda döredijileri, olaryň beden bölejiklerini ýa-da gurçuklaryň ýumurtgajyklaryny täretdeň tapmak esasy ähmiýete eýedir. Köplenç täreti ýylylygyna barlagdan geçirmek bilen položitel netijeleri almak bolýar.

Dowamly kolitiň mahsus görnüşü ozal dizenteriya geçiren näsaglarda ýüze çykýar.

Keseli ýogyn içegäniň diskineziýasyndan tapawutlandyrmak gerek. Ýogyn içegäniň işleýşiniň dowamly bozulmasy, ýagny diskineziýasy soňra ötüşen alawlamanyň emele gelmegine getirýär.

Dowamly kolitleriň we enteritleriň, pankreatitleriň, anasid gastritleriň differensial anyklanyşyny geçirmeli, sebäbi bu kesellerde adatça duş gelýän içgeçmeler we dürli içege alamatlary dowamly kolitiň alamatlaryna çalyň edýär. Şonuň üçin şübheli ýagdaýlarda elmydama irrigoskopiya barlagyny geçirmek gerek, bu barlagda netije gaty aýdyň bolmasa ýogyn içegäniň endoskopik barlagyny geçirmeli.

Bejeriş. Keseliň ýitileşen döwri näsaglary ýygy-ýygydan bölekleyin iýmitlendirmek gerek (gije-gündiziň dowamynda 4 – 6 gezek), iýmit ýeterlik mukdarda proteinli (100 – 120 g), ýeňil siňýän ýagly (100 – 120 g) we uglewodly (400 – 500 g golaý) bolmaly. Keseliň ýitileşen döwri uglewodly önümleriň ulanylyşyny wagtlaýyn çäklendirmeli (350 we hatda 250 g golaý).

DK-ly näsaglar üçin keseliň ýitileşen döwründe esasan № 2, № 4 berhiz bellenilýär. Başda näsaga Powzner boýunça № 4a berhiz bellenilýär, keseliň ýitileşmesi köşeşdigiçe näsaglary № 4b berhize geçirýärler (bir gün geçen ak çörek, biraz täze gaýmak, şor däl peýnir, gaýnan et ýa-da gaty bişirilmedik kotlet, gök ot, gök önümler we miweler goşulýar).

DK-nyň derman bejergisi: keseliň ýitileşen döwründe giň spektrli antibiotikleri belleýärler (tetrasiklin, lewomisetin, aminoglikozidler toparý we beýlekiler) ýa-da içegeden haýal sorulýan sulfanilamid

serişdeleri (sulgin, ftalazol) adaty möçberde bellenýär. Has maksadalaýygy we netijelisi köplenç ýagdaýda 8-oksihinoliniň serişdelerini bellemekdir (enteroseptol intestopan we beýlekiler 0, 25-den 0,5 çenli ýagny 1 – 2 gerdejikden günde 3 gezek), olar, ilkinji nobatda, içegäniň kesel dörediji florasyna täsir edýär, uýamany we çüýremäni azaldýar, içegäniň adaty florasyny bozmaýar. Adaty içege florasyny dikeltmek üçin bifidumbakterin, bifikol (lifilizirlenen ösümliklerden alnan bifidumbakterin we içege taýajyklary) we laktobakterin peýdalydyr. Bedeniň kesele garşy göreşibilijiligini artdyrmak üçin deri astyna aloyeniň ekstraktyny belleýärler, içmek üçin ýa-da bejergi klizmasy görnüşinde peloidin (50-den 100 ml günde 2 gezek), witamin bejergisini geçirýärler. İçgeçmede goýaldygy serişdeleri belleýärler (janalbin, tealbin, tansar, esasy wismut nitraty, kaolit we beýlekiler). Şu maksat bilen, ösümliklerden gaýnadylyp alnan suwlary giňden ulanýarlar, sebäbi olarda sorup alyjy ýollary bitiriji maddalar bolýar.

Proktosigmoiditde goýaldygyly bejergi klizmalary görnüşinde bellense göwnejaý bolýar. Proktitde, artbujagyň ýaryklarynda, gemorroýda ýerli goýaldygy serişdeler: kseroform, dermatol, sink okisi we beýlekiler bellenilýär. İç ýellense, işeňnirlendirilen kömür (0,25-den 0,5 g günde 3 – 4 gezek), gaýnadylan narpyzyň suwy, çopantelpiň güli we beýleki serişdeler berilýär. İç gatamasy bilen utgaşykly alawlamada iýmitiň düzüminde mikroelementlere baý önümleriň mukdaryny artdyrmaly (gök önümler, miweler, esasanam gyrlan ýa-da gowy gaýnadylan görnüşde). Eger-de iç gatamalar ýogyn içegäniň gysylma ýagdaýy sebäpli dörän bolsa, holinolitikler, miotrop spazmolitikler we ýylylyk bejergileri peýdalydyr. Ýogyn içegäniň atoniýasynda bejeriş maşklary, garny massaž etmek, iç sürüji serişdeler zerurdyr (purgen, rewen, senade, kruşina we beýlekiler ulanylýar). Ýogyn içegede alawlama köşeşenden soň bu serişdelere zerurlyk aýrylýar.

DK-nyň bejergisinde fizioterapewtiki usullar (içegä derman goýbermek, garna palçyk ýapmak, diatermiýa we beýlekiler), şypahana bejergisi uly orny eýeleýär.

DK-nyň önüni almak ýiti içegäniň ýokanç we parazitar kesellerini öz wagtynda bejermekden doly bahaly we rejeli iýmitlenmekden ybarat.

4.5. DOWAMLY PANKREATIT

Keseliň kesgitlemesi. Dowamly pankreatit (DP) – bu aşgazan asty mäziň distrofiki-alawlama keseli bolup, onuň daşky we içki sekresiýa ukybynyň bozulmagy netijesinde döreyän kliniki alamatlar bilen häsiýetlenýär.

Keseliň ýaýraýşy. Autopsiýa materiallary boýunça DP ilatyň 0,18 – 6% -inde ýüze çykýar, emma klinikalarda ol ondan hem köp duş gelyär, ýöne bu kesgit keseliň taryhynda görkezilmeýär.

Dowamly pankreatit köplenç ýaşuly, semiz adamlarda, aýallarda erkeklerden köp duş gelyär.

Sebäpleri we keseliň döreyşi. Keseliň ýitileşen döwri aşgazan asty mäziň daşky, kähalatlarda içki sekresiýa işjeňliginiň bozulmagy bilen bagly kliniki alamatlaryň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Keseliň remissiýa döwründe bolup geçýän hadysalar agzanyň parenhimasynyň birleşdiriji dokumalar bilen çalyşmagy we şeýlelikde, parenhimanyň ýerine ýetirýän işiniň öweziniň dolunmazlygy bilen baglydyr. Gelip çykyşy boýunça DP köplenç ýiti pankreatitiň netijesi bolýar. Beýle ýagdaý aýratynam onuň ýiti tutgularynyň gaýtalanmaklygy bilen bagly bolýar. Şeýlelikde, aşgazan asty mäziň ýiti görnüşde başlan keseli howply sebäpleriň uzak täsir etmegi esasynda dowamly görnüşe geçýär. DP-de mäziň kiçelmegi, sklerozyň emele gelmegi we kompensator gipertrofirlenmegi anyklanýar. Aşgazan asty mäziň alawlamasynyň döremegine onuň bilen anatomiki we fiziologiki bagly bolan agzalaryň, öt ýollarynyň keselleri, dowamly spirtli içgileri ulanmak, nädogry iýmitlenmek, dürli dermanlaryň we himiki maddalaryň täsirleri, mäziň şikesleri (trawma) we ş.m. täsir edýärler.

Keseliň başynda ýüze çykýan zeperlenme üýtgeşmeleriniň mäziň belli-belli ýerlerinde döräp, onuň hemme ýerine ýaýramazlygy ähtimaldyr. Keseliň ýitileşen döwründe – agza tutuşlygyna zeperlenýär. DP ýitileşen döwründe mäziň öýjükleriniň öz-özünden iýilmegi netijesinde olaryň ýerli nekrozy ýüze çykýar, keseliň ýitileşmeginiň gowşaşan döwürlerinde ölen parenhima birleşdiriji dokuma bilen çalyşýar. Emma muňa garamazdan, DP ýitileşen döwründe operasiýada alnan uly-uly máz bölekleri öwrenilende, onuň aýry-aýry bölümlerinde dürli morfologiki üýtgeşmeler ýüze çykarylyp bilner:

mäziň bir ýerinde ýerli nekroz ojagy we alawlama özgermeleri, beýleki ýerlerde pankreatik adajyklar (Langergansyň adajyklary) giňelen, birleşdiriji dokumasynyň ojagy bolup biler (Sarkisow D.S. we başg.). Morfologiki we kliniki maglumatlara esaslanyp, DP ýitileşen we remissiýa döwürlerine bölünýär.

Keseliň toparlara bölünişi. Kliniki geçişiniň aýratynlyklaryna görä, dowamly pankreatit dört görnüşe bölünýär: birinji *dowamly gaýtalanýan pankreatit*, ol keseliň ýitileşme we remissiýa döwürleriniň gaýtalanmagy bilen häsiýetlendirilýär; ikinji *agyryly görnüş*, ol mydama ýüze çykýan güýçli agyry bilen häsiýetlendirilýär; üçünji *ýalan täze döreme görnüş*i aşgazan asty mäziň howply täze döremesini ýadyňa salýar, dördünji *gizlin görnüş*i adatça agyrсыз geçýär.

Kesel ýeňil, orta, agyr agyrlykda geçýär.

Kliniki alamatlary. DP ýitileşen döwründe onuň kliniki alamatlary dürli-dürli bolýar, emma köplenç epigastral töwerekde we çep gapyrga ýaýynyň astynda agyry, pankreatik içgeçmesi diýlip atlandyrylýan dispepsiýa, iýmit siňdiriş ýetmezçiliginiň alamatlary (bu köplenç horlanmaga getirýär), gipoproteinemiýa, süýji keseliniň alamatlary bilen bilelikde aşgazan aşagyndaky mäziň inkretor ýetmezçiligi ýüze çykýar.

Näsaglaryň arzy bilen bir hatarda DP kesgidi goýmakda näsag hakyndaky maglumatlary toplamaklyk (onuň ýaşayş durmuşy, iýmitlenişi, keseliň haçan başlanlygy we ş.m.) we olara kliniki gözegçilik etmeklik uly ähmiýete eýedir. Ýöne bu usullar DP-ni güman etmäge mümkinçilik berýär, emma ony tassyklamak üçin laborator we gurallar bilen barlag usullary ulanylýar.

Kesel taryhy ýygňalan wagtynda agyrynyň ýüze çykan wagtyna, onuň gaýtalanş ýygýlygyna üns bermeli, keseliň döremegine ýardam edýän ýagdaýlary – holesistoliteazy we öt ýollarynyň kesellerini, 12 barmak içegäniň duodenostaz, ýara-baş, diwertikula ýaly kesellerini ýüze çykarmaly, garyn boşlugynda operasiýa geçirenligi, spirtli içgileri köp içýänligi, giperlipoproteinemiýa, allergiýa, ýagly-duzly, şor we ýiti iýmitler bilen iýmitlenmek we ş.m. barada maglumatlary anyklamaly.

DP-niň ilkinji alamatlaryna garnyň ýokarky ýarymyndaky agyry girýär. Ol agyry gaýtalanyp duran sanjy ýa-da yzygiderli agyry görnüşde bolýar. Şeýle agyrynyň sebäbi iýmit näsazlygy, alkogolly

içgileri içmek bolup biler, emma onuň takyk sebäbini kesgitlemek mydama başardyp duranok. Üýtgeşmeleriniň ýerleşen ýerlerine baglylykda agyry sag gapyrga ýaýynyň eteginde (kesel maziň kellejiginde ýerleşende), aşgazanyň üstünde (maziň esasy bölegi zeperlenip başlanda) ýa-da çep gapyrga eteginde (maziň guýrugy zeperlenende) döräp biler. Agyry stenokardiýa meňzeş bolup, ýüregiň töwereklerine, çep pilçä we çep egne, käwagtlarda bolsa çep böwre ýaýrap biler.

Näsaglarda agyrynyň sebäpleri birmeňzeş bolmaýar. Ol öt ýollarynyň dykylmagy (obstruksiýasy) sebäpli döreyän mäs şiresiniň çykmagynyň kynlaşmagy bilen baglylykda şol ýollaryň içinde basyşyň ýokarlanmagy, nerw damarlarynyň ujuny öz içine alýan parapankreatik dokumalaryň zeperlenmegi we düwün şekilli üýtgeşmeler (emele gelmeler) netijesinde emele gelip biler. Pankreatitiň agyrlaşmagy (iriňli parapankreatit, pseudo-kistalar, umumy öt ýolunyň ýapylmagy-obtursiýasy) hem agyry getirip biler. Spirtli içgiler sebäpli pankreatit üçin beýleki agzalarda hem üýtgemeleriniň bolmagy mahsusdyr. Olara bagryň ýag distrofiýasy, miokardyň distrofiýasy, ensefalopatiýa, polinewrit we ş.m. girýärler.

Dispepsiýa alamatlary (pankreas dispepsiýasy) – bu iýmit siňdрилишиň bozulmagy bilen bagly bolup, keseliň gizlin geçýän görnüşinde, has hem agyrlaşan döwürlerinde ýygy duşýan alamatdyr. Näsaglarda tüýküligiň bölünip çykyşy güýçlenýär, gägirmeklik, ýürek bulanma, gaýtarma, iç ýellenme (meteorizm), işdäniň peselmegi, ýagly iýmite ýigrenç ýüze çykýar. Süýji keseli döwründe näsaglarda güýçli aýjymaklyk we suwsamaklyk duýlup bilner. Keseliň ýeňil görnüşinde täret adaty ýagdaýda, agyr görnüşinde bolsa içgeçme bellenyär ýa-da içgeçme bilen içiň gatamagy gezekleşýär. DP-de haçanda aşgazan mäsiniň ekzokrin ýetmezçiligi mese-mälim bolanda pankreatik içgeçme peýda bolýar. Täret özboluşly bulamak şekilli, örän porsy we ýagjymak ýylpyldyly bolýar.

Aşgazan asty maziň ekzokrin ýetmezçiligi we iýmit siňdиріш näsazlyklary netijesinde horlanmak güýçlenýär. Muňa işdäsizlik we süýjüli diabet goşulýar. Horlanmakda maziň ekzokrin ýetmezçiliginden başga-da, näsagyň berhiz saklamagy, käwagtlar näsagyň keseliň ýitileşmeginden gorkup aç bolmagy, süýjüli diabetde ýeňil siňýän uglewodlary iýmitde çäklendirmekleri belli bir derejede ähmiýete eýedir.

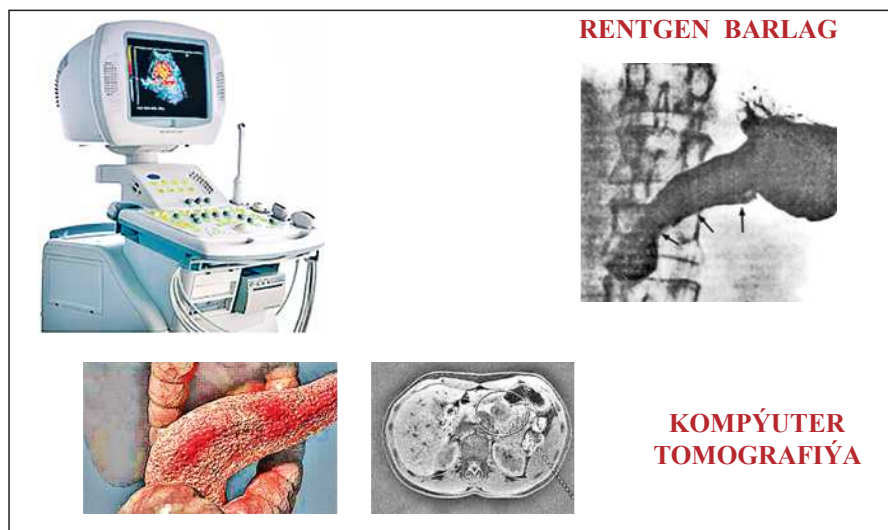
DP-niň ýalan täze döreme görnüşinde mehaniki sarygetirme we holangit bilen baglanyşyklykda deriniň we görnüp duran nemli bardalaryň sarymtyldygy, deriniň gurulygy we tozgalap durmaklygy, glossit, stomatit we başgalar ýüze çykarylýar. Bu alamatlar bedende witaminleriň ýetmezçilik etmekliginden, öt ýollarynyň dykylmagy sebäpli ýüze çykýar.

DP-li näsaglaryň garny ellenilip barlanylanda, onuň çişendigi, aşgazanyň üstüniň we çep gapyrga eteginiň agyrylylygy ýüze çykýar. Aşgazan asty mäziň kellejigi zeperlenende Dežordeniň pankreatik nokady diýilýän ýerde agyry duýulýar. Bu nokat göbektenden çep goltuk asty çukurlyk bilen birikdirýän çyzyk boýunça 5 – 7 sm aralykda ýerleşýär. Köp halatlarda çep gapyrga-oňurga burçda Meýo-Robsonuň alamaty diýilýän agyry hem peýda bolýar. Kāwagt-larda 8 – 10-njy döş oňurgalarynyň çepinde Kaçyň alamaty diýilýän deri giperesteziýasynyň zolagy we Grotuň alamaty diýilýän deri asty ýagyň atrofiýasy kesgitlenýär. Köp halatlarda palpasiýa arkaly aşgazan asty mäziň ulalandygyny we dykyzlanandygyny ýüze çykarmak bolýar. Palpasiýa wagtynda näsaglar agyrynyň arka ýaýraýandygyna arz edýärler. Kāhalatlarda Malle-Gi usuly bilen aşgazan asty mäziň guýruk töwereginde agyrynyň barlygy hem kesgitlenilýär. Bu barlag usul näsagy dyzyny epip, sag gapdalyna ýatyryp geçirilýär. Lukman näsagyň sag tarapynda oturýar, çep elini çep gapyrga etegine süýşürýär (medial aşak tarap we lateral ýokaryk), şeýdip aşgazan etek mäziň guýrugyna barmaklarynyň uçlaryny ýetirýär. Ulalan we dykyzlanan mäziň aortanyň garyn bölegini gysmagy netijesinde hem-de çepki frenikus-simptomýň položitelligi üçin öýkenden howa doly çykarylan wagtynda eşidilýän sistoliki ses hem belli bir derejede diagnostiki ähmiýete eýe bolup biler.

Gaýraüzülmeleri. Olar, esasan, şulardan ybarat: aşgazan asty mázde abssesleriň, kistalaryň, psewdo-kistalaryň ýa-da kalsifikatlaryň döremegi, agyr süýjüli diabet, dalak wenasynyň trombozy. Pankreasyň akalgasynyň çykyş ýolunyň alawlama stenozyňnyň we hem-de kanser pankreatitiniň döremegi hem mümkin.

Laborator barlaglarda köplenç orta agyrylykdaky gipohrom anemiýany, eritrositleriň çöküş tizliginiň ýokarlanmagyny, neýtrofil üýtgeşmelerini, globulinleriň köpelmegi sebäpli döreyän disproteine-

miýany, gan syworotkasyndaky aminotransferazanyň işjeňliginiň ýokarlanmagyny ýüze çykarýarlar (A.L.Grebenew). Käbir näsaglarda durnukly ýa-da gaýtalanyp durýan sarygetirme bilen baglylykda giperbilirubinemiýany, ganyň syworotkasynda aşgar fosfatazanyň we GGTP-niň köpelendigi anyklanylýar.

21-nji surat. Dowamly pankreatitiň gural barlaglary

Aşgazan asty mäziň adajyk-adajyk gurluşy zeperlenende giperlikemiýa ýüze çykýar, emma uglewod alyş-çalşynyň ýeňil üýtgän wagtynda bedene 1 – 2 gezek glýukoza goýberip (agram salyp) süýji egriligini barlamaly. Aşgazan asty mäziň adajyk-adajyk gurluşynyň zeperlenmegi sebäpli süýjüli diabet döreýär. Ganda süýjiniň mukdarynyň üýtgäp durmagy DP-niň ýitileşmegi we remissiýasy bilen bagly. Ikinji görnüşli süýjüli diabetli adamlarda ýeke bir insuliniň ýetmezçiligi däl-de, glýukagonyň bölünip çykmagy hem peselýär. Şonuň üçin süýjüli diabetiň şu görnüşinde köplenç gipoglikemiýa, seýrek ketonuriýa döreýär.

DP-ni laboratoriyä usullary bilen kesgitlemekde lipaza we tripsin fermentleriniň barlaglary uly ähmiýete eýedir. Ýiti pankreatitde we DP-niň ýitileşen döwri ganda we peşewde amilaza köpeliýär. DP-niň ýitileşmedik döwründe ganda fermentler ýokarlanmaýarlar. Käwagtlar olar azalýarlar.

GANYŇ UMUMY BARLAGYNDA:

GANYŇ BOIHIMIÝA BARLAGYNDA:

**HOLESTERINIŇ, FOSFOLEPIDLERIŇ ÜÇGLISERIDLERIŇ
WE AŞGAR FOSFATAZANYŇ ÝOKARLANMAGY BOLÝAR**

GURALLAÝYN BARLAGLAR:

**HOLESISTOHOLOGRAFIÝA, ULTRASES BARLAGY,
GEPATOSISTOGRAFIÝA, DUODENAL ZONDIRLEME,
LAPAROSKOPIÝA WE ÝYLYLYK BILEN BARLAMA**

22- nji surat. Dowamly holesistitiň anyklanylyşy

12 barmak içegäniň şiresinde, ganda we peşewde pankreatik fermentleri barlamaklyk DP-de aşgazan asty mäziň ekzosekretor işjeňligini kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Mäzi sekretin we pankreozimin bilen stimülirlmekden öň we soň 12 barmak içegäniň şiresiniň umumy mukdary, onuň bikarbonat aşgarlygy, tripsiniň, lipazanyň we amilazanyň barlagy, ganda amilazanyň, lipazanyň, tripsiniň we anti-tripsiniň, peşewde bolsa amilazanyň barlagy geçirilýär. Şire duodenal zond arkaly alynýar. Mäziň sekresiýasyny NSE-niň 0,5%-li erginini 30 ml, günebakar ýa-da zeýtun ýagynyň 25 ml-ni duodenal zondun kömegi bilen içegä goýberip güýçlendirip bolýar, bu bolsa has tebigy usul hasaplanýlar. Şeýle gyjyndyryjylaryň täsiri içege gormonlarynyň üsti arkaly amala aşyrylýar: NSE-niň täsiri bilen sekretiniň, ýagyň täsiri bilen bolsa pankreoziminiň bölünmegini anyklap bolýar.

NSE-niň ulanylmagy köplenç bikarbonatlaryň köp bölünip çykmagyna, zeýtun ýagy bolsa fermentleriň bölünip çykmagyna ýardam edýär. Adatça 30 minutyň dowamynda içegeden bazal bölek şire alynýar. Soň näsagyň wena damaryna 1:5 ED/kg hasapdan pankreozimin ergini goýberilýär we 20 minutyň dowamynda içegeden indiki şire bölegi alynýar. Şondan soň şol mukdarda sekretin goýberilýär we her 20 minutdan 3 gezek duodenal şire alynýar. DP-li näsaglarda sekretiniň göwrümi (mukdary) sag adamlar bilen deňeşdirilende

köplenç az bolýar, bikarbonatlar hem azalmaga ýykgyň edýär. Fermentleriň konsentrasiýasy hem peselýär. Pankreatit güýjän döwründe we pankreatik şiräniň çykmagyna päsgel dörende ganda we peşewde fermentleriň mukdary köpeliýär. Emma mäziň işjeňligi kesgitlenende, DP-li şasaglarda tripsin inhibitory bilen tripsiniň gatnaşygy peselýär (100-den hem pes.) Aşgazan asty mäziň ekskretor işjeňligine baha berlende fermentleriň we bikarbonatlaryň wagt birliginde bölünip çykyş tizligi, 12 barmak içegede olaryň konsentrasiýasynyň derejesi uly ähmiýete eýedir.

Aşgazan asty mäziň şiresiniň iýmiti özleşdiriş ukybyny barlamagyň iň ýönekeýje usuly täreti hil tarapdan barlag etmekdir. Bu ýerde näsag 3 günläp Şmidtň berhizini saklamalydyr. Bu berhizde iýmit ýagly we etli bolup, onda 105 g protein, 135 g ýag we 180 g süýji bolmaly.

Täretde özleşdirilmedik ýagyň (steatoriýa) we et süýümleriniň (kreatoreýa) bolmaklygy aşgazan asty mäziň ekzosekretor ýetmezçiligine şaýatlyk edýär. Steato we kreatoreýa ýagdaýlaryna mukdar taýdan baha berýän himiki we radionuklid usullary ulanmak pankreatiki ýetmezçiligi ýüze çykarmaga we ony az sorulma (malabsorbsiýa) sindromyndan tapawutlandyrmaga ýardam edýär.

Aşgazan asty mäziň ekzosekretor işine mukdar taýdan baha bermekde içegede benzoil – tirozil – paraaminobenoiý turşulygynyň (kislotasynyň) dargamak derejesini kesgitlemek hem geçirilýär. Muňa RAWA-test diýilýär. Muny geçirmek üçin ady agzalan turşulygy içmeli. Şondan soň 8 sagadyň dowamynda peşew ýygnaalmaly. Kadada şu wagtyň dowamynda içilen turşulygyň 51 – 78 %-i peşew bilen bölünip çykmaly (M.M.Boger). Turşulygyň bölünip çykmagynyň 1,5 – 2 gezek azalmagy mäziň ekzosekretor ýetmezçiliginiň alamatydyr. RAWA-test iň oňat funksional usullar bilen, meselem, pankreozimin-sekretin usuly bilen gabat gelýär. Usulyň ýönekeýligi we ýeňilligi ony saglygy goraýşa has giň ornaşdyrmaga mümkinçilik berýär.

DP-ni gurallar bilen kesgitlemek: DP-ni gurallaryň kömegi bilen anyklamakda ulanylýan usullara rentgen barlaglary, endoskopiki, retrograd pankreatoholangiografiýa, fibrogastroskopiýa, antgiografiýa, ehografiýa, radionuklid skanirlemesi, kompýuter tomografiýasy girýärler.

Tapawutlandyryş kesgidi. DP çak edilende, ony birnäçe kesellerden tapawutlandyrmak zerurdyr. Sebäbi DP-de birnäçe kesellere hem mahsus bolan ol ýa-da beýleki alamatlar duşup biler. Şonuň üçin DP ilki bilen aşgazanyň we 12 barmak içegäniň baş keselinden, daşly holesistiden, dowamly enteritden we kolitden, aşgazan asty mäziň täze döremesinden (kanserinden) we beýleki kesellerden tapawutlandyrylmalydyr.

DP-niň esasy görnüşlerini anyklamak DP-ni bejermekde ýa-da keseliň beterleşmeginiň önüni almakda uly ähmiýete eýedir.

Bejerilişi. Bejeriş ilki bilen mäziň bölüp çykaryş ukybynyň peselmegine getirýän serişdelere gönükdirilmelidir. Şol maksat bilen ilkinji 1 – 3 gün (DP-niň güýjän döwründe) açlyk, suwy köp içmeklik (günde 4 – 6 bulgur boržom), aşgazanyň ýerleşýän ýerine (epigastriýa) buz goýmak maslahat berilýär. Aşgazan şiresiniň aşgazan asty mäziň şiresine güýçlendiriji täsirini basyp ýatyrmak üçin antasidler (almagel, fosfalugal, buržäniň garyndysy we başgalar) ulanylýar. Olar günde 6 – 8 gezek bellenilýär. Agyr ýagdaýlarda inçejik zond bilen 12 barmak içegä düşmez ýaly aşgazan şiresini yzygiderli sorup alyp durmaly (aspirasiýa etmeli). Alynýan şiräniň pH-ni yzygiderli kesgitläp durmaly (iň gowy görkeziji 5,0-dan ýokarydyr): pH pes bolanda (1,0 – 2,0) tä 5,0-a we ondan hem ýokary bolýança goşmaça antasid serişdelerini içirip durmaly.

Mäziň bölüp çykaryşyny peseltmek üçin, turşulygy basyjy, gistaminiň H_2 reseptoryny böwetleýän ranitidin, fomasan (kwamitel) we proton nasasynyň ingibiroelary omeprazol (omez), pantoprozol (ulsepan) dermanlaryny hem-de antiholinergiki dermanlary (atropin, metasin, platifilin, we başgalar) ulanylýar. Emma soňky dermanlaryň peşewiň saklanmagyna, tahikardiýa, içegäniň gowşamagyna (parezine), agzyň guramaklygyna, ýakyndan görmekligiň peselmegine we ş.m. getirmegi ähtimaldyr. Soňky wagtlarda saýlap täsir edýän antiholenergiki derman bolan we gerekmejek täsir etmeýän derman bolan gastrosepin ulanylýar. Ýokarda agzalan dermanlaryň hemmesini adaty gündelik mukdarda parenteral urmaly (sançmaly).

DP mese-mälim güýjände köşeşdirmek üçin soňky ýyllarda 5-fotorusiýa ulanylýar. Ol proteiniň we nuklein turşulyklarynyň emele gelmegini togtadýar, fermentleriň işlenip çykarylmagyny pe-

seldýär. Derman 3 – 5 günün dowamynda glýukozanyň 5%-li ergininde (günde 12 – 15 mg/kg agrama) ulanylýar (W.S.Maýat).

Aşgazan asty mäziň pankreatik fermentleriniň işjeňliklerini basyp ýatyrmak üçin antifermentleri – gordoksy, kontrikaly, trasiloly ulanýarlar (A.S.Loginow, I.W.Timoşina, Ý.M.Pansyrew). Olaryň ulanylmagy patogenetiki esaslandyrylandyr, sebäbi gan aýlawyndaky tripsiniň inaktiwirlenmegi ganyň zäherlenmeginiň (toksemiýanyň) we mäzdäki patologik ýagdaýlaryň güýçlenmeginiň önüni alýar.

DP-ni bejermekde pankreatik akalgada we 12 barmak içegede zeperlenmek we daralmak netijesinde emele gelýän dykylmalylygy azaltmakdyr. Bu bejeriş şeýle ýagdaýa getirýän sebäplere baglydyr. Öt-daş keseli bilen bagly pankreatitde öt ýolunyň daş bilen ýapylmagyny (obturasiýasyny), 12 barmak içegäniň uly düwürtikleriniň gysylmagyny göz önünde tutmaly. Pankreatik şiräniň çykmagyny kadalaşdyrmak üçin baralgini 5ml-den w/i ýa-da m/i sançmaklyk gowy peýda berýär. Bu derman spazmolitiki we agyryny aýryjy häsiýete eýedir. Onuň täsiri 15 – 20 min-den bildirip başlaýar. Dermany 1 – 2 gerdejikden günde 3 gezek içmek hem bolýar. Käwagtlarda allergiýanyň ýüze çykmagy mümkin. Az, ýöne belli bir derejede spazmolitiki peýdany no-şpa, papawerin (2%-2 ml), eufilliniň (24%-1 ml) erginleri hem berýär. Keseliň ýitileşmesiniň birinji günleri bu dermanlar günde 2 – 3 gezek w/i ýa-da m/i sanjylýar. Agyryny aýyrmak üçin analginiň 2 ml 50% ergini atropiniň 0,1%-li 0,5 – 1,0 ml ergini bilen bilelikde hem ulanylýar.

Agyry has güýçli bolanda nowokainiň (0,25%)-100 ml ergini, günde damjalap w/i sanjylýar. Nowokain diňe agyryny aýyrmak bilen çäklenmän, aşgazan asty mäziň şire bölüp çykarmagyny hem peseldýär. Adaty mukdarda nowokainiň ýerine lidokaini ulanmak hem mümkin. DP-niň döremegi gan damarlarynyň diwarlarynyň süzüp geçirmekliginiň ýokarlanmagy we allergiýa bilen baglanyşykly bolany üçin, bu dermanlar agyryny aýyrmaga kömek edýän antigistamin dermanlary (dimedrol, suprastin we başgalar) bilen bilelikde ulanylsa, has gowy bolýar. DP-niň ýitileşen döwründe ady tutylan dermanlary elektrolitleriň erginleri bilen bilelikde kokteýl (garyşyk) görnüşinde w/i sançmak bolar. Näsagyň ýagdaýyna we onuň dermany göterişine baglylykda kokteýliň düzümi aýry-aýry bolup biler: natriý hloridiniň

500 ml izotoniki ergini, 5 ml baralgin, 1% – 1 ml dimedrol, 2% – 2 ml papawerin, 2,5% – 5 ml magniý sulfaty, 5% – 5 ml askorbin turşusy, 0,5% – 2 ml lipoew turşusy, 20 ml nowokain (hemmesi ergin görnüşinde bolmaly).

Eger-de bejerişe garamazdan, agyry güýçlenýän bolsa, onda ol keseliň gaýratüzülmeleri (meselem, psewdokistalar) bilen bagly bolup biler. Bu bolsa lukmandan dermanlary örän seresaplyk bilen bellemekligi talap edýär.

DP-ni bejermek üçin köp usullar ulanylýar, emma olarda anti-ferment häsiýetleri ýok. Agyry başlanandan birinji günü izotoniki ergin görnüşinde şu düzümler m/i sanjylýar: serotonin (2 mg 0,001 mg/kg), dofamin (1 ml 0,004 mg/kg), gidrokortizon (25 mg), penisillin we streptomisin – adaty mukdarda: 2 – 3-nji günlerde erginiň düzümindäki gidrokortizony 2-nji gün 50 mg, 3-nji gün bolsa 75 mg ýetirmeli; 4-nji günü monoaminleri aýyrýarlar, gidrokortizon – 50 mg; 5-nji gün ol 25 mg mukdarda sanjylýp, 6 – 7-nji günlerde bolsa diňe antibiotikler urulýar. B.E.Bagratýunyň (1985) maglumatlaryna görä, şu usul birinji sanjymdan 16 – 18 sagat geçensoň agyryny aýyrýar. Bu ýerde analgetikler, narkotikler, antigistamin dermanlary zerur hem hasaplanmaýar.

DP ýitileşen döwründe gaýtarma, sorulyp alynmagy (aspirasiýa), diareýa (iç geçende) netijesinde üýtgän suw we elektrolitiki deňagramlylygy dikeltmek zerurdyr. Şonuň üçin suw we elektrolit görkezijilerini kada getirmek örän möhümdir. Aminokislota we elektrolit näsazlyklaryny düzetmek üçin çalşyrylmagy mümkin bolmadyk aminokislotalary (aminezol, alwizin we başgalar) elektrolitler bilen (kaliý hloridi, kalsiý glýukonaty, Ringer ergini we ş.m.) we dezin-toksikasiýalaşdyrýan dermanlary (gemodez we başgalar) w/i sanjýarlar. Aminoturşularyň garyndysy 1 minutda 40 – 50 damjadan günde 250 ml-den 8 – 10 günün dowamynda ulanylýar. Proteinleriň özleşdirilmegini gowulandyrmak üçin B₆, B₁₂, C witaminlerini anaboliki steroidler bilen (retabolil, 50 ml, 10 günde 1 gezek) bilelikde parenteral ulanylýarlar.

Ýitileşen kesel köşeşip başlan döwründe nähoşä ilki suwuklyk içmäge, soň bolsa ýuwaş-ýuwaşdan iýmite geçmäge rugsat berilýär. Şu döwürde iýmit mehaniki we himiki taýdan aýaýjy bolmaly. Ilki

günler iýmitiň güýçlüligi 1200 kkal, ýagdaýyň gowulanmagy bilen bolsa 2500 kkala çenli ýokarlandyrylýar (100 g proteinler, 50 g ýaglar, 400 g uglewodlar). Pankreatiki berhiz № 5p saçak ulanylýar.

Keseliň bu döwründe bejeriş şertleri öňküligine galýar, ýöne näsagyň oňatlaşmagy netijesinde ulanylýan dermanlar azaldylyrlar, parenteral ulanylýan dermanlar peroral alnyp başlanýar.

Näsagyň ýagdaýyna baha berlende, şulara: ýaşaaýyş üçin zerur agzalaryň işleriniň bir durka gelmegine, biynjalyklygyň we aşgazan etegindäki agyrynyň azalmaklygyna, işdäniň açylmagyna we iýmit siňdirilişiniň gowulanmagyna, ganda fermentleriň derejesiniň kadalaşmagyna we gaýraüzülmeleriň ýoklugyna üns berilýär. Bejerişiň netijeliligi we dowamlylygy keseliň sebäbine baglydyr. Öt-daş keseli bilen bagly pankreatitde bejeriş 7 – 10 gün dowam edýär.

Ikilenji pankreatitiň bejerişini esasy keseli bejermek bilen (holestistit, opistorhoz, baş keseli we ş.m.) bilelikde alyp barmaly.

Keseliň bu döwründe antasidler, saýlap täsir ediji spazmolitikler we m-holinoblokatorlar dowamly wagt ulanylsa gowy. Şu döwürde içegede disbakterioz emele gelip, keseliň geçişini kynlaşdyrýar. Şeýle bolanda mikrofloranyň düzümine baglylykda, olara garşy antibakterial enteroseptol, intestopan, enterosediw, furozalidon we ş.m. bakteriýalary sazlaşdyryjy dermanlar (baktisubtil, bifidum-bakterin, bifikol we başgalar) ulanylýar. Şeýdilende, näsagyň umumy ýagdaýy tiz oňatlaşýar, içdäki agyry azalýar, içiň ýellenmegi kesilýär, täret bilen çykyan özleşdirilmedik ýagyň mukdary peselýär, täret kadalaşýar.

DP-li näsaglary bejermegiň möhüm düzüm bölegi aşgazan asty mäziň ekzosekretor ýetmezçiligini dikeltmekdir. Ferment dermanlary bilen bejerişi ir başlaýarlar. Steatoriýanyň derejesine baglylykda pankreatin, digestal, festal, triferment, pankurmen we başgalar) 1 gerdejikden günde 3 – 6 gezek nahardan soň ulanylýar.

Ekzosekretor ýetmezçiligi mese-mälim bolanda, haçanda ferment bejeriş peýda bermände, beden hor ýagdaýynda, gipowitaminozda, anemiýada, aminoturşularyň, elektrolitleriň deňagramlylygy bozulanda, we başga ýagdaýlarda gana aminoturşularyň garyndysy (aminozol, alwezdin, aminon we başgalar) guýulýar, witaminler (B₁, B₆, B₁₂, C witaminleri, lipoew turşulygy), anaboliki steroidler (retabolil) parenteral sanjylýar.

Köptaraplaýyn bejeriş netijesinde näsaglaryň köpüsinde statoreýa we kreatoriýa ýok bolýar, işdä açylýar, näsaglaryň agramy kadalaşyp başlaýar.

Aşgazan asty mäziň ekzosekretor işjeňligini gowulaşdyrmak üçin m/i ýa-da w/i holesistokinini (40 mg/kg) sanjylýar, intranazal (burnuň içine) sekretin we pankreozimin (1 ED/kg, beden agramyny) bellenyär, w/i kalsiýa hlorid (10 ml 10%) ergini sanjylýar.

DP-li näsaglarda aşgazan asty mäziň inkretor ýetmezçiligi hem ýüze cykyp, süýjüli diabet keseli döräp biler. Süýjüli diabetiň ýeňil görnüşinde näsaglara uglewody az bolan iýmiti we gandy, süýjini azaldýan dermanlar belleniýär. Şu keseliň orta agyrylykdaky we agyr görnüşleri bilen kesellänlere insulin belleniýär. Emma bu derman ulanylanda seresap bolmaly, sebäbi deriniň aşagyna sanjylan insuliniň as mukdary hem DP mahsus bolan glikogonyň ýetmezçiligi netijesinde ganda süýjiniň örän köp mukdaryny hem peseldýär. Şonuň üçin näsagyň howpsuzlygyny, gipoglikemiki komalaryň bolmazlygyny üpjün etmek zerurdyr (wagtly-wagtynda onuň ganyndaky, peşewdäki süýjiniň derejesini kesgitlep durmaly we ş.m.).

DP-li näsaglarda bejerişin peýda bermezligi olarda başga-da keselleriň bolmagy (aşgazan asty mäziň psewdolistasy, kalsinoz, 12 barmak içegäniň we umumy öt ýolunyň gysylmagy, ekssudativ plewrit, assit, dalak we portal damarlarynyň dykylmagy)bilen bagly bolup, olar DP-niň alamatlaryny ýoýýarlar we çylşyrymlaşdyrýarlar. Çylşyrymly ýagdaýda DP-ni konserwativ bejeriş ýoly bilen bejermegi güýçli dowam etmek zerurdyr. Eger-de ýagdaý gowulaşmasa we umumy öt ýoly daralsa (mehaniki sary getirme), onda operasiýa etmek maslahat berilýär.

Kesel başga keseller bilen utgaşan ýagdaýynda şoňa görä-de bejeriş bolmaly. Meselem, holangitde antibiotikler, reaktiw gepatitde –essensiale, lipoew turşulygy, legalon we beýleki dermanlar belleniýär.

DP-de köp halatlarda giperlipidemiýa ýüze çykýar, bu bolsa tutanýerli düzeldiş bejergisini talap edýär. Şu maksat bilen essensialeniň 5% glýukozadaky ergininiň 10 ml-ni bir minutda 40 – 50 damjadan sançýarlar (8 – 10 sanjym). Şonuň bilen bir hatarda şol derman günde 2 – 3 gezek 2 nogulçadan (kapsuladan) nahar wagtynda azajyk suwuklyk bilen (3 aýyň dowamynda) içilýär.

DP-niň sebäbini ýok etmäge we utgaşýan keselleri bejermäge gönükdirilen köptaraplaýyn bejeriş, aşgazan asty mäziň işini düzetmek keseliň köşeşmegine (remissiýasyna) getirýär.

Pankreatitiň remissiýa döwründe ony durnuklaşdyrýan şertleriň biri berhizi berk saklamakdyr. 5-nji p (pankreatiki) berhizde protein ýokary (günde 120 – 130 g) bolmaly, şonuň 60%-i mal protein, ýag (70 – 80 g) we uglewodlar (günde 300 – 400 g) biraz pes bolmaly, ýýmitiň ýokumlylygy 2500 – 2800 kkal-dan ýokary galmaly däl. Lipoproteinli ýýmitler (çekize, ýagsyz et, balyk we ş.m.) köp, duzuň bolsa az bolmagy maslahat berilýär. Arak-şerap, ýagly ýýmit, et we balyk çorbalary, ýiti çorbalar, doňdurma, kofe, kakao, şokolad, kösükliler (noýba), mäs, turşuja (şawel), redis, kömelek, turşy alma, gazly suw, kwas, duzlanan zatlar; hyýar, tomat, kelem, konserwalar we başgalar düýbünden gadagandyr. Hatda näsagyň ýagdaýy gowulaşanda-da berhiz saklanmalydyr, wagtly-wagtynda ýýmitlenmelidir.

Goldaýjy bejergi fermentleri (festal, digestal we başgalar), spazmolitikleri (noşpa, papawerin we başgalar) we beýleki serişdelerden ybaratdyr. Emma köp halatlarda köptaraplaýyn bejeriş keseliň köşeşmeginiň durnuklylygyna, şol sanda agyrynyň aýrylyp gitmegine getirmeýär.

DP-li näsaglary üstünlikli bejermek üçin dogry guralan hassahana-saglyk öýi bejergişi tapgyrlary zerurdyr.

Kesel ýitileşen döwründe näsaglary keselhana ýerleşdirmeli. Şeýle edilse keseli, aşgazan asty mäziň işiniň näsazlyk derejesini kesgitlemek we bejeriş işlerini geçirmek oňaýly bolýar. Näsaglaryň hassahanada bolmaly wagtly 4 – 6 hepdeden geçenok. Azda-kände agyryly, emma pankreatitiň we beýleki keselleriň alamatlary azalyp başlan nähoşlar saglyk öýünde bejergi almak üçin hassahanadan çykarylyp bilnerler. Şeýle näsaglary gutarnykly sagaltmak üçin şypahanalara ugradyp bolar (Arçman, Železnowodsk, Boržomi, Dorohowa, Essentuki). Şu ýerlerde olara gözegçilikde bolmakdan we berhiz ýýmitden başga-da, mineral suwlar berilýär. Emma esasy bejeriş saglyk öýlerinde bolmaly hasap edilýär. Ol ýerde ýylda azyndan 2 gezek zerur bolan kliniki we biohimiki barlaglary (ganyň, peşewiň, täretiň barlaglary) geçirmek hökmandyr, ehogepato- we pankreatografiýa geçirilýär, remissiýa durnuksyz ýagdaýda bolsa

bejerýärler. Gerek bolsa 12 barmak içegäniň işini gowulaşdyrýan (serukal, eglonil, no-şpa), aşgazan asty mäziň ekzo-(festal, digestal, pankurmen, triferment, panzinorm, kreon, perinorm, pankreatin we başgalar) we endosekretor işini gowulaşdyrýan (insulin) we beýleki dermanlar belleniýär. Keselli horlananda anaboliki steroidler (retabolil, nerobol), B₁, B₆, C witaminleri we başgalar berilýär. Gerekli bejeriş wagtal-wagtal, kesel agyrlaşanda bolsa yzygiderli geçirilende, näsaglaryň işe ukyplylygyny saklamaga ýardam edýär.

DP-niň önüni almak bu keseliň sebäbine köp baglydyr. Pankreatitiň gaýtalanmagyna sebäp bolýan keselleriniň önüni almak diskineziasyny ýok etmekden, öt haltasyndaky konkrementleri (daşlary) ir anyklamakdan we öz wagtynda bejermekden, şol sanda operasiýa etmekden ybaratdyr.

Pankreatiki şiräniň akmagynyň bozulmagy bilen döreyän pankreatitlerde olaryň ýitileşmekleriniň önüni almakda mikrobulara we mugthorlara garşy dermanlar, käbir ýagdaýlarda bolsa hirurgiki bejergi üsti bilen bejeriş geçirilýär. W.W.Winogradowyň we beýlekileriň, O.B.Milenowyň, B.I.Sokolowyň, M.I.Kuziniň, M.W.Danilowyň, D.F.Blagowidowyň maglumatlaryna görä, hirurgiki bejerişe şu aşakdaky görkezmeler bolýar:

1. Kliniki we gural usullary bilen, şol sanda laparoskopiiýa bilen, aşgazan asty mäziň kistasynyň ýüze çykarylmany.
2. Organiki duodenostaz: şol sanda 12 barmak içegäniň geçirijilik ukybynyň bozulmagyny we pankreatiti konserwatiw bejeriş ýollary bilen düzedip bolmadyk ýagdaýynda.
3. Umumy pankreatiki we umumy öt ýollarynyň daralmagy ýa-da dykylmagy bilen dörän aşgazan asty mäziň ekzosekretor işiniň doly ýitendigini we süýjüli diabetiň ýokdugyny göz önünde tutmaly.
4. Ödün çykmagyny we pankreatik şiräniň içegä düşmegini kynlaşdyrýan, şeýlelikde, DP-niň agyrlaşmagyna getirip bilýän 12 barmak içegäniň uly düwünjekleriniň töwereginde dörän daralma. 12 barmak içegäniň geçirijilik ukybynyň ýitmegine konkrementler, şol ýeriň basylmagy (gapjalmagy) hem sebäp bolup bilerler.

Şu näsazlygy düzetmek üçin endoskopiýanyň kömegi bilen papillosfinkterotomiýa bejergisi zerurdyr. Hirurgiki bejergiden soň, näsaglar adatça konserwatiw bejerişe mätäç bolýarlar.

DP-li näsaglara ýagdaýlary gowulaşan döwründe fizioterapiýa ulanyp bolar. Induktotermiýa we örän ýokary mikrotolkunlar agyryny we daralmany aýyrmaga mümkinçilik döredýär.

Keseliň rahatlanan döwürlerinde Arçman, Essentuki, Truskawesk, Żeleznowodsk, Jermuk, Morşina, Dorohowa we ş.m. ýerlerde şpahanada bejergilerini belläp bolar.

Keseliň öňüniň alnyşy: Dowamly pankreatitiň döremegine getirip biljek sebäpleri aýyrmakdan, onuň döremegine ýardam edýän aşgazan, 12 barmak içegäniň, öt ýollarynyň kesellerini bejermekden ybaratdyr.

4.6. DOWAMLY GEPATIT

Dowamly gepatit – bagryň köp sebäpli alawlama – distrofiki häsiýetli dowamly zeperlenmegi bolup, fibrozyň aram derejede ýüze çykmagy we bagryň bölekleyin gurluşynyň azda-kände saklanmagydyr. Dowamly gepatit ýiti gepatiti nädogry bejerilende 6 aý we ondan köp wagt geçenden soň ýüze çykýar.

Dürli sebäpleriň arasynda dowamly gepatitiň ýüze çykmagynda ýiti wirus gepatitiň ähmiýeti uludyr. Ýiti B wirus gepatit 5 – 10% ýagdaýda, ýiti C wirus gepatit 75 – 85% dowamly gepatite geçýär.

Dowamly gepatitiň ýüze çykmagyna dowamly alkogolizm, nädogry we doly düzümlü iýmitiň ýetmezçiligi netijesinde bagryň we öt çykaryş ulgamynyň zeperlenmegi ýardam edip biler.

Ýiti wirus gepatitiniň dowamla geçmeginde, soňra bolsa gitdigiçe progressirlemeginde, mahsus immunologiki bozulmalaryň ähmiýeti uly bolýar, şonuň netijesinde, ilkinji zeperlenen bagyr dokumasyna garşy autoantitelalar emele gelýär. Bagyr dokumalaryna B gepatit wirusynyň uzak täsir edip durmagynyň bu keseliň beterleşmegine getirmegi mümkin diýen maglumatlar hem bar. Dowamly gepatitiň ýüze çykmagyna beýleki wiruslaryň (infeksion mononukleoz, herpes, sitomegalowirus we beýlekiler) hem gatnaşmagy mümkin. Dowamly gepatit, uzak dowam edýän septiki endokarditden, wisseral leýşmaniozdan, malýariýadan soň ýüze çykýar. Toksiki maddalaryň

döreden hepatitleri aýratyn topara degişli. Şonuň üçin toksiki gepatitler, bagyr öýjüklerine dargadyjy täsir edýän zäherli maddalara we esasy derman serişdelerine görä bölünýärler, bu hepatitleriň ýüze çykmany zeperlenen bagyrdaky, bagyr dokumasynyň proteinlerine garşy antitelalaryň öndürilmegi bilen bagly bolýar.

Bagryň toksiki zeperlenmegi senagat we hojalyk himikatlarynyň, dowamly derman intoksikasiýasynyň, köp halatlarda hloroformyň, gurşunyň birleşmeleriniň, trinitrotoluolyň, atofanyň, aminaziniň, izoniazidiň, metildofanyň we beýlekileriň täsirinde ýüze çykyp biler.

Keseliň döreýiş aýratynlyklaryna görä dowamly holestatiki gepatiti hem tapawutlandyryrlar. Ol uzak wagtlaýyn bagyr asty holestazyň netijesinde, şeýle hem öt akarlarynyň we ýollarynyň alawlama ýagdaýy birleşende ýüze çykýar. Dowamly gepatitiň dowamly infeksiýalarda (inçekesel, brusellýoz we beýlekiler) we aşgazan-ichege ýollarynyň dowamly kesellerinde, birleşdiriji dokumanyň we beýleki ulgamlaryň kesellerinde (“ikilenji” ýa-da “reaktiw gepatit”) hem ýüze çykyp bilýär. Dowamly gepatitiň beýleki köp sebäpleri anyklanylman galýar.

Döreýşi. B gepatitiň (BG) wirusyna immun jogabyň aýratynlygy we bagryň wirus zeperlenmesi 2 möhüm ýagdaý: wirus replikasiýasy (bölünmegi) we näsagyň immun jogaby bilen kesgitlenilýär.

BG-niň wirusynyň dokumada uzak wagtlaýyn saklanyp, gönüden-göni sitopatiki täsir edýänligi häzirk wagtda şübhelidir. B gepatitiň wirusynyň (HBV) işjeň replikasiýasy netijesinde infisirlenen gepatositleriň üstünde wirusnyň antigenleri ýa-da wirusindusirleýji neoantigenleri peýda bolýar we effektor öýjükler üçin edil nyşana-antigenler ýaly göz önüne getirilýär. Bagyr dokumasyna HBV antigenlere immun jogabyň köpdürlüligi ýokaný netijesini we bagryň wirus zeperlenmesiniň: alamatsyz görüjilikden, ýiti wirus gepatite (ÝWG), dowamly B gepatite (DBG), bagyr sirrozyna we gepatosellýulýar karsinoma çenli giň spektrini kesgitleýär.

Kadaly immun jogapda immunokomponent T-limfositleriň köpelmegi bolup geçýär, zeperlenen gepatositleriň membranasynda düşenden soň HBsAg bilinýär. Limfositler antigenler bilen täsir edişinde erediji sebäp öndürilýär, ol bolsa gepatositleriň gurluşynyň üýtgemegine (dargamagyna) getirýär.

Çendenaşa immun jogaplar ýiti hepatitiň agyr görnüşine getirýär, jogabyň ýitmegi bilen bolsa adam virus göteriji hasaplanylýar. Doly anyklanylmaryk immun reaksiýalarda T-limfositler infisirlenen gepatositleri bozmaga ukyply, ýöne sagdyn öýjügi hem infisirleýär. Gepatositlerde ýerli nekrozyň ýüze çykyşyna baglylykda pes işjeňlikli ýa-da agyr dowamly hepatit ýüze çykýar. Şunlukda, BG-niň wirusyna garşy immun jogap bagryň virus zeperlenmesiniň esasy sebäbi hasaplanylýar.

HBV-niň ösüşinde esasy 2 sany hil taýdan tapawutlanýan biologiki döwürler bar: 1) ir replikativ bölüniş, munda wirusyň DNK-polimerazasy HBV-niň DNK-syny replisirleýär, ähli virus subkomponentleri bolsa uly möçberde kodirlenýär we 2) integrasiýa döwründe HBsAg-ni saklaýan HBV fragmenti emele gelmek bilen, gepatositde DNK-ny integrirleýär. Bular bilen baglylykda HBV-niň ösüşiniň biologiki zynjyry makroorganizmiň immun jogabynyň häsiýetini we güýjüni kesgitleýär we virus sebäpli bagyr keselleriniň bejergisinde esasy ähmiýete eýe bolýar.

Limfositleriň we monositleriň HBV bilen infisirlenmegi, olaryň immunologiki işjeňligini bozýar, şonuň üçin oňa bagyr zeperlenmesiniň ösüş yzygiderlilikinde möhüm orun berilýär. Haýalladylan görnüşli ýokary duýujylykly jogaplar bedende we dokumalarda limfomakrofagal infiltratyň, granulematozyň döremegini şertlendirýär. Immunokompleks reaksiýalar waskulitlere (wenulit, kapillýarit, arteriolit, arterit) getirýär. Wirusa güýçli immun jogap HBV-niň genomynda mutasiýa getirýär, munda bolsa mutantlar emele gelýär. Bu möhüm ýagdaý polimeraz zynjyrlý jogaplarda ýüze çykýar. Wirusyň mutantlary aýrylyp bilmeýär, şonuň üçin hem gepatositleriň destruksiýasy saklanýar.

Soňky wagtlarda C virus hepatitinde (CWG) autoimmun faktorlar öwrenilýär. Ýewropada I – tipli bagyrböwrek mikrosomly antitelaly näsaglarda HCV infisirlenmäniň ýygy duş gelýändigini anyklanylýdy.

Bagyr kesellerinde ilkinji autoantitela bu antiýader antiteladyr. Antiýader antitela – bu autoimmun hepatiti virus hepatitden tapawutlandyryýan esasy görkezijidir. Ýylmanak myşsallaryň antitelasy autoimmun gepatite mahsusdyr. Antimitohondrial antitela mitohondriýanyň

içki membrananyň transport funksiýasyna gatnaşýan piruwital-dehidrogenaza kompleksidir.

Patologiki hadysanyň ösüşinde bagyr ýöriteleşdirilen lipoprotein antitelasy (anti-LSP) we bagyr membranasyň antigeni (anti-LMAg) ähmiýetlidir.

Autoimmun keselleriň ösüşinde T-supressorlaryň funksiýasy peselýär. Supressor aktiwligiň ýetmezçiligi, keseliň ösüş yzygiderliliginde autoimmun reaksiýalaryň gatnaşmaklygy ýaly seredilýär. Supressor öýjükleriň antigenspesifikasi aktiwligi öwrenilende, autoimmun gepatitli näsaglaryň T-supressorlarynda LSP-spesifikasi defekti tapyldy; bu defekte glýukokortikosteroidler arkaly gowy gözegçilik etmek bolýar, DWG-de T-supressirleriň spesifikasi defekti anyklanmaýar.

Bedende immunoregulýasiýa ulgam izolirlenen ulgam hasap edilmeýär, onuň funksiýasyny sazlamakda genetiki faktorlar esasy orny eýeleýär.

Toparlara bölünişi. Halkara iş toparynyň we Los-Anželesdäki Bütindünýä gastroenterologlaryň kongresiniň (1994) tassyklan görnüşleri:

- Autoimmun gepatit,
- Dowamly B gepatiti,
- Dowamly D gepatiti,
- Dowamly C gepatiti,
- Görnüşi anyklanmadyk dowamly wirus gepatiti,
- Wirusly ýa-da autoimmundygy belli bolmadyk dowamly gepatit,
- Dowamly derman gepatiti,
- Ilkinji sklerozirleýji holangit,
- Wilson-Konowalowýň keseli,
- Bagryň alfa-1 antitripsin ýetmezçiligi.

Dowamly gepatitleriň döwrebap görkezijileri hadysanyň işjeňligini we keseliň döwrüni bahalandyрма boýunça kesgitlenilýär.

Hadysanyň işjeňlik derejesi:

- pes,
- gowşak ýüze çykýan,
- aram dereje,
- ýokary dereje.

Keseliň döwri (fibrozyň ýüze çykyşy boýunça).

I - gowşak fibroz,

II - aram fibroz,

III - agyr fibroz.

Alymlaryň pikiri boýunça DG-niň açyk kesgidi 5 bölümi özüne birikdirýär, sebäbi keseliň işjeňliginiň gistologiki bahasy we döwri, näsagyň kliniki ýagdaýy, bagryň işjeňlik ýagdaýy we bejergisi.

Häzirkizaman keselleriň toparlara bölünişinde keseliň işjeňlik derejesini we döwrüni anyklamakda gistologiki üýtgeşmeler aýratyn orun tutýar, olara esasy ünsüň berilmegi DG-leri anyklamak we bejermek üçin oňaýlydyr.

Gistologiki taýdan DG-de gepatosellýulýar nekrozyň we alawlamanyň dürli derejeleri ýüze çykarylýar.

Gistologiki barlaglaryň möhümligi. DG-leri anyklamakda we bejermekde bagryň biopsiýasy öran möhümdir. Biopsiýanyň görkezijileri diňe keseli doly anyklamakda däl-de, keseliň işjeňlik derejesini we ösüş döwürlerini anyklamaga mümkinçilik berýär.

Standart usula goşmaça immunogistohimiki usul ulanylýar. Gepatositlerde HBsAg-niň bolmagy HBV infeksiýanyň barlygyna şaýatlyk edýär, HBeAg-niň bolmagy bolsa şu öýjükde wirusyň replikasiýasyna şaýatlyk edýär. HBsAg aýratyn hem gepatositleriň sitoplazmasyndaky däl-de, ýadroda artyk mukdarda toplanýar. Dokuma HDV antigeni (delta antigen) HDV infeksiýanyň syworotkadaky HDV antitela garanda has ynamdar markýeridir. Anyklaýyş üçin HCV-niň (C-antigen) ynamdar identifikasiýa usuly entek açylmadykdyr. Wirusyň dokuma nukleýin turşusyny anyklamakda *in situ* gibridleşdirme we dokuma PCR usullary giňden ulanylýar.

Dowamly gepatitleriň işjeňlik derejesi bagyrdaky nekrozyň we alawlama hadysalaryň agyrlыgy bilen kesgitlenýär. Möhüm gistologiki görnüşleri bolan dowamly uzaga çekýän gepatit, dowamly işjeň gepatit we dowamly bölekleýin gepatit hadysanyň döwri däl-de, işjeňlik derejesi boýunça bahalandyrylyşydyr. Dowamly uzaga çekýän ýa-da dowamly bölekleýin gepatit güýçlenmän hem-de sirroza geçmän hem biler. Munda Knodell ulgamy ýaly işjeňligiň gistologiki indeksi (AGI) giň ulanylýar. Bu algoritmi bagryň zeperlenmesiniň dürli görnüşlerini birleşdirýär.

AGI-niň düzümi komponentleri

Komponentleri	San bahasy
1	2
Köpri şekilli nekroz we periportal nekroz	0 - 10
Intralobulýar degenerasiýa we belli bir ýerdäki nekroz	0 - 4
Portal alawlama	0 - 4
Fibroz	0 - 4

AGI bilen gistologiki barlaglaryň obligat hasaba alynýan netijesiniň arasyndaky korrelyasiýa

AGI-niň (3 sany ilkinji düzüjini hasaba alyp)	Kesgidiň gysgaça ýazgysy	Köne görnüşlere bölünişleri bilen gabat gelyän kesgidi
1	2	3
1 - 3	Patologiki hadysanyň pes işjeňligi bilen DG	Mahsus däl reaktiw hepatit, dowamly lobulýar hepatit , dowamly uzaga çekýän hepatit
4 - 8	Gowşak ýüze çykýan DG	Agyr dowamly lobulýar hepatit , dowamly uzaga çekýän hepatit, gowşak ýüze çykýan dowamly aktiw hepatit
9-12	Gowşak DG	Gowşak dowamly aktiw hepatit
	Agyr DG	Agyr dowamly aktiw hepatit (köpri şekilli nekroz bilen)

Bagyrdaky morfologik üýtgeşmeler boýunça dowamly hepatitleriň döwürleri

Sanly indeks	Ýazylyşy	R.G.Knodell (1981)	V.Desmet (1995)
1	2	3	4
0	Fibroz ýok	Fibroz ýok	Ýok

1	2	3	4
1	Gowşak ýüze çykan fibroz	Portal fibroz	Periportal fibroz
2	Aram fibroz		Portoportal septalar (> 1 septalar)
3	Agyr fibroz	Köpri şekilli fibroz (portoportal ýa-da portal-merkezi septalar)	Portal-merkezi septalar (≥ 1 septalar)
4	Sirrozo	Sirrozo	Sirrozo

Kliniki alamatlary. DG-niň ýüze çykmagy, ilkinji nobatda, gepatositleriň işjeňlik ýagdaýy we bagyrdaky zeperlenmäniň işjeňligi bilen kesgitlenýär. Hususy gözegçilikdäki barlaglaryň netijesi, şeýle hem edebiýatlaryň maglumatlaryna görä köp ýagdaýlarda DG-de astenowegetatiw, agyry we dispeptiki sindromlar ýüze çykýar, köp ýagdaýlarda işe ukyplylygyň ýitmegine sebäp bolýar.

DG-li näsaglarda astenowegetatiw sindrom we dispeptiki bozulmalar adatça bagyr-öýjük ýetmezçiligi we portal gipertenziýa bilen baglanyşyklydyr (A.F.Blýuger, 1984; S.D.Podymowa, 1984). Ýöne bu kliniki ýüze çykmalar DPG-de bagyr-öýjük ýetmezçiligini we portal gipertenziýany anyklamaga mümkinçilik bermeýär.

Duodenal gipertenziýa bagyr üsti biliar ulgamda ödüň we aşgazan asty maziň akarlarynda, pankreatiki sekretiň durgunlylygyna, biliar we pankreatiki akarlara infisirlenen duodenal suwuklyklaryň zyňylmagyna, şonuň netijesinde ýokarda agzalan agzalarda diskineziýa we alawlamanyň ýüze çykmagyna getirýär. On iki barmak içegede mikro-organizmleriň ýaýramagy iýmit siňdiriji fermentleriň dargamagyna, içege dispepsiýasynyň ýüze çykmagyna we içegelerde disbakteriozyň ösmegine, şonuň esasynda iýmit siňdiriş prosesleriniň, sorulmanyň bozulmagyna, intoksikasiýanyň güýçlenmegine, astenowegetatiw sindromyň artmagyna, bagra düşýän funksional agramyň artmagyna we şonuň esasynda DG-niň geçişiniň agyrlaşmagyna getirýär.

Ondan başga-da duodenal gipertenziýanyň DG-li näsaglarda duodenogastral we gastroezofageal reflýukslaryň ýüze çykmagynda uly orny bar. Ödün aşgazana we gyzyłödege zyňylmagy dowamly gastritiň, ezofagitiň, şeýle hem aşgazanyň baş keseliniň döremegine, aşgazanyň sekret emele getiriji işjeňligiň peselmegine, şonuň esasynda ýmit siňdirişiň bozulmalarynyň agyrlaşmagyna getirýär. DG-de astenowegatiw we dispeptiki sindromlaryň ýüze çykmagynda esasy orun ýmit siňdirişiň bozulmagyna berilýär, bu bolsa, ilkinji nobatda, içegäniň disbakteriozy we ýmit siňdiriş agzalarynyň motor-sekretor işjeňliginiň bozulmagy bilen baglanyşyklydyr.

DG-de sag gapyrga ýaýynyň aşagynda agyrynyň peýda bolmagy bagryň Glisson bardasynyň dartylmagy we sepleşmegi, perigepatitler, öt ýollarynyň, aşgazan asty mäziň zeperlenmegi bilen baglanyşykly diýlip düşündirilýär. DG-de bagryň ulalmagy has köp gabat gelýän alamatlaryň biridir.

Bagyr ulalan, üsti ýylmanak, palpasiýada azajyk agyry bolmagy mümkin DG-de hepatomegaliýanyň ýüze çykmagynda agzadaky öý-jük infiltrasiýa başlangyç ähmiýete eýedir. Splenomegaliýa dowamly autoimmun hepatitli (DAG-ly) näsaglarda köp ýagdaýlarda portal gipertenziýa sindromynda kesgitlenýär. DG-de dalagyň ulalmagy retikulistiositar dokumanyň ulgamlaýyn jogabynyň we derweze (portal) gipertenziýasynyň ýüze çykandygyny görkezýär.

DAG-ly näsaglarda käwagt sarylamanýň ýüze çykmagy, düzgün boýunça, zeperlenmäniň güýjemegi we bagryň bölüp çykaryş işjeňliginiň bozulanlygy bilen bagly bolýar.

Birnäçe ýagdaýlarda sarylama holestazyň kliniki-laborator alamatlary bilen utgaşýar (gijilewük, ksantoma, ksantelazma, ganyň syworotkasynda holesteriniň derejesiniň ýokarlanmagy, turşy fosfataza we ş.m.).

Ganöýme sindromy ganyň lagtalanma agzalarynyň sinteziniň bozulmagyna, şeýle hem trombositopeniýa bagly bolýar. DAG-ly näsagda ganöýme sindromynyň agdyklyk etmegi zeperlenmäniň işjeňliginiň ýokarydygyny suratlandyrýar.

Deri alamatlary (damar ýyldyzjyklary, aýa eritemasy, pigmentasiýanyň ojaklaýyn bozulmagy) bagryň alawlamasynyň işjeň ýagdaýynda ýüze çykýar, bularyň bagyr öýjük ýetmezçiligi, şeýle hem portal gipertenziýa bilen baglanyşykly bolmagy mümkin. DAG-da

gaýtalanýan örgünler, morfologiki esasy bolan dürli hili kapillýaritler we waskulitler duş gelýär. Bu zeperlenmeleriň döremeginiň esasynda DG-niň işjeňligi netijesinde ýüze çykýan immun bozulmalar ýatýar.

DG-li näsaglarda limfadenopatiýa alamaty zeperlenmäniň işjeňleşendigini we retikuloplazmasitar ulgamyň jogabyna baglylykda bolup geçýär, bu dowamly aktiw B virus gepatitinde-de has köp gabat gelýär.

DAG-da gaýtalanýan ysytma ýygy duş gelýär, bu bagyr öýjükleriniň dargamagyna, oňa immun ulgamyň jogap bermegine bagly bolýar. Içege içki zäherlenmäniň ähmiýeti hem saklanýar, bu içege disbakteriozy we bagryň fagositar işjeňliginiň peselmegi bilen baglydyr. Ysytma, ilkinji nobatda – immun supresor bejergi, ikinjiden bolsa, antibakterial serişdeler bilen basyp ýatyrylýar.

Migrirleýän artralgiýa iri bogunlary zeperlän bolsa, rewmatoid artriti ýatladýan poliartrit ysytma we deri sindromy bilen bilelikde duşýar we immun bozulmalarynyň agdyklygynda damarlarda we sinowial bardada immun kompleksiň çökmegi bilen baglydyr. Bogun sindromynyň bolmagy bagyrda zeperlenmäniň işjeňligini subut edýär.

DAG-da, endokrin bozulmalar bagyrdaky gormonlaryň metabolizminiň bozulmagy bilen baglylykda ginekomastiýa, tüýleşmäniň aýal görnüşde bolmagy, aminoreýa, damar ýyldyzjyklary görnüşde ýüze çykýar.

DAG-da, seýrek ýagdaýlarda muskul sindromy (mialgiýa we miopatiýa), fibrozirleýji alweolit, miokardit, kardiopatiýa, serozit (plewrit, perikardit), Şegreniň, Reýnonyň sindromy duş gelýär. Dowamly glomerulonefrit, interstisial nefrit DAG-yň ýokary derejede işjeňliginde has ýygy duşýar. Aýdylyp geçilen üýtgemeleriň döreýiş nukdaýnazarlary doly öwrenilmedik. Böwregiň ýumajyklarynyň zeperlenmeginiň nukdaýnazarlarynda belli bir derejede, aýlanan immun kompleksiň böwregiň arteriollaryna we böwrek ýumajyklaryna çökmegine orun berilýär.

Wirusly gepatitleriň aýratynlyklary.

Dowamly B gepatiti (DBG).

Kliniki alamatlary. Dowamly virus B gepatiti ýitileşme döwründe gaýtadan sary getirmäniň alamatlary, bagryň ulalmagy we mahsus bolmadyk birnäçe alamatlar bilen ýüze çykýar. Köplenç as-

tenowegetatiw sindromy: gowşaklyk, ýadawlyk, işe ukyplylygyň peselmegi, keýpsizlik ýüze çykýar (ipohondriýa ýygy duşýar). Kāwagt gaty ýadawlyk sebäpli nāsaglar günün köp bölegini ýatyp geçirýärler. Bu alamatlar kesel döwründe madda çalşygynyň ähli görnüşiniň bozulmagy bilen bagly. Nāsaglar birden gaty horlanýarlar (kābirleri 5 – 10 kg çenli, beýlekileri 2–3 kg çenli).

Bagyr töweregindäki agyry keseliň esasy alamaty bolup, hemişelik, sünjüji häsiýetli, sāhelçe fiziki işden soň birden güýçlenýär. Agyry sindromy bagryň portal, periportal töwerekleriniň we gabygynyň birleşdiriji dokumasynyň (nerwler baý) alawlama infiltrasiýasy bilen bagly. Kābir nāsaglarda agyry bolman, sag gapyrgasynyň aşagynda agyrlyk duýgusy, dolmaçlyk bellenilýär.

Dispepsiki sindrom, esasan hemişelik ýürek bulanma görnüşinde keseliň möwjeýän döwründe duş gelýär. Dispepsiki sindromy bagryň zāherlenmāni aýryjy işeňliginiň we aşgazan asty māziň ekzosekretor işeňliginiň bilelikdäki bozulmagy bilen bagly.

“Kiçi” bagyr ýetmezçiligi köp uklamaklyk, gan akmalar, geçýän sarylama we assit görnüşinde dowamly wirus B gepatitiniň ýitileşen döwründe ýüze çykýar.

Holestaz sindromy gepatitiň geçýän deri gijilewügi, gan syworotkasynda bilirubiniň, holesteriniň, aşgar fosfatazasynyň, γ-glýutamilttransferazasynyň mukdarynyň ýokarlanmagy bilen ýüze çykýar.

Keseliň ýitileşme döwründe bagyrdan daşky alamatlar, ýagny bogunlarda we myşsalarda agyry, bedeniň gyzgynynyň ýokarlanmagy ýüze çykýar, ýöne bogunlarda çiş we üýtgeşmeler bolmaýar. Mundan başga-da, amenoreýa, libidonyň peselmegi, ginekomastiýa, deri örgünleri, glomerulonefrit, poliserozit, tireoidit, waskulit, Şagreniň sindromy duş gelýär.

Bagyrdan daşky alamatlar (damar ýyldyzjyklary, bagyr aýalary) köp duşýar. Eger kliniki gowulaşma damar ýyldyzjyklarynyň ýitmegi bilen gabat gelse, onda aýanyň giperemiýasy biohimiki remissiýa çenli saklanýar.

DWG-de gepatomegaliýa ýygy duşýar. Keseliň ýitileşme döwründe bagyr gapyrga ýaýyndan 5 – 7 sm çykýar; ol sāhel gatyrak, gyrasy ýitelen, ellenende agyryly. Remissiýada bagyr 2 – 3 sm çenli kiçelýär ýa-da gapyrga ýaýynyň deňinde bolýar. Dalak gaty bir ulal-

maýar. Bagyr sirrozyndan tapawutlylykda DWG-li näsaglarda dalagyň retikuloendotelial dokumasynyň işjeňligi gaty ýokary däl, şonuň üçin hem 99 m GS bilen barlananda, kolidiň dalaga toplanmagy kadadadyr.

Köp näsaglarda DG-niň az alamatly görnüşinde kesel 5–15 ýyldan soň anyklanylýar.

Bagryň işjeňlik ýagdaýy. DWBG-niň beterleşmegi gipergammaglobulinemiýa, gipoalbuminemiýa, timol barlagynyň ýokary görkezijisi we aminotransferazanyň işjeňligi bilen häsiýetlendirilýär. Adatça gan syworotkasynyň umumy belogy azalýar we bilirubini ýokarlanýar. Remissiýa döwründe ýokarky görkezijiler kadalaşmaýar.

DBG-li näsaglaryň syworotkasynda ALAT we ASAT ýokarlanýar we remissiýada ýa-da bejergiden soň kadalaşýar. ALAT-yň we ASAT-yň işjeňlik derejesi gistologiki barlaglarda keseliň agyrylyk derejesini gaty bir doly görkezmeýär. Bu fermentleriň kadada bolmagy hadysanyň işjeňliginiň peselmegini aňlatmaýar. Şol bir wagtda ALAT-yň we ASAT-yň monitorirlenmegi keseliň agyrylygyny kesgitlemekde we çaklamakda ähmiýetli hasaplanylýar. ALAT-yň işjeňliginiň ýokarlanmagy hadysanyň geçişiniň görkezijisidir: eger-de ALAT-yň işjeňligi 3 esse kadadan ýokary bolsa ýeňil, 3-den 10 essä çeni – orta agyrylykda we 10-dan ýokary bolsa agyr.

Anyklanylşy. Gan syworotkasynda DBG-niň şu markerleri keseli anyklamakda ähmiýetli:

DWGB-niň gan syworotkasyndaky markerleri;

HBsAg – ähli halatlarda oňyn (položitel);

Anti-HBs – oňyn däl (otrisatel);

Anti-HBc;

Klas IgM - ýokary titrde ;

HBsAg - oňyn ýa-da oňyn däl;

DNK-HBV - oňyn ýa-da oňyn däl;

Anti-HBe – oňyn däl ýa-da oňyn.

Ganyň syworotkasynda HBeAg we (ýa-da) anti-HBc IgM-iň, DNK - polimerazanyň bolmagy DBG-niň wirusynyň replikasiýasyna şaýatlyk edýär; anti-HBe-niň bolmagy, DNR-niň, NBV-niň ýok wagty keseliň gowy prognozyny görkezýär.

HBsAg-niň, anti HBc-niň, IgG-niň we HBe-niň bolmagy gepatositlerde wirusyň integrasiýa döwrüni görkezýär.

Geçiş aýratynlyklary we çaklamasy. Wirus markerleriniň özbaşdak aýrylyp gitmegine gözegçilik etmek mümkin. DBWG – ýitileşme we remissiýa döwürleriniň gezeleşip durmagy, üznüksiz gaýtalanma bilen geçýär. Ýitileşme özbaşdak ýa-da wirus superinfeksiýasy, dermanlaryň ulanylmagy netijesinde ýüze çykýar. Gaýtalanma gan syworotkasynda we bagyr dokumasynda B gepatitiň wirus markerleriniň replikasiýasy bilen gabat gelýär.

DWGB sirroza geçip biler. Bagyr sirrozy köplenç gizlin ýüze çykýar.

Dowamly gepatit D (delta-gepatit). Dowamly D gepatit (DDG) bagryň 2 sany gepatotrop wirus - HBV we HDV bilen infisirlenmeginde ýüze çykýar. Patogenlik üçin HBsAg-niň replikasiýasy zerur, has takygy B gepatiti HDV üçin “helper işjeňligini” ýerine ýetirýär.

HDV infeksiýanyň goşulmagy keseliň geçişini agyrlaşdyrýar: kliniki we laborator beterleşmä getirýär. DDG-niň anyklanyşy IgG klasdan bolan HDM bilen bilelikde HBsAg-niň antitelasynyň bolmagy esasynda goýulýar. IgM klasdan bolan anti-HDM-iň persistenssiýasy HDV-niň infeksiýasynyň işjeňligi bilen korrelirlenýär.

Dowamly gepatit C. Ýiti posttransfuzion C gepatitinde infeksiýanyň 50 – 80%-inde uzaga çekýändigigi mälimdir. Dowamly HCV infeksiýaly näsaglaryň ýarysynda bagyr biopsiýa edilende DG-niň ýa-da sirrozyň dürli işjeňligi kesgitlenildi.

Keseliň geçişi. Keseliň ýiti görnüşi köplenç dowamly görnüşe geçýär. Adatça bu näsaglar keseliň taryhynda howply topara degişli bolup, özüniň C gepatite bolan seropozitiwligini haçan-da DG-e mahsus arzlara dörände ýa-da haýsydyr bir barlag netijesinde wirusa garşy antitelanyň barlygy anyklananda bilýärler.

Dowamly C gepatitiň (DCG) kliniki alamatlary has aýdyň däl: seýrek aýdyň bolmadyk anoreksiýa, gowşaklyk, dispepsiýa, gepatomegaliýa ýüze çykýar. Ýitileşme remissiýa bilen çalyşýar. DCG üçin aminotransferazanyň mahsuslygy: gowşak ýüze çykanda onuň derejesi kadadan 1,5 – 3 esse artyk, aýdyň ýüze çykanda bolsa 5 – 7 esse artykdyr. γ -glýutamyltranspeptidazanyň we aşgar fosfatazanyň mukdarynyň ýokarlanmagy bilen häsiýetlendirilýänolestazyň biohimiki sindromy, g-globulinleriň mukdarynyň ýokarlanmagy bolup geçýär. Keseliň gıçki döwürlerine çenli bilirubiniň, albuminiň we protrombiniň derejesi kadaly.

Anyklanyşy - gan syworotkasynda immunofermert analizi ýa-da immunoblot reaksiýasy netijesinde HCV-niň antitelasynyň bolmagy replikasiýa döwründe polimeraz zynjyrlý reaksiýanyň kömegi bilen RNK-HCV-niň anyklanylmagy arkaly goýulýar.

DCG agyr DG-e we bagyr sirrozyna çenli alamatsyz geçýär. Şular bilen baglylykda, bagyr kesellerini öwrenmekde Amerikanyň milli assosiasiýasy, DCG-niň ýüze çykarylyş testlerini geçirmäge görkezmeleri we olary geçirmegiň möhletlerini anykladylar.

DCG-niň anyklaýyş barlagyny geçirmäge degişli toparlar:

- ýiti hepatitiň kliniki alamatlaryna meňzeş amatly näsaglar (kesel döwründe, soňra eger-de, netije negatiw bolsa 3 – 6 aýdan soň);

- DG-li näsaglar;

- gemotransfuziýa geçirilen näsaglar (gemotransfuziýa çenli we ondan soňra, eger-de netijesi negatiw bolsa, onda 3 – 6 aýdan soň gaýtalanýar);

- gan bilen işleýän saglygy goraýyş işgärleri;

- gemodializdäki näsaglar;

- transplantasiýadan soňky näsaglar;

- täge doglan çagalar.

Geçişi we çaklamasy. DCG dürli görnüşde ýüze çykyp bilýär. 10 – 20% näsaglarda sirroz döreýär. Käbir geografiki zolaklarda ilkinji gepatosellýulýar karsinomaly näsaglarda anti-HCV anyklanylýar. Ýaponiýada HCV-infeksiýa muňa howply täze döremäniň ösüşinde esasy sebäp hökmünde seredilýär.

DG-niň anyklanylyşy näsagyň arzyna, anamnez maglumatlaryna, gözegçiligiň netijesine, palpasiýa, perkussiýa we auskultasiýa, ganyň we peşewiň laboratoriya barlagynyň netijesine baha bermekden başlanýar.

DG çaklanylan ýagdaýynda bilirubiniň metabolizmini görkezýän biohimiýa barlaglary: bagryň sintez işjeňliginiň ýagdaýyny (gandaky albuminiň, protrombiniň we holesteriniň mukdaryny), mezenhimal alawlamanyň ýüze çykyşyny (umumy protein, globulin, immunoglobulin we kolloid çökündisiniň synagyny) gepatositleriň nekrozynyň áydyňlygyny (ganyň düzümindäki indikator fermentleriň - ALAT, ASAT, GLDG, LDG derejesini) weolestazy (baglanyşan, bilirubin, aşgar fosfatazanyň GGTP-niň we ganyň syworotkasyndaky

protein fraksiýasynyň kliniki barlaglary geçirilýär. Alnan barlaglaryň netijesinde kadaly kliniko-laborator netijeleri, dowamly alkohol gepatitini we dowamly lobulýar gepatiti amaly tapawutlandyryýar.

Haçanda kliniki we laborator alamatlarynyň we sindromlarynyň ikisi-de bolan halatynda olaryň häsiýetine baglylykda näsag düýpli barlaglardan geçirilýär.

Radioimmunologiki ýa-da immunoferment usulyň kömegi bilen gandaky B virus gepatitiniň ýüzleý antigeni (HBsAg), S antigeniň antitelasy (HBsAb), B virus gepatitiniň e antigeni (HBeAg), e antigeniň antitelasy (HBeAb), C antigeniň antitelasyny (HBcAb), HBcAg IgM we IgG virus gepatit A antitelasy (HAVAb IgM) we delta- antigeniň antitelasy (HDVAb) kesgitlenýär. Mundan başga-da immunogistohimiki usul bilen bagyr dokumasynyň biopsiýa materialarynda HBsAg we HBcAg barlanylýar.

Molekulýar gibritleşdirme usuly bilen ganyň syworotkasynda we bagryň dokumasyna B virus gepatitiniň DNK-sy (HBV-DNK) we DNK polimerazanyň (DNK P) mukdary kesgitlenýär. Wirus gepatitiň markerlerini anyklamak bagyr keselleriniň gelip çykyşyny, şeýle hem virus infeksiýalarynyň ýüze çykyşynyň döwrüni kesgitlemäge kömek edýär (wirusyň integrasiýasy we replikasiýasy).

DG-niň döremeginde sebäpleri ýüze çykarmak uly amaly ähmiýete eýedir, şonuň netijesinde, kliniki çaklama we näsagy bejermegini meýilnamasy kesgitlenýär. DG-niň ösmeginde köp duş gelýän sebäpleriň biri B virus gepatitiniň persistensiýasy hasap edilýär (özbaşyna ýa-da delta virus bilen bilelikde).

Bagryň virus zeperlenmesini anyklamakda näsagyň ýiti virus gepatitini geçirenligi, näsaga gan ýa-da onuň komponentiniň guýlandygy barada maglumatlar esasy orny eýeleýär. Ýokardakylar bolmadyk mahalynda operasiýalar, bejeriş we öňüni alyş sanjymlyry, ýiti we dowamly gepatitli näsaglar bilen gatnaşykda bolmak, ene-atasynyň bagyr kesellerini geçirenligi, baradaky maglumatlara üns berilýär.

Bagryň virus bilen zeperlenmeginiň sebäbini anyklamakda esasy orun B, C, D virus gepatitleriniň markerini serologiki anyklamaklyga berilýär.

Immunitetiň görkezijilerine (ganyň syworotkasynda IgM, IgG, IgA immun kompleksleriň aýlanýan konsentراسیاسы, mitohondriýanyň, ýadronyň, ýylmanak muskullaryň komponentiniň garşysyna syworotkada autoantitelalaryň titri), syworotkadaky öt turşularynyň mukdaryna (ilkinji we ikilenji) demriň alyş-çalşynyň görkezijilerine (demriň, syworotkada transferiniň we ferrotiniň, transferiniň demir bilen doýma göteriminiň mukdary), a-fetoprotein (bagyrda howply täze döreme güman edilse) aýratyn üns berilýär.

Holestaz ýüze çykarylanda ödüň akymynyň saklanan ýerini anyklamak üçin ultrases barlagy, retrograd endoskopiki holangiografiýa, garşy görkezme bolmadyk ýagdaýynda deri üstünden transbagyr holangiografiýa geçirmek hökmanydyr. Barlag prosesinde anyklaýyş kynlaşan halatynda kompýuter tomografiýa, şeýle hem w/i kontrast madda goýbermek arkaly barlaglary ulanmak bolýar. Ýöne DG-niň kesel kesgidi kliniki gözegçiligiň, laborator barlaglaryň we bagyr biopsiýasy netijesinde goýulýar.

Keseliň anyklanylyşy we tapawutlandyryş kesgidi. DG-ni, ilkinji nobatda, bagryň sirrozy bilen tapawutlandyrmaly. Bagyr sirrozynda keseliň alamatlary has aýdyň ýüze çýkýar. Bagyr dykyzlanan, ulalmagy mümkin, ýöne göwrüminiň kiçelmegi hem ýygý duşýar (sirrozyň atrofiýa fazasy). Kada boýunça dalagyň ulalmagy (splenomegaliýa) gözegçilik edilýär, köp ýagdaýlarda bolsa bagyr stigmaty (damar teleangiektazy, bagyr dili, bagyr aýasy) anyklanýar, şeýle hem portal gipertenziýanyň alamatlary, (garnyň öňki diwarynyň wenalarynyň (caput Medusae), gemorroidal we gyzyldök wenalarynyň giňelmegi, assit anyklanýar. Laborator barlaglarda bolsa bagyr synaglarynyň netijesiniň birnäçe esse ýokarlanandygyna gözegçilik edilýär. Ýöne bu iki keseliň tapawutlandyryş kesgitlemesi örän çylşyrymlydyr.

DG, has hem işjeň hepatit wagtyň geçmegi bilen bagryň sirrozy-na geçmäge ýygyn edýär.

Köp ýagdaýlarda bu keselleriň geçiş tapgyrlarynyň morfologiki we kliniki laborator tapawudyna takyk gözegçilik edip bolmaýar. Şeýle ýagdaýlarda bagryň biopsiýasy has dogry maglumatlary berýär.

Bagryň fibrozy – bagyrda gepatositleriň zeperlenmegi we öýjük gurluşynyň üýtgemän diffuz görünüşde birleşdiriji dokumanyň ösmegi bolup, köp ýagdaýda aýdyň kliniki alamatlary we bagyr synagynyň funksional üýtgemegi bolmaýar.

Näsagyň anamnezi we näsaga uzak wagt gözegçilik etmek, şeýle hem bagryň funksional biopsiýasy bu ýagdaýy dowamly persistirleýji hepatitden tapawutlandyrýar. DG-ni köp ýagdaýlarda ýag gepatozyndan tapawutlandyrmaly bolýar. Bu ýagdaýda bagyr DG-den has ýumşak bolýar, dalak hiç haçan ulalmaýar, laborator barlaglardan az maglumat alyp bolýar. Anyklaýyş üçin ahyrky netijede bagryň punksiion biopsiýasy uly ähmiýete eýedir.

Bagyrda ýerleşen amiloidoza hem köp ýagdaýda DG diýip baha berilýär. Ýöne bu kesele mahsus alamatyň biri we prosesiň beýleki agzalarda-da ýerleşýändigine baglylykda gyzyly we metilen gan synagy položitel bolýar, bagryň punksiion biopsiýasy keseli anyklamaga mümkinçilik berýär. Bagryň ojaklaýyn zeperlenmeginde bagyr gyradeň ulalmadyk, skanirleme, ehografiýada we kompýuter tomografiýada bagyr parenhimasynda destruktiv ojagyň agdyklyk edýänligi anyklanýar. Dalak köp ýagdaýda ulalmaýar, bu bolsa tapawutlandyryş anyklaýşynda esasy alamatlaryň biridir.

DG-niň öňüni almaklyk üçin, ýiti hepatitden ägä bolmaly, alkoholizme garşy göreş çärelerini, senagatda we hojalykda gepatotrop maddalardan intoksikasiýalaryň mümkinçiligini aýyrmaly, şeýle hem ýiti hepatiti wagtynda anyklamak we bejermek işlerini alyp barmaly.

Bejerilişi. Düzgün – bagryň işjeňliginiň kompensasiýasyny saklamakda möhüm şertler: dürli gepatotoksiki täsirleri öz wagtynda aýyrmaly: önümçilikde gepatotrop zäherler bilen gatnaşykda bolmak, gijiýeniki düzgünleri berjaý etmezlik, alkogolly içgileri ulanmak, keseliň beterleşmedik we kompensasiýa döwründe, ýeňilleşdirilen iş düzgünde bolmak berjaý edilmelidir. Aşa nerw we fiziki zähmeti gadagan etmeli. Hadysanyň beterleşmeginde düşek düzgüni bagyr işjeňligi üçin zerur şertdir, sebäbi şeýle ýagdaýda bagryň gan aýlanyşygy gowulanýar. Gepatotoksiki dermanlary (trankwilizatorlar, analgetikler, rahatlandyryjy serişdeler, iç gatamada güýçli täsirli gowşadyjylar) ulanmak, bagryň töweregine fizioterapiýa, balneoterapiýa emleri gadagan.

Berhizi. N 5 saçak hödürlenýär; ol energetiýa taýdan doly baly, ýöne ekstraktiw maddalar we holesterin çäklendirilýär (etiň we balygyň ýagly görnüşi, gowrulan naharlar, duzly we gatadylan önümler). Ösümlik kletçatkasy köp ulanylmaly. Gije-gündizde proteinler 100 – 200 g ýaglar – 80 g uglewodlar 450 – 600 g iýmitiň kaloriýalylygy 3000 – 3500 kkal bolmaly.

Keseliň ýitileşmeginde we aşgazan-ıçege ýollarynyň beýleki kesellerinde 5a saçak bellenilýär.

Köp iýmeklik reflektor öt ýollarynyň muskulynyň ýygrylyp, agyrynyň ýüze çykmagyna getirýär, şonuň üçin näsaglar günde 4 – 5 gezek az-azdan iýmitlenmeli.

Dermanly bejergi. DWG-niň bejergisinde sebäbe garşy serişdelerden esasy interferon (IFN) ulanylýar. IFN we beýleki wirus garşy serişdeler wirus infeksiýasynyň replikasiýa fazasynda, ganda we wirus dokumasynda wirusyň nuklein turşusyny anyklamakda ulanylýar. Replikasiýanyň ýok wagty görkezme boýunça immunomodulýatorlary we bagyr öýjükleriniň çalşygyny gowulandyrýan serişdeler ulanylýar.

Interferon. IFN – wirusa, howply täze döremelere garşy we immunosazlaýjy işjeňlikli pes molekulýar peptiddir. Häzirki wagtda IFN-iň 2 tipi bar: I tipi a-IFN-i we b-IFN-i, II tipi bolsa – γ -IFN-i özüne birikdirýär. interferon bedende aşakdaky öýjüklerde öndürilýär.

α - IFN B - limfositlerde, nul limfositlerde, makrofaglarda;

β - IFN fibroblastlarda, epitelial öýjüklerde, makrofaglarda;

γ - IFN T we NR - limfositlerde.

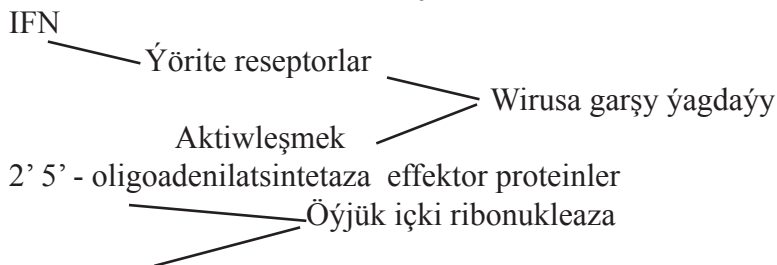
Häzirki wagtda adam leýkositleriniň kulturasyndan alnan leýkositar IFN giňden ulanylýar, ýöne rekombinant usuly arkaly alnan a- we b-IFN köp ulanyлмаýar. IFN-iň aşakdaky kommersiýa serişdeleri hem bar:

α - IFN: n 1, n 3 – leýkosit kulturasynda; 2a, 2b, 2c – rekombinant;

β - IFN – n – fibroblast kulturasyndan; r, 1a, 1b – rekombinant;

γ - IFN: r, 1 b – rekombinant.

IFN-ın təsir ediş mehanizmi:

RNR-ın bozulmagy, virus replikasiýasynyň ingibirlenmegi.

Dermanyň möçberi we bejerginiň dowamlylygy. DBG-de IFN mukdara garaşly peýda berýär, optimal mukdar: 5 – 9 HB (halkara birlik) hepdede 3 gezek. Bejeriş tapgyry 6 aýdan az bolmaly däl. Goýberiliş ýoly deri astyna ýa-da myşsa içine. Ýokary mukdarda ulanylmagy gowy netije bermeyär, tersine, ýaramaz täsirlerini güýçlendirýär we bejerginiň bahasy gymmat düşýär.

Bejergä jogap. Ýokarda görkezilen möhletde bejerginiň geçirilmegi ganda virus replikasiýasynyň markerleriniň üýtgemegine, biohimiki we gistologiki görkezijileriniň gowulaşmagyna getirýär. Bejerginiň esasynda portal ýollaryndaky alawlama infiltrasiýasy, fokal we basgançakly nekrozy, öt ýollarynyň proliferasiýasy peselýär, ol bolsa syworotka transaminazasynyň derejesiniň azalmagy bilen aňladylýar.

Barlaglaryň netijesinde näsaglaryň 30 – 40%-i bejergä doly jogap berýärler (DNK-nyň, DNK-polimerazanyň, HBeAg-den anti-HBe-e serokonwersiýa, ALAT-yň we ASAT-yň derejesiniň kadalaşmagy); 5 – 15 % näsaglarda spontan remissiýa düşýär.

Ilkinji 4 – 8 hepdelikde bejergi başlandan soň transaminazalaryň wagtlaýyn ýokarlanmagy gepatositleriň lizisi bilen bagly.

Ýarym ýylyň dowamynda IFN goýberilmegi bes edilen näsaglaryň 10 – 50%-i residiw berýär. Ol HBV görnüşiniň ýokuşmagy bilen bagly. Mutant görnüşi syworotkada HBeAg-niň ýoklugy bilen assosirlenýär; bu wariantlar Aziýada we Günorta Ýewropada düşýär. Köp alymlar keseliň remissiýa döwründe IFN-ın ýokary mukdary monoterapiýanyň tapgyryny gaýtadan geçirmegi ýa-da beýleki wirusa garşy serişdeleri bilelikde ulanmagy maslahat berýärler.

Ýaramaz täsirleri. Köp näsaglarda IFN ulanylanda, bedeniň gyzgynynyň 38 – 39⁰ üýtgemegi, grippe meňzeş sindromy; kelle agyry, göz almasynda agyry, muskullarda we bogunlarda agyry ýüze çykýar. Bular bejerginiň dowam etdirilmeginde ýuwaş-ýuwaşdan ýityär. Näsaglaryň ýarysynda normahrom anemiýa, leýko- we trombositopeniýa gözegçilik edilýär. Ýürek bulanma, işdäniň peselmegi, diareýa, depressiýa, libidonyň peselmegi hem bolup biler, seboreý ekzema, krapiwnisa, populýoz, dermatit, waskulit deriň trofiki üýtgemeleri hem duşýar.

IFN-iň ýygy duşýan ýaramaz täsirleri: gyzdyрма, grippe meňzeş sindromy, anoreksiýa, iç geçme, ýürek bulanma, mialgiýa, kelle agyry, trombositopeniýa, granulositopeniýa, gipertenziýa, gipotenziýa, gusmak, artralgiýa.

Aram ýygylykda duşýan ýaramaz täsirleri: huşunyň bozulmagy, baş aýlanma, wagtlaýyn örgünler, depressiýa, injik myşsalarynyň agyrysy, gerpes örgünleri.

Seýrek duşýan ýaramaz täsirleri: burundan gan akma, furunkulez, dermatit, deri üýtgeşmeleri.

Käbir näsaglarda galkan şekilli mázleriniň disfunksiýasy, autoimmun tireoidit, gysga wagtlaýyn gipertireoz, gipotireoz duşýar, şonuň bilen birlikde ýylmanak muskula, aşgazanyň pariýetal öýjüklere, ýadro komponentlerine autoantitela döräp bilýär.

Beýleki dermanlar bilen kombinirlemegi. 90-njy ýyllaryň başlarynda virus nukleotitleriniň analoglaryna (assiklowir, gansiklowir, ribowirin, zidowidin) üns berildi. Olaryň täsir ediş mehanizmi wirusyň nuklein turşusynyň sinteziniň bozulmagydyr. IFN-i ursodezoksihol turşusy (UDHT) bilen ulanmak netijelidir. G.Mazelanyň barlaglary netijesinde: 600 mg UDHT IFN bilen bile ulananda näsaglaryň 29-syndan 13-sinde remissiýa gazanyldy. Barlag toparynda – IFN-iň monoterapiýasy geçirilen näsaglaryň 2-sinde durnuksyz remissiýa gazanyldy.

Başga-da IFN-i wirusa garşy serişde bolan lamiwudin bilen bile ulanmak mümkin. Lamiwudin (3' - tiastedin) 24 hepdäniň dowamyn-da günde 100 – 300 mg mukdarda berilýär.

α - IFN-ni beýleki serişdeler bilen kombinirläp ulanmak:

- Ribowerin
- Adenin-arabinozid-monofosfat
- Lamiwudin
- Immun jogabyň mediatorlary
- UDHT we izo-UDHT.

Başga-da glýukokortikosteroidler ulanylýar. Olar wirusyň replikasiýasynyň güýçlenmegi bilen bagly.

Prednizolon 30 – 40 mg mukdarda (günde) birnäçe hepde ulanylýar, soňra mukdaryny ýuwaş-ýuwaşdan azaltmasyz birden aýyrmaly.

DWG-li näsaglarda replikasiýa döwürden daşary, aşa fiziki we nerw ýadawlygyny aýyrmaly, 8 – 9 sagatlyk ukyny üpjün etmeli.

Işjeň däl gepatitde № 5 saçak hödürlenýär. Alkogoly, etiň ýagly hilini, konserwirlenen önümleri, şokolady we ýiti iýmitleri aýyrmaly.

Beýleki dermanlar. Virus infeksiýasynyň köşeşen wagty bagryň alawlama hadysasy peselýär. Bu ýagdaýlarda, sitoliz sindromynda, utgaşýan patologiki faktorlarda (bagryň alkohol, dermanly, toksiki zeperlenmesi) gepatositleriň metabolizmini gowulaşdyrýan serişdeleri: legalon, essensiale, geptral (aýratyn hem bagyr içindäki holestazda) ulanmaly.

Legalon (silimarin) özüne 3 sany izomeri – silibinini, silekristini we silidionini birleşdirýär. Olaryň gatnaşygy 3:1:1.

Täsir edişi: legalon we onuň esasy izomeri silibinin 3 sany biologiki peýdaly täsiri: membranstabilizirleýji, antioksidant we metaboliki täsirleri berýär. Silibinin bagyr öýjüginin membranasyny stabilizirleýär. Legalon erkin radikallary tutýar we asetaldeginiň öndürilişini azaldýar, alkohol keselinde ikileýin oňalyly täsiri görkezýär (S.D.Podimowa, 1996).

Serişdäniň mukdary 210 – 240 mg/günde, dowamlylygy 4 – 6 hepde.

Bagyr öýjükleriniň çalşygyny gowulaşdyrýan serişdelere B₁, B₆, B₁₂ vitaminler, lipamid degişli.

B₁ witaminiň bejeriş mukdary 0,01 – 0,02 g günde 3 gezek; tiamin hloridiň 5%-li ergini ýa-da tiamin bromidiň 6%-li ergini 1 ml m/i. Bejeriş 14 – 20 inýeksiýa. B₆ witaminiň bejeriş mukdary 0,025

g/günde; 5%-li ergini 1 ml m/i. Bejergi tapgyry – 14 – 20 inýeksiýa. Sianokobaminiň bejergi mukdary 50 mkg, foliý turşusynyňky bolsa 5 mg günde 3 gezek. Witamin B₁₂ içilende erbet sorulýar. Şonuň üçin 100 mkg (0,01 göterimli 1 ml ergini) m/i goýberilýär. Bejergi tapgyry 14–20 inýeksiýa. Bir şprisde B₁₂, B₁, B₆ vitaminleri goýbermek maslahat berilmeyär, sebäbi, sianokobolaminiň molekulasyndaky kobaltýň iony beýleki vitaminleri bozýar. Ondan başga-da, bile goýberme allergiki reaksiýalary güýçlendirýär.

Lipoy turşusy we lipomid iýmit iýlenden soň içilýär, günde 1–2 gerdejikden 3 – 4 gezek. Bejergi tapgyry – 30 – 40 gün.

Klinikada timusyň serişdeleri (taktiwin, timalin, timozin we ş.m.) ulanylýar. Bu serişdeleri immun görkezijileri barlamaklyk bilen ulanmaly.

4.7. BAGYR SIRROZY

Bagyr sirrozy (BS) – dowamly, progressirleýän kesel bolup, bagyr ýetmezçiligi we portal gipertenziýa bilen häsiýetlendirilýär. Morfologiki kesgitleme boýunça, BS birleşdiriji dokuma septalary bilen gurşalan parenhimatoz düwünler bilen häsiýetlendirilýän, gaýdysyz diffuz hadysadyr. Bu ýagdaý bagyr arhitektonikasynyň we bagryň damar ulgamynyň üýtgemegine getirýär, netijede, bagyr içi anastomoz emele gelýär.

Köp döwletlerde dowamly hepatitiň we BS ýygylgy ýokarlanýar. BS-den ölümçilik BDSGG-niň maglumatlary boýunça, Ýewropada soňky 20 ýylda ýokarlandy, Bu görkeziji Angliýada 100 müňe, 10-dan ýokary, Finlýandiýada, Bolgariýada, Daniýada, Şweýsariýada 100 müňe 10-dan 20-ä çenli, Fransiýada, Portugaliýada, Italiýada, Ispaniýada 100 müňe 20-ä çenli ösdi. ABŞ-da soňky 15 ýylda BS-den we onuň gaýraüzülmelerinden ölümçilik başga kesele seredilenden ýokary, BS-den umumy ölümçilik 100 müňe –14,8 deň.

Sebäpleri. Sebäp boýunça BS-ni 3 topara bölüp bolýar.

1. Sebäbi kesgitlenen BS.
2. Jedelli sebäpli sirrozlar.
3. Näbelli sebäpli sirrozlar.

Bagyr sirrozynda keseliň we onuň dördedijileriniň arasynda bo-

lan baglanyşygyň bardygy kesgitlenen. BS-niň döremeginde esasy orny virus hepatitleri, alkoholizm, madda çalşygynyň bozulmagy (gemohromatoz, Wilson-Konowalowýň keseli, α_1 -antitripsiniň ýetmezçiligi, IV tipli glýukogenoz, galaktozemiýa), ýürek ýetmezçiligi, öt ýollarynyň keselleri (bagyrdan daşky we bagyryçi), himiki we derman intoksikasiýalar, sarkoidoz, dogabitdi gemorragiki teleangioektaziýalar tutýarlar.

BS-niň döremegine iýmit ýetmezçiligi, autoimmunitet mikro-toksinler, infeksiýa we parazitar keseller (ehinokokkoz, sistomatoz, bruselýoz, toksoplazmoz) hem ýardam edip bilerler.

Wirus hepatitleri (WG) – barlaglaryň netijesinde BS-niň emele gelmeginde A, B, C, D wiruslarynyň esasy orun tutýandygyny alymlar anykladylar. DWG-niň BS geçip bilýändigini, ýagny bagyr parenhimasynyň nekrozynyň haýallyk bilen BS geçýändigini kesgitlendi. Ý.M.Tareýew (1970) BS-niň etiologiýasynda WG-lere ýürek kemisliklerinde reumatizmiň esasy orun tutuşy ýaly orny berdi. Eger ön wirusly BS-niň esasy agramy HBV infeksiýasy bilen baglanyşdyrylan bolsa, häzirki wagtda BS-de esasy ýer HCV infeksiýasyna berilýär.

Alkoholizm – BS-niň esasy sebäpleriniň biri hasaplanylýar. W.K.Lelbak we beýlekileriň (1967) maglumatlary boýunça 1 günň dowamynda 80 g alkogoly (etanol) ulanmak howpsuz, ol günde 80 – 160 g möçberde içilen wagtynda howply we BS-niň ýüze çykmagyna getirýär. Käbir näsaglarda alkogol az mukdarda (60 – 80 g) ulanylan ýagdaýynda hem BS ýüze çykyp biler. S.Freidmanyň maglumatlaryna görä, günde 40 – 60 g alkogoly ulanmak bagryň dowamly keseliniň ýüze çykmagyna getirip biler.

Genetiki madda çalşygynyň bozulmagy bilen esasan α_1 -antitripsin ýetmezçiliginde BS edil öýkeniň emfizemasy ýaly emele gelýär. Diňe α_1 -antitripsiniň ýalan ülüşleriň periferiýasyna çöküşi belli däl ýa-da ol öňden gelýän nekroz bilen häsiýetlenen. Muňa, esasan hem şular şaýatlyk edýär: α_1 -antitripsin antitelalary saklaýan öýjükleriň köpüsi distrofiki hadysalara sezewar bolýarlar. α_1 -antitripsin diňe bagyrdan sintezlenýän glýukoprotein bolup, tripsini, elastazany, kollagenozany we himotripsini ingibirleýär, α_1 -antitripsiniň ganda ýetmezçiligi we onuň gepatositlerde çökmegi bagry zeper ýetiriji maddalara, mysal üçin, alkogola has duýgur edýän bolmagy mümkin. Bu ýagdaý proteinleriň emele geliş ýollaryny kyn-

laşdyrýar. Pankreatik we biliar ýollaryň obstruksiýasyna hem getirýär. Köplenç bagryň biliar BS-si emele gelýär.

Galaktozemiýa – dogabitdi galaktoza-1 – fosfateditransferazanyň bolmazlygy seýrek duş gelýän bozulma bolup, galaktozemiýa bilen häsiýetlenýär. Bu kesel irki çaga BS-ni getirýär.

Glikogeniň toplanma keseli. Amino-1, 6-glikozidazanyň ýetmezçiligi bu keseliň sebäbi bolup durýar. Bu bolsa çagalarda irki döwürde BS getirýär.

Belli däl tebigatly, nesilleýin geçýän BS-e dogabitdi gemorragiki teleangioektazaly BS degişli (Rondýu-Osler-Weberiň keseli). Bu keselde bagryň dokumasy giňelen damarlary saklaýar.

Himiki maddalar we dermanlar. Göni gepatotoksinli täsiri dörthlorly uglerod, dimetilnitrosalin, metotraksat, ösümlik zäherleri getirýär. Derman BS ýiti derman gepatitiň netijesinde emele gelip biler ýa-da derman sebäpli DAG netijesinde bolup biler. Gepatotoksik täsirli derman serişdelere – metildofa, izoniazid, PASK, iprazid, myşşak saklaýan preparatlar, köp mukdarda inderal, sitostatikler degişlidir.

Bagyrdan daşary öt ýollarynyň obstruksiýasy. Bagyrdan daşary we bagyriçi öt ýollarynyň geçirijiligini bozýan haýsy-da bolsa bir hadysa, ikilenji biliar BS-niň sebäbi bolup biler. Köplenç ikilenji biliar BS öt daş keselinde, operasiýadan soňky bagyrdan daşary öt ýollarynyň strukturasynda, howply täze döremelerde, bagyriçi öt ýollarynyň kistalarynda, ilkinji sklerozirleýji holangitde, çagalarda dogabitdi biliar atreziýada we umumy öt akarynyň kistasynda ýüze çykyp biler. BS-niň ýüze çykmagy üçin öt akymynyň doly däl obstruksiýasy amatly şert bolup durýar. BS öt geçirijiligi bozulandan soň, ortaça 3 – 18 aýyň dowamynda ýüze çykýar.

Durnukly BS – esasy sebäbi wenoz dolgunlykly ýürek ýetmezçiligi, konstruktiv perikardit we käwagtlar bagyr wenalarynyň okklýuziýasy bolup biler. Kardial bagyr sirrozynyň emele gelmeginde diastoliki ýa-da sistoliki ýürek ýetmezçiliginde retrograd wenoz dolylygyň döremeginiň uly orny bar. Şeýle hem ýürek zyňmasynyň peselmegi bagra düşýän ganyň perfuzion basyşynyň peselmegine getirýär. Ganyň kislorod bilen doýmagy bagryň periportal bölümlerinde has gowy ýüze çykýar, bagyr ülüşleriniň merkezinde ol pese gaçýar, şol sebäpli bu bölüm metaboliki bozulmalara has duýgur bolýar. Mun-

dan başga-da, ýokarlanan wenoz basyş, bagryň merkezi böleklerine gan akymynyň düşmegine päsgelçiligi ýokarlandyrýar. Lokalizirlenen merkezi gipoksiýa bagyr öýjükleriniň atrofiýasyna we nekrozy-na getirýär. Şeýlelikde, durnukly BS merkezi lobulýar gipoksiýanyň netijesidir.

Näbelli sebäpli sirrozlar 14 – 40%-i tutýar. Olara autoimmun kriptogen, ilkinji bilial BS degişli. Kriptogen sirroz näbelli tipli ýiti virus hepatitiň ýa-da autoimmun hepatitiň netijesi bolup biler.

BS-niň toparlara bölünişi. Sirrozyň toparlara bölünişi hakda dürli jedeller sirrozyň morfologiki we etiologiki tipleriniň arasyndaky tapawudyna esaslanan. Morfologiki we etiologiki klassifikasiýalar biri-biriniň üstüni doldurmaly, olaryň birini aýyrmaly däl. Şol bir morfologiki tipli sirroz dürli sebäpli ýüze çykyp biler, şol bir sebäp bolsa dürli morfologiki üýtgemelere getirýär. BS-niň toparlara bölünişi keseliň döreyşini we sebäplerini kesgitlemek üçin aýratyn morfologiki kriteriýalary saklamaýar. Gawan toparlara bölünişde (1956) BS-niň şular ýaly kliniki-morfologiki görnüşleri bar: nekrozdan soňky, portal, bilial we garyşyk. 1974-nji ýylda Bagyr kesellerini öwrenmek boýunça Bütindünýä assosiasiyasy (Akapulko), 1978-nji ýylda BDSGG ýönekeý morfologiki toparlary hödürledi, oňa laýyklykda BS-ler kiçi düwünli (mikronodulýar) we uly düwünli (makronodulýar) BS-lere bölünýär.

Sirrozyň tapgyrlarynyň we derejeleriniň kliniki agyrlыgy portal gipertenziýanyň we bagyr ýetmezçiliginiň ýüze çykyşynyň aýdyňlygy bilen kesgitlenýär. Munuň üçin Çaild - Pýunuň şkalasy ulanylýar:

Çaild-Pýu boýunça sirrozyň agyrlыk derejesini kesgitlemek

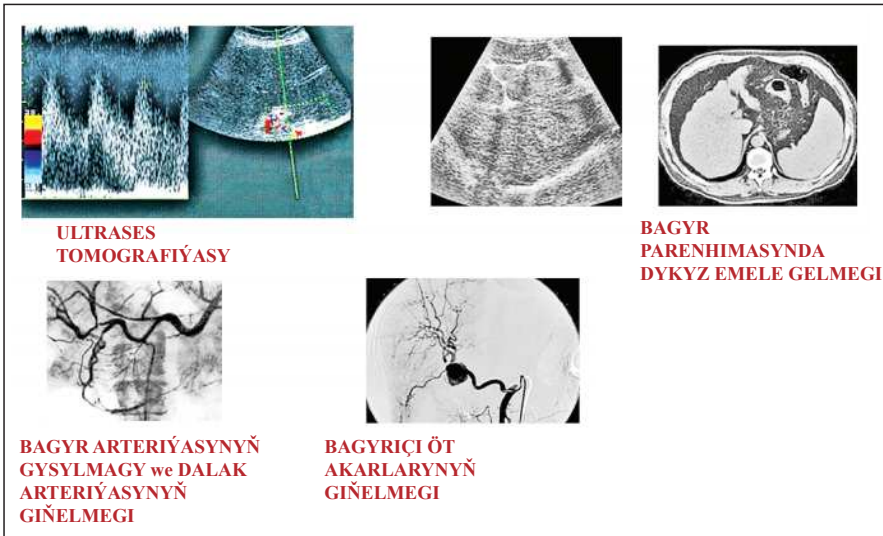
San ekwi-walenti	Bilirubin mg/100 ml	Albumin g/100 ml	Protrombin wagty	Bagyr ensefalopatiýa	Assit
1	2	3	4	5	6
1	< 2	3,5	1-4	ýok	ýok
2	2-3	2,7-3,5	4-6	I-II	dartgynsyz, ýeňil kontrolda

1	2	3	4	5	6
3	> 3	< 2,8	> 6	III-IV	dartgynly, kontroly ýok

Bellik: A klasy – 5-den 6-a çenli; B klasy 7 – den 9-a çenli; $\text{Ç} < 9$.

23- nji surat. Bagyr sirrozynyň kliniki alamatlary

24- nji surat. Bagyr kesellerinde gural barlag usullary

Klinikî alamatlary. BS-de köplenç klinikî alamatlar aýdyň bil-diren bolýar. 60%, ýöne 20%-de BS gizlin geçip, başga kesel sebäpli barlaglarda ýa-da öňüni alyş çäreler geçirilende anyklanýar.

Ilkinji klinikî ýüze çykyşy. Ilkibada BS alamatlary we arz-şikaýatlary aýdyň ýüze çykmaýar. Esasan metiorizm, garnyň ýokarky böleginde agyry we agyrylyk duýgusy, horlanmak, asteni-zasiýa, iş ukybynyň peselmegi ýüze çykýar.

Alamatlary, aýdyň ýüze çykan döwri. BS çylşyrymly ulgam-ly kesel bolup, bu ýagdaýda köp agzalaryň funksiýalary bozulýar. Köp näsaglar özüni ýaramaz duýýarlar, çalt ýadaýarlar, gowşaklyk, horlanmak we garyn bölüminde agyry ýüze çykýar, işdäsi peselýär. Agyry esasanam sag gapyrga ýaýynyň astynda ýüze çykyp, bagryň we dalagyň ulalmagy sebäpli bu ýagdaý BS-niň esasy alamaty bolup durýar. Bagryň we dalagyň ulalmagy BS-niň hemme görnüşinde duş gelýär. Dalagyň ulalmagy wenez durnuklylyk, gyzyl pulpanyň diffuz fibrozy, köp mukdarda arteriowenez şuntlar bilen häsiýetlenýär. Uly bolmadyk gepato- we splenomegaliýa ýüze çykarylýar. Köp wagtlap dowam edýän sirrozda bagyr ýetmezçiligi az ýüze çykýar. Ýitileşen döwürde bagyr we dalak palpasiýada agyryly bolýar, bular “damar ýyldyzjyklarynyň” “bagyr aýasynyň”, ginekomastiýanyň, sarylat-manyň ýüze çykmagy bilen utgaşýar. BS-de gepatorenal sindrom, gipersplenizm ýüze çykyp biler, bu bolsa ganda şekilli elementleriň mukdarynyň peselmegi (leýkopeniýa, trombositopeniýa, anemiýa) we süňk ýiliginde öýjük elementleriň ýokarlanmagy, leýkositleriň funksional häsiýetiniň peselmegi bilen häsiýetlendirilýär.

BS-de ganazlyk köp duş gelýär, ol dürli gelip çykyşly bolup bilýär. Mikrositar demir ýetmezçilikli ganazlylyk aşgazan-ıçege gan akmasynda ýüze çykýar. Makrositar ganazlyk witamin B₁₂ we foliýew turşusynyň çalşygy bozulan halatynda ýüze çykyp biler. Gemolitiki anemiýa hem köp duş gelýär. Köp ýagdaýda aktiw dalak gemolizi aktiw gemopoez bilen kompensirlenýär we anemiýa ýüze çykamaýar, ýöne retikulositoz, giperbilirubinemiýa, syworotkada ADG-niň muk-darynyň ýokarlanmagy aktiw gemolizi görkezýär.

Sirrozyň esasy alamatlarynyň biri sarylatmadyr, ol bagyr öý-jükleriniň bilirubiniň metabolizmini amala aşyryp bilmeýänligi se-

bäpli ýüze çykýar. Ýöne parenhimanyň nekrozy käwagt sarylmatmasyz geçýär. Sarylmatmadan başga-da deri simptomlary bolýar. Olara ýeke ýa-da köpçülikleýin teleangioektaziýalar – deri asty arteriowenoz anastamozlar degişli.

Bedeniň gyrgyznynyň ýokarlanmagy gepatositleriň nekrozy we içegäniň bakterial pirogenleri netijesinde ýüze çykyp, ol bir günden birnäçe hepde çenli dowam edip biler. BS-niň esasy alamatlarynyň biri gyzyldödegiň, içegäniň wenalarynyň giňelmegi bolup, olardan gan akmak esasy gaýraüzülmeler bolýar.

BS-de assite getirýän garyniçi basyşyň ýokarlanmagy netijesinde, reflýuks-esofilit ýüze çykýar, ol howa bilen ýa-da aşgazanyň içindäki maddalar bilen gägirmek, sary gaýnama bilen häsiýetlenýär. Aşgazanyň kardiýasynyň ýetmezçiligi gyzyldödek wenalarynyň aşak düşmegine we warikoz gan akmalara getirip biler.

Dowamly gastrit. BS-de köp duş gelýär we döreýşi portal gipertenziýadan soň emele gelýän zäherli maddalaryň täsiri bilen düşündirilýär. 13 – 68% näsaglarda aşgazanyň zeperlenmegi epigastral bölüminde agyry we dürli dispeptiki bozulmalar bilen ýüze çykýar.

Sirrozy näsaglaryň 10 – 18%-de aşgazan-äge ýollarynyň başy (ýarasy) anyklanýar. Aşgazanyň we 12 barmak içegäniň başy köplenç alamatsyz, atipiki geçýär. Gan akma başyň birinji alamaty bolýar.

Gepatopankreatiki sindrom. Bu gan, limfa aýlanyşygynyň, gormonal çalşygyň, umumy öt ýollarynyň we aşgazan asty mäziň akarlarynyň anatomiki we fiziologiki özara baglanyşygy bilen düşündirilýär. Mundan başga-da bu umumy kesel döredijileriň täsiriniň netijesidir. Aşgazan asty mäziň zeperlenmegi daşky sekretor ýetmezçilikli pankreatit görnüşli geçýär.

Içegäniň zeperlenmegi. Bagryň işjeňliginiň ýetmezçiligi, portal gipertenziýa, aşgazanyň we aşgazan asty mäziň üýtgemegi äge diwarynda maddalaryň sorulmagyny bozýar. Sorulmanyň ýetmezçilik sindromy öt turşusynyň äge az mukdarda düşmegi netijesinde ýaglaryň emulgirlenmegini bozýar we ägede zeperleýji mikrofloranyň köpelmegine getirýär. Içegäniň we ganyň arasynda gatnaşygyň bozulmagy dürli aminoturşularyň sorulmagyny peseldýär, demriň we misiň sorulmasyny bolsa ýokarlandyrýar. Ýagda ereýän witaminleriň sorulmasyny bozup, näsagyň horlanmagyna getirýär.

Laborator barlagda disbakterioz ýüze çykarylýar, şertli-patogen mikrofloranyň işjeňliginiň ýokarlanmagy anyklanýar. Bu ýagdaý C we B toparly witaminleriň ýetmezçiligine getirýär.

Ýürek-damar ulgamy. Bagryň işjeň öýjükleriniň – gepatositleriň we ýürek-damar ulgamynyň arasynda baglanyşygyň bardygy öňden belli, ýöne ol baglanyşygyň nukdaýnazarlary doly subut edilmedik. BS-de hromotografiki we radionukleit usullary bilen barlaglar geçirilende ýüregiň minut we urgy göwrüminiň, ýüregiň indeksiniň ýokarlanýandygyny görmek bolýar. Bu görkezijiler peselende, bagyr ýetmezçiligine getirýär. BS-li näsaglarda giperkinetiki görnüşli gan aýlanyşda şu kliniki alamatlar: doly, çalt puls, puls basyşynyň ýokarlanmagy, ýüregiň depejik itergisiniň ýokarlanmagy, deriniň guraklygynyň ýüze çykmagy bolýar. Sag alynýürekde basyş ýokarlanýar, bu öz gezeginde sag garynjyk ýetmezçiligine getirýär. BS-li näsaglarda miokardyň ýygrylyş ukybynyň üýtgemegi we gemodinamikanyň bozulmagy ýüze çykýar, ýöne ýürek ýetmezçiligi ýüze çykmaýar. Diňe käwagt ýürek myşsasynyň işjeňligi peselip, ol çetki gan aýlanyşy, ýokary minut göwrümi bilen üpjün edip bilmeýär, netijede, minut göwrüminiň peselmegi ýüze çykyp, hakyky ýürek ýetmezçiligine getirýär.

Endokrin ulgamy. BS-de köpdürli endokrin bozulmalar bolýar. Olaryň köpüsi aýdyň ýüze çykmaýar (ginekomastiýa, testikulýar atrofiýa). Bu näsaglarda süýjüli diabet sagdyn populýasiýadakydan 3 – 4 esse köp duş gelýär. BS-li erkeklerde jyns funksiýasynyň bozulmagy, gipogonadizm, feminizasiýa ýüze çykýar. Aýallarda işeňňir we dekompensirlenen BS-de disminoreýa, amenoreýa we önelgesizlik ýüze çykýar.

Merkezi nerw ulgamy. BS-de zäherli ensefalopatiýa we uzak wagtlaýyn MNU-nyň intoksikasiýasy sebäpli psihiki bozulmalar ýüze çykýar.

Köplenç BS-de asteniýa bolýar. Asteniki sindromyň esaslary wegetatiw bozulmalar görnüşinde, ýagny derlemek, deriniň gipere-miýasy, tahikardiýanyň tutgaýlary bolýar. Gijelerine ukynyň bozulmagy, gündizlerine ukynyň tutmaklygy, aýaklarda we ellerde parasteziýa, eliň barmaklarynyň titremegi, baldyr myşsalarynyň tutgaýy ýüze çykýar. Ukusyzlyk gijesine güýçlenýän gijilewük bilen bet-

leşip biler. Keseliň dowamynda şahsyýet üýtgemeleri bolýar, ýagny öýkeleklik, punktuallyk, daş-töwerege üns bermeklik, isteriki alamatlar – endamyň titremegi, bokurdak “tokga” bolmagy, derlemek, tahikardiýa ýüze çykýar.

Sirrozyň geçişi. Keseliň geçişi dowamly, progressirleýji. Dürli sebäpli BS-leriň ýüze çykyş dowamlylygy birmeňzeş däl. Wirus we ikilenji bilial BS 11/2 – 5 ýylyň, alkohol we ikilenji bilial BS 5 – 15 ýylyň dowamynda ýüze çykýar. Ýitileşme näsaglaryň ýagdaýlarynyň gowulaşmagy bilen çalyşýar. Bu bagyrdaky zeperlenme hadysalarynyň işjeňligi, bagyr öýjükleriniň ýetmezçiligi we portal gipertenziýa bilen häsiýetlenýär.

Sirrozyň işjeňligi. BS ýitileşende, näsaglaryň umumy ýagdaýy ýaramazlaşýar, uýgunlaýyş ukyplary peselýär. Bagryň töwereginde we garynda datgynlyk, sarylatma, gijilewük, “damar ýyldyzjyklary”, bedeniň gyzgynynyň ýokarlanmagy ýüze çykýar.

Bu esasy alawlama – nekrotiki işjeňliginiň esasy biohimiki görkezijileri – giperbilirubinemiýa, timol görkezijiniň 8 birlige we γ -globulinleriň 30%-e çenli ýokarlanmagy bilen utgaşýar. Ilkinji basgançakda ALAT-yň we ASAT-yň işjeňligi ýokarlanýar. Ýöne bu görkezijileri terminal basgançakda hadysanyň işjeňligini häsiýetlendirýän görkezijiler hökmünde ulanmaly däl, sebäbi köp näsaglarda olar kadada ýa-da az-kem ýokary bolýar. Bu ýagdaý BS-niň distrofiki basgançagynda şu fermentleriň sinteziniň bozulmagy bilen baglanyşykly.

Immunologiki görkezijiniň peselmegi BS-ni anyklamakda goşmaça anyklaýjy görkeziji bolup durýar. Destruktiw hadysanyň ýokarlanmagy BS-niň işjeňliginiň morfologiki görkezijisi hasaplanylýar.

Gepatositleriň dekompensasiýasy, ilkinji nobatda, bagyr öýjükleriniň ýetmezçiligi bilen häsiýetlenýär. Bu ýagdaýda bagyr öýjükleriniň agramy peselýär, mikrosirkulýasiýanyň bozulmagy netijesinde, olaryň sintez we zyýansyzlandyryjy işjeňligi peselýär. Ikinjiden, portal gipertenziýanyň gaýraüzülmeleri: aşgazanyň we gyzylödegiň warikoz giňelen wenalaryndan gan akmak, diuretiklere durnukly assit we çişler, portokawal anastamozlaryň, bagyr ensefalopatiýasy ýüze çykýar.

Wirus sirrozynyň kliniki aýratynlyklary. Wirus BS-si hemme ýaşly adamlarda duş gelýär, ýöne esasan ýaşlarda we orta ýaşly adamlarda ýüze çykýar. Wirus sirrozy ýiti B gepatitiniň netijesi bolup, 2 – 15 ýylyň içinde ýüze çykyp biler. Şoňa esaslanyp, onuň irki – ýiti gepatitden 1 ýyldan soň ýüze çykýan we giçki – dowamly gizlin döwürden soň ýüze çykýan görnüşlerini tapawutlandyryýarlar. Köplenç makronodulýar BS ýüze çykýar. Geçişiniň görnüşine baglanyşykly bolmazdan, keseliň ýitileşen döwründe ýiti gepatitiň alamatlaryna meňzeş kliniki surat ýüze çykýar. Gyzyldödegiň wenalarynyň giňelmegi, gemorragiýa bilen gaýraüzülmeler wirus BS-de alkogol BS-den köp duş gelýär. Assit soňky basgançaklarda emele gelip, alkogol BS-däkiden az duş gelýär. Köp näsaglarda gipersplenizmli splenomegaliýa ýüze çykýar. Laborator barlaglarda plazmadaky proteinleriň mukdary ýokarlanýar, gipoproteinemiýa soňky basgançaklarynda ýüze çykýar. Albuminleriň mukdary peselip, globulinleriň, esasanam, g-globulinleriň fraksiýasy ýokarlanýar. Çökündi synaglary sirrozyň beýleki görnüşlerindäki ýaly üýtgeýär, ýöne wirus BS-de timol synagy has ýokary sanlara ýetýär. Ganyň düzümindäki umumy holesteriniň, protrombiniň, mukopolisaharidleriň mukdary peselýär. Keseliň soňky basgançagynda aminotransferaza ýokarky derejä ýetip, bagyr fermentleriniň işjeňligi üýtgeýär.

Wirus sirrozynnda dürli ulgamlaryň ýüze çykmalary – deri örgünleri, aminoreýa, jyns agzalarynyň gipoplaziýasy, girsutizm, süýjüli diabetiň alamatlary degişlidir. Ahyrky basgançakda bagyr öýjük ýetmezçiligi güýçlenýär, assit ýüze çykýar, bakterial infeksiýa goşulýar. Köp näsaglarda ölümiň sebäbi bagyr komasy, käwagt portal gipertenziýanyň gaýraüzülmeleri bolýar.

Alkogol sirrozynyň kliniki aýratynlyklary. Alkogol BS 5 ýyldan 20 ýyla çenli alkogolizm bilen ejir çekýänleriň 1/3 böleginde ýüze çykýar. Köplenç erkekler keselleýärler.

Alkogol BS başlangyç basgançagynda köplenç alamatsyz başlanýar, ýöne seredişde bagryň ulalandygyny görüp bolýar.

BS-niň has aýdyň basgançagynda dispeptiki arzlar, işdäniň kesilmegi, gusmak, içgeçme ýaly dispepsiýa alamatlary onuň bilen utgaşyp gelýän alkogol gastriti we pankreatit bilen bagly. Bagyr örän dykyz bolýar. Dalagy ulalmadyk. Bagyr aýdyň ulalyp, gepatoma

barada şübhe döredýär. Assit wirus sirrozyňkydan has ir ýüze çykyp, näsaglar şu arz bilen ilki lukmana ýüz tutýarlar. Alkogol BS-de köplenç distrofiki alamatlar – aşgazan asty mäsiniň daşky sekretor işjeňliginiň ýetmezçiligi, içegede sorulma işjeňliginiň peselmegi we birden horlanmak hem goşluşýar. Alkogol BS köplenç polinewrit, myşsalaryň atrofiýasy, Dýuiptreniň kontrakturasy, gulakýany mäsleriň ulalmagy, saçyň düşmegi, ýumurtgajyklaryň atrofiýasy we ş.m. alamatlar bilen utgaşyp gelýär, bu hem dowamly spirtli içgileriň köp agzalara we ulgamlara täsir etmegi netijesinde ýüze çykýar. Bu ýagdaýda böwrekleriň, ýüregiň zeperlenmegi, arterial gipertenziýa ýüze çykýar.

Alkogol BS-niň terminal basgançagynda näsaglaryň horlanmagy, aýdyň bagyr ýetmezçiligi, sarylatma, gemorragiki sindrom, gyzgynyň ýokary galmagy ýüze çykýar. Alkogol sirrozyň esasy gaýraüzülmegi – gyzyldödegiň giňelen wenalaryndan gan akmak we köplenç şondan soň bagyr komasy ýüze çykýar. Terminal basgançakda gepato-renal sindromyň, pnevmoniýanyň we peritonitiň ýüze çykmagy mümkin. Gepatositleriň işjeňliginiň görkezijileri kän bir üýtgänok. Gipoproteinemiany, gipergamma-globulinemiany anyklamak mümkin we aminotransferazalar, IgA 3 – 4 esse ýokarlanýar. Ýiti alkohol gepatiti goşulanda 10•10⁹/g çenli leýkositoz, taýajyk ýadroly süýşme, anemiýa ýüze çykýar. Anemiýanyň sebäbi diňe bir erroziw gastritde gemorragiki gan akma bolman, alkogolyň süňk ýiliginde ganyň emele gelmegine täsiri, iýmit ýetmezçiligi, sorulmanyň, metabolizmiň, foliýew turşusynyň, piridoksiniň çalşygynyň we gemiň sinteziniň bozulmaları bolup biler.

Alkogol BS geçişi, esasanam alkogol ulanylmagy bes edilse, iýmit gowulaşdyrylanda we witamin bejergisi alnanda ýaramaz däl. Alkogol ulanýanlaryň ýaşayyş dowamlylygy 50%, ulanmagy bes edenleriňki bolsa 70% azalýar. Alkogol sirrozynyň täze döremä geçmegi 5 – 15% ýygylkda duş gelýär.

Gaýraüzülmeler. BS-niň gaýraüzülmelerine – bagyr ensefalopatiýasy, aşgazanyň, gyzyldödegiň giňelen wenalaryndan gan akma, derweze wenasynyň ulgamynda tromboz, gepatorenal sindrom, bagyr karsinomasyň emele gelmegi degişlidir.

Köplenç alkohol sirrozda infeksiýa gaýraüzülmeleri – pnevmoniýa, “spontan” peritonit ýüze çykýar.

BS-de iň köp duş gelyän gaýraüzülmeler: aşgazan-içege gan ak-masy bilen bagyr ensefalopatiýasydyr.

Soňky ýyllarda bagyr sirrozyň esasynda bagryň howply täze döremesiniň emele gelmegi has ýygylaşdy, onuň gepatoselýulýar ýa-da holangioselýulýar görnüşlerini tapawutlandyryrlar. Ýokançly gaýraüzülmeler gipersplenizmiň we metaboliki bozulmalaryň esasynda ýüze çykýar.

BS-niň ahry bagryň işjeňliginiň ýagdaýyna, keseliň gaýraüzülmelerine we sebäbine bagly. Assite, ensefalopatiýanyň alamatlaryna, gipoalbuminemiýa, giperbilirubinemiýa aýratyn üns bermeli.

Dekompensirlenen BS-li hassalardan 3 ýyldan soň 11 – 40% näsag diri galýarlar. Assitli näsaglaryň ýaşayşynyň dowamlylygy 3 – 5 ýyla çekýär. Bagyr komasy ýüze çykandan soň ölümçilik 80 – 100%, peritonit bilen gaýraüzülmede 50%. Ölümiň sebäbi köplenç bagyr ýetmezçiligi (80%) ýa-da gepatoselýulýar karsinoma (40%) bolup durýar.

C wirusly sirrozyň netijesi belli däl. Alkogol sirrozynda ýaşayjylyk dowamy, kesel anyklanandan soň 5 ýyl. Gepatoselýulýar karsinomanyň emele gelmegi mümkin.

BS-niň önüniň alnysy sebäpleriniň täsirini ýok etmekden, bagryň we öt ýollarynyň ýiti we dowamly kesellerini wagtynda ýüze çykaryp bejermekden ybarat. Keseliň ýitileşmeginiň we gaýraüzülmeleriň önüni almak esasy meseleleriň biri hasaplanylýar. Esasy önüni alyş - bejeriş çäreleri BS-li näsaglarda wirus infeksiýasynyň gaýtalamazlygynyň, alkogol we derman intoksikasiýalaryň önüni almaklyga gönükdirilýär.

Keseliň kesgidiniň anyklanylyşy. Anyklaýşyň meselesi diňe bir BS-ni ýüze çykarmak däl-de, eýsem bagyr ýetmezçiligiň aýdyňlygyny, zeperlenmäniň işjeňligini, portal gipertenziýanyň derejesini we keseliň sebäbini anyklamakdan ybaratdyr. Kesgit keseliň taryhy, kliniki alamatlary we ganyň biohimiki barlagy esasynda kesgitlenýär.

Kompensirlenen BS gepatomegaliýa bilen häsiýetlenýär we tötänleýin başga kesel sebäpli barlag edilende anyklanýar. Kesgidi dogry goýmak üçin bu basgançakda instrumental barlaglar – laparoskopiiýa, bagryň punksiýa biopsiýasy geçirilýär.

Subkompensasiýa basgançagynda kliniki alamatlardan esasy orny gepatosplenomegaliýa, damar “ýyldyzjyklary”, uly bolmadyk

burun gan akmalary, meteorizm, ýokarlanan EÇT tutýar. Biohimi-ki barlaglardan – disproteinemiýa, giperaminotransferaza, ganda birleşen bilirubiniň mukdarynyň ýokarlanmagy anyklaýyşda wajyp görkezijiler hasaplanylýar.

Dekompensirlenen sirrozlaryň anyklanyşy aýdylyp geçilen alamatlardan başga-da, sarylmatmany, assiti, gemorragiki diatezi, albuminiň fraksiýasynyň peselmegini, ganyň lagtalandyryş ukybynyň peselmegini, alkogola baglylygy ýüze çykarmaklygy öz içine alýar.

USB portal ulgamyň damarlary barada maglumat berýär.

Kompýuter tomografyň kömegi bilen bagryň göwrüminiň üýt-gändigini, assit suwuklygynyň barlygyny we portal gan aýlanyşygy-nyň peselmegini kesgitläp bolýar.

Portal gipertenziýasynyň alamatlarynyň biri bolan gyzyldede-giň wenalarynyň warikoz giňelmegini ezofagoskopiýada we rent- genologiki barlagda anyklanylýar. Portal basyşyň ululygyna görä portal gipertenziýanyň 2 derejesi bolýar: 1-nji dereje az bildirýän (150 – 300 mm ss ýetýär) – meteorizm, dispeptiki ýagdaýlar, sple- nomegaliýa bilen häsiýetlenýär; 2-nji dereje aýdyň ýüze çykan (300 mm ss-den ýokary) warikoz kollaterallar, gyzyldedegiň damarlarynyň giňelmegi, assit bilen häsiýetlenýär.

Bagryň morfologiki barlaglarynyň kömegi bilen sirrozyň alamat- lary: mikroskopiki diffuz ýaýran ýalan bölejikler, olaryň birleşdiri- ji dokumaly germew bilen gurşalmagy; makroskopiki – bagryň üsti ýüzüniň däneli ýa-da бүдүр-сүдүрлиги kesgitlenilýär. Mundan baş- ga-da sirrozyň morfologiki görnüşi we hadysanyň işjeňliginiň dereje- si kesgitlenilýär.

Sirroзда bagryň üýtgänini angiografik usulyň kömegi bilen anyk- lap bolýar. Sirrozyň sebäbi onuň kliniki suratyny, sebäpleriň mahsus görkezijilerini: HBsAg, HbаG, anti-HCV, anti-HDV, alkogol gialinini ýüze çykarmak esasynda kesgitlenýär.

Tapawutlandyryş kesgidi. Ilki basgançakda BS-ni DAG we bagyr fibrozy bilen tapawutlandyrmaly. BS-ni ýuwaş-ýuwaşdan ýüze çykýanlygy sebäpli, ony dowamly işjeň gepatitden tapawutlandyrmak kyn. Patologiki hadysanyň sirroza geçenligine portal gipertenziýanyň ýüze çykmagy şaýatlyk edýär.

Bagyr fibrozy kollagen dokumalaryň artykmaç emele gelme- gi netijesinde ýüze çykýar. Bu özbaşdak kesel bolup, onda kliniki

alamatlar we morfologiki üýtgeşmeler bolmaýar. Dogabitdi we alkol sebäpli bagryň fibrozynnda, sarkaidozda portal gipertenziýa ýüze çykýar.

BS-ni bagryň howply täze döremelerinden tapawutlandyrmaly. Bagryň howply täze döremesi üçin keseliň ýiti ýüze çykmagy, hadysanyň ýitileşmegi, horlanmak we gyzgynyň ýokarlanmagy (ysytma), agyry sindromy, leýkositoz, EÇT-niň ýokarlanmagy häsiýetli. Ilkinji bagryň ilkinji howply täze döremesiniň we sirroz täze döremesiniň esasy patologiki sindromy Abelew-Tatarinow tarapyndan hödürlenen fetoproteiniň presipitasiýa usuly bilen anyklanylýar. Kesgit biopsiýa we angiografiýa usullary bilen takykklanýar.

Alweolýar ehinokokkozda kesgit lateks aglýutinasiýa reaksiýasy esasynda mahsus antitelany ýüze çykarmak bilen goýulýar.

Konstriktiw perikardit (sag garynjykda agdyklyk bilen ýerleşende) – bu adgeziw perikarditleriň bir görnüşi bolup, perikardyň gatlaklaryna fibroz dokumanyň ösmegi netijesinde ýüze çykyp, ýüregiň diastoliki dolduryşynyň hem-de ýürek zyňş ukybynyň çäklenmegi bilen häsiýetlendirilýär. Kesel perikardyň inçekesel zeperlenmesinde, ýüregiň şikeslerinde we ýaralanmalarynda, iriňli perikarditlerde ýüze çykýar.

Ýüregiň diastoliki ýetmezçilik alamatlary uzak wagtlar gowulaşmadan soň ýüze çykýar. Bu wenez dolulygynda palpasiýada bagryň, esasanam onuň çep böleginiň ulalmagy, dykzlaşmagy we agyryly bolmaklygy anyklanýar. Bu kesele ýürek ulalmazdan, wenez basyşynyň ýokarlanmagy mahsus.

Kesel anyklananda keseliň anamnezini göz önünde tutmaly hem-de konstriktiw perikarditde bagyrda durnuklylygyň bolmaklygynyň gan aýlanyşygynyň dekompensasiýasyna getirýändigini ýatda saklamaly. Kesgit goýmaklygyň esasy usullary bolup rentgenografiýa ýa-da ehokardiografiýa hyzmat edýär. Ýürek sirrozy konstriktiw perikardyň terminal basgançagynda ýüze çykýar, assit we splenomegaliýa bilen häsiýetlendirilýär, ýöne sirrozyň beýleki görnüşlerinden tapawutlylykda ýokary wenez basyşy, birden ýüze çykýan demgysma bilen geçýär.

Subleýkemiki miýelozda splenomegaliýa we ganyň arasynda dissosiasiyä aýdyň bildirýär (neýtrofil leýkositoz, ýetişen formaly). Bagryň fibrozynyň emele gelmeginde portal gipertenziýa ýüze

çykýar, ol sirrozyň “gürrüňsiz alamaty” bolup durýar. Kesgit, esasan, biopsiýa maglumatlarynda – öýjük giperplaziýasyny, megakariositleriň köpelmegini, birleşdiriji dokumanyň ösmegini anyklamak esasynda goýulýar.

Woldestreimiň, makroglobulinemiýasynyň, paraproteinemiki gemoblastozyň, limfa ulgamynyň howply çişleriniň esasy görnüşleriniň tapawutlandyryjy alamaty limfositler bilen sintezlenýän M- immunoglobulin bolup durýar. Keseliň başlangyç basgançagynda bagryň, dalagyň ulalmagy, limfadenopatiýa öňdebaryjy alamatlar bolup durýar.

Bagryň amiloidozy – ulgamlayyn keseliň ýüze çykmagy, patogenezinde protein çalşygynyň üýtgemegi, immun hadysalaryň bozulmagy, esasanam a-globulinemiýa bilen häsiýetlendirilýär.

Gemohromatoz – bu genetiki kesel bolup, demriň içegede ýokary mukdarda sorulmagy we ganyň syworotkasynda köp saklanmagy hem-de bagyrd, aşgazan asty mäsde, retikuloendoteliýada, deride we beýleki agzalarda çendenaşa toplanmagy bilen häsiýetlenýär. Sirrotiki görnüşinde gepatorenal sindromy, disproteinemiýa, syworotkada Fe mukdarynyň köpelmegi anyklanylýar.

Wilson-Konowalowýň keseli (gepatoserebral distrofiýa) – nesilleýin fermentopatiýa bilen häsiýetlenip, onda seruloplazminiň biosinteziniň (misiň bedende gatnaşygyna jogap berýär) bozulmagy ýüze çykýar. Seruloplazminiň mukdarynyň peselmegi, Kaýzer-Fleýşer halkalaryň ýüze çykmagy dogry anyklaýşyň görkezijisi bolup durýar.

Bejergilişi. BS-li näsaglarda düzgün we bejergi çäreleri keseliň sebäp we işjeňlik häsiýetnamalaryny, sirrozyň basgançagyny we derejesini, alawlama-ýerli nekroz zeperlenmeleriniň işjeňligini, gaýraüzülmeleri we bile gelýän keselleri göz önünde tutmak bilen geçirilýär.

Düzgün çaklenen bolmaly, fiziki agramy aradan aýyrmaly. BS-de fiziki agram keseliň geçişine otrisatel täsir edýär. Düşek düzgüniň amatly täsiri kese ýagdaýda bagra gan aýlanyşygynyň ýokarlanmagy: esasanam, enteroportal gan aýlanyşyň ýokarlanmagy bilen düşündirilýär. BS-niň hemme görnüşlerinde alkogolly içgileri içmeli däl, gepatotoksiki maddalar bilen gatnaşykda bolmaly däl.

Berhiz. 4 – 5 gezekli iýmitlenme, berhiz №5. Belogy seresaplyk bilen bermeli. Duzy azaldýarlar, assitde duzsuz berhiz berilmeli.

Dermanlar bilen bejergini azaltmaly we MNU täsir edýän dermanlaryň, trankwilizatorlaryň, uky dermanlaryň täsirinden saklanmaly.

Esasy bagyr öýjükleriniň çalşygyny gowulandyrýan serişdeler – witaminler (witamin B₆, rutin, riboflawin, askorbin we foliýew turşulary, witamin B₁₂) lipoýew turşusy, essensial, legalon belleniýär. Geptral, urosofalk holestaz sindromynda ulanýarlar. Şu serişdeleri subkompensirlenen we dekompensirlenen sirrozda ulanýarlar. Witaminleriň ulanylyş möçberleri dowamly gepatitdäki ýaly.

BS-niň subkompensasiýa basgançagynda lipoew turşusy we leg-pamid, ýymitden soň 0,25 g (1 gerdejik) günde 4 gezek belleniýär. Bejerişiň dowamlylygy 45 – 60 gün.

Essensiale ýymitiň önünden günde 3 gezek 1 – 2 kapsuladan belleniýär (1 kapsula essensial-forte 300 mg essensial-fosfolipidleri saklaýar), bejerişiň dowamlylygy 30 – 40 gün.

Dekompensasiýa basgançagynda ensefalopatiýada, assitde, gemorragiki sindromda lipoýew turşusynyň mukdaryny günde 2 – 3 g çenli ýokarlandyrýarlar. Bejerişiň dowamlylygy 60 – 90 gün. Derman peroral bermek bilen bir hatarda m/i inýeksiýalar bilen 28% lipoýew turşusynyň ergini 10 – 20 günüň dowamynda goýberýärler. Essensiale günde 2 – 3 kapsula 3 gezek ýa-da 10 – 20 ml-den günde 2 – 3 gezek glýukozanyň izotoniki ergini bilen bilelikde w/I goýberilýär. Kombinirlenen bejerginiň dowamlylygy – 3 hepdeden 2 aýa çenli.

Alkohol BS-niň subkompensasiýa we dekompensasiýa basgançaklarynda legalon günde 210 – 440 mg berýärler, bejerişiň dowamlylygy 3 – 6 aý.

Bagyr – öýjük ýetmezçiliginde, prekoma ýagdaýynda intoksikasiýa garşy bejergi – 5% glýukozanyň ergini 200 – 500 ml günde C, B6 witaminler, kokarboksilaza we kalsiýglýukonaty bilen, seýle-de 200 – 300 ml gemodez, jemi – 5 – 12 gezek w/i goýberilýär. Çiş – assit sindromda gipoproteinemiýa we gipoalbuminemiýa bilen baglanyşyklykda konsentirlenen plazma we 20% – 50 – 60 ml albumin w/i goýberilýär.

Wirus sirrozynda J.H.Noojnagle α-IFN ulananynda HBV DNK-synyň we HbeAg-nyň ýok bolýandygyny anyklandy.

Autoimmun BS-niň işjeň basgançagynda we gipersplenizmde glýukokortikoid serişdeler berilýär. Ýöne şu näsaglarda sirrozyň soňky basgançagynda ýokançlar, aşgazan - ičege ýolunyň başy, osteoporoz ýaly gaýraüzülmeler bolanda glýukokortikoidler ulanylanok.

Assitiň hassahanada bejerilişi. Assite getirýän sebäbi kesgitleýärler: bagyr – öýjük ýetmezçiligi we portal gipertenziýasy. Assite amatly düşek düzgüni belleýärler.

Berhiz – nahar duzy az berilýär. Berhizde natriniň mukdaryny 2,5 g çenli azaldýarlar.

Bagryň sirrozynyň hirurgiki bejergisi. Esasy görkezmeler: portal gipertenziýa, gyzyldödegiň warikoz wenalarynyň giňelmesi, aşgazanyň wenasynyň giňelmesi, gipersplenizm.

Şular ýaly ýagdaýlarda porta-kawal anastamozlarynyň dürli görnüşlerini ulanýarlar: splenoektomiýa bilen bilelikde ýa-da onsuz mezenteriko-kawal anastamozy, splenorenal anastamozy goýulýar.

Hirurgiki bejergä görkezmeler kesgitlenenden soň, bagryň ýagdaýynyň hirurgiki bejergini göterip biljekdigini çözmeli. Meýilleşdirilen operasiýa ýerine ýetirilende bagryň işjeňligini saklamaly.

4.8. ÖT HALTANYŇ WE ÖT ÝOLLARYNYŇ DISKINEZIÝALARY

Kesgitlemesi. Öt haltasynyň we akar ýollarynyň kadaly hereketiniň bozulmagy, ýagny diskineziýalary diýlip, öt haltanyň motoriki işjeňliginiň bozulmagy esasynda öt ýollarynyň geçirijiliginiň güýçlenmegine ýa-da peselmegine aýdylýar.

Ýaýraýşy. Diskineziýa bilen köplenç aýallar keselleýärler. Orta ýaşan we garran aýallarda diskineziýa ýaşlara görä 2,5 esse köp düş gelýär.

Sebäpleri. Öt haltasynyň diskineziýasynyň ikilenç peýda bolmagy gastritden, 12 barmak içegäniň ýarasyndandan, duodenitden, kolitden, käbir endokrin, alimentar, ýokanç kesellerden soň döräp biler.

Näsaglaryň keseliniň taryhynda psihiki täsirler, garyn boşlugynyň ýa-da jyns agzalarynyň dowamly alawlamasy, ýymitlenmäniň bozulmalary, kär sebäpli zyýanly maddalaryň täsiri, göwrelilik we şuna meňzeşler ýüze çykarylýar. Näsaglaryň köpüsiniň bedeniniň gurluşy asteniki görnüşde, agramlary peselen.

Döreýşi. Diskineziýanyň dürli görnüşleriniň anyklanyşy amaly taýdan uly kynçylyklary ýüze çykarýar. Bu bolsa amaly lukmanlaryň diskineziýa barada doly habarly däldigi bilen düşündirilýär. Näsaglara köplenç ýalňyş dowamly daşsyz holesistit kesgidi goýulýar. Bu ýagdaý bolsa olara esassyz dermanlaryň berilmegine getirýär.

Anatomiki bagyrdan daşary akar ýollarynda sfinkteriň iki görnüşi bar: Lýutkensiň sfinkteri öt haltasynyň inçelýän ýerinde ýerleşen, Oddiniň sfinktri bolsa bagyr we aşgazan asty mäs akarlarynyň 12 bar-mak içegä guýýan ýerinde, uly sorguçlarynyň töwereginde ýerleşýär.

Keselleriň toparlara bölünişi. Keseliň, esasan 2 görnüşini tapawutlandyryrlar:

- Öt haltanyň we öt çykaryjy ýollaryň gipomotor diskineziýasy.
- Öt haltanyň we öt çykaryjy ýollaryň gipermotor diskineziýasy.

Gipomotor diskineziýanyň kliniki alamatlary. Näsaglar sag gapyrga ýaýynyň astynda köplenç kütek häsiýetli agyra arz edýärler. Agyry hiç ýere ýaýramaýar. Mundan başga-da näsaglar işdäleriniň peselmegine, içleriniň gatmagyna arz edýärler. Olarda, esasan, newrotiki alamatlaryň: ynanmazlygyň, aglaklygyň, gaharjaňlygyň, kelle agyrynyň, ýaramaz duýgularyň barlygy bellenyär.

Obýektiv barlaglar. Gipomotor diskineziýaly näsagda palpasiýada öt haltanyň ýerleşýän ýerinde agyry ýüze çykýar.

Iki kanally zond bilen duodenal zondirleme: öt haltanyň refleksleriniň gowşandygy, öt haltanyň boşama wagtynyň uzalandygy we ödüň “B” böleginiň – 100 – 120 ml (kadada 30 – 60 ml) çenli köpelendigi anyklanýar. Öt haltanyň şepbeşikligi ýokarlanýar, garamtyl reňkde bolýar.

Rentgenologiki barlaglarda (holesistografiýa, holangiografiýa): öt haltanyň ölçeginiň ulalmagy we giňelmegi anyklanýar. Boşamagyň haýallanmagy, doly kontrastlanan ödüň çykmagy (ýumurtganyň sarysy içilenden soň) 4 – 10 sagatlap dowam edýär (kadada 2 – 2 sagat 15 minut).

Ultrases barlagy: öt haltanyň hereketiniň, ýygryjlyk ukybynyň peselmegini ýüze çykarýar.

Tapawutlandyryş kesgidi: Öt haltanyň gipomotor diskineziýasyny dowamly holesistit, öt daş keseli, lýamblioz we beýleki protozoýly keseller, duodenit, gastrit, baş keseli, kolit, gepatit, adenksit we appendisit bilen tapawutlandyrmaly.

Bejeriş. Keseliň bejergisinde öt haltanyň neýrogumoral sazlaşdyryjy ukybyny gowulandyrmak esasy bolup durýar. Ikilenji diskineziýada garyn boşlugynyň agzalarynyň dowamly kesellerinde ilki bilen esasy keseli bejermeli. Ol wissero-wisseral refleksi ýok etmäge mümkinçilik döredýär. Ýokançly ojak bar bolanda we zäherlenme,

lýamblioz we beýleki parazitlar keselleri bolanda, olar bejerilenden soň öt çykaryjy ulgamyň bozulmalarynyň doly aýrylmagy mümkin. Ukynyň kadalaşmagyna uly üns bermeli.

Öt haltanyň gipomotor görnüşli diskineziýasy bolan näsaglara öt çykaryjy önümler bilen berhiz saklamak görkezilýär. Ýymitiň kaloriýasyny agramy ýetmeýän näsaglarda ulaltmaly. 1 günde 5 – 6 gezek naharlanmaklyk, 5-nji berhiz hödürlenýär. Öt haltanyň atoniýasynda ösümlik ýagyny, mesgäni, gaýmagy, gatygy köp mukdarda iýmeklik maslahat berilýär. Şeýle hem ýumşak, gaýnadylan ýumurtgadan günde 1 – 2 sanysyny iýmeklik rugsat berilýär. Ösümlik ýagyny günde nahardan öň ýa-da işdäaçara goşup iýmeli. Ir-iýmişleri, gök önümleri, gara çöregi we başga önümleri doly mukdarda iýmeli, ýagny olar öt haltadan ödüň çykmagyna, içegäniň boşanmagyna reflektor ýardam edýärler. Bir gün geçenden soň ýylmanak myşsanyň tonusyny ýokarlandyryň (beýik daglardaky dewýasiliň köki, pižma gülüniň sebetleri) derman otlary we ýyladylan erginleri introduodenal damjalaýyn goýbermek (6 – 8 bejeriş tapgyry) peýdaly bolýar. Gipomotor diskineziýada 5 – 6 günden 1 gezek dýubaž geçirilýär. Olar üçin içilýän mineral suwlar ulanylýar, dürli bejeriji duzlar: “Barbara”, “Karlolar duzy” mineral suwlar ýa-da gaýnadylan suw bilen, magniniň sulfaty garylan suwuklyk ulanylýar.

Dýubažy geçirmegiň usuly. Öňünden taýýarlap goýmaly: magniniň sulfaty 25% ýa-da 33% – göwrümi 50 ml (näsagyň agramy 70 kg bolanda) we gyzgyn gyzdyrgyç.

Ertir ir bilen ertirlik nahardan öň näsagyň sag gapyrga ýaýynyň astynda gyzgyn gyzdyrgyjy goýup, üstünde 30 – 40 minutlap ýatymaly. 50 ml magniý sulfaty gaýnadylyp, çala sowadylan suwuň 200 ml bilen garylyp, “Bulgur ergini” ýasalmaly. Mundan soň, azajyk owurt bilen ergini içirmeli. Soňra ýene-de sag gapyrga ýaýynyň astynda, ýagny gyzgyn gyzdyrgyjyň üstünde 30 – 40 minutlap ýatymaly. Dýubažy dogry ulanmaklyk – 1 gününň dowamynda gowşadyjy täsir edýär. Erginiň tagamy aý duzly suwa meňzeş. Erginiň ýylylygy ulanylan wagty 42°C (gyzgyn çaý ýaly) bolmaly. Eger-de erginiň ulanylan wagty ýürek bulanma başlasa, onda 2 – 3 gezek uludan dem almaly. Dýubažy lukmanyň maslahat bermeginde, aýda 1 – 2 gezek geçirmeli.

Soňky ýyllar dýubaž üçin köp atomly spirtleri – sorbit ýa-da ksilit (ýarym bulgur ýyly suwa 20 g) ulanýarlar. 1 nahar çemçe ary ballyny bulgur suw bilen garyp ulanýarlar, Mundan başga-da bir bulgur suwa $1/2 - 1$ çig ýumurtganyň sarysyny ulanýarlar. Suw hökman ýyly bolmaly. Näsag ony içenden soň $1 - 1,5$ sagatlap bagyr töweregine ýyly gyzdyrgyç bilen sag gapdalynda ýatmaly.

Öt çykaryjy hökmünde zeýtunyň ýagyny ulanmak bolýar. Ony günün dowamynda 2 gezek 1 nahar çemçesi bilen, nahardan 30 – 40 min önünden, 20 günün dowamynda içmeli. Bu ýagyň öt çykaryjy täsiri öňden bellidir. Ony aşakdaky düzgün boýunça hem ulanmaklyk bolar: 300 g zeýtun ýagyny, 300 g täze limon şiresini, şeýle hem alma şiresini taýýarlamaly. 1-nji gün irden arassalanýan klizma etmeli, uzakly gün hakyky alma şiresini içmeli. 2-nji we 3-nji gün sagat 19.00-a çenli şeýle etmeli. Sagat 19.00-da bagryň üstüne gyzgyn gyzdyrgyjy goýup ýatyp, zeýtun ýagy bilen limon şiresini her 15 minutdan 3 nahar çemçe ýagy, soňra 1 nahar çemçe limon şiresini, soňundan hemme galan şiräni içmeli. Uzak gijäniň dowamynda duran ödüň öt haltadan doly boşanmagy bolup geçýär. Irden – arassalaýjy klizma belleniýär. Soňky günler adaty iýmitlenmä geçýärler. Şular ýaly bejeriş düzgüni ýylda 1 gezek geçirilýär.

Gipomotor diskineziýanyň dermanly bejeriş serişdeleriň bellenişi öt çykaryjylygy stimullirleýär, öt haltanyň tonusyny ýokarlandyrýar.

Sikwalon – gerdejikde 0,1 g – 3 – 4 gezek nahardan ön içmeli. Bejeriş wagty – 3 – 4 hepde. Berberin sulfaty-alkoloid, zirkiň (barbarisiň) ýapragynda we başga ösümlüklerde bolýar, himiki gurluşy boýunça izoninola degişli. 1 gerdejikde 0,005 g, günde hanardan ön $1 - 2$ gerdejikden 3 gezek içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 3 – 4 hepde. Nikotin – 0,5 – 1 g günde 3 – 4 gezek nahardan ön belleniýär. Flamon – 1 gerdejikden günde 3 gezek nahardan ön içilýär. Bejerişin dowamlylygy 4 – 6 hepde. Rozanol – 2 – 3 kapsula günde 3 gezek 1 aýyň dowamynda, liobil – 0,4 – 0,6 günde 3 gezek nahardan soň 3 – 4 hepde, silibor – 1 – 2 gerdejikden günde 3 gezek 2 – 3 aý belleniýär. Ziksorin – 4 kapsula günde nahar wagty ýa-da nahardan soň 10 – 12 gün içilýär. Magniý sulfaty – 25%-li ergin, 10 günün dowamynda 1 nahar çemçe ajöze, ksilit – 10%-li ergin 50 – 100 ml günde 2 gezek nahardan 30 min ön belleniýär. Bejerişin dowamlylygy 1 – 3 aý. Sor-

bit – 10%-li ergin 50 – 100 ml günde 2 – 3 gezek nahardan 30 min öň berilýär. Bejerişiň dowamlylygy 1 – 3 aý.

Gurtgyranyň (bessmertnik) ekstrakty – 1 g 3 gezek günde 3 – 4 hepde içirilýär. Mekge gulgagynyň suwuklyk ekstrakty nahardan öň günde 2 – 3 damjadan içirilýär. Polifitohol – 2,5 g nahardan 30 min öň günde 3 gezek 28 – 30 gün belleniýär.

Öt haltanyň gipomotor diskineziýasynda spazmolitikler garşy görkezilýär, sebäbi tekiz muskulaturany gowşadýar we funksional bozulmalara getirýär. Öt haltanyň gipomotor diskineziýasy bolan näsaglar güýçli mineral suwuny içmeli, olaryň düzüminde gerekli mukdarda gaz, sulfatlar ýa-da hloridler bolmaly. Olar öt haltanyň akarlaryny has ýokary derejede işjeňleşdirýärler. Bulara Essentuki №17, Arzni №15, Gatalinskaýa, Berzeňni suwlary degişli. Gipokinetiki diskineziýada mineral suwy sowuk ýa-da çala ýyladylan görnüşde 200 – 250 ml 2 – 3 gezek günde nahardan 30 – 90 minut öň içmeli.

Fizioterapewtiki bejergiler: gipomotor diskineziýada faradizasiýa, galwanizasiýa, diadinamoterapiýa geçirmek maslahat berilýär. Bejeriş bedenterbiýesiniň tonus beriji görnüşleri giňden görkezilen.

Bejeriş bedenterbiýe usullary:

Gipokinetiki diskineziýada umumy berilýän fiziki agramlyk ortaça. Başlangyç ýagdaýlar – dürli (arkan, gapdalyna ýatmak, dik durmak, oturmak, iki elni we iki dyzyň üstünde durmak, dyzyna daýanyp durmak we ş.m.). Çep gapdala ýatyp edilýän maşklar – ödüň akyşyny gowulaşdyrýar. Öt haltanyň gowy boşamagy we içegäniň işjeňliginiň gowulaşmagy üçin garyn muskullary bilen dürli hereketleri, dem alyş maşklary ýerine ýetirilende, kem-kemden fiziki agramlygy güýçlendirmeli. Dem alnanda we dem goýberilende, haýallatmak bilen geçirilýän dem alyş maşklar dispepsiýa alamatlaryny (ýüregi bulanmak, gägirmek we ş.m.), agyry sindromyny peseldip ýa-da aýryp bilerler. Garyn içki basyşy ýokarlandyryp, ödüň çykaryşy gowulaşdyrylýar. Göwräni öňe egip ýerine ýetirilýän we aýlawly hereketli maşklar seresap edilmelidir, sebäbi olar ýürek bulanma, gägirmä getirip bilerler. Maşklar doly geriminde ýerine ýetirilmeli. Maşklaryň toplumyna – ýöreyşiň dürli görnüşlerini, aýratynam butlary ýokary galdyryp ýöremegi girizmeli. Näsaga myşsalarý gowşatmagy öwretmeli.

Maşklary ortaça çaltlyk bilen geçirmeli. Az hereketli oýunlary – keseliň ýiti asty döwründe, hereketli oýunlary – remissiýa döwründe bellemeli.

Bejeriş gimnastikasynyň dowamlylygy – 20 – 30 minut. Birinji 8 – 10 bejeriş gimnastikasy gūnaşa, soňra her gün ýa-da günde iki gezek hem geçirilip bilner.

Öt haltanyň we öt çykaryjy ýollaryň gipermotor diskineziýasynyň anyklanylyşy we bejergisi.

Keseliň taryhynda: fiziki agram düşmek, stress, berhiziň bozulmagy ýüze çykarylýar.

Näsagyň arzlary – sag gapyrga ýaýynyň astynda sag pilçä, ýaýjyga, egne berýän güýçli, gysga wagtlaýyn tutgaýly agyrylar näsaglaryň esasy arzlarydyr. Agyry birden, nerw bozulmalarda (tolgunma), kăwagtlar ýagly iýmitlerden hem-de duodenal zondirlenmeden soň ýüze çykýar. Mundan başga-da näsaglary kelle agyry, ýüregiň duran ýaly duýgusy ýa-da tersine güýçlenen ýürek urgusy, eliň we aýagyň doňmagy, gorky duýgusy, peşew saklanmagy, soň peşewiň köp bölünip çykmagy biynjalyk edýär. Kăwagtlar gipermotor diskineziýanyň tutgaýy az wagtlaýyn aňyny ýitirmek, wegetativ kriz görnüşünde özünden ygtyýarsyz buşukma bilen ýüze çykýar.

Öt haltanyň we öt çykaryjy akarlaryň gipermotor diskineziýasynyň geçişi uzak, ýitileşme döwürleri, emosional stress bilen we alimenter bozulma bilen baglanyşykly geçýär. Agyry tutgaýlarynyň agyrylygyna seretmezden, sarylama ýüze çykmaýar. Köp ýagdaýda bedeniň gyzgynynyň ýokarlanmagy bolmaýar, kăwagt infeksiýa däl häsiýetli subfebrilitet duşýar. Agyrynyň beterleşen döwri hem EÇT ýokarlanmaýar, leýkositoz we beýleki gan üýtgeşmeleri bolmaýar. Agyry güýçlenen wagty garmyň öt halta töwereginde dartgynlylygyň bolmagy mümkin, ýöne umumy zäherlenme alamatlary bolmaýar. Wagtyň geçmegi bilen öt haltada we öt akarlarda alawlama ýa-da öt daş keseli ýüze çykyp biler.

Iki kanally zond bilen duodenal zondirlemde: gizlin döwrüň azalmagy, köpürjikli ödüň bölünip çykmaly wagtynyň we onuň “B” böleginiň möçberiniň 30 ml-e golaý (kadada 30 – 60 ml) azalmagy hem-de öt alynýan wagtynda durnuksyz, kăwagt özbaşdak refleksiň ýüze çykmagy bolup biler.

Ultras es barlagy: gipermotor diskineziýada öt halta köplenç gysylan görnüşde, ölçeşleri kiçelen, öt kowujy gyjyndyryjylardan soň basym we güýçli ýygrylýar.

Rentgenologik barlaglar: öt ýollarynda kontrast maddanyň çalt ýaýramagy bilen häsiýetlendirilýär (1 – 1,5 sagat kadada 2 – 2 sagat 15 minut). Öt halta bu ýagdaýda ýokarda ýerleşen hem-de tegelek görnüşde bolýar.

Tapawutlandyryş kesgidi. Gipermotor diskineziýa öt-daş keseli bilen deňeşdirilýär (öt-daş keseliniň tutgaýynyň meňzeşligi üçin). Holesistektomiýa ýaly operasiýalary gipermotor diskineziýaly näsaglara geçirmek lukman ýalňyşlygy hasap edilýär. Mundan başga-da diskineziýanyň şu görnüşini, esasan hem gartaşan ýaşly adamlarda stenokardiýa, ownuk ojakly koronar nekrozlar ýene-de garyn boşlugynyň birnäçe dowamly keselleri bilen tapawutlandyrmaly bolýar.

Bejergi: gipermotor diskineziýada iýmitiň düzümi şu ingrediýentlerden: protein (90 – 100 g), nahar duzy (8 – 10 g çenli), wita-minlerden we mikroelementlerden durýar.

Öt haltanyň we öt akarlarynyň sfinkterleriniň gipertoniýasy ýüze çykanda spazmolitik täsirli dermanlary ulanmak görkezilen – papawerin, belladonna, no-şpa. Ganglioblokatorlaryň gowy täsiri bel-lenýär.

Gipermotor diskineziýada – az konsentrasiýada duzly-aşgarly mineral suwlar we az gazly: Slawýanskaýa, Smirnowsk, Železnowodsk, Essentuki №4, №20, Narzan №7, Pýatigorsk kurort suwlary ulanylýar. Näsaglara mineral suwlary gyzgyn görnüşde içmek maslahat berilýär, onuň bolsa spazmolitik täsiri bar. Bir günki suwuň mukdaryny 5 – 6 gezege bölmeli (500 – 1000 ml).

Bejeriş bedenterbiýesinde öt haltanyň diskineziýasynyň gipertoniki görnüşinde goraýjy usuly görkezilen.

Fizioterapiýa çäreleri: sedatiw täsirli, nowokain, papawerin, magniniň sulfaty bilen elektroforez, ultras es.

Öt çykaryjy ýollaryň diskineziýasynda ödüň litogen häsiýeti ýüze çykan halatynda bejergä şulary goşmaly: henodezoksihol turşusy (henofalk, henosan) – 250 mg (1 kapsula) günde 2 – 3 gezek, 2 – 3 aýyň dowamynda. Ursodezoksihol turşusy (ursofalk, ursosan) 250 mg-den (1 kapsula) günde 2 gezek, 2 – 3 aýyň dowamynda.

Iýmit siňdirişi gowulandyrmak üçin öt haltanyň diskineziýasy bar bolan näsaglara aşakdaky fermentatiw dermanlar ulanylýar. Pepsin – 0,2 – 0,5 g günde 4 – 5 gezek nahar wagty, per-os, asidin-pepsin – 0,5 g günde 3 – 4 gezek berilýär, ulanmazdan öň suwda eretmeli. Natural öt şiresi – 1 – 2 nahar çemçesi nahar ýa-da gatyk bilen berilýär. Pepsidil – 1 – 2 nahar çemçesi 3 gezek (nahar wagty). “Limontar” gerdejigi – 1 g (0,25 g) 0,5 bulgur suwda eredilen, irden (per-os) bel-lenilýär. Abomin 1 – 2 gerdejik günde 3 gezek (nahar wagty), pankreatin külke ýa-da gerdejik görnüşde 1 g 4 – 6 gezek günde (nahar wagty), aşgarly suw (mineral suw) bilen içmeli. Bejergi 1 – 2 aý. Oraza 1 çay çemçesi (2 g) granula (suwda eredilen) günde 3 gezek (nahar wagty ýa-da nahardan soň) 2 – 3 aýyň dowamynda. Arakesmeden soň bejergi gaýtalanýar. *Kreon* – 1 kapsuladan her nahar wagty, (2 – 3 aý we köp). *Panazinorm forte* – 1 – 2 draže günde 4 gezek, suw bilen içmeli. *Pankurmen* 2 – 3 draže günde 3 – 4 gezek, *festal* 1 – 3 draže nahardan öň ýa-da soň, *digestal* – 1 – 3 draže nahardan öň ýa-da soň, *mezim forte* 1 – 3 draže nahardan öň, *proferment* – 2 – 3 draže nahardan öň, *somilaza* – 1 – 3 gerdejikden çeynemän nahar wagty, *perinorm* – 0,1 g 2 gerdejik günde 3 gezek nahar wagty içilýär.

Uly üstünlik bilen nowokain 0,2% ergin 3 – 4 ml günde m/i ýa-da 0,25 – 0,5% ergin 1 – 10 ml möçberde (günde 1 ml goşmaly) 40% glýukoza bilen w/i ulanylýar, 50 – 100 ml 0,25% nowokain ergini zond bilen intraduodenal goýbermek hem bolýar. Bu, esasan hem Oddiniň sfinkteriniň we öt haltanyň myşsasynyň gipertoniki ýagdaýynda diskinetiki bozulmalaryň aýrylmagyna kömek edýär. Öt çykaryjy ýollarynyň spazmlaryny *M*-holinolitikler toparynyň dermanlary gowşadýar. *Oksafenimid* – salisil turşusynyň önümleri, 0,25 g gerdejikde, 1 – 2 gerdejik günde 3 gezek nahardan öň 1 – 2 hep-däniň dowamynda, Konwaflawin – 0,02 g günde 3 gezek 3 – 4 hep-däniň dowamynda bell-enilýär. Asapeta - çomuç (ferula) 500 g çenli täze görnüşde ulanylýar. *Holenzim* – 1 gerdejikden günde 1 – 3 gezek nahardan soň, 3 – 4 hepde içilýär. Gurtgyranyň (*bessmertnigiň*) *demelesesi* – 6 – 12 g 200 ml suwda, 1/2 bulgar yssy görnüşde 2 – 3 gezek 15 minut nahardan öň bell-enilýär. Bejergi tapgyry 3 – 4 hepde. *Mekge gupagy* – 200 ml suwa 10 g, 1/4 bulgur 2 gezek nahardan öň – 3 hepda çenli ulanylýar. Ýene-de narpyz, *eufillin*, *nitrogliserin* hem agyryny azaltmak üçin ulanylyp bilner.

Bejeriř bedenterbiýe usullary: Giperkinetiki diskineziýada birinji geçirilýän sapaklarda az fiziki agramlyk berlip, soň ony kem-kemden ýokarlandyryp, ortaça fiziki agramlyga geçilýär. Maşklary dürli ýagdaýda geçirmek bolar, emma iň amatly ýagdaý – arkan ýatmakdyr, sebäbi bu ýagdaý myşsalary gowşatmak üçin iň amatly (peýdaly) we ýürek bulanmasyny peseldýän ýagdaýlaryň biridir. Statiki dartgynly maşklary, aýratynam garnyň öňündäki diwarynyň muskullary üçin bellemeli däl. Garnyň pressiniň muskullary üçin ýerine ýetirilýän maşklary olary gowşadýan maşklar bilen gezekleşdirmelidir. Dinamiki we statiki dem alyş maşklary bagryň gan aýlanyşyny gowulaşdyrmak üçin sag gapdalynda ýatyp ýerine ýetirmeli, elleriňi galgadyp edilýän maşklary ýuwaş-ýuwaşdan güýçlendirmeli, ilki haýal, soňra doly gerimine geçmeli, maşklar dürli enjamlar bilen we gimnastiki diwaryň ýanynda ýerine ýetirilip bilner.

Täze maşklary ýuwaşlyk bilen girizmeli. Ýürek myşsasynyň işleýşini we bagryň gan aýlanyşyny gowulaşdyrýan dürli umumy berkidiji maşklary bellemeli. Içegäniň funksiýasyny kadalaşdyrmak üçin maşklary hökman ulanmaly. Maşklaryň çaltlygy – haýaldan aramlyga geçýär. Az hereketli oýunlary goşsaň bolar, emma ýaryş geçirmeli däl. Maşklaryň dowamlylygy – 20 – 30 minut. Bejeriř gimnastikasyndan öň näsaga 3 – 7 minut ýatyp dynç almak maslahat berilýär. Dynç alyp ýatan wagtynda öz-özüne garnyň owkalamasyny geçirse bolar. Maşklary birinji 10 – 12 gezek gūnařa, soňra her gün geçirmek bolar. Öwrenilen maşklary nāsaglara öýde-de özbaşdak dowam etmeklik maslahat berilýär.

Şunuň bilen, öz wagtynda öt haltanyň diskineziýasynyň dürli görnüşini ir anyklamak we deňeřdirme bejergisini geçirmek öt çykaryjy ulgamyň bozulmalarynyň durnukly ýagdaýa geçmeginiň we onda alawlama üýtgeřmeleriniň ýüze çykmagynyň we dařlaryň döremeginiň öňüni alýar.

4.9. ÖT DAŞ KESELI

Kesgitlemesi. Öt dař keseli (holelitiaz, kalkulýoz holesistiti) – munuň özi öt haltasynda, bagryň içindäki ýa-da dařyndaky öt ýollarynda dařlaryň emele gelmegi bilen häřiyetlendirilýän gepatobiliar ulgamyň çalřyk keseli bolup durýar.

Ýaýraýşy. Daşly holesistit hemme ýaş toparlarynda duş gelip biler, ýöne 30-dan 60-a çenli ýaş aralyklarynda, umuman işe ukyply ýaşdakylarda iň köp duş gelýär.

Sebäpleri. Daş döremeginiň esasy sebäbi öt haltanyň alawlamasy bolup durýar, ol hem disholiýa – ödüň düzümi bölekleriniň gatnaşygynyň bozulmagyna getirýär. Biliar ýollaryň keseliniň gelip çykyşynda öt işläp çykarýan ýollaryň işleýşiniň bozulmagyna esasy orun berilýär.

Öt çykaryjy ýollaryň hereketiniň ýokarlanmagyna birnäçe sebäpler täsir edip biler. Olara – öt akymynyň durgunlygy, öt haltanyň alawlamasy, aşgazanyň dowamly keselleri, 12 barmak içegäniň başy, başga-da autoagressiw keseller we immunodefisit ýagdaýlar, endokrin, alimentar, ýokanç keseller, konstitusional we beýleki täsirler degişli. Adamlaryň birnäçe toparlarynyň arasynda bu keseliň nesil häsiýetli we genetiki sebäp bilen bagly dörap bilýänligi hakda maglumatlar bar.

Döreýşi. Öt daşlarynyň emele gelmegi bakterial holesistitiň emele gelmeginden soň, şol bir wagtda ýa-da ondan öň bolup biler. Öt daşlarynyň emele gelmegine aşa köp iýmit, aýratyn-da ýaglara baý bolan (holesterin) önümler, semremeklik, süýjüli diabet, nesle geçijilik, ödüň hereketiniň bozulmagy, durmuşda az hereketlilik, göwrelilik, iç gatamalar, öt ýollarynyň infeksiýasy, wirus hepatiti, aşa gemoliz örän uly täsir edýärler.

Öt daşlarynyň köpüsiniň esasy düzümi bölegi holesterindir, seýrek ýagdaýlarda hek (kalsiý) we pigmentli daşlar bolup gabat gelýärler. Holesterin daşlarynyň emele gelşinde holesteriniň we onuň eredijiligini artdyrýan öt turşularynyň we lesitiniň arasyndaky gatnaşygyň üýtgemegine esasy orun berilýär. Bu gatnaşygyň koeffisiýentiniň peselmegi holesteriniň kolloid ergininden çököp galmagyna, artmaklygy bolsa onuň eremegine getirýär.

Toparlara bölünişi. Öt daş keseli aşakdaky toparlara bölünýär:

1. Keseliň döwri boýunça:

a) klinikadan öňki,

b) kliniki.

2. Kliniki geçiş basgançaklary:

a) ödüň fiziki-himiki häsiýetiniň bozulmagy,

b) daşyň emele gelmegi,

ç) hirurgiki.

3. Keseliň döwri boýunça:

a) ýitileşme (bagyr sanjysy - kolikasy),

b) keseliň remissiýa döwri.

4. Daşyň sany we göwrümi boýunça: ýekeleýin, köplükleýin, uly, kiçi we başgalar.

5. Gaýraüzülmeleri we netijesi.

Kliniki alamatlary. Kliniki ýagdaý öt daşlarynyň ýerleşişine, olaryň möçberine, sanyna, öt haltadaky we öt ýollaryndaky infeksiýanyň işjeňligine, diskinetiki bozulmalaryň aýdyňlygyna baglylykda üýtgeýär. Öt daş keseliniň gizlin, dispepsiýaly, agyryly görnüşleri tapawutlandyrylýar. Şu görnüşleriň arasynda has köp duş gelýäni agyryly görnüş bolup durýar, öt agyry tutgaýy (bagyr kolikasy) onuň esasy alamatydyr. Tutgaýlar köplenç gijelerine, berhiz bozulanda, fiziki hem-de psihiki dartgynlyklardan soň peýda bolýar, şol bir wagtda näsagyň bedeniniň gyzgyny ýokary galýar, ýüregi bulanyp, gaýtarýar, gysga wagtlaýyn reňkiniň saralmagy bolup biler. Agyry tutgaýy döwründe garyn dartgynlyrak bolýar, öt haltasynyň töwereginde agyry duýulýar. Agyrynyň ýok mahalynda holesistitiň palpator alamatlary bolman hem biler. Öt daş keseliniň esasy gaýraüzülmelerine – dykylma (bagyrasty) sarylmatasy, öt haltanyň empiýemasy, onuň deşilmegi, pankreatit, holangiogepatit hem-de bagryň biliar sirrozy degişlidir.

Keseliň kesgidi. Keseliň has anyk kesgidi rentgenologik we aýratyn-da ultrases barlagynda öt haltadaky daşlaryň ýüze çykarylmagy bilen tassyklanylýar.

Tapawutlandyryş kesgidi. Öt daş keselini aşgazanyň we 12 barmak içegäniň baş keseli, stenokardiýa, gepatit, diskineziýalar bilen tapawutlandyrmaly.

Bejerilişi. Öt haltadaky daşlar fizioterapiýanyň kömegi bilen eremeýär. Olary güýçli öt çykaryjylary ulanmak ýoly bilen kowup çykarmak hem maksadalaýyk hasaplanylmaýar.

Holesterin daşlaryny eretmekde köplenç halatlarda henodezoksikol (HDHK) ýa-da urzodeoksikol turşusyny özünde saklaýan henoterapiýa geçirilýär. Ýokarda bellenilip geçilişi ýaly, ödüň litogenligi köplenç ýagdaýlarda holatoholesterin koeffisiýentini aşaklatmak

bilen kesgitlenýär. Onda öt turşularynyň, esasan hem HDHK-nyň düzüminiň artdyrylmagynyň holesteriniň eremegini artdyrmakda we ödüň litogenligini we holesteriniň emele geliş tizligini kesgitleýän fermentleriň işjeňligini togtatmakda uly ähmiýeti bardyr. HDHK-nyň täsiri astynda bagyrdä holesteriniň emele gelmegi we onuň öde düşmekligi togtayar. HDHK-nyň öt haltasynda uzak wagtlap bolmagy onuň litogenligini azaldýar hem-de eýýäm bar bolan holesterin daşlarynyň eremegine ýardam edýär.

Derman serişdeleri, esasan, agşamlaryna, nahardan soň bellemeklik maslahat berilýär. Serişdäniň ýaramaz täsirlerine: ýürek bulanma, beýleki dispepsiýa hadysalary, içgeçmäniň peýda bolmagy, seýrek ýagdaýlarda ganda aminotransferazyň derejesiniň artmagy we bagryň beýleki işjeňlikleriniň peselmegi degişlidir. Bu hadysalar adatça serişdäniň mukdary azaldylan ýagdaýynda ýa-da onuň gysga wagtlap berilmezliginde tiz kesilýär. Daşlaryň eremegine çenli bejerişň dowamlylygy 1 – 2 ýyl bolup, şondan soň serişdäni kabul etmek peýdasyzdyr. Daşlar eredilenden soň hem HDHK ýene-de üç aýyň dowamynda 250 – 500 mg mukdarda (henofalkyň 1 – 2 kapsulasy) goldaýjy bejergi hökmünde bellenilýär. Täze daşlaryň emele gelmeginiň önüni almak üçin mundan aňryk semiz näsaglaryň ýimit düzüminde kaloriýalylygyny çäklendirmek maslahat berilýär, sebäbi horlanmaklyk ödüň litogenligini azaldýar. Şonuň ýaly-da holesterini saklaýan önümleri (ýag, ýumurtga) iýmekligi çäklendirmek we holekinezi we holesteriniň nejesat bilen ekskresiýasyny güýçlendirýän önümleri (ösümlik kletçatkasy, bugdaý kepegi, gök önümler) artdyrmak zerur. Zerurlyk ýüze çykan mahalynda henoterapiýa bejergisini ýene-de birnäçe gezek gaýtalamak gerek. Holesterin daşlary öt daş keseli bilen kesellänleriň ortaça 70 – 80%-inde duşýan hem bolsa, henoterapiýa ähli näsaglaryň diňe, takmynan 10 – 20%-inde görkezilendir.

Soňky ýyllarda öt daşlaryny ultrases enjamlarynyň kömegi bilen we soňra henoterapiýany geçirmek ýoly bilen ekstrakorporal owtatmagyň (litotripsiýanyň) netijeliligi hakyndaky habarlar peýda boldy. Öt daşlaryny öt haltasynda holesteriniň organiki eredijilerini goýbermek ýoly bilen, şonuň ýaly-da umumy öt ýolundaky daşlaryň litotripsiýasyny ultrases we ýörite kateterleriň kömegi bilen lazer usulynda eretmegiň tejribesi bardyr.

Fizioterapiýa öt ýollarynyň keselleri bolanlary dikeltmekligiň we kompleksleýin terapiýanyň möhüm bölegi bolup durýar. Fizioterapewtiki bejergi spazmolitik, sedatiw täsiri berýär, ödüň emele gelşini we ödüň bölünip çykmagyny güýçlendirýär.

4.10. DOWAMLY HOLESISTIT

Kesgitlemesi. Dowamly holesistit diýip, öt haltanyň diwarynyň alawlamasyna aýdylýar.

Ýaýraýşy. Bu kesel örän ýygy duş gelýär. Dowamly holesistitli näsaglar, täze döremeler bilen keselleýänlerden ortaça 2 esse köpdür, aýallarda bolsa ol erkeklere garanynda 10 esse ýygy duşýar. Bu kesel uzak wagtyň dowamynda seýrek izolirlenilen bolýar. Köplenç halatlarda patologiki hadysa ýmit siňdiriş ýollarynyň beýleki agzalary we ilkinji nobatda bagyr goşluşýar.

Sebäpleri. Dürli bakteriýalar (enterokokklar, streptokokklar, stafilokokklar, pnemokokklar, salmonellalar we ş.m.) esasy kesel döredijilerdir. Ondan başga-da kesel haçan-da ýiti, ýagly we sowuk naharlar iýlende, fiziki agram mahalynda ýitileşip biler.

Döreýşi. Kesel köplenç halatlarda aşgazandan we içegelerden ýokaryk galma ýoly bilen ýa-da limfogen ýoly bilen öt halta geçýän şertli-patogen bakteriýalaryň täsirinde döreýär. Keseliň ýaýramagyn-da bedende automikroflora sensibilizasiýanyň, ödüň durgunlygynyň, onuň fiziki-himiki düzüminiň üýtgemeginiň orny bardyr. Daşsyz we daşly, parazitar (lýamblioz, opistorhoz), allergiýa we fermentativ holesistiti tapawutlandyrýar. Daşsyz bakterial holesistit has köp duşýar.

Toparlara bölünişi.

Dowamly holesistit aşakdaky toparlara bölünýär:

1. Sebäbi boýunça (ödüň mikroflorasy boýunça) kolibasillýar, enterokokkly, streptokokkly, stafilokokkly, pnemokokkly, salmonellaly, garyn garahassalykly, paratifli, ganly içgeçmeli, mergili we başgalar.
2. Geçiş boýunça:
 - a) gizlin ýa-da klinika çenli,
 - b) gaýtalanýan (seýrek, ýygy),

ç) bir akymlaýyn ýa-da persistirleýji.

3. Keseliň görnüşü boýunça:

a) ýitileşmegi,

b) ötüşen ýitileşmegi,

ç) keseliň remissiýa döwri.

Agyrlyk derejesi.

a) ýeňil geçişi (ýitileşmesi ýylda 1 – 2 gezekden köp däl),

b) orta agyrlykly (ýitileşmesi ýylda 3 we ondan köp gezek),

ç) agyr geçiş (ýitileşmesi ýylda 1 – 2 gezek ýa-da ondan hem ýygý).

Kliniki alamatlary. Kliniki dowamly holesistit sag gapyrga ýaýynyň aşagynda we epigastriýada ýiti bolmadyk ýa-da ýiti agyry bilen ýüze çykýar, agyry sag egne, pilçä, ýaýjyk süňküne ýaýraýar. Agyrylar hemişe duýlup durýar ýa-da aram-aram ýüze çykýar, olar sorkuldaýan ýa-da tutgaý görnüşindedir, agyrylaryň dowamlylygy dürli-dürlüdür, sag elde ýük göterilende, howsala düşülende, aýratyn hem ýagly, gowrulan nahar, ýumurtga iýilende, sowuk we gazly içgiler içilende agyrylar hasam güýçlenýär. Dispepsiýa we umumy newrotiki bozulmalar häsiýetlidir, köplenç halatlarda iç gatama bel-lenilýär. Obýektiv kliniki barlaglarda sag gapyrga ýaýynyň aşagynda we sag pilçäniň aşagynda deri gipersteziýasynyň zolagy ýüze çykarylýar. Adatça palpator agyry nokatlary (Keriň, Lepeneniň, Ortneriň, Mýussiniň, Merfiniň alamatlary) ýüze çykarylýar. Köplenç halatlarda utgaşyp gelýän gepatitiň, holangitiň, pankreatitiň alamatlaryny ýüze çykarmak bolýar.

Keseliň anyklanylyşy. Holesistit ýitileşen mahalynda bedeniň gyzgynynyň ýokary galmagy mümkindir, ganyň düzüminde leýkositoz ýüze çykyp biler, EÇT artýar. Daşsyz holesistitde duodenal zondlamasynyň, holesistografiýanyň, USB-niň, ganyň we ödün biöhimiği barlaglarynyň wajyp ähmiýeti bardyr.

Bejerilişi. Öt çykaryjy ulgamyň keselleri bilen ejir çekýän näsaglary bejermeklik keseliň döwrüne (ýitileşme ýa-da remissiýa) baglylykda, kliniki ýagdaýda alawlama ýa-da diskinetiki bozulmalaryň agdyklyk etmegine, öt daşlarynyň, şonuň ýaly-da dürli gaýraüzülmeleriň barlygyna baglydyr.

Öt tutgaýy döwründe näsaglar gaýragoýulmaz bejeriş kömegine, has gowusy hirurgiýa bölümünde bolup bejertmeklige mätäç bolýar-

lar. Munuň özi holessistitiň destruktiv görnüşini we onuň gaýraüzül-melerini öz wagtynda ýüze çykarmaga mümkinçilik berýär. Keseliň has ýeňil geçişinde we öt haltanyň deşilmek howpunyň bolmadyk ýagdaýynda agyry sindromyna, alawlama we intoksikasiýa hadysalarynyň önüni almaklyga gönükdirilen konserwativ bejergini geçirýärler. Näsaglara agyryny aýryjy serişdeler bolan atropini, platifillini, eufillini, baralginini, no-şpany we ş.m. belleýärler we içmekligi maslahat berýärler. Derman serişdeleri agyry tutgaýynyň agyrylygyna baglylykda, ýürek bulanmanyň barlygyny göz önünde tutmak bilen belleniýär. Agyry güýçli geçýän ýagdaýlarynda promedoly, pantopony, fentanili, droperidoly, morfini (atropin bilen bile bolsa has-da oňat) belleýärler. Şonuň ýaly-da sedativ serişdeleri, trankwilizatorlary, 5 – 10 ml 0,25% nowokaini w/i göýbermek belleniýär. Ýorgan-düşek düzgüni, gyzgyn çay, sag gapyrga ýaýynyň aşagyna sowuk belleniýär (käbir adamlara ýylylyk has oňat täsir edýär). Şeýle hem näsaglara antibakterial serişdeler – ýeterlik mukdarda giň täsirli bolan antibiotikleri belleýärler.

Keseliň remissiýa döwründe berhiz saklamak möhüm ähmiýete eýe bolup durýar. Ýgy-ýgydan ownadylan iýmiti iýmeklik maslahat berilýär, iýmitiň ýaglylygy, gowrulan, duzly we kakadylan iýmitler, ýumurtganyň sarysy, ekstraktiw maddalar, et we balyk, piwo, şol sanda gury çakyr we şampan içgileri, gazly içgiler, hoz, sowuk görnüşdäki naharlar we içgiler çäklendirilmelidir. Şonuň ýaly-da käbir näsaglaryň belli bir naharlary iýip bilmeýändigini göz önünde tutmak gerek. Meselem, holessistit bilen kesellän näsaglarda, adatça giňden maslahat berilýän süýt, gök önümler, ir-iýmişler koliti ýa-da iýmit allergiýasyny döredýändikleri üçin halanmaýarlar.

Öt ýollaryndaky infeksiýalary ýok etmek maksady bilen antibiotikleri, sulfanilamidleri, nitrofuran ýa-da salisil serişdelerini ulanmaklyk diňe dowamly bakterial holessistitiniň ýitileşen mahalynda, leýkositozda, EÇT-niň artan mahalynda we ş.m. ýagdaýlarda görkezilendir. Antibiotikleriň ýa-da antiseptiki serişdeleriň diňe leýkositleriň sanyny azaltmak ýa-da beýleki elementleri kemeltmek üçin bellenişmegi ýalňyş düşünje bolup durýar. Antibiotikleri ýeterlik derejede ýokary mukdarda 10 – 15 günlük bellemek gerek. Antibiotikler, ýagny giň täsirli antibiotiklerini ulanmaklyk görkezilendir,

olary gije-gündizde azyndan 4 gezek sançmak gerek. Ödün mikroflorasynyň antibiotiklere bolan duýgurlygyny hasaba almak gerek, ýöne ony kesgitlemegiň *in vitro* netijeleriniň we antibiotikleriň terapewtiki netijesiniň arasynda doly baglylyk ýokdur. Antibiotikleri utgaşdyryp ulanmak ýa-da agyr ýagdaýlarda ätiýaçlyk antibiotiklerini ulanmak maksada laýykdyr.

Öt kowujy serişdeler ödi çykaryjy ulgamyň kesellerinde giňden ulanylýar. Hereketiň döreýiş nukdaýnazarlary boýunça ödün sekresiýasyny (holeretikasyny) we onuň bölünip çykyşyny (ödi ýöredijiler, holagoga, holekinetikler) güýçlendirýän serişdeleri tapawutlandyryýarlar.

Ödi ýörediji serişdeleriň toparlara bölünişi:

- Ödün emele gelmegine ýardam edýän hem-de öt turşularynyň (hakyky holeretikler) emele gelşini güýçlendirýän serişdeler.
- Düzümünde öt turşusyny saklaýan serişdeler (deholin, dehidrohol turşusy, allohol, holenzim, holesin, liobil).
- Sintetiki serişdeler (nikodin, oksafenamid, sikwalon).
- Gelip çykyşy ösümlik bolan serişdeler (çägeli çöllüklerde bitýän gurygüli, mekge gulpagy, ekme narpyz, sarysolmaz (pijma), itburun, arpa badyýanyň ýapraklary, woloduşka, holagol, olimetin).
- Ödün çykyşyny, emele gelşini güýçlendiriji serişdeler.
- Öt ýollarynyň tonusyny artdyrmaga ýardam edýän serişdeler (holekinetikler): magniniň sulfaty, sorbit, ksilit, adatky zirk (barbaris), holesistokinin.
- Öt ýollarynyň tonusyny gowşadýan serişdeler (holespazmolitikler): M-holinolitikleriň topary, eufillin, nitrogliserin.

Ödi emele getiriji ulgamyň keselinde fitoterapiýa, adatça 5 – 10 görnüşdäki ösümlikleriň ýapraklarynyň, gülleriniň, otlaryň kökleriniň ýa-da agaç gabygynyň gaýnadylan ergini her gün 3 – 5 gezek 1 – 3 nahar çemçesini nahardan 20 – 30 minut öň içmek bilen giňden peýdalanýarlar. Alawlama garşy, bakterisid, agyra garşy, spazmolitiki, öt sekretor ýa-da ödi ýörediji ösümlikler: mekgejöwen, ekme narpyz, sary gülli süýtlenňir, baldyrgan, adaty boýbordan, itburun görkezilendir. Şu ady tutulan ösümlikler öt haltasyndan ödün çykmagyny, ýagny inçe içegä akmagyny güýçlendirýärler, onuň myşsasyny stimülirleýärler.

Fizioterapiýa öt ýollarynyň keselleri bolan näsaglary dikeltmekde kompleksleýin terapiýanyň möhüm bölegi bolup durýar. Fizioterapewtiki bejergiler spazmolitik, sedatiw täsiri berýärler, ödüň emele gelşini we ödüň bölünip çykmagyny güýçlendirýärler. Ýylylyk proseduralary hökmünde sag gapyrga ýaýynyň aşagyna ýa-da pilçäniň aşagyna her günde 1 – 2 gezek 1 – 2 sagada çenli grelkany (has gowusy elektrik grelkasyny) goýýarlar; zygyr tohumyndan ýa-da süläniň tohumyndan bolan gyzgyn buglamagy ulanýarlar; parafiniň, ozokeritiň, torfuň, çägäniň ýapgyalaryny (45 – 50°C 30 – 40 minutlap her gün ýa-da gūnaşadan, bejeriş tapgyry 10 – 15 gün) ulanýarlar. Holesistitde induktoterapiýany, ýokary ýygyllykly şöhleleriň elektrik meýdanyny, orta ýygyllykly şöhleleriň elektromagnit meýdanyny, amplipuls terapiýany, diadinamiki toklary giňden belleýärler. Palçyk elektropalçyk bejergileri ýokary terapewtiki netijeleri berýär. Diskinetiki hadysalary azaltmak üçin bagryň töweregine nowokainiň elektroforezini (2 – 10%-li ergin), magniniň sulfatyny (10%-li ergin), papawerini, dionini we ş.m. ulanmaklyk maslahat berilýär. Induktoelektroforezi hem ulanmak bolar. Deri giperesteziýanyň zolagynyň (sag gapyrga ýaýynyň, pilçäniň) ultramelewşe şöhlelenmesi kähallatlarda agyryny aýryjy netije berýär. Adatça eritemaly ýere 4 – 5 biodoza berýärler. Eritema gowşandan 3 – 5 gün geçenden soň şöhlendirmegi ýene-de gaýtalaýarlar. Bejeriş dowamlygy 3 – 5 gezek. Öt haltasynyň boşadylyşyny güýçlendirmek üçin impulsiw toklary (diadinamiki, sinusoidal, modulirlenen) belleýärler. Şonuň ýaly-da çişe garşy desensibilizirleýji we agyryny aýryjy täsiri berýän mikrotolkun terapiýasyny we ultrasesi ulanmaklyk görkezilendir.

Nerw ulgamynyň işjeňlik ýagdaýyny kadalaşdyrmak üçin Şerbakow boýunça galwaniki ýakany, Wermel boýunça bromuň elektroforezini, boýun simpatiki düwünleriniň töweregine galwanizasiýany ýa-da mikrotolkunly terapiýany ulanmaklyk oňat netijeleri berýär. Şol maksatlar üçin süýji hwoý, kislород, radon we kömürturşy wannahalaryny, ýagyşly, sirkulýar we ýelpewaç şekilli duşlary belleýärler; holesistitlerde gazyň konsentrasiýasy 50 l/mg köp bolan kükürtli wodorod wannalary garşy görkezilendir.

Soňky ýyllarda dowamly holesistitde we öt ýollarynyň beýleki kesellerinde “Şöhle-58” apparatynyň kömegi bilen santimetr tolkunlaryny ýa-da “Tolkun-2” apparatyny ulanmak bilen desimetr

tolkunlaryny üstünlik bilen ulanýarlar. Bejerişiniň dowamlylygy 8 – 15 minut bolup, olar günaşa geçirilýär; şeýle bejeriş jemi 10 – 12 gezek geçirilýär.

Lazer şöhlelendirmesini, hemişelik ýa-da üýtgeýän pes ýygyllykly magnit meýdanlarynyň täsiri astyndaky magnitoterapiýany has giňden ulanyp başladylar. Olaryň ýylylyk effekti bolmaýar, ýöne bedende bolup geýýän fiziki-himiki ýagdaýlara, onuň dürli işjeňligine, şol sanda öt çykyşyna amatly täsir edýär. Şeýle hem magnit meýdanlarynyň ýara bitiriji, alawlamany we agyryny aýryjy hem-de stimullirleýji täsiri bar. Hemişelik magnit meýdanyny “Polýus-1” aparatynyň kömegi bilen ulanýarlar; bejerişiniň dowamlylygy 6 – 12 minutdyr, bejeriş günaşadan jemi 8 – 12 gün geçirilýär.

Refleksoterapiýa öt ýollarynyň diskineziýasynyň dürli görnüşlerinde, daşsyz holesistitde holesistoektomiýadan soňky sindromly näsaglarda-da örän netijelidir. Elektro-, lazer- we akupunkturasy ulanýarlar.

Sagaldyş bedenterbiýesi madda çalşygyny, nerw we ýürek-damar ulgamynyň işjeňlik ýagdaýyny, aşgazan-ıçege ýollarynyň işini gowulandyryr, ödüň hereketsiz durmagyny azaldýar.

Mineral suwlar öt ýollarynyň kesellerini bejermekde we önüni almakda giňden ulanylýar. Öt ýollarynyň diskineziýasynyň giperkinetiki görnüşi bolan näsaglarda, holangitde, holesistitiň ýitileşen döwründe, öt-daş keselinde, holesistoektomiýadan soňky sindromda az minerallaşan suwlary, ýagny Truskawesk, Slawýan, Smirnow, Mirgorod suwlaryny, Morşinskiň 6 çeşmesiniň 3,5 l/g garyndylykda (sulfat-hlorid-natriý-magniý-kalsiý) we ş.m. suwlary bellemek talabalaýykdyr. Öt haltasynyň diskineziýasynyň gipokinetiki görnüşinde, holesistitde öt haltanyň doly boşamazlygynda we ýollarynyň tonusynyň peselen mahalynda ýokary we orta minerallaşan suwlary, ýagny Essentuki №17, Arzni. Akawan, 6 morş suwuny 7 – 14 l/g garyşdyrylanda bellemek gerek. Suwlary ýyly ýa-da gyzgyn görnüşinde her gün 200 ml-den 3 gezek aşgazan sekresiýasynyň häsiýetine baglylykda nahardan 30 – 60 ýa-da 90 minut ön kabul etmek gerek.

Sypahana bejergisi dowamly daşsyz holesistitde we öt çýkaryjy ýollaryň diskineziýasynda, beýleki köp sanly kesellere garanda has netijelidir. Berhizli şypahana düzgüninde, mineral suwlarynyň içki

we daşky ulanylyşynyň, palçyk we howa şertleri bilen bejerginiň utgaşdyrylmagy şypahanalarda özüni bejerdýän näsaglaryň köpüsiniň ýagdaýyna örän amatly täsir edýär.

Şypahana bejergisine garşy görkezmeler:

1. Otnositel ýygy-ýygydan tutgaýlary bolan öt-daş keseli.
2. Ýiti holessistit ýa-da işlemeýän öt haltasy we holangit.
3. Ýygy-ýygydan ýitileşýän, bedeniň gyzgynynyň ýokary galmagy ýa-da sarylatma, umumy horlanmak, ganyň leýkositozynyň, EÇT-niň ýokarlanmagy (30 s/mm-den köp) bilen geçýän dowamly holessistit (ähli görnüşi).
4. Öt haltasynyň suwly haltasy (wodýankasy).
5. Öt haltasynyň empiýemasy.
6. Öt ýollarynyň ýapylmagy sebäpli sarylatma.
7. Garaguş ýa-da psihoasteniýa häsiýetli agyr newrozyň esasynda öt çykaryjy ýollaryň diskineziýasy, şonuň ýaly-da diensefal bozulmalaryň aýdyň bildirýän mahalynda.
8. Holangit we holangiolit.
9. Holessistoektomiýadan we öt ýollarynyň beýleki operasiýalaryndan soň, aram-aram ýüze çykýan sarylatma.

Öt-daş keseliň konserwatiw terapiýasynyň üstünliklerine garamazdan, hirurgiýa usuly bilen bejergi bu keseli bejermegiň, aýratyn-da öt agyry tutgaýynyň gaýtalanýan tutgaýlarynda esasy bejeriş usuly bolup durýar.

V BAP

PEŞEW BÖLÜP ÇYKARYŞ ULGAMYNÝŇ KESELLERI

5.1. ÝITI GLOMERULONEFRIT

Ýiti glomerulonefrit (ÝGN) – esasan böwregiň ýumajyklarynyň iki taraplaýyn, ýaýran, iriňsiz immun alawlamasydyr.

Ýaýraýşy. Bu keseliň ýaýraýşy hakda doly maglumatlar ýok. ÝGN umumy terapewtiki hassahanalaryň näsaglarynyň 1 – 2%-ini tutýar. Kesel esasan ýaşlarda – 2 ýaşdan 40 ýaşa çenli aralykda duş gelýär. ÝGN, esasan 7 – 10 we 18 – 19 ýaşlylarda has köp duş gelýär. Jyns boýunça – kesel erkekleriň arasynda zenanlara garanda köp duş gelýär. ÝGN bilen keselleýänleriň sany ýaz we güýz aýlary köpeliýär. Afrika ýurtlarynda tomus aýlarynda deriniň iriňli keselleriniň köpeliýänligi sebäpli ÝGN-lileriň sany ýokarlanýar. Şeýle ÝGN-li näsaglaryň sany uruş döwründe we uruşdan soňky ýyllarda hem köpeliýär.

Sebäpleri. Kesel dörediji esasy sebäp β -gemolitiki streptokokkuň A toparynyň 12 we 49 ştammlary diýlip hasaplanylýar. Olar: O-streptolizin; gialuronidaza; streptokinaza antigenleri bölüp çykarýarlar. ÝGN başga ýokançlaryň – bakteriýalaryň, wiruslaryň (gepatitiň, grippiň, gyzamagyň, ornitozyň, Koksaki wiruslarynyň we başgalaryň), mugthorlaryň, şeýle hem syworotkalaryň, waksinalaryň, dermanlaryň täsiri esasynda hem döräp biler.

Şeýle kesel döremegine dowamly alawlama ojaklary: tonzillit, gulak-burun, diş keselleri; ýokanç keseller – ýokarky dem alyş ýollarynyň sowuklamalary, täjijhoraz, difteriýa we ş.m. ýardam edýärler. Yssy ýurtlarda ÝGN-iň 85%-niň döremegi deriniň iriňli keselleri bilen baglaşdyrylýar.

Keseliň döreýşi. Soňky ýyllarda ÝGN-iň döremegi böwregiň immun alawlamasy bilen düşündirilýär. Onuň immun alawlama esasynda döreýänligine:

- ýiti ýokançdan 2 – 3 hepdeden soň başlaýanlygy;

- şol döwürde ganyň syworotkasynda:

a) anti-O-streptolizin;

b) antigialuronidaza;

ç) antistreptokinaza antitelalarynyň anyklanmagy;

- barlagda B.K.Lindeman (1900); M.Mazugi (1933 – 34ý.), W.W.

Serow (1968) tarapyndan haýwanlaryň damaryna böwrege garşy antitela goýbermek bilen ÝGN-iň alynmagy takyknama bolýarlar.

ÝGN-iň döremegi birnäçe immun duýujylygyň görnüşlerinde bolup geçýär:

1. Autoimmun duýujylyk – ýumajyklaryň ýa-da kanaljyklaryň kadaly gurluşyna, esasan çuň bardasyňa (bazal membranasyna) autoantitelalaryň emele gelmekligi bilen geçýär. Şeýle duýujylyk bilen örän agyr geçiş ÝGN-de näsaglaryň 10%-inde döreýär.

2. Immun toplumyň: antigen + antitela (IgG we örän seýrek IgM) + komplement (köplenç C_3 - fraksiýa) bolmagyndaky duýujylyk. Şeýle immun toplumy bir ýagdaýda ganyň syworotkasynda emele gelýär, soňra ýumajyklarda – mezangiumda, gan damarlaryň diwarynyň düýpki bardasynda çökýär, beýleki ýagdaýda bolsa toplum göni ýumajygyň bardasynyň üstünde ýerleşýär. Immun toplum duýujylygy sebäpli ÝGN-iň döremegi näsaglaryň 75 – 80%-inde duş gelýär.

3. Öýjük immuniteti – bu ýagdaýda antigenleriň täsir etmeginde T-limfositler sensibilizirlenýärler.

Böwregiň bazal membranasyna garşy emele gelen autoantitelalar, immun toplumlary, sensibilizirlenen T-öýjükler zeperlenme mediatorlaryň üsti bilen ÝGN-iň döremegine getirýärler.

Zeperlenme mediatorlaryna:

1. Öýjük mediatorlary – neýtrofil leýkositler, trombositler, monositler, makrofaglar, limfositler, ýumajygyň içindäki mezangial we endotelial öýjükler;

2. Gumoral mediatorlar: komplement, kininler, damar hereketlendiriji aminler, prostaglandinler degişli.

ÝGN-iň döremeginde, şeýle hem böwregiň ýerli we umumy ke-sele garşy göreşibilijigini peseldýän ýagdaýlaryň hem orny bardyr. Şeýle ýagdaýlara ilki bilen sowuk howanyň täsiri, sowuklama, nerw dartgynlygy, agyr iş we ş.m. degişlidir.

Patologiki anatomiýa. ÝGN-de böwregiň ýumajyklarynda iki görnüşli alawlama bolup geçýär: 1) intrakapilýar; 2) ekstrakapilýar.

1. Intrakapilýar ÝGN öz gezeginde iki görnüşde:

a) ýiti alteratiw – mezangiumda we bazal membranada distrofiýanyň we nekrozyň agdyklyk etmegi bilen;

b) ýiti produktiw – gan damarjyklaryň endoteliýasynyň we mezangiumynyň tiz köpelmeginiň agdyklyk etmegi bilen geçýär.

2. Ekstrakapilýar – esasan Şumlýanskiý-Boumanyň boşlugynyň diwarynyň ekssudatiw alawlamasynyň bolmagy sebäpli boşlukda ekssudatyň (seroz, gemorragiki, fibrinoz) ýygnanmagy bilen geçýär. Şeýle hem egri kanaljyklaryň diwarynda däne görnüşli we beýleki distrofiýanyň bolmagy bilen geçýär.

Böwrekde bolup geçýän patomorfologiki üýtgeşmeler patofiziologiki, kliniki ýagdaýlaryň ýüze çykmagyna, esasan peşewiň gelmeginiň azalmagyna (oliguriýa) we doly kesilmegine (anuriýa) hem-de ganda peşewiň düzüminiň köpelmegine (uremiýa) getirýärler.

Ýiti glomerulonefritiň umumy kabul edilen toparlara bölünişi ýok.

Keseliň kliniki alamatlary. ÝGN – kliniki geçişi boýunça aşakdaky toparlara bölünýär:

1. Gizlin.

2. Örän ýiti.

3. Uzaga çeken nefrotiki sindrom bilen (6 – 12 aý).

Keseliň klinikasynyň agyrlygy boýunça: ýeňil; orta agyrlykda, agyr.

Soňky ýyllarda ilatyň arasynda ÝGN-iň gizlin geçişde, ýeňil kliniki agyrlykdaky görnüşleri köp duş gelýär.

Esasan kesel üç: gipertoniki, çiş we peşew alamatlar toplumynyň – sindromlarynyň bolmagy bilen geçýär.

Şol sebäpli olar köplenç kelle agyry, ýürek bulanma, käwagt gusmaklyga, ýüregiň töwereginde agyrynyň bolmagyna, ýüregiň urmagyna, demgysma, bil töwereginde iki taraplaýyn agyrynyň bolmagyna, endamyndaky çişlere, sag gapyrga ýaýynyň astynda agramyň we agyrynyň barlygyna, umumy gowşaklyga, tiz ýadamaklyga, işdäniň peselmegine arz edýärler.

Keseliň taryhynda, esasan ýaňy-ýakynda geçen ýokary dem alyş ýollarynyň sowuklama keselleri, tonzillit, gaýmorit, karioz dişler ýüze çykarylýar.

Obýektiw barlagda: näsaglaryň umumy ýagdaýy orta ýa-da agyr; huşy aýdyň, eger eklampsiýa, koma bolsa aňyň bulaşmagy we huşuň ýitmegi mümkin. Näsagyň derisi solgun, ak reňkde. Seredişde, esasan ir bilen göz töwereginde çişň barlygy anyklanylýar, şeýle hem ýüzde, aýakda anatomiki çykyndylaryň tekizlenmegini görmek bolýar. Çişň barlygy, şeýle hem barmak bilen basmak (uzak düzleşmeýän çukur emele gelýär), aýagyň inini ölçemek, näsaglaryň her günki agramyny çekmek, gije-gündizki diurezi ölçemek, Maklýur-Oldriçiň barlagyny (fiziologiki suwuklygy deri içine goýbermek) ýerine ýetirmek üsti bilen anyklanylýar.

Çişň emele gelmegi:

1) böwregiň işjeňliginiň peselmegi – oligoanuriýa sebäpli giperwolemýanyň (gan damarlarynda suwuklygyň köpelmegi) bolmagy;

2) kesel dörediji sebäpleriň, patogenetiki ýagdaýlaryň böwreküsti mäze täsir etmeginde aldosteronyň köp bölünip çykmagy we endamda osmotiki çişň emele gelmegi;

3) tiz döreýän ýürek ýetmezçiligi sebäpli wenoz ulgamynda gidrostatiki basyşyň ýokarlanmagy (durgunlyk çiş);

4) ýürek ýetmezçiliginde dörän wenoz dolgunlykda – bagryň zeperlenmegi (bagryň muskaty) sebäpli onuň ganyň syworotkasyndaky aldosterony we antidiuretiki gormonlaryň işjeňligini peseldip bilmek ukybynyň peselýändigini bilen düşündirilýär. Bagryň zeperlenmegi, şeýle hem onuň protein emele getiriş işjeňligini az-kem peseldip biler, ondan başga-da käbir näsaglarda proteinuriýanyň ýokary derejede bolmagy gipoproteinemiýa getirip, ÝGN-li näsaglarda onkotiki çişň peýda bolmagyna getirmegi hem mümkin. ÝGN-de çişň emele gelmegi, esasan onkotiki däl-de, osmotiki täsir bilen baglanyşykly bolýar.

Ýürek-damar ulgamy tarapyndan ÝGN-li kesellilerde damarlarynyň urgusynyň dartgynlydygy we köplenç haýaldygy (bradikardiýa) anyklanylýar. Arterial gan basyş kadaly ýagdaýdan 20 mm sim. süt. we ondan-da ýokary galýar. Köplenç näsaglarda diastoliki basyş ýokarlanýar. Wenoz dolulygy sebäpli wenoz basyş hem ýokarlanyp biler.

ÝGN-de arterial basyşyň ýokarlanmagy giperwolemiýa, giperaldosteronemiýa (gan damarlarynyň diwarynda natriniň ýokarlanmagy), ýukstoglomerulýar apparatyň işemiýasy sebäpli reniniň köp mukdarda bölünip çykarylmagy bilen düşündirilýär.

Ýüregiň töweregine seredişde we palpasiýada ýüregiň depejiginiň itgisi çepe süýşen, ýaýran. Perkussiýada ýüregiň serheti esasan çepe we soňra ýokary süýşen. Auskultasiýada ýüregiň tonlary gowşan, aortanyň üstünde II tonuň güýçlenmegi belenilýär. Käbir näsaglarda iki gabsaly klapanyň otnositel ýetmezligi; ganazlyk; aýlanýan ganyň göwrüminiň ýokarlanmagy sebäpli ýüregiň depejiginiň üstünde sistoliki sesiň bolmagy mümkin. Myşsallarda ýokary derejede üýtgeşiklikler geçende üçürdikleme ritminiň bolmagy hem mümkin. Rentgenografiýada – ýürek çep tarapa ulalan. EKG-de: 1) atriowentrikulýar geçirijilik uzalan we bradikardiýa; 2) R – dişjagazyň beýikliginiň pes bolmagy; 3) T – dişjagaz peselýär, otrisatel bolmagy hem mümkin; 4) ST segmentizoliniýadan aşak düşýär.

ST segmentiň izoliniýadan pes bolmagy, T-niň otrisatel bolmagy ilkinji kesel dörediji ojakda ýitileşmäniň bolmagy we intoksikasiýa – kardiopatiýa getirmegi, esasy keselde suw-elektrolit çalşygyň bozulmagy, birleşdiriji dokumada çişň döremegi, täç damarlarynyň gysylmagynyň miokardyň işemiýasyna getirmegi bilen düşündirilýär.

Görkezilen miokartda bolup geçýän morfo-funksional üýtgeşmeler hem-de az wagtyň içinde aortada gan basyşyň 180/100 mm sim. süt. çenli ýokarlanmagy, çep garynjygyň juda ir dekompensasiýasyna we kiçi hem-de uly gan aýlanyş aýlawynda wenez dolulygyň (gidrotoraksyň, gidroperikardiumyň, assitiň, anasarkanyň) bolmagyna getirýär.

Kiçi gan aýlanyş aýlawynda doly ganlygyň peýda bolmagy sebäpli näsaglar howa ýetmezçiligine, ýürek demgysma tutgaýyna arz edýärler. Obýektiw barlaglarda şeýle näsaglaryň ýüreginiň serhedi çepe we ýokary giňän, palpasiýada öýkeniň üstünde ses titremesi ýokarlanan, perkussiýada – kütelişen ses, auskultasiýada bolsa çygly hyžžyldylar eşidilýär. Eger-de gidrotoraks bolsa öýkeniň aşak serhedi beýgelýär. Suwuklygyň üstünde küti ses, dem alyş geçirilmeýär. Ýymit siňdiriş ulgamy tarapyndan bagryň ölçeginiň ulalmagy, assitiň anyklanmagy mümkin.

Peşew sindromy: peşewiň umumy laborator barlagy; Zimniski-niň, Neçiporenkonyň ýa-da Addis-Kakowskiýniň barlaglary esasynda ýüze çykarylýar.

Peşewiň Zimniskiý boýunça barlagynda peşewiň möçberiniň az wagtlyk azalýanlygy (oliguriýa), soňra doly kesilýänligi (anuriýa), hem-de wagtyň geçmegi bilen bu ýagdaýyň peşewiň köp gelmegi (poliuriýa) bilen çalyşýandygy anyklanýar. Peşewiň umumy barlagynda onuň düzüminde eritrositleriň köp bolany sebäpli reňki “et ýuwlandan soňky suwa” meňzeýär – makrogematuriýa. Peşewiň mikroskopiki barlagynda - proteiniň (proteinuriýa) - köplenç 1 – 3,5% çenli bolýanlygy anyklanýar, käbir näsaglarda (10 – 15%) proteiniň mukdary 3 – 4%-den ýokary bolýar. ÝGN-li näsaglar üçin mikrogematuriýa, Addis-Kakowskiý (Neçiporenko) boýunça geçirilýän barlagda bolsa eritrositleriň leýkositlerden agdyklyk etmegi häsiýetli. Şeýle hem bu näsaglarda peşewde leýkosituriýanyň, silinduriýanyň, bówrek epiteliýalarynyň bolmagy häsiýetli.

Ganyň umumy barlagynda eritrositleriň sanynyň azalmagy (ganazlyk, eritropoýetiniň az emele gelmegi bilen baglylykda), EÇT- niň ýokarlanmagy häsiýetli. Leýkositleriň sanynyň ýokarlanmagy kesel dörediji iriňli ojaklarda alawlamanyň ýitileşmegi bilen bagly.

Biohimiki barlagda keseliň agyr döwründe ýumajyklaryň süzüş işjeňliginiň peselmegi sebäpli azotemiýa (moçewinanyň, kreatininiň, peşew turşusynyň ýokarylanmagy); ýiti – bówrek ýetmezçiliginiň, giperkaliýemiýanyň bolmagy mümkin. Şeýle hem α_2 , γ -globulinemiýa ÝGN üçin häsiýetli. Serologiki, immunologiki barlaglar esasynda antistreptolizin – O-nyň we beýleki antistreptokokk antitelalarynyň titriniň ýokarlanandygy, komplementiň derejesiniň, C fraksiýasynyň peselenligi, ganyň syworotkasynda, esasan IgG-niň, kämahal IgM-niň ýokarlananlygy anyklanýar.

ÝGN-iň gaýraüzülmeleri: 1) ýiti ýürek ýetmezçiligi (ýiti giperwolemiýada gan aýlanyşyň ýetmezçiligi); 2) ýiti bówrek ýetmezçiligi – anuriýa, azotemiýa, giperkaliýemiýa, öýkeniň uremiki çiş; 3) ýiti nefrotiki eklampsiýa (AGB-niň birden ýokarlanmagy, beýniniň çişmegi, beýni gan damarlarynyň gysylmagy – kelle agyry, aňyny ýitirmek, kloniki we toniki titremeler); 4) beýnä ganyň inmegi; 5) görşüň ýiti bozulmagy (çiş, damarlaryň gysylmagy – geçýän körlük).

ÝGN-li näsaglaryň 70 – 80%-i bejeriş esasynda sagalýarlar; 15 – 20%-inde 12 aý geçenden soň dowamly glomerulonefritiň barlygy anyklanýar, 2%-e golaý näsaglar ýokarda görkezilen gaýraüzülmeler sebäpli ölüme sezewar bolýarlar.

Tapawutlandyryş kesgidi. Ýiti piýelonefrit ýokary gyrgyzlyk, üşütme, bilde köplenç bir taraplaýyn agyry, leýkosituriýa alamatlary, aýdyň çiş sindromynyň we proteinuriýanyň ýoklugy, AGB-niň ýokarlanmaýanlygy we ýürek-damar ýetmezçiliginiň ýoklugy bilen geçýär.

Ýiti interstisional nefrit – näsag antibiotikleri, esasan penisillini, ampisillini, metisillini, sefalosporinleri ulanandan soň döreýär. Bu kesele ýiti böwrek ýetmezçiliginiň bolmagy, peşewiň oňsatlyk bilen dykzlygynyň peselmegi bilen birlikde eozinofiliýa, iteşen, derman allergiýasy häsiýetli.

Peşew-daş keseline, böwregiň howply täze döremesine we inçeke-seline makrogematuriyanyň bolmagy häsiýetli. Keseli kesgitlemekde dogry soralan keseliň taryhy, kliniki geçişi, rentgen üýtgeşmeler hem-de peşewiň umumy, bakteriologiki, sitologiki barlaglarynyň netijeleri kömek edip bilerler.

Öňüni alyş. ÝGN-iň öňüni almak üçin ilatyň arasynda bedeni berkidiiji maşklary (ýöremek, ylgamak, suwda ýüzmek) we başgalary ýaýbaňlandyrmaly. Şeýle hem dowamly iriňli ojaklary dermanlar, hirurgiki usullar bilen bejermeli. Waksinasiýa edilenleri, ýokanç keselleri geçirenleri gözegçilik astynda saklap, hökmany ýagdaýda wagtal-wagtal peşewiň umumy barlagyny geçirmeli.

Bejerilişi. Bejeriş: 1) düzgünden; 2) iýmit düzgüninden; 3) dermanlar bilen bejergi geçirmekden ybarat.

1. Düzgün. Näsaglar keseliň kesgidi anyklanandan soň hökmany ýagdaýda hassahanalarda bejerilmeli. Endamdaky çiş aýrylýança we AGB peselýança (2 – 4 hepde) düşek düzgünü belenilýär. Näsaglaryň düşekde bolmagy ýumajyklaryň süzüp çykaryş ukybyny gowulaşdyrýar, gan damarlaryny giňeldýär, AGB-ni peseldýär. Näsaglar ÝGN-iň dowamly geçmeginiň öňüni almak üçin azyndan 4 aýa çenli lukmanyň gözegçiliginde bolup bejergi almaly.

2. Iýmit düzgünü, keseliň has agyr geçen ýagdaýynda 1 – 2 gün aç bolmak, suwuklygy diurezine görä kabul etmeklik maslahat berilýär. Soňra 2 – 3 gün tüwi, miwe ýa-da süýji günlerini geçirmeli.

Keseliň geçiş agyrlygyna görä suwy diureze laýyk we çykan peşewiň möçberinden 300 – 500 ml köp, duzy gije-gündizde 3 – 5 g proteini 50 – 60 g az ulanmak maslahat berilýär. Keseliň kliniki alamatlary aýrylýança süýt we ösümlik önümlerinden taýýarlanan naharlary ulanmaly.

3. Dermanlar bilen bejeriş:

a) sebäplerine görä bejeriş kesel başlanandan 7 – 10 güne çenli geçirilýär. Bu maksat bilen penisillin, eritromisin ýa-da oleandomisin umumy kabul edilen mukdarda belleniýär. Sulfanilamidleri, nitrofuranlary, antibiotiklerden – tetrasiklin toparlaryny, aminoglikozidleri we beýleki nefrotoksiki täsir edijileri ulanmak gadagan.

b) keseliň geçişine görä bejeriş: antigistaminlerden suprastin, tawegil we beýlekileri; immunodepressantlary; sitostatiklerden leýkoringi, 6-merkaptopurini, siklofosfamidi, imurany; aminohinolin toparlardan delagili, rezohini (250 mg, gije-gündizde 1 gezek – 6 – 12 aý); steroidleri – prednizolony (1 mg/kg agrama gije-gündizde 1 – 2 aý we ondan-da köp); antikoagulyantlary – geparini gije-gündizde 20 – 30 mňň birlikde; antiagregantlary: trental, kurantil (günde 300 – 600 mg), antilimfositar syworotkany ulanmakdan ybarat.

Keseliň agyr geçýän görnüşlerinde, şeýle hem patogenetiki ekstrakorpal bejeriş usullary: gemosorbsiýa, immunosorbsiýa, plazmaferes usullary böwrege garşy antitelalar doly aýrylýança geçirilýär.

ç) sindromal bejeriş:

- Gipertoniki sindrom: eger-de diastoliki basyş 100 mm sim. süt.-den pes bolsa we bu ýagdaý näsaglar düşek düzgünini saklamak, ulanylýan duzuň möçberini azaltmak we diuretikleri ulanmak bilen peselýän bolsa, onda gipotenziv dermanlary bellemegiň zerurlygy-da ýok. Eger-de basyş durnukly ýokarylygyna dursa onda wazodilatatorlar: gidrozalin (apressin) 10 – 12,5 – 100 – 120 mg/günde; merkezi täsirli simpatolitikler: metildofa (dopegit) – 500 – 2000 mg; klofelin (gemiton, katapresan, klinidin) angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylary ulanylýarlar.

- Çiş sindromy: eger-de bir hepďäniň içinde çişniň derejesi ýokarlansa, onda ýumajyklaryň saklanan ýa-da sähel peselen işjeňliginde peşew çykaryjy furosemid 80 – 120 mg/günde, gipotiazid 50 – 100 mg/günde belleniýär. Bu döwür (3 hepde) oliguriýa sebäpli ganda

giperkaliýemiýa bolýanlygyny göz önünde tutmak bilen näsaglara kaliý serişdelerini bermegiň geregi ýok. Eger näsagda oliguriýa 5 gün we ondan-da köp dowam etse, onda furosemidiň möçberini 240 – 480 mg/gündä çenli köpeltmeli.

- Gematuriýa sindromynda – näsaglara 3,0 ε-aminokapron turşusyny her 6 sagatdan 3%-li duz turşusy bilen 5 gün içmek maslahat berilýär. Şeýle hem gan damarlarynyň diwaryny berkitmek maksady bilen askorbin turşusy, askorutin, rutin, kalsiý hloruň 5%-li ergini içmäge we 10%-li ergini w/i goýbermäge ulanylýar.

d) ýiti ýürek-damar ýetmezçiligi ÝGN-de esasan ýüregiň miokardynyň gowşaklygy bilen däl-de, böwregiň ýumajygynyň süzmek ukybynyň peselmegi, endamda suwuklygyň ýygnanmagy, giperwolemiýa sebäpli döreýär. Şonuň üçin şeýle näsaglara suwuklygy az içmek, naharyň düzüminde duzy azaltmak, peşew çykaryjylary ulanmak oňat netije berýär. Ýürek glikozidleri örän seýrek ulanylýar.

e) ýiti böwrek eklampsiýasynda seduksen, eufillin, dibazol, kükürturşy magneziýa; 40% glýukozanyň suwuklygy; 0,5 – 1,0 hloralgidrat 100 ml klizmada belleniýär.

Näsaglar hassahana bejergisiniň alandan soň, lukmanlaryň beren maslahatlaryny: sowuk we çyg jaýda işlemezligi; agyr fiziki işleri ýerine ýetirmezligi; zenanlara 3 ýyla çenli göwreli bolmazlygy; iriňli ojaklary konserwatiw ýa-da operatiw bejermegi; spirtli içgileri yzygiderli içmezligi we ş.m. ýerine ýetirmeli. Bu görkezilenleri we beýleki önüni alyş bejergileri almak üçin olar hökman maşgala lukmanynyň gözegçiliginde bolmalydyr.

5.2. DOWAMLY GLOMERULONEFRIT

Dowamly glomerulonefrit (DGN) – böwregiň esasan ýumajyklarynyň dowamly immun alawlamasy.

Ýaýraýşy. DGN-iň ýygylygy hemme terapewtiki keselleriň 1 – 2%-ne we autopsiýa geçirenleriň 1%-ne barabar. Kesel, esasan erkeklerde, 20 – 40 ýaşlylarda has köp duş gelýär.

Sebäpleri. DGN-li näsaglaryň 10 – 20%-inde keseliň ÝGN-den soň ikilenji döränligi anyklanýar. DGN-li näsaglaryň beýleki esasy böleginde – 80 – 90%-inde kesel ilkinji döreýär. DGN-iň esasy sebäpleri:

- a) bakteriýalar (esasan β -gemolitiki streptokokkuň nefrotiki ştammlary); mugthorlar (malýariýa, şistosomoz, filýarioz), wiruslar (B gepatitiň wirusy) we başgalar;
- b) endogen sebäpler: immun bozulmalary; howply täze döremäniň antigeniniň täsiri;
- ç) dismetaboliki bozulmalar: peşew turşusynyň çalşygynyň bozulmagy;
- d) ýatrogen – derman serişdeleri: altyn, litiý, D-penisilamid; analgetikler; bakterial syworotkalary, waksinalar we ş.m.;
- e) spirtli içgileri köp, uzak içmek;
- f) kär sebäpli: simap; pes molekulýar we polimer maddalaryň eredijileri we ş.m.;
- g) birleşdiriji dokumanyň keselleri – reumatoid artrit, sklerodermiýa we ş.m.;
- h) süýde, ösümlikleriň güllerine we ş.m. ýokary duýujylyk.

Keseliň döreýşi. Ikilenji DGN – ýokarda belläp geçişimiz ýaly, ÝGN-den soň döreýär. Onuň sebäpleri bedende ýokançly ojagyň bolmagy; sowuk howanyň täsiri; spirtli içgileri yzygiderli ulanmak; iýmitde proteini köp ulanmak; sowuklama keselleri, şikes, şol sanda ruhy täsirler we başgalar bolýarlar. Käbir ýagdaýlarda sebäpsiz ÝGN-iň DGN-e geçmegi hem mümkin.

Ilkinji DGN keseliň ýiti kliniki alamatlary bolmazdan, ýuwaş-ýuwaşdan, duýdansyz ýüze çykýar. DGN-de autoantitelalaryň; immun kompleksleriň täsiri bilen öýjük we gumoral alawlama mediatorlarynyň işjeňliginiň ýokarlanmagynda esasan böwrek ýumajyklarynyň gan damarlarynda, şeýle hem interstisiýada we kanalyklarda immun alawlamasy bolup geçýär.

Keseliň morfologiki görnüşleri. W.W.Serowyň (1977) morfologiki maglumatlary boýunça DGN-iň şeýle görnüşleri bolup biler:

1. Mezengial (proliferativ) glomerulonefrit (immun kompleksi mezangiuma we kapilýarlaryň endoteliýasynyň aşagyna çökýärler) esasan mezangiumyň köpelmegi bilen häsiýetlenýär. Olar morfologiki üýtgeşmeleriň häsiýetine görä aşadaky görnüşlere bölünýärler:

- a) mezangio-membranoz (mezangiumyň giňelmegi bilen geçýän az üýtgeşikli);
- b) mezangio-proliferativ (mezangiumyň köpelmegi);

ç) mezangio-kapilýar (mezangiumyň köpelmegi we bazal membrananyň ýognamagy);

d) lobulýar görnüşi.

Mezangial glomerulonefritiň hemme görnüşi kanaljyklarda däne; gialin damja, wakuol distrofiýanyň bolmagy bilen geçýär. Mezangial glomerulonefritler köplenç gizlin, ýa-da esasan gipertoniki sindrom bilen geçýär.

2. Membranoz glomerulonefrit (MG) - kapilýarlaryň bazal bardasynda immun kompleksleriň çökmegi we olaryň soňra ýognamagy bilen geçýär. Bu görnüşli glomerulonefritde hem gysyk kanaljyklaryň epiteliýasynda dürli görnüşli protein distrofiýasy bolup geçýär. MG kliniki köplenç nefrotiki sindromyň bolmagy bilen geçýär.

3. Ýumajyklaryň az üýtgemegi bilen geçýän glomerulonefrit (lipoid nefrozy) elektron mikroskop bilen barlag geçirilende distrofiki üýtgeşmeler diňe podositlerde anyklanýar, olaryň kiçi çykyndylary ýumajyklaryň kapilýarlarynyň hemmesinde birleşen, bazal barda üýtgededik. Egri kanaljyklaryň epiteliýasynda lipoid distrofiýasy anyklanýar.

4. Fibroplastiki (sklerozlaýjy) glomerulonefrit – hemme morfologiki görnüşleriň soňy bolup, böwregiň ýumajyklarynyň sklerozy bilen geçýär.

Fibroplastiki glomerulonefritiň – aýratyn görnüşi – ýumajyklaryň fokal segmentar gialinozy: şeýle morfologiki görnüş kliniki örän agyr nefrotiki sindromyň ir peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär.

Keseliň toparlara bölünişi. J.Ýe.Tareýewa we N.A.Muhin (1986), Ýe.M.Tareýewiň (1958) hödürlän keseliň görnüşlere bölünişi esasynda DGN-I aşakdaky toparlara bölýärler:

1. Gizlin glomerulonefrit:

a) Gizlin glomerulonefritiň gematuriki görnüşi.

2. Gematuriki görnüş.

3. Nefrotiki görnüş.

4. Gipertoniki görnüş.

5. Garyşyk görnüş.

DGN-iň kliniki alamatlary.

1. Gizlin glomerulonefrit (GGN) – morfologiki mezangio-proliferatiw glomerulonefrit bolup, hemme DGN-iň 44%-ne barabar.

Kesel esasan duýdansyz ýagdaýda anyklanýan peşew sindromynyň bolmagy bilen geçýär. Näsaglarda uly bolmadyk proteinuriýa, eritrosituriýa anyklanýar. Käbir näsaglarda barlag geçirilende arterial basyşyň ýokary bolmagy, irden gözüniň töwereginde çişniň anyklanmagy mümkin. Kesel haýallyk bilen agyrlaşýar. Keseliň soňy diňe proteinuriýa bilen geçse erbet däl. Eger-de proteinuriýa gematuriyä goşulsa keseliň soňy erbet. Näsaglarda dowamly böwrek ýetmezligi 15 – 20 ýyldan soň döreýär.

a) gizlin glomerulonefritiň gematuriki görnüşü. Bu görnüşde morfologiki – mezangiumyň ojaklaýyň ýa-da diffuz köpelmekligi anyklanýar. Şeýle görnüş 6 – 10% DGN-lilerde anyklanýar. DGN-iň bu görnüşiniň klinikasynda mikrogematuriyä, käwagt makrogematuriyä agdyklyk edýär.

2. DGN-iň gematuriki görnüşü. Bu görnüşli DGN-de böwregiň ýumajyklarynda IgA-nyň çökmekligi bolup geçýär (IgA-nefropatiýa ýa-da Berženiň keseli). Kesel köplenç ýaş erkeklerde bolýar. Morfologiki böwregiň ýumajyklarynda mezangiýanyň ojaklaýyn, segmentar ýa-da diffuz köpelmegi bolup geçýär. Näsaglarda alawlamadan soň mikro-, käwagt makrogematuriyä peýda bolýar. Kesel örän ýeňil geçýär. Bu görnüşli kesellilerde dowamly böwrek ýetmezçiligi döremeýär.

3. Nefrotiki glomerulonefrit (NGN) – näsaglaryň 22%-inde duşgelyär. Morfologiki böwregiň ýumajyklarynda membranoz, mezangioproliferativ ýa-da mezangiokapilýar glomerulonefrit, ýerli-segmentar glomeruloskleroz görnüşli üýtgemeler bolup geçýär.

Bu glomerulonefrit üçin peşew sindromy:

- proteinuriýa, albuminleriň bölünip çykmagy 3,5 g/ gije-gündizden köp;
- eritrosituriýa;
- leýkosituriýa;
- silindruriýa – gialinli; däne görnüşli, şepbik görnüşli;
- lipiduriýa häsiýetli.

Başda Zimmiskiý boýunça barlagda peşewiň dykzlygy hem-de diurez üýtgedik. Neçiporenko boýunça barlagda eritrositleriň sany leýkositlerden agdyklyk edýär.

Peşew däl sindroma, esasan endamda çişniň peýda bolmagy

häsiýetli. Çişň peýda bolmagy DGN-de esasan gipoproteinemiýa – ganda onkotiki basyşyň peselmegi bilen düşündirilýär (onkotiki çiş). Çişň anyklanyş usullary ÝGN bölümde aýdylyp geçildi. Bu näsaglarda biohimiki barlagda disproteinemiýa, gipoalbuminemiýa, giper β_2 we α_2 -globulinemiýa anyklanýar. Şeýle hem ganyň syworotkasynda giperholesterinemiýa, gipertrigliseridemiýa anyklanylýar. Ganda azodyň möçberi kadaly ýagdaýda, keseliň agyr ýitileşen döwründe onuň köpelmegi mümkin. Umumy ganyň barlagynda leýkositoz (iriňli dowamly ojagyň ýitileşmegi sebäpli), EÇT ýokarlanan, eritrositleriň sany azalan (eritropoetiniň az möçberde emele gelyänligi sebäpli).

Bu görnüşň gaýraüzülmeleri:

1. Ýokanç gaýraüzülmeleri.
2. Gyzgynyň ýokary galmagy bilen birden peýda bolýan peritonial agyry tutgaýy,
3. Gipowolemiýa kollapsy.
4. Flebotromboz, şol sanda böwrek wenalarynyň trombozy.
5. Damar içi koagulyasiýa.

DGN-iň nefrotiki görnüşine 4 – 5 ýyldan soň AGB-niň ýokarlanmagy goşulýar we 5 – 6 ýyldan soň çiş azalýar, AGB ýokarlanýar, dowamly böwrek ýetmezçiligi peýda bolýar.

4. Gipertoniki glomerulonefrit morfologiki mezangio-prolifera-tiw görnüşde geçýär. Şeýle görnüş näsaglaryň 21%-inde duş gelyär.

Bu keselde peşew sindromy gije-gündizde 1 g çenli proteinuriýanyň, az mukdarda eritrosituriýanyň, leýkosituriýanyň, silindruriýanyň bolmagyndan ybarat.

Zimniskiýniň barlagynda peşewiň dykzlygy we diurez üýtgedik. Addis-Kakowskiýniň barlagynda eritrositleriň sany leýkositleriňkiden köp.

Gipertoniki glomerulonefritde peşew däl sindrom AGB-niň ýokary galmagyndan hem-de onuň derejesine görä ýürek damar ulgamynda üýtgeşmeleriň bolmagyndan, şeýle hem umumy ganyň barlagynda – ganazlygyň, leýkositozyň, EÇT-niň ýokary bolmagyndan, biohimiki barlagda - α we β_2 -globulinleriň, holesteriniň syworotkada köpelmeginden ybarat. Kesel dowamly böwrek ýetmezçiligine, insul-ta, miokardyň infarktyna, ýürek ýetmezçiligine getirip biler.

5. Garyşyk (nefrotiki we gipertoniýa görnüşleriniň utgaşmagy)

morfologiki böwregiň ýumajyklarynda mezangiokapilýar görnüşini membranoz bilen utgaşmagy anyklanýar. Şeýle görnüş näsaglaryň 7%-inde duş gelýär. Bu görnüş agyr geçýär we 2 – 5 ýyldan soň dowamly böwrek ýetmezçiliginiň döremegine getirýär. DGN-iň garyşyk görnüşini nefrotiki we gipertoniýa sindromlarynyň utgaşmagy bilen kliniki häsiýetlenýär.

6. Basym agyrlaşýan glomerulonefrit (BAG) – käbir alymlaryň görkezişine görä, DGN-iň aýratyn bir görnüşini hasaplanýar. Morfologiki bu görnüş böwregiň ýumajyklarynda produktiw – alawlama ekstrakapilýar – Şumlýanskiý-Boumanyň kapsulasynyň epiteliýasynyň köpelmegi we intrakapilýar – gan damarjyklaryň diwarynda esasan mezangial öýjükleriň köpelmegi bilen geçýär. Kesel ýitileşen döwri bu ýagdaýa ýitileşmä mahsus bolan morfologiki ütgüşmeler goşulýar. BAG-yň ýaýraýşy öwrenilmedik.

BAG-yň toparlara bölünishi:

- 1) ideopatiki BAG, ýumajykda ýarym aýjagazyň bolmagy bilen;
- 2) birleşdiriji dokumanyň ýaýran kesellerindäki (Gudpasçeriň sindromynda, Wegeneriň granulomatozynda, ýaýran gyzyly gurt keselinde, gemorragiki waskulytde, düwünli periarteritde; essensial garyşyk krioglobulinemiýada; hakyky sklerodermiki böwrek) BAG;
- 3) derman sebäpli BAG;
- 4) ýiti asty ýokançly endokarditdäki BAG.

BAG-yň kliniki geçiş aýratynlygy. BAG kliniki nefrotiki sindromyň gipertoniýa sindromy bilen utgaşyp gelmegi we bir aýyň içinde böwrek ýetmezçiliginiň peýda bolmagy bilen häsiýetlenýär. Kesel ÝGN ýaly başlanýar we onuň esasy simptomlary gün-günden agyrlaşýar: çiş saklanýar, AGB ýokarylygyna galýar, disproteinemiýa, giperholesterinemiýa, azotemiýa, giperkaliýemiýa we peşew sindromy (proteinuriýa, makrogematuriýa, leykosituriýa, silindruriýa, oligo-anuriýa) uzak saklanýar. Näsaglar köplenç böwrek ýetmezçiligi, ýürek-damar ýetmezçiligi, insult sebäpli ölüme sezewar bolýarlar.

DGN-iň ýitileşmesiniň anyklanyşy. Kliniki alamatlary: AGB-niň ýokarlanmagy, çiş, damar içi gemokoagulýasiýanyň bolmagy bilen häsiýetlenýär, laborator barlagda DGN-iň ýitileşmeginde makrogematuriýa, proteinuriýa ýokarlanýar, ýumajyklaryň dykzlaşdy-

ryjy we süzüjilik ukyby peselýär: disproteinemiýa – giper β_2 -globulinemiýa, EÇT-niň ýokarlanmagy, azotemiýa, mahsus däl alawlama görkezijileriň – “C” reaktiw proteiniň, gaptoglobuliniň, sial turşusynyň we başgalaryň ýokarlanmagy, antitelalaryň: anti-O-streptoliziniň, antigialuronidazanyň, antistreptokinazanyň, transaminazanyň, aşgar fosfatazanyň ganyň syworotkasynda köpelmegi anyklanylýar.

Keseliň giňeldilen kesgidi: aşaky ýagdaýlary öz içine alýar:

- 1) DGN-iň kliniki-anatomiki, morfologiki görnüşlerini;
- 2) geçiş aýratynlyklaryny (haýal, basym agyrlaşýan);
- 3) keseliň döwrüni (ýitileşme, remissiýa);
- 4) böwregiň azot çykaryş ukybyny;
- 5) gaýraüzülmeleri.

Öňüniň alnyşy. DGN-iň öňüni almak maksagy bilen, bedeniň mahsus däl kesele garşy göreşibilijilik ukybyny bedenterbiýe usullary (ýöremek, ylgamak, ýüzmek we ş.m.) bilen ýokarlandyrmaly; DGN-li näsaglary doly gutulýança lukmanyň gözegçiliginde saklamaly, dowamly alawlama ojaklary bolsa bejermeli. Olary çygdan, agyr işden, proteini köp bolan nahardan, aragy köp içmekden saklamaly. Ýatrogen sebäpleri, esasan hem syworotkalary, waksinany diňe göni görkezmesi bar adamlarda ulanmaly. Kär boýunça DGN-iň döremegine getirýän maddalaryň täsirinde bolan işgärlerde keseliň döränligini ir anyklamak we öňüni alyş-bejergi işlerini geçirmek üçin tiz-tizden olaryň peşewiniň umumy barlagyny geçirmeli.

Bejeriş. DGN-iň umumy bejeriş meýilnamasy:

I. Sebäplerine görä bejeriş (antibakterial dermanlar).

II. Patogenetiki bejeriş:

1. Glýukokortikosteroidler (prednizolon, deksametazon we ş.m.).
2. Sitostatikler (siklofosfamid, 6 – merkaptoperin we ş.m.).
3. Steroid däl alawlama garşy dermanlar (indometasin, ibuprofen we ş.m.).
4. Ekstrakorporal usullar: plazmoforez, immunosorbsiýa, gemosorbsiýa.
5. Limfositlere garşy syworotka.
6. Döş limfa damarlarynyň drenaży.
7. 4-aminohinolin dermanlary (delagil, plakwinil).
8. Antikoagulyantlar (geparin, fenilin, omifen we ş.m.).

9. Antiagregantlar (kurantil, aspirin we ş.m.).

10. Damarlaryň diwaryny berkidiji dermanlar: witamin “C”, rutin, askorutin, kalsiý hloridi.

III. Sindromal bejeriş: çişe; AGB-niň ýokarlanmagyna; asidoza; ganazlyga; gematuriýa garşy dermanlar.

DGN-iň kliniki görnüşleriniň bejeriş aýratynlygy:

1. *DGN-iň gizlin görnüşi:*

a) berhiz – çäklendirmesiz.

b) düzgün: sowuklamadan, çygdan, agyr işden, waksinasiýadan saklanmaly.

ç) dermanlar bilen bejergi:

1) sebäplerine görä bejergi - penisillin (7 – 10 gün, adaty möçberde);

2) keseliň ösüşine görä:

a) dipiridamol 400 – 600 mg/günde;

b) delagil (göz lukmanyň gözegçiliginde) 0,25 günde irden nahardan soň (1 ýyl we ondan-da köp);

ç) indometasin 50 – 150 mg/günde (böwregiň süzüş ukybyny peseldýänligi sebäpli giňden ulanylanok).

DGN-iň bu görnüşiniň ýitileşen döwründe geçirmeli bejeriş:

1. 2 – 3 hepde ýarym düşek düzgüni.

2. Keseli kesgitlemek we patogenetiki bejerişiň gerekligini çözmek maksady bilen näsaglary hassahana goýmaly.

3. Nefrotiki sindrom goşulsa – kortikosteroidleri goşmaly.

Bu görnüşli näsaglary hassahanadan çykandan soň dispanser gözegçiliginde saklamaly:

1) ýylda 4 gezek lukmanyň umumy seretmegi, AGB-ni ölçemeli, peşewi we ganyň umumy barlagy;

2) ýylda bir gezek Zimniskiýniň we Reberg-Tareýewiň barlagyny geçirmeli;

3) kesel ýitileşenden soň – her aý lukmanyň umumy seredişi, ganyň we peşewiň umumy barlagy.

2. *DGN-iň nefrotiki görnüşiniň bejerilişi:*

- Düzgün - umumy düzgüni çäklendirmeli, hepdede 1 – 2 gün ýarym düşek düzgüni. Sowukdan we waksinasiýadan saklanmaly. Bedeni berkitmek üçin bejeriş bedenterbiýe, ýöreýiş geçirmeli.

- Berhiz: duzuň ulanylyşyny azaltmaly – duzy az çörek, distillirlenen suw maslahat berilýär.

- Dermanlar bilen bejergi:

a) sebäplerine görä bejergi - antibiotikoterapiýa (penisillin topary);

b) keseliň ösüşine görä bejergi:

- prednizolon 1 mg/kg agrama günde ilki 2 aýyň dowamynda, soňra goldaýjy mukdara (10 mg) çenli peseldilýär.

- geçirilen bejerginiň kömegi az bolsa sitostatikler: siklofosfan 150 – 200 mg/günde ýa-da leýkerin 10 – 15 mg/günde 6 aý we ondan köp wagtyň dowamynda.

Şeýle hem keseliň ösüşine görä antikoagulyantlar, antiagregantlar (dipiridamol 400 – 600 mg/günde), ultrafiltrasiýa, gemosorbsiýa, plazmaferez, steroid däl alawlama garşy dermanlar (indometasin) bejergä goşulýar.

- Çiş sindromyna garşy bejeriş:

- peşew çykaryjylary (furosemid, gipotiazid, uregit, weroşpiron bermekligiň esasynda; düzüminde kaliý saklaýan dermanlar (panangin, asparkam) bellenýär.

- protein dermanlary: albumin 20% – 50 – 60 ml (gipoalbuminemiýa 20 g/l-den pes bolsa we gipowolemiýada – kadaly ýagdaýdan 55%-den pes bolsa).

- ganazlyga garşy demir saklaýan dermanlar – ferrumlek, ferrum reduktum we ş.m. bellenýär.

3. DGN-iň gipertoniki görnüşiniň bejerilişi:

- Düzgün: umumy düzgüni çäklendirmeli, agyr fiziki işden saklanmaly.

- Berhiz: iýmitde duzy azaltmaly.

- Dermanlar bilen bejergi:

a) sebäplerine görä bejergi – antibiotikler (nefrotoksiki däller);

b) keseliň ösüşine görä bejergi:

- dipiridamol 400 – 600 mg/günde,

- güýçli alawlamada sitostatikler – leýkorin 10 – 15 mg/günde,

- keseliň ösüşine görä bejergi hökmünde DGN-iň şu gornüşinde glýukokortikoidler we steroid däl alawlama garşy dermanlar ulanylmaýar.

- Gipertoniki sindroma garşy bejeriş:

- diastoliki basyşy 95 mm sim.süt. we ondan-da aşak düşürmek maksady bilen - β -blokatorlar;

- anaprilin 20 – 40 mg 2 – 3 gezek günde, peşew çykaryjylar (gipotiazid, brinaldiks, weroşpiron);

Kalsiý antagonistleri - nifidipin, weropamil we ş.m.) metildopa, dopegit, apressin, klofillin, angiotenzin öwürüji fermentiň gabaýjylary (uzak täsirlileri) belleniýär.

4. DGN-iň garyşyk görnüşiniň bejerilişi:

- Düzgün: umumy düzgüni çaklendirmeli, hepdede 2 – 3 gün ýarym düşek düzgüni.

- Berhiz: duzuň ulanylyşyny peseltmeli.

- Dermanlar bilen bejergi:

a) sebäplerine görä bejeriş;

b) keseliň ösüşine görä bejeriş:

- sitostatikler,

- antikoagulyantlar, antiagregantlar;

- AGB-niň juda ýokary bolmadyk ýagdaýynda bejerişe kortikosteroidleri hem goşsaň bolýar.

- Çiş we gipertoniki sindromlara garşy olaryň görnüşlerinde görkezilip geçilen dermanlar ulanylýar.

5. Basym agyrlaşýan DGN-i bejermegiň aýratynlygy:

- Düzgün: düşek düzgüni.

- Berhiz: proteiniň, duzuň, ulanylyşyny azaltmaly, suwuklyk diureze görä (çykýan peşewden 300 – 500 ml köp).

- Dermanlar bilen bejergi:

a) sebäplerine görä bejeriş;

b) keseliň ösüşine görä bejeriş:

- sitostatikler: siklofosfamid 2 – 3 mg/günde;

- prednizolon 20 – 40 mg/günde;

- antikoagulyantlar, antiagregantlar;

- puls terapiýa – 1000 mg we ondan köp prednizolon;

- plazmaferéz, gemosorbsiýa.

- Çiş we gipertoniki sindromyna, azotemiýa garşy göreş.

6. Gematuriki görnüşde bejeriş. Umumy bejeriş meýilnamasyny saklamak bilen birlikde - aminokapron turşusy, disinon, CaCl – 10% - 10,0 w/i, askorutin, rutin we başgalar berilýär.

7. DGN-de ganazlyga garşy bejeriş:

- Düzümünde demir saklaýan dermanlar: demriň sulfaty, ferumlek, demriň laktaty, ferrum reduktum we başg.
- Androgen gormonlar (eritropoýetiniň işjeňligini ýokarlandyrýar): testosteron enantat m/i 250 – 500 mg (2,5 – 5 ml 10% suwuklyk, hepdede 1 gezek; bejeriş tapgyry 12 inýeksiýa.
- Witaminler: B₆; B₁₂; her gün 5 – 15 mg foliýew turşusy; gistidin (çalşylmaýan aminoturşy).

5.3. DOWAMLY PIÝELONEFRIT

Dowamly piýelonefrit (DPN) – böwregiň okarajyk – ýargak we birleşdiriji (interetisial) dokumalarynyň dowamly mahsus däl alawlamasy bilen häsiýetlenýär.

Ýaýraýşy. Terapewtiki bölümlerde DPN-li näsaglar DGN-den 2 – 3 esse köp düş gelýärler. Böwrek keselleri bilen hassahana ýerleşenleriň arasynda DPN 32 – 58%-i tutýar. Her ýylky kesellemek Aziýa ýurtlarynda 0,5 – 3%-e we Ýewropa ýurtlarynda 1%-e golaý (G.Maždiakow, N.Popow, 1980). Sankt-Peterburgda DPN-den ölmeklik 100 müň ilata 2,4 – 2,8 deň bolupdyr (1988). Keseliň düş gelşi näsaglaryň ýaşyna we jynsyna bagly. Zenanlarda bu kesel 40 ýaş çenli, esasan olaryň çaga dogurýan döwründe has köp düş gelýär. Erkeklerde bolsa bu kesel esasan prostatanyň adenomasy, urostaz, limfokinetikanyň bozulmagy sebäpli 50 ýaşdan ýokarylarda düş gelýär.

Sebäpleri. Ilkinji DPN-iň döremegine bedende dowamly iriňli ojaklaryň: tonzillitiň, otitiň, dişiň kariýesiniň, öýkeniň, deriniň we başga ulgamlaryň alawlamalarynyň bolmagy getirip bilerler.

Ikilenji DPN-iň döremegine bolsa sistit, uretrit; peşew çykaryjy ýollaryň strikturasy, howply täze döremäniň ony daşyndan gysmagy; peşew-daş keseli; prostatit, prostatanyň adenomasy; göwrelilikde giperkortisizm; glýukokortikoidler bilen bejermek; gormonal kontraseptiw dermanlary ulanmak sebäp bolup bilerler. DPN-iň döremegine köplenç garyşyk, esasan gramotrisatel ýokançlar (68%), soňra içege taýajyklary (25%) we seýrek diňe kokklar (6%) getirýärler. Soňky ýyllarda stafilokokklaryň we L-görnüşli bakteriýalaryň täsiri astynda döreýän DPN-iň görnüşleri köpeliýär.

DPN-iň döremegini ýeňilleşdirýän ýagdaýlara: ilkinji ýa-da ikilenji immun göreşibilijiligiň peselmegi; ýadawlyk; geçirilen agyr keseller; gan aýlanyşyň bozulmalary; bagryň keselleri; gipowitaminoz; sowugyň täsirinde galmak degişli.

Keseliň ösüş yzygiderliligi. Ýokanjyň böwrege düşmegi iki ýol bilen geçýär: 1) gematogen (aşak düşýän), ilkinji DPN; 2) urinogen (ýokary galýan), ikilenji DPN.

Ilkinji dowamly piýelonefritde ýokanç (90% – stafilokokklar) gematogen ýol bilen böwregiň gabyjygyndaky interstisial dokuma düşýär, soňra onuň beýniji gabsasyna we okarajyk – ýargak ulgamyna geçýär.

Ikilenji DPN-iň döremegine getirýän sebäpler, esasan iki ýol bilen:

- urinogen we peşew çykaryjy ýollaryň epiteliýasynyň aşagyndaky dokumalar boýunça böwregiň alawlamagyna getirip bilýärler.

DPN-iň peşew ýollarynda daşyndan gysylmanyň (peşew – daş keseli; prostatanyň adenomasy, striktura, howply täze döreme we ş.m.) bolmagy peşewiň çykmagyny kynlaşdyrýarlar, okarajyk-ýargak ulgamynda peşewiň durgunlygyna we soňra infisirlenmegine getirýär. Beýleki ýagdaýlarda: göwrelilikde, giperkortisizmde, gormonal kontraseptiw dermanlar ulanylanda; keseller sebäpli gormon ulanmaga baglylykda bedende disgormonal ýagdaýyň döremegi reflýuksyň peýda bolmagyna, aşaky peşew çykaryjy ýollardan peşewiň ýokaryk zyňylmagyna, okarajyk-ýargak ulgamynda durgunlygyň döremegine we onuň infisirlenmegine getirýär. Bakteriýalaryň böwregiň birleşdiriji dokumasyna, peşew ýollarynyň diwaryna ornaşmagynda böwregiň wena we limfa ulgamynda reflektor durgunlygyň (stazyň) döremegine, peşew çykaryş ýollarynyň myşsa we nerwleriniň tonusynyň peselmegine uly orun berilýär.

Eger-de aşaky peşew çykaryjy ýollarda uretrit ýa-da sistit bolsa, bu ýagdaý hem ýokanç reflýuksyň we peşew durgunlygynyň bolmagy bilen peşew çykaryjy ýollaryň epiteliýadan aşaky dokumalarynyň bazal membranasy boýunça böwregiň alawlama zeperlenmesine getirip bilerler.

B.J.Şeludko, W.W.Serow we beýleki alymlar DPN-iň gizlin geçýän görnüşinde we remissiýa döwründe geçirilen barlaglar esasynda böwregiň birleşdiriji dokumasynda bakteriýalary tapmandyr. Bu döwürde birleşdiriji dokumada morfologiki immun-alawlama üýtgeşmeleri we immuno-flýuorescent barlagda immun antigen + antitela toplumyň barlygy anyklanýar. Diýmek, böwrekde ilki bakteriýal alawlama, soňra bolsa dowamly immun alawlama ýagdaýy bolup geçýär. Keseliň ýitileşen döwründe kesele ýene-de bakteriýal alawlama goşulýar. Bu ýagdaý keseliň doly bejerilmegini örän kynlaşdyrýar.

Keseliň toparlara bölünişi. Häzirki wagtda keseliň A.Ýa.Pytel (1977), G.P.Şulsewa (1996) boýunça toparlara bölünişi iň bir amatly toparlara bölüniş hasaplanýar.

DPN-iň toparlara bölünişi:

1. Zeperlenme ýollary: ilkinji (gematogen), ikilenji (urogen).
2. Ýerleşşi: a) bir taraplaýyn; b) iki taraplaýyn; c) ýeke-täk böwregiň piýelonefriti.
3. Keseliň döwri: a) ýitileşme; b) doly däl remissiýa; c) remissiýa.
4. Geçiş: a) gizlin; b) gaýtalanýan; c) progrediýent – ganazlykly, gipertoniki.
5. Esasy sindromlar we gaýraüzülmeler: a) arterial gipertenziýa; b) dowamly böwrek ýetmezçiligi (DBÝ); c) paranefrit; d) gidronefroz; e) urosepsis; ä) distrofiýa; f) ganazlyk.

Keseliň kesgidiniň mysallary:

1. Ikilenji iki taraplaýyn dowamly piýelonefrit, ýitileşen döwri, gaýtalanýan geçiş. Ikilenji arterial gipertenziýa. DBÝ, I dereje.
2. Ikilenji çep taraplaýyn dowamly piýelonefrit. Doly däl remissiýa döwri, gizlin geçiş. Nefrolitiaz, çep böwregiň daşy. DBÝ, I dereje.
3. Ilkinji iki taraplaýyn dowamly piýelonefrit, ýitileşen döwri, progrediýent görnüşi. Ikinji arterial gipertenziýa.

Klinik alamtalary.

1. *DPN-iň gizlin geçýän görnüşi* kliniki örän seýrek alamtalaryň bolmagy bilen häsiýetlenýär. Kesel köplenç ilaty öňüni alyş barlaglary geçirilende, käbir näsaglaryň bir taraplaýyn böwrek töwereginde agyrynyň barlygyna arz etmegi we AGB-nyň ýokary bolmagynyň anyklanylmagy; beýlekilerde bolsa, umumy peşewiň bar-

lagynda leýkosituriýanyň, bakteriýaluriýanyň barlygyny anyklamak esasynda anyklanylýar. Näsaglaryň keseliniň taryhynda kesel dörediji sebäpler: geçirilen ýiti piýelonefrit, dizuriki ýagdaýlar anyklanylýar. Keseli doly anyklamak üçin olara anyklaýyş merkezlerinde, ýa-da hassahanalarda goşmaça barlaglary geçirmek maslahat berilýär.

Şeýle barlaglara peşewi Neçiporenko; Addis-Kakowskiý (leýkositleriň eritrositlerden agdyklyk etmegini anyklamak), Şterngeýmera-Melbina (işjeň leýkositleri ýüze çykarmak), bakterio-logiki barlaglary geçirmeklik degişli.

Gizlin leýkositiň barlygyny anyklamak üçin şeýle hem prednizolon bilen keseliň ýitileşmesini öjükdiriji barlagy geçirmegiň ähmiýeti uludyr. Bu barlagy geçirmek maksady bilen näsaga 1 ml prednizolon 10 ml fiziologiki suwuklykda wena damaryna goýberilýär we peşew her 1, 2, 3 sagatdan we bir gününň ahrynda ýygnaýar. Eger-de peşewde 400.000 we ondan-da köp, esasan işjeň leýkositler bar bolsa, onda prednizolon barlagy položitel diýlip hasaplanýar.

Şeýle hem keseli anyklamak maksady bilen ultrases barlagy (okarajyk – ýargak ulgamyň giňelmegi, beýnijik we gabak bardalaryň inçelmegi); rentgenografiýa; hromosistoskopiýa, ekskretor urografiýa; radioizotop barlaglar – renografiýa, böwregiň skanirlenmegi, kompýuter tomografiýasy we biopsiýa barlaglary geçirilýär.

2. *DPN-iň gaýtalanýan görnüşi* keseliň ýitileşmeginiň we remissiýa döwrüniň gaýtalanmagy bilen häsiýetlenýär.

Keseliň ýitileşen döwri näsaglar gyzgynlarynyň ýokarlananlygyna (subfebril, febril), üşütmä, bil töwereginde, esasan bir taraplaýyn, peşew ýollaryna ýaýraýan agyrynyň barlygyna, poliuriýa, oliguriýa, dizuriýa, pollakiuriýa (peşewiň gelmeginiň çaltlaşmagyna), käwagtlar peşewiň çykmaklygynyň agyryly bolmagyna, kelle agyry, gulaklarynda gohuň bolmagyna hem-de gowşaklyga, işdäleriniň ýoklugyna, ýürek bulaşma, gusmaklyga arz edýärler.

Obýektiw barlagda: el bilen barlanda DPN – gaýraüzülmeler bilen (gidronefroz, pionefroz, böwregiň aşak düşmegi we ş.m.) bolanda, böwregiň anyklanmagy mümkin. Perkussiýada alawlamanyň bar tarapynda – Pasternaskiýniň alamaty položitel bolýar. Şeýle näsaglarda ganyň umumy barlagynda normohrom ganazlyk, leýkositoz, EÇT-niň ýokarlanmagy anyklanylýar. Biohimiki barlaglarda β_2 we γ -globu-

liniň ýokarlanmagy, alawlamanyň mahsus däl barlaglarynyň: “C” reaktiw proteiniň, sial we neýramin turşularynyň, seromukoidleriň, gaptoglobuliniň köpelmegi anyklanylýar.

Keseli anyklamakda peşew sindromyny barlamagyň uly ähmiýeti bar.

Peşewiň umumy barlagy geçirilende, esasan piuriýa, leýkosituriýa bolýanlygy sebäpli onuň görnüşi bulanyk – agymtyl. Peşewiň dykzlygy başda saklanan, soňra DBÝ-nyň goşulmagy bilen onuň peselmegi mümkin. Peşewiň barlagynda gije-gündizde 1% çenli proteinuriýanyň bolmagy mümkin, ýöne, umuman bu kesel üçin proteinuriýa esasy alamat däl. DPN-de peşewiň mikroskopiki barlagy geçirilende – leýkosituriýa, bakteriýuriýa anyklanylýar. Eritrosituriýa - aşgarlanmadyk eritrositler ikilenji DPN-de sistitiň, peşew-daş keseliň bolmagy bilen baglylykda bolup biler; ilkinji piýelonefrite eritrosituriýa häsiýetli däl.

Elbetde, keseli anyklamakda peşewi Addisa-Kakowskiý, Neçiporenko, Şterngeýmera-Melbina boýunça barlamagyň, şeýle hem bakteriologiki barlag geçirmegiň uly ähmiýeti bar. Leýkosituriýanyň böwregiň iriňli alawlamagy sebäplidigini tassyklamakda üç bulgurly barlagy geçirmegiň uly ähmiýeti bar. Bu usul bilen barlag geçirmek üçin ilki irki bir gezekki peşewi üç aýry-aýry bulgura ýygnaýlar, soňra onuň çökündisi mikroskopiki barlanýar. Eger-de hemme bulgurda leýkosituriýa bolsa, onda bu ýagdaý näsagda piýelonefritiň barlygyny aňladýar. Birinji bulgurda ýüze çykarylsa uretritiň, soňky bulgurda ýagdaýynda bolsa sistitiň alamaty hasaplanylýar. Şeýle hem keseli, onuň sebäbini böwregiň işjeňligini anyklamak üçin gurallaýyn, biopsiýa-morfologiki, bakteriologiki barlaglar geçirilýär.

DPN-iň böwrekden daşky sindromlaryň: ganazlygyň, arterial gipertoniýanyň agdyklyk edýän görnüşlerini anyklamak örän kyn:

a) *DPN-de ganazlyk sindromynyň agdyklyk etmegi* böwregiň zeperlenmeginde onuň eritropoetin emele getiriji işjeňliginiň peselmegi bilen bagly.

Şeýle näsaglar umumy gowşaklyga, tiz ýadamaklyga, başlarynyň aýlanýanlygyna, gulaklarynda sesiň peýda bolýanlygyna arz edýärler.

Obýektiw barlag-seredişde şeýle näsaglaryň derisiniň reňki agymtyl, öçük. Ýürek-damar ulgamynda – pulslary çalt, gowşak

dolulykda we dartgynlykda, AGB gipotoniýa ýakyn. Ýüregiň serheti ulalmadyk, auskultasiýada näzik funksional sistoliki ses, esasan ýüregiň depejiginiň üstünde. DPN-iň şeýle geçýän görnüşini anyklamakda dogry ýygňalan anamnez we geçirilýän goşmaça barlaglar kömek berýärler.

b) *DPN-iň gipertoniki sindromyň agdyklygynda geçýän görnüşi.* DPN-de gipertoniki sindromyň peýda bolmagy birleşdiriji dokumada produktiw immun alawlamasynyň keseliň ýitileşen we remissiýa döwri hem saklanmagy, soňra sklerozyň bolmagy, arterial, wenez, limfa gan aýlanyşyň kynlaşmagy we bu ýagdaýyň soňra ýukstoglomerulýar apparatyň işemiýasyna, giperplaziýasyna we giperfunksiýasyna (giperreninemiýa) getirmegi we angiotenzin II-niň köp emele gelip, gipertenziw tasir etmegi bilen düşündirilýär. Şeýlelikde, käbir näsaglarda arterial gipertoniýanyň agdyklyk etmegi anyklanylýar.

Keseli anyklamakda gandanormohrom ganazlygynyň, leýkositozyň, EÇT-niň we α_2 we γ -globuliniň ýokarlanmagy hem-de peşewde proteinuriýanyň, leýkosituriýanyň, silindruriýanyň bolmagy uly goldaw bolýar. Elbetde keseliň bu görnüşini anyklamakda hem goşmaça laborator, hem-de gurallaýyn barlaglar esasy orny eýeleýärler.

DPN-iň esasy gaýraüzülmeleri: dowamly böwrek ýetmezçiligi (DBÝ); paranefrit; gidronefroz; urosepsis bolup durýarlar.

DPN-li näsaglary hassahana ýerleşdirmäge görkezmeler:

1. Keseliň ýokary derejede ýitileşmegi;
2. Kyn korregirlenýän AGB-niň bolmagy;
3. Böwrek ýetmezçiliginiň güýçlenmegi;
4. Böwregiň peşew bölüp çykaryjylygynyň we urokinamikasynyň bozulmagy;
5. Böwregiň funksional ýagdaýyny anyklamak;
6. DPN-i ýitileşdirmäge getirýän interkurrent ýokanjyň bolmagy;
7. Ekspert çözgüdini düzmek.

Bejerilişi. DPN-niň gizlin geçýän görnüşinde kadaly AGB ýa-da aşa ýokary bolmadyk arterial gipertenziýada näsaglara erkin bejeriş düzgüni bellenilýär.

Kesel ýitileşende, näsaglary fiziki agramdan we sowuk howanyň täsirinden goramaly. Bejeriş düzgüni – keseliň agyr geçişinde we ýokary gyzgynlyk sindromynda düşek düzgüni bellenilýär. Olara diňe

hajathana we naharhana barmaklyk rugsat berilýär. Näsaglaryň hereketiniň çäklendirilmegi olarda ýokary arterial gipertenziýasynyň we böwrek ýetmezçiliginiň bolmagy bilen düşündirilýär.

Arterial gipertenziýanyň we böwrek ýetmezçiliginiň bolmadyk halatynda näsaglara kadaly möçberde protein, ýag, uglewod we witamin saklaýan ýimitleri iýmek maslahat berilýär. Ýimitiň kaloriýasy näsaglaryň energiýany sarp edişine deň gelmelidir. Içilen suwuklygyň mukdary diureze görä we gündelik çykýan peşewiň möçberinden 350 – 500 ml artyk belleniýär. Bir günde ulanylýan NaCl-yň mukdary 7 – 8 g bolmalydyr. Arterial gipertenziýaly näsaglar NaCl-yň mukdaryny günde 4 – 5 g çenli azaltmalydyrlar. Böwrek ýetmezçiligi ýüze çykanda we güýçlenende rasiondaky proteiniň mukdaryny azaldýarlar, giperazotemiýada az proteinli berhiz maslahat berilýär.

DPN-iň bejergisinde antibakterial terapiýa we peşewiň kadaly çykyş ýagdaýyny dikeltmeklik göz önünde tutulýar.

Ikilenji piýelonefritde bejergi esasan peşew bölüp çykaryş ýollarynyň geçirijiligini dikeltmeklige (nefrolitotomiýa, peşew akaryň gysylmagyny aýyrmak, reflýukslary aýyrmak, prostata adenomasyny hirurgiki ýol bilen bejermek) gönükdirilendir.

DPN-li näsaglar 2 basgançakly bejergi alýarlar:

- 1) keseliň güýçlenmeginiň önüni almak;
- 2) goraýjy bejergi (keseliň gaýtalanmagyna garşy bejeriş).

Bejerginiň ilkinji basgançagy ýöriteleşdirilen hassahanalarda geçirilýär.

Bejerginiň ikilenji basgançagy bolsa dowamly wagt aralygyn-da maşgala lukmany tarapyndan alnyp barylýar. Bu bejeriş öz içine saglyk öýi we şypahana bejergilerini alýar. Netijede, şeýle bejergi ikilenji önüni alyş çäresiniň netijeliligini üpjün edýär.

DPN-iň ýitileşen döwründe antibiotikleri saýlamak we onuň möçberini hem-de bejeriş döwamlylygyny kesgitlemek dermanlar bilen bejerişde wajyp meseleleriň biri bolup durýar. Antibiotigi dogry saýlamak üçin bejergini başlamazdan önürti peşewiň bakteriologik barlagyny geçirmeli we anyklanan bakteriýalaryň antibiotiklere duýujylygyny kesgitlemeli.

DPN-iň agyr görnüşinde anyklanan bakteriýany hasap etmek bilen aşadaky antibiotikleri ulanmak amatly hasaplanýlar: 1) ami-

kasin 500 mg günde 3 gezek; 2) ampisillin 1,0 g günde 4 gezek; 3) ampioks 0,5 g günde 4 gezek, amoksisillin 0,5 g günde 4 gezek.

Keseliň orta agyrylkda geçişinde: 1) uroseptikler: nitroksolin (5-NOK) 0,1 g günde 4 gezek ýa-da negram 0,5 – 1,0 g günde 4 gezek; 2) sulfanilamidler: baktrim 2 gerdejik günde 2 gezek ulanylýar.

DPN-iň ýeňil agyrylkda geçişinde uroseptikler – nitroksolin 0,1 g günde 4 gezek ýa-da furadonin 0,05 g günde 3 gezek belleniýär.

Doly däl terapewtik täsirde hökman dermanyň netijeliligini peseldýän sebäbi anyklamaly hem-de onuň mukdaryny sazlamaly. Böwrek ýetmezçiliginde dermanlaryň mukdary azaldylmaly, sebäbi olaryň bölünip çykarylyşy peselýär. Ýumajyklaryň süzülilik ukyby 25 ml/min we ondan pes bolanda uroseptikleri ulanmaklygyň ähmiýeti azalýar.

Gramotrisatel florada nalidiks turşusynyň(negram) we 8-oksihinolin önümlerini (5-NOK) ulanmaklyk netijeli. Nitrofuranlar esasan stafilokokklara, eşerihýalara, streptokokklara, proteýlere garşy oňat täsir edýärler.

5.4. DOWAMLY BÖWREK ÝETMEZÇILIGI

Dowamly böwrek ýetmezçiligi (DBÝ) böwrek keselleriniň esasy gaýraüzülmesi bolmak bilen böwregiň süzüş (filtrasion) we dykzlaşdyryjy (konsentrasion) ukyplarynyň peselmegi sebäpli, onuň azot çykaryş, endokrin, eritropoýeze gatnaýyş, bedeniň gomeostazyny saklaýyş we beýleki işjeňliginiň bozulmagy bilen häsiýetlenýär. Bu ýagdaý – uremiýa (ganda peşew) ýagdaýyna getirýär.

Ýaýraýşy. DBÝ-niň ýaýraýşy 1 mln ilata 150 – 200 kesellä barabar. Her ýylky DBÝ-ne täzeden sezewar bolýanlaryň we gemodializ geçirilýänleriň sany 1 mln ilata 18 – 84 näsag. Ýermolenkonyň görkezmesine görä, Russiýada DBÝ-niň ýaýraýşy 1 mln ilata 32 näsaga deňdir.

Sebäpleri. DBÝ-niň döremegine getirýän kesellere:

1) glomerulonefrit; 2) piýelonefrit; 3) peşew çykaryş ýollarynyň keselleri (peşew-daş keseli, gidronefroz we ş.m.); 4) böwrek damarlarynyň keselleri: böwrek arteriýalarynyň stenozy, arterial gipertoniýa (essensial gipertoniýa keseli); 5) birleşdiriji dokumanyň diffuz ke-

selleri; 6) madda çalşyk keselleri: süýjüli diabet; amiloidoz, podagra, kalsiý çalşygynyň bozulmasy; 7) böwregiň dogabitdi keselleri: polikistoz; böwregiň gipoplaziýasy. DBÝ-niň döremegine getirýän keselleriň iň esasysy hökmünde dowamly glomerulonefriti (33%); dowamly piýelonefriti (21-36%) görkezmek bolar. Häzirki döwürde, alymlaryň berýän habaryna görä, DBÝ-niň döremeginiň esasy sebäbi süýjüli diabet hasaplanylýar.

Keseliň döreýşi. DBÝ-ni döredýän keselleriň köplüğine garamazdan, onuň döreýiş-ösüş yzygiderlilik birmeňzeşdir. Olaryň hemmesiniň ahyrynda böwrekde sklerozyň emele gelmekligi bilen onuň morfologiki gurluşy üýtgeýär: nefronlaryň käbiri sklerozirlenýärler, beýlekileri bolsa onuň işjeňligini öz üstüne alyp gipertrofirlenýär. Eger olar az wagtlyk böwregiň işjeňligini kompensirleýän hem bolsa, soňra tiz wagtdan olar hem dekompensirlenýärler we böwregiň esasy fiziologiki işjeňlikleriniň peselmegi DBÝ-niň kliniki alamatlarynyň döremegine getirýär. Böwregiň esasy fiziologiki işjeňlikleriniň peselmegi aşakdakylardan ybaratdyr:

1. DBÝ-de böwregiň azot çykaryş (moçewinany, kreatinini, peşew turşusyny) ukyby peselýär (azotemiýa – uremiýa).

2. Ganda uremiki zäherleriň orta molekulýar (300 – 500 mol) proteinleriň we gormonlaryň – paratgormonyň, insuliniň ýygnamagy bolup geçýär.

3. Böwregiň dykzlaşdyryjy ukyby peselýär. Peşewiň dykzlygy 1010 – 1012-ä çenli, soňra bolsa 1008-e çenli we ondan-da peselýär (gipostenuriýa).

4. Suw-elektrolit çalşygynyň bozulmagy. Kanagatlanarly ýagdaýda ganda natriý 140 – 280 mmol/l bolýar, bir günde onuň 550 – 600 gramy böwrek bilen bölünip çykýar. Duzuň böwrek bilen artkmaç çykmagy ”duz çykamak” sindromynyň döremegine getirýär. Näsaglarda gipohloremiki asidoz – gowşaklyk, gipotoniýa ýagdaýy döreýär. Natriniň ganda köpelmegi arterial gipertoniýa, endamda çişň peýda bolmagyna getirýär.

Kaliý duzunyň möçberi kadaly ýagdaýda 7 mmol/l barabar. Diurez azalanda, kaliniň gandaky möçberi 8,5 mmol/l we ondan-da ýokary galýar. Bu ýagdaý ýüregiň geçirijiligini peseldýär, käbir ýagdaýda bolsa ýüregiň durmagyna getirýär. Diureziň köpelmegi ganda

kaliniň azalmazyna getirýär. Kaliniň 4 mmol/l we ondan-da peselmegi garynjyk ekstrasistoliýasynyň peýda bolmagyna getirýär.

Suwuň çykmaklygynyň üýtgemegi bilen näsaglarda ilki agşamky peşewiň agdyklyk etmegi (nikturiýa), soňra moçewinanyň ganda ýokarlanmagy we organiki peşew çykaryjylaryň böwrege täsir etmeginde peşewiň köp gelmegi (poliuriýa) we soňra nefronlarda aýdyň sklerozýň emele gelmegi sebäpli oliguriýa (peşew az gelmegi), anuriýa (peşewiň gelmeginiň kesilmegi) bolup geçýär.

5. Böwregiň turşy-aşgar gatnaşygyny kadaly ýagdaýda saklap bilmeýänligi sebäpli (ýumajyklaryň süzüjiligi 25% we ondan-da pes bolanda) metaboliki asidoz ýagdaýy döreýär. Kussmaulyň dem alşynyň peýda bolmagy agyr asidozyň kliniki häsiýetnamasy bolup durýar.

Metaboliki asidozyň laborator görkezijileri: ganyň plazmasynyň pH-niň 7,35-den pes bolmagy, bikarbonatyň 20 mmol/l – 8 – 10 mmol/l çenli peselmegi, CO₂-niň peselmegi; peşewiň pH-niň 4,8 – 5 çenli peselmegi bolup durýarlar.

6. Fosfor-kalsiý çalşygynyň sazlaşygynyň bozulmagy. Witamin D – böwrekde işeňňir görnüşe geçýär we kalsiniň içegeden kabul edilip süňkde çökmeginiň sazlanmagyna gatnaşýar. DBÝ-de witamin D-niň işeňňir görnüşe geçmegi kynlaşýar. Bu bolsa fosfor-kalsiý çalşygynyň bozulmagyna, osteoporoza getirýär.

7. DBÝ-de böwregiň eritropoýetiniň emele getirijiligi peselýär, bu ýagdaý näsaglarda ganazlygyň döremeginiň sebäpleriniň biri bolup durýar.

8. Böwrekde reniniň, prostaglandiniň emele geliş ukyby hem peselýär.

DBÝ-niň toparlara bölünşi. Ýe.M.Tareýew (1972) boýunça DBÝ iki basgançaga bölünýär. Birinji basgançak – konserwatiw oňa ýumajyklaryň süzüş ukybynyň 40 ml/min çenli peselmegi we ikinji basgançak – terminal – oňa ýumajyklaryň süzüş ukybynyň 15 ml/min we ondan-da peselmegi häsiýetli. Ilkinji basgançakda näsaglara dermanlar bilen bejergi geçirilýär, ikinjide bolsa – gemodializ, böwregiň transplantasiýasy we ş.m. bejergiler geçirilýär.

M.Ýa.Ratner we beýlekiler (1977) DBÝ-ni gandaky kreatininiň möçberine görä 4 derejä bölýärler.

I dereje – plazmada kreatinin 170 – 440 mkmol/l (2 – 5 mg%);
 II dereje – plazmada kreatinin 441 – 880 mkmol/l (5,1 – 10 mg%);

III dereje – plazmada kreatinin 881 – 1320 mkmol/l (10,1 – 15 mg%);

IV dereje – 1321 mkmol/l we ondan ýokary (16 mg% we ondan ýokary).

Keseli anyklamakda we bejergi meýilnamasyny gurmakda ýumajyklaryň süzüş ukybyny we gandaky kreatininiň möçberini göz öňüne tutmak iň amatly görkezijiler bolup durýar.

Keseliň geçişi. Keseliň subýektiw häsiýetnamasy birnäçe sindromlardan ybarat:

1. Newrologiki sindrom – gowşaklygyň, ukulylygyň, ýadawlygyň, endamyň gijemekliginiň, ilki ýokary duýujylygyň, soňra onuň gowşamagynyň we huşsuzlyk (koma) ýagdaýyň bolmagy bilen häsiýetlenýär.
2. Gastroenterologiki sindrom – ýürek bulaşma, gusmak, agzyň gurulygy, suwsuzlygy duýmak, işdäniň peselmegi, aşgazan-ıçege gan akmalarynyň bolmagy (uremiki intoksikasiýa, uremiki gastrit) bilen häsiýetlenýär.
3. Bogun-seroz sindromy – bogunlarda agyrynyň peýda bolmagy (uremiki podagra – peşew turşusynyň çökmegi sebäpli).
4. Görüşniň peselmegi (AGB-niň ýokarlanmagy – retinopatiýa).

DBÝ-li näsaglaryň keseliniň ahyrynda uzak wagtlap dowam edýän böwrek keselleri ýüze çykarylýar. DGN-iň ýiti asty görnüşinde DBÝ kesel başlandan birnäçe hepdeden, aýdan soň peýda bolýar.

Obýektiw barlagda – seredişde: näsaglaryň derileri agymtyl-sary reňkde (ganazlyk we endamda urohromyň saklanmagy sebäpli), gaşanmaklygyň yzy, deri asty gan inmeler, deriniň gurulygy, onuň epiteliýasynyň gopýanlygy, özleriniň hem örän horlugy anyklanylýar.

DBÝ-de uremiki intoksikasiýa sebäpli hemme ulgamlarda bozulmalar bolup geçýär:

1. Nerw ulgamynda – polineýropatiýa, ensefalopatiýa, uremiki koma.

2. Ýürek-damar ulgamynda:
 - uremiki perikardit;

- AGB-niň ýokarlanmagy sebäpli üýtgeşmeler;
- kardiopatiýa;
- giper-, gipokaliýemiýanyň täsiri.

3. Dem alyş ulgamynda :

- uremiki – öýkeniň kökünüň töwereginde ýerleşen fibrinoz pnewmoniýasy;
- bakterial – ojaklaýyn pnewmoniýa (immunitetiň peselmegi sebäpli);
- öýken suwlanmasy (uremiki).

4. Gastroenterologiki ulgamda:

- agyzdan peşewiň ysynyň gelmegi (uremiýa);
- uremiki fibrinoz gastrit, enterokolit;
- aşgazan-ıçege gan akmalary (gan damarlarynyň portlugynyň ýokarlanmagy; lagtalanýşyň bozulmagy sebäpli);
- ahiliýa;
- stomatit;
- hapgyrtma;

Näsaglaryň dilleri gury, goňur örtük bilen ýapylyan. Palpasiýada epigastral töwerekde we ýogyn içegäniň ugrunda agyry we dartgynlyk anyklanylýar.

5. Seroz bogun sindromynyň bolmagy: a) gury plewritiň, perikarditiň; b) uremiki podagranyň, tofusyň, bogunlaryň görnüşleriniň üýtgemeginden ybarat.

6. Süňk ulgamynda: kalsiniň we fosforyň çalşygynyň bozulmagy sebäpli-osteoporoza, osteodistrofiýa (giçki böwrek sebäpli rahitiň kliniki alamatlary) ýagdaýlary döreýär.

7. Ganazlyk, sebäpleri :

a) eritropoýeziň gowşamagy (eritropoetiniň emele gelmeginiň peselmegi; uremiýa sebäpli süňk ýiliginde ganyň emele geliş ukybynyň peselmegi; aşgazan-ıçegeden sorup alyş ukybynyň peselmegi sebäpli demriň bedende azalmagy).

b) gemoliz sebäpli eritrositleriň güýçli dargamagy;

ç) gan akmalar.

8. Gemorragiki diatez (aşgazan-ıçege, ýatgy, öýken we ş.m. gan akmalar).

Sebäpleri:

- a) damarlaryň portlugy;
- b) trombositopatiýa, trombositopeniýa tromblaryň agregasion ukybynyň peselmegi bilen.

9. Umumy ganyň barlagynda:

- a) gipohrom ganazlyk;
- b) toksiki leýkositoz we neýtrofillýoz;
- ç) EÇT ýokarlanan.

10. Biohimiki barlaglarda (şol sanda Reberg-Tareýewiň barlagynda).

a) galyndy azodyň, moçewinanyň, peşew turşusynyň, kreatininiň möçberi ganda köpelen;

b) elektrolit çalşygy: kaliý başda azalyp, soňra köpelyär (oliguriýa, anuriýa); F we Mg köpelyär, Ca azalýar;

Wodorod ionlarynyň çykmagynyň bozulmagy sebäpli metaboliki asidoz ýagdaýy döreýär.

11. Peşewiň barlagy:

a) dykzlaşdyryjy (konsentrasion) we çykaryş ukyby: umumy barlagda we Zimniskiýniň usulyny geçirmek bilen peşewiň möçberiniň ilki aňsamlaryna köpelyänligi (nikturiýa) (düşek düzgüniniň täsiri) anyklanylýar; soňra peşewiň mukdary köpelyär – poliuriýa (moçewinanyň ganda köpelmegi we organiki peşew çykaryjy hökmünde täsir etmegi), ahyrda peşewiň çykyşynyň azalmagy (oliguriýa) we kesilmegi (anuriýa) anyklanylýar. Şeýle hem bu usullar bilen peşewiň dykzlygynyň 1010 – 1012 (izostenuriýa) we 1008 we ondan-da pese (gipostenuriýa) düşýänligi anyklanylýar;

b) proteinuriýa. peşewiň proteinleriniň fraksiýalaryny barlamak esasynda onda γ -globulinleriň möçberiniň köpelyänligini anyklamak, bu – gaýraüzülmäni ir kesgitlemäge kömek edýär;

ç) esasy kesele görä eritrosituriýanyň, leýkosituriýanyň silinduriýanyň bolmagy mümkin.

Kesgit. Näsaglarda DBÝ-niň kliniki alamatlary, keseliň taryhynda dowamly böwrek keselleri hem-de biohimiki barlaglarda böwregiň süzmek we dykzlaşdyrmak ukybynyň peselmegi esasynda ganda azot galyndylarynyň, moçewinanyň, peşew turşusynyň, esasan kreatininiň köpelmegi bu agyr gaýraüzülmäni anyklamaga ýardam edýärler.

Bejeriş. DBÝ-niň ilkinji basgançaklarynda näsaglara derman usullar bilen bejergi geçirilýär.

1. *Suwuklygy çäklendirmek.* Eger-de ganyň syworotkasyndaky kreatininiň möçberi 0,4 – 1,5 mmol/l (4 – 15 mg%), ýumajyklaryň süzüş ukyby 40 – 10 ml/min bolsa onda näsaglar gündeki diurezi üpjün etmek möçberde (2 – 3 litr) suwuklygy kabul edip bilerler. Şeýle diurez azot galyndylaryň bedenden çykmagyny doly üpjün edýär.

Eger-de ýumajyklaryň süzüjilik ukyby 15 m/min we ondan pes bolsa onda suwuklygy diurezi hasaplamak bilen kabul etmeli. Gündeki kabul edilmeli suwuklyk, peşew bilen çykarylýan suwuklyga we ýene-de 300 – 500 ml-e deň bolýar. Eger-de näsaglarda oliguriýa ýa-da anuriýa bolsa furosemidiň mukdary günde 1 – 2 g-den 4 g çenli köpeldilýär.

2. *Natriniň we kaliniň ulanylyşyna gözegçilik.*

Natriniň kabul edilişini diňe çiş ýa-da AGB ýokary bolanda günde 3 – 5 g çenli azaltmaly.

Eger-de giperkaliýemiýa bolsa, onda kaliý saklaýan iýmitleri we gerdejikleri hem-de bedende kalini saklaýan peşew çykaryjy dermanlary bermekden saklanmaly. Näsaglara 5%-li glýukoza 500 ml + 8 birlikde insulin w/i damjalaýyn goýbermeli.

3. *Belogyň çalşygynyň soňky maddalarynyň emele gelşini we bedende saklanyşyny peseltmek.*

Ýumajyklaryň süzüş ukyby 40 ml/min ýakyn bolanda belogyň ulanylyşyny 0,8 – 1 g/kg agrama, ýagny günde 50 – 60 g çenli azaltmaly (ulanylýan proteiniň diňe 40 mg malyňky bolmaly).

Ýumajyklaryň süzmek ukyby 20 – 30 ml/min bolsa, onda proteiniň ulanylyşyny günde 40 g (0,5-0,6 1 kg agrama) çenli peseltmeli we onuň diňe 30 g malyňky bolmaly. Eger-de ýumajyk süzüjiligi 10 ml/min we ondan pes bolsa, onda proteiniň kabul edilişini günde 20 g (0,25 – 0,3 g/kg agrama) çenli peseltmeli. Kabul edilýän iýmiti wita-minler, mikroelementler bilen baýlaşdyrmaly.

4. *Asidozyň korreksiýasy.* Asidozy korreksiýa etmek maksady bilen näsaglara günde 3 – 9 g natriý gidrokarbonaty ýa-da onuň 300 – 500 ml 3 – 5% ergini wenadan goýberilýär.

5. *Gipotenziw terapiýa.* Gipotenziw bejergini wagtynda başlamak DBÝ-niň güýçlenmeginiň önüni alýar. Bejergi hökmünde olara iýmitde natriniň möçberini azaltmaly, duz çykaryjy – furosemid, gipotiazid dermanlary bellemeli. Gipotenziw dermanlardan – dope-

git, apressin, angiotenzin öwrüji fermentiň gabaýjylarynyň uzak täsirlilerini (ýumajyklaryň süzüş ukybyny kadalaşdyrýan dermanlary) bellemeli.

6. *Ganazlygyň bejerilişi.* Munuň üçin näsaglara demir saklaýan dermanlar (ferropleks we başgalar), androgen dermanlar (eritropoetiniň emele gelmegini ýokarlandyrýar) berilýär.

7. *Ýokanç gaýraüzülmelere garşy göreş.*

DBÝ-li näsaglarda bedeniň ýerli we umumy immun göreşibilijiligi peselýär. Şol sebäpli olarda örän ýokançly gaýraüzülmeler ýygy duş gelýär.

Bu ýagdaýy bejermek maksady bilen näsaglara immunomodulýatorlar: timalin, taktiwin we beýlekiler hem-de neýrotoksiki däl antibiotikler – penisillin, oksasillin, sefalosporinler belleniýär.

Keseliň terminal basgançagynda görkezilen bejeriş usullary az kömek berýärler. Bu ýagdaýda olara gemodializ - ekstrakorporal gan arassalaýyş usulyny ulanmaly.

Gemodializi geçirmäge görkezmeler:

- 1) ýumajyklaryň süzüş ukyby 5 ml/min-den pes bolmaly däl,
- 2) diurez durnukly günde 700 ml/ pes,
- 3) kreatininiň 1,2 mmol/l (12 mg%) köp,
- 4) perikarditiň, ensefalopatiýanyň, neýropatiýanyň başlangyç klinikasynyň bolmagy.

Şeýle hem DBÝ-niň terminal basgançagynda bolanlara böwregi transplantasiýa edýärler, peritonal gana dializ geçirilýär. Böwrek ýetmezçiliginiň güýçlenmegi näsaglary maýyplyga getirýär. Gemodializ meýilnamalarynyň DBÝ-niň bejergisine girizilmegi, olaryň ýaşynyň dowamlylygyny oňositel uzaldýar.

Bu ýagdaýyň öňüni alyş işleri, esasy keseli düýpli bejermekden we DBÝ-ni göz astynda saklamakdan ybaratdyr.

Peýdalanylan edebiýatlar

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat, 2007.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Eserler ýygyndysy. Aşgabat, 2007.
4. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzeden galkyndyrmak baradaky syýasaty. Aşgabat, 2007.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. Aşgabat, 2008.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. I kitap. Aşgabat, 2009.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. II kitap. Aşgabat, 2010.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – melhemler mekany. Aşgabat, 2011.
9. Türkmenistanyň “Saglyk” döwlet maksatnamasy. Aşgabat, 1995.
10. *Abu Ali Ibn Sina*. Lukmançylyk ylmynyň kanunlary. VI t. Aşgabat, 2003.
11. *Annadurdyýew Ö.* Öýken-bronh keselleriniň esaslary. Aşgabat, 2005.
12. *Annadurdyýew Ö.* Hassahanadan daşky pnewmoniyanyň anyklanylyşy we bejerilişi. // Türkmenistanyň lukmançylygy. 2004. №5.
13. *Annadurdyýew Ö., Öwezowa S.Ö.* Öýkeniň mahsus däl keselleriniň başgançaklaýyn alnyp barlyşy, amaly amatly bejergisi. Aşgabat, 2009.
14. *Беленков Ю.Н., Мареев В.Ю., Агеев Ф.Т., Даниелян М.О.* Первые результаты национального эпидемиологического исследования — эпидемиологическое обследование больных ХСН в реальной практике (по обращаемости) — ЭПОХА В ХСН. Сердечная недостаточность, 2003. 4(3): 116 – 120.
15. *Воронков Л.Г.* Хроническая сердечная недостаточность. Четверта хвиля, Київ, 2004. 198 с.
16. *Малая Л.Т., Горб Г.Ю., Рачинский И.Д.* Хроническая недостаточность кровообращения. Здоров’я, Киев, 1994. 624 с.
17. *Яновский Г.В., Устименко Э.В., Семененко О.И., Воронков Л.Г.* Факторы, определяющие выживаемость больных с хронической сердечной недостаточностью. Укр. кардіол. журн., 2004. 3: 21–25.
18. *Беленков Ю.Н., Мареев В.Ю.* Как мы лечим больных с сердечно-сосудистыми заболеваниями в реальной клинической практике. Терап. архив, 2003, 8: 5–11.
19. *Белоусов Ю.Б., Гуревич К.Г.* Клиническая фармакинетика. Практика дозирования лекарств. Спецвыпуск серии «Рациональная фармакотерапия». Литтерра, Москва, 2005, 268 с.
20. *Викторов А.П., Мальцев В.И., Белоусов Ю.Б.* (ред.) Безопасность лекарств. Руководство по фармнадзору. МОРИОН, Киев, 2003. 240 с.

21. Чазов Е.И., Беленков Ю.Н. (общ. ред.) Рациональная фармакотерапия сердечно-сосудистых заболеваний. Руководство для практикующих врачей. Литтерра, Москва, 2002. 972 с.
22. Annadurdyýew Ö., Çapau A.H. Hroniki ýürek ýetmezçiligi. Okuw-usuly gollanma. Aşgabat, 2001.
23. Ataýew B.A., Akmyradowa M.H. Ateroskleroz. Okuw gollanma. Aşgabat, 2001.
24. Ataýew B.A., Akmyradowa M.H. Ýüregiň işemiýa keseli, Stenokardiýa. Okuw gollanma. Aşgabat, 2001.
25. Çapau A.H. Gipertoniýa keseli. Okuw gollanma. Aşgabat, 2001.
26. Çapau A.H., Halmyradowa M.H. Miokardyň infarkty. Okuw gollanma. Aşgabat, 2001.
27. Çapau A.H., Ahmedowa J.M. Rewmatiki keselde ulanylýan derman serişdeler. Okuw-usuly gollanma. Aşgabat, 2005.
28. Çapau A.H., Ilamanowa J.G. Böwrek keselleri. Okuw gollanmasy. Aşgabat, 2001.
29. Çapau A.H., Akmyradowa M.H., Halmyradowa M.H. Aşgazanyň we 12 barmak içegäniň baş keseli. Okuw gollanma. Aşgabat, 2001.
30. Çapau A.H., Öwezowa G.G. “Öt haltanyň we öt akar ýollarynyň diskineziýalary”. Okuw gollanma. Aşgabat. 2001.
31. Muhammet Gaýmaz Türkmen. Pygamber tebigçiligi. Aşgabat. 2005.
32. Nepesowa O.B., Akmyradowa M.H. Hroniki enterokolit. Okuw gollanma. Aşgabat. 2001.
33. Nepesowa O.B., Berkeliýewa S.Ç. Dowamly gepatitler we bagryň sirrozy (klinika, diagnostika we bejergi). Okuw gollanma. Aşgabat, 2001ý.
34. Öwezowa G.G. Septiki endokardit. Okuw gollanma. Aşgabat, 2001.
35. Seyit Ysmaýyl Gürgenli. Tebigçiligiň ýan kitaby. Aşgabatň 1996.
36. Hojagulyýew B.G., Allberdiýew A.A. İç keselleri. Aşgabat, 2004, 688s.
37. Александрова Н.И. Хронический бронхит. Клиника и лечение болезней органов дыхания. Санкт-Петербург, 1992, с. 70-85.
38. Алексеев Г.А. Проблемы совершенствования антибактериальной терапии. // Клини. мед. – 1999. – № 3. – с. 4-8.
39. Аллаков К.А. Роль аллергенов в этиологии бронхиальной астмы. // Здр. Туркменистана. – 1983. – №2. – с. 29 – 30.
40. Андреева А. Лечение заболеваний печени и желчного пузыря, 2008г.
41. Аннадурдыев О., Аллаков К.А., Машакова Д.Ч. и др. Клинико-эпидемиологическая характеристика, особенности клинического течения и исходов астматического бронхита и бронхиальной астмы в условиях аридного климата Туркменистана. // Тер. архив. – 1991. – №1. – с. 32 – 37.
42. Аннадурдыев О., Кокосов А.Н. Неспецифические заболевания легких в условиях аридной зоны. – Ашгабат, 1995.
43. Аннадурдыев О., Сахатова И.Н. Особенности распространения,

- течения и исходов основных форм НЗЛ в условиях аридного климата Туркменистана. // Гериатрические аспекты НЗЛ. – Л. – 1990.
44. *Аннадурдыев О., Казимов Г.А. и др.* Оценка эффективности беродуала и ингактора при лечении бронхиальной астмы. // Симпозиум пульмонологов и аллергологов ЦА. – 1994. – с. 5-6.
 45. *Аннадурдыев О., Куприянов С.Н.* Лечение хронических обструктивных заболеваний легких препаратами фирмы «Берингер Ингельхайм». // Здр. Туркменистана. – 1996. – №3. – с. 47-49.
 46. *Аннадурдыев О., Сахатова И.Н. и др.* Распространенность, особенности клинического течения и исходов острой пневмонии у коренных и приезжих жителей в условиях аридной зоны Туркменистана. // Вестник ассоциации пульмонологов Центральной Азии. – 1995. – № 1. – с. 11-12.
 47. *Аннадурдыев О.* Основные формы неспецифических заболеваний легких. – Ашгабат. – 1998. – 142 с.
 48. *Аннадурдыев О.* Организация и проведение мероприятий по профилактике НЗЛ в условиях аридного климата Туркмении. // Методические рекомендации. – Ашхабад. – 1990. – 26 с.
 49. *Аннадурдыев О., Курраев О.Д.* Диагностика неспецифических заболеваний легких. Методические рекомендации. Ашгабат, 1988. с. 16.
 50. *Аннадурдыев О.* Эпидемиология, особенности, клинического течения и исходы хронического бронхита в условиях аридного климата Туркмении. //Хронический бронхит. Нижний Новгород, 1991. с. 16-20.
 51. *Аннадурдыев О., Мамедкулиева А.А. и др.* Эпидемиология, современная стратегия ранней диагностики, профилактики и лечения хронических обструктивных заболеваний лёгких. //Здр. Туркменистана, 1998. с. 6-10.
 52. *Аннадурдыев О. и др.* Бронходилататоры и иммуномодулирующие средства в базисной терапии ХОЗЛ. Методические рекомендации. – Ашгабат. – 1999. – 30 с.
 53. *Белоусов А.С.* Дифференциальная диагностика болезней органов пищеварения. М. 1987.
 54. *Болезни органов дыхания (под ред. акад. Палеева Н.Р.).* 4-х томник, Москва. – Медицина. – 1989.
 55. *Бун Н., Колледж Н., Чокер Б.* Гастроэнтерология и гепатология по Дэвидсону: учебное пособие, пер. с. англ. под. ред. В.Т. Ивашкина – М. 2008.
 56. *Васильева А.В.,* Болезни печени; самые эффективные методы лечения. 2009г.
 57. *Виноградов А.В.* Дифференциальный диагноз внутренних болезней. – М. – 1987. – с. 325-394.
 58. *Гасилин В.С., Сидоренко Б.А.* Стенокардия. М. 1987.
 59. *Гитун Т.В.* Лечение болезней печени. М, 2009г

60. Глобальная стратегия диагностики, лечения и профилактики хронической обструктивной болезни лёгких / Пер. с англ. под ред. Чучалина А.Г.-М; Издательский дом «Атмосфера», 2007.
61. *Гольдберниер Э.* клиническая электрокардиография. Руководство / пер. с английского – М. 2008г. 400 с.
62. *Григорьев П., Я., Яковенко Э.П.* Диагностика и лечение болезней органов пищеварения. Санкт-Петербург. 1997.
63. *Григорьев П.Я., Яковенко А.В.* Клиническая гастроэнтерология., М., 1998.
64. Диагностика и лечение внутренних болезней: руководство для врачей. в 3 т. под. ред. Комарова Ф.И. М. 1996.
65. Дощицын В.Л. Практическая электрокардиография. М. 1987.
66. Жерар Юшан. Внебольничные пневмонии. // Пульмонология. – 1997. – № 1. – с. 56-60.
67. Заволовская Л.И., Орлов В.А. Современный взгляд на патогенез легочной гипертензии, формирование хронического легочного сердца и некоторые аспекты терапии. // Пульмонология. – 1996. – № 1. – с. 62-68.
68. Кардиология: национальное руководство, под ред Ю.Н. Беленкова, Р.Г. Оганова М: ГЭОТАР – Медиа 2008.
69. Клиническая нефрология (под. ред. Е.М.Тареева). М. 1983.
70. Клинические рекомендации. Бронхиальная астма / [А.Н. Авдеев и др.]; под ред. А.Г. Чучалина; Росс. респираторное о-во. М.: Атмосфера, 2008. – 210с
71. *Кокосов А.Н.* Хронический бронхит и обструктивная болезнь легких. – СПб. – 2002. – 286 с.
72. *Кокосов А.Н.* Острый бронхит. // Клиника и лечение болезней органов дыхания. – Санкт-Петербург. – 1992. – с. 38-45.
73. *Куприянов С.Н.* Поллиноз в условиях аридного климата. Автор дисс. д.м.н. – Киев. – 1983.
74. *Логинов А.С., Блок Ю.Э.* Хронические гепатиты и циррозы печени. М. 1987.
75. *Маколкин В.И.* Приобретенные пороки сердца. М. 1986.
76. *Машковский М.Д.* Лекарственные средства. Пособие для врачей в 2т. Москва, 2000.
77. *Маколкин В.И., Овчаренко С.И.* Внутренние болезни. – М. – 1987.
78. *Метелица В.И.* Справочник кардиолога по клинической фармакологии. М. 1987.
79. Международный консенсус по диагностике и лечению бронхиальной астмы. – С-Пб. – 1995. – с. 45.
80. Международный семинар по хроническим обструктивным заболеваниям легких. Севилья, Испания, 1996.

81. Мухин Н.А., Моисеев В.С., Мартынов А.И. Внутренние болезни: учебник в 2-х, 2-е издание – М. 2008.
82. Мухин Н.А., Тареева И. Е. и др. Диагностика и лечение болезней почек – . 2008 . 384 с.
83. Насонова В.А., Астапенко М.Г. Клиническая ревматология. М. 1989.
84. Наточин Ю.В., Мухин Н.А. Введение в нефрологию – М. 2007.160 с.
85. Николаева Л.Ф., Аронов Д.М.. Реабилитация больных ишемической болезнью сердца. М. 1988.
86. Орлов В.Н. Руководство по электрокардиографии. М. 1994.
87. Отчет о Международном соглашении по диагностике и лечению бронхиальной астмы. Бетеста (США), март 1992. – 61 с.
88. Петров М.В. Этиологическая верификация внутрибольничных пневмоний и антибиотикорезистентность госпитальных штаммов в многопрофильной больнице. // Пульмонология. – 1997. – № 4. – с. 22-24.
89. Петрова М.А. Бронхиальная астма. // Клиника и лечение болезней органов дыхания. – С-Пб. – 1992. – с. 145-158
90. Подымова С.Д.. Болезни печени. М. 1984.
91. Рапопорт С.И., Райхлин Н.Т., Хуцишвили М.Б. и др. Влияние анти-секреторных препаратов на слизистую оболочку желудка у больных язвенной болезнью двенадцатиперстной кишки. Клин. мед. 2006; 7: 32-35.
92. Руда М.Я., Зыско А.П. Инфаркт миокарда. М. 1981.
93. Руководство по кардиологии в 4-х томах. (под. ред. Е.И.Чазова). М. 1982.
94. Руководство по пульмонологии (под ред. проф. Путова Н.В. и проф. Федосеева Г.Б.). – Л. – 1984.
95. Сильверстов В.П., Федотов П.И. Пневмония. – М. – 1987.
96. Справочник по нефрологии (под. ред. Тареева И. Е, Мухина Н.А.). М. 1986 . 432 с.
97. Страчунский Л.С. Эмпирическая антибактериальная терапия внебольничных пневмоний. // Тер. архив – 2001. – № 3. – с. 68-73.
98. Терапевтический справочник Вашингтонского университета. М. 1995.
99. Федосеев Г.Б., Хлопотова Г.П. Бронхиальная астма. – Л. – 1988. – 270 с.
100. Царькова Л.Н., Ильченко В.А. Хронические неспецифические заболевания легких. М., 1996, т. 2. с. 106-250.
101. Циммерман Я.С. Диагностика и комплексное лечение основных гастроэнтерологических заболеваний. Пермь; 2003.
102. Чучалин А.Г. Хронические обструктивные болезни легких. – М. – 1998. – 512 с.
103. Чучалин А.Г. Бронхиальная астма. – М. – 1985. – 158 с.
104. Яковлева Н.В. Особенности респираторной вирусной инфекции и клеточного иммунитета при острой и хронической бронхо-легочной патологии: Автореф. дисс. д.м.н. – СПб. – 1996. – 50 с.

105. Dorca J., Manresa F. In: Woodhead M., Torres A (eds). The European respiratory monograph. – 1997. – Vol. 2. – monogr. 3. – p. 36-55 (Эмпирическая терапия внебольничной пневмонии, Рекомендации Европейского общества пульмонологов).
106. Finch R.G. et al. *Drugs*. – 1998. – 55: 31-35 (Лечение внебольничной пневмонии).
107. Lefer D.J. Statins as potent antiinflammatory drugs. *Circulation* 2002; 106: 2041-2042
108. Niederman M.S. *Am. Rev. Respir. Dis.* – 1993. – 148: 1418-1426 (Рекомендации по эмпирической антибактериальной терапии, Американское торокальное общество, 1993).
109. Siafakas N.M. Management of chronic obstructive pulmonary disease. // Ed. by S.D. Postma., *Eur. Resp. Monography*. – 1998. – 7 May. – Vol. 3. – p. 302.

Gysgaltmalar

ABA –atopiki bronhial astma
 AD – aortal daralma
 AG – arterial gipertonია
 AGB –arterial gan basysy
 AKÝ –aortal klapanyň ýetmezçiligi
 ALAT – aspartataminotransferaza
 Ao- aorta
 AÖFI –angiotenzin öwrüji fermentiň ingibitorlary
 AsAT – alaninaminotransferaza
 AsBA- aspirin bronhial astmasy
 ASLO – antistreptolizin O
 ASLS – antistreptolizin S
 ATF - adenzin trifosfat
 AW – atrio-wentrikulýar
 AWG- atriowentrikulýar gabalma
 BA – bronhial astma
 BE – bulýoz emfizema
 BEK – bronhoektaz keseli
 BG –B gepatit
 BK – baş keseli
 BS – bagyr sirrozy
 BSGG – Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy
 CRB – C reaktiw belok
 CWG –C wirus gepatiti
 ÇAWDD – çep atriowentrikulýar deşigiň daralmagy
 ÇAÝ – çep alynýürek
 ÇG- çep garynjyk
 DAG –dowamly A gastrit

DAÝ – dem alyş ýetmezçiligi
 DAÝG – dem alşyň ýokary göwrümi
 DBG –dowamly B gastrit
 DBÝ – dowamly böwrek ýetmezçiligi
 DÇÝT – dem çykaryşyň ýokary tizligi
 DDÝ – dowamly dem ýetmezçiligi
 DG –dowamly gastrit
 DGN –dowamly glomerulonefrit
 DIÖÝ – dowamly ilkinji öýken ýüregi
 DKÝ – dowamly koronar ýetmezçiligi
 DOB – dowamly obstruktiv bronhit
 DP – dowamly pnewmoniýa
 DPN –dowamly pielonefrit
 DÝB – dowamly ýönekeý bronhit
 DÝÝ –dowamly ýürek ýetmezçiligi
 EÇT – eritrositleriň çöküş tizligi
 EhoKF – ehokardiografiýa
 EKG – elektrokardiogramma
 FABA – fiziki agram sebapli bronhial astma
 FGDS – fibrogastroduodenoskopiýa
 FK – funksional klas
 FKG – fonokardiografiýa
 GDÇG 1 sek – 1 sekuntda güýçlendirilen dem çykaryşyň göwrümi
 GAG – garynjykara germew
 GI- granulositar indeks
 GK – gipertoniýa keseli
 GPT – garynjyk paraksizmal tahikardiýasy
 Hb – gemoglobin
 HDP – hassahanadan daşky pnewmoniýa
 HÝP – hassahana ýagdaýyndaky pnewmoniýa
 Ig A – immunoglobulin A
 Ig E – immunoglobulin E
 Ig G – immunoglobulin G
 Ig M – immunoglobulin M
 IÖE – ilkinji öýken emfizemasy
 IÖG – ilkinji öýken gipertenziýasy
 IkÖE – ikilenji öýken emfizemasy
 KBA – köp sebäpli bronhial astma
 KFK – kreatininfosfokinaza
 KP –krupoz pnewmoniýa
 LDG – laktatdigidrogenaza
 MA – mersatel aritmiýa
 MB – mioglobulin

MI – miokardyň infarkty
 MK – mitral klapany
 MKÖD – mitral klapanyň öňki diwary
 MKÝ – mitral klapanyň ýetmezçiligi
 MKYD – mitral klapanyň yzky diwary
 MNU – merkezi nerw ulgamy
 NSD – neýrosirkulýator distoniýa
 ÖA we G – öýkeniň absessi we gangrenasy
 ÖABÝ – öýken arteriýasynda basyşyň ýokarylanmagy.
 ÖDOK – öýkenleriň dowamly obstruktiv keseli
 ÖE – öýkenleriň emfizemasy
 ÖGG – öýkeniň galyndy göwrümi
 ÖGÝG – öýkeniň güýçlendirilen ýaşayş göwrümi
 ÖIK – öýkeniň iriňli keselleri
 ÖIKOE – öýkeniň ikilenji obstruktiv emfizemasy
 ÖMDK – öýkeniň mahsus däl keselleri
 ÖPDLP – örän pes dykzlykly lipidler
 ÖUG – öýkeniň umumy göwrümi
 PDLP – pes dykzlykly lipidler
 PE – parsial emfizema
 PT – paraksizmal tahikardiýa
 PTM – pes täsir ediji mukdar
 R – rentgen barlagy
 SAMF – sikliki aminomonofosfataza
 SWPT – suprawentrikulýar paraksizmal tahikardiýa
 SÝÝ – sistoliki ýürek ýetmezçiligi
 USB – ultrases barlagy
 WG – wirus hepatiti
 ÝDLP – ýokary dykzlykly lipidler
 ÝDÝ – ýiti dem ýetmezçiligi
 ÝE – ýokançly endokardit
 ÝGK – ýüregiň gabsalarynyň kemisligi
 ÝGN – ýiti glomerulonefrit
 ÝIK – ýüregiň işemiýa keseli
 ÝP – ýiti pnemoniýa
 ÝUS – ýüregiň uruş sany
 ÝÝ – ýürek ýetmezçiligi
 ÝB – ýiti bronhit

Mazmuny

Giriş.....	7
------------	---

I BAP

FAKULTET TERAPIÝASYNYŇ WAJYP MESELELERI	11
--	----

II BAP

DEM ALYŞ ULGAMYNÝŇ KESELLERI	19
---	----

2.1. Pnewmoniýa.....	19
2.2. Dowamly pnewmoniýa	45
2.3. Öýkeniň iriňli keselleri	48
2.3.1. Bronhoektaz keseli	48
2.3.2. Öýkeniň absessi we gangrenasy.....	54
2.4. Plewritler.....	62
2.5. Ýiti bronhit	71
2.6. Dowamly ýönekeý (obstruktiv däl) bronhit	76
2.7. Öýkenleriň dowamly obstruktiv keseli	82
2.8. Öýkenleriň emfizemasy	98
2.9. Bronhial astma	105
2.10. Dem alyş ýetmezçiligi.....	130
2.11. Öýken ýüregi.....	140

III BAP

GAN AÝLANÝŞ ULGAMYNÝŇ KESELLERI	155
--	-----

3.1. Gipertoniýa keseli	155
3.2. Ateroskleroz	168
3.3. Ýüregiň işemiýa keseli.....	182
3.3.1. Stenokardiýa	187
3.3.2. Miokardyň infarkty	190
3.3.3. Aterosklerotiki we infarktdan soňky kardioskleroz	198
3.4. Ýürek ritminiň we geçirijiliginiň bozulmalary	202
3.5. Dowamly ýürek ýetmezçiligi	215
3.6. Rewmatizm	242
3.7. Ýürek gabsalarynyň ýolugan kemislikleri	256

3.7.1. Ýüregiň mitral klapanyň ýetmezçiligi	258
3.7.2. Çep atriowentrikulýar deşigiň daralmagy	261
3.7.3. Aortal fibroz halkanyň daralmagy	267
3.7.4. Aortal klapanyň ýetmezçiligi	272
3.8. Ýokançly endokardit	276

IV BAP

IÝMIT SİNDİRİŞ ULGAMYNYŇ KESELLERI	288
4.1. Dowamly gastrit	288
4.2. Aşgazyň we on iki barmak içegäniň baş keseli	298
4.3. Dowamly enterit	309
4.4. Dowamly kolit	315
4.5. Dowamly pankreatit	321
4.6. Dowamly gepatit	335
4.7. Bagyr sirrozy	355
4.8. Öt haltanyň we öt ýollarynyň diskineziýalary	371
4.9. Öt daş keseli	379
4.10. Dowamly holesistit	383

V BAP

PEŞEW BÖLÜP ÇYKARYŞ ULGAMYNYŇ KESELLERI	390
5.1. Ýiti glomerulonefrit	390
5.2. Dowamly glomerulonefrit	398
5.3. Dowamly piýelonefrit	408
5.4. Dowamly böwrek ýetmezçiligi	415
Edebiýatlar	423
Gysgaltmalar	428